RAZRED ZA DRUŠTVENE ZNANOSTI

Urednik

akademik GRGA NOVAK

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

STARINE

KNJIGA 57

ZAGREB

1978

Tisak, uvez i oprema:

Izdavački zavod Jugoslavenske akademije — Zagreb

GRGA NOVAK

MATIJ LUKANIĆ I TOMA BEVILAQUA PRVI VOĐE PUČKOG PREVRATA NA HVARU, GOD. 1510—1514.

U svojoj knjizi »Pučki prevrat na Hvaru« (Split 1918) podrobno sam iznio razvoj sukoba između pučana i plemića hvarske komune, koju su sačinjavali otoci Hvar i Vis i susjedni mali otočići. Taj je sukob počeo onog 10. kolovoza 1334. godine kada je Hvarsko vijeće zaključilo da otada dalje nitko ne može biti član Vijeća tko nije navršio osamnaestu godinu života i kome otac i djed nijesu bili plemići i vijećnici grada Hvara. Zatvor Velikog vijeća Hvara teško je djelovao naročito na one članove hvarske komune koji su do tada sudjelovali u vijeću i u upravljanju komunom, a nijesu imali uvjete da to i dalje budu. Plemići su se i u Hvaru i po cijeloj tadanjoj mletačkoj Dalmaciji — kojoj je u to vrijeme pripadao Dubrovnik, Split, Zadar, Trogir, Šibenik, Korčula i ostale komune — oštro odijelili od pučana, kojima je u nekim komunama bio ulaz u Veliko vijeće onemogućen, a u nekima pojedinim porodicama od vremena na vrijeme omogućen. Među najokorjelije spadao je Hvar, čiji plemići nijesu nikako otvarali vrata pučanima da budu primljeni u Veliko vijeće i tako postanu plemići hvarske komune. Hvarski su plemići preuzeli tada svu vlast u svoje ruke. Njihovo Veliko vijeće odlučivalo je o cjelokupnom životu komune, o političkom, ekonomskom, unutrašnjem uređenju, o sudovanju i donošenju statutarnih odredaba, koje su obvezivale sve, i plemiće koji su ih donosili, i pučane koji su ih morali ispunjavati.

Taj odnos plemića i pučana bio je uzrok stalnom nezadovoljstvu svih pučana, a naročito onih koji su bili istaknuti, bilo imanjem, bilo znanjem, bilo zvanjem.

Plemići su svi odreda bili posjednici zemljišta ili na Hvaru, ili na Visu, ili na otočićima oko njih, i nijesu se bavili nikakvim drugim poslom nego poljoprivredom. Tek kasnije poneki će postati notar. Međutim, ta imanja nijesu bila veleposjedi, i samo je jedna plemićka porodica, Vidali (Vitaljić), imala nešto više od 1000 dukata

godišnjeg prihodi. Četiri ili pet plemićkih porodica: Paladini, Lučići i Hektorovići, svaka po 500 dukata godišnjeg prihoda, a ostali plemići imali su od 200 na niže. S druge strane, bilo je petnaest pučkih porodica koje su svaka imale po 200 dukata godišnjeg prihoda, a ostali su bili više siromašni nego bogati. Istina je ipak da i plemići i pučani imaju mnogo novaca »pomoću trgovine koju obavljaju«. Tako je pisao Giovanni Battista Giustiniano u svom Itinerariju, poslije svog povratka s obilaska Dalmacije, gdje je vršio dužnost sindika zajedno s Anzolom Diedom. Oni su prispjeli u grad Hvar 18. lipnja 1553. i u njemu su boravili do 31. lipnja 1553. godine, dakle 43 godine nakon početka hvarskog pučkog prevrata, odnosno 39 godina nakon njegova sloma.[1]

Za trinaest dana boravka u Hvaru i na otoku imao je Giustiniano mnogo prilika da upozna i prirodu i ljude i društvene i ekonomske prilike hvarske komune i njenih stanovnika. A kako su svi muškarci u gradu Hvaru govorili, kako on ističe, dobro talijanski, zapravo »la lingua franca«, tj. jedan venecijanski dijalekt, kojim se govorilo po svim mletačkim primorskim gradovima na istočnoj obali Jadranskoga mora i otocima pred njom, mogli su sindici razgovarati sa svima njima bez prevodilaca.

Giustiniano nastavlja: »Među ovim plemićima i pučanima postoji stara i neugasiva mržnja, koja se rodila iz želje, koju su pučani uvijek imali, da se računaju i da budu pripušteni u broj onih koji su u Vijeću i da upravljaju komunom i vladaju gradom. Zbog toga je godine 1510. jedan plebejac, bundžija, pobunio pučane, koji su se zakleli na križ — što ga je držao u ruci jedan svećenik, da će poklati građane (ovdje riječ »cittadini«, tj. građani, označuje plemiće, o. p.). Zbog toga je uslijedilo veliko čudo, dostojno vječnog spomena: ono presveto propelo izbacilo je živu krv iz nosa, a svećenik je umro strahovitom i gotovo naglom smrću. Uza sve to oni koji su se zavjerili nisu odustali od toga da izvrše svoju najgoru namjeru, pa su u narodnom bijesu pogubili i pobili mnogo plemića u dva navrata i nijesu se stidjeli da ubijaju građane u njihovoj vlastitoj palači pravde i pred očima kneza.«[2]

Giustinijan govori dalje: »Zbog toga, da se učini kraj ovako golemom zlodjelu, poslala je presvijetla Signoria (mletačka vlada, o. p.) prejasnoga gospodina kavaljera Sebastijana Giustinijana, koji je kasnije bio prokurator Sv. Marka,[3] s najvišim ovlaštenjem, koji je dao pogubiti mnogo onih opakih buntovnika, popalio im kuće, a one koji su pobjegli prognao u progonstvo.«

[1] Š. Ljubić, Commissiones et relationes venetae T. II, MSHSM VIII, Zagreb 1877, str. 221.

[2] Ibid.

[3] Procurator di San Marco — Prokurator Svetog Marka bila je najviša čast, koju je, osim duždevske, mogao postići mletački plemić.

Neću dalje iznositi Giustinijanijev tekst osim kraja stavka koji glasi: »u cijeloj Dalmaciji cvjeta neka gorda oholost i nadutost plemstva, koje se nalazi između neznanja i siromaštva, što su dvije krajnosti ovog dalmatinskog plemstva.«[4]

»Carte attinenti« — Spisi koji se odnose — dokumenti su koje je skupio nepoznat pisac u drugoj polovini XVIII stoljeća. To datiranje izvodimo iz toga što on na završetku svog izlaganja kaže da se događaj s križem zbio pred dva stoljeća i pol, dakle prije dvjesta i pedeset godina. Kako se to zbilo god. 1510, naš pisac piše 1760. godine.

Rukopis možemo podijeliti u dva dijela. U prvom su skupljeni dokumenti, od kojih su neki vjerno izneseni, a drugi su doneseni onako kako se piscu svidjelo. On vjeruje u čudo i onda hoće to čudo potkrijepiti dokazima suvremenih ili kasnijih svjedoka. Iz njegova izlaganja jasno se vidi da je on vjernik koji smatra da su čuda i zbog ovakvih prilika moguća i da je doista Kristov kipić na drvenom križu krvlju procurio, ožalošćen zbog spremanja pobune pučana protiv plemića. Pored toga on je, nema sumnje, i sam plemić, što se vidi iz njegova teksta, kao npr.: »Ne može se poricati da je grad Hvar i njegovo područje sastavljen od dva staleža osoba, tj. od plemića i pučana, nastavio u građanskim svađama i ratovima. Pohlepa pučana, koji su težili da sudjeluju u upravljanju i u zajedničkim poslovima, uvijek je pokušavala da nadjača plemenitu krv, sada zlostavljajući ih (plemiće, o. p.), a sada ustajući protiv njih. Poslije neprijateljstva, ubijanja i konačnog sporazuma između plemića i pučana god. 1418, pučani nijesu taj sporazum poštivali, zbog svoje bahatosti i želje da potčine plemstvo . . .«[6]

Mi ćemo kod pojedinih dokumenata utvrditi, ukoliko ustreba, koliko su vjerodostojni, a koliko nijesu. Sasvim je jasno da su najvjerodostojniji oni koji su bliži događajima, najviše suvremeni. Možda je najvažniji onaj kojim mletački patrijarh Antonije Contareno, na prijavu hvarskog bivšeg kneza Bernardina Zane, javlja hvarskom biskupu da je odmah poduzeo korake da se taj događaj ispita. Pismo je datirano u Veneciji 2. svibnja 1511. (No VII. A. pg. 34, 35). Interesantan je iskaz bivšeg hvarskog kneza Bernardina Zane, koji je dao u Veneciji 10. travnja 1511. god. On je pripovijedao da je sam vidio kako teče krv iz rana, prouzrokovanih od trnove krune na glavi kipića Kristova. On i neki Cecilian vatom su dodirivali krv koja je tekla. To je radio i njegov kavaljer Pietro Taghetti.[7]

I slijedeći ispitani svjedoci govorili su otprilike isto.

Pod brojem VIII, str. 44—52 istog rukopisa, nalazi se »Narazione di Pietro Palladini« — »Pripovijedanje Petra Palladina«, koje on

---

[4] O. c. str. 222.

[5] Carte attinenti alla miracolosa Crocetta della chiesa cattedrale di Lesina. Rukopis »Gigi Boglich«, u biblioteci Grge Novaka.

[6] Carte attinenti cit. str. 2.

[7] Carte attinenti cit. str. 36, B.

datira 1510. 6. veljače u Hvaru. Iza toga slijede 7. veljače, pa 10. veljače, zatim 11, 12, 16. Pod 7. veljače on piše da je bila procesija sa spomenutim križem i da je on nosio »suncobran« (koji se nosi u procesijama nad relikvijama ili ostensorijem). On tvrdi da je vidio Raspetoga s krvavim licem. Pored toga ispričao je detaljno događaje tih dana i sudbinu Matija Lukanića.[8] Svi se ti događaji dadu shvatiti, uzevši u obzir doba u koje su se odigravali, i mogu se tumačiti s raznih gledišta, što će i učiniti oni koji ih budu pretresli.

Ovdje se prvi put publicira svakom pristupačni dnevnik Pavla Palladinija, zatim kneza i providura Bernardina Zane. U publikaciju ne ubrajamo ono što je izlazilo na zelenim koricama Bulletina Dalmato, jer je to malo koji čitalac vidio, a prilikom vezanja korice se bacaju i služe ponekad za oglase i reklamu, ali nikako za ozbiljan tekst.

Obojica spomenutih, od kojih je jedan dao svoju izjavu patrijarhu u Veneciji 10. travnja 1511, a drugi je napisao neku vrstu dnevnika, bila su i u crkvi i u procesiji i njihove izjave ovdje se iznose.[9]

Isto tako prvi se put iznosi u cijelosti pismo hvarskih plemića, koji su bili prebjegli u Trogir, upućeno uz pismo trogirskog kneza hvarskom knezu, u vezi s pozivom hvarskih pučana da se vrate u Hvar. To je datirano »posljednjeg dana augusta 1514«. To se pismo nalazi u »Carte attinenti« pod brojem VI, str. 26—33. Ono je od izvanrednog značenja ne toliko za početak prevrata koliko za njegov dalji razvoj. U njemu se nalazi i tvrdnja da su pučani pobili prvih dana kolovoza 1514. dvadeset plemića. Oni odbijaju da se vrate u Hvar i na Hvar ako im povratak ne garantira u ime mletačke vlade sam knez.

To je pismo od velikog interesa i ono nas upućuje ne samo u tadanje društvene nego i u ekonomske prilike, dok se čudo s križem i ne spominje.[10]

Ovdje objavljujemo i proces koji je u vezi s čudesnim događajem s križem i krvlju izvršio apostolski vizitator Augustin Valier, biskup Verone. S brojnom pratnjom prispio je Valier u Hvar 26. siječnja 1579. da savjesno obavi vizitaciju cijele biskupije, kojoj su pripadali otoci Hvar, Brač i Vis i mali otočići uz njih. Valier je ostao u hvarskoj biskupiji sve do polovice travnja, dakle gotovo puna tri mjeseca. Nakon povratka podnio je Svetoj stolici opširan izvještaj o svojoj vizitaciji crkava i o prilikama u svećenstvu kao i o prihodima koje svećenstvo ima.

Međutim, on je nailazio i na druga pitanja koja su ga kao vizitatora mogla i morala interesirati. Za vrijeme njegova boravka u Hvaru bila je na dan svete Doroteje procesija, a on nije prije znao da se ona vrši taj dan. Radilo se o procesiji u kojoj se nosilo raspe-

[8] Carte cit. str. 44—52.
[9] Carte attinenti cit. str. 36—43 i 44—52.
[10] Carte attinenti cit. No VI, str. 26—35.

lo s Kristovim kipićem koji je, prema vjerovanju Hvarana, a i nekih stranaca, krvlju procurio. Saznavši za to, biskup Valier je odmah naredio da se taj slučaj istraži i odredio da to učini u njegovo ime veronski kanonik Tafellus de Tafellis koga je on uzeo u svoju pratnju kao auditora.

U nedjelju 9. veljače 1579. započeo je Tafellus istragu i saslušao nekoliko svjedoka, sve odreda starce i starice, koji su gotovo svi čuli pripovijest o tom slučaju. Njihovi su iskazi izvanredno zanimljivi i vrijedno ih je proučiti, mada je od početka prevrata 1510. do veljače 1579. prošlo gotovo 70 godina i malo je točno ono što su oni mogli kazati.

Zapisnik, koji je sastavio Tafellus de Tafellis, nije unesen u Valierijevu vizitaciju i uopće nije poznat širokoj javnosti. Mi ga ovdje u cijelosti publiciramo.[12]

1

CARTE ATTINENTI ALLA MIRACOLOSA CROCETTA DELLA CHIESA CATTEDRALE DI LESINA

(str. 1) *Sommario preso dalle carte attinenti alla miracolosa Crocetta della Chiesa Cattedrale di Lesina.*

Asseruandosi nella Chiesa Cattedrale di Lesina sino dall' anno 1510 un Crocefisso piccolo di legno in argento con singolar manifattura per auer Egli prodigiosamente sudato sangue, apparendo le goccie del sangue istesso raccolte in panni di lino, chiusi in un reliquario parimenti di argento, sopra un maestoso altare di marmo, in onore di questi edificato, è cosa degna di perenne memoria, e che porge raggioneuol eccitamento di passare alla cognizione di un tal miracolo in allora successo, ed altresì di far menzione dei gran tumulti e lutuosi casi in precedenza e posteriormente seguiti.

Non si può negare, che la città di Lesina e la sua dizione, composta da due ordini di persone, cioè de' Nobili e Popolari, abbia sin da remoti secoli in discordie e guerre civili perse (pg. 2) verato. La cupidiglia de'popolani ambiziosa di aver parte nel governo, et nelle cose communi, con la forza superar arditamente sempre ha turbato il sangue nobile, or maltrattandoli, or soleuandosi contra li medesimi, e perciò radicato tra le parti, e si vede un antica convenzione tra gli ordini dell'anno 1418 fatta di pace e con-

[11] Visitatio apostolica Valiera — 1579.

[12] Carte attinenti str. 53—67.

La convenzione è marcata al No I di Capitoli al No II.

cordia, e chiari sono li susseguenti articoli, o siano capitoli dalli Reformatori ordinati, ed estesi. Una e l'altra composizione però dall'ordine popolare non fu osservata, attesa la loro alterizia, ed il desiderio di soggiogare la nobiltà; mentre avidi questi di regnare, nonostante chè giurarono di mantener quanto avevano stabilito, hanno machinato nove esecrande resoluzioni dalli posteri con maggior efficazia in esecuzione ridotte. Serpendo per tanto gli odj, le inimicizie e le discordie tra gli uni e gli altri in massimo grado elevate, e perché dicesi che alcuni giovani de'nobili usarono violenze alle donne dei popolani, come ciò anche rafferma l'istoria dell'Eccellentissimo Bembo, circa l'anno 1510 si

Bembo al Nro III

solevarono li più arditi della plebe eccitati da Messer Nicolò Bevilaqua ammiraglio del (pg. 3) porto insieme con prè Matteo Lucani prete e canonico della cattedrale in casa d'esso Bevilaqua ed in mano del detto canonico giurando sopra un crocefisso, che fra breve poi sudò sangue, come sarò per narrare, devennero ad una costante congiura d'estinguere la nobiltà tutta, ed in vista d'un tanto prodigio, che commosse il solo prete, ed il primo che giurò sopra il

Itinerario Giustinian al Nro IV.

Vedi Nro V. Vedi il suddetto Giustinian al Nro IV.

Crocefisso, si vidde andar in furia sotto il pubblico arsenale, ed ivi far tombole al lito del mare, ed escavar con la faccia la superficie del lito medesimo. La prefata congiura eseguirono in due volte. Nel primo caso ferirono ed alcuni uccisero, di modo, che quelli, che hanno potuto

Vedi la scrittura dei nobili di Lesina rifugiati in Traù al Nro VI

fuggire si absentarono dalla patria e nella città di Traù si ricoverarono, e gli altri si chiusero dentro questa città e castello, e si nascosero nei palazzi del pubblico Rappresentante e del Castellano, lasciando le loro sostanze occupate dalli scellerati sollevatori, che dominarono la città medesima per cinque anni, ed avendo armati (pg. 4) più di trenta Grippi con buona munizione ed artiglieria vagerono per questi marie finalmente li primi d'Agosto (1514) assediarono la povera Città e così la tenero assediata per giorni sette, ed indi impetuosamente rompendo le porte e salendo le mura, penetrarono dentro la citta e castello ed empiamente trucidarono venti nobili, che rimasero estinti, ed il furor del popolo si era avanzato talmente, che non lascio immune nepur il palazzo del Rappresentante, ne quello del Castellano: anzi il povero Tommaso Palladini nascoso nello studiolo del palazzo medesimo fu tagliato a pezzi e gettato giù dalla fenestra in piazza, non permettendo persino che li siino fatti i funerali; e le abitazioni di questi infelici barbaramente spogliarono e sacheggiarono.

In maggior prova ometto di esporre il rolo di banditi per tali misfatti e le varie Ducali nel proposito emanate, documenti, che già in Lesina ed in pubblico, e nelle case

de' privati sono diffusi, oltrachè l'istoria del mentovato Bembo le rammemora; e passo al racconto del miracolo.

Relazione di Paolo Palladini al Nro VIII, più Processo fatto nella curia Patriarcale di Venezia 1511 al Nro VII.

(pg. 5) Fatta la congiura col mezzo del giuramento al Crocefisso, come si è di sopra narrato, in Lesina si viddero prodigi con commozione e tremore universale scuotendosi tre volte la terra, cadendo mezzo tetto della chiesa intitolata la B. Vergine annunziata presso cui vi era l'abitazione del canonico Lucani capellano d'essa chiesa, ed in casa del Bevilaqua, o Dio! osservandosi il detto Crocefisso grondante di sangue a stille da sotto le spine della corona in giù per le narici, e per la bocca, quale già aveva asperso il parete, cui era attaccato in camara di Tomaso figlio del detto Bevilaqua. Era il giorno di S. Dorotea 6 Febbrajo correndo l'anno di Cristo 1510 e l'ora decimanona, non senza mistero, giornata dolorosa e tenebrosa (sebben di Mercordi) e che minaciava tutte le ruine con impetuosa, insolita, abbondante pioggia. Una giovane zitella figlia d'esso Tomaso fù la prima che l'osservò in atto di mondarlo, e purgarlo dalla polvere, e stacandolo atterita, perche gli era caduta una goccia di sangue sopra la palma della mano, e ponendolo sopra un linziuolo di recente lavato e piegato, e di bel nuovo lo levò (pg. 6) gridando e chiamando la madre ed il vecchio avo atteso che aveva pure intinto di sangue il lino. Per il che tutti confusi e specialmente il vecchio ammiraglio, per l'oscurità del tempo al lume d'un balcone e con una torcia accesalo esaminarono, titubando se fosse sangue, oppure trasudazione del legno, per essere stato il crocefisso antico ed alquanto fumigato. Alla comparsa dell'amico prete Lucani, subito a tal oggetto fatto venire, restarono ancora sospesi, e stupefatto egli, parimenti, e dubbio che li avessero ciò fatto industriatamente comparire, lo prese sotto la veste, coprendolo col faccioletto alquanto dal fumo annegrito, quale li stava di sopra, quando era attaccato il Crocefisso al mentovato parete, e conducendo seco quelli del Bevilaqua, nell'antedetta sua propria casa portossi, dove fatto capitare a bella posta e per il detto motivo mastro Stefano Vitaglich pittore, ch'esperto nella professione come era e fatta una diligente disamina ebbe da accertarli essere realmente sangue.

Esame del R. C. Bernardin Zane Lettera B confermato da 4 testimonj

Palladini e Zane

Vedi processo Valier al Nro IX-Esami di Vicenzo de Damianis alla lettera D di Nicolò Gazzari Arcip. let. E, di Marchesina Marchiolova let. F

Zane come sopra alla lettera B

Palladini

Avuta questa cognizione il citato canonico (pg. 7) Lucani senza intervallo lo portò personalmente nella Chiesa Cattedrale di S. Stefano seguitato da moltitudine di popolo raunato ivi per la novità del caso, e giunto lo pose sopra l'altare maggiore, avendo fatto sonare tutte le campane. Su tal rumore in un momento carricossi la chiesa di gente, terriera e forestiera, ed M. E. Bernardin Zane, che già aveva terminata la carica di Conte e Provveditor, corso come si ritrovava in casa, salì all' altare, ed esaminando il Croce-

Zane

fisso, vidde da sotto le spine della corona del medesimo sortir certi filetti di sangue e prese ad asciugarle col bombace, quale reso pieno di sangue, si servì nuovamente di un facioletto bianco, che fù di Pietro Sagetti Bresciano suo Cavalier di corte ivi presente e vicino, e questo pure restò bagnato e penetrato. Accorso il canonico Tomaso Griffico, che teneva l'abitazione vicino alla chiesa, ed al quale fù fatto luogo dalla folla di gente, ha ravvisato con diligenza il sangue stillante come sopra, anzi come lui dice, tre goccie di sangue vivo, che correvano da sotto le (pg. 8) le spine della corona giù per la faccia, le quali ha asciugato con il facioletto, che ivi stava sopra l'altare presso il Crocefisso medesimo, avendo ciò inoltre osservato tutti li vicini a lui, e parimenti M. Catharin Colombin, Mattio quondam Tommaso Parnicich, e Zorzi Zamarovich. Dopo questo fù il Crocefisso posto nella custodia, ossia tabernacolo del Sacramento ed indi si è cantato vespero solenne, che finito, nella capella della Madonna in una cassetta fù annichiato con illuminazioni grandi di cera.

Esame del canonico Tomaso Griffico Nro VII. let. D.

Esame di Cattarino Colombini Nro VII let E

Vedi Nro VII let. C ed E.

Vedi Nro VII let. B

Zane, e Palladini

Nella mattina seguente cioè li 7 del mese si è fatta una solenne processione, portandosi il miracoloso Crocefisso sotto il baldachino, il che fù causa di grandissimi gemiti e pianti; e nel giorno che succedeva il Vicario, e li canonici Mattio Lucani, Tomaso Griffico, e Francesco de Gazzari con tutti gli altri canonici chiamati dal Bevilaqua trasportarono nella Chiesa Cattedrale con gran devozione il linziuolo sopra cui era asperso il sangue miracoloso. Al mentovato parete (pg. 9) dal canonico Lucani furono attaccate alcune crocette di cera, dove erano le goccie di sangue, sopra le quali restò attratto, ed impresso il sangue medesimo in forma di coronette; e del parete stessamente è stato fatto lo trasporto nella Cattedrale. Si replicò la solenne processione in guisa medesima nella domenica imediata seguente 10 del detto mese col Crocefisso sotto il baldachino e portandosi tutte le reliquie sue, concorso sendovi un copioso numero di gente, non solo della città, ma di tutta l'isola, prorompendo gli abitanti in lagrime ed in atti di compunzione con funi e lacci al collo, e per la gran moltitudine del popolo, che non poteva capire in chiesa, celebrossi la messa in piazza, e si pubblicò il miracolo e lo stesso canonico Lucani confessando apertamente d'essere origine d'ogni malore, predicava alla plebe, inculcando di lasciare la nobiltà nel suo grado, e dicendo, che ogni disaventura sarà per finire con la di lui vita.

Zane

Zane Nro VII let. B.

Nro VII Zorzi Zamanovich (u rkp na str. 7. Zamarovich) let. C.

Zane B. canonico Griffico D

Zane e Palladini

Zane

Zane e Palladini

Palladini

Zane

Palladini

Andò in seguito in quei giorni calamitosi (pg. 10) gridando, e per più ore di giorno a starvi sopra la porta della mentovata chiesa della Santissima Annunziata flagellando

Palladini ed Itinerario Giustignan Nro IV

se stesso e strapandosi la barba in faccia del popolo concorso nelle strade, e chi non poteva sopra i balconi e per li tetti delle case tutti penitenti, e non essendosi in tutto questo tempo cibato: egli canonico divenne pazzo, e morì ai 16 dello stesso mese di Febbrajo, giorno di Sabato.

Palladini

Inoltre nelli detti giorni non si vedevano che persone alla penitenza applicate nelle case, per le strade, per i monti, e sino nella piazza disciplinarsi, e li fanciulli nudi e scalzi flagellarsi, e correre sino il monte di San Nicolò gridando ed invocando la misericordia di Dio, temendo ognuno che dovesse questo miracolo essere presagio di qualche altro eccidio.

Zane Nro VII lett. B.

Questo miracoloso Crocefisso di nuovo fù riposto nella cassetta con le sue reliquie in capella della Madonna, insino che fù destinato il luogo per il medesimo, e si fabbricò in seguito l'altare come in oggi si vede.

Zane Nro VII. let. B. ed altri testimonj

(pg. 11) Una pezzetta con goccie del sangue miracoloso tagliata dal linzuolo fù donata dal canonico Lucarni al giadetto Em.: Bernardin Zane che, ritornato dal reggimento di Lesina a Venezia, la consegnò a monsignor Patriarca Antonio Contarini, perchè questa reliquia sii data alla chiesa della Madonna dei miracoli e monsignor Patriarca medesimo fa menzione d'essa nella sua letetra latina scritta al Vescovo di Lesina, accompagnando li constituti col mezzo dei quali ha rilevato il miracolo del sangue sparso dal detto Crocefisso, presi nella sua curia, cioè dal prefato Em: Bernardin Zane fu Conte e Provveditor di Lesina, del canonico Tommaso Griffico, di Cattarin Colombin nobile di Lesina, di Mattio quondam Tommaso Parnicich, e Zorzi Zamanovich ambi di Lesina nel dì 13 Aprile dell'anno susseguente al miracolo 1511. Di più chiede dal vescovo maggiori lumi circa lo stesso miracolo, e qualcheduna di quelle croci di cera già nominate. Altre pezzette sono state date alla chiesa di San Spirito in Lesina, e si vedono conservate e ben custodite: e quelle che restarono nella cattedrale conplicate nel reliquario d'argento appajono talmente di color di sangue, che dinotano un continuato miracolo; come lo mostra pure il Crocefisso medesimo, che da tanti secoli non risente alcun pregiudizio nella materia di cui è formato, oltrachè è adornato con argento di singolar lavoro.

Nro VII Patriarca Antonio Contarini let. A.

Verità di fatto e nessun può negare

Processo Valier al Nro IX

Delle crocette di cera nulla si sa come andarono disperse, ma nella circostanza del miracolo si può presumere ognuno procurò d'approffitarsi per avere qualche reliquia.

Si ha il processetto fatto dal Uditor canonico de Tafellis sotto il visitator apostolico monsignor Valier dell'anno 1578 rilevandosi bene la sostanza del miracolo, e tra i testimonj esaminati il padre Francesco Guardiano della Madonna

delle Grazie, l'arciprete Nicolò Gazzari, l'archidiacolo (sic!) Vincenzo de Damjanis, e Francesca Narchiolova, tutti (pg. 13) di età senile se ben in confuso assaissimo lo provano, e questi erano chi chi di anni otto, chi di nove, o dieci al tempo del prodigio.

Il prefato visitator Valier avendo esaminato questo miracolo, e ritrovato che nel giorno delli 6 Febbraro si solenniza la festa della miracolosa Crocetta con messa ed offizio, sebben non proprj nella Cattedrale, ha ordinato che cosi si seguiti, come sino il giorno d'oggi si pratica.

La goccia del sangue miracoloso, che caduta era sulla palma della mano alla figlia del Bevilaqua, per tradizione si ha (oltre ciò che dicono alcuni testimonj del processo Valier) che si sii conservata così sino che la citella passovi a marito, e poi suanita, la quale pria esortata fù a permaner vergine, e vi era chi esibiva di farli una coperta d'argento sopra la mano in segno di venerazione.

Più si dice, che seguito il miracolo, ed essendo stato rappresentato al Santo Padre in Roma, (pg. 14) avesse il Pontefice Pio III di quel tempo ammirando pronotto in queste parole: Vae tibi Phara, eris altera Jerusalem.

Per fine si raccoglie da un ordine pubblico dell'anno 1539. 20 April sotto il reggimento del Rappresentante Francesco Coppo vero essere il miracolo della Crocetta, proibendo con il detto atto di erigere, come allora volevano alcuni di Lesina, una Confraternita sotto il vesillo del Crocefisso miracoloso di San Stefano ch'è la Cattedrale, essendovene un'altra sotto l'insegna istessa del Crocefisso nella chiesa della B. Vergine Maria delle Grazie posseduta dalli padri francescani.

Nella Cattedrale vi sono alcune indulgenze di Roma per li giorni prefissi impetrate, che corrispondono al miracolo del sangue sparso, e si pubblicano ogni anno nelli venerdì di Marzo, nella Domenica di Passione, esponendosi il reliquiario colle pezzette intinte nel sangue miracoloso, e nel giorno di S. Dorotea si fà la processione (pg. 15) solenne, portandosi sotto il baldachino il Crocefisso sudetto ed il Vescovo fa la funzione, ed esercita li pontificali, la quale nuovamente si ripette nella seconda Domenica dopo Pasqua con le medesime formalità intervenendovi nell'una e nell' altra il Magistrato secolare che porta con devozione l'asse del Baldachino.

Sta e vive sempre la memoria indelebile di un tal prodigio, occorso già due secoli e mezzo, oltre quello si ricava dai scritti, tramandata da generazione in generazione.

3. prosinca 1418.

Pomirbeni ugovor između plemića i pučana.

Na zajedničkoj sjednici većeg dijela plemića i pučana, 3. prosinca 1418. sklapa se ugovor između plemića i pučana, koji su bili izbjegli iz grada, i plemića i njihovih pristaša pučana, koji su bili u gradu. Oni jedni drugima opraštaju sve zlo što su jedni drugima nanijeli, i obećavaju da će ubuduće živjeti u slozi i miru, i držati se ugovorenih zaključaka.

Međutim pisac »Carte attinenti« ne donosi te zaključke, koje je publicirao Boglić i od njega preuzeo Šime Ljubić.

Ovaj dokumenat, koji donosi pisac »Carte attinenti« je samo proizvoljno izvađen dio mnogo šireg dokumenta, koji je u cjelosti donio Gazzari u svojem spisu »Historia d'Illustrissimi prelati«, koja se čuvala u rukopisu sve do drugog svjetskog rata (1941—1944) u biblioteci zadarske gimnazije. On je izgorio kada je za jednog bombardiranja Zadra pala bomba na zadarsku gimnaziju i njenu biblioteku, koja je izgorjela, i s njom i brojni rukopisi, koje je profesor te gimnazije don Jakov Boglić bio sabrao i u tu biblioteku smjestio. Možda će se naći i neki prepis ove Gazzarijeve povijesti hvarskih biskupa, ali je gotovo isključeno da će se naći prijepis procesa protiv Matija Ivanića, koje se je, kako nam to svjedoči Sabalich nalazio u istoj biblioteci (G. Sabalich, Guida archeologica di Zara, Zara 1897, str. 511). Boglić je ovaj dokument uzeo iz Gazzarijevog spisa (v. Boglić, Studi storici sull'isola di Lesina, cit. str. 172 ss). Iz Boglićevih »Studi storici« preuzeo je i objavio cijeli ovaj dokument Ljubić u svom djelu »Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scardonae et civitatis et insulae Lesinae«, JAZU Monumenta historico-juridica I, III, Zagreb 1882—3, str. 393—396.

(pg. 17) Copia tratta da una antichissima carta esistente presso il signor conte Pietro Radossio

№ I. *Die 3a mensis decembris 1418. In ecclesia Sancti Marci de Phara convocato, congregato et condunato majori generali consilio nobilium civitatis Pharae nec non toto populo, et universitate etc. Cum hoc sit, quod a certo tempore citra certae fuerint discordiae in civitate et insula Pharae inter certos nobiles nunc extra dictam civitatem vagantes et alios eorum adhaerentes ex una parte et caeteros nobiles in civitate morantes, et populares et alios eorum adherentes ex alia parte, propter quas comunitas Pharae et insula incureret maximum detrimentum: cupientes ad veram pacem et concordiam reduci, quapropter respublica crescit, ne majora insurgent scandala propterea viri nobiles et prudentes etc. Sier Vidosius Drasiza et sier Antonius Jacobi et alii nobiles eorum adhaerentes, qui in dicto consilio erant eorum propriis nominibus ac nomine et vice omnium aliorum suorum adhaerentium, pro quibus et promiterunt de rato. Ex alia parte*

fecerunt ad invicem unanimiter, et concorditer pacem perpetuam ac finem, remissionem et concordiam de omnibus et singulis injuriis, vulneribus, percussionibus, roboriis, violentiis, discordiis, maleficiis et excessibus quibuscumque illatis ac praesenti ora retro ab unaquaque dictarum Partium alternatarum, et e converso promittentes ad invicem, et vicissim eorum, et quibus supra nominibus per se eorumque haeredes solemnibus stipulationibus hinc inde intervenientibus praedictorum, vel alicuius eorum occasione non querellarum, denunciarum, vel accusarum, seu prodere, nec et aliis consentire directe vel indirecte amodo in antea inviolabiliter observandis etc.[1]

Omissis

1421, indikcije 13[e] dana 24. ožujka u Hvaru. U komunalnoj loži. Nikola Stipković, Vital Silvestrov, Nikola de Fumatis i Vidosije Drazice, koji su bili izabrani od Velikog i generalnog vijeća grada Hvara da donesu rješenje o sporazumu između zavađenih stanovnika hvarske komune, i to u ime i autoritetom vijeća.

»Prvo: Svi i pojedine stranke spomenutog grada i otoka (Hvara, o. p.), koliko plemići, toliko pučani, koliko svjetovnjaci toliko klerici, i bili oni kojega god staleža, neka budu i ostanu u istoj časti, položaju, činu, stupnju, slobodi, dostojanstvu, kako su bili prije spomenutih nesuglasica.«

Pročelje tornja tvrđave grada Hvara ima se do temelja porušiti, t. j. sve ono što je nedavno sagrađeno na južnoj strani. Svi stanovnici kaštela imaju se odmah iseliti iz njega i nitko ne smije u nj ući, bez posebne kraljeve dozvole.

Svaka će strana dati po tri taoca.

Nitko ne smije više spominjati zlo, koje mu je za vrijeme sukoba naneseno.

Svi, plemići i pučani, klerici i svjetovnjaci, obavezni su se zakleti, da će se pokoravati svemu onome, što su spomenuti izabrani članovi odbora odlučili.

Ovaj je dokument prvi upotrijebio i prokomentirao Aleksandar Gazarović (Gazzari) u svom djelcu »Avvenimenti storici di Lesina« godine 1610. (Rukopis, prijepis u biblioteci G. Novaka, fol. 13 r i 13 v), ali ga nije objavio u cjelini. Isti je Gazarović taj dokument u cjelini iznio u svom drugom spisu »Historia d'Illustrissimi prelati di Lesina et Brazza«. Naš je spis »Carte attinenti« napisan 1770. godine i u njemu je ovaj dokument uvelike skraćen. Prema autografu Gazarovićevom koji se nalazio u biblioteci gimnazije u Zadru do drugog svjetskog rata pod brojem 2574 objavio ga je prof. Jakov Boglić u svojoj radnji »Studi storici sull'isola di Lesina«, u programu zadarske gimnazije godine 1873. u cjelini. Boglićeva je studija potom izišla u posebnoj knjizi s istim naslovom 1873. i onda u drugom izdanju poslije Boglićeve smrti godine 1897. Među-

tim obaju ovih rukopisa koji su se nalazili u zadarskoj biblioteci više nema. Izgorjeli su zajedno sa cijelom bibliotekom gimnazije prilikom bombardiranja Zadra za vrijeme drugog svjetskog rata.

Š. Ljubić je ovaj dokument publicirao u Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scardonae et civitatis et insulae Lesinae, Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium, Dio I, vol. III, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1882—1883, str. 398—401.

Pisac »Carte attinenti« etc. datirao je dokument s godinom 1421, dok je Boglićev prijepis imao ispravno 1420, 24 ožujka. Taj isti datum nosi i Ljubićeva publikacija.

Datiranje god. 1421. je pogrešno, i treba biti 1420. jer je godine 1421. Hvar već bio pod vlašću Venecije, dotadašnja puna autonomija hvarske komune je prestala i s njom i mandat Nikole Stipkovića, Vitala Silvestrovog, Nikole de Fumatis i Vidosija Drasice.

Naš je pisac uzeo samo prvi dio prvog stavka iz spomenutog dokumenta, a onda je bez ikakve opaske, poslije »omissis« od riječi do riječi prepisao drugi stavak zaključaka Velikog vijeća hvarskih plemića iz godine 1418, 3. prosinca. I sve što dalje slijedi, on je uzeo iz zaključaka spomenute sjednice Velikog vijeća od 3. prosinca 1418. (Boglić, o. c. ed. c. st. 166—170; Ljubić, Listine VII MHSM XII, st. 274—276; Isti u Statuta MHJSM str. 393—396). Pisac »Carte attinenti« izostavio je vrlo važan zaključak spomenutog odbora o primitku šest pučkih porodica u Veliko vijeće, a ne dvadesetorice, a uzima treći zaključak odbora od 24 ožujka 1420, ali samo prvi dio. Pošto je izostavio 4, 5. i 6. stavak iznosi stavak 7.

Ima i drugih manjkavosti, ali je ovo dovoljno da se ovaj dokument, kako je iznesen u »Carte attinenti« kao falsifikat odbaci, i za sve te događaje uzmu dokumenti koji su ispravno publicirani od prof. Jakova Boglića i Šime Ljubića, na koje smo gore uputili.

Naš je pisac svjesno falsificirao, što se vidi i iz njegova sastava prije dokumenata, jer je bio po svojim osjećajima na strani plemića i protivnik zahtjeva pučana za ravnopravnost u hvarskoj komuni.

Copia tratta da un'altra antichissima carta esistente pure apresso il signor Conte Pietro Radossio.

1421 Indictione 13a die 24 martii Pharae
In Loggia Communis

№ IIo *Nos Nicolaus Stipcovich canonicus pharensis, Vitalis Silvestri, Nicolaus de Fumatis, et Vidossius Drasiza reformatores ac officiales electi, et deputati super statum communis, et hominum civitatis et insulae Pharae tam per nobiles et Consilium Generale, quam per Universitatem et populares Pharae et insulae predictae, ut in actis dicti communis patet.*

Ommissis

Primo quod omnes et singulae partes dictae civitatis et insulae, tam nobiles quam populares, et tam laici quam clerici, et cujusvis conditionis existant, sint et esse debeant ac remaneant in (pg. 20) iisdem honore, statu, praeminentia, gradu, libertate, dignitate in quibus fuerunt ante discordias praedictas.

Item ad omnem suspicionem tollendam, pacto expresso decreverunt, quod anterior facies turris castri dictae civitatis omnino ruinetur usque in fundamenta, videlicet illud totum, quod noviter est factum a parte meridiei, et quod omnes habitantes in dicto castello statim de ipso cum robbis et familia debeant exire, et quod amodo nullus audeat ipsum intrare sine licentia regis sub poena amissionis omnium bonorum suorum mobilium et immobilium et sub poena perpetui exilii, et sic captum fuit et praeceptum auctoritate dicti Consilii.

Item quod infra octo dies proxime futuros dentur per dictas partes sex obsides, videlicet per nobiles extravagantes et eorum adhaerentes, tres in electione aliorum nobilium, et popularium et aliorum eorum adhaerentium, et alios tres praedictos nobiles et populares et alios eorum adhaeren- (pg. 21) tes in electione dictorum nobilium extravagantium, et aliorum eorum adhaerentium.

Omissis aliis

Item reformamus et eodem modo ordinamus, quod amodo in antea non sit aliqua persona, nobilis seu popularis, quae aliquo modo audeat, seu presumat irate seu malo animo recordare injurias aliquas, vel offensas ab hodie retro factas, seu receptas, quovismodo inhaeret, vel in primo si sanguis et mors hominum interfuisset, sed potius tenentur quibuslibet pacem et perpetuam concordiam facere, et amodo in antea vivere in amore et charitate, ut decet.

Ceteris omissis

Item quod omnes tam Nobiles quam Populares, et tam clerici, quam seculares qui fuerint Pharensium per Nos per majorem requisiri teneantur et debeant jurare et suo juramento corroborare et affirmare de observando et attenendo omnia et singula in praesentibus nostris Reformationibus contenta.[1]

Prijepis uzet iz povijesti Venecije kardinala Pietra Bembo.
(pg. 22) *Copia tratta dall'istoria Veneta di Pietro Bembo Cardinale.*

Lib: X.

№ III° Vennero eziandio novelle di Faro isola della Schiavonia che per audace incontinenza d'alcuni giovani de'primieri di lei nelle donne del Contado usata, il popolo, incitato a prendere le armi, alcuni nobili avea uccisi, e alcuni cacciati della città, e di pari con la Nobiltà nel reggere la città avea voluto essere, ed erasi fatto da se stesso. Ma tuttavia, che Messer Girolamo Contarino soprastante dell'armata, il quale opportunamente vi andò, avendo fatto alcuni severi bandi, alla prima loro concordia ridotti gli avea. Così la venuta quivi di lui era stata cagione che gran guerra e scandalo nato in quella città si sedasse.

Ovaj doslovni tekst iz velikog djela kardinala i povjesničara Venecije, koje je izašlo i na talijanskom i na latinskom jeziku[1] naš rukopis donosi vjerno po talijanskom izdanju godine 1552.[2] To je svega oko 40 godina poslije nego su se zbili događaji na Hvaru. Njegovo je pisanje o hvarskim događajima godine 1510. i slijedećih sasvim njemu suvremeno. Pietro Bembo je umro god. 1547. Svoje je djelo završio događajima 1525. Pietro Bembo, koji se je sve do svoje šezdesete godine istaknuo na literarnom i pjesničkom polju i ide u red najvećih humanista, na traženje mletačke vlade prihvatio se je pisanja mletačke povijesti od godine 1487. dalje, i obradio je doba od 1487. do 1513. godine. Bilo mu je — kako sam kaže — kada je počeo taj posao 60 godina, t. j. godine 1530, a završio ga je oko 1540. Prije početka pisanja ovog dijela mletačke povijesti Bembo je dobro poznavao tadanja međunarodna zbivanja, i kao mletački državnik, a napose kada ga je papa Leo X-i imenovao kardinalom i privukao ga na svoj dvor.

Ovaj Bembov zapis o povodu ustanka pučana je s mnogo gledišta važan, a najvažniji zbog toga što je veliki humanista Bembo smatrao, da unese u svoju povijest Venecije ovaj događaj u gradu, koji je bio daleko od velikih zbivanja i ratnih sukoba, koji su stalno vladali u Italiji, između raznih njenih država i gospodara, kao i između Venecije i nekih evropskih država.

»Prispjele su također novosti sa Hvara, — piše Bembo pod godinom 1510. — otoka u Slavoniji, da je zbog drzovite razuzdanosti nekih mladića njihovih prvaka (plemića, o. p.) prema ženama područja, puk, podstaknut da se digne na oružje, neke je plemiće poubio, a neke istjerao iz grada i htio je biti ravan plemstvu u vladanju gradom, i to je i sam, vlastitom snagom i učinio. Ali ipak, kada je gospodin Girolamo Contarino, zapovjednik armade, koji je u pravo vrijeme tamo otišao (t. j. na Hvar, o. p.), nakon što je izdao nekoliko strogih progona, priveo ih je na prijašnju njihovu slogu. Tako je posljedica njegova dolaska bila da se je stišao velik rat i smutnja, koja je u tom gradu nastala.«

Pietro Bembo završio je svoju povijest Venecije godinom 1613-om, i prema tome nije ni mogao pisati o daljnjem razvoju pučkog prevrata na Hvaru i o njegovom slomu.

---

[1] Petri Bembi Historiae Venetae libri XII, Venetiis, apud Aldi filios. MDLI, in fol. Lutetiae, ex officina Michaelis Vascosani, MDLI, in 4.

Degli istorici delle cose veneziane, i quali hanno scritto per pubblico decreto, tomo secondo, che comprende le istorie veneziane latinamente scritte da Pietro cardinale Bembo, In Venezia MDCCXVIII, Appresso il Lovisa. Ovim sam se izdanjem služio pri ovom radu. Gornji je izvadak na str. 372, 373.

Della historia vinitiana volgarmente scritta libri XII. In Vinegia, appresso Gualtero Scotto, MDLII in 4. Isto: In Vinetia, per Giordano Ziletti, e compagni, MDLXX, in 4.

[2] *Della Historia Vinitiana* di M. Pietro Bembo cardinale volgarmente scritta Libri XII, in Vinegia MDLII., Libro decimo, str. 144, 145.

Proces o svađama između plemića i pučana godine 1510, proveden 25. ožujka 1516. Izjava Antuna Gazzari pokojnog Marina.
(pg. 25) *Copia tratta dal processo della miracolosa Croce esistente appresso li Signori Conti fratelli Radossio. 1516. 25 Marzo.*

№ V. Ego Presbyter Matthaeus Radovinich baptizavi Bartolomaeum filium sier Petri Silovich, et uxoris ejus Cattarinae. Compatres fuere Dominus Cancellarius et Donna Lucretia mulier Magistri Antonii de Apulia

(siegue d'istesso carattere)

Il Signor Antonio Gazzari q.m Sig. Marin ha letto nel processo formato per i disturbi tra Nobili e Popolani del 1510 favoritoli, et imprestato dal q.m Berislavo Berislavi, che quel primo popolare, che primo fù a congiurare sopra il Crocefisso che sparse il sangue in ca' di Bevilaqua, andò in furia sotto l'arsinal, et ivi al lito del mar faceva dei tomboli con escavar con il muso il lito.

15. rujna 1514.

Pismo hvarskih plemića izbjeglih u Trogir hvarskom knezu providuru

Hvarski plemići koji su iz Hvara i sa otoka Hvara pobjegli i sklonili se u Trogir uputili su hvarskom knezu i providuru pismo, kojim odgovaraju na neke poruke pučkih vođa. Pismo je poslao sa svojim dopisom trogirski knez, i prispjelo je u Hvar 15. rujna 1514. godine.

Vođe hvarskih pučana pozvali su izbjegle plemiće da se vrate u Hvar, i jamčili su im, da im se neće ništa zla dogoditi. Ovi plemići ne prihvaćaju njihov poziv, jer im ne vjeruju. »Oni hoće — pišu plemići — dovesti nas ponovo na klaonicu, kada govore da moramo doći s našim obiteljima, i sa našim obiteljima boraviti u Hvaru u dobrom miru, i kao dobra braća, a da oni, koji su pobijeni bili su ljudi lošeg vladanja.« Oni iznose dalje, da su plemići, koji su ostali na Hvaru bili prisiljeni raditi ono, što su ustanici htjeli, jer su stalno sumnjali, da bi ih inače poubijali. Ti su ustanici mnogo njih pobili ili ranili, i nedavno »da prvi dan istom prošlog kolovoza oružanom snagom opsjednuše grad Hvar i tako su ga opsjednutog držali šest dana, a sedmi su dan razbili gradska vrata popeli se pomoću ljestava na gradske zidine, ušli su silom u grad, i na komade su okrutno sasjekli dvadeset naših plemića, koji nijesu bili lošeg vladanja, kako to kažu spomenuti podmukli ustanici, nego su sve to bili ljudi čestiti, na položajima, sinovi vitezova i trgovaca, izvježbani za svaku dužnost, i uvijek među dobrim ljudima, najboljeg glasa, i stanja.«

Plemići, koji su tada bili u Trogiru, iznose kako su pučani provalili čak u kancelariju hvarskog kneza, gdje je on bio sklonio

Tomu Palladina i nekoliko drugih plemića. Pučani su njih sasjekli i onda bacili sa balkona na pjacu. »Nesretni (plemići, o. p.) nijesu sigurno ni u crkvama, ni na moru, ni u luci, ni u kaštelu ni u palači prejasnog kneza i kaštelana.« Plemići iznose dalje kako su pučani provalili u grad i u kaštel (današnja tvrđava »Španjolo«, o. p.), i opljačkali sve što su imali. To su načinili ustanici »neprijatelji kreposti i mirnog življenja, koji već punih pet godina vladaju otocima Hvarom i Visom. Oni su sa razvijenim zastavama i fenjerom na krmama, uz svirku truba i udaranjem bubnjeva, sa trideset i šest dobro oružanih »gripa« (povećih lađa, o. p.) sa artiljerijom i drugim oružjem pred nekoliko dana došli u Omiš, koji pripada splitskom teritoriju, i vozili su se i išli po cijeloj okolici, kao da su oni gospodari mora . . .« Njima se ne može vjerovati, jer je već tri puta s njima sklopljen mir, i oni su se u katedrali zakleli na oltaru, da neće više raditi protiv plemića, ni uvoditi nikakve novotarije, ni ustati na oružje protiv plemića, a poslije je slijedilo ubijanje i pljačkanje. Jedino tu može pomoći vlada, a oni, plemići ne prihvaćaju poziv pučana.

Ovo pismo iz Trogira datirano »zadnjeg dana kolovoza«, pokazuje sav jaz, koji je postojao između ovih plemića i pučana. »Ukoliko se pak odnosi na jamstvo za godinu dana, ne treba nam ga, jer se nikada nije vidjelo da netko jamči za život ljudi, tim manje, što su dio jamaca glavni poglavice i vođe puka, dio ubojice, a dio prosjaci stranci koji su se našim imanjima obogatili, koji bi spomenutim pothvatom htjeli ovim odurnim sredstvima privesti nas u domovinu i zatim poubijati, kako smo gore kazali«.

Ovo sam pismo donekle upotrebio u svom »Pučkom prevratu« ali ono je vrlo važno i za današnje gledanje na našu prošlost. Dosada nije bilo publicirano, nije ga poznavao ni Ljubić, a Boglić u svojim »Studi storici« nije došao do ovog vremena.

(pg. 26) *Copia — Lesinae — praesentata die 15 septembris 1514 cum litteris Magnifici domini comitis Tragurii*

№ VI. *Magnifice et Clarissime Domine.*

Considerata et intesa certa scrittura, la quale, come si dice, è mandata per nome de alcuni popolani di Lesina. Noi infelici nobili comoranti a Traù respondemo e dicemo, che per quello si manifesta espresso tradimento, et dolo per ditti contro di noi machinano, volendone iterum condur al macello, dicendone, che dobbiamo con le famiglie nostre venir, con le famiglie nostre stanciar a Lesina in buona pace, et da buoni fratelli, e che quelli che sono stati morti sono stati di mala sorte etc. Haeccine est fides, et pietas o justitia chi cerca di offuscar lo intelletto tuo sediciosi, insuperbiti, et irrichiti delle nostre sostanze presuponono dal intender a quel gloriosissimo Senato Veneto, che tanti loro nefandissimi eccessi seranno comendati sotto questo vellame; Avemo amazzati quelli, che erano di mala sorte, ac

si ipsi essent Domini nostri, et per (pg. 27) forza pur voriano li siano confirmati li capitoli loro nefandissimi za più volte revocadi per lo Exc.o Cons.o di X.ci et sempre extorti per vim et metum da alcuni pochissimi, et le immunità, e privilegi nostri per la grande inopia non possevano far di manco, ma dubitandose sempre de non esser amazzati, li era forza di far tutto quello volevano li detti sediziosi, li quali non contenti di questa forza, sprezzati li mandati della Illustrissima Signoria nostra molti anno ammazzati et feriti, et noviter adì primi di agosto pp. con arme in mano messero in assedio la città di Lesina, et tenerono quella cusi assediata fina al settimo zorno; poi rotte le Porte et scalate le mura della detta città intrarono per forza dentro et anno tagliato crudelmente a pezzi vinti nobili nostri, non de mala sorte, come dicono li predetti sediciosi perfidi, ma tutti uomini da ben, gradati, figli de cavallieri et mercanti exercitati in ogni funzione, e sempre appresso li buoni de optima fama, et condizione, ma questi sono li meriti del quondam spettabile Kavaljer messer Niccolò (pg. 28) Palladini, le operazioni del qual per memoria perpetuale fina in Pallazzo di Venezia sono depenti, ch'el suo figliuol Messer Tommaso trovato serado in studio del Magnifico conte, qual aveva scoso per sarvarlo insieme con altri nobili, rotto el studio, menuzzato a pezzi et poi gittati dal balcone del Pallazzo in su la Piazza fuor della città vituperosamente denegandoli ancora li debiti oseqij funebri. Questo è la tua provision o disgraziato meser Tommaso Palladino per le ferite, e servitù fedelissima del tuo magnifico Padre, che te donano li crudelissimi popolani di Lesina. Et quello si dice di te si dice di altri vinti nobili morti teco, che con sangue suo, e de suoi parenti anno tinto alli servizj dell'Illustrissima Signoria le mura di Negroponte,[1] Scuttari,[2] Alessio,[3] Modon,[4] et molti altri luoghi. Et l'infelici non sono sicuri in jesie,[5] in mar, in porto, castello[6] e pallazzo del Magnifico conte et castellano, ma in vituperio dell'Illustrissima Signoria rotto el mar in porto, et etiam rotte le porte della terra, scallato il castello, et li prefati pallazzi amazzarono come di sopra li (pg. 29) prefati vinti nobili trovati nelli prefati luoci, et poi messero a sacco tutto el loro aver, e robbe, ruinando ancora le stanzie loro... Proh dolor! Publici rubelli ancor sentano experiri de jure, cum omnia jura li condannano per esser loro pubblico excesso, ma qual rebbellion può esser mazzor, che scalar le forze del Signore, et con velle suum romper le porte della Terra,[7] et in faciem Domini trucidar li suoi fedelissimi servitori, affidati, et assicurati per lui; se questa le andarà impunita, non bisogna più lezzi, ne ordini, non alcun altro buon costume, ma ciascuno procuri di aver seguito, et con armi in mano alla robba di chi manco puol farsi grande, come si anno fatto li prefati sediciosi inimici di virtù, et de pacifico viver, che za cinque anni continui dominano le isole di Lesina et Lissa et con stendardi spiegati, fanò[8] in poppe, con trombe, e tamburi, con grippi[9] trenta sei ben armati de uomini, altelarie et altre monizion nelli zorni passati sono venuti in Almissa (pg. 30) territorio di Spalato, menando a tutti li contorni, ac si ipsi essent Domini maris; sicchè non bisogna più convenzione, se la Illustrissima Signoria non provvede, sed parare fugam et procurar ogni uno di salvarsi dove pol, ne bisogna creder alla loro perfidia, perchè za tre volte si è fatta pace con loro al tempo della buona memoria del Magnifico messer Zuanne Novager, et al tempo del Clarissimo proveditor generale, sotto il

quale li prenominati non degni d'esser nominati zurorono in jesia cattedral sul altar di non innovar mai più cosa alcuna, et tor le armi in mano contro li nobili, per nostra disgrazia sempre alla pace semo stati assassinati et amazzati, et lo assassinamento fato nelle persone di detti nostri nobili è infelice nostro documento, et exempio, sicchè non deliberò più fidarsi di loro dementi la pace con la giustizia non se abbraccino mediante la nostra Signoria Illustrissima in la quale avemo posto la nostra speranza, et alla qual protestemo ex (pg. 31) parte Dei viventis, che faccino giustizia, ni autem siano obbligati renderne rason d'inanti l'infallibil giudice Dio Eterno in valle di Giosafat, perchè non deliberemo, uti poveri afflitti ressidui nobili, cercar altri difensori, ne viver sotto altro Dominio, che sotto la felice ombra Veneta, sotto la quale noi e nostri progenitori sono nasciuti e cresciuti, e sotto quella desideremo finire la nostra vita.

Quanto all'intrade nostre in mazzor parte za per loro consumate, et in uso proprio convertite, dicemo non esser persona al mondo tanto insensata, che volontiera perda il suo, maxime noi poveretti non avemo altro emolumento, se non queste misere et povere intrade, senza la qual semo corpo senza anima, et obstante lor fraude, se non fosse la recente audacia, et crudeltà con un terror grandissimo, fassamo ogni esperienza di poter raccoglier quel che li detto per poter sostentar le nostre miserabil famiglie, ma instantibus praemissis non osamo noi, ne (pg. 32) possiamo trovar persone, che ne voglian servir, benchè siano certi, che tutte queste demostrazioni fanno per un suo velame et excusazion, vedendo che questa sua calida rechiesta li lassara oprar in fatto di rason. Con presuposito, e con dir li avemo richiesti, et ne loro, ne'sui comissarj osaranno venir per tema, abiando il specchio d'avanti di se de tanti morti per nui. Et con questo vellame nui golderemo et dissiparemo le loro sostanze, come avemo fatto li anni passati, ma con ajuto di Dio, et della giustitia veneta, qual invoccamo, non li giovarà questo dolo, perchè per la presente instemo, invoccamo, et in scriptis viva voce dimandemo soli non pretendono esser obbligati alla reffazion juxta ipsos mosa un ordine, essendo sua causa, come de raccoglier le entrade nostre, se non sono raccolte con il dover, et diritto, et contra demenuzioni iuxta il solito, acciò li possemo aver, e come averemo fatta la detta raccolta, et consegnarglie non si dubitaranno refectionem. (pg. 33) Onde Magnifico Conte non voliando offerirsi sponte le persone nostre al macello, ne possando altri comissarj sotto sta fenta promission sua et veramente se le responde, et rechiede.

Quanto veramente al fatto della fideiussion ne danno per un'anno, non ci bisogna, perchè mai se la visto dar piegarie per la vita delli uomini, et tanto manco, che parte delli piezzi sono capi principali, et ductori della plebe, parte omicide, e parte mendici forestieri irrichiti de beni nostri, li quali de dicta opera vorriamo con questi medii nefandissimi condurne alla patria a finirne de amazzar, ut supra dictum est etc. 1514 ultimo Augusti.

L. S. S. M.[1] — Giandomenico Letis Coadiutore nella cancellaria di Lesina ha fatto copiare, sottoscritto et sigilato.

L. S. N. P. — Giandoimo Sibischini di veneta autorità nodario Pubblico ho d'altra simile autentica esistente appresso Sig. Francesco Gazzari fatto copiare d'altra a me fida mano fedelmente sottoscritto e sigillato.

Pismo mletačkog patrijarha Antonija Contareno hvarskom biskupu, datirano u Veneciji 2. svibnja 1511.

Patrijarh piše hvarskom biskupu kako je k njemu došao bivši hvarski knez Bernardin Zane i ispričao o prolijevanju krvi sa raspela u Hvaru. On mu je donio i komadić platna s nešto malo krvi. Patrijarh moli hvarskog biskupa da taj slučaj pomno ispita i javi mu rezultat. To neka učini pomoću vjerodostojnih svjedoka. Neka mu pošalje jedan od onih malih voštanih križića, koji su bili postavljeni na zid, koji je bio krvlju poštrcan.

(pg. 34) *Reverendissimo in Christo pater, et domine plurimum reverendissime.*

№ VII. A. *Post debitas comendationes recepimus cum omni nostra devotione quasdam attestationes super verificatione sanguinis miraculoso Domini Nostri Jesu Christi emanati a quodam crucifixo veteri existente in domo Nicolai Bevilaqua armiratae portus istius civitatis pharensis in contrata Sanctae Mariae Annunciatae: et quia magnificus dominus Bernardinus Zane tunc dictae civitatis comes nobis tradidit quid parum guttae dicti sanguinis in parvo frusto telae, quem devote excepimus, et reverenter tenemus, desiderio summo desiderantes certiorari melius de tanta amiranda re hac tempestate ab Altissimo proventa, propterea has scribendas duximus Reverendissimae Dominationi Vestrae prudentissimae ac sapientissimae, cui mittimus exemplum attestationum praefatarum, admodum illam deprecantes, ut placeat circa praemissa testibus veridicis, et per alia justificationum genera certiorari, et si rem ipsam veram, et indubitatam esse repererit, dignetur sui literis nos etiam certiores reddere, illamque enire rogantes, ut placeat nobiscum partecipare de aliqua (pg. 35) parte linteaminis intincti et balneati sacrosanti sanguinis illius miraculosi et una cum illo etiam nobis mittere unam ex illis crucibus parvis cerae apositis super illo pariete madefactum sanguine illo sacto, quia si Reverendissima Dominatio Vestra id peregerit prout non ambigimus illam esse facturam ob dilectionem in nos suam, dum spiritus hos nostros reget artus, obnoxii illi erimus, sanguine illo et cruce per nos receptis ad honorem et gloriam Redemptoris nostri, et sanguinis illius praetiosi curabimus, quod etiam in hac civitate Venetiarum honoretur, adoretur, et sanctificetur, prout merito ab omnibus honorari et sanctificari debet: Aeque Reverendissima Dominatio Vestra de tanto sua opere laudes plurimas consequetur ab Illustrissimo dominio nostro veneto, et tota civitate Venetiarum, et retributionem ab ipsa Redemptore nostro. Bene valeat Reverendissima Dominatio Vestra, cui ad majora semper offerimus.*

Venetiis die 2.ª Maij 1511

Antonius Contareno patriarca Venetiarum

Izjava Bernardina Zane bivšeg hvarskog kneza na traženje mletačkog patrijarha, datirana 13. travnja 1511. u Veneciji

Bernardin Zane bio je već predao svoju dužnost kneza i providura Hvara, kada se dogodilo ono što on pripovijeda: »Dana 6. veljače 1510 M. V., u podne nastala je velika tama, kiša je padala, pao je krov crkve svete Marije Nuncijate, koja se nalazi na putu, koji vodi prema svetoj Mariji Milosti, i u isti taj sat raspelo, koje se nalazilo u kući Nikole Bevilaque armilara luke spomenutog mjesta, u sobi Tome sina spomenutog Nikole, koje je raspelo bilo maleno, staro i potpuno začađeno, a nad spomenutim je raspelom bio rupčić sav zadimljen. Jedna je kćerka spomenutog Tome, htijući pobrisati prašinu, opazila da je to raspelo krvavo, i da je palo nekoliko kapi na spomenuti rubac, i one se i sada nalaze.« Knez Zane pričao je dalje otprilike ono što i drugi. »I odmah — kazao je Zane — pošao je Matij sin spomenutog gospodina Nikole pozvati gospodina popa Matija Lukanića, kanonika spomenutog mjesta i kapelana spomenute crkve Nuncijate, da vidi to čudo. Kad je on došao i vidio, ostali su svi zaprepašteni i uplašeni, sumnjajući da nisu nešto načinili ukućani, ili drugi. On je uzeo spomenuto raspelo zajedno s rupcem, koji se tu nalazio, i metnu ga pod mantiju, i onda ga ponio svojoj kući, praćen od porodice Bevilaqua. Odmah je poslao zvati bojadisara meštra Stjepana, da ga upita za mišljenje o toj stvari, jer je sumnjao da bi to moglo biti nešto drugo, a ne krv. Bilo je zaključeno, da je to čudotvorna krv. Spomenuti gospodin pop Matij ponio je odmah to raspelo u katedralu, i položio ga je na veliki oltar. Svi su tada počeli dolaziti da vide tu stvar, a ja sam, kad sam čuo toliku viku pošao vidjeti, i vidio sam kako cure neki končići krvi sa krune, i spuštali su se između nosa i ustiju. Toliko je toga bilo obilno, da sam se i ja zaprepastio. Kraj mene je bio neki Cecilian, koji je bio doplovio s nekom lađom, i on je dirao s nekom vatom kao i ja, i krv je prodirala. Kako je kraj mene stajao Pietro Tagetti moj bivši kavaljer, počeo je i on da dodiruje sa vatom, a krv je prodirala, ali da se bolje uvjeri, uzeo je svoj rubac, i dirnuo je dvaput, i krv je prodirala i s jedne i s druge strane. Zatim je to raspelo metnuo u spremište gdje se drži Svetotajstvo, i tada su otpjevali jednu svečanu večernju, i izvršili neke druge ceremonije. Kad je to svršilo, raspelo je položeno u jednu škrinju u Gospinoj kapeli uz vrlo velike svjetnjake, i tako se i sada nalazi. Slijedećeg dana obavljena je svečana procesija uz vrlo velik plač, a osmog dana toga mjeseca obitelj Bevilaqua poslala je po gospodina vikara, gospodina popa Matija Ivanića, gospodina popa Tomu Griffika (Griffico), gosp. popa Franju Gazzarija, kanonike spomenutog mjesta, i po druge kanonike, da im predadu plahtu sa kapljama krvi, i ostale relikvije. Oni su došli po to velikom pobožnošću. Isto je tako gospodin pop Matij napravio neke voštane križiće, i postavio ih je na zid, gdje

se nalazilo spomenuto raspelo, i slijedećeg su se jutra našle na njima neke kapi krvi, a ti se križići nalaze gdje je spomenuto raspelo.

Desetog dana spomenutog mjeseca, a bila je pokladna nedjelja obavljena je svečana procesija sa vrlo velikom pobožnošću, i u njoj se nosilo spomenuto raspelo i druge relikvije spomenutog događaja, i pjevana je svečana misa, pokazujući javno spomenuto čudo. Od tih kapi krvi na jednoj krpici, ja sam Bernardin Zane dobio jednu od gospodina popa Matija Lukanića, a tu sam uzeo zbog moje pobožnosti i čvrstom odlukom, da je darujem crkvi Santa Maria dei Miracoli, i ja sam 31. prošlog ožujka 1511, nju predao Presvijetlom monsignoru patrijarhu Venecije, i zamolio Njegovo presvijetlo gospodstvo, da se udostoji izvršiti moju spomenutu namjenu, a njegovoj se milosti smjerno preporučam.«

1511. 13. travnja u Veneciji.

Prema našem prijepisu datirao je bivši hvarski knez događaj sa raspelom ovako: »Adì 6. Fever 1510. M. V.« a svoju izjavu: 1511. adì 13 aprile, in Venezia. Kako se njegovo prvo datiranje ne slaže sa onim, što nam je poznato iz suvremenih izvora i pisaca, mnogo sam vremena i obilaženja arhiva i traženja pisaca utrošio da pronađem original ove izjave, jer ovo što preda mnom stoji, i što evo i publiciram, je prijepis, koji se nalazi u »Carte attinenti«, koji prijepis nije po nikome ovjerovljen.

6. veljače 1510. M. V. je zapravo po našem računanju 6. veljače 1511. Prema tome događaj sa raspelom bio bi se zbio ne 1510, nego 1511. godine, što je protivno svim ostalim dokumentima i piscima.

Pietro Bembo kardinal, istaknut humanista i službeni, od mletačke vlade izabrani pisac mletačke povijesti, suvremenik ovih događaja spominje ih i govori o njima odmah na početku godine 1510. (v. Pietro Bembo, Degli istorici delle cose veneziane, ed. MDCCXVIII, str. 372, 373.)

Isto tako Marin Sanudo, Diarii, Tomo X, ed. Berchet, Venezia 1883, govori o prevratu na Hvaru, koji su počeli godine 1510, i prvi ih put spominje 7. juna (lipnja) 1510, i on koji ne samo iz dana u dan, nego često iz sata u sat prati sve vijesti, što prispijevaju bilo u Senat, bilo u Pregadi, govori o događajima na Hvaru od svibnja 1510.

Poznato je da datiranje M. V. nije upotrebljavano u privatnim pismima, ili bilješkama, pa čak ni u velikim i dugotrajnim zabilješkama Marina Sanuda, ni u velikom povijesnom djelu Pietra Bemba. Svi oni počinju godinu sa 1. siječnja, i nastavljaju do 31. prosinca, da novu započnu sa 1. siječnja.

Zapisi, gotovo dnevnik Pavla Palladinija počinje datiranjem 6. veljače 1510, i tako nastavlja dalje bez ikakvog M. V.

Pisac »Avvenimenti storici di Lesina compendiati in tre libri« Aleksandar Gazzari (Gazarović), koji je svoj spis završio 25. X. god. 1660, i kojemu su stajali na raspolaganju i kaptolski i biskup-

ski i komunalni arhivi u Hvaru piše o ovim događajima ovo: »Godine hiljadu petstotina i desete šestoga veljače neki pučani u kući izvjesnog armilara Bevilaque urotiše se protiv nesretnog plemstva, i zakleše se svečano na jedno raspelo, da će ga pobiti. To je raspelo procurilo krvlju, kako piše Palladino u svojoj relaciji . . .« (rukopis, prijepis iz XVIII stoljeća, oko 1760, fol. 16 r, u posjedu G. N.)

Stotinu godina poslije Gazzarija pisao je isusovac Daniele Farlati o ovim događajima u IV svesku svog monumentalnog djela *Illyricum sacrum*, u poglavlju, koje govori o hvarskom biskupu Franji Patriciju: »Dok je ovaj stajao na čelu ove biskupije (hvarske, o. p.) kažu da se dogodila stvar čudesna za oko i za uho. Godine 1510. su svađe plemića i pobune puka podijelile grad u dvije stranke, koje su nastale najprije iz unutrašnjih neslaganja, a onda naoružane neukrotivom mržnjom i željeznim oružjem, provalile su u otvorenu bunu. Kada su pak postala međusobna ubijanja građana svakodnevna pojava, mali jedan kipić Krista na križ raspetoga kao da se sažalio na onu nevolju i ubijanje, procurio je — kako kažu — obilnom krvlju. To je čudo obuzdalo mržnje, neslogu umirilo, gradu mir vratilo . . .« Farlati opisuje dalje kako je raspelo preneseno u katedralu i kako se svake godine obavljala procesija na dan svete Doroteje, a onda prenesena u drugu nedjelju po uskrsnih praznika. (D. Farlati, *Illyricum sacrum* IV, *Venetiis* 1769, str. 269.)

Sam Bernardin Zane kaže da se spomenuti događaj sa raspelom dogodio, nakon što je on bio već svoju dužnost kneza završio. Naslijedio ga je na dužnosti kneza Antonio Lippomano. Knez Lippomano je 27. svibnja 1510. podnio izvještaj mletačkim vlastima o ustanku pučana protiv plemića na Hvaru, ističući, da su krivi za te prilike i plemići (Sanudo, ed. cit. X. stup. 545). Taj je Lippomanov izvještaj pročitan u Senatu 7. lipnja 1510. godine. Istoga dana pročitan je u Vijeću umoljenih i izvještaj bračkog kneza Nikole Molina, u kojem on pod datumom 27. svibnja potanko opisuje događaje u hvarskoj komuni i izričito spominje kao vođe Matija Ivanića, Jakova Blaškovića i Ivana Surellu. Napose on ističe Matija Ivanića, napad u Starom Gradu na šestoricu mladih plemića koje smrtno izraniše. Sutradan poslije velike skupštine u Vrboskoj, njih 1000 pod vodstvom Matija Ivanića dođoše do kuća plemića, koji su tamo živjeli i pozvaše ih k sebi da potpišu neka traženja pučana. Zatim pođoše na grad Hvar, i pošto im se tamo priključi još 1000 pučana, sa snagom od 2000 ljudi pođoše do kneževe palače i postaviše svoje zahtjeve. Ti su bili: da u Vijeće uđu i plemići i pučani, i da plemići snose ista podavanja koja snašaju pučani. Sve se to zbivalo, kako je točno bilježio Marin Sanudo godine 1510. za uprave hvarskom komunom kneza Lippomana (v. Sanudo, Diarii, ed. cit. vol. X, stupac 527, 528).

9. lipnja 1510. pisao je providur armade Gieronimo Contarini svome zetu Santu Trumu, i datirao je pismo »Date in galia apresso Liesna, a dì 9 zugno 1510« (Dne 9. lipnja 1510. na galiji kod Hvara).

On je sinoć u jedan sat noći prispio sa 4 galije u Hvar, i odmah poslao svog kancelara knezu Antoniju Lippomano, da čuje o stanju stvari i da mu ponudi, ako mu ustreba, pomoć. Kancelar se vratio na galiju i podnio referat o obavljenom zadatku. Providur armade Contarini iskrcao se sutradan na kraj. Tu je njemu saopćeno, da su prije nekoliko dana tri hvarska plemića pošla da se provedu iz Hvara u Starigrad, a kako su tamo počinili nekoliko nepoštenih stvari ženama onih stanovnika, oni su se (stanovnici, o. p.) naoružali i sjedinivši se s pučanima Hvara i seljacima po selima obrazovali su skupinu od oko 800 naoružanih ljudi, koji su izvikivali, da više neće da budu tlačeni od ovih plemića i neće dopustiti da im oni osramoćuju njihove porodice. Ti su pobunjenici došli u grad (Hvar, o. p.), gdje su počinili mnogo vrlo ružnih djela, i među ostalim pošli su u kuće plemića, pa onima, koji su ih primili otvorenih vratiju, ništa zla nisu načinili, osim što su im oduzeli oružje uz obećanje da će im ga vratiti, a postupali su rđavo s onima, koji su im se opirali.« Contarini piše dalje svom zetu o ubojstvima i svađama između pučana, koji su zavladali otokom i plemića, a onda kako je došlo do sporazuma između jednih i drugih, u kojemu se izričito spominje ravnopravnost i sudjelovanje u Velikom vijeću komune. On, Contarini, sugerira vladi da to ne bi bilo dobro, jer bi onda to u svim komunama Dalmacije i Albanije, i Istre imalo odjeka i svi bi pučani to tražili. Ali o tome neka odluči mletačka vlada, a on ju je o svemu obavijestio. Trebala je vlada odobriti njihov sporazum i u tu su svrhu poslali Hvarani dva poslanika, jednog plemića i jednog pučana u Veneciju.

Kada je hvarski knez kazao Contariniju da se sve smirilo, Contarini se je vratio na svoju galiju. Ali je malo zatim doznao da iz Staroga grada i drugih mjesta prema gradu Hvaru kreće mnoštvo od 2000 ljudi. Zbog toga je odložio odlazak. Ta je vijest bila točna, ali ih nije bilo 2000 nego 500. Tada se je on osobno sa vojnom pratnjom iskrcao na obalu i krenuo ravno među ustanike, koje je — kako kaže — uspio umiriti i nagovoriti da se vrate svojim kućama.

11. lipnja nalazio se Contarini sa svojim galijama pred gradom Korčulom. Tamo su k njemu došli kradomice neki hvarski plemići i predali mu popis vođa hvarskih pučana. On ga dostavlja mletačkoj vladi i zalaže se za radikalno postupanje prema pučanima, jer bi se, kada bi ovi hvarski uspjeli, za njima poveli i drugi (Sanudo, o. c. ed. cit. X, st. 624, 625).

Ovdje sam se naročito zadržao kod opisa događaja o kojima govorimo, jer u Sanudovim zapisima, objavljenim u Arkivu, knjiga VI, Zagreb 1863, ovo Contarinijevo pismo nije publicirano, a ono je važno ne samo za naše pitanje o spomenutom datiranju, nego i o opisu hvarskog pučkog prevrata uopće. Međutim se ono nalazi u mletačkom izdanju Sanudovih diarija, god. 1883, u obradi G. Bercheta, vol. X, stupac 624, 625.

Za naše je pitanje važno, da se sve to događalo godine 1510, dakle poslije događaja sa raspelom na Hvaru, i poslije smrti Matije Lukanića, i da je u vrijeme ovih događaja u svibnju i u lipnju godine 1510. bio hvarski knez Lippomano, koji je nastupio tu dužnost neposredno prije događaja s raspelom, kako sam kaže.

Kako dakle protumačiti datum »Adì 6 Fever 1510 M. V.«. Dokazao sam da je taj datum netočan, nepobitnim argumentima, ali taj je dokumenat ovakav, kakav sam spomenuo.

Kada sam prvi put imao ovaj dokument u ruci nisam, kao ni drugi prije mene, obratio pažnju na ova dva slova, jer se inače sve uklapalo u slijed događaja. I suvremeni Palladino, i malo kasniji Gianbattista Giustiniano, i suvremeni Bembo, pa i kasniji, kao Aleksandar Gazzari i konačno Giulio Bajamonti u svojem spisu »Lettera«, imaju samo godinu 1510, kao vrijeme događaja s raspelom. Marin Sanudo, koji je gotovo svakodnevno pisao sve što se događalo i vijećanja u Senatu i Pregadima, i vladi uopće, od 1. siječnja 1496. do rujna 1533. ne datira nikada M. V. nego novu godinu počinje sa 1. siječnja. To isto čini i Bembo, a i svi oni, koje smo spomenuli.

Uzalud sam tražio po svim mletačkim arhivima, uz izdašnu pomoć tamošnjih direktora i drugih namještenika arhivara, ali ovog spisa nismo pronašli, pa ni u samom patrijarhijskom arhivu, koji su mi otvoreno stavili na upotrebu. Što više, patrijarhijskih akata ovih godina u Veneciji uopće nema.

Izjava Bernardina Zane nije do nas došla ni u ovjerovljenom prijepisu ni u originalu. Mi smo pak ustanovili da se njezino datiranje protivi cjelokupnom faktičnom stanju onoga vremena.

Ne možemo kazati da je ona falsifikat, jer ono što Bernardin Zane pripovijeda znamo i iz drugih vrela, ali je njeno datiranje M. V. neprihvatljivo, jer bi to bio očiti »filius ante patrem« kako smo gore dokazali.

Uporno sam tražio originalan dokumenat. Dvaput sam zbog toga pošao u Veneciju i pretražio tamošnje arhive, mletački patrijarhijski arhiv otvorili su mi njegovi čuvari potpuno, i ja sam, zajedno sa svojim prijateljem emeritiranim direktorom čuvene biblioteke »Marciane« išao od spisa do spisa, ali uzalud. Što više, akti tih godina su nestali.

Ali, kada sam bio sasvim napustio misao da ću naći original, potražio sam to i u najbližoj svojoj blizini, u Arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, ali se u njoj nalazi samo prepis Palladinijevih zapisa iz 1510. godine i istrage Tafella de Tafellis datirane u februaru 1578. godine, sve pod signaturom IV. a. 42.

Razgovarajući o tome s prof. Stipčevićem, on me je upozorio, da i u Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu postoji prijepis našega dokumenta datiran »A dì 6 fever 1509 M. V.« To je datiranje točno i odgovara toku događaja. Našem prepisivaču se učinilo to pogrešnim i on je napisao 1510.

Istovremeno sam zamolio kolegu univ. prof. u Zadru, koji je svojevremeno kao direktor Historijskog arhiva u Zadru otkupio ostavštinu Šime Ljubića, da pogleda kako stoji u prepisu ovog dokumenta, koji se nalazi u ostavštini Ljubić u Zadru. On mi je smjesta taj dokumenat potražio i javio mi je slijedeće: Pogledao sam onaj rukopis »Sommario preso dalle carte attinenti alla miracolosa Crocetta della Chiesa Cattedrale di Lesina« i na listu 29' (t. j. retro) piše ovako: »... De ordine della Rever. S. V. Monsignor e Patriarca a mi Bernardin Zane, ch' io abbia a deponer quello io so cerca el miraculo del Crucifisso occorso a Lesina, trovandomi de lì fornito al Rezimento dico tanto saper. (B) Adì 6 fevrer 1509 m. v. (S. A.) all'ora di mezzo zorno ...« Signatura ovoga rukopisa je: Historijski arhiv u Zadru — Ostavština Š. Ljubića VI-kut. 3, sv. 15 — Raccolta di varie memorie antiche attinenti alla Diocesi di Lesina.«

I ovaj prijepis spomenutog dokumenta datiran je m. v. 1509, što je po našem kalendaru 6. veljače 1510.

Prema tome prepisivač »Carte attinenti«, koji je znao da se to dogodilo godine 1510, a ili nije poznavao što to znači m. v., ili ga je zavelo znanje da je to bilo te godine jednostavno napisao 1510. i dodao m. v.

Prema tome nema nikakove sumnje da je ovo što tvrdimo točno i da ono 1510. m. v. treba biti 1509. m. v., što je po našem kalendaru 1510.

Izjava bivšeg hvarskog kneza Bernardina Zane na traženje mletačkog patrijarha 13. travnja 1511.

(pg. 36)

B. De ordine della Rma. S. V. Monsignor Patriarca a mi Bernardin Zane, ch'io abbia a deponer quello io scio circa el miraculo del Crucifixo ocorso a Lesina trovandomi de li fornito el Regimento dico tanto saper.

Adì 6. Fever 1510 M. V. All'ora di mezzo zorno fuo una gran scurità de piozza, cadette il colmo della chiesa di S. Maria Nunciata, che è su la strada per andar verso Santa Maria de Grazie, et in quella medesima ora il crucifixo, ch'era in casa di Nicolò Bevilaqua armiraglio del porto de dicto luoco; el qual era in camera de Tomaso fiol del detto Nicolò, el qual crucifixo era piccolo vecchio tutto affumato; una fiola del detto Tomasio vogliando fare netto le polvere imediate, mette esso crucifixo sanguineo, e giozzò certe giozze sopra il ditto fazzoletto, et al presente sono. Imediate essa putta comenzò a chiamare sua madre, et suo misser a veder tal cosa, et subito vennero: ma M. Niccolò predicto per esser vecchio non podeva discerner: feci impizzar un torzo et comenzo discerner, et vider, videndo (pg. 37) sfonder el sangue vivo. Et subito tutti di casa comenzorono gridar tutti misericordia, et tirò esso crucifixo zo del pare', et messelo su uno lenzuolo netto, che se rittrovava esser si piegato, come si suol: et imediate cadette serte (sic!) gozze de sangue, et penetrava dall'un lado all'altro, et

subito Mattio figlio del ditto Messer Niccolò andò a chiamar Messer pre' Mattio Lucano canonico de dicto luoco, et parochiano della dicta chiesa della Nunciata a veder tal miraculo: et zonto che l'fuo, et visto tal cosa, rimasi tutti sbigotiti et spaventati, dubitando non fussi sta facto qualche cosa per quelli de casa, over altri, et tolsi el dicto crucifixo cum el fazoletto, come el se attrovava, et messelo sotto la veste, et portollo a casa sua insieme cum i Bevilaqua. Mandò subito per Mistro Steffano depentor a consultar tal cosa, dubitando non fuosse altro, che sangue. Fuo concluso esser sangue miraculoso. Subito per el dicto messer pre' Mattio fuo portato esso crucifixo in chiesa cattedral, et messo sull' altar grande; tutti comenzò accorrer per vider tal (pg. 38) cosa, et io sentendo tal cridore andai a veder, et viddi correr certi filetti di sangue della corona, et descendeva tra el naso, e la bocca; et abondava talmente, che ancor io rimasi sopra di me, et appresso di me si ritrovette uno certo Cecilian ch'era venuto cum una nave, et cum certo bombaso come io a toccar, et il sangue penetrava, et essendo appresso di me Pietro Tagetti fuo mio cavaglier ancor lui comenzò a toccar cum certo bombaso, et il sangue penetrava, ma per certificarsi meglio tolsi el suo facioletto, et tocco una, e l'altra volta, et el sangue penetrava da un ladi, e l'altro, et poi esso crucifixo fuo posto in deposito dove se tien el sacramento, et fuo cantato uno vesper solenne, et altre ceremonie; Compito l'officio esso crucifixo fuo messo in una cassa in la capella della Madonna cum grandissime luminarie, et al presente si attrova; et el zorno seguente fuo facto solenne procession cum grandissimi pianti, et adì 8 dicto quelli di Bevilaqua mandò per Messer Vicario, Messer pre' Mattio Lucano, messer prè Tomasso Griffico, messer prè Francesso (pg. 39) di Gazzari canonice de dicto luogo, et altri Canonici per dargli el lenzuol cum le giozze de sangue, et altre reliquie, et venero a torli cum gran devozion. Item per el dicto messer prè Mattio furono fatte certe Crosette di cera, et messe su el pare', dove era dicto crucifixo, la mattina seguente se trovono sù le dicte certe giozze di sangue, le quali crosette se attrova dove e dicto crucifixo.

Adì 10 dicto, che fuo la domenica de carneval fuo facto una solenne procession cum grandissima devozion, portando dicto crucifixo, et altre relliquie del dicto, et fuo cantado una messa solenne, manifestando dicto miraculo delle qual giozze di sangue sopra una pezzetta io Bernardin Zane sopradicto n'ebbe una dal sopradicto Messer pre' Mattio Lucano, e quella torsi per mia devozione, e ferma intenzion de darla a santa Maria de Miracoli et adì 31. marzo 1511 prossimo preterito ho presentata al Reverendissimo Monsignor Patriarca de Venezia pregando Sua Reverendissima Signoria se degni adempire la intenzion mia predicta, alla cui gratia humiliter me comendo.

1511 adì 13 aprile in Venezia.

(pg. 40) Io Mattio quondam Messer Tomaso Parnicich da Lesina de ordine de Monsignor Reverendissimo patriarca de Venezia avendo io intesi la continenzia della dicta lecta in mia presentia, et in presentia di Zorzi Zamonovich da Lesina d'avanti el dicto Monsignore per el suo canceliere, et quella ben intesa, deponemo nui Mattio et Zorzi per nostro sacramento esser vero el miraculo soprascripto, perchè io Mattio ho visto cum li

proprj occhi el dicto crucifixo in chiesa cattedrale suso l'altare grande, che giuzzava el sangue vivo dalla fronte per una spina della corona sopra el lato destro zoso per el naso, et per la bocca, e chi cum bumbaso et chi cum facioletti toccava, et sugava el dicto sangue presente molte persone, che erano venute a vider (sic!) tal miraculo, et messer Pietro Tagenti cavalier del sopradicto messer Bernardin fuo uno di quelli, uno giuzzò suso una pezzetta, come da lui mi par aver inteso, e per questo fuo facto procession solenne et altre devozion come de sopra è scripto. Alle altre cose, che sono intervenute in casa del dicto Messer Niccolò io non son sta presente, salvo che io mi ho trovato quando fuo levà una crosetta di cera, che era sangue (pg. 41) suso. Ma el ditto Messer Zorzi dise aver visto tre altre crosette era in cima come una corona di sangue pulita, et bella. Et aver visto sul parè due giuzzi di sangue, et tocchi supradicto Messer prè Mattio cum el cultello del dicto parè insieme cum uno pocco de lino de dicte taule, et si ho visto sul lenzuol de dicte giuzze de sangue giuzzade del dicto crucifixo.

Item certificando Messer Zorzi che una pezzetta cum uno giuzzo di sangue suso, che è in man de Monsignor Reverendissimo patriarca esser una di quelle del linzol, dove colò el dicto sangue, la qual el dicto Messer Bernardin Zane ha da Messer prè Mattio Lucani, et io Mattio ho inteso questa esser una di quelle; et in fede della verità ho scripto da mia man propria la presente scriptura si per mio nome, come per nome del dicto Messer Zorzi presente, e così ordinando, che sia scripto perchè mi dice non saper scriver, et a questo fuo presente Messer Zuane Francesco da Pozzo, et Messer Francesco de Morandi canonici del dicto Monsignor Reverendissimo patriarca de Venezia.

Izjava kanonika hvarske katedrale Tome Griffico

Toma Griffico potvrđuje, da je istina sve ono, što se o čudotvornom raspelu priča, a on je sam imao raspelo u rukama i kada je podigao rubac kojim je bio pokriven, vidio tri kaplje krvi, koje su tekle iz bodljika trnove krune po licu, i on ih je obrisao rupcem, kojim je spomenuti «Raspeti« bio pokriven. »Isto sam tako vidio i svojim rukama opipao voštane križiće, koji su bili priljepljeni i istom krvlju poškropljeni.«

Ego Thomas Grifficas canonicus pharensis ad comprobationem supradicti miraculi, et dicti miraculosi (str. 42) sanguinis dico et attestor et proprio chirographo fidem facio, quatemus illud verissimum est per ea quae ab omnibus, qui in principio dicti casus afuerunt et ea qua propriis oculis vidi et meis manibus pertractavi, et primo die 6.a februarii 1510. cum essem in domo mea Lesinae qua est sita prope ecclesiam cathedralem S. Stephani hora quasi nona intelecto rumore hujus miraculi cucurri ad ipsam Ecclesiam, in qua jam erat delatus crucifixus, et adhuc haesitans, si verum hoc esset accepto crucifixo, et tenens ipsum in manibus, vidi tres guttas sanguinis vivi currentes ex spinis coronae per faciem, quas omnes terdi, et levavi quodam sudario, quo dictus crucifixus erat coopertus. Similiter etiam vidi, et manibus

propriis pertractavi cruces caereas affixas et eodem sanguine perfusas. Caetera omnia superius narrata sunt vera prout vidi et audivi ab omnibus fere nostris concivibus pharensibus, et a multis alienigenis, qui ibi tunc aderant, et ita est in verbo veritatis. Ego quidem Thomas manu. propria.

Izjava Katarina sina Nikole Kolombina

Katarin Kolombin izjavljuje kako je bio u katedrali, kada su donijeli raspelo, i kako je bilo tamo mnogo naroda, a kanonik Griffico skinuo rubac sa raspela. Tada je on vidio krv koja se prilijepila na rubac. On se na svoju izjavu zakleo i vlastoručno je potpisao.

Io Catharin fio di messer Nicolò Colombin nobil di Lesina me ho trovado a dì 6 fever 1510 in la chiesa cattedral, quando fuo portà il crucifixo, el qual fuo in casa de messer Nicolò Bevilaqua, el qual crucifixo fuo messo sopra l'altar grande in la chiesa cattedral di san Stefano per veder questo miraculo, era grande multitudine de uomini et donne; dove venne messer prè Tomaso Griffico canonico della dicta chiesia, li fuo facta via a vider questo crucifixo, appresso dicto crucifixo era un fazoletto over pezza, qual tolti dicto messer prè Tomaso, et tuchi el dicto crucifixo alla bocca, et viddi dove si appetto sangue miraculoso al dicto fazoletto, et tutte altre cose, qual se contien di sopra. Inteso cusì delle giuzze sopra le pezze come le giuzze delle crosette di cera, et visto pezze cum le giuzze de sangue et le crosette, et tutto quello è vero sotto sacramento deposto de mia man propria.

Zapisi Pavla Palladinija 1510, 6. veljače u Hvaru

Pavao Palladini, hvarski plemić, zapisao je što se događalo u Hvaru 6. veljače i slijedećih dana, »počinjući od prvog slavnog čuda kada je raspeti Krist krvlju procurio«.

»Prvo. 6. dana mjeseca veljače, u srijedu, padala je kiša u gradu Hvaru, i nije samo obilna kiša lijevala na neobičan način, već je i zrak bio veoma mračan i oko 19 sati opazilo se da se zemlja trese, tri puta, da se do polovice srušio krov crkve Svete Marije Nuncijate, do koje se nalazio stan svećenika po imenu Matij Lukanić, koji je bio kanonik stolne crkve u Hvaru i kapelan spomenute Nuncijate. Iz kuće spomenutoga gospodina popa Matija jedna su vrata vodila u crkvu, a on ih je bio dao zazidati.«

»Treće. Oko spomenutoga sata u kući gospodina Nikole Bevilaque, armirala, nalazilo se jedno malo raspelo, a držali su ga u kući na jednom zidu i već je bilo sasvim zadimljeno. U ono isto vrijeme cijelo tijelo ovoga raspela izbacivalo je krv ispod krune, iz ustiju i iz nosnica, a kada su to opazili oni u kući, odmah su poslali po spomenutoga gospodina Matija Lukanića, a ovaj se volio s tom

kućom (tj. porodicom, o. p.) i bio s njom vrlo usko povezan u ljubavi, jer su spomenuti svećenik i Toma, sin spomenutoga Bevilaque bila dva najokrutnija biča plemića. Taj Toma umro je i pokopan šestog prosinca koji je nedavno prošao nesretnom i bijednom smrću, a ranio je sam sebe vlastitim oružjem, jer je bio meštar brodova, ali bogat i bodar, a nije imao više od četrdeset i pet godina. On je bio na sječi stabala u Neretvi, pa je skačući s jednog stabla bacio najprije sjekiru, a zatim je slučaj htio da se natakne na ručicu te sjekire, koja mu je ušla među noge, i doveden je ovamo (u Hvar, o. p.) i umro. On je bio vođa puka i poticao ga je da ugasi ime plemića. Svećenik je pronalazio sve poteze da se to postigne, a puk ga je obožavao. Sve se protiv plemića zaključivalo u jednoj od ovih dviju kuća. U to je spomenuti Bevilaqua poslao hitno po spomenutoga popa i pokazao mu raspelo, i oni su sa ženama, koje su se u kući nalazile, i s udovicom pokojnog Tome, s kćerkom (kako sam ja osobno čuo od popa, od udovice, od djevojke i od Bevilaque) podigli raspelo na prozor i promatrali ga. Bevilaqua je kazao da bi tome moglo biti uzrok vlažno vrijeme i da to nije krv, već boja, koja se zbog vlage rastopila. Na to je djevojka rekla: »Nije to boja, nego krv, jer sam ja stavila raspelo na plahtu, složenu i svježe donesenu iz pranja, a cijela je plahta puna kaplji krvi iz tog raspela«. Na to je pop kazao: »Meni se čini da je to krv. Bojadisar je već neprijatelj i već je jedanaest godina što s njime ne razgovarate. Ponesimo ovo raspelo u moju kuću i tamo ću pozvati bojadisara i vidjeti ćemo da li je to krv ili boja«. Stavio je raspelo pod mantiju i kad ga je ponio kući pozvao je majstora Stjepana Vitaljića, bojadisara. Zajedno pogledaše raspelo, a bojadisar je rekao da ne treba sumnjati, da je to prava krv i da nije boja ni bilo kakva druga smjesa. Odmah je svećenik odnio raspelo u katedralu i naredio je da zvone sva zvona, a ja sam se pitao što bi to moglo biti, i to su pitali i ukućani. Došao sam na balustradu na trgu i vidio kako trče mnogi ljudi svake vrste, muškarci i žene. Krenuli su k presjajnom knezu i kneginji, koji su bili kod kuće, i u crkvu svetog Stjepana, u koju nije mogao stati sav taj svijet. Tu je presjajni knez Bernardin Zane, koji je već bio predao svoje upravljanje (hvarskom komunom, o. p.), osušio krv, a neki Pietro Sagetti iz Brisse i mnogi stranci svjedočiše. Slučajno je bilo u luci vrlo mnogo lađa. I mnogo je bilo robe na trgu, koju su prodavači ostavili pa ju je mogao uzeti tko je htio. To je toliko uplašilo i domaće i strance da nije bilo čovjeka koji nije očekivao neko veliko zlo. Neke su skupine počele vršiti takvo kajanje, i javno i tajno, da su se u gužvi vidjele samo pojedine osobe kako se bičuju gole na trgu, a i po ovim brežuljcima, ali pri tom su zakrili lica i nije bilo nikoga tko nije vjerovao da je taj događaj znak vrlo velike propasti i znak uništenja ovoga nesretnoga otoka. Dječaci od sedam, osam i deset godina odlučili su da sami sebe bičuju goli na trgu i mnogi su se od njih zaustavili gorko plačući, licem i očima okre-

nutima k nebu, bez srama, bez obzira na to što su tu bili u velikom broju plemići i osobe svake vrste. Ta su djeca govorila kao da su gledala božansko veličanstvo Krista: »Zbog čega se ljutiš na nas i što smo ti skrivili, molimo te ne upropasti nas.« Oni su baš te riječi izgovarali s tolikom bezazlenošću da im se činilo da ih nitko ne čuje. Ti su dječaci išli u grupama sve do vrha Svetog Nikole, bičujući se, goli, bosi, i za cijelo vrijeme poklada drugo nijesu radili.

»Sedmog dana spomenutoga mjeseca (veljače, o. p.) održana je ovim raspelom vrlo pobožna procesija, a nosio se i nebnik, i ja sam bio — kaže Pavao Palladini — jedan od onih koji sam nosio taj nebnik, jer tada sam bio sudac i promatrao sam to raspelo. Činilo se kao da je Raspeti pod krunom i nosnicama i po cijelom licu okrvavljen svježom i pravom krvlju.«

»Desetog dana spomenutoga mjeseca, a bila je nedjelja, sav se narod, muškarci i žene otoka (Hvara, o. p.) sletio u grad i prisustvovali su misi, koja nije bila održavana u crkvi, nego na trgu, pred vrlo velikim brojem osoba. Zatim je održana vrlo pobožna procesija, kako je rečeno, uz suze i uzvike, i išli su ljudi bosi s konopima oko vrata, u skupovima i s feralima (svjetiljkama). Spomenuti pop Matija, koji se nalazio među mnoštvom naroda, uzeo je riječ i pričao o spomenutom čudu čitav sat i više, a ja sam dobro slušao njegovo pripovijedanje. Mogao sam ga dobro čuti, jer sam sjedio do presjajnog kneza — bio sam sudac. Zaključujući svoj govor, on je rekao: »Puče, pusti plemiće u stanju u kojem se nalaze, ne pokrećite ništa protiv njih, pustite ih na miru, zadovoljite se vašom sudbinom. Neću vam više govoriti i upamtite sve, a vi, plemići, milujte puk i ne miješajte se u crkvene stvari«. Reći ću vam istinu — nastavlja Palladini — prema mom mišljenju ne znam da li je bilo veće čudo prolivena krv ili to što je pop Lukanić govorio i propovijedao tako srdačno da se ne uznemiruju plemići. Ta on za cijeloga svoga života nije, zajedno sa svojim drugom (Tomom Bevilaquom, o. p.), drugo radio nego uznemirivao plemiće! Uza sve to, čini se da je spomenuti pop uzeo sebi u zadatak da sve one koji su se nalazili u krugu sa satrapima puka odvrati od onoga na što ih je cijeloga svoga života nagovarao. I taj je svećenik danju i noću svih tih dana provodio najoštrije kajanje i nije jeo.

»11. a to je bilo u ponedjeljak, ujutro rano poslao je po presjajnog kneza. On je tamo pošao s presjajnim kaštelanom i sa sucima i mi smo prosudili da on nije zdrav (pri zdravoj pameti, o. p.). U tri sata, na vratima crkve Nuncijate, koja se nalaze nad jednim kamenim sularom, jako je sam sebe tukao i mnogo je propovijedao, a oko njega je bilo vrlo mnogo svijeta i svi su sebe tukli kao on, čupajući kosu, vukući bradu i to je bila čudovišna stvar, a trajalo je gotovo tri sata. Krovovi, ulice i prozori bili su puni pokajnika, žena, muškaraca i djece«.

»12. (veljače, o. p.) počeo je pop bulazniti i nije jeo ništa osim onoga što su mu silom gurali u usta. Bulazneći, govorio je vrlo ružne stvari, pa i nepoštene, nadijevajući nadimke osobama koje su mu dolazile u posjet. Spomenuti je svećenik onoga jutra kad smo ga zajedno s presjajnim rektorima došli posjetiti rekao: "Gospodo, neka nitko ne misli na zlo, jer sam ja začetnik ove stvari i sa mnom će ona i svršiti". Molim Boga da je rekao istinu.«

U subotu 16-og spomenutoga mjeseca, rano ujutro umro je pop Lukanić, i neka Bog dade da je govorio istinu, da je ovo čudno čudo svršeno i završeno u njegovoj glavi. Ima ih mnogo koji govore i tvrde da su se na ono raspelo zakleli strašnom zakletvom, a preko toga, jer o tome nije dopušteno pisati, prijeći ću šutke. Ja svakoga uvjeravam da nastoji biti čestit čovjek i da nas slavna Djevica Marija čuva od ruku izdajnika. Spomenuto raspelo i zid stavljeni su u stolnu crkvu, jer su rekli da je i iz zida šikljala krv.

U ovo su vrijeme bili naši presjajni rektori, presjajni gospodin knez Antonio Lippomano i kaštelan presjajni gospodin Vincenzo Donado.«

Ova kronika događaja od 10. do 16. veljače 1510, koju je napisao Pavao Palladini, od neobičnog je značenja ne samo za poznavanje pučkog prevrata na Hvaru nego i za tadanje prilike na Hvaru, a i u ostaloj Dalmaciji. Palladini je bio ne samo očevidac događaja nego i sudionik u odnosu komunalne vlasti prema onome što se događalo, jer je u to vrijeme bio komunalni sudac u Hvaru, dakle nosilac najviše izborne časti komunalne autonomije. On nam otkriva mnogo toga što inače ne bismo znali, jer nije nitko to zabilježio.

Mi ćemo nastojati da bar neke činjenice, koje su za nas od osobite važnosti, a dosada nijesu bile istaknute iznesemo, zbog boljega i objektivnijega pogleda na početak i razvoj pučkog prevrata na Hvaru.

Kada sam godine 1916. počeo proučavati neke dokumente koji su se odnosili na stoljetnu borbu pučana za ravnopravnost s plemićima u hvarskoj komuni, osjećao sam svu veličinu te borbe i smatrao sam da sam dovoljno upoznao njenu bit i njene uspone i padanja, njene neuspjehe i uspjehe. Međutim, dugo sam vremena ostao osamljen i nisam uspio naći ni romanopisca ni dramatičara koji bi približili širokim narodnim masama veličinu ove borbe, kako je to uspjelo, upravo preko romana i kazališta, sa seljačkom bunom u Hrvatskom Zagorju.

Mada sam tada nastojao što iscrpnije prikazati ovu tako sjajnu borbu, koja je započela u doba feudalnih odnosa i svega onoga što je s njima bilo povezano, nijesam neke stvari napose isticao, jer nijesam smatrao da su toliko važne da bi mogle utjecati na vjekovni tok i razvoj ovog velikog perioda od 1334. do 1610. godine, dakle na period od punih 276 godina.

Danas vidim da je potrebno istaknuti neke pojedinosti, koje uvelike osvjetljuju sliku ovog našeg doista velikog djela, koje će

biti nadmašeno tek u najnovijem životu našeg naroda, u borbi za socijalizam, koja će kulminirati u našem narodno-oslobodilačkom ratu i provesti slične ideale koji su vodili borce u hvarskoj komuni.

Analizirajući podrobnije Palladinijeve zapise, možemo vidjeti nekoliko momenata koji nijesu bili dosada dovoljno istaknuti. Iz njih se vidi: a) da je prije 1510. godine ustanak bio dugo i potajno pripreman, b) da su organizatori ustanka bili pop Matij Lukanić i Toma Bevilaqua, koji su se povezali i s pojedinim istomišljenicima u hvarskim selima, c) da su vođe i organizatori pučkog ustanka protiv plemićke samovlade i nasilja bili radnik brodograditelj Toma Bevilaqua i siromašni pop Matij Lukanić. To ističem zbog toga što se često zamjenjuje armilar Nikola Bevilaqua sa svojim sinom Tomom Bevilaquom. Prvi, otac, bio je armilar hvarske luke, tj. on je vodio brigu o svemu onome što je luci potrebno, od pristajanja, odnosno usidravanja lađe, do njene opskrbe hranom i brodskim priborom, a i potrebnim oružjem. Nije on, dakle, bio admiral koji je zapovijedao mornaricom, nego namještenik, koji je, bez sumnje, bio i graditelj i popravljač lađa (kalafat). Njega nije biralo plemićko Veliko vijeće, nego ga je postavljala država. U Kotoru je armilara birala bratovština mornara sv. Nikole, a potvrđivala ga je državna vlast (v. G. Novak, Jadransko more u sukobima i borbama kroz stoljeća, Beograd, Vojno Delo, 1962, str. 329). Nikola Bevilaqua bio je, dakle, manuelni radnik, koji se istaknuo i svojim radom i svojim znanjem. On je, kako se jasno iz dokumenata vidi, bio upoznat s pokretom za oštro istupanje protiv plemića, ali nije on bio vođa toga pokreta, nego njegov sin Toma. »Ovaj je bio vođa puka da se ugasi ime plemića« — napisao je Pavao Palladini. Bio je odličan radnik, graditelj brodova, a Palladini kaže za njega da je bio »majstor brodova«. On je pošao brodom u Neretvu, gdje je sjekao drva koja su odgovarala njegovu poslu. Tamo je osobno obavljao sječu u šumi. Jednoga dana — kako smo već kazali — kada je sjekao grane nekoga stabla i nalazio se visoko na grani, odlučio je skočiti sa stabla na zemlju. Da mu ne smeta pri skoku, bacio je najprije sjekiru na zemlju, a onda skočio i on. Međutim, držalo sjekire došlo je u okomit položaj, i Toma je u skoku naletio na nj. Ono mu se uvuklo među noge i zabilo u trbuh. Bilo je to 6-tog prošlog studenoga. Kako Pavao Palladini piše ovo pod datumom 6. veljače 1510, znači da je to bilo god. 1509. U punoj muževnoj snazi — bilo mu je 45 godina — umro je, obavljajući svoj zanat, vođa puka, kome su se drugovi zakleli na raspelo da će uništiti vlast plemića. Nije dočekao da se ostvari, bar za neko vrijeme, ono za što se svom svojom energijom borio.

Prvi je to vođa naroda, radnik i odličan majstor, koji je uspio da se stavi na čelo borbe za ravnopravnost svih ljudi, protiv vladavine klase nad klasom, protiv bahatosti plemstva, prvi ne samo kod nas Hrvata i Jugoslavena, nego i prvi u Evropi i na svijetu,

i mi mu doista nismo dali ono mjesto koje mu u povijesti i hrvatskoga i svih jugoslavenskih naroda, a i naroda svijeta, pripada.

Njegov sudrug u borbi i njegov nerazdruživi prijatelj bio je Matij Lukanić, »koji je zamišljao sve poteze u borbi, kojega je puk obožavao. Sve se pak protiv plemića zaključivalo u jednoj od ovih dviju kuća«. Pop Lukanić bio je nepomirljivi borac, ali vrlo slabih živaca. Na njega je, nema sumnje, jako djelovala ceremonija kada su on i njihovi sumišljenici polagali zakletvu na raspelo koje je on držao u rukama. Nakon toga je na njega teško djelovala nagla smrt Tome Bevilaque, koju su sigurno plemići iskoristili tvrdeći da je to kazna božja za njegovo djelovanje protiv plemića. A kada mu je saopćeno o krvarenju raspela u kući u kojoj je položena zakletva, i to u danima kada je nad Hvarom bjesnila velika južina, kiša i oluja koja je čak srušila dio crkve Nuncijate, čiji je on bio kapelan, on, vjernik, nije mogao više izdržati i potpuno je klonuo. Njegova tragična smrt, koja je nastupila u stanju njegove teške bolesti — što su utvrdili i knez, i kaštelan, i suci hvarski — u stanju njegove potpune neuračunljivosti, ništa ne umanjuju njegovu dugogodišnju upornu borbu za velike ideale za koje je i poginuo.

Smrt Tome Bevilaque i Matija Lukanića bila je vrlo težak udarac ustanicima i zavjerenicima, ali oni su bili već vrlo dobro organizirani i barjak ideala na koje su se zakleli preuzeo je uskoro zatim novi vođa, Vrbanjanin Matij Ivanić.

Copia (pg. 44)

Narrazione di Paolo Palladini
1510. Adì 6 Febraro in Lesina[1]

№ VIII. (pg. 45) Qui notarò il miserabil caso seguito nella città di Liesina,[2] comenzando dal primo glorioso miracolo, dove el Crocefisso stilò sangue, et sia il tutto a laude dell' omnipotente Iddio, e della gloriosa Vergine Maria.

Et primo alli 6 del mese di Febraro il giorno di Mercurio in la città di Liesina pioveva, et non solum cadeva l'aqua in abundantia non solita, ma l'aere era tenebrosissimo, et in circa le ore 19 fu osservato la terra tremar

[1] *Opisivanje Pavla Palladinija*, kako mi prevodimo naslov »Narrazione«, donosimo u talijanskom originalu točno prema rukopisu u posjedu pisca (G. Novak). Taj je Palladinijev sastav prijepis ili iz originalnog rukopisa ili nekog drugog, i ma da je lijepo ispisan, on nije nimalo dosljedan u pisanju, i potpuno proizvoljno piše neke riječi sa velikim početnim slovom ili malim. Smatramo, da tako treba raditi, jer ovakvo ispisivanje riječi može često odraziti i mišljenje pisca odnosno pisara, a napose gledanje na svijet oko sebe i uopće. To je izvanredno važno i za poznavanje tadanjeg društvenog mišljenja hvarskog plemstva i onih, koji su ovakve spise čitali. Svodeći rukopis na današnji književni pravopis talijanskog jezika bila bi greška, jer bi se duh i gledanje na život piščev podvrgli ne samo današnjoj grafiji, nego i mišljenju.

[2] Liesina, kao i Lesina zove se talijanski grad Hvar, a i otok Hvar.

tre volte, cascar il tetto della Ecclesia di Santa Maria Nunziata[3] fino la mittà, appresso la quale dimorava per stantia un sacerdote detto M. Pre' Mattio Lucanich Can.co qui in Cattedral Domo, et Capellano della detta Nunziata, in la qual capella dalla casa del detto Messer Pre' Mattio era una porta, per la quale poteva intrar, et tamen Lui l'haveva murata; Terzio circa la detta ora in la casa di Messer Niccolò Bevilaqua Armiraglio era un Crucifisso piccolo, et questo tenivano in casa ad un pariete, et già era tutto affumato, et in quella medesima ora tutta la Persona di quel Crucifisso stilò sangue da sotto la Corona, da bocca, e dalle narise, di questo accorgendosi quelli di casa, subito li mandorno chiamar il sopradetto Messer Mattio Lucanich, et questo perchè si amavano il detto Prete con questa casa di stretta benevolentia, et questo perchè il detto Prete, et Tomaso fiol del Bevilaqua sopradetto erano due crudelissimi flagelli de nobili; el qual Tomaso è morto e sepolto el di 6.o di Dicembre prossime passato d'una disgratiata, e misera morte ferito se medesimo su la propria Arma, perchè era mastro di Navilij,[4] ma richo, e fresco, et non passava anni quaranta cinque sua età, saltando d'un arboro, che tagliava in Narenta, buttò in prima la manara, et poi el caso volle, che Lui s'impirò sul manego della detta manara fra la forca delle gambe, e fu menato qui, et infiossì, et morì. Questo era direttor della Plebe ad estinguer il Nome di Nobili, et il Prette era l'inventor di tutti li tratti, et era adorato da Plebe, et tutto si concludeva in una di queste (pg. 46) due Case contra li Nobili; però il detto Bevilaqua quamprimum mandò per il detto Prette, e mostroli la detta Croce, et loro, con le donne de casa, e cula[5] relicta del detto Tomaso, colla Fiola (secondo, che io medesimo dal Prete, dalla Vedova, dalla Putta, e dal Bevilaqua udisi) la mirorno levata su la fenestra, et disse el Bevilaqua: potria esser, che el tempo è humido, che questo non sia sangue, ma color liquefatto per umidità. Dice la putta non è color, l' è sangue, perchè io ho messo el detto Crucifisso sopra d'un linziol piegato, e frescamente portato da lavare, e tutto il linziol è pieno di gioce di sangue del detto Crucifisso. Dice el sopradetto Prete, a me mi par sangue, niente di meno el Depentor è vostro inimico, et Voi questo sono anni undeci non li parlate, portemo questa Croce in casa mia, et li mandarò per il Depentor, et resolutamente vedremo se è sangue, o color, et messe la detta Croce sotto la veste, et portatala in casa,

---

[3] *Ecclesia di Santa Maria Nunziata,* hrv. crkva Svete Marije od Navještenja je osrednja crkva u predgrađu Hvara, na jugu arsenala. To se predgrađe nazivalo talijanski »borgo«, od čega hrvatski »burag«, a i »burak«. U gradovima na dalmatinskom kopnu nazivali su predgrađa »varoši«.

[4] »mastro di navilij«, hrv. meštar brodova, je onaj, koji gradi brodove. To je bio i jeste poseban zanat, koji traži mnogo tehnički preciznog znanja, a i snagu za tesanje pojedinih dijelova broda, a pored toga i sposobnost da se brodu dade i što ljepši oblik i što bolju sposobnost za što bolju plovidbu. Pri tome veliku ulogu ima drvo iz kojega je brod načinjen. Zbog toga je i Toma Bevilaqua i osobno išao u dolinu Neretve da izabere drvo i stabla. pa je osobno sjekao one grane koje je smatrao dobrima za gradnju brodova, i u tom radu i stradao.

[5] »cula relicta« — ovako je u rukopisu, a tako se je i izgovaralo u običnom razgovoru, ali bi trebalo biti »colla relicta«, kako je to par riječi dalje u istoj rečenici i napisano »colla Fiola«.

chiamato Messer Steffano Vittaglich Depentor[6] insieme la vedero, et quello disse (pg. 47) che non bisognava dubitar, che quello era sangue valido, et che non era color, ne mistura alcuna. Et statim el detto Prete porto detta Croce alla Ecclesia Cattedrale, et comenzò far sonar tutte le campane, et io mirai che pol esser, et quelli di casa che puol[7] esser; Io mi affaciai alli puggioli della Piazza[8] et viddi correr multitudine d' ogni sorte de masculi, et di femine; erano corsi el Magnifico Conte e la Contessa, come in casa si trovavano, e la Chiesa di san Steffano non poteva tener la gente, et là sul altar grande el Magnifico signor Bernardin Zane, che già aveva consegnato il suo regimento ha sugato il sangue, et uno Pietro Sagetti da Brissa; et Forestieri assaissimi rendono testimonianza, chè per ventura erano nel Porto assaissimi Navilij, et molte merze in Piazza abbandonati dalli Venditori, et a beneplacito di chi ne voleva; il che tanto spauri Terrieri e Forestieri, che non era huomo, che non spettasse alcun gran male, et commenzorno le Brigate far tanta penitenzia et oculta, et palese, che non si vedeva de carneval (pg. 48) altro che frustarse Persone nude per la Piazza, et per questi monti, abbendate però le fazze, nè era persona che non credeva questa dimostrazion esser segno di grandissima ruina, et esterminio di questa infelice Isola. Li putti di sette, otto et dieci anni avevano messo mente frustarse nudi per questa Piazza, et fermarse molti di loro con abondantissime lacrime, voltando la fazza, et l'occhi al ciel senza vergogna, senza rispetto, che ivi erano molti Nobili, et Persone d'ogni sorte in gran numero, come se vedessero la Divina Maestà di Cristo, dicevano quelli putti, perchè estu corozato, et che ti avemo fatto, non ne profonder te pregemo. Con tanta semplicità, queste formali parole dicevano, che a loro pareva, che nessun non li audiva, et andavano li detti putti in frotta frustandosi fin a San Nicolò[9] alto nudi, discalzi, ne tutto el carneval fu fatto altro.

7 Feb. Adì sette del detto Mese fu fatta con la detta Croce una devotissima Processione, portando etiam la ombrella, et io fui uno di quelli, che portai la detta ombrella, (pg. 49) perchè all'ora mi trovavo esser Giudice,[10] a messi mente al detto Crucifisso, il quale pareva, da sotto la Corona, e le narise, e per tutta la fazza insaguinato d'un fresco, et valido sangue.

---

[6] »depentor« je dijalektičan izraz, dok je književni »dipintore«, hrv. »slikar«. Ovdje ova riječ ne znači slikara umjetnika, nego bojadisara, koji boji zidove, prozore, vrata, brodove i drugo.

[7] Ovdje je u istoj rečenici napisano i »puol« i par riječi prije »pol«.

[8] Plemićka obitelj Palladini imala je dvije palače, od kojih jednu na samoj pjaci, a drugu samostalnu, iza nje. Ona prva na pjaci je u XIX stoljeću vrlo loše rekonstruirana i nagrđena, dok je ona iza nje ostala netaknuta sa jednim od najljepših balkona što uopće postoje na mediteranskim obalama.

[9] San Nicolò, hrv. Sveti Nikola, u hrvatskom hvarskom dijalektu Sveti Mikula, je brdo na južnoj strani hvarske pjace, gotovo u cijelosti puno starih i novih kuća, na čijem vrhu se je dizao samostan Augustinaca s vrlo elegantnom crkvom svetog Nikole. Danas je na tom mjestu groblje i kapela.

[10] »guidice«, hrv. sudac. U autonomnoj komuni Hvara stajao je na čelu komunalne uprave knez, koga je Venecija među mletačkim plemićima u svom Velikom vijeću birala i slala u Hvar kao svog predstavnika. Uz njega

10 Feb.o Adi X del detto Messe, che fu Domenega tutti li Uomini, et Donne dell'Isola concorsero alla Terra,[11] e furono alla Messa, la quale non fu detta in Chiesia, ma in Piazza con grandissimo numero di Persone, et vi è fatta una devotissima Processione ut supra con lacrime clamori, et scalzi, et lazzi al collo, brigate, et luminarij. Pre' Mattio soprascritto in mezzo della Turba parlò narrando el detto miracolo hora una, et più, al parlar del quale io li messi ben mente, et le poteva ben udire, perchè senteva appresso el Magnifico Conte, perchè era Giudice; in conclusion, diceva: Popolo, lassate stare li Nobili nel suo grado, non moviate contra di Loro alcuna cosa, lassateli star, contentatevi della vostra sorte, Voi non mi haverete più parlando, notate il tutto; et voi Nobili accarazzate el popolo, e non vi inpazzate delle (49 v.) delle cose ecclesiastiche. Io vi dirò il vero al mio giudizio, non so o è stato mazor miracolo la profusion, et il segno del sangue, ò che Prè Mattio Lucanich abbia detto, et predicato così cordialmente, che non siano molestadi li nobili, che mai in vita sua con il ditto compagno non attese ad altro esercizio, se non a molestar li Nobili, niente di meno el par, che el detto Prete ciascun di questi, che eran in circolo cum li satrapi della plebe, si presumea, che li dessuadesse da quello, che sempre in vita sua li aveva persuaso et coadiuvato, et il detto Prete tutti questi dì feva et dì et notte austerissima penitenza, et non manzava.

11 Feb. Adi XI, che fu luni il detto Prè Mattio la mattina a buon' ora mandò per il Magnifico Conte, et egli andò con il Magnifico Castellano, et Giudici, et Noi giudicassimo, che lui nom fusse sano, però che all' ora della terza sulla Porta della Chiesa Nunziata minata su un soler di pietra si battè tanto et predicò tanto, et erano intorno a lui Persone assaissime, et tutti si battevano come Lui con tanto scavegliarse con tanto tirarse per la Barba, che era una cosa stupenda (fol. 51 r.) et questa cosa durò quasi ore trè, li tetti, le strade, le finestre pieni erano di penitenti di donne, di uomini, et di putti.

12 Feb.o Adì 12 el prete cominciò a zavariar, et non ha voluto manzar, se non quello li è stà buttà per forza nella gola, et diceva zavargiando cose bruttissime, et disoneste, imponendo li nomi alle persone, che lo venivano a visitar, et il detto prete quella mattina, che colli Magnifici Rettori fussimo a visitar; disse Signori nissuno non si dubiti di male, che io son principio di questa cosa, et in me finirà questa cosa, che prego Iddio l' avesse detto il vero.

16 Feb. Adì 16 del detto mese sabato a buon' ora morse il detto Prè Mattio Lucanich, che Dio il voglia, che abbi parlato il vero, che questo prodigioso portento sia fornito, et finito il la sua testa. Sono molti, che dicono, et affermano, che in quella Crosetta avevano fatto una certa terribil congiurazione, et di questo per non esser lecito di scriver, mi passarò con silenzio. Io persuado ciascheduno, che si sforzi esser uomo dabben,

---

su stajala na čelu komune tri suca, koje je Veliko vijeće hvarskih plemića biralo na tri mjeseca. To je bila najviša slobodno birana čast ne samo u hvarskoj komuni, nego i u ostalim komunama Dalmacije. (v. o tom G. Novak, Hvar kroz stoljeća, III. izdanje, Zagreb 1972, str. 66 ss.).

et che la gloriosa Vergine Maria ne guardi da man de traditori; la detta Croce, et il pariete sono messi in Chiesa Cattedrale, perchè fu detto, che anco il pariete stilò sangue.

Li Magnifici Rettori Nostri furono Conte el Magnifico Messer Antonio Lipomano, Castellan il Magnifico Messer Vincenzo Donado.

Istraga o prolivanju krvi čudotvornog raspela, koje se čuva u katedrali svetog Stjepana

Tafellus de Tafellis, kanonik u Veroni bio je auditor biskupa Verone Valiera, koji je kao papinski izaslanik (apostolski vizitator), obilazio god. 1579. biskupije na istočnoj obali Jadranskoga mora. Vizitator Valier je neke poslove prilikom svog obilaženja po teritoriju biskupije povjeravao pojedinim članovima svoje pratnje. Tako je povjerio Tafellu de Tafellis ispitivanje slučaja s raspelom u Hvaru.

U nedjelju ... veljače 1578 (»Die dominico... februarij 1578«) datira pisac »Carte attinenti« početak ispitivanja Katarine Fasaneo. Ovdje je očito datiranje M. V., jer je vizitator Valier prispio u Hvar 28 siječnja 1579, a on datira svoju vizitaciju prema crkvenoj rimskoj »a nativitate«. Kako je računanje M. V. počinjalo sa 25. ožujka, to je veljača 1578 bila po našem računanju 1579.

Katarina Fasaneo odgovorila je na pitanje Tafella de Tafellis, da se procesija na dan svete Doroteje obavlja u spomen na čudotvornu krv, koju je Raspeti prolio. Ona sama nezna o tome ništa drugo, nego što mnogi drugi pričaju, ali je čula »da su se mnogi građani zakleli na raspelo, koje se je nalazilo u kući Bevilaqua, da će pobiti hvarske plemiće, i da je onda Raspeti prolio krv. To se zbilo, kako je čula za upravljanja kneza Lipamana.

Fra Franjo, gvardijan samostana Male braće u Hvaru odgovarao je na pitanja kanonika Tafella, i pri tom izjavio, da je u ono vrijeme imao devet godina, ali da se ponekih stvari sjeća. Sjećao se da je bio u katedrali, kada je, poslije procesije svećenik pokazivao prisutnima neke tkanine okrvavljene, »za koje se kazivalo, da je to krv sa spomenutog raspela.

Iz njegovog iskaza najvažnije je njegov odgovor na pitanje »Što se govori, koji je bio uzrok prolijevanja krvi spomenutog raspela«. On je odgovorio, da je uzrok tome bio taj, što su se u kući Bevilaqua neki građani, i također neki iz sela, zakleli na ono raspelo, da će biti međusobno složni i vjerni jedan drugome protiv plemića, od kojih su oni zavjerenici poubijali osamnaestoricu.« U vrijeme ovog svjedočenja fra Franji je bilo oko 77 godina.

Iza njega ispitana je kao svjedokinja Frane Martinella, koja nije znala reći koliko joj je zapravo godina, a ispitivači su ocijenili da ima, prema izgledu osamdeset.

Ona je bila na procesiji prošloga petka, koja se držala u spomen prolivene krvi s raspela. Njezin joj je otac pričao kako je spome-

nuto raspelo bilo pokriveno paučinom, i kako je jedna kćerka Bevilaque htjela skinuti paučinu s tog raspela, i kako je tada Raspeti prolio krv iz grudiju na ruku Bevilaquine kćeri, a onda je ta krv pala i na plahte, koje su bile složene i metnute u jednu košaru pod raspelom.

Ona je vidjela spomenute tkanine, kad ih je u crkvi pokazivao svećenik, i oni su bili poštrcani krvlju. Ona je — govorila je — vidjela kako iz glave Raspetoga curi krv, u času, kada je pop Lukanić došao do vratiju crkve svetog Marka sa raspelom u ruci. Tada je sav narod išao bosonog.

Ispitan je i svjedok Vinko de Damjanis, arhiđakon hvarski.

On je — govorio je — razgovarao u Jelsi s kćerkom Bevilaque, na čiju je ruku pala krv sa raspela. Ona mu je i pokazala tu ruku, ali je na njoj bio samo jedan znak. Kazala mu je i to, da je krv pala i na njezine ispeglane plahte, koje su se nalazile pod raspelom. Bevilaquina je kćerka kazala, da se govorilo, da je do prolivene krvi došlo zbog toga, jer su se seljaci urotili protiv plemića, i da su se zakleli na spomenuto raspelo, da će dogovoreno izvršiti.

Ispitan je i Nikola Gazarović (Gazzarus), nadpop hvarske crkve. Iz njegova iskaza ističemo ovo: »Hoću kazati, da je ovo raspelo bilo obješeno u kući jednog građanina, koji se zvao Bevilaqua, i da su se tu sastali urotnici, koji su odlučili pobiti plemiće. Čuo sam i to, što je slijedilo, i da su se oni položivši ruke na raspelo zakleli, da će svoju odluku izvršiti, kako su je i izvršili. Čuo sam i to, da je u taj gadni plan bio upućen neki pop Matij Lukan, koji je osam dana poslije čuda, u očaju pokazivao da se kaje, tukući samog sebe lancima, idući noću od svoje kuće do Gospina samostana. Čuo sam i to, da se je poslije čuda raspela, srušio krov crkve Anuncijate, koja se nalazi uz kuću popa Matija«.

Ostalo što je Gazarović pripovijedao bilo je isto, što su kazali i drugi. Sve je on to čuo od pokojnog Franje Gariboldija i Nikole Leporinija. Kada je ovo izjavljivao imao je Gazarović 72 godine.

Konačno je Tafellus pošao s pratnjom u stan neke Jelene Kortarove, kojoj je bilo devedeset godina. Ona je izjavila, da o svemu ništa ne zna, jer ona nije iz grada Hvara.

Ovdje publiciram ovaj proces, koji je po naredbi apostolskog vizitatora Valiera obavio njegov auditor Tafellus de Tafellis. Iz svega što je on doznao neda se mnogo izvesti, jer su ispitani bili većinom stari ljudi, koji su bili djeca, kada su se zbili događaji godine 1510. Međutim je to jedino interesiralo Valiera slučaj s raspelom, jer je apotolski vizitator trebao odobriti ili zabraniti poštivanje toga raspela. Bez obzira na to, mi ipak iz nekih izjava doznajemo, da je postojala tradicija o zavjereničkoj zakletvi za krvav obračun s plemićima, da je zbog toga Raspeti krvlju procurio. To je za nas najvažnije, što je prije ovog spektakularnog događaja postojao sporazum hvarskih gradskih radnika i težaka, zanatlija i pučkih popova, da ustanu i osvoje vlast.

Copia

Processo circa l'effusion di sangue del Crocifisso miracoloso, che si conserva nella Cattedrale di San Stefano

N.° IX. Die dominico ... februarij 1578. In Sacrario.

Constituta coram Reverendo domino Tafello de Tafellis canonico Veronae, et auditore Reverendissimi domini visitatoris domina Cattarina Fasanea monita, jurata, et interrogata.

Respondit. Venerdì prossime passato, che fù il giorno di Santa Dorotea che non fu in procession, ma che stette alla finestra, et vidde la processione passar avanti casa sua.

Interrogata respondit: che per tutto il suo ricordo il giorno antedetto di santa Dorotea se fatta la processione per la memoria, che tiene la città di Lesina del sangue miracoloso che sparse il Crocefisso.

Interrogata quod narret historiam effusionis sanguinis Crucifixi,.

Respondit. Che molti molte cose dicono, ma che ella non sa cosa alcuna del spargimento allegato del sangue del Crocifisso, ma pure ha inteso, che molti de'cittadini giuravano sopra il crocifisso, il quale era in casa di Be- (fol. 53 r.) vilaqua di amazzar la nobiltà di Lesina, et che quella volta esso crocifisso sparse il sangue.

Interrogata a quibus intelexit.

Respondit. Che era piccola, et non sa nominar da chi intese.

Interrogata quo anno sanguinis effusio sanctissimi Crucifixi fuerit facta.

Respondit. Che non lo sa, ma che crede, che questa effusione fosse fatta nel regimento del Lipamano per quanto ha inteso.

Interrogata di che anno fu il rettore il Lipamano.

Respondit. Che non la sa, et factis aliis interogationibus.

Respondit. Nihil scire.

Interogata de instructionibus de teste.

Respondit. Che non la sa, chi si potesse esaminare in questo, ma che di sei anni incirca ella era alla finestra in quel giorno, che successe questo miracolo; et vidde la processione venir da casa del Bevilaqua, et si diceva, che era stata a levar quel crocifisso, et factis aliis interrogationibus. Respondit. Nihil scire.

Circa personam recte, est aetatis annorum 75 circa quotannis paret, et in caeteris recte.

B. (p. 55a). Die antedicta. In sacrario Sanctae Mariae.

Constitutus coram antedicto Reverendissimo Domino Tafello frater Franciscus guardianus monasterij Sanctae Mariae pharensis ordinis Sancti Francisci observantiae monitus et juratus.

Interogatus respondit. Che egli non fu venere prossime passato festa di santa Dorotea in processione, per non poter caminare, ma che ben vi mandò i suoi fratti.

Interogatus respondit. Che questa processione si fa in questo giorno di santa Dorotea, in memoria del sangue sparso dal Crocifisso.

Interogatus quod narret historiam effusionis sanguinis ipsius Crucifixi.

Respondit. Che egli era d'anni nove incirca et che però si riccorda quello, che si diceva, che la fantesca del Bevilaqua aveva portato i drappi bianchi in camera appresso il luoco, dove stava il crocifisso; et che alzando essa fantesca gli occhi, vidde un aragno, ma avanti piglio il crocifisso, del quale se parlò et lo mettesse sopra panni bianchi, et poi levò l'aragno insieme con la feltrina, mondando quella parte della camera, et ritornava ove erano i panni bianchi sopra i quali era il Crocifisso, et volendo levar esso (pg. 56.) crocifisso per metterlo al suo loco, vede i panni bianchi tinti di sangue, ed allora comincio spaurita gridare et esclamare, per lo quale gridore, et esclamazione concorse molta gente, fra la quale vi fu un Don Mattio Lucano sacerdote, et abitava vicino alla chiesa dell'Anunciata, et gionto prese il crocifisso, lo portò alla chiesa cattedrale di San Stefano di questa città, accompagnato da assaissima gente, et chiamò il clero, et tutti gli altri religiosi, per far una processione generale, et non mi ricordo se fosse l'istesso giorno fu fatta una processione generale, et io essendo putto di nove anni incirca, mi ricordo aver veduto la processione giadetta et che un sacerdote portava il Crocifisso, et doi altri sacerdoti un calice per uno, ponendoli sotto li brazzi del Crocifisso, il pareva che tutta via volesse effunder il sangue.

Interogatus respondit. Che egli non vidde, che il Crocefisso mandasse sangue, perchè non se li potè accostare per la moltitudine della gente, ma ben vidde, che el sacerdote nella chiesa cattedrale, giunta che fu la processione, mostrò alcuni drappi sanguinati, quali si diceva esser tinti del sangue del crocefisso già detto.

(pg. 57). Interogatus a quibus intellexit hanc sanguinis effusionem factam fuisse domi illorum de Bevilaqua. Respondit. Che non lo sa.

Interogatus respondit. Può essere circa settanta anni, che successe tal effusione, et io avevo intorno nove anni.

Interogatus si scit, vel dici auditerit effusionis sanguinis praedicti crucifixi causam?

Respondit. Che si dice, che fu questa la causa, perchè in quella casa di Bevilaqua alcuni della città et anco delle ville giurorno sopra esso crocifisso d'esser fedeli tra loro, et contro la nobiltà della quale furono ammazzati da diecinove da quelli congiurati.

Interogatus qui testes se de sanguinis effusione locupletiores possunt examinari.

Respondit. Che non sa chi si potesse esaminar, et factis aliis interogationibus respondit. Nihil scire. — Circa personam est aetatis annorum 77 in circa, et in aliis recte.

Constituta Domina Frane Martinella testis ut ante monita, et jurata, et interrogata.

Respondit. Che ella fu venerdì prossime passato, ch' era il (pg. 58) giorno di Santa Dorotea alla processione.

Interrogata de causa illius processionis.

Respondit. Che la processione vien fatta per il miracolo dell'effusione del sangue del Crocefisso.

Interrogata respondit. Io lo so perchè mio padre mi disse, che Don Mattio Lucano aveva sotto la veste il crocifisso.

Interrogata quod narret historiam effusionis sanguinis Crucifixi.

Respondit. Che il giorno di Santa Dorotea, nel quale si fà la processione, il Crocifisso antedetto come si dice sparse il sangue in casa del Bevilaqua, si come ha inteso dal suo padre, che una figliola di quel Bevilaqua avendo veduto il crocifisso imbratato di telle di ragno, volle mondarlo con la mano, et allora il Crocifisso sparse il sangue dal costato sopra la mano di detta figliola del Bevilaqua et poi cascò detto sangue sopra i linzioli, ch'erano piegati, e riposti in una cesta sotto il Crocifisso.

Interrogata respondit. Aver veduti detti panni tinti di sangue nella chiesa di San Steffano, quali furono mostrati dal sacerdote.

Interrogata respondit. Io viddi, disse, panni tinti di sangue allora quando occorse questo miracolo et anco doppo.

(pg. 59) Interrogata. Respondit, che ella si riccorda, che la domenega susseguente si fece una processione generale, nella quale vi erano anco i pretti delle ville, et i contadini con bandiere negre. Interrogata. Respondit. Che può essere circa settanta otto anni, come ho inteso.

Interrogata. Respondit et dixit: Portò in detta processione il Crocefisso prè Mattio Lucano.

Interrogata. Respondit. Che ella vidde uscir sangue dal capo del crucifisso, et dal naso, quando che fu prè Mattio Lucano gionto sulla porta di San Marco col crocifisso in mano, et che allora tutto il popolo andava discalzo.

Interrogata. Respondit. Io non vi so dir chi si potesse esaminar, o avesse veduto uscir il sangue dal capo, et dal naso del Crocifisso.

Interrogata. Respondit. Che il cancelliere del Eccellentissimo conte, quale aveva nome Pietro raccoglieva il sangue in un fazzoletto.

Interrogata dixit, che non ha veduto sacerdote con li calici raccoglier tal sangue, per quello, che si ricorda, perchè tutti sono impauriti.

Interrogata. Respondit. Non saper la causa, che allora si (pg. 60) diceva, per la quale il Crocifisso avesse effuso il sangue.

Interrogata. Respondit. Non saper chi si potesse esaminar altri, chi potesse instruire della verità di questo miracolo, et factis aliis interrogationibus, respondit nihil aliud scire.

Circa personam recte nescit quam agit aetatem. Sed ex aspectu quod potest esse octogenaria omni anno paret ecclesiae.

Constitus Reverendus Dominus Vincentius de Damjanis arhidiaconus pharensis testis ut ante monitus juratus et interrogatus.

Respondit. Che el fu alla processione venerdì passato che fu il giorno di Santa Dorotea in memoria del Crocifisso che effuse sangue.

Interrogatus respondit. Che ha inteso da molti nobili, et cittadini et anco da una donna dei Bevilaqua, il nome della quale non si riccorda.

Interrogatus. Respondit. Che essendo a Gelsa, et ivi parlette alla figliola del Bevilaqua, dalle quale egli intese, che il sangue del Crocifisso, del quale si parla aveva giozzato sopra il palmo della mano d'essa figliola del Bevilaqua.

Interrogatus. Respondit. Che la detta donna gli mostrò la palma (pg. 61) della mano, ma che non vi era sangue, ma un segno, et che essa madonna li disse, che anco il sangue del Crocifisso aveva giozzato sopra i suoi lincioli piegati, quali erano riposti sotto il Crocifisso.

Interrogatus. Respondit. Che la detta madonna gli disse, che tal effusione di sangue si diceva esser occorsa, perchè i contadini avevano congiurato insieme contra la Nobiltà, et per tal congiura fatta avevano giurato sopra l'antedetto Crocefisso.

Interrogatus. Respondit. Può essere circa quaranta anni che essa madonna mi disse le cose già deposte.

Interogatus. Respondit. Dixit può essere circa settanta anni che fu questo miracolo, come ho inteso, et credo che l'anno et il millesimo si a scritto sopra la balconata della casa di mio avo qui in Lesina.

Interrogatus. Respondit. Che l'arciprete medesimo suo potrebbe dar conto di questa istoria, et miracolo, perchè esso arciprete era nato a quel tempo, com'esso crede, et factis aliis interrogati nihil aliud scire Respondit.

Circa personam est annorum sexaginta et in aliis recte.

Die antedicto in sacrario cathedralis.

Constitutus reverendus Dominus Nicolaus Gazzarus arhipresbiter ecclesiae pharensis, citatus, monitus, juratus et interrogatus. Respondit. Fui venerdi passato alla processione giorno di Santa Dorotea.

Interrogatus. Respondit. Fu per il miracolo della effusione del sangue del Crocifisso che quel giorno si porta in processione.

Interrogatus. Dixit. Io intendo dire che questo crocefisso era affisso in casa d'un particolare, chiamato il Bevilaqua, et che ivi convennero alcuni congiurati di far una clade dei Nobili, come anco ho inteso, che segui et che essi ponendo le mani sopra esso crucifisso giurorno di eseguir la sua deliberazione, come anco da essi fu eseguita, et intesi, che fu conscio di tal trattato cattivo un prè Mattio Lucano, il quale doppo otto giorni del miracolo, come disperato mostrò segni di penitenza, battendosi con le cattene, la notte andando da casa sua fino al monasterio della Madonna, et ho inteso, che seguito il miracolo del Crocifisso il tetto della chiesa Annunciata, quale è contigua alla casa di prè Mattio si sfese.

(pg. 63). Interrogatus dixit. Si dice, che doppo il giuramento di questi congiurati, e doppo l'esecuzione della congiura, la massera di casa di Bevilaqua avendo portati drappi mondi in camera et posti sotto dove che era affisso il Crucifisso, il sangue d'esso crucifisso cominciò a giozzare sopra essi panni.

Interrogatus. Respondit. Aver inteso tal cosa dal quondam messer Francesco Gariboldi, et anco dal quondam Messer Nicolò Leporino il vecchio, i quali asserivano aver veduto, che el sangue uscì dal costato e dalle spine d'esso Crucifisso et che avevano veduto uscire il fiato dalla bocca d'esso Crocefisso, et che anco era palpabile esso Crucifisso, et consentiva al tatto, come se fosse stato di carni.

Interrogatus. Respondit. Che giocette una goccia di sangue d'esso Crucifisso sopra la mano della figliuola del Bevilaqua, il nome della quale non si riccorda, e dopo mai con aqua non si potè lavare fino che non fu maritata.

Interrogatus. Respondit. L'ho inteso dalli sudetti Leporini, et Gariboldi, et da molti altri, et è fama publica.

Interrogatus. Respondit. Questo miracolo apparse del diese, salva la verità, come ho inteso dalli sudetti Leporini e Gariboldi.

(pg. 64). Interrogatus. Respondit. Fu fatta la processione, et in quella fu portato el crucifisso. dal reverendo Messer prè Nicolò de Angeli all'ora arciprete et ho inteso dal detto Gariboldi, che il detto Crucifisso effundeva sangue dal costato, et che esso arciprete teneva il fazzoletto al costato del crocifisso, et che esso Gariboldi vide tingere, e gonfiare il fazzoletto, et dei panni tinti di esso sangue se ne anno qui nella nostra chiesa, siccome ancora se ne possono vedere.

Interrogatus. Respondit. Poter dar istruzione della verità di questo miracolo marchesina Marchiolova. Et factis aliis interrogationibus. Nihil aliud scire respondit, se non che il Gariboldi li disse, che non potè uscir di chiesa, avendo fatto tentativo più volte di uscire per aver una giozza di sangue sopra la sua croce bianca di cera, et posta giù nella detta chiesa sopra l'altar del Crucifisso, liberamente uscì fuori, et lo giurò esso testimonio esser questa la verità.

Circa personam recte est aetatis annorum septuaginta, duorum.

(pg. 65). Constituta Reverenda Marchesina testis ut antea nominata, monita, jurata et interrogata.

Respondit. Che ella fu alla processione venerdì prossime passato giorno di Santa Dorotea.

Interrogata. Dixit. Si fà la processione, perche in quel giorno il Crucifisso sparse sangue.

Interrogata. Respondit. Mio padre mi ha detto, che fù chiamato alla congiura contro li nobili, ma che non volse intervenire.

Interrogata dixit. Occorse il miracolo dell'effusione del sangue del Crucifisso in casa del Bevilaqua, ma ben so, che esso Crucifisso sparse sangue dal costato, mentre, che portato in processione giunse a San Marco, et io viddi uscir esso sangue, e che lo asciugavan o col bombaso, et ho inteso che anco che veniva assiugato con le pezze.

Interrogata. Respondit. Io viddi assiugar col bombacio il sangue dal costato, essendo il sacerdote con esso Crucifisso sopra la porta di San Marco.

Interrogata. Respondit. Non saper qual sacerdote portasse (pg. 66) il Crucifisso, ne meno i sacerdoti, che avevano calici da raccoglier il sangue.

Interrogata. Respondit. Che ha inteso da molti, ma non sa da chi, che la figliuola de Bevilaqua aveva una giozza di sangue nella palma della mano subdit (?) disse, io mi ricordo, che mia madre, e mio padre mi han detto, che essi hanno veduto la figliuola del Bevelaqua col sangue giozzato sopra la palma della mano.

Interrogata. Respondit. Io avevo otto anni, et per tanto può essere da settanta doi anni.

Interrogata. Respondit. Nescire de contestibus, et factis aliis interrogationibus. Respondit. Nihil aliud scire.

Die antedicta domi infrascripte testis.

Constituta Domina Gellina Cortarova testis ut ante nominata, et jurata, interrogata. Respondit. Che ha inteso, che venerdi prossime passato, che era il giorno di Santa Dorotea fu fatta la processione.

Interrogata dixit. Si fà la processione in tal giorno per devozione.

Interrogata. Respondit. Si porta il Crucifisso in processione quel dì.

Interrogata. Dixit. Io non so alcuna cosa di effusione di questo Crucifisso, ne meno della processione perchè io non ero di questa Terra, che son forestiera, et factis aliis interrogationibus, respondit. Nihil scire.

Circa personam recte agit annum nonagesimum.

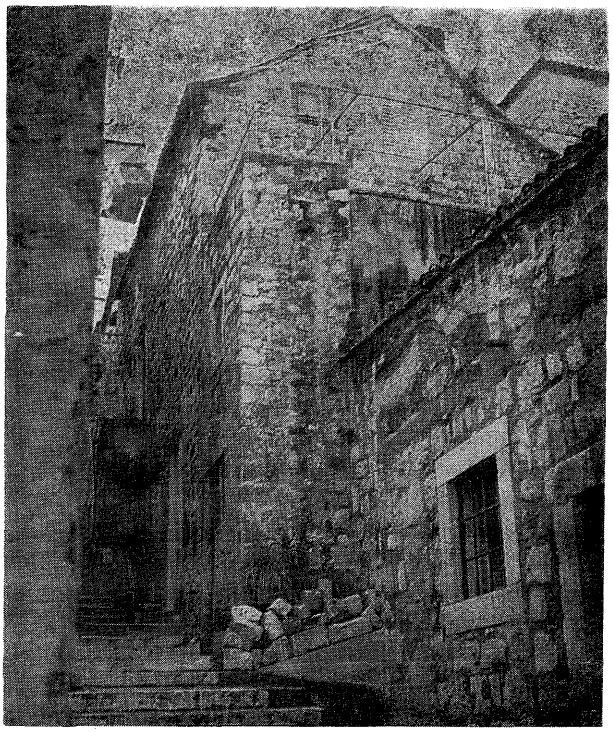

Ulica Gospe od Nuncijate — kuća u kojoj je živio pop Lukanić

Gospa od Nuncijate, ulazna vrata nad stubištem

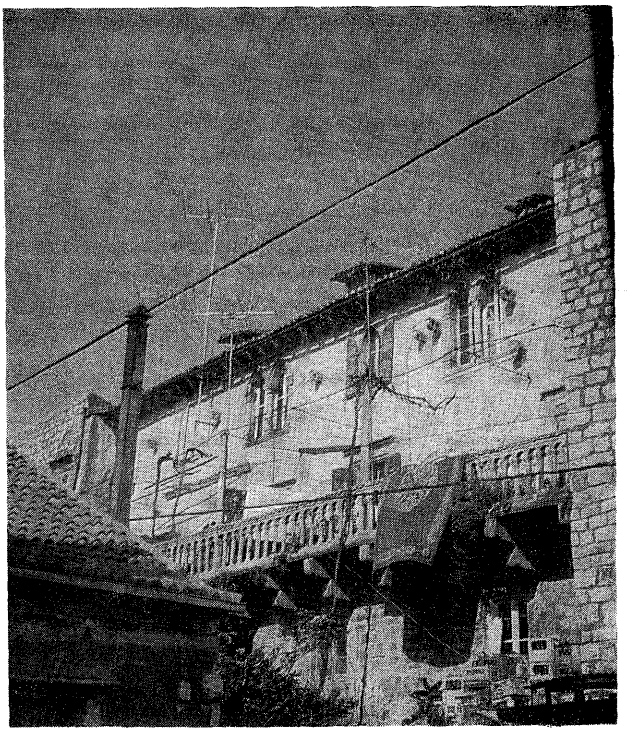

Palača plemićke porodice Palladini na gradskim zidinama grada Hvara

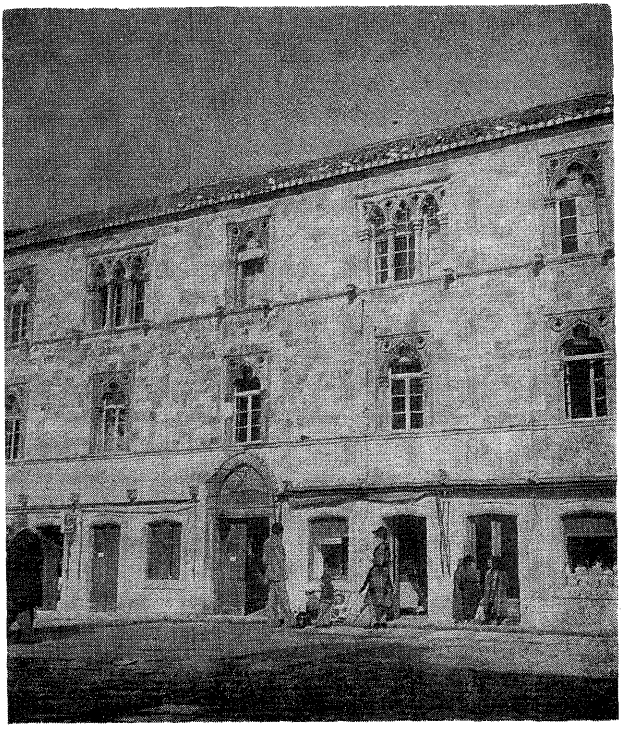

Palača plemićke porodice Palladini na pjaci

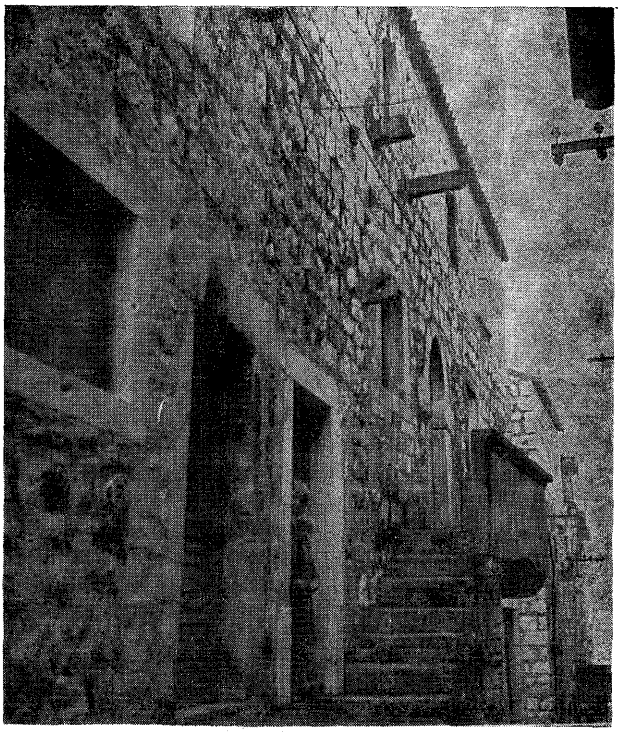

Kuća Bevilaqua,
sjeverno pročelje

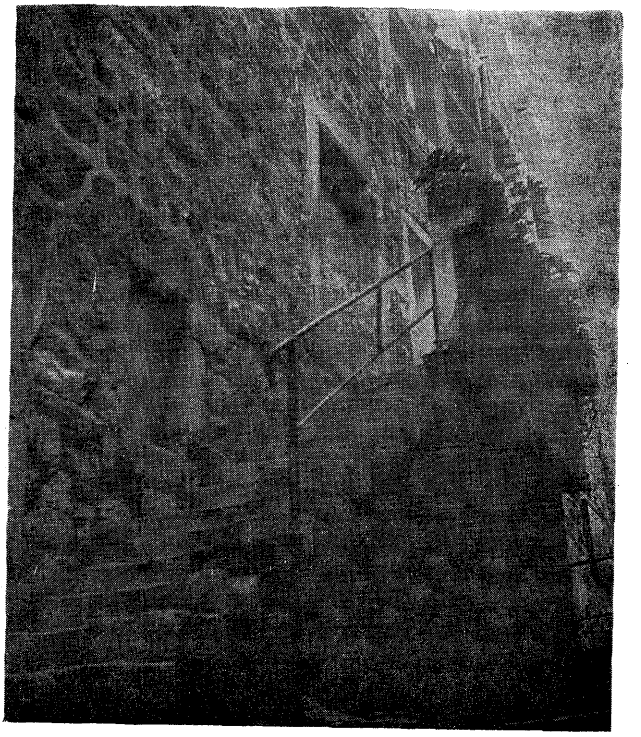

Kuća Bevilaqua,
zapadno pročelje

GRGA NOVAK

ALEKSANDAR GAZZARI (GAZAROVIĆ), POVIJESNI DOGAĐAJI HVARA SLOŽENI U TRI KNJIGE

Aleksandar Gazzari (Gazarović) napisao je djelce »Avvenimenti Storici di Lesina, compendiati in tre libri« (Povijesni događaji Hvara složeni u tri knjige) i datirao ga u Visu 25. listopada 1660. Ovo njegovo djelce nije bilo nikada tiskano i naši povjesničari nisu ga poznavali. Međutim je ono kolalo u prijepisima, i mi smo imali pred nama dva: jedan iz Kaptolske biblioteke u Hvaru, a drugi iz biblioteke G. Novaka u Hvaru.

Aleksandar Gazzari potomak je stare hvarske vlasteoske porodice, koja se ističe u hvarskoj komuni još u XIV stoljeću, zatim stalno kroz stoljeća dalje, obavljajući razne komunalne dužnosti. Među njima se ističe Marin Gazzari (Gazarović), pisac crkvenih skazanja i drama »Murat Gusar« i »Ljubica«, a pisao je i nekoliko pjesama, koje je posvetio Hvaranima. Umro je godine 1706.

Aleksandar Gazzari bavio se proučavanjem prošlosti Hvara, u kojem se rodio, što napose ističe. Međutim, porodica Gazarović je imala, poput nekih drugih hvarskih porodica svoja imanja i na otoku Visu, koji je bio sastavni dio hvarske komune. On je živio često u mjestu Visu, gdje su njegovi preci sagradili lijepu kuću. Pored Gazarovića imao je u Visu i posjede i kuću Hanibal Lucić, koji je to i u svojoj poslanici Jerolimu Martinčiću istaknuo: »sad me Vis, sad stari, sad novi ima Hvar«, i Hektorovići i Jakša. Na Visu su nalazili svoje posjede i mjesto odmora od mnogobrojnih komunalnih dužnosti u Hvaru.

Odlično odgojeni i izobraženi u hvarskoj klasičnoj školi znali su oni u svom miru i dokolici čitati mnogo i misliti mnogo. Vjerojatno se svaki od njih ponosio svojom porodičnom bibliotekom, koju je marljivo iskorištavao, a ukoliko u Visu knjigu nije imao, mogao je poći u Hvar koji je samo 12 milja udaljen i u kojem se nalazila odlična kaptolska biblioteka i u njoj sve tada poznate knjige.

Aleksandar Gazzari je u tihom Visu napisao svoj spis »Avvenimenti Storici di Lesina«, u kojem pored mnogih dobrih opisa činjenica ima i vrlo mnogo i netočnih tvrdnja. Ovdje publiciramo taj spis prema prijepisu u zbirci rukopisa u biblioteci G. Novaka. Pored toga napisao je Gazzari i drugi spis »Historia d'Illustrissimi Prelati di Lesina et Brazza«. Oba ova Gazzarijeva spisa nalazila su se među rukopisima u biblioteci Gimnazije u Zadru, i to pod brojem 2567 i 2579. Za vrijeme bombardiranja Zadra u II svjetskom ratu izgorjela je i biblioteka ove gimnazije. U njoj su se nalazila oba ova rukopisa, a i toliko drugih hvarskih koje je upotrebljavao, a i pribavio prof. Jakov Boglić za svoje »Studi storici sull'isola di Lesina« i objavio u »Programma dell'imp. reg. ginnasio superiore di Zara«, god. 1877, a koji su onda izašli u posebnoj knjizi »Studi storici«, i poslije smrti J. Boglića godine 1897. pretiskane. Naš je citat po ovom pretiskanom izdanju Boglićeve knjige, Zadar 1897. str. 53.

Potrebno je kazati i istaknuti, da je Gazzari napisao svoja »Avvenimenti storici sull'isola di Lesina« i datirao godine 1660, dakle šest godina prije publiciranja Luciusove »Historia Dalmatiae et Croatiae libri sex« u Amsterdamu 1666, i da se Aleksandar Gazzari nije mogao za doba koje Lucius obrađuje poslužiti njegovim znanstvenim rezultatima. Međutim, ipak je poznavao neke druge Luciusove radove, jer Luciusa spominje kao literaturu kojom se je služio.

Aleksandar Gazari bio je suvremenik Ivana Luciusa. Nekako u isto vrijeme su pisali, ali u sasvim drugačijim mogućnostima. Lucius se sav predao znanosti i imao je sreću da mu je stara plemićka splitska porodica Cindro dala na upotrebu svoj sjajan arhiv, koji je obilovao ispravama i drugim spisima od XIII st. pa dalje sve do samog Luciusa. Pored toga stajali su mu na uvid arhivi i kaptola i biskupski u Splitu, trogirski općinski, kaptolski i biskupski, a onda vatikanski i mletački. Gazari nije za srednji vijek imao u Hvaru gotovo ništa, jer je hvarski općinski arhiv za vrijeme haranja Turaka u Hvaru godine 1571. sasvim izgorio. Ta je sudbina zahvatila i ostale hvarske arhive.

Proučivši ove »Avvenimenti« mogao sam utvrditi slijedeće: U svom prvom dijelu Gazzari se drži tada poznate literature. Pisci povijesti prepisivali su jedan od drugoga i sve do Ivana Luciusa nisu se mnogo razlikovali jedan od drugoga, a što se dalje išlo samo su se dodavale još nove priče i neargumentirani podaci. Prekid je učinio Ivan Lucius, ali je njegovo djelo izašlo punih 6 godina poslije rukopisa »Avvenimenti« i Gazzari ga nije mogao upotrijebiti za događaje srednjega vijeka.

Međutim, u drugom je dijelu ovog spisa Gazzari autentičan i, pored mnogih omašaka koje nije teško uočiti, vrlo vrijedan. Od naročite je vrijednosti njegovo gledanje na borbu pučana s plemićima za ravnopravnost u komuni Hvara godine 1418—1420. i njihov međusobni sporazum.

Vrlo je zanimljivo njegovo gledanje na tu borbu, a isto tako i na priznavanje mletačkog gospodstva 1420. godine.

Isto je tako vrlo dobar i originalan prikaz navale Katalonaca na Vis 1483.

Njegov opis događaja na Hvaru i Visu godine 1510. je vrijedan, naročito zbog toga što je Aleksandar Gazzari bio okorjeli i ponosni plemić i što je vjerovao u »čudo«.

Napose je vrijedan Gazzarijev opis napada Uluz-alije na Hvar godine 1571, a zatim prikaz bitke kod Lepanta i sudjelovanje hvarske galije u toj bici.

Nama je ovaj Gazzarijev rukopis vrlo važan i za poznavanje općeg stanja naobrazbe u našim primorskim gradovima i onim koji su se nalazili u Mletačkoj Republici i Dubrovniku, jer su oni i tada kao i prije i poslije bili međusobno veoma povezani.

Dovoljno je navesti pisce, koje Gazzari navodi u svojim »Avvenimenti«, da se vidi koliko je tadanje obrazovanje hvarskih plemića bilo na visokoj, evropskoj razini. Tu su Strabo, Diodor Sikulski, Polibije, Sveti Jerolim, Cezar, Lucije Florus, Renije Fonius, Ludovik Alearti, Tit Livije, Sabelico, Vinko Pribojević, Apijan Bonfinije, Ptolemej, Tonko Marnavić, Sveti Izidor, Mavro Orbini, Toma Arciđakon splitski. Dinko Zavoreo, Dionizij iz Fana, Mihovil solinski, Pietro Giustiniano, Biondo, Plinije, Aleksandar Tommaseo, hvarski biskup Ivan Andreis, Pietro Quirini, Marco Marulli, Miha Madijev de Barbazanis, Ivan Lucius, Ludovik Tuberone, zatim rukopisne relacije mletačkih sindika, Paula Palladina. Sve je te pisce imao pred sobom Aleksandar Gazzari kada je pisao svoje »Avvenimenti«, vjerojatno u biblioteci svoje obitelji, a ukoliko ponekog nije imao, našao ga je u biblioteci kaptola u Hvaru,[1] zatim kod dominikanaca, čiju biblioteku spominje Pribojević,[2] ili u onoj franjevaca koja je bila također vrlo dobra.[3]

(Fol. 2r.)

AVVENIMENTI STORICI COMPENDIATI IN TRE LIBRI DAL SIGNOR ALESSANDRO GAZZARI NOBILE DI LESINA

Al Lettore.

Eccoti, o curioso lettore, gli antichi successi di Lesina mia patria, ne' quali, se per mancanza di sapere non incontrerò la tua soddisfazione, attribuisci ogni loro diffetto a chi oltre gli studj avuti nella patria non apprese

[1] M. Novak, Kaptolska biblioteka u Hvaru, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, sv. I, Dubrovnik 1952, str. 343—358.

[2] G. Novak, Vinko Pribojević, O podrijetlu i zgodama Slavena, Hrvatski latinisti, I, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1951, str. 101.

[3] G. Novak, Hvar kroz stoljeća, III izdanje, Zagreb 1974, str. 157.

altrove belle lettere ne scienze. La verità dei fatti non è adulterata in parte alcuna: se non devo avvertirti di non prestare in quanto alle memorie de vescovi di essa città tutta la credenza, perchè nemeno io ne tengo tutta la cognizione: se Iddio Signore mi concederà il suo ajuto e tempo, e vita, si svellerà la verità anco di esse. Intanto vivi felice, e lasciando la dannata detrazione, accetta con compatimento questa imperfetta istoria.

Lissa li 25 ottobre 1660

(Fol. 2v.)

Autori citati nella presente opera:

Strabone, Diodoro Sicculo, Polibio, San Girolamo, Cajo Giulio Cesare nei suoi Commentarj.

Lucio Floro, Renio Fanio nella traduzione di Dionigi Punico, Lodovico Alearti, Tito Livio, Sabelico, Vincenzo Priboevio dell' origine de' Slavi, Appiano Alessandrino — delle guerre Illiriche, Pietro Marcio, Antonio Bonfinio, Ptolomeo, Tomco Marnavicio vescovo Bosnese, Santo Isidoro, Mauro Urbino, L'arcidiacono cronochista di Spalato, Domenico Zavoreo, Dionigi da Fano, Michiel Salonitano, Pietro Giustiniano, Biondo, Plinio, Alessandro Tomaseo, Giovanni Andreis vescovo di Lesina, Pietro Quirini cronichista veneto, Marco Maruli espositore di Epitafj, Micha Madj de' Barbazanis. Relazione degl' eccelentissimi sindici, Giovanni Lucio. Relazione di Paolo Paladin, Ludovico Tuberone ne'comentarj.

(Fol. 3r.)

Degli avvenimenti istorici del signor Alessandro Gazzari nobile di Lesina.

Libro I°.

La Dalmazia così detta da Dalmio, secondo Strabone libro settimo provincia marittima dell'Europa, giace a fronte dell' Affrica, e stende le sue fertilissime riviere, assegnate da Isidoro per la prima parte della Grecia al levante verso l'Asia, ed al ponente verso l'America.

Fra le città ch' essa contiene, vi è quella di Lesina sopra l' isola del medesimo nome chiamata anticamenta Pharo, produtrice di nobil sangue, e fabbricata in prospettiva al mezzo giorno sopra un mediocre colle, diffesa da ben costituita rocca con balvardi, spiaggie, e fabbriche ad uso di chi vi pressiede e la custodisce col posto in forma lunare varentata da scogli dalla furia del mar aggittato, dall' impeto del fiume di Narenta. Tra esso colle ed uno altro più basso, ove in semicircolo si racchiude l'altra parte dell' abitato, che similmente termina al mare; giace un picciol prato con due aque nascenti. Fù fondata dalli Parij dell' isola Cicladi come scrive il sù citato Strabone, l'olimpiade nonagesima ottava secondo Diodoro Sicolo.

Narra Polibio, che Agrone re degli Illirj signoreggioò questa provincia; re bellicoso e sagace nel preavertire gli ostili apparecchi. Diffese i Midonj

contro gli Etoli che ruppe, e depresse, colto poi dalla morte, lasciò il governo dello stato a Teuta sua moglie; donna descritta da San Girolamo contro Gioviniano, e da Plinio, di plausibile castità.

Alcune città, valendosi della mutazione del governo, oportuna alle rivoluzioni, si sottrassero dal dominio della regina per costituirsi in libertà, ed i Lissani gl' Elienti, ed i Messeni durarono nell' inobedienza; contro i primi passò essa col suo esercito, facendo da Demetrio (fol. 3r.) Fario assalire i secondi, che non lo vedevano volentieri regnare.

I — Cesare nei suoi comentari chiama Mio la città di Lissa bellissima secondo Polibio, per la quantità degl' edifizi, per la qualità delle fabbriche per l' altezza delle mura e per la moltiplicità dei giardini, come si legge in Ptolomeo, situata a fronte del mare in ampio porto sopra una mediocre collina.

Nel tempo del di lei assedio, si presentarono a Teuta, gli ambasciatori Romani per nome Cajo e Lucio Coruncani come notò Polibio succitato, e la pregarono, che vollesse repprimere ed ammovere le ingiurie, e le insolenze, che dagl' Ilirj venivano alla loro gente inferite. — Rispose ella, che volentieri annuirebe all' istanza, quando l'uso della regina, non la obbligasse a permettere a slavi ili procaciarsi le utilità del mare. A ciò soggiunse il più giovane saper la romana potenza por freno, a chi insulta li suoi, e che non le sia grave se le annunziava guerra. Risentitasi al sommo a questo dire l' altiera donna, lo fece sotto una scure miseramente perire, e rimandò l' altro col barbaro avviso ai Romani come attesta Floro.

Nobilissima fù l' impresa di Lissa per assercione del medesimo Cesare nei suoi comentarj porle la oppugnazione, ma più forte la diffesa, cosichè conobbero gl'Illirj le violenze non terminar le più delle volte in applausi.

Spedì Tauta una parte della sua gente contro Durazzo sotto la direzione di Demetrio, che alla bellezza del corpo, ed all' altezza della statura teneva accopiata la robustezza delle forze. L'altra parte dell' esercito (fol. 4r.) incontratasi coll' armata degli Acarnani, e degl' Acnei ausiliarj dei Corfiotti, la combattè secondo Polibio, e la vinse colla perdita di quattro quadriremmi degli Acarnani medesimi, ed una quinqueremme sommersa con Marco Carineo soggetto di gran valore ed autorità.

Giunto Demetrio sotto Durazzo, lo assaltò e fù respinto, e sebbene gl'Illirj usassero ogni sforzo e strattagemma per superarlo, trovarono sempre gagliardissima la resistenza; onde disperando del buon esito si restituirono senza preda ai propri legni. Indi passò verso Corfù, dove trovò malagevole ed impossibile l' impresa nella quale persistendo, intimoriti gli abbitanti dall' insistenza dell' opugnazione se gli arresero colla condizione di un general perdono, il qual' atto avvendo molto aggradito, stabilì secoloro fermarsi.

I Romani per vendicare l' ingiuria ricevuta da Teuta, armarono ducento navi, come scrive Polibio sotto il comando di Cneo Fulvio soggetto di alte condizioni, e diedero la sopraintendenza del' esercito alla savia condotta di Aulo Postumio centumato, aviatasi questa armata allo soccorso dei Corfiotti concittadini.

Demetrio in questo mentre fisso in strane meditazioni, sebbene assicurato dalla propria coscienza da quelle accuse che da suoi muli gli erano attribuite,

non usava di meditare alle proprie sfortune per l' ira provocata dalla regina. Confidato però nella realtà delle sue operazioni sperava far risultare l' innocenza del proprio operare, e confondere la falsità delle altrui imputazioni. Lo sorpresero involto in tali pensieri i Romani, che scalarono le muraglie, ove le videro senza diffesa ne perchè si avesse proposto di diffendersi con grande (fol. 4r.) coraggio coi suoi in più parti ferito potè resistere agli affolati aggressori. Dopo questa sorpresa s' inviarono essi verso Apolonia, Durazzo e Partenia, che volontarie si resero ammaestrate dal successo di Corfù esser temerità l'opponersi.

Tornati in Slavonia proseguirono in terra e in mare con felici conquiste, e marciarono verso Lissa, città vaga e nobile, e secondo Lodovico Aleardi deliciosa ancora per le belle piaggie e contrade, e per li suoi fertili colli. Scrive Diodoro Sicullo, che fù fondata da Dionisio Siracusano sopra un isoletta nel seno del mar Adriatico ricca d'abitanti, con folti boschi, con colline amene e coltivate pianure.

2. Videro i Lissj l' approssimarsi de Romani, li vede anco Teuta che considerando non poter loro resistere, come rifferisce Strabone per mancanza dell' armata occupata nel corso, fù costretta con suo sommo ramarico levar l'assedio e fuggirsene sopra una felucca, chiamata lembo da Tito Livio verso Rizone oggi Rizano, secondo Polibio, e Domenico Zavoreo.

. . . . . .

3. Non incontrarono resistenza, ovunque arrivarono l' armi romane, arresersi loro pacificamente le città; così ottenuto libero il passo, e il possesso dell' Illiria, crearono in di lei re Demetrio dopo di che si ridussero a Durazzo le armate, d' onde Cajo Fulvio navigò verso Roma.

Obbligata dalle proprie rovine la regina a cercare la pace, invio ambasciatori a Postumio, che la conclusero coll' aggravio di un annuo tributo e col debito di slogiare da tutta l'Illiria, salvi i luoghi, che le (fol. 5r.) furono assegniati, e con la proibizione di navigar oltre Alessio che con due lembi disarmati.

Ripatriato a Faro Demetrio fù con universale contento e di Teuta stessa acclamato re da ognuno. Cresceva egli giornalmente in autorità e stima anche presso gli altrui sudditi, altri dei quali ricorrevano alla sua protezione per capo di libertà, altri per bisogno di diffesa. Non durò troppo la quiete nel suo stato, perche alcune delle sue città vennero di negargli il debito tributo, contro le quali fù costretto a prender l' armi in tempo appunto, in cui li Romani erano da una parte combattuti da Galli e dall' altra dai Cartaginesi. La fama non in tutto veridica portò a questi la notizia che Demetrio si fosse mosso ad opprimer le loro genti, non come lo era, e dissipare le ribelioni. Mossi da ciò a non creder ancora estinto in lui quell' ardore con cui si impiegò avanti a danni della gente stessa, gli spedirono contro, e contro gl' Illirj tutti Paolo Emilio, e Marco Lelio con potente esercito. Sparsosi l' avviso delle loro mosse passò egli in Dalmia città assai forte, e che con pochi soldati poteva resistere ad ogni sforzo, dove dati gli ordini opportuni,

ed incoraggiti gli abitanti alla diffesa ricordando loro il valor illirico, predicato veramente da Cesare nei suoi Comentarj, con sei milla veterani si restituì a Lesina, e la munì in abbondanza a preservazione propria, e de suoi concittadini.

Si mantenne e resistì Dalmio alli Romani sino agl' estremi di una forte ed ostinata diffesa, ne vedette che estenuato dalle continue morti. Atterite dall' esempio di questa città le circonvicine, con volontaria resa, schivarono a se una simil rovina. Tutto però lo sforzo maggiore di Demetrio era in Faro, come nota Polibio, alla di cui espugnazione si rivoltarono le armi romane. (Fol. 5r.)

Aprodò di notte l' armata in Palermo grande porto poco meno di tre miglia dalla città discosso, e rinselvato molta milizia (per coglier alla sprovista e con inganno i Faresi) nel bosco, che ivi secondo il succitato Polibio ampiamente si estende per la valle, con sole venti nave, (nascostesi le altre ad oggetto di tor coll' arte ogni credere a nemici, e coprir a suoi medesimi il dubbio dè disegni) si condusse come avvisano Sabellico, Vincenzo Priboevio, e Polibio medesimo, al posto di Socolizza non distante dalla città medesima, correndo l'olimpiade cento-quarantesimo, cioè ducento e sessanta anni avanti la nascita deì Redentore.

Corto a tal aspetto Demetrio del male, che gl'era vicino, ordinate le cose neccessarie alla diffesa, s'avviò colla sua gente ad impedire lo sbarco a nemici, che in buona parte seguito, con questa si azzuffò, e ne sarebbe rimasto vittorioso, se gli imboscati non fossero accorsi in soccorso de suoi. Vinto egli, nè sapendo dove voglier il camino, sopra una felucca o lembo si sottrasse con quelli, che lo seguivano a maggiori pericoli. Dispiacque molto alli romani condotieri la di lui fuga salvatosi con questo mezzo un loro fiero nemico, ed un gran rè molto amato dalli Illirj.

4. Arrivato in Macedonia col pensiero fisso alla vendetta si adoperò tanto col rè Filippo, che l' indusse a muover guerra a suoi nemici. Ammassò ancor egli gran quantità di gente colla quale si portò all' assedio di Messina. Fece ogni sforzo per espugnarla, mà sortiti i Romani ributtarono i suoi. S' inoltrò intrepidamente al soccorso di quelli, che avevano l' occhio alla fuga, e cadde mortalmente ferito. Così perì Demetrio Fario, insegnandoci (fol. 6r.) che le grandezze attamente ostentate, precipitano con improvisa caduta, e restano oppresse.

Impadronitosi Emilio della città di Lesina, o Faro per asserzione di Pietro Marsio, e di Polibio, con fasto sprezzante la fè abbruciare e chi non cade per le mani d' vincitori, si portò, secondo Antonio Borfinio, e Vincenzo Priboevio, ad abbitare nel seno dell' isola nei luoghi chiamati al presenti Città vecchia, e Gelsa, non più col pensiero al corso, e alle prede, ma al fatticoso lavorar della terra. Spintosi nell' altre parti Emilio sacheggio 70 città come scrive Livio, non con virtù e valore, ma con mancanza di fede, per attestazione di Appiano Allessandrino. Le rovine poi e le stragi di Meo città di Lissa, che furono le più sanguinose, e deplorabili, descriva quella mano tirranna che ne fù la ministra. Tali furono in somma i successi dell' Illirio, e gl' ultimi sono travagli in quel secolo.

(Fol. 6. v.)

Degli avvenimenti istorici del signor Alessandro Gazzari nobile di Lesina.

Libro II°.

Abracciarono la Dalmazia, e l'Illirio la cattolica fede, battezzale come asserisce il cronochista spalatrino, dal beato Tito, allorchè San Paolo di lui maestro vi trasse i luoghi di Gerosolima sino l'Illirio medesimo, secondo Domenico Zavoreo l' anno 57 della nascita del Redentore, che fù l'ultimo di Nerone: appoggiate alla spirituale direzione di Domnio santo loro capo. Con infinita stragge de' cristiani alquanto dopo cercò terre così dell' acquisto al cielo Diocleziano imperator di Roma, quando abdicato l' imperio, la di cui felicità protestò a Messenzio per attestazione di Marco Marulli, che lo richiamava al trono, e datosi alla quiete nella coltura del giardino che teneva vicino a Salona sua patria acciecato dall' idolatria, intimò con esecrando editto mortal guerra per tutto il mondo al cristianesimo. Domnio all'incontro sconfigendo gli errori trionfò colla croce dell'idolatria (secondo il detto del precitato cronochista) e de di lui Ministri, che infettoniti (sic !) lo fecero con barbarie solita sacrilegamente morire.

Erano oppressi dalle superstiziose sciochezze dell' empio rito gl' Illirj e i Dalmatini, allorchè dopo una lunga successione d'imperatori pervennero la Dalmazia, l' Istria, e la Liburnia nel dominio di Carlo Magno per relazione di Mauro Urbino, anno ottocento riservate le città marittime, che rimasero sotto il giogo di Niceforo imperatore di Costantinopoli loro confederato ed amico da cui indi a poco anche essi si ammossero, e concordi si dedicarono allo stesso Carlo re di Francia. Punse al vivo la loro allienazione l'altereggia di Niceforo, (fol. 7r.) il quale alla natural antipatia, che aveva a Francesi, aggiungendo questo suo sdegno, determinò ad ogni costo il riaquisto delle città perdute, e vi spinse con poderosa armata Niceta patricio. Le assediò questi con gagliarda rissoluzione, ne volendo esse soccombere all' ultimo esterminio si arresero al vittorioso condotiere. Non lunghi dopo a ciò Lodovico Pio figlio di Carlo divise la Dalmazia con Leone imperatore, e la signoreggiò per molto tempo col mezzo di Lodovico Radoslavo suo governatore. Indi subentrò il re Sneropillo, nel di qui tempo si restituirono i Dalmatini, come afferma Dionigi da Fano l'anno ottocento cinquanta sette al la primitiva chiesa colle dotte predicazioni delli due fratelli Cirillo e Metodio.

Debilitatesi coll' andar del tempo le forze marittime dei re, restò esposto alle incursioni il mare, che non poterono diffendere, per questo i Narentani, popoli avezzi alle rapine, fatti potenti, ed occupata Narona con i luoghi circonvicini si misero ad infestarlo, e come assoluti padroni posero tributo sopra la navigazione. Non si curavano i re medesimi reprimere il loro ardire, come acenna il Biondo, Michiel Salonitano e Sabelico, onde veduto essi aperto e libero l' additto col corso, affrontarono i Slavi, e seccondo Strabone e Plinio, i Dalmati specialmente, e li Pleari o Pillari oggi detti pellisiani, che disarmati godevano di una tranquilla pace. Indi si accinsero all' assedio di Lesina, che anche presero, dopo di che incontratisi con la veneta armata,

ne seguì quel memorabile naval conflitto, in cui vinsero colla morte di Pietro Candiano doge: e continuarono per terra e per mare a danneggiare ognuno.

I Zaratini, Belgradini, Sibenicesi, Taurini, Spalatini, Ragusei, ed Arbensi per assicurarsi de' corsari non meno insolenti che barbari, ricorsero al veneto dominio, ed uditi da Pietro Orseolo doge i loro ambasciatori imprese a virentarneli (sic !). Con numerosa armata passò egli a Parenzo (fol. 7 v.) città d'Istria, che tosto superò, concorsero in diligenza ad arrendersegli l' altre circonvicine. Indi navigò verso Zara, dove fù ricevuto con applauso: poi verso Curzola, che avendo resistito alle di lui armi, soprafatta dal numero degl' assedianti, restò fieramente espugnata. Lesina ancora munita di gente Narentana gli si oppose; inoltratosi Orseolo coll' armata, sotto la rocca, che dominava in sito non eminente il mare a sirocco levante, comandò l' appertura di larga breccia nelle di lei mura, che eseguita, secondo Domenico Zavoreo, e Sabellico, ordinò rissoluto e fiero l' assalto. A questo non poterono resistere gli assalti ma supplicanti si arresero alla discrezione del vincitore, che di subito fece lor perdonare, e la città fù posta a sacco, e fuoco l' anno novecento ottanta sette. Assoggettati anco i Narentani stessi, come scrive Pietro Quirini, restò alli Veneti il dominio del mare coll' assenzo de medesimi imperatori dell' Oriente; e da qui viene l' anual cerimonia del doge in Venezia il giorno dell' Ascensione, che imbarcato col senato, e cogli ambasciatori delle corone nel Bucentoro, si porta con grande seguito e pompa fuori del Lido, ed ivi col getto d'un anello sposa il mare, in segno di vero e perpetuo dominio. Ora ritornando al primo proposito, terminate l'Orseolo gloriosamente le sue imprese, si restituì alla patria, e tratanto i Farensi, come dice il Priboevio rifecero dalle sue rovine la città, e la munirono di due torri per renderla più sicura degl' insulti.

Correva l' anno mille undici, quando insorsero disapori tra la veneta reppublica, e Popone patriarca di Acquileja, come scrive Pietro Querini. Preintesa esso patriarca la morte d'Ottone imperatore si spinse verso a Grado, e indusse Marcimiro principe di Croati (fol. 8r.) a discendere contro i Veneziani nella Dalmazia. Questi atlestita una potente armata si portò il doge verso Zara per reprimere i sforzi di Croati medesimi, dove con impetuoso assalto investì la loro, la combattè, e la vinse: così riavuta questa città, passò ad occupare l' altre, che erano state soggiogate, e sortitogli ciò felicemente con Grado assieme ,si restituì alla patria.

Avvampò d'ira e di furore Popone, perchè vide andar a vuoto i suoi disegni onde l'anno mille sessanta, si mosse appertamente contro i Veneziani, assistito dagli Ungari, e dopo aver fatto, che Zara, manchi loro di fede, s' inviò alla conquista di Grado, che prese, e distrusse col ferro e col fuoco. Passò di subito il doge alla ricupera di Zara dove coraggiosamente combattusesi da Veneti medesimi, che spintisi innanzi trovarono costanti nella loro divozione tutte le altre città della Dalmazia.

Collomano figlio di Vadislao re d'Ungheria, come nota il cronochista spalatrino, non men chiaro, che temuto per il suo valere, non si tosto assunse il dominio, che si propose assoggettarre la Croazia sino al Mar Dalmatico: ed inviatosi a tall' impresa, minacciò l' ultimo esterminio a chi si fosse opposto a suoi pensieri. I Croati, che ben sapevano non potergli resistere,

volontarj col mezzo di dodici Savj nobili delle loro dodici tribù, se gli si arresero colle condizioni, che essi godano il proprio senza censo di sorte, ma venendo d' insultare qualcuno le regie parti, sia ogni loro città tenuta accorere con dodeci cavalieri armati a proprie spese sino il fiume Dravo; oltre i di cui confini abbia il re a stipendiarli. Scrive Bonfinio e Pietro Giustiniano che questi patti mossero i Dalmatini tutti a sottoporglisi, l' allienazione dei quali trasse a loro danni le armi (fol. 8v.) dei Veneziani. Zara fù, la prima a provarle, che per non soccombere all'ultimo eccidio, a loro si sottometessi, così cadessero tutte le altre città secondo il precitato cronologista l' anno mille cento tredici. I Sebenzani volendo imperversare nella resistenza, furono rovinati come scrive il Zavoreo, ed uccisi viollentemente coll' armi quelli, che usarono la spada o altro ferro. Soggiogò il Veneto doge la Croazia ancora; indi s' avviò alla volta della patria. Collomano all' incontro si portò all' riacquisto della Dalmazia, e giusto sotto le mura di Zara usò ogni arte per sottometterla, e per distrugger con vantaggio le forze Venete. Giunti all' orecchie Ordeleffo Falier doge gl' avvisi di tal assedio, come si legge in Pietro Quirini, si mosse con potente armata al soccorso degl' assediati. Non avendo more di star rinchiusi dentro le mura i Veneti stessi, dopo aver atteso l' assalto sortirono dalla città colla scorta da doge medesimo, s' azzuffarono cogl' Ungheri, si combatte gagliardamente da ambe le parti sino al ultimo sforzo, come avvisa Domenico Zavoreo, e vinsero gl' Ungheresi colla morte del doge Ordeleffo. Dopo questo fatto d'armi come accenna il Quirini, interpostosi Vital Fallier figlio del defunto doge e Stefano Morosini capitanio e cavalliere, conchiusero l' anno mille cento diecisette con Collomano tregua per un quinquenio con condizione che ciascuno continui nel godimento di quanto possedeva a giurato da Zaratini la dovuta fedeltà al Veneto dominio, ripatriò l' armata coll' urna del morto doge.

(fol. 9 r.) Stabilitasi da principi cristiani la recupera della Terra Santa vi concorsero parimenti i Veneti, con ducento legni ben armati sotto la condotta di Domenico Michel doge, come nota Alessandro Tomaseo, il quale doge arrivato alle rive d'Ioppe in breve l'assoggettò con Tino, Scio, Sammo, Rodi, Metelino, Modone, ed Andro. Fra questi successi Collomano, violata la tregua assedi Zara, e la tormentò con macchine fatte ad arte le quali Giovanni santo vescovo di Traù come rifferisce Giovanni Andreis vescovo di Lesina, che ispirato dal Signore si portò allora a quella città per componere le dissessioni dei popoli, dopo aver loro con cristiano zelo, ed a viva voce dimostrati i castighi della sovrana giustizia, e dopo aver implorato il favor del cielo in loro diffesa, con una pietra scagliata con fionda ruppe la macchina, che più da vicino danneggiava gl'assediati, con le altre assieme a tal oggetto in quell'istante apparecchiate dagli assedianti, disfece e rovinò. Non si conosce da mortali quanto possa presso Iddio l'orazione specialmente articolata dalle labra dei suoi amici. Disperato a tal colpo il re d'ogni buon esito, spedì due nunzj alla città, ne durò troppo a stabilire la pace. Indi passò verso l'altre parti saccheggiando, secondo il Zavoreo, e distruggendo chi se gli opponeva, di che sparsasi la fama per la Dalmazia, la città tutte, e Lesina specialmente se gli si sottomise, per sottrarsi dalla di lui ira. Intanto arrivando l'inverno propose il doge come scrive Pietro Giustiniano, rittirarsi alla patria, e costeggiando la Dalmazia trovò allienato dalla sua

divozione Belgrado e Zara vecchia. Vi pose l'assedio, e dopo molto sangue lo espugnò l'anno mille cento e venti due, lo fè diroccare sino le fondamenta, ed a esempio altrui incatenare infiniti, e molti che gli contrastarono sepelire vivi tra le di lui rovine. Lesina, Spalato, Traù e Sebenico persuase dall' eccidio di Belgrado, si levarono dal dominio Unghero, ed apprirono le porte al doge medesimo. (fol. 9 v.) Dopo tanta varietà di successi, avvisa il cronichista spalatrino che venuto divacare l'Arcivescovato di Zara concorsero a quella sedia Lampridio Marich, e Pietro Tomasi, e Martin Manzavini tutti graduati sacerdoti, e che Lampridio da Petrana rettore della città assistesse il primo, e lo facesse dichiarare arcivescovo con contento del popolo, che per la di lui dotrina lo aveva in venerazione, ed in stima dubitando poi dallo sdegno degl'altri due decaduti dalle loro speranze, opperasse che Pietro Tomasi fosse assunto al vescovato Abserense, e Martin Manzarini creato primo Vescovo di Spalato. Così elletto Martino in primo pastore di quella chiesa, fù d'Andreo arcivescovo di Ragusa consacrato, e giunto alla residenza fù procesionalmente ricevuto, con concorso universale incontrato, e con infinita curiosità e riverenza accolto. Penetrata ch'ebbe l'arcivescovo di Spalato tall'elezione, se nè consolò grandemente, lo dichiarò ben fatta, e legitima, ed applicò al nuovo Vescovo l'entrata di Lesina, e della Brazza, che stacò dalla propria mensa.

Dopo la dimora di anni ventinove restò gagliardamente oppressa la mente di Martino Vescovo da una imfiamazione del sangue causata o dalle continue orazioni, o dalle incessanti applicazioni, ovvero dalle riflessioni assidue dell' altra vita: ed il male, che sopragiunto con impeto fù sul principio creduto effimero, fù ad un tratto scoperto considerabile e non ordinario alterandolo i rimedj più esperimentati, e più certi. Sparsasi la nuova per la città, crescendo sempre più la fierezza del male, fù deposto Martino, ed in di lui vece creato Lazzaro figlio di Doimo Cicle arcidiacono di Spalato, come si legge nel cronochista spalatrino l'anno mille cento settanta quattro, il quale fù da S. Rainerio consacrato. Riavutosi finalmente delle sue frenesie il deposto vescovo, si porò a Roma a piedi da Alessandro Papa terzo, dal quale (fol. 10 r.) ottenne di essere coll'ammonizione di Lazzaro rimmesso nel suo vescovato, e con manieri dolci ed affabili si obbligò più che prima l'amore de'Lesignani, ma in pochi giorni morì oppresso da gagliarda febre. L'elezione del successore a lui riassunto, cadde l'anno millecento ottanta uno in Nicolò Manzarini, che fù consacrato a Roma, perchè l'arcivescovo di Spalato ripugnando a tal solennità, l'andava procrasinando. Venne alla sua diocesi e mentre con pace e quiete attendeva al suo pastorale officio, gli giunsero ordini pontificj della di lui amozione, assuntovi l'anno mille cento ottanta due Micha nipote di Pizio cannonico dell'accennata città di Spalato. Morì questo, dopo aver per il corso d'anni quaranta retto quella chiesa, esemplare nella divozione, addorabile nelle azioni, ed inesplicabile nella giustizia. L'anno mille duecento venti otto gli successe Nicolò canonico parimenti di Spalato, che raccogliendo nel suo tribunale i voti favorevoli al giusto, dopo matura deliberazione formava i decreti, e che colla propria saviezza e integrità, per testimonio di antiche memorie, autenticò l'opinione universale della propria santita e bontà.

Correva l'anno della nostra salute mille duecento quaranta, quando nacque la guerra tra i Spalatrini e Pribislavo, ed Ossor figli di Malducco di Almissa, come riferisce il sucitato cronachista per aver i Lesignani, e Brazzani espulso dal comando di rettore Ossor medesimo, ed in di lui vece assunto un nobile spalatrino, onde avvampando di sdegno egli si spinse con alquanti legni armati ai danni di Lesina. Approdatovi votò i quatro caichi spalatrini che custodivano il porto. Lampridio e Stefano nobili pure di Spalato con gente terriera e foresta ben provetta nell'armi corsero a sostener l'impeto dei nemici. Asprissima fù la pugna, che Punzello sopragiunto con grosso numero di barche terminò fugando il superbo Ossor, indi il giorno seguente si portò sotto Almissa, dove distrusse le campagne, demolì le case, e pose tutto a sacco. Ossor all'incontro abbattuto costeggiava i lidi della Brazza per ritornar alla patria, e nel terminar del giorno fù allo sprovisto colto dalla squadra nemica, che all'improviso sortì dal porto. Conosciutosi inabile a poter a lungo ressistere, si spinse (fol. 10 v.) a quella parte de nemici che corrispondeva alla città, e fatto l'ultimo sforzo se ne fuggì in Almissa. Allestì nuova, colla qualle si spinse a loro danni. Punzello parimenti fatti riparare i proprj legni, avendo intesa la sortita dell'inimico, gli si avviò incontro: lo ritrovò occupato nel saccheggio di alcune terre della Brazza lo investì, lo combatte, e lo vinse, indi compartiti i schiavi almissani sopra la fuste, e posto Ossor sopra la gallera, che dinuovo fece fabbricare navigò verso Lesina.

Nel tempo della cativìtà di Ossor, e Arrachiensi, ammosso lo spalatrino dal comando, secondo le relazioni del nobile cavagliere Signor Giovanni Battista Giustiniano sindico della Dalmazia, scelsero al loro governo i proprj nobili: esempio ai posteri del dominio della nativa nobiltà.

Niccolò vescovo sul fine dell'anno mille duecento quaranta nove trasportò la sede vescovile di Cittavechia a Lesina, indi consacrò per ordine apostolico nella chiesa di San Doimo Ugrino, arcivescovo di Spalato, e giunto alla vecchiaia rese la santa anima al creatore.

Dopo la di lui morte, fatte varie considerazioni sopra l'elezione di diversi, ed incontrate molte difficoltà fù finalmente Dobrigna creato vescovo l'anno milleduecento sessanta quattro sommo applauso, e restò consacrato da Rogerio arcivescovo di Spalato, come scrive quel cronachista. Gli furono alzate statue, archi, trofei, ed altri onori pubblici, de quali non godè a lungo, perchè poco dopo pagò il debito della propria umanità. L'anno mille duecento ottanta uno gli successe Simeone approvato da tutti i voti del consiglio de' nobili come religioso di virtù esemplare, e di alta condotta. Fù ripieno di pietà verso i poveri, ed avendo per pochi anni sostenuto il pastorale officio si avviò al cielo il di lui spirito generoso colla scorta delle buone e sante opere. Dopo questi fù l'anno mille duecento ottanta sette assunto Doimo vescovo di gravità affabile, di severità dolce, e di giustizia misericordioso che con decoro e pietà si mantenne nel suo officcio non però lungo tempo, chiamatolo a se in pochi anni la divina bontà, che l'anno mille trecento sette gli sostituì Stefano umile pietoso, ed ingenuo. Resse questi con pietà la sua (fol. 11 r.) gregge, sebbene in meno d'un anno se ne morì. Subintrò l'anno milletrecento otto Gabrielle prelato di animo nobilissimo, e che pago dalle dovizie, e dalla signoria di se medesimo, ripose nelle mortificazioni i suoi

piaceri, e nelle penitenze le sue delizie. Assalito da gagliarda febre si conobbe agli estremi di sua vita, onde sollevata la mente al cielo implorò con estraordinario sentimento perdono alle sue colpe, ed invocando il divin ajuto, spirò l'anima con molta pietà degl'astanti. Restò di subito elletto del mille trecento quattordici Gregorio dei Madj cannonico e cittadino di Spalato, che impiegò tutto se stesso nell'istituire continue divozioni, nel ricconciliare gli animi invecchiati negli odj, nel seminare la parola di Dio, e nel fecondare la città d'ogni bene, benchè nel maggior fervore di questa sul applicazioni da veemente male, fù ridotto all'ultimo della vita, aggravato più di fatiche, che d'anni.

Riempì la vacante sede l'anno mille trecento venti sei fra' Luca, il di cui animo religiosissimo si applicò con tutto lo spirito alla riforma del clero, travagliò indifesso alla cura del suo gregge, e in tutte le sue azioni si appose intieramente al proficuo dell'anime. Carico alla fine di fatiche, di anni, se ne morì d'infermità in pochi giorni. Successe a frà Luca l'anno mille trecento quaranta uno Giovanni vescovo di molta sapienza a di animo purissimo, che niente scostatosi dalla divina legge vinse sempre al cielo umile, santo e buono.

In questi tempi al male epidemico, che affligeva la città di Venezia, si aggiunse, come rifferisce Alessandro Tomaseo, la guerra de'Genovesi che comminciò del mille trecento quaranta sei farsi sentire nel mar maggiore per levar il traffico ai Veneziani, allora appunto che si trovavano questi in armi contro Alberto, principe croato, che infestava la Dalmazia. Capitan Nicolò Pisani passò contro loro con trenta legni, colla vista de quali si ritirarono i Genovesi. I Veneti assalirono Negroponte, e lo depredarono con dieci legni carichi di mercanzia, e di settanta gentiluomini, e mille altri di minor condizione, i quali tutti assicurarono in una carcere, e navigarono più oltre. Unitisi in questo frattempo quattro legni Genovesi coll'armata di capitan Filippo Doria, si spinsero tutti contro la detta isola, dove liberati prima i prigionieri, lasciarono la città in balia del fuoco, e poi distrussero col ferro quella di Scio signoreggiata dai Veneziani medesimi. Dall'altra parte questi passarono a danni di alcune (fol. 11 v.) navi nemiche, le batterono, e vinsero coll'acquisto di quattrocento milla fiorini d'oro di valuta, indi congiuntisi col re di Sicilia, e coll' imperatore di Costantinopoli, loro collegati, s'avviarono all'impresa di Pera. Approdati fecero una general mostra di tutta la milizia, ma sortiti quelli della città, l'investirono con tanta rissoluzione e costanza, che li obbligarono ricovrarsi fuggendo ne' proprij legni, perdutosi nella sanguinosa zuffa oltre i morti altri, il condottiere dell' armata di Sicilia lo aspettavano, e dopo un lungo viaggio venne d' investir nel golfo di Cagliari appresso Sardegna l'armata genovese di quaranta tre galee. La combatte, e la vinse totalmente, ridottesi con la fuga in salvo due sole di esse galee e rimaste tutte le altre colla gente sommersa. Abbatuti di questa perdita i genovesi ne vedendo poter rissarcirsi delli danni ricevuti; ricorsero a Giovanni Visconti signor di Milano, che non avendo otenuto col mezzo d'ambasciatori li riconciliarsi coi Veneti, portò verso questi l'armata nella Dalmazia. Arrivata l'armata a Lesina e fatto lo sbarco delle milizie si azzuffarono esse con quei della città che soprafatti dall'impeto unito dai genovesi e milanesi, rimasero vinti, ed assogetiati con grande uccisione, e maggior

distruzione causata dal ferro e dal fuoco. Indi passò all' impresa di Curzola, che conquistata, fù similmente data a fiamme, e alla fierezza del ferro ancora. Pagano Doria dall' altro canto con grossa squadra di legni si portò nel mar d' Istria, dove infestò molte navi Venete, e prese violentemente Parenzo. La Repubblica mal soffrendo queste torti si confederò con Carlo imperatore di Boemia e spedì in diligenza con molte ben allestite galere Nicolò Pisani ai danni loro.

Scrive Micha Madij de Barbazanis, che mille accidenti infelici funestarono nel fine dell'anno mille trecento quaranta sette lo stato della Dalmazia. Il primo fù la pestilenza di Spalato, e di diverse altre città così orribile, che di ogni generazione causò mortalità infinita. Non lunghi a questo si fece il cielo scena di maraviglie. S'oscurò l'aria si ecclissò di mezzo giorno il sole, la luna anvora, e comparve nell' oriente una cometa con altri vapori accesi nell' aria medesima. Nel (fol. 12 r.) cielo spesso fù osservata un'apertura, il di cui foro tutto fiamma di fuoco ardente tramendava di notte uno splendor immenso. Orribile terremoto l'anno mille trecento quarantanove in più parti del mondo sepellì molte centinaia d' uomini sotto le proprie abitazioni, e fè diroccar diversi edificj.

Nel principio dell'anno mille trecento quaranta sei Ludovico re d'Ungheria si portò in persona all'assedio di Zara, secondo la relazione dell' Tommaseo, di Traù, Spalato, e Nona. Fù respinto dai Veneti con esito infelice delle sue mosse; perciò tentò migliorar fortuna con Francesco Carrara signore di Padova suo confederato, portandosi con cento milla combattenti nel Trevisano. Conegliano e Sacile loro si arresero per la necessità della propria salvezza. Assediarono Treviso, che valorosamente si diffese, onde ne levarono l'assedio, partendo con parte del'esercito. Il doge già certo della resa tra il Cavarese ed gl' Ungari, ricchiamò subito il podestà di Padova, che i Veneziani avevano mandato; e perchè l'esercito nemico rimasto nei confini trevisani, si faceva di quando in quando vedere, creò in capitanio di guerra Marco Giustiniano. Dopo a ciò restò per cinque anni stabilita tregua, e trattato indurno la pace, ostinatisi gl'Ungheri e Cararesi nel non volere riconciliarsi. Terminata essa tregua corsero del mille trecento settanta uno ne' contorni della Dalmazia e soggiogarono Zara, Spalato e Traù. Nona per esser stata validamente diffesa dall' armi Venete rese inutili i loro attentati. La penuria de' viveri, che sempre si faceva maggiore nella città fece seguire la pace l'anno mille trecento settanta due, molto disavvantaggiosa per la Repubblica; perchè restò al rè assegnato quanto esso possedeva a riva del mare dal Quarnaro fino a Durazzo, e lasciata ai Veneziani l'Istria, il Trevisano, e il resto della Dalmazia.

Dopo il corso d'alcuni anni si confederò l'Ungaro coi Genovesi col Patriarca d' Aquileja, e col medesimo signor di Padova contro la Veneta Repubblica, che agli avvisi di questa colleganza non tardò di raccorer poderosa armata. Luciano Doria prevedendo i di lei apparechj, per renderli vani si ritirò nel porto di Zara, dove sin dal principio aveva i proprj legni, ne volle sortire per azzuffarsi, abbenchè più volte (fol. 12 v.) provocato. Veduto ciò dai Veneziani si avviarono verso Cattaro, che a forza d'armi soggiogarono, e desolarono dando alla fiamma quel avanzo di ferro. Dopo ciò espugnarono

Sebenico nella qual città introdottisi con la forza fecero stragi de'cittadini, e col fuoco la rovinarono. Traù si rivolse contro loro coll' armi e fù superato. La città di Arbe paventandone il potere volontaria si arrese.

Morì in questo tempo Giovanni vescovo di Lesina cui dal consiglio de' nobili fù surrogato Stefano. Fù veramente questi un gran prelato e se le disgrazie procurarono d' infelicitarlo, nulla poterono nel suo animo virtuoso, e inimico del vizio. Pastore zelantissimo delle anime commesse alla sua custodia, idifesso vegliò al pró universale, e morì allorchè principiava goder dal premio delle sue fatiche. Dopo la di lui morte, si divisero in fazione i nobili, onde restò differita l'elezione del successor, che alla fine cadde l'anno mille trecento ottanta quattro nella persona di Benvenuto. L'anno mille trecento ottanta sei Giovanni prefetto della Croazia inimico accerimo di Sigismondo re d'Ungheria, passò in Dalmazia per levarla dal di lui domino e sottoposta a Stefano re della Bossina, secondo il Zavoreo come essa si erresse a Giovanni; così anche si restituì a Sigismondo, subito, che vi arrivò coll'esercito, colla schiavitù e morte di esso prefetto, e con danno di molte città della Bossina, a Croazia rissentiti nei loro recinti miseramente dirocrati dall'Ungheri. I Veneti similmente volero muoversi contro d'esso re ma la stagione, che fù aspra, ed orrida non permise all'armata di sortire per allora; onde fù trattata la pace, e nell'isola Budua (dove si portò Sigismondo, e dove fece venir a se due nobili lesignani, e due spalatrini, come nuncj mandati dalle loro città d'ordine regio) e presi i necessarij pareri del mille trecento ottanta nove non furono stabilite le di lei condizioni.

Dopo di ciò morì il vescovo Benvenuto; ed il consiglio de'nobili l'anno mille quattrocento dodeci elesse Gregorio, prelato di molta benignità.

Dal mille quattrocento quattordeci essendo Harvoje vicario generale di Ladislao re nelle parti della Dalmazia, furono dal re medesimo date in dono a Ragusei la città di Lesina, (fol. 13 r.) Curzola, coll'Isola di Brazza. Il loro rettore resosi intolerabile per le violenze e per le tirranie mosse alcuni Lesignani ad abbandonar volontarj e patria e beni ed altri a riccorrere, come riferisce il precitato Zavoreo, Mauro Urbino e Lodovico Tuberone da Czaxia Narentano. Era questi se non della prima nobiltà per il dominio però, di alcuni luoghi, per richezze e per aderenze coi più grandi egualmente stimato e temuto, e godeva del favor di barbera regina, seguito dalla gioventù di corte per la sua dissolutezza, che lo faceva amar da più viziosi, e riguardar da più buoni. Oprò egli col mezzo della regina acciò il re ne ordinasse la restituzione, che col mezzo di Giovanni Manezio e di Pange (sic! vjerojatno Parige) Gozzio fù fatta del mille quattrocento diecisette nelle mani di Vladislao Arasal cavaliere.

L' anno addietro lo stolto popolaccio di Lesina per certe sue pretensioni avvampando, e bollendo di sdegno contro la nobiltà concorse in varie truppe ammutinato per la città e gridando, e spaventando, ne fece d'essa ampio macello. I nobili, che con la fuga si sottrarono, al di lui furrore, si riffuggiarono in Traù, Spalato, Ragusi, e in altre città e luoghi convicini. Scorsi poi alcuni mesi e sedata la sollevazione si restituirono alla città i nobili, e radunatisi nella chiesa di San Marco con i popoli, e con i capi della sedizione, stabilirono con loro la pace con le seguenti condizioni:

Che tutti così nobili, come plebei, nello stato e grado primiero remessi esser debbano.

Che gli assunti nel Consiglio ne' tempi tumultuosi, restino dal medesimo cassi, e nel antico esser rimessi.

Che cadaune reformazioni e parti prese restino casse, e di niun valore.

Che la parte posta e mezzogiorno della torre, o baloardi del castello sia demolita, per esser di nuovo eretta, intimandosi a ciascun l'uscita, e l'accesso senza il Placet regio.

Che siano creati sei ostaggi, cioè tre per ordine, con incombenza di portarsi a Traù, e negli altri luoghi della Dalmazia per trattare la riconciliazione con i nobili non ripatriati e restituir questi in libertà, che qual tesore pregiabile loro si concedeva in dono.

(fol. 13 v.) Per ultimo fù conchiusa l'elezione di due nuncj, con ordine di portarsi alle città circonvicine per implorar una Fidei jussione per ambe le parti della manutenzione delle suestessi capitoli, e convenzione.

Il Vescovo Gregorio per il rammarico, che gli recò questa sedizione morì l'anno medesimo mille quattrocento dieciotto.

In questi tempi avvanzandosi le forze de' Turchi nell' Europa e scemando quelle de' cristiani, i Cattarini convocato il consiglio stabiliscono per proprio utile sottomettersi al veneto dominio. È Cattaro in terra ferma situato ne' confini d'Albania, e per così dire sepolto tra coscese asprissime balze, che la dominano, appoggiasi ad un monte tutto di vivo sasso, chiamato il Monte nero, come si ha dalla relazione de gl'eccellentissimi sindici, termina al mare, con porto capacissimo e sicuro da venti boreali in fondo del vasto canale miglia di longhezza. Dal mille quattrocento venti li venti aprile, volontaria, come si dice si diede a Pietro Loredano capitano in Golfo, che di là passò a Curzola, dove fù ricevuto con dimostrazione d'amore.

Giace Curzola nel centro della Dalmazia isola sopra un mediocre colle, cinta di muro in forma ovata, e spalleggiato da baluardi, che la rendono sicura dagl'insulti de'nemici, le chiese e le case, che in se racchiude formano un perfetto e bello abitato.

Effetuato con i Curzolani l'accordo, si portò il Loredano alla conquista di Traù che se gli oppose, ma incalzata si rese a patti il ventisei giugno dell'anno sudetto. Traù posta sopra una isoletta fù fondata dagl'Issani, come riferisce Sabellico, è ella posto aprezzabile e per i porti, che sicuri da venti, somministrano facile l'ingresso, e l'uscita alle navi e per le acque vive, che produce dalla parte di borra la vicina campagna della terra ferma da ella divisa per opera della natura, e dell'arte. L'isola Bua, che l'è unita con un ponte di pietra fatto a mano, con ponte levatore in mezzo sotto il di cui vacuo scorre l'acqua del canale, la diffende da venti, e dal mar meridionale. Sopra essa isola (fol. 14 r.) giace una contrada ossia borgo, che serve di ricovero e di alleviamento a quei cittadini.

Fatto questo acquisto, si avviò Loredano verso Spalato, che gli si arrese li ventisette giugno mille quattrocento venti, prefferendo la salute universale ad ogni altra particolar soddisfazione. È Spalato città situata in un concavo, dominato da un ordine di eminenze, e di struttura quadrata, ma imperfetta. Fù ella il palazzo di Diocleziano imperatore, nativo di Salona, dentro di cui si adoravano Cibele Venere, Giove, e Giano, in quattro sontuosi tempj, uno

dei quali esiste ancora, convertito in chiesa cattedrale, e fù il tempio di Giove; è in vero formato con tale finezza, che sebbene collocato su volti (nel vuoto dei quali, scrive il cronista spalatrino, che credesero que' gentili ricevere esso imperatore le risposte da Apoline), è però ottimamente assodato ne'fondamenti, che senza alcun pericolo sostengono la di lui smisurata grandezza.

Coll'esempio di queste si resero anche le altre città della Dalmazia, a riserva di Lesina, che avvida più dell'altre della propria libertà fingeva non sapere la conquista delle circonvicine. Ma presentatasele nel porto l'armata, vi fù chi considerò all'universale di scansare con volontaria dedicazione le dannose innevitabili novità, onde ricevè ella mille quattrocento ventiuno con grandissimo ossequio il rettore, che nella cattedral chiesa prestò il solito giuramento di mantenerle i privileggi con le forme delle di lei leggi prescritte. Non s'attribuisca a codardia de Lesignani la resa, ma a savia condotta, non dovendo condanarsi per vile, chi prudentemente teme, ma chi paurosamente fugge, perche sebbene ogni viltà è timore, non però ogni timore è viltà conosciuto poi dal rettor medesimo nella plebe un genio ripugnante alla soggezione, si addoprò egli essieme coi nobili con molta prudenza e con tutta desterità, per avvezarlo all'ubidienza cosichè nè il tempo nè l'invidia giungessero ad inquietare la felicità di quelli, e il dominio e l'autorità sua propria.

In questo tempo fù creato in successore di Gregorio Francesco vescovo d'una intiera bontà, che sostenne il pastoral officio sino all'anno mille quattrocento trenta in cui morì, e gli fù surrogato Angiolo Tesoriere della santità d'Eugenio papa, prelato d'alta nascita e grandi virtù, morto l'anno mille quattrocento trenta cinque. (fol. 14 v.)

Tomaso Tomasino nato in Venezia gli successe. Questo esemplare nei costumi e santo di vita applicò le rendite in beneficio vescovile e della chiesa. Rinunciò in primo luogo al suo capitolo l'abbazia di Comisa li cinque luglio mille quattrocento cinquanta otto, che ebbe per rassegnazione del vescovo d'Ossero. Fabbricò un ospicio nella città per suo ricovero, e d' successori, ne'tempi delle incursioni, ampliò il Pallazzo vescovile, fece a sue spese il calice grande coll'ostensorio, che ancor si conserva nella cattedrale: a Bolo terra della Brazza erresse la chiesa in onor di San Bernardino, a sua perpetua memoria, e in altra terra eddificò una casa per la sua mensa. Prima di morire sostenne la decorosa carica di nuncio apostolico appresso il re della Bossina, e intervenne nel consiglio di Basilea. Resse tranquillamente anni ventisette la sua chiesa, e morì del mille quattrocento sessanta due il giorno di venti novembre.

Desiderò succedergli, e sortì il suo intento Nicolò A-crucibus a di cui richiesta concesse Paolo secondo papa al di lui capitolo la facoltà di creare i canonici dal mille quattrocento sessanta sei il giorno di tre giugno. Amò talmente questo buon pastore la greggia alla sua custodia commessa, che essendo per morire pianse sulla sua rimembranza.

Lorenzo Michiel patrizio veneto fù elletto vescovo l'anno mille quattrocento sessanta quattro. Prelato prudentissimo, e il più benigno di lui non ebbe Lesina. A tempo di questo fù fatto il coro colla sedia vescovile nella chiesa cattedrale con denario del comune; è morto esso gli fù surrogato

l'anno mille quattrocento sessanta otto Girolamo Diedo altro veneto patrizio. Sarebbe stato questi un gran prelato se l'interesse non lo avesse acciecato sino a pretendere il caritativo sussidio, al che si oppose il capitolo e portati i loro ricorsi a Roma, fù deciso a favore del Capitolo medesimo.

(fol. 15 r.)

Degli avvenimenti istorici del signor Alessandro Gazzari nobile di Lesina.

Libro III°.

Nell'anno mille quattrocento ottanta tre armatisi i Veneti contro Ercole duca di Ferrara secondo la relazione di Alessandro Tomaseo per pretensioni de'confini, e delle saline vicine a Comachio, infestarono le parti del Pò, e presero Mantova, Castel Nuovo, Fiacavolo, e Pisololola, dove il duca aveva serrato tutte due le rive, e in mezzo il Pò medesimo con alcuni castelli, che dopo molte contese, e sanguinosi fatti d'armi furono dati alle fiamme. Ferdinando rè d'Aragona Ausiliario di Ercole suo genero, marciò con ponderosa armata verso la Dalmazia, e dirò facilmente all'Isola di Lissa, ne' tempi passati colonia de'Siracusani, come attesta Giovanni Lucio avvertiti dalle guardie gli abitanti del di lui arrivo, altri salvaronsi nelle montagne altri ne boschi, e nelle spelonche specialmente nella chiamata il Forte, la quale coll'alpestrissima discesa per inacessibil vetta precipitosamente giunge al piedesstallo d'un monte, che per due passa in longhezza forma un angolo d'un quarto di brazzio ristratto all'eccesso della di lei bocca, causando orrore e spavento il di lei dirupo, che in pendenza viene di terminare al mare. Racchiude in se ampiezze longhi viali, e varie figure d' uomini, pesci, uccelli, ed altre, tutto prodotto e fatto dalla natura col mezzo delle gocciole; cosicchè il vederla sembra più illusione che verità. Altri mossi da divozione ricoverarono la miracolosissima imagine della Madonna del Campo grande in altra spelonca posta a piè di smisurati massi, e coperta dall' ombra d' un piccolo bosco, che sino al presente ha sembianza più di romitorio, che di antro. Nel di lei concavo non si trova che una ineguale ossatura de' vivi sassi, la quale viene di formare luoghi da corricarsi, da far fuoco, e sedeli da addaggiarsegli intorno. Giaceva in quei tempi il villaggio in semi circolo per più di trè, se non quattro miglia, composto di casette, piancatte, e di orti, tra monti in parte coltivati (fol. 15 v.) e fertili, in parte boscosi, e di nissun frutto in confin del più fecondo seno della campagna due miglia circa discosta dal porto, e dal mare. Sbarcatisi gli Aragonesi si diedero, come avvisa Sabelico, a far stragi ed a incenerire, cosicchè, chi incanto, o inerto non si salvò collo scampo perc' assieme colle proprie sostanze, e specialmente le donne, e i fanciulli, a quali il sesso, e l'età non permise con la fuga salvarsi dalla morte. Dopo di che si restituirono a proprj legni, ed il giorno addietro di buon mattino si avviarono verso Curzola.

Posto l'assedio alla città, le diedero un ferocissimo assalto, che loro riuscì vano ad onta d'ogni sforzo mercè al valore di Giacomo di Cattarin Niccolini Nobile di Lesina, che come si ha degli attestati da rettore rilasciatigli l'anno

mille quattrocento ottanta cinque, ventiquattro agosto, con due sue figliuole incorraggendo gl'altri, accorse da per tutto assistendo alle diffese, e specialmente di una breccia, che dal continuo portar della terra di queste due amazzon, restò subito terrapienata. Vedendo Ferdinando la perdita di cinquecento de'suoi senza alcun profitto, sciolse l'assedio e partì. L'anno addietro costeggiando l'armata veneta comandata da capitan Marcello, le riviere del regno sorprese Gallipoli con perdita di esso Marcello, e conquistò altre città per tener esso regno, e le cose di Ferdinando in rivolta, da quali accidenti concepì tanto terrore, che si diede a chieder la pace.

Ritornando alle cose di Lesina, di cui intendo scrivere; morto il vescovo Girolamo, riempì la di lui sedia l'anno mille quattrocento novanta tre Bernardino de Fabriis Bresciano dottore in ambe leggi, e refferendario del papa Alessandro Sesto, prelato liberalissimo col suo clero, e che alla chiesa cattedrale donò una bella mitra, con superbo pastorale d'argento, una bacinetta, una pace pur d'argento, le offerì in regalo cinquantacinque ducatti, e col proprio fece appavamenti per uso de'cellebranti.

(fol. 16 r.) Nell'anno mille cinquecento dieci il giorno sei di febraro alcuni plebei in casa di certo Bevilaqua ammiraglio congiurarono contro l'infelice nobiltà, e giurarono il di lei eccidio solennemente sopra un crocefisso che versò sangue. Scrive il Palladini nella sua Relazione, che il cielo ingombrato da dense nuvole, e pieno di orridezze, con forza di vento impetuoso, con fiumane di torbide pioggie, con orridi lampi era tutto spavento, tutto confusione essersi tre volte scossa la terra, onde diroccasse il tetto della chiesa dedicata alla Vergine Annunziata, contigua al domicilio del detto Bevilaqua, in cui versava sangue esso crocifisso. Tale fù l'universale timore che la chiesa tutta con occhi grondanti piangeva la propria desolazione, e non si tosto si rasserenò il cielo, che fu ogniuno chiamato ad osservarsi memorabile miracolo.

Si portò: Mattio Lucanich (che, come scrive Lodovico Tuberone, e Paolo Palladini, suscitò la plebe, e persuase la congiura) alla casa dell' ammiraglio, e presa la croce viddela tinta. Stimò esser quello color liquefatto, ma per assicurarsene la fè veder da un pittore, che lo assicurò esser egli vero e fresco sangue. Corse con essa alla cattedrale chiesa, e tocò le campane, al suon delle quali radunatosi il popolo mirò un tanto stupore. Sullo spuntar dell' alba se ne partì. Subito poi dopo di bel mattino scalso, o di messo, sparso per le contrade in longhe schiere, framischiato con fanciulli, e con quelli, che poco prima avevano congiurato a danni della nobiltà (a cui non si poteva attribuir altro delitto, che esser stata tenace nel mantener i proprj indulti) con crocefissi inanti visitavano le chiese, e quello specialmente di S. Niccolò superiore, dibatendosi i petti, e pregando perchè fosse da lui ammosso il minacciato flagello. Indi all'ora di terza fù per tutta (fol. 16 v.) la città processionalmente accompagnato dall' universale il miracoloso crocefisso, che tuttavia stilava sangue dalle piaghe del capo, dalle mani, piedi, e costato, rendendosi palpabile al tatto, e tramandando, come si ha dal processo formato dal visitatore apostolico, dalla bocca, e dalle nasi il caldo fiato, come se fosse di carnal massa composto. Il Lucanich innoridito dal miracolo, e agitato da una insoportabile inquietezza per l'orror della congiura, che gli stava tenacemente radicata nell'animo, e nell' intelletto, restò

sopra preso da grave delirio, da cui non avendo potuto sollevarsi per lenitivi apprestatigli, ne per alcun deviamento, la mattina del decimo giorno se ne morì.

Un anno dopo a ciò, che fu mille cinquecento undeci, secondo la relazione de'sindici ed il precitato Tuberone, mentre la nobiltà poco avveduta de' proprj pericoli ostentava i suoi privileggi, e si opponeva alle pretese della plebe (che ambiva farsele simile) per non dar forza a' facionorosi d'innalzar il loro orgoglio colla retesa convocazione d'un generale consiglio da intervenirvi ogniuno; andavano altri atramando stragi e seminando sedizioni. Così restò da congiurati per otto giorni assediata la città, ed ucisi i vinti de nobili, come si rileva da loro scrittura in risposta a quella de' popolari salvatisi gl'altri del pericolo, e dalla morte colla fuga nelle città circonvicine. Nel tempo di queste commozioni de' popolari di Lesina, Lissa, e de vicini contorni di Spalato, morì il vescovo Bernardino, e l'anno stesso gli succese Francesco Priticio nativo di Nona, che ne desiderò la dignità.

Rimordendo poi la coscienza de'popolari di Lesina, l'aver sprezzato il giuramento di fedeltà obbligato a nobili colla celebrazione d'una messa dello spirito santo, esteso in scrittura aggevolò ciò la loro riconciliazione con essi, così stabilite le forme, e conchiusi i patti, l'anno mille cinquecento quattordeci si restitui la sparsa nobiltà alle proprie case.

L'anno mille cinquecento venti quattro compì Francesco Vescovo gl' anni e del suo governo e della sua vita, e in sua vece fù subito creato il cardinal (fol. 17 r.) Gion: Battista Pallavicino genovese.

L'anno mille cinquecento venti nove si scoprì l'epidemico male nell accenata città, tanto più pericoloso quanto nel principio meno conosciuto; e che tolse ogni sorta di persone. Furono subito dalla diligenza di soliti deputati fatti trar fuori gli infetti, e condur allo scoglio di Sdrilza un miglio discosto. Durò egli 10 spazio di cinque o sei mesi.

Morto il cardinale, fù l'anno mille cinquecento trenta due assunto Vincenzo Prigutivo, perpetuo commendatorio dell' abazia di S. Nicolò di Comisa, il quale non durò più d' un anno nel vescovato.

Tra vari concorrenti fù l'anno mille cinquecento trenta tre assunto Zacaria Trevisano, nobile veneto, che con decoroso applauso rese le proprie pecorelle per il corso d'anni dodeci: e gli successe l'anno mille cinquecento quarantacinque il dottor Girolamo Argentini, che se ne mostrò bramoso.

Morto il Dottor Argentini, fù creato del mille cinquecento cinquanta due Marco Malipietro pur veneto patrizio, prelato d'animo grande, e di molte virtù. Giunto a terminar due anni del suo governo fù dalle continue cure condotto a morte.

Zaccaria Delfino stessamente nobile veneto, e cardinal di santa chiesa sotto titolo di Santa Maria di Acquiro gli successe nel vescovato dopo lunghi travagli ad onta de parteggiani de'concorrenti, e suplì al possesso col mezzo di Don. Francesco Pervaneo canonico di Lesina l'anno mille cinquecento quatro: così quasi in ritratto fè vedersi da suoi diocesani.

Dal mille cinquecento sessanta sei, come si ha da una relazione di Giovanni Battista Colombini, venne in questo mare l'armata Ottomanna numerosa di cento e più vele, dove costeggiato Ragusi e Curzola, e fattisi vedere in faccia di Lesina, drizzò il camino verso l'isola di Lissa; ove s'ancorò alla

bocca del porto. Marino Giaxa giudice allora dell'isola medesima con atto, che gli fù ascritto a prudenza mandò per Domenico Malich, e Francesco (fol. 17 v.) Palladino a regalare il pascià dell'armata. Gradì esso il dono, e ricevute da que' due vecchi le maggiori contentezze de progressi dell'armata veneta, e del loro vivere tra grebani così montuosi, assicurolli di esser ivi comparso in atto di amico non già per aportar alcun danno, e li licenziò. Dopo a cio presero terra, il capitano della guardia di Rodi con altri Raisi, che furono a tutte l'ore assistiti dal giudice stesso, e da molti nobili, e soccorsi dal più possibile vitto per uso dell'armata. La sera nel prender l'inbarco lo avvertirano di invigilare alla custodia delle terre, perchè dall' insolenza di alcuni Leventi non venissero molestate col depredarle; onde egli dispose subito le neccessarie guardie, e munì i siti per reprimere ogni attentato. E vermaente verso un'ora di notte si distazzarono dall'armata due ben corredate galeotte, che con tutta voga si avviarono alla volta di Luca; si fecero loro incontro que'del luogo, e loro proibirono lo sbarco, dacchè nacque, che dopo lunga atterrazione di vicendevoli parole furono i corsari costretti a ritornarsene. Il giorno addietro a questi successi passò quell'armata a Comisa ove si fermò un giorno, ed una notte, di là navigò in Puglia dove abbruzzio Vasto, Oronta, ed altre città circonvicine.

Guerreggiava per la presa di Cipro la republica veneta coll'Ottomano quando l'anno mille cinquecento ottanta uno* il giorno dieci sette agosto approdò l'armata di questo nel porto di Lesina, secondo le memorie lasciate in suo libro dal sigr: Marino Ettoreo, in numero di settanta tre gallere comandate da Ulluzzali con Karacoza. Stupirono i Lesignani al di lei arrivo, che ingannati dalle spie la credevano lontana dai loro confini, non per questo perdutisi d'animo, ma con ardire uguale al bisogno presero le armi, e corsero al porto i più arditi ad inpedire lo sbarco, ma in poco numero, e senza ordinanza non potendo accorrer ad ogni parte, furono neccessitati con perdita di molti rittirarsi nella città, ed indi con tutti gli altri nel castello. (fol. 18 r.).

Penetrati in quella i nemici, la devastarono col fuoco, non avendo potuto espugnar questo. Collo stesso furore si spinsero contro Città Vecchia, non avendola potuto varentar dalle fiamme il coraggio de'suoi abitanti. Indi si portarono contro Verbosca terra non poco distante da quella di Cittavecchia situata nella maggior parte sopra vaga collina, che corse l'istesso eccidio ad esclusione di quelli, i quali colla fuga si salvarono in Samotour. Assediarono similmente Gelsa terra nel centro dell'isola, ed in breve la incenerirono, salvatisi la di lei gente con quelli di Verbosca in Samotour medesimo. È Samotour un alto monte tra alte rupi, sulla di cui cima esiste un forte recinto prodotto dalla natura, al qual si ascende per un' unico sentiere fatto in peridio con ripide balze, malagevole ed incomodo a capir l'accesso d'un solo a solo. Supponendo il Turco di poter quivi facilmente cogliere i fuggitivi, pose loro l'assedio, e dato l'assalto rimasero i suoi morti e respinti con colpi di pietre dagli assediati vibrate. Ciò non ostante fece repplicar l'assedio, e furono nella stessa forma a forza di sassi precipitati guasti ed uccisi, onde conosciuta l'impossibilità di superarlo si restituì a proprj legni.

---

* Pogreška prepisivača, treba biti 1571. godina.

Cosi si levarono da Lesina avviadosi verso Casal per unirsi col pascià dell'armata, e poi andar in traccia della veneta squadra. Navigavano per il camino di Corfù quando all'apparir del giorno, arrivati ai Curzolani la scoprirono. Allestitesi ambe ad un tratto alla bataglia, attacarono con feroce ardore la pugna, finchè il vantaggio si mostrò dalla parte di nostri con perdita dell'eccelentissimo generale Barbarigo, e di alquanti altri governatori di gallere. Anco Giovanni Balzi Lesignano sopracomito della gallera dalmatina, investì una beilleria (fol. 18 v.) ed afferata con rampioni di ferro da tutte le parti, se benne con contrasto, fece entrar gente armata. Egli il primo assalì il capitano di essa, che ferito nel volto fe'cader morto per terra. Gli si lanciò il fotto della gente adosso, veduto perire il proprio capo e sostenne il peso del conflitto non meno col senno, che colla mano. Grande fù il romore strane le morti, e confusa la mischia secondo l'attestato dell' Eccelentissimo... che finalmente terminò con applauso del Balzi, rimasto vittorioso della nemica gallera.

(Fol. 19 r.) Seguono le annotazioni, che atrrovansi scritte al margine del primo libro nell'originale, e che vengono indicate dalli pure controposti numeri.

1°. Meum: Questo nome della città, che fù in Lissa, il quale si legge in alcuni esemplari d'Erzio de Betto Allessandrino, opera unita ai Commentarij di Giulio Cesare, se nelle edizioni più antiche è messo, nelle più recenti non si trova, e con ragione non chiamandola gl'auttori con altro nome, che di Issa. Diodoro Siculo libro decimoquinto, parlando di Dionisio il vecchio, che la fondò scrive »quam Issam nominavit«. Silace Cariandeno nel suo Periplo in »*Hic nam est nova Pharus insula, et Issa insula, et hae quidem Graecorum urbes*«. Tolomeo libro secondo capitolo decimo settimo: »*Insulae vero adjacent Dalmatiae; Issa insula et urbs.* Stefano Bizantino nella voce Issa: »*Est quoque insula urbem ejusdem nominis habens juxta Dalmatiam.* Polibio libro secondo Historiarum, dove racconta l'assedio di Issa tentato da Teuta replica più volte lo stesso nome: »*Teuta Issam quae sola parere ei recusabat obsidione cinctam tenebat*«. Più avanti: »*et ventum est ad Issam, quae etiam urbs ab Illiriis oppugnabatur*«, e di più ancora »*ex his, qui Issam obsidebant*«. Li cittadini sono chiamati da Livio Issei et Issenses.

2°. Lissj è nome gentile de'cittadini di Lisso in Epiro, ora Alessio in Albania secondo Stefano Bizantino: Λισσιος καῖ Μασεὺς Lissius et Lissensis.

3°. Giustino libro vigesimo nono, capitolo secondo, chiama rè Demetrio Fario perchè come tuttore e padrigno del pupillo rè Pine governava il regno degl Illirj, avendo dopo la morte della regina Teuta sposata Triteuta prima moglie ripudiata dal rè Agrone da quale nacque esso rè Pine, o Pineo secondo Livio, libro vigesimo secondo, capitolo trenta trè. »*Demetrius Pharius insolentia elatus cum ob tutelam Pinei, tum ob conjugium Triteutae Pinei matris, quam post Teutae exitium duxerat gravis erat incolis omnibus,* et *finitimorum etiam agros vastabat. Cum autem fretus amicitia populi romani ea scellera agere* (fol. 19 v.) *videretur, Emilius Paulus et Marcus Lucius consules, hac re intelecta, eum accersiverunt, qui cum minime pareret, sed*

socios populi romani infestare non desisteret. Issam contra eum copias duxerunt«. Dione Cocejano pagina cinquecento novanta due, e cinquecento novanta tre.

4°. Apiano Alessandrino De bellis illiricis, numero settecento sessanta, »*ad ora codicis romani quam primum castarum res composissent, subito ad navigantes predatores interrepere qui nuper cum Demetrio, caeterisque deficientibus Illiriis se conjunxerant. Demetrium porro ad Philippum Macedonium regem fugientem, atquae iterum in patriam reversum, et Ionium classe depredantem interemere, et Pharum ejus patriam cum illo conjurantem evertere funditus, Illiriis ob Pinem denuo illos admittentibus indulgentes*«.

Polibio libro terzo numero sedici scrive di Demetrio Fario: »*Vir presentis quidem animi, et audax, sed temerarius et nullius plane judicii, quare etiam exitus est nactus institutis congruentem, quibus per omnem vitam usus fuerat; urbem enim Messeniorum conscio Philippo occupare conatus in ipsa pugna quam temere et projecta audacia congerebat usus est sicuti suo loco sumus ostensuri.*

GRGA NOVAK

PISMO DRA JULIJA BAJAMONTIJA GOD. 1790.

Ivan Milčetić napisao je opsežnu studiju o dru Juliju Bajamontiju, koja je tiskana u Radu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 192, Zagreb 1912, str. 97—250, pod naslovom: Dr. Julije Bajamonti i njegova djela. Milčetić je tada otkrio javnosti jednog izvanrednog našeg čovjeka, koji je bio liječnik, ali pored toga dobar poznavalac i literature i povijesti, izvrstan glazbenik, pisac i pjesnik. Milčetić je u svom radu iscrpljivo prikazao Bajamontijev život i rad, njegove veze s našim i stranim svijetom, napose s raznim piscima, upravnicima, pa i biskupima. Vrijeme kada on živi — rođen god. 1744 u Splitu, umro 1800 god. u Splitu — je vrijeme francuskih enciklopedista i filozofa, francuske revolucije, pada Venecije i prvog dolaska Austrije u Dalmaciju. Tada su Split i Dalmacija, poslije više od 350 godina mletačke vladavine, došli pod Austriju.

Prožet idealima enciklopedista, demokrata, Bajamonti ne voli stare plemićke porodice, koje su se zakukuljile u svoje statute, koji su sastavljeni prije četiri, pet, šest pa čak i više stotina godina, ne voli sujevjerje i nepismene popove, htio bi mnogo, a prisiljen je živjeti u malim sredinama Splita i Hvara, dok mu duh čezne za velikim centrima, za znanstvenom istinom.

Milčetić je mnogo toga vrlo dobro uočio i prikazao, i njegov rad je i sada jedini iscrpan prikaz, znanstveno obrađen o ovom našem izvanredno zanimljivom čovjeku, Juliju Bajamontiju. Ali Milčetić nije mogao doći do jednog pisma Julija Bajamontija, koje je on pisao opatu Fortisu s molbom da to pismo negdje publicira. Fortis ga je ipak uspio publicirati, i to u Napulju godine 1790, o Bajamontijevu trošku. Tiskana poslanica Fortisu ne nosi ni ime tiskare, ni mjesto, ni godinu. Onda se tako radilo, otprilike kao što se danas umnožavaju materijali za neki simpozij, sastanak ili slično.

Ovo pismo ili poslanicu Bajamontijevu, koja čak nema ni ime onoga kome je upućena dobio sam (u suvremenom rukopisu, dakle oko 1790. godine) od prijatelja, koji to nije nimalo cijenio vrijednim. Bilo je to neposredno poslije publikacije moje knjige »Hvar«, god. 1924. Kako ono nije donosilo ništa nova, što ja već nisam poznavao, nisam smatrao potrebnim da to pismo bilo kako upotrijebim.

Međutim, naišao sam na Julija Bajamontija prilikom rada na mojoj »Povijesti Splita«. Tada sam upoznao i Milčetićev rad, što sam tamo i označio. Pored toga tada sam i upotrijebio nepublicirani rukopis Julija Bajamontija, koji sam, dok sam bio »pomoćna znanstvena sila« u Arheološkom muzeju u Splitu kod don Frane Bulića, i vodio muzejsku biblioteku, upoznao. Taj rukopis nosi naslov »Memorie della città di Spalatro in Dalmazia, raccolta da Giulio Bajamonti.«[1] O Juliju Bajamontiju opširno sam pisao u svojoj »Povijesti Splita« i odredio mu mjesto u povijesti njegova rodnoga grada.[2]

Nisam smatrao potrebnim da Bajamontija unesem u svojoj povijesti Hvara, gdje je on bio liječnik pet godina (1785—1790), jer se nije uživio u hvarsku sredinu. Njegov duh nije bio za takvu sredinu koja je bila puna tradicije i porodičnih veza, iako joj je upravo u to vrijeme stajao na čelu crkve jedan napredan duh, književnik i učenjak, biskup Stratico.

Julije Bajamonti, prije nego je napustio Hvar, god. 1790, pisao je jedno pismo, u formi poslanice, opatu Fortisu, s kojim se upoznao kada je Fortis boravio na Hvaru u svrhu proučavanja otoka Hvara s prirodoslovnog stanovišta. Između njih se vodila vrlo zanimljiva korespondencija, u kojoj je riječ i o literaturi i o pjesništvu, i o časopisima, i o knjigama, ali i o suhim jezicima i o vinu vugavi.[3]

Nastojao sam, dosad bezuspješno, da se održi jedan simpozij na kojemu će se proučiti Bajamontijevo djelo koje je toliko mnogostrano. On je bio i liječnik, i učenjak, i pjesnik, i kompozitor, i orguljaš i u Hvaru i u Splitu, i napisao je i neke povijesne i neke medicinske spise. Još nisam u tome uspio.

Međutim, uvjerio sam se da je potrebno publicirati spomenuto pismo, koje je Bajamonti pisao Fortisu i datirao ga u Hvaru 25. svibnja 1790. Biblioteka Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti ima jedan otisak spomenutog spisa, koji je — kako rekoh — bez oznake tiskare koja ga je tiskala i bez naslova kome je upućen.

[1] G. Novak, Povijest Splita, II, Split 1961, str. 122, 123.

[2] Isti, Povijest Splita, II, str. 320, 321. Tu je publicirana i njegova slika.

[3] U posljednje vrijeme Bajamontijev spis spominje u radu o povijesti medicine na Hvaru Cvito Fisković, Doprinos za povijest zdravstva u gradu Hvaru, Acta Historica medicinae, pharmaciae, veterinae, XIII, 2, 1973; te Slobodan P. Novak u radu o hvarskom književniku Biundoviću: Ivan Biundović u jednom spomenu iz 1970. godine, Hvarski zbornik, III, 1975.

A takav je točno i rukopis, koji je u mom posjedu. Ovaj rukopis ima 20 pisanih strana, a tiskana knjižica 30. Rukopis je veličine 28 x 20 cm, a knjižica 20 x 12,8 cm.

Spomenuto pismo Julija Bajamontija upućeno Fortisu nema nikakvih oznaka, koje su u ono vrijeme bile na tiskanim djelima. Nema odobrenja za tisak ni od političke, državne, ni od crkvene vlasti, i takve su se publikacije smatrale kao rukopis. Sumnjam da bi takvo odobrenje ono bilo dobilo, jer u njemu on napada i komunalnu autonomiju Hvara, ne štedi ni crkvene vlasti, i sve to, za ono vrijeme u tolikoj mjeri da ga je tek god. 1794, dakle četiri godine poslije njegova tiskanja u Napulju, dakle u gradu druge države, a ne u Veneciji, poslao svom prijatelju hvarskom biskupu Stratiku, s molbom da ga ne pokaže nijednom Hvaraninu. Štoviše, kad su neki za to pismo saznali, Bajamonti je tvrdio, da je pismo bez njegova znanja tiskano.[4]

Bajamonti podrugljivo zamjera Hvaranima, da se u njihovom Statutu, dakle u temelju njihove autonomije, nalazi i ovakav stavak: »Ako bi netko išćupao dlaku iz repa nekog konja, bez suglasnosti njegova gospodara, ima platiti za svaki put kada bi to učinio po pet libara malih«. To se nalazi u Statutu, knjiga III, glava 3.

Međutim, nastavlja Bajamonti, kada netko opsuje Boga i Blaženu Gospu, ima platiti svaki put po četiri libre malih (Statut knjiga III, gl. 9.). Isto bi tako trebao platiti 3 libre malih onaj, koji bi vrijeđao suca za vrijeme obavljanja njegove službene dužnosti.

Napose se Julije Bajamonti ruga Hvaranima zbog onih stavaka njihova Statuta gdje se govori o napadačima i napadnutim. On ističe 26. glavu III-e knjige, koja glasi: »Ako bi netko napao drugog nožem, mačem ili drugim oružjem i pri tom ga ranio, treba platiti zbog nanesene mu štete 50 libara malih, kada se udareni ne bi branio, i neka polovica spomenute kazne pripadne napadnutom, a druga polovica komuni. Međutim, kada bi se branio ne pripada mu ništa. Ako bi se branio i udario napadača, treba platiti polovicu kazne koje je platio napadač, koji ga je i napao i udario, a cijela svota treba pripasti komuni«.

Julije Bajamonti donosi i slijedeći stav Statuta (knjiga III, glava 27): »Ako netko nekoga udari zbog bilo kojeg razloga, i uslijed tog udarca napadnuti izgubi neki ud, treba platiti za svaki izgubljeni ud stotinu libara malih. Od te kazne polovica treba pripasti komuni, a druga polovica udarenom, ako se nije branio, ali ako se branio, ne treba dobiti ništa od spomenute kazne. Ako se pak branio i udarac vratio i napadača udario, ima platiti za kaznu polovicu onoga što je platio napadač, a on mu udarac uzvratio, a sva globa neka pripadne komuni. Ako ne bude mogao platiti, neka bude u zatvoru dok ne plati«.[5]

[4] Milčetić, o. c., 170.

[5] Tako je stajalo u Statutu Hvara iz godine 1331. V. Statuta communitatis Lesinae, izd. Š. Ljubić u MHJSM Pars I, v. 3, Jugoslavenska akad. znanosti i umjetnosti, Zagreb 1882—3, str. 192.

Da je ovo u Statutu Hvara određeno godine 1331, a i prije- ne trebamo se ništa čuditi, a ne razumijemo zašto se čudio Bajamonti. Sigurno su Hvarani 450 godina prije Bajamontijeva boravka u Hvaru vrlo dobro znali zašto su takve zakonske propise stvarali, a stvarali su ih prema tadašnjim potrebama, a ne prema onima koji će doći poslije pet stoljeća. Sličnih propisa ima u svim statutima komuna. Nikada se za cijelo vrijeme postojanja hvarske autonomne komune, a ni bilo koje druge, nije Statut mijenjao, jer bi se time načelo mnogo toga i tko zna gdje bi svršila autonomija naših komuna. Međutim, starom su se i od dužda potvrđenom Statutu dodavali novi propisi a da se u staro nije diralo.

Ima u ovom Bajamontijevom pismu vrlo dobrih zapažanja, pa i pohvalnih za Hvarane, ali ne za one Bajamontijeva vremena. On znade i pohvaliti te prijašnje Hvarane. Govoreći o Hvaranima u Biundovićevo doba kaže Bajamonti i ovo: »I tako Biondi ne manje od nekih drugih izobraženih i priznatih ljudi iz Dalmacije prije ovog stoljeća, a isto tako neke stare biblioteke u provinciji ili bar neki ostaci od njih, i naposljetku neki nacionalni spomenici i druge vrsti, uvjeravaju nas da smo mi moderni Dalmatinci više barbari i frivolniji ili sigurno mnogo manje obrazovani i mnogo manje važni od naših predaka uprkos knjigama, koje smo pisali protiv Vašeg »Viaggio in Dalmazia« (Putovanje po Dalmaciji), uprkos spisa, memorija, govora, pisama i stihova, koje mi stalno dajemo tiskati, uprkos naših tako zvanih jakih duhova, uprkos naših običaja da se odijevamo ili da jedemo *à l'artois, à l'okzakoff, à la coque, à la reine,* i uprkos ljubaznosti našeg krasnog spola.«

Bajamontijevo gledanje na »čudo s raspelom«, za koje je kazao, da ni crkveni dostojanstvenici nisu mnogo vjerovali bojadisaru meštru Stjepanu, i da je to trebalo ispitati kemijskom analizom, moglo je povrijediti one crkvene hvarske krugove, koji su u to čudo doista vjerovali, odavali mu poštivanje i nosili ga u procesiji.

Treba ipak priznati, da je Bajamonti ponekad i neobjektivan i nastoji biti po svaku cijenu duhovit. Poslije svršenih studija medicine na sveučilištu u Padovi nije nam pobliže poznato gdje se nalazio i što je radio do godine 1785, kada kao čovjek s preko četrdeset godina dolazi u, tada, tihi i mali Hvar. Ne znamo da li se bavio medicinom i bio liječnik opće prakse, ili je živio i dalje u Padovi, Veneciji ili Splitu, ali je očito da je upoznao temeljito i talijansku literaturu i pisao članke po časopisima, ali ne medicinske nego literarne naravi. Očito je da je Bajamonti u sedamdesetim godinama osamnaestog stoljeća, pa dalje sve do odlaska u Hvar, boravio u Splitu, gdje se uvelike bavio pjesništvom i literaturom uopće, glazbom, agronomijom, prirodnim znanostima, a razumije se i medicinom. Da li je on u to vrijeme obavljao u Splitu i privatnu liječničku praksu, nisam našao zabilježeno.

U tom je razdoblju Bajamonti putovao nekoliko puta u Italiju: u Veneciju, Padovu. Tako god. 1772, 1774, 1775, 1776 i povezao se

s mnogim ljudima pera i znanosti, ušao duboko u poznavanje i tih krajeva i talijanske literature, a ponešto i znanosti. Zašto je poslije takvog života prihvatio mjesto komunalnog liječnika u tada malome Hvaru nije nam poznato. Međutim se on u Hvaru ne snalazi, iako je tamo na biskupskoj stolici od godine 1784 sjedio čuveni literata, član akademije dei Rozzi u Sieni, Arcadije u Rimu i drugih, koji je u svom dvoru držao priredbe književne i muzičke prirode. Stratico je Bajamontija i cijenio i poštivao i rado se s njim zadržavao. Ali je to Bajamontiju bilo premalo, jer ostali hvarski intelektualci nisu mu bili skloni. Prijateljevanje s opatom Fortisom, koji je došao na Hvar da ga prouči s prirodoznanstvene strane, samo je Bajamontiju u tom društvu škodilo, jer je Fortis bio razglašen kao pristaša enciklopedista, a nisu mu odobravali ni intimne veze sa ženskim svijetom. Kratko vrijeme Fortisova boravka u Hvaru, učvrstilo je osobno prijateljstvo te dvojice naprednih ljudi, ali je nakon Fortisova odlaska Bajamonti bio još osamljeniji nego prije.

Koje čudo onda, kada Bajamonti u svom pismu Fortisu vrlo žustro izražava svoje nezadovoljstvo životom u Hvaru, koji on ne uspijeva razumjeti, kao što ne razumije ni njegovu prošlost, a ne može se, kada citira Pribojevićev opis Hvara godine 1525 snaći ni sebi dočarati Hvar godine 1525, dakle punih 250 godina prije Hvara za vrijeme njegovog boravka u njemu, god. 1785—1790. On hoće biti i liječnik, i prirodopisac, i kemičar, i pjesnik, i jezikoslovac, i muzičar, i orguljaš, a onda ispada diletant. Kako može tražiti da Hvar god. 1525, kada je centar mletačkog plovljenja po Jadranu, kada cvate mletačka trgovina preko Jadranskoga mora s Levantom i Turskom u njenom najvišem i teritorijalnom i vojničkom, i ekonomskom razvoju, bude sličan Hvaru iz godine 1790, kada je i Hvar i cijela trgovina na Jadranskom moru, pa i svi naši gradovi na njemu, a najviše Venecija u svojoj najnižoj dekadensi. Poslije velikog cvjetanja, u koje vrijeme govori Pribojević, prodrla je do Hvara godine 1571. turska flota pod komandom Uluz-Alije, opljačkala, popalila i razorila cijeli grad Hvar, osim velikog kaštela, uništila i palače, i crkve, i arsenal, i slike velikih majstora na oltarima, i cijeli komunalni arhiv, sve. Nakon njihova odlaska i haranja i u gradu Hvaru i u ostalim mjestima uz obalu, počelo se obnavljati sve, od stolne crkve do kneževe palače, i gradilo se uporno i izgradilo mnogo. Kršćanska pobjeda kod Lepanta god. 1571 slomila je uspon turske snage na moru, ali je još prije ovoga golemog događaja počelo opadanje trgovine s Levantom, a napose one iz Venecije preko Jadranskoga mora, i obrnuto iz Levanta u Veneciju. Otkriće Amerike bio je za jadranske obale udarac koji je sve više djelovao na njihov trgovački život i ekonomsku snagu, a dugotrajni ratovi, kao kandijski (1645—1669), morejski (1684—1699), pa mletačko-turski rat (1714—1718) lomili su snagu i Venecije. Ona je gubila sve više ne samo teritorijalno nego i trgovački, pri čemu je

trgovina i plovidba na Jadranu sve više stradala, a kada je Hvar u polovini XVIII stoljeća prestao biti centralna mletačka ratna luka na Jadranu, rijetko su u njegovu luku svraćale lađe i bila je pusta. Ovu posljednju fazu vidio je i zabilježio i Julije Bajamonti.

Hvarani Bajamontijeva vremena, daleko manje od njega naobraženi, a napose daleko skučenijih pogleda, smatrali su uvredom njegove konstatacije, pogotovo kad ih je on davao ponekad i ironično, a ponekad i zlobno, ali uvijek nastojeći biti pri tome duhovit.

Za nas je ovaj spis Julija Bajamontija od velikog interesa; on nam ukazuje na kulturnu visinu ondašnjeg dalmatinskog gradskog intelektualca, na mogućnost kulturnog saobraćaja u duhu onoga vremena, na izvjestan broj ljudi u Zadru, Splitu, Hvaru, Dubrovniku, Korčuli, Kotoru, Šibeniku i drugdje, koji su pratili zbivanja u Evropi i pristajali uz slobodoumne duhove velikih nacija. Takav je bio Julije Bajamonti.

Ne smijemo pri tom zanemariti, da je Bajamonti bio član splitske agrarne akademije, i to jedan od njenih osnivača, i da je najvažnija zadaća ove akademije bilo agrarno podizanje dalmatinskog sela i dalmatinskih posjeda. Bajamonti je živo sudjelovao u radu ove akademije, i bio je jedan od njenih glavnih radnika. 17. listopada 1774. govorio je on o ciljevima ove akademije i o nerazumijevanju Splićana i Dalmatinaca za gospodarska pitanja. To je bilo punih deset godina prije Bajamontijeva odlaska za liječnika u Hvar.

Julije Bajamonti, koji je hrvatski jezik nazivao svojim, a bio odgojen sasvim u talijanskom duhu, isuviše je odskakao i od splitskog i od hvarskog društva, koje je ekonomski vrlo loše stajalo i samo životarilo, kulturno tapkalo za susjednom Italijom, bojalo se naprednih ideja francuskih enciklopedista i filozofa. Njegovo »Pismo«, upućeno Fortisu je revolt protiv te učmale sredine, i zbog toga ga i cijenimo.

LETTERA
DEL SIGNOR DOTTOR
GIULIO BAIAMONTI

SOPRA ALCUNE PARTICOLARITÀ DELL'ISOLA DI LESINA

Amico carissimo.

E'tempo ch'io vi porga nuove di me, e che ne faccia giungere per mezzo vostro ad altri galantuomini, i quali amano di sapere il mio modo di esistere. Ben mi preme questa volta di pubblicare i fatti miei: perchè da cinque anni in quà quando si diceva il medico di Lesina, s' intendeva il Bajamonti, e da qui innanzi questo non si dee più intendere, nè io vorrei essere pigliato in iscambio d'un altro, nè prendermi quel che non è mio, e che a me non

conviene. Ora in vece di scrivervi cosi secco secco ch'io me ne vado di qui, so che vi farò piacere coll'aggiungervi una parola intorno al paese ch'io lascio: del quale s'io non mi trovassi in istato di rendere qualche conto dopo d'avervi fatto un non breve soggiorno, io avrei più della bestia che dell'uomo. Oltracciò questa lettera servirà eziandio e dimostrarvi la consideratione, in cui tengo le cose de'signori Lesignani, e i grati sentimenzi che non conservo, dei quali in ogni voi potrete rendere una ilustre testimonianza.

Voi già visitaste questa isola, benchè di volo, e la osservaste con occhi di naturalista, nè voi siete solito di lasciare ad altri niente a raccorre in un campo da voi percorso. Voi vi faceste eziandio delle osservazioni economiche da vostro pari, e troppo rispettabilmente prevenuto io mi credo anche in questo. Quanto alla storia antica voi ne scriveste in pochi tratti a sufficienza, avendo notato nel vostro Viaggio in Dalmazia che la celebrità di questi isolani incomincia e finisce da un traditore. Nè ommetteste già di trattarne anche la storia Letteraria, per il qual conto noi altri Schiavoni non abbiamo mai somministrato gran materia agli scrittori. Finalmente voi adocchiaste anche il carattere morale dei discendenti di Demetrio, e diceste non gia con una bocca ma con cento (poichè lo diceste per fama) che i Lesignani non sono molto »amici fra di loro«. Che vi narrerò io dunque d'un piccolo e digiuno paese gia da voi conosciuto...«. No lo so nè men io: fisico, morale, sacro, profano, inezie, stravaganze, un poco di tutto, ma colla brevità conveniente a una Lettera, che pur diverrà lunghissima, lasciando per altre occasioni qualche articolo più diffuso, siccom' è la Memoria sulla possibile moltiplicazione degli animali bovini nell'isola di Lesina, che si è stampata in Venezia.

La posizione dell'isola e specialmente della città di Lesina e dell' annesso borgo ne prova a prima vista la salubrità. Oltre all'aria deflogisticata, o vogliam dire gas ossigeneo, cui somministra il mare, ed oltre a quanto ne somministra la vegetazione in genere, è noto che ne sono ricchissime in particolare le piante dell'alve, di cui vedeste fornita questa contrada. Ad onta di ciò, qui si sentono ricordare epidemie e mortalità, gran casi medici e chirurgici; ma io non posso vantare sì fatte meraviglie. La popolazione della città e del borgo è prossimamente d'un migliajo di persone voi vedete che per questo conto io qui mi debbo essere tenuto un altro Ippocrate, il quale, sapendo quanto poco possano far bene i troppo affaccendati medici delle grosse popolazioni, esercitò la medicina in picciole città o in piccioli borghi. Io non istarò a dirvi il preciso numero dei nati e dei morti di Lesina in ciascun anno, perche manchiamo di esatti registri in tal proposito, ma posso assicurarvi di aver trovato nel tempo della mia dimora a questa parte che vi si muore meno di quanto vogliono le buone regole dell'aritmetica politica. E se questo speziale vi mostrasse le sue partite degli ultimi cinque anni decorsi, vedreste ch'egli à ben ragione di maledire il momento, nel quale io venni qui. In un paese, dove sono poche malattie, pochi funerali, poche ricette e poche cavate di sangue, per verita si può credere che non vi sia medico o ch'egli non faccia il suo mestiere: è appunto il popolo Lesignano dee aver creduto a questo modo per conto mio, e dee avermi riguardato siccome un usurpatore e un ladro dell'onorario medico. Non vi maraviglierete dunque s'io vi narrerò che il vostro animo Sig. Ippocrate di Lesina

fu qui spettinato, graffiato, e quali strozzato da una donna plebea in mezzo alla pubblica piazza verso l'ora di mezzo dì. Oltracciò, sentite: io stimo e rispetto altamente, oltre a tante altre cognizioni vostre, l'infinito accorgimento che avete nel far saggio degli uomini, e di sì fatta abilità voi sapete che dotati sono gli altri miei amici di codeste regioni e le persone qualificate dalle quali ebbi ad essere consciuto quand io aveva meno anni, più libertà, e più tentazioni. Avreste preveduto voi altri ch'io fossi per divenire mai uomo da temere di venir trattato a colpi di bastone? E pur deggio dirvi, ad onta della vostra scienza antropognomica, ch'io qui ne sono stato minacciato parecchie volte. Ora andate? fidatevi d'aver della riputazione nel mondo colto. Io però lascio in queste parti un più che sufficiente numero di publici legali monumenti del mio uffizio, poichè in meno di cinque anni sono arrivato a scrivere qui intorno a centro attestazioni mediche e denunzie criminali, avendo anche ricusato di scriverne forse altrettante per la leggerezza dell'argomento. Non si tratta già sempre fra questo popolo di ammazzamenti, di veleni, o di altri gravi casi: d'ordinario l'affare si riduce a calci, e graffiature e ad altre simili operazioni, per lo piu fra padre e figliuolo, fra marito e moglie, fra fratello e l'altro, non contando qualche violenza amorosa, giacchè per queste sogliano aggiustarsi una parte e l'altra senza che v'entri il medico o la giustizia. Terminerò questo articolo col dirvi che qui si contano da quaranta in ottanta esposti all'anno. Come? direte voi: in una si picciola populazione tanti bastardelli! E quanti vi sono dunque i nati legittimi...! Questi certamente un anno coll'altro appena qui possono arrivare a quaranta per ciascun anno. La cosa in vero è tanto singolare che si potrebbe non crederla: voi però non avete da dubitarne, poichè la realtà di questi bastardelli viene attestata dalla sacra penna del molto reverendo curato. Oltracciò bisogna notare che alcuni di questi esposti sono portati d'altronde anche per un tratto di mare di oltre a trenta, e fino di cinquanta miglia. I publici assegnamenti, che mancano nei paesi circonvicini, e che in questo si desumono dalla cassa della Comunità per sostentamento degl'innocenti frutti d'un furtivo amore, invitano gli autori della loro esistenza a depositarli su questa Isola. Che divengono poscia, mi chiederete voi, tutti cotesti figli del peccato? Già v'è noto che i parti non legittimi anche nelle ricche capitali, dove fontuosamente sono raccolti, sogliono andare a male. Qui per verità si fanno esistere lungamente quanto mai è possibile, come apparisce dall'attestazione giurata che ne dà ogni mese il succennato sacerdore, per fondamento dell'esborsa, che dee servire a mantenerli; ma poi alla fine convien che muojano e diano luogo ad altri, da'quali prontamente vengono rimpiazzati.

Dopo d'aver parlato di cose risguardanti la medicina passiamo a una materia, a cui avrebbe bisogno di passare più d'un medico, voglio dire alla grammatica. Voi sapete che i Dalmatini della terra ferma pretendono di possedere una lingua Illirica più purgata e più perfetta di quella che parlano i Dalmatini dell'isole, il cui dialetto muove il riso e il fastidio a quegli altri: e voi medesimo aveste a confessare che il parlar de'Morlacchi fra terra riusciva pegli orecchi vostri più armonioso di quello d'altri Dalmatini. Dall'altra parte il grandissimo linguista Sovich, col quale voi teneste già lunghissime conferenze su di questo particolare, trovava barbaro e ripieno di

voci e frasi straniere il dialetto de'Morlacchi. Egli m'ebbe a dire che la lingua Illirica dei territori montani e dei litorali della Dalmazia è meno pura di quella delle isole, la quale secondo lui si accosta più delle altre alla lingua Illirica antica o (diciam cosi) letterale, ricoverata ne'libri liturgici. Ora per esporvi la mia opinione sul dialetto Illirico di Lesina, deggio prima distinguere due cose, che possono considerarsi in una lingua, cioè la natura o sia la derivazione delle voci, e le loro varie passione o modulazioni, la prima delle quali cose potrebbe chiamarsi la materia delle lingue, e la seconda la forma. Se riguardiamo la natura delle voci, è tropo certo che anche in Lesina, non meno che nelle altre isole della Dalmazia e nel litorale della terra ferma, s'introdusse gran quantità d'italianismi, i quali alterano di molto la purezza del linguaggio Illirico: siccome l'alterano le voci Turchesche introdotte ne'territori montani confinati col tenere Ottomano. Se poi riguardiamo la forma o sia la modulazione delle voci, io trovo che in Lesina per questo conto la lingua Illirica è più regolare di quella della terraferma, poichè gli accenti e le inflessioni servono con più sicurezza e ragione a distinguere le varie passioni delle parti del discorso, e può dirsi che per questo riguardo il dialeto de'Lesignani si accosta molto alla lingua Illirica letterale, il che appunto dall'intendentissimo Sovich si attribuiva generalmente al dialetto delle isole. Mi resta a dirvi una frivola singolarità che 'anno quest'isolani nella pronunzia di certe voci Italiane, ed è che dove si trova la lettera *g* doppia fra due vocali, sogliono lasciarla fuori. Per esempio in vece di *oggi* discono *oi:* in vece di *fuggir* dicono *fuir:* in vece di *meglio,* o alla veneziana *meggio,* dicono *meo,* e simili. Fin qui non v'e niente di raro, e si fa che ciascun popolo à le sue particolarità in fatto di pronunzia: ma quel che mi pare osservabile si è che questi medesimi isolani, i quali si mostrano nemici della lettera *g* ommettendola in certe voci Italiane dove si trova, vogliono poi farla entrare dove naturalmente non ci dev'essere, e per modo d'esempio in vece di dire *io, mai, paese, bruetto* (ch'è il Veneziano di *brodetto*), dicono *iggio, maggi, pagesse, bruggetto.* Si fatta pronunzia per verità odesi d'ordinario nella gente volgare, e sarà effetto di particolare meccanismo negli organi vocali, o forza d'imitazione: ma l'*iggio* si sente qui anche da qualche terso labbro, per una spezie di eleganza nel pronunziare il Toscano. Andiamo a qualche cosa di più serio. Niente caratterizza i popoli meglio della legislazione: vediamo qual sia quella di Lesina, predendone per saggio la criminale. Nello Statuto di questa Comunità si stabilisce castigo maggiore a chi trae un pelo dalla coda d'un cavallo di quellochè a chi bestemmia Dio e la beata Vergine sua madre. Dopo questo non sarà da maravigliarsi che per lo stesso Statuto anche il dir villania ad un guidice costi meno di quellochè il pelar la coda d'un cavallo: e si tratta di un giudice che faccia il suo dovere, talchè, fuori di questo caso, gli si direbbe villania a più buon mercato ancora.[1]

[1] *Si quis extraheret setam a cauda equi sine voluntate ejus cujus esset equus, solvat pro damno, pro quolibet et qualibet vice, libras quinque parvarum. Lib. 3. cap. 3. Deum vel beatam virginem ejus matrem quicunque blasphemaverit, solvat pro damno, pro quolibet et qualibet vice, libras quatuor parvarum. l. 3. c. 9. Quicunque dixerit aliqua verba injuriosa alicui judici facienti suum officium, solvat pro damno libras tres parvarum. l. 3. c. 20.*

Nel medesimo Statuto s'impognono pene pecuniarie a chi dice parole ingiuriose, o percuote o ferisce altrui, e in tutti i detti casi si ordina che se l'ingiuriato o percosso o ferito non risponde e non si difende, abbia egli la metà di quanto paga l'offensore; ma se risponde e si difende, non niente. Questo è pretendere dagli uomini troppa virtù. Se anche si tratta di essere tagliato a pezzi, non importa; conviene aver pazienza. Un membro a Lesina non vale per legge più di cento picciole lire. Che se il diavolo tentasse l'offeso di rivolgersi contro all'aggressore, e per propria difesa percuoterlo, o ferirlo, pagherebbe quegli la metà di quanto dee pagare l'aggressore medesimo[2]

I legislatori di Lesina giudicarono necessario di stabilire severissime pene ai ladroni. Qualche gran ragione gl'indusse a divenire atroci su questo articolo. Si tratta di essere frustato e bollato per tre lire, di perdere occhi e mani per dieci lire, e di essere impiccato per quaranta lire.[3] Che mai sarebbe se intendesse di lire sterline? Posto ciò, chi non è stato a Lesina può domandare se v'anno in paese assai uomini bollati, o a'quali sieno stati cavati gli occhi e tagliate le mani, o se molti ne vadano sulla forca. Rispondo che la legge, di cui parliamo, è caduta in disuso. E' noto che Lesina fu già suddita de'Narentani, i quali, siccome riferisce anche il Laugier nell'istoria della republica di Venezia, vi depositavano le prede loro e ne traevano gran comodi per le piraterie. I Lesignani dunque potevano aver contratto il gusto di que' lor padroni, che certamente debbono aver perduto dopo essere passati in giusto e saggio governo. Per verità ora si può vivere a Lesina senza chiavi ne catenacci: e v'e rimasta solamente qualche ladroncelleria per le persiche, per l'uva moscadella e per altri frutti di delizia che vengono rubati essendo per anco in erba. Nello stesso Statuto vi è una legge a parte per i furti delle femmine. Il legislatore dev'essere stato, com'è di ragione, pieno di riguardo per i loro occhi, che sono la sede principale della bellezza e dell'amore, e per le loro mani, che possono essere molto benefiche; e credette meglio far loro tagliare le orecchie, il naso ed un labbro. Ma che diventano due begli

---

[2] *Quicumque aliquem percusserit cultello, spata vel aliis armis, unde evidens plaga facta fuerit, solvat pro damno libras 50 parvarum; si vero ille qui percussus fuerit non se defenderit, habeat medietatem dicti damni et reliqua veniat in commune, et si se defenderit, nihil habeat de ipso damno, si vero se defenderit repercutiendo ipsum, solvat pro damno medietatem ejus et cet. I. 3 c. 26. Si aliquis aliquem percusserit quacumque de causa et propter dictam percussionem fuerit aliiquod membrum amissum, solvat pro damno libras 100 parvorum pro quolibet membro quod esset ammissum, cujus poenae medietas sit communis et alia percussi, et hoc si percussus se non defenderit, et si se defenderit nihil habere debeat de dicta poena, si vero se defenderet repercutiendo ipsum quare ipsum percusserit, solvat pro damno medietatem ejus et cet. c. 27.*

[3] *Quilibet homo qui presentatus fuerit pro furto domino comiti quod dominus comes cum suis judicibus possit ipsum examinare et marturizare prout sibi videbitur... Si vero furtum fuerit a libris tribus supra usque ad libras quinque parvarum, frustetur et bulletur; et a libris 5 supra usque ad 50 libras parvarum, perdat unum oculum, scilicet dexterum; et a libris vero 50 usque ad libras 20 parvarum perdat manum dexteram et oculum dexterum; a libris 20 usque ad 30 perdat ambos oculos; a libris 30 parvarum usque ad libras 40 parvarum perdat manum dexteram et ambos oculos; a libris vero 40 usque ad libras 50 parvarum persona suspendatur.* Lib. 3. cap. 38.

occhi in un viso senza naso... E gran fatto che non siasi pensato di castigare piuttosto nella lingua, la cui mancanza deturpa meno che quella del naso o di un labbro! Del resto, se il furto passa le cinquanta lire, il legislatore più non rispetta il sesso, e vuole che la femmina in tal caso sia bruciata viva sicchè muoia.[4] V'è anche a Lesina una legge a parte per i gentiluomini ladri, e si vuole che oltre di perdere gli occhi e le mani, restino privi irremissibilmente di ogni offizio e benefizio, che avessero potuto avere in patria, e che se alcuno li domanda in grazia, paghi la pena di cento lire. Questa legge ben dovrebbe far passare la voglia ai ladri di esser nobili di Lesina.[5] Ma coteste sono cose troppo vecchie e dimenticate, siccome lo è una legge dello stesso Statuto, la quale obbliga i nobili a saper leggere e scrivere.[6] Oggidì i nobili di Lesina leggono scrivono e procedono da galantuomini, non già per forza di legge ma per educazione e per sentimento.

E' osservabile il gusto delle carte forensi che si trovano nella cancelleria della Comunità di Lesina. Prendiamone pochi saggi di quelle del secolo decimosesto. Una scrittuta del 1533 incomincia cosi: »Alcuni inzegni in Lesina metteriano difficultà nel pater noster, i quali quando non ànno de far altro, imitando il modo judaico, scartabellano le antique scripture per metter garbuglio e avanzar qualcosa, et cet.« Una scrittura del 1543 è del seguente stile: »Ser Michel, adesso ò cognossudo la tua secretta malivolentia qual mostri contra de mi, la qual te costerà amaramente... Te digo per quanto tu à cara la vita, tu no te debbi impazzar nè dar le intrade se non a mi, come patron, perchè te zuro per la vita mia te citarò in Venezia... No ghe dar niente per modo alcun, se tu no vol esser mio capital nemigo, et ruina tua de ti... No ti dico altro: tien ben a mente le mie parole... Fin ieri ò cognossudo che la tua moglie te governa et comanda, et per esser de quella descendenzia me vol mal de morte: tu me pol ben intender quel che voio dir«. Un comandamento dell'anno stesso a prima vista induce a credere che allora si usasse di far giurare le capre, le vacche, i muli, gli asini e altre simili creature; ma poi apparisce che si tratta di uomini. Ecco in qual modo è scritto il detto mandato: »Sagramenterai le tre mandre propinque... se sono over ànno fatto danno nella vigna... Et se per caso tutti zureranno non saver el damnador, citerai tre mandre piu propinque alla ditta vigna, che marti sarà 17 del presente vegnano de qui«.

---

[4] *Quaelibet femina quae presenta fuerit domino comiti pro furto, quod dominus comes cum judicibus possit ipsam examinare et martorizare prout sibi videbitur... et a libris 50 usque ad decem perdat auriculam dexteram; et a libris 20 usque ad 30 perdat nasum et auriculam dexteram; et a libris 30 parvarum usque ad 40 perdat nasum cum labro... et a libris 50 parvarum supra comburetur taliter quod moriatur.* Lib. 3. cap. 39.

[5] *Nobilis pharensis... qui furtum commisit, puniatur primo secundum statuta, et ultra hoc in perpetuum privetur de officio et beneficio quod habere possit in Phara et ejus districtus, et numquam ei possit neri gratia aliquo modo vel ingenuo; et si aliquis eo gratiam petierit, ille talis petans ipso jure solvat communi et cadar ad penam centum librarum.* Lib. 5. cop. 34.

[6] *E cosa molto assurda e indecente che in questo spettabile Consiglio si approvino persone le quali non sanno nè lezer nè scriver, le quali poi occorrendole rimaneri in qualche officio... li convien subrogar altri in luogo loro... Terminemo che de cetero non si possi alcun provar in ditto spettabile Consiglio, il qual non sapia lezer a scriver.* Die 5 octobris, 1542.

Quanto si cambiano coll'andar del tempo il genio e i comodi d'una popolazione! Non sono ancora tre secoli da che il frate Pribevo, Lesignano, in un discorso di cose nazionali recitato nella propria patria ebbe a dire, che questi suoi isolani per una certa patricolare probità di natura abbracciavano la sobrietà e l'astinenza dal superfluo bere il vino: che benchè questo genere presso a loro fosse ottimo ed in massima abbondanza, stimavano pure gran scelleraggine il beverlo non flagellato coll'acqua: che se vedevano qualche forestiere ubbriaco, tutti e spezialmente i fanciulli lo caricavano d'ingiuire, di villanie e di scherni. Al presente l'affare è molto diverso: i forestieri possono qui ubbriacarsi non solo senza timore di esserne inquietati, ma con sicurezza di esserne ringraziati dai paesani, i quali cosi spacciano più vino, e i quali ne porgono loro invito e coraggio col proprio esempio. Il medesimo Pribevo ebbe a dire che a'tempi suoi regnava ne'Lesignani l'urbanità, e ch'erano legiadrissimi costumi, a motivo del frequente loro convivere con diverse nazioni, le quali qui approdavano, che in questa città trovavansi tutte le cose del ricco oriente, del pingue Lazio, della feroce Illiria, dell'aprica Africa, dell'aspra Spagna, dell'orrida Scizia, della felice Arabia, e della verbosa Grecia; che della mattina alla sera si potevano contare in questo porto fino a trenta grosse navi. Presentamente il porto è quasi sempre deserto: dunque addio Sciza, addio Arabia, addio verbosa Grecia, addio le altre belle conseguenze del passato concorso. Ma nota il frate Lesignano del secolo decimosesto non dice che allora vi fossero in questa isola cose provenienti dalla galante Gallia; e i medici di Lesina del secolo decim'ottavo possono giurare che ora pur troppo ve ne sono.

Alcune famiglie nobili di Lesina vantano illustri ed onorifiche memorie degli antenati loro. Per modo d'esempio, ò io veduto l' originale di una scrittura dei canonici di Spalato estesa nel 1419, in cui un certo Ladislao Jahxih, che si trova essere della famiglia anch'oggi chiamata Jaxa, nobile di Lesina, è intitolato Governatore della Dalmazia, e Conte delle isole. In una stampa della stessa famiglia Jaxa si riporta una scrittura del 1418 autenticata da un pubblico ministro della cancellaria di Lesina, nella quale si fa menzione del nobile uomo signor Ladislavo Jaxa di Lesina, ed oltre ad altri titoli, se gli da quello di Conte della Brazza, di Lesina, e di Corzola:[7] e la detta scrittura fù tratta da una storia de'prelati di Lesina e Brazza, che si trovava manoscritta presso la famiglia Gazzari, anch'essa nobile di Lesina. Questo Ladislao dovea essere uomo di grande autorità, poich'egli fece catturare a Spalato, e diede in mano di quella Comunità i gentiluomini Lesignani per certo soldo di cui erano debitori, siccome apparisce dalla surriferita carta del capitolo di Spalatro.[8]

---

[7] *Anno nativitatis... millesimo quadragentesimo decimo octavo... regnante... domino nostro naturali domino Sigismundo... Romanorum rege... ac Hungariae, Dalmatia, Croatiae etiam rege, temporibus... nobilis viri domini Ladislavi Jaxa de Phara, aulae regiae militis, insularumque Brachiae, Phara et Corzolae comitis decorati et cet.*

[8] *Pro quibus (ducatis quingentis auri) nobiles farenses fuerunt in Spalato captivitati et dimissi in manibus communitatis Spalati per dominum Ladislaum Jahxih.*

Voi faceste, cenno di alcuni Letterati Lesignani del secolo decimoquinto, nominati dal suddetto Pribevo nel suo discorso de origine et successibus Slavorum: ma qui a voi non si parlò di Gianfrancesco Biondi, cittadino di Lesina, uomo di lettere e di gabinetto, che fiorì nella prima metà del secolo diciassettesimo. In un libro, che contiene gli elogi di alcuni illustri uomini dell'Accademia Veneta degl'Incogniti, fra i quali fu il Chiabrera, l'Allacci, Tomaso Bartolini figlio di Gaspare, il Tomasini, ed altri sì fatti gran nomi, stampato in Venezia nel 1647 col titolo Le glorie degl' Incogniti, si legge che il Biondi, il quale fù ascritto a quell' Accademia, terminati gli studj dell' umanità e delle leggi, se ne andò a Venezia: che là fu ricercato per segretario dal cavaliere Soranzo, il quale andava nell' ambasciata di Francia: che ritornato di Francia colmo d'applausi meritò il Biondi d'essere impiegato dalla Repubblica Veneta in affari di gradnissima conseguenza, e che si considarono alla sua diligenza e fede negozi importantissimi di stato: che mentre come troppo piccioli venivano contesi nel senato i premi molto ben dovuti alle sue fatiche, egli ricevette delle offerte da Enrico Wotton ambasciadore d'Inghilterra presso la Republica stessa, col quale si trasferì a Londra: che dal Re Giacomo primo fù spedito con segrete commissioni al Duca di Savoia, d'onde riportò un esito de'suoi negoziati: che fù creato cavaliere e gentiluomo di camera del Re, ed assegnatagli per sempre un'annua pensione di 200 lire sterline: che sposò la sorella del Mayerne, protomedico del re: che mentre apparecchiava gli ultimi tomi delle storie d'Inghilterra, fù costretto di allontanarsi dal regno, a motivo delle civili turbolenze che vi erano insorte, e per essere conosciuto parziale della regia podestà: che ritiratosi in Francia ne'beni assegnatigli in dote dal cognato, vi morì nel 1645. Altri pretendono, siccome leggo ne' Supplementi al dizionario storico del Ladvocat di edizione Italiana, che il Biondi non già dall'ambasciatore inglese Wotton, ma dall'Arcivescovo di Spalatro de Dominicis sia stato condotto in Inghilterra e indotto eziandio a cambiar religione: il che potrebbe quadrar bene col tempo in cui il de Dominicis passò in quel regno. Nei medesimi Supplementi si legge che non in Francia morì il Biondi, ma negli Svizzeri, cioè in Aubonne, ch'è nel cantone di Berna, dove si era ritirato in una casa del cognato suo. Per verità il Mayerne poteva ben avere acquistato qualche stabile in Francia, essendo egli stato un tempo anche medico di Enrico quarto; ma egli era svizzero di nascita, e barone di Aubonne, talchè sembra più probabile che la sua casa, in cui si ritirò il Biondi, fosse negli Svizzeri diquellochè in Francia. Il Biondi essendo per anco giovane prese a scrivere de'romanzi, pieni di vezzi e insieme di morale istruzione, il primo de'quali, intitolato La Eromena, fu da lui dedicato al Duca di Richmont. Ne scrisse poi un altro, intitolato La donzella desterrada, ch'è un proseguimento dell'Eromena, e lo dedicò al principe di Savoia colla data di Londra del 1626. Finalmente scrisse il Coralbo, ch'è un proseguimento della donzella desterrada, e lo dedicò alla duchessa di Savoia, colla data di Londra del 1632, confessando nella dedicatoria ch'egli dava fuori questa sua composizione non finita nè da finirsi, e ciò a motivo della sua età allora divenuta men propria a sì fatte opere. I detti tre romanzi, che formano un corpo solo, furono stampati in Venezia dallo stampator ducale Pinelli nel 1637 in quarto: ma forse prima si stamparono in Londra o in qualche altro

luogo, poichè nel 1635 uscì in Venezia dalle stampe del Vaglierino il Coralbo re, ch'è un'aggiunta del Boer al Coralbo del Biondi e che lo suppone già pubblicato. O'veduto il Coralbo del Biondi ristampato in Venezia dal detto Pinelli nel 1641, ed anche stampato in Roma nel 1647 presso i Corvi, in duodecimo, insieme col Coralbo re del Boer: delle quali edizioni ci dovrebb' essere parimente l'Eromena e la faniculla desterrada, di cui sono i Coralbi una continuazione. Si deide poscia il Biondi a scrivere la storia delle guerre civili d'Inghilterra fra le case di Lancastro e Jorck, cioè da tempi di Ricardo secondo fino a quelli di Arrigo settimo. Ne pubblicò tre volumi, la cui dedicatoria al re Carlo primo fu scritta nel 1636. L'edizione de'medesimi da me veduta è dello stampatore Veneto Pinelli in quarto: il primo tomo porta la data del 1637, il secondo del 1641: il terzo, da me trovato senza frontespizio, è della stessa forma dei due precedenti e mostra di essere della stessa stamperia, ma i caratteri ne sono più ristretti, e v'à qualche differenza nell' ortografia, nè può essere uscito prima del 1642, giacchè in fine si annunzia la morte di un conte di Derbi avvenuta in quell'anno. Il segretario dell'academia degl'incogniti nel su'citato libro dice che il Biondi apparecchiava due altri volumi della istorie d'Inghilterra, ed oltracciò l'Istorie Veneziane e l'Arcadia del cavalier Sidneo. No so se coteste istorie veneziane e cotesti altri due volumi dell'istorie d'Inghilterra siensi trovati fra gli scritti dell' autore. Quanto all' Arcadia del Sidneo, il Biondi, come si legge nella dedicatoria della fanciulla desterrada, essendo in Francia, avea promesso al principe di Savoja che tornato in Inghilterra gli avrebbe mandata la traduzione de'due primi libri della detta opera del Sidneo, ma poi non oseguì tal promessa, perchè nel tradurre il detto scrittore si era egli servito d'altre persone, le quali o non ne capirono gli elevati concretti o non li seppero esprimere. Intanto il Biondi, non meno che alcuni altri eruditi e riputati uomini prodotti dalla Dalmazia prima di questo secolo, e cosi ancora alquante vecchie librerie della provincia o almeno alcuni avanzi delle medesime, e finalmente vari monumenti nazionali anche di altro genere, ci convincono che noi Dalmatini moderni siamo piu barbari e più frivoli, o certamente molto men colti e molto meno importanti de'nostri antenati, ad onta de'libri che abbiamo scritti contro a vostro Viaggio in Dalmazia, ad onta de'saggi, delle Memorie, delle orazioni, delle Lettere e dei versi, che noi facciamo stampare di continuo, ad onta de'nostri cosi detti spiriti forti, ad onta delle nostre foggie di vestire e di mangiare à l'artois, à l'okzacoff, à la couqe, à la reine, e ad onta dell'affabilità del nostro bel sesso.

Diamo una divota occhiata alle memorie sacre di Lesina. La storia de'suoi vescovi, che incomincia al secolo dodicesimo, à parecchie ben curiose cose. Il primo vescovo di Lesina, essendo divenuto debole per età e per malattia, fu da'Lesignani discacciato come pazzo, e gli fu da loro sostituito un altro. Ma dopo non molto tempo avendo il primo riacquistata migliore salute, espose il torto ricevuto da'suoi diocesani al Pontefice Alessandro terzo, e questi disfatto il nuovo vescovo ridonò al vecchio la rapitagli sposa, colla quale viss'egli ancora sette anni. Il papa nella lettera a'Lesignani su questo argomento, la quale si trovata nell'archivio canonicale di Spalatro, li rimprovera di essersi incongruamente rivoltati contro al proprio pastore per istigazione del diavolo. Nel 1579 la diocesi di Lesina ebbe un visitatore apo-

stolico, il quale (come si trova scritto negli atti della sua visita) par le prime cose udite qui e dagli ecclesiastici e da'laici, e spezialmente per le pretese de'canonici contro al vescovo, ebbe a verificare quanto dei Dalmatici avea inteso a dire in Italia, cioè che sono dediti alla maldicenza e alle tacite persecuzioni. Anche il vescovo rendendo conto al visitatore de'proprj diocesani, affermò che il principale vizio loro consisteva nel far molte liti, e nel nutrire odj secreti. Dagli Atti della stessa visita apparisce che il vescovo di Lesina era costretto per motivo delle liti e massimamenete per le vessazioni de'canonici a star lontano dalla sua residenza: che appunto per non esservi stata residenza ferma di vescovo nella diocesi di Lesina da 130 anni, in circa, nascevano infiniti disordini, spezialmente nel clero, il quale era molto rilasciato: che il vicario del vescovo era *literarum penitus ignarus*, il che sembra voler dire che non sapeva nè leggere nè scrivere: che il vescovo faceva catturare senza complimenti e primicerj e arcidiacono, e che li faceva mettere in prigione a rigor di termine, giacchè i canonici supplicarono il visitatore di esser posti quelli che ritenti saranno, in loco conveniente a sacerdoti e non in prigioni: che il vescovo di quel tempo facea serrar le porte del suo palazzo in faccia a'ministri, i quali andavano per fargli qualche legale intimazione, talchè le scritture di tale argomento s'aveano a buttare in cortivo di sua signoria reverendissima per il buco delle sue porte: che il vescovo stesso essendo poverissimo, se ne lamentava principalmente perchè non sapea con sì poco come potesse servare l' ospitalità tanto necessaria in Lesina per essere scala frequentissima fra Venezia e tutto il Levante, nè come ricevere e far onore a molti signori e gentiluomini veneziani, che vi capitavano ognora. Grazie alla bontà de'secoli posteriori (e questa sia una eccezione a quanto ò detto di sopra in fine dell' articolo spettante al Biondi) i vicari vescovili di Lesina sono presentamente tutto altro che ignoranti, e gli arcidiaconi di questa cattedrale ora non si mettono più in prigione. Il medesimo visitatore Apostolico ebbe anche a redarguire con molte parole i giudici dela Comunità perche avevano ammesso un Ebreo per medico del paese, e diede loro debito di licenziarlo quanto prima. Essi risposero che l'avrebbero licenziato ben volentieri tostochè ne avessero trovato un altro, aggiungendo che il medico dovea essere forestiere e che s'avea a sofferirlo Ebreo piuttosto che Lesignano. Oggidi ancora si escludono i nativi di Lesina dall' esercitarvi la medicina, ma nel tempo stesso non vi si ammette per medico chi non è buon Cristiano. Si fa ricordanza in Lesina delle stravaganze di un certo vescovo Cedulino, il quale ne governò la diocesi sul fine del secolo sedicesimo, e per parecchi anni del susseguente. Lasciando le infinite cose che se ne raccontano per tradizione, io ve ne accennerò alcune poche di quelle che ò raccolte da memorie scritte, per saggio delle singolarità di monsignore. Trovo in un processo autentico che codesto vescovo, essendo alla messa maggiore nella cattedrale in giornata di gran festa e divozione, e avendo veduto sedere fra'canonici un certo prete, cui egli anche prima aveva ammonito di non farla da canonico, gli mandò a dire pel proprio vicario che scendesse di quel posto. Non bastando questo a muovere il prete, il vescovo cominciò ad alta voce a scacciarnelo di propria bocca: e niente facendo nè pur cosi, mandò dei chierici a tirarlo giù per forza; ma quegli stette saldo. Finalmente il vescovo vedendo che il prete non se ne andava,

andossene egli stesso, talchè non si disse la predica ch'era per dirsi, nè si termino la messa essendone già partito poco prima di Monsignore il pubblico Rappresentante e la maggior parte del popolo a motivo del grave scandalo ricevuto. Il medesimo Cedulino (come in altro processo si legge) chiamato a Venezia sulle istanze de'Lesignani, e veduti dinanzi al principe i suoi accusatori, se ne voleva andare. Rimproverato dal principe della sua ferocità ed ostinazione, e persistendo egli a volersene partire, fù da Sua Serenità trattato da ignorante e arrogante, e si concitò tutto il Collegio, talchè si volevano chiamare i Capi del Consiglio di dieci, e cosi il vescovo si trattenne. I Lesignani allora lo accusarono, fra l'altre cose, di aver fatto una predica che incitava a tumulti, a vendette, a stragi: di avere scomunicato tutti i diocesani, i quali fossero concorsi a querelarlo, e di aver dat'ordine a'confessori di non assolverli, talchè gran parte del popolo stava senza sacramenti. Dopo alcuni giorni il vescovo presentò al Principe un memoriale, dicendo (oltre ad altro) che i Lesignani erano prepotenti e calunniatori: che gli avevano atterrate le porte del palazzo perchè domandava le decime: e che pochi anni prima gli avevano dato ingiustamente quarantasette capi d' accusa appresso il Papa. E'scrito in un'altra memoria che questo Monsignore scomunicò anche il Provveditore generale della Dalmazia, e che andò travestito a Zara, dove suol risedere il detto primario magistrato della provincia, ed entrato in palazzo, affisse di sua mano in luogo visibile la sentenza della scomunica, fuggendosene poi tosto in Ancona, indi a Roma. In un altro processo autentico dei tempi dello stesso prelato si trova il seguente anedoto fratesco, che può riuscir piacevole a sentirsi. Essendo Monsignor Cedulino a Zara, destinò al pulpito di Lesina per la quaresima uno Zoccolante da Spalato, e mandò al calcelliere vescovile certi avvertimenti, acciocchè fossero presentati allo stesso frate, ne'quali (fra l'altre cose) gli ordinava di non passar l'ora nelle prediche, nè tenerle meno di 3/4: di riprendere massimamente i vizj dell'odio e della carne: di non andare a'conviti: di non ricevere danari o doni nell' amministrazione delle confessioni. Il frate restò si disgustato dall'intimazione di tali avvertimenti che non volle predicare a nessun patto, dicendo ne'suoi interrogatorj« »Negli ordeni l'illustrissimo vescovo mi comandava ch'io non andassi in casa di nessuno a convito, nè ch'io ricevessi presenti di qualsivoglia sorte da nessuno: mi parse molto strano, vedendo che non aveva comodità di governarmi conforme alli miei bisogni; considerai che non avrei possuto nè anco far la fatica, perciò restai di predicar... Di più poi me disse là nelli suoi avvertimenti proibendomi penalmente che non devo andar a casa di nessuno, quasi dichiarandomi ivi un infame et vituperoso; proibendomi anco che non dovesse andar a convito alcuno, dichiarandomi quasi un imbriacone... Di più me comanda anche che dovesse tenir la predica o il mio ragionamento un'ora, o mezza ora et che non passi, quasi voglia ch'io tenga il relogio che mi batta«. Oltracciò il Rappresentante ed i nobili gli fecero delle opposizioni, sostenendo che il vescovo l'aveva eletto senz'averne facoltà, e che l'elezione del predicatore apparteneva a loro. Eglino in fatti ne avevano trovato un altro, e minacciavano di scrivere al Senato contra il vescovo siccome usurpatore de'loro diritti. Per le quali cose il frate s'intimorì, e fù questa un'altra ragione (e probabilmente la principale) per cui non volle predicare, dicendo in tal

proposito« »non voglio saper altro, non voglio predicare; che sono stato in galia per amor delle cose di Stato... Devono essere queste cose di stato; non voglio predicare contro alla volontà del signor conte... Sono stato scottato una volta, non vorrei esser brustolato l'altra«.

Si venera in Lesina con particolare divozione un crocifisso, di cui si à per tradizione che stillò sangue. Il Giustinian, nobile veneto, nel suo Itinerario o Relazione della Dalmazia del 1553 ne scrive nel seguente modo: »Fra questi nobili e plebei è odio antiquo et inestinguibile, nasciuto del desiderio che anno sempre avuto i popolari di esser connumerati et admessi nel numero di quei del Consiglio ai maneggi della Comunità et al governo della Città; laonde fin dal 1510 uno de'plebei sedizioso sollevò i popolari, li quali giurarono la morte dei cittadini sopra un Crocefisso in mano di prete sacerdotale, onde seguì il gran miracolo, et cet...«, Si attribuisce anche ad un altro speziale motivo il risentimento de'plebei contro a'nobili, sull'autorità del Bembo, che nel libro decimo della storia Veneta scrive cosi: »vennero eziandio novelle di Faro isola nella Schiavonia che per audace incontinenza d'alcuni giovani de'primieri di lei nelle donne del contado usata, il popolo incitato a prender l'armi, alcuni nobili aveva uccisi ed alcuni cacciati dalla città...« Bernardin Zane nobile veneto, ch'era pubblico Rappresentante a Lesina quando avvenne il fatto del Crocifisso chiamato dal patriarca di Venezia a dirne quello che ne sapeva, narrò che in casa dell'ammiraglio del porto si trovava un picciolo Crocifisso, vecchio, tutto affumato: che una fanciulla dell'ammiraglio, volendo mondarlo dalla polvere, lo vide sanguineo: che accorso fra gli altri un Canonico, dubitando non fussi stà facto qualche cosa per quelli de casa, ovver altri... mandò subito Stefano depentor a consultar tal cosa, dubitando non fosse altro che sangue, e che fue concluso esser sangue. Con questa narrazione va d'accordo quella di un cerro Palladini, gentiluomo del paese, il quale scrive che il Crocifisso era tenuto ad un parete, e già era tutto affumato: che l'ammiraglio chiamato dalla fanciulla a vedere il sangue, disse, potria esser (ch' el tempo è umido) che questo non sia sangue ma color liquefatto per umidità: e che mastro Stefano disse che non bisognava dubitar che quello era sangue valido. Negli atti del Visitatore apostolico che fu a Lesina settant' anni dopo l'avvenimento, se ne parla come di cosa sentita a dire;[9] e ad onta di una diligente inquisizione istituita dal Visitatore medesimo per iscoprire la verità, niente di certo se ne conchiuse.[10] Si esaminò allora un vecchio zoccolante, ch'era di nove anni quando avvenne il fatto: egli si ricordava di avere inteso che una fantesca portò dei drappi bianchi presso al luogo dove stava il Crocifisso, sopra il quale avendo ela veduto un ragno, pigliò il Crocifisso, lo pose sopra i drappi, ne levò il ragno, poi attese a mondare la stanza, e finalmente ripigliando il Crocifisso per porlo a suo luogo, vide i drappi tinti di sangue. Similmente una vecchia esaminata nella stessa occasione, asserì di avere inteso da suo padre che una fanciulla volle mondare colla mano il Crocifisso imbrattato di tele di ragno, e che cadde allora del sangue sulla mano della stessa fanciulla e poi

[9] *Dictum fuit imaginem crucifixi domi cujusdam popularis in conjuratione principalis guttulas sanguinis effudisse.*

[10] *Quumque dominus visitator, hac re diligenti inquisitione scrutata, nihil pro concludenti veritate comperisset, ideo et cet.*

su certi drappi bianchi riposti in una cesta sotto il Crocifisso. Io ò qui veduti gl'inni ch'erano stati composti per un Offizio in onore di questa miracolosa crocetta, ma non se ne potè ottenere l' approvazione. Anche il Farlati nel suo Illirco sacro accennando sì fatto caso mostrossi molto ritenuto, contro al suo costume, e ne scrisse come di cosa che si dice.[11] Amico il vostro zelo non si turbi: io non pretendo di screditare i vecchi miracoli, anzi avrei voluto che qui ne fossero nati e se ne fossero creduti de'nuovi, poichè sono affari che producono bellissimi effetti, fanno ravvedere i fedeli, li fanno diventar piu buoni, fanno nascere delle paci, fanno accomodare delle gran cose. Io non so che riferire il sentimento di Monsignor Visitatore, di un pio gesuita e di una Sacra Congregazione, i quali giudicarono che l'asserzione di mastro Stefano non potesse equivalere a un'analisi chimica. Quello che v'à di certo (poichè non è cosa difficile a discernersi nè soggetta ad equivoci, e ne furono qui testimonj tutti i vivi di quel tempo) si è che il prete, il quale insieme coi popolari avea giurato sul Crocifisso la strage de'nobili, dopo il gran caso del Crocifisso medesimo si flagellò e si strappo la barba in faccia al popolo, e non si cibò per dieci giorni, talchè divenne pazzo e morì. Un'altra prova della pietà di quest'isolani si può desumere dal culto che prestasi a una crocetta anche nella terra di Verbosca. Dagli atti di una visita vescovile fatta in quella parocchia nel 1645 si raccoglie che intorno a 35 anni prima, per testimonianza di una donna, la quale al tempo dell' avvenimento era in eta di undici anni, il detto picciolo crocifisso fù da lei colà osservato stillante di sudore, o secondo altri di lagrime, e che fu solennemente portato in chiesa e riposto sopra un altare, dove tutt'ora esponesi alla pubblica adorazione. Non sò se sia più edificante in sì fatti casi la credenza di queste genti, o la facilità de'Superori.

Ma la migliore e più bella cosa ch'io possa scrivervi di Lesina, e per cui mi sono qui trattenuto finora ad onta di varie ragioni ch'io n'ebbi di andarmene molto prima, si è quella che rende caro e delizioso qualunque più orribile e tristo soggiorno, quella, che forma il più nobile il più squisito piacere di cui sia capace la travagliata umanità, quella... ma senza ch'io ne dica altro, chi non si accorgerebbe ch'io parlo dell'amicizia... Voi già provaste, amico mio, quanto cotesto divino sentimento si più ingenuo e più vivo nelle picciole terre che nelle gran capitali: e riflettendo a sì fatta verità voi non troverete strano ch'io abbia preferito questo ritiro alle numerose società, e ch'io senta ora gran pena in lasciarlo. Un'amicizia, noi ben lo sappiamo, un'amicizia sola, non già delle volgari, ma tale che resister possa ad ogni più forte prova, compensa abbondantemente qualunque incomodo, qualungue molestia, qualunque pericolo, qualunque tratto dell'altrui barbarie e malignità. Potete voi dire altrettanto del vostro nitro e del vostro carbon fossile, ad onta dell'importanza loro? Deh non avvenga giammai che in mezzo a tanti studi e movimenti, in mezzo a tanti personaggi, a tanti pregevoli o strepitosi oggetti, i qualli vi occupano di continuo, abbiate dimenticarvi di chi sarà sempre vostro.

25 maggio 1790. Bajamonti.

[11] *Rem visu audituque mirabilem accidisse ferunt... Effigies Christi... copioso, ut ferunt, sanguine manavit.*

MARKO VEGO

KULTNA MJESTA U TOPOGRAFIJI STARE HERCEGOVINE U SREDNJEM VIJEKU

ILIRSKO I RIMSKO POGANSKO DOBA

U ovom ću radu obraditi kultna mjesta od ilirskog doba do kraja srednjeg vijeka s područja stare Hercegovine do crnogorske granice, izuzimajući srednjovjekovno područje općine Konjic koje je obradio Pavo Anđelić[1]

Iz ilirskog doba nije ostalo mnogo lokaliteta kultnog značaja koje bih mogao povezati s ilirskim jezikom ili jezikom ostalih doseljenih plemena, npr. Kelta.

U selu *Kačnju* kod Bileće pronađene su ilirske brončane kacige u grobu i ostali predmeti svakodnevne upotrebe (noževi, nakit i ostaci keramike iz V st. pr. n. e.).[1a] Riječ kača, odakle se izvodi ime naselja Kačanj, označava zmiju. Francuski filolog Meillet piše da je zmija jedna od životinja čije je ime najčešće tabu (le serpent est l'un des animaux dont le nom est le plus souvent tabué). V. Mažuranić misli da je ovdje posrijedi nekakvo praznovjerno izbjegavanje pred pravim, izravnim nazivom posvećeno zvijeri.[1b] Neki učenjaci su tumačili da na ilirskom jeziku riječ ilir označava zmiju. Iz ovog podatka može se vrlo vjerovatno zaključiti da su Iliri poštivali zmiju, davali joj božanske osobine. Naši narodi su kasnije poštivali zmije i zmajeve i urezivali njihove likove na nadgrobne spomenike, naročito u Hercegovini. Poznato je da je pleme Kačića iz srednjeg vijeka imalo u grbu lik zmaja.

Maglo. Naziv Maglo je keltska riječ i pojavljuje se uz božanstvo Silvana u značenju Veliki. Na jednom rimskom spomeniku s latinskim natpisom u Osijeku spominje se Maglo Silvanus. Čini mi se da se brdo Maglić kod Tihaljine blizu Imotskog može izvoditi od

[1] P. Anđelić, GZM 1957 (XII), NS, Arheologija, 185—199.
[1a] Z. Marić, GZM 1959 (XIV), NS, Arheologija, 87—100.
[1b] V. Mažuranić, Rječnik, sv. I, 173.

spomenutog starog naziva Maglo. Možda s tim u vezi i brdo Magovik (Maglovik) kod Ličtice, grad Maglaj i planina Maglić kod Sutjeske u istočnom dijelu stare Hercegovine. Ovo postavljam kao mogućnost bar za one nazive gdje su živjeli Kelti.

U selu Grabu kod Ljubuškog postoji gomila sa stećcima nazvana *Tremine*. Poznato je da su Iliro-Romani poštivali božanstvo Terminus, zaštitnika granica između posjeda. U Ustikolini su pronađena dva rimska natpisa sa spomenom imena božanstva Terminus.[2] Čini se da je i naš lokalitet Tremine u vezi s božanstvom Terminus.

STAROKRŠĆANSKO DOBA

Iz starokršćanskog doba na terenu stare Hercegovine ima više lokaliteta kultnog karaktera, dok među njima ima ponajviše crkvina.

Na desnoj strani ceste kod muslimanskog groblja u pravcu Čapljine ima lokalitet *Zorbinovac*. Na ovom mjestu je pronađen rimski latinski natpis sa spomenom župe (pagus Scunasticus) iz doba cara Tiberija. Pagus Scunasticus je rimskom veteranu darovala kolonija Narona. Toponim Zorbinovac nastao je od latinske riječi sorbum (= oskoruša). Zorbinovac je staro kultno mjesto iz starokršćanskog doba, gdje je među stablima oskoruša bilo groblje.

Kongora u Duvnu. Ime Kongora nastalo je od latinske riječi congressus, gdje su se stanovnici sastajali prigodom vjerskih i političkih manifestacija. U blizini je veliko rimsko utvrđenje Lib s ostacima kulture. U selu Kongori nalazi se izvor Klisac s temeljima nepoznate crkvice koju seljaci danas nazivaju crkvom kod Jele. Izraz vuče porijeklo od riječi ecclesia, ali se sa sigurnošću ne može utvrditi njezino doba.[3] U selu Drinovcima kod Imotskog postoji zaselak Kongora i u njemu Crkvina. Nisam mogao ustanoviti zidine neke crkve. Po imenu zaseoka ipak se može zaključiti da je to rimski lokalitet, pa vjerovatno, i Crkvina.

Crkvine. U Klobuku u zaseoku Vojnićima postoji Crkvina, gdje je otkopana starokršćanska bazilika iz V st. n. e.[4] U Crvenici u Duvnu postoji Crkvina, gdje su pronađeni rimski spomenici s natpisima. Temelji starokršćanske crkve nisu pronađeni jer nije izvršeno sistematsko iskopavanje.[5] U Gornjim Studencima kod Ljubuškog postoji Crkvina s mnogo rimskog građevinskog materijala. Tu je u prahistoriji bilo kultno mjesto, gdje je nađen brončani kipić iz prahistorije. Jedno arheološko iskopavanje vjerojatno bi otkrilo starokršćansku baziliku jer se vide neki zidovi.[6]

---

[2] D. Sergejevski, GZM 1936, sv. za hist. i etn. 5, br. 1 i 2. CJL III, 3963.
[3] P. Petrus Bakula, Schematismus... Spalati 1867, 138. Situla V, 113, Ljubljana 1963, Članak Ane i Jare Šašel.
[4] D. Sergejevski, GZM 1954 (IX), NS, Arheologija, 189—207.
[5] I. Bojanovski, Naše starine 1967 (XI), 181.
[6] M. Vego, GZM 1954 (IX), NS, Arheologija, 175—177.

Nedavno je otkopana starokršćanska bazilika na Crkvini u Cimu kod Mostara. Iskopavanje su izvršili stručnjaci Muzeja Hercegovine u Mostaru. Na Crkvini u Nerezima, u selu Tasovčićima kod Čapljine otkopani su zidovi starokršćanske crkve iz prije druge polovine VI stoljeća.[7] U selu Čitluku, na polju ispod seoskih kuća je Crkvina s mnogo rimskog građevinskog materijala. Vide se temelji neke zgrade. Nema sumnje da je na tom mjestu bila starokršćanska bazilika. Na to nas upućuju dijelovi arhitekture s lozicama i drugim ukrasima.

U Ljubomiru kod Jasena (općina Trebinje) postoji selo Cibrijan, nastalo od imena svetitelja sv. Ciprijana.

U Čapljini postoji rimska vila Mogorjelo. Unutar vile vide se ostaci crkvica iz starokršćanskog doba. Nema sumnje da je ime Mogorjelo nastalo od svetitelja sv. Mohorija (Mogorija). Sveti Mohorije (Hermagora) je starokršćanski svetitelj.

U selu Tihaljina kod Imotskog ima jedna poveća Crkvina s ostacima zidova od crkve i s mnogo rimskog građevinskog materijala. Crkvina je danas vlasništvo porodice Mlinarević. Nema sumnje da je crkva iz starokršćanskog doba.

U selu Mokrom u Podgradini na Crkvini je otkopana crkva iz starokršćanskog doba koja je jednim dijelom služila i u srednjem vijeku. Tu je pronađeno mnogo arhitekturnih kamenova s ukrasima iz V st. n. e.

POGANSKO SLAVENSKO DOBA

Perun. Poznato je da se božanstvo Perun poštivalo kod starih Slavena na istoku i jugu Evrope. Ime Perun sačuvano je u staroj Hercegovini u toponimima i u imenu biljke perunike. O ovom pitanju raspravljao je Milenko S. Filipović i utvrdio: »Naime, ime Perun uveliko je još sačuvano, odnosi se redovno na izvore i visove, dakle na takva mesta koja su oduvek služila kao kultna i koja po svojoj suštini dobro odgovaraju kao božanstvo koje vlada gromom, munjom i oblacima.«[8] Nema sumnje da je Perun slavensko božanstvo i označava gromovnika. Donio bih još nekoliko podataka o toponimima i vlastitim imenima Perun radi dopune dosadašnjih istraživanja. U Stonu se spominje vinograd na Perunu 8. IX 1478. godine.[9] Drugi lokalitet Perun nalazi se u Polici kod Dubrovnika te se spominje 1422. godine.[10] To je područje nekad pripadalo Humskoj zemlji, kasnije je darovano Dubrovačkoj Republici uz plaćanje mogoriša. Na području sela Igrane kod Makarske i danas postoji porodica Parun. Biljka perunika vrlo je poštovana u Hercegovini, tako da je seljaci beru i nose u crkvu na blagoslov i njome kite oltare o Uskrsu. To je u svakom slučaju poganski običaj.

[7] D. Sergejevski, GZM 1959 (XIV), NS, Arheologija, 163—169.
[8] M. S. Filipović, GZM 1948 (III), NS, 64. D. Sergejevski, GZM 1960/61, 225.
[9] Lj. Stojanović, SSPP, II, br. 1080.
[10] Lj. Stojanović, SSPP, II, br. 623.

Razni crkveni sabori na zapadu Evrope strogo su zabranjivali kršćanima da žrtvuju na izvorima rijeka, pod drvećem, na zdencima i pećinama. Zabranjivali su paliti svijeće na tim mjestima. Ovo je zabranio crkveni sabor u Achenu 789. godine u kanonu 64. i sabor u Szabolesu u Ugarskoj 1092. godine.[11] Naravno, novopokršteni narodi nisu to striktno poštivali držeći se i dalje poganskih običaja.

Kult sv. Ilije usko je povezan s kultom Peruna jer je i sv. Ilija gromovnik, gospodar oblaka. O tome ima mnogo narodnih priča i pjesama koje je naš narod ispjevao u čast sv. Ilije. Kod crkve Svetog Petra u Dživaru kod Trebinja postoji *Ilijino brdo* koje je u vezi s poštivanjem sv. Ilije. Jedna crkva sv. Ilije u Visočanima spominje se u srednjem vijeku u Novim zemljama (Terrae Novae) na području Dubrovačke Republike, dok se jedan lokalitet u Donjoj Bijenji kod Nevesinja naziva *Ilija.*[12] Kod Ljubinja postoji planina Ilija. Na tom brdu sigurno je morala postojati crkvica Svetog Ilije. Ona je imala ulogu da štiti stočare od groma. U selu Mesarima postoji brdo Ilija i nalazi se na području općine Trebinje. U Roškopolju kod Duvna ima jedna nekropola sa stećcima nazvana Sveti Ilija, dok u selu Rastovači blizu ceste Posušje—Ličtica postoji katoličko groblje Svetog Ilije (Brdo Ilija). U Metkoviću (stara župa Luka) postoji crkva Svetog Ilije, gdje se na 20. jula narod sakuplja i slavi sv. Iliju i održava veliki sajam.

Svetigora. Stari Slaveni poštivali su šume i u njima su prinosili žrtve svojim božanstvima. Izgleda da su ostaci imena Svetigora u vezi s božanstvom Svetovidom. Tako se u selu Sovićima kod Imotskog jedan dio šume (više od 3950 m²) naziva Svetigorom, dok se područje, nekad šumovito, između Šipovca i Opina u Podveležju naziva Svetigorom. Vjerojatno se u istu grupu može staviti i srednjovjekovno naselje Svetija na istočnoj strani Hutova blata, danas selo Svitava, gdje se nalazi mnogo ostataka rimske arhitekture i u blizini dvije nekropole sa stećcima iz srednjeg vijeka. Svitava se spominje 1375. i 1399. godine, gdje je doplovila dubrovačka flota.[13]

Grad Stolac se u ranije doba srednjeg vijeka spominje pod imenom Vidošić, Vidoški grad u Vidovu polju (1444. god.).[14] Umjesto Svetovida Slaveni su poslije pokrštenja slavili sv. Vida (s. Vitus). Po ovom imenu nazvano je i današnje selo *Vid* kod Metkovića, gdje je postojala općina u srednjem vijeku. Lokalitet Vidoštak kod Stoca (selo Paprati) vodi svoje ime od sv. Vida. Tu su ostaci srednjovjekovne crkve i nekropola sa stećcima.

---

[11] C. Jos. Hefele, Conciliengeschichte, III, S. 669; V, S. 205.

[12] St. R. Delić, GZM 1912, 276; Bullettino 1893, 126.

[13] J. Tadić, Pisma i uputstva Dubr. Republike, I, 302; Lj. Stojanović, SSPPI, br. 419.

[14] L. Thallóczy, Studien, 361.

Nad Ljubomirom kod Trebinja poznata je planina Viduša koja spada u pomenutu grupu kultnih mjesta. S desne strane Vrlike u Drinovcima kod Imotskog postoji zaselak Vituša (Viduša) s katoličkim grobljem oko kojega je grupa stećaka.

Borak. Kod izvora rječice Ličtica postoji brdo Borak ispod kojega žubori čista i hladna voda. Slaveni su rado uzimali ovakva mjesta za vjerske obrede poštivajući borovo drvo.

Bovan (balvan). Na području Hercegovine i Crne Gore ima mnogo lokaliteta i mjesta Bovan (balvan). Balvan označava stablo, drveni kip, drveni stup, dok kod Letonaca označava idola. Tako je i kod starih Slavena koji su vjerojatno imali kipove od balvana. Crkveni sabori često govore o poganskim običajima poštivanja božanstva od drveta. Sabor u Auxerre u Francuskoj iz 590. godine zabranjuje pomenuti poganski običaj »de ligneis pedibus vel manibus pagano ritu«. Ovo je ponovio i sabor u Liftini 743. (ili 745.).[15] Mnogi predjeli i pojedini manji lokaliteti u Hercegovini nose ime balvan, bovan (danas oranice i šume). Lokaliteta bovan ima u Klobuku kod Ljubuškog, u Tihaljini, Crnču kod Ličtice, Rasnu kod Ličtice, u Hamzićima, u Broćnu i u Kukričju kod Fatnice. Selo Bovani ima kod Nikšića, dok se više porodica u Hodbini kod Mostara nazivaju Bovanima. Sigurno takvih imena ima još na terenu. To bi najbolje pokazale katastralne i gruntovne knjige.

Makoš. Slaveni su poštivali božicu Makoš, obično uz rijeke i izvore rijeka. Zato su mnoge rijeke i neka mjesta zadržali ime Makoš ili Mukoš, Mukošica, Mukošnica, Makošnica, Mukinja. U Rakitnu ima lokalitet Mukinje uz jednu rječicu, potočić. Jedno selo kod Mostara u Hortiješu nosi ime Mukoš. Tu je bilo rimsko i slavensko naselje. U blizini je rijeka Neretva, gdje su stari Slaveni žrtve prinosili svojim božanstvima. U Tihaljini kod Imotskog u blizini rijeke Tihaljine ima Mukošgrad s ostacima srednjovjekovnih zidina. Jedan lokalitet na polju uz rijeku Tihaljinu naziva se Mukoš. U selu Crnču kod Ličtice postoji oranica Mukinje. Pritoka ponornice Ugrovače kod Ličtice naziva se Mokošnica, a u Grabovici u Duvnu jedna voda se naziva Mrkošnica. Rječica u Nikšiću nosi ime Mukošnica.

Nekoliko lokaliteta u vezi s djevojkom postoji na terenu Hercegovine. Djevojačka Lazina postoji u Mokrom kod Ličtice, dok se u Grabovoj Drazi kod Ličtice jedan lokalitet naziva Djevojkovina. U Eminovu Selu kod grada Duvna postoji Djevojačka voda i druga u Bijelom Polju kod Mostara. U selu Dobriču kod Ličtice postoji oranica i šuma Djevojka. Nema sumnje da su ovi lokaliteti u vezi sa starim vjerovanjima.

Pivčevina. Stari Slaveni su poštivali pijevce i s pomoću njih vršili vjerske običaje. I danas pijevac i kokoš igraju veliku ulogu pri svadbenim običajima. Ibrahim ibn Jakub iz II polovine X vijeka

[15] Hefele, o. c., III, S. 511.
[16] Đ. Šurmin, Acta croatica, I, 7.

putovao je po slavenskim zemljama. On je zabilježio neke slavenske običaje u pogledu poštivanja kokošiju. Navodi da Slaveni nisu jeli kokošje meso da ne bi dobili bolest eksanteme i rubeole (crvenog vjetra). Piše slijedeće: »Hi pullos (galinaceos) comedere vitant, illi enim, ut putant, affligunt eos et rubeolarum exanthemata eis augent. At contra, carnem vaccinam et anserinam edunt, quia his iuvantur.«[17]

Starih kultnih mjesta izvedenih od pijevac ili horoz ima više u Hercegovini. Pivčeva Glavica se nalazi u Gornjoj Bijeloj s ostacima prahistorijske kulture, dok je u blizini srednjovjekovna trobrodna bazilika sa stećcima, pronađena 1957. godine. Kod Trnova postoji selo Pijevac. U selu Grabu kod Ljubuškog ima lokalitet Pivčevac na njivi Mate Leke iz Klobuka, dok u Klobuku na imanju Rašića ima lokalitet Pivčuša s nekoliko stećaka. U Tihaljini postoji Pivčev dolac, u Sovićima Pivčevina, u Crnču kod Lištice Horozov dol i Pivčuša. U selu Mokro kod Lištice nalazi se lokalitet (šuma) Djetelov dolac, a u Buhovu oranica Pivčeva ljut. Treba napomenuti da se na području zapadne Hercegovine mnoge porodice nazivaju Pivac ili Pijevac.

Trebesin. Stari Slaveni su mjesta žrtvišta nazivali трѣбиште. Takvih i sličnih lokaliteta ima priličan broj kod Južnih Slavena, naročito u Hercegovini. U Dabru kod Stoca jedan zaselak u pravcu Trusine nosi ime Trebesin. Tu su ostaci rimske i srednjovjekovne kulture. Narod priča da je tu bila crkvica. Kod Herceg-Novog ima selo Trebesin, dok u selu Osječani kod Goražde ima lokalitet Trebnik. Priča se da je na tom mjestu bila crkva. Ima i danas nekih zidova, ali se ne može ništa određenije reći. U Ljubomiru ima selo Trebiovi, a u Rakitnu selo Trebistovo s mnogobrojnim stećcima. Na otoku Braču spominje se трѣбоштино, nekad posjed humskih knezova (1250. god.). Neplodno zemljište uz rječicu Nezdravicu u Tihaljini nosi ime trebižat poput i rijeke Trebižata. Jedno zemljište u dolini Tribizet blizu Salone spominje se 1000. godine i usto vlastito ime Tribiset.[17a] Nema sumnje da je riječ trebižet u vezi sa slavenskim žrtvištem.

Stari Slaveni i pokršteni Slaveni prinosili su razne žrtve na kultnim mjestima prilikom ukopavanja mrtvih, dajući u njihovo poštovanje daće. To je kršćanska crkva strogo zabranjivala. O ovom govori jedno pismo pape Zakarije, upućeno kao odgovor sv. Bonifaciju u VIII vijeku. U pismu se navodi slijedeće: »Pro sacrilegis itaque presbiteris, ut scripsisti, qui tauros et hyrcos diis paganorum immolabant manducantes sacrificia mortuorum habentes et pollutum minysterium ipsique adulteri esse inventi sunt et defuncti, modovero incognitur esse, utrum baptizantes trinitatem dixerunt an non, et timent illi qui vivi sunt, quod in tali minysterio

[17] Thaddeus Kowalski, Mon. Hist. Pol (Relatio Ibrahim ibn Jakub de itinere slavico), Krakov 1946, 149.

[17a] F. Rački, Documenta, 29.

non sint baptizati, quibus respondens iussisti omnes baptizare«.[18] U gornjem citatu izražen je stav crkve koji je obavezivao sve kršćane istočnog i zapadnog obreda i kasnije u doba pokrštavanja Slavena. Zato sv. Bonifacije piše svojim svećenicima slijedeće: »Et ut populum vobis a Deo commissum piis ammonitionibus edoceatis et a sacrificiis mortuorum omnino devitetis«. Ibrahim ibn Jakub izvještava u drugoj polovini X vijeka o Srbima slijedeće: »Gens, quam commemoravimus Serbin appellari, se ipsos igni cremant, cum dux eorum moritur et iumenta sua cremant«.[19]

SLAVENSKO KRŠĆANSKO DOBA

Kad su Slaveni u Hercegovini primili kršćansku vjeroispovijest, počeli su pojedinim lokalitetima i vlastitim imenima davati kršćansko obilježje. Tako je bilo i u ostaloj Evropi.

Krstine. Na raskrsnicama putova i graničnim linijama između posjeda pokršteni Slaveni stavljali su drvene, kamene i željezne križeve (krstove). Ipak je službena crkva strogo vodila računa da se svuda križevi ne postavljaju radi poštivanja i da se ne bi križ profanirao. U saboru u Soissonsu 744. godine, u čl. 7. zapovijeda da se križevi koje je heretik Adalbert postavio svuda na terenu spale.[20] Bilo je križeva i s raspećem. Ponekad krstače nose naziv za vještice.[21] U starije kršćansko doba stavljala se slika križa, a od V st. slika janjeta ili poprsje Krista sad gore, sad dolje ili u sredini, dok se u kasnijim vremenima stavljala čitava figura Krista. O tom govori Trulski sabor 692. godine.[22]

Srednjovjekovni kršćani izrađivali su križeve najčešće od drva jer je Krist umro na križu od drva. Makedonski car Vladislav pozvao je na dogovor zetskog vladara Vladimira. Vladimir je odgovorio da mu pošalje drvo križa kao garanciju za sigurnost života a nikako zlatni ili srebrni križ jer je Krist razapet na drvo križa. Ovo je bio općenit stav vjernika za dugo vrijeme.[23] Mnogi drveni križevi su tokom vremena propali, dok su ostali jedino kameni i željezni. Mnoga mjesta gdje je stajao drveni križ zadržala su ime Križ, Krstine ili slično. U raznim depoima sačuvani su križevi od metala. U inventaru samostana sv. Petra u Selu, u Omišu iz XI st. spominje se jedan križ od bakra (crux de ramo).[24] U mnogim našim krajevima spominju se križevi od drveta, kamena ili su urezivani na stabla da označe granice posjeda. U povelji ugarskohrvatskog

[18] Pismo pape Zaharija sv. Bonifaciju, MGH, Ep. sel. I, Num. 80 (S. 174f): Situla V, 113, Ljubljana 1963, članak Anna i Jaro Šašel, Inscriptiones Latinae.
[19] MGH, Epistulae selectae in usum scholarum I, Die Briefe des hl. Bonifatius, Berlin 1916, br. 44 (S. 71). Kowalski, o. c. 150.
[20] Hefele, o. c., III, S. 520.
[21] V. Mažuranić, Rječnik, sv. I, 542, sub voce.
[22] Hefele, o. c., III, 340.
[23] F. Šišić, Ljetopis popa Dukljanina, Zagreb—Beograd 1928, 337—338.
[24] F. Rački, Documenta, 182.

kralja Andrije 1219. godine spominje se posjed knezova posedarskih i granice označene s dva kamena križa (duas cruces lapideas).[25] U Hrvatskoj se stalno spominju križevi na stablima ili na kamenu kao međe posjeda (npr. 1244. god.).[26]

Ponekad su se granične linije označavale i likovima i imenima svetitelja: Bogorodice i sv. Nikole. Tako se u povelji iz Zadra 20. X 1199. godine spominje znak sv. Marije u kamenu kao oznaka posjeda samostana sv. Marije u Zadru (... villam antiquam, ubi est lapis inmersus signo sancte Marie sculptus, a quo signo versus meridiem recto tramite per vallem pervenias ad lapidem insignutum priori signo...).[27] U ispravi od 23. X 1371. godine iz Zadra spominju se granice posjeda u Blatu obilježene velikim slovima S. N. (= Sanctus Nicolaus).[28]

Na istovjetan način radili su i kršćani u Srbiji. Car Dušan, 1348—1353. godine, spomenuo je krst kao među posjeda samostana sv. Mihajla i Gavrila, i to kao »kr'st' na šik'l'skom puti«.[29] U darovnici kneza Lazara 1381. godine spominje se Milovanov krst kao međa posjeda.[30] Iz ovih podataka vidi se da je krst bio od drveta, kamena ili željeza. U povelji cara Dušana 1349. god. sv. Mariji u Ariljevcu spominje se Družetin grob i Pribisal krst kao međa posjeda.[31] Srpski vladari Stevan Prvovjenčani i Uroš I spominju iz poštovanja drvo krsta.[32] Stavljanje križeva na visove brda u vezi je s uvjerenjem da križevi kao simbol Krista imaju moć da odgone oblake s tučom i da čuvaju čovjeka od uroka odgoneći zle duhove. Tako i danas vjeruju seljaci u Hercegovini. Vrlo je teško utvrditi koji su lokaliteti s imenom Križ, Krst odnose na spomenute slučajeve. U svakom slučaju ovakvi lokaliteti pokazuju intenzitet poštivanja križa. U Hercegovini ima četiri lokaliteta sa spomenom imena na koje se križ odnosi. U zaseoku Martinićima u Hodovu kod Stoca nalazi se Radanov krst na nekropoli sa 8 stećaka, dok u selu Brštaniku ima srednjovjekovna nekropola s nazivom Šćepan-krst kod Dabrice blizu Stoca. Na Šćepan-krstu ima oko 20 stećaka. Jedan Šćepan-krst postoji u selu Kukričju kod Fatnice i Rajkov krst u Mijatovcima kod Postoljana blizu Nevesinja.[33] Tasov krst se nalazi na srednjovjekovnoj nekropoli nad selom Tasovčićima, vjerojatno iz XV stoljeća, na području kod Čapljine.

Lokaliteta izvedenih od riječi križ ili krst ima mnogo u Hercegovini, raznih značenja i različite svrhe. U selu Alagovcu kod Gruda blizu Imotskog postoji lokalitet Krstine s nekoliko stećaka, zatim

[25] T. Smičiklas, Cod. dipl., II, br. 151.
[26] I. Tkalčić, MHE Zagr., vol. I, 80—81.
[27] V. Novak, Zadarski kartular, Zagreb 1959, 265—267.
[28] T. Smičiklas, Cod. dipl., XIV, br. 281.
[29] St. Novaković, Zakonski spomenici, 691.
[30] F. Miklošić, MS, br. 186.
[31] Miklošić, o. c., br. 125.
[32] Miklošić, o. c., br. 18, 67.
[33] D. Sergejevski, GZM 1948, NS, 243.

u selu Dobriču i Buhovu kod Ličtice. U Cerovim Docima kod Posušja ima staro groblje s križevima nazvano Krsti, dok se jedno selo kod Jablanice naziva Krstac. Na raskrsnici putova u Grudama, pri izlazu na cestu koja vodi na Ličticu postoji srednjovjekovna nekropola sa stećcima nazvana Krištelica. U Hamzićima jedno brdo se naziva Krstinama. Na tom mjestu nekad je bila naseobina u rimsko doba, gdje su nađeni razni predmeti rimske kulture.

U selu Klobuku postoje dva lokaliteta s nazivom Krstače i Križići, dok u selu Crnču kod Ličtice ima dva lokaliteta s imenom Krstine, po jedan u Mokrom kod Ličtice i u Grabovoj Drazi kod Ličtice. U selu Međugorju kod Čapljine postoji srednjovjekovna nekropola sa stećcima nazvana Raskrstje. Jedno visoko brdo u Posuškom Gracu naziva se Krstinama, a jedno u Radišićima. Nad župskim dvorom u Ružićima je lokalitet Krstine, dok u Stubici kod Ljubuškog jedna njiva nosi ime Krstača. U selu Sovićima postoji srednjovjekovna nekropola nazvana Krstine. U zaseoku Sveća u selu Striževu kod Drežnice postoji lokalitet Križevi. Ispod toga lokaliteta je jedna Crkvina i nekoliko križeva.[34] U Simiovi kod Bileće postoji srednjovjekovna nekropola s tri krsta i s ćirilskim natpisima. Narod je ovaj lokalitet prozvao Krsti po spomenutim kamenim velikim krstovima. U pravcu Bileće postoji sela Krstače.[35]

U selu Lukavcu kod Nevesinja jedno brdo ima ime Križevac, dok se u Velikom Ogradjeniku kod Ljubuškog naziva Krstinama. Tu je srednjovjekovna nekropola i jedan veliki križ uz nadgrobnu ploču. Treba napomenuti da se na granici Crne Gore i Hercegovine nalazi selo Krstac.

Vrlo je interesantno da su gotovo svi nazivi lokaliteta koje sam spomenuo i opisao izvedeni od riječi krst, iako katolici u Hercegovini upotrebljavaju isključivo riječ križ. Mislim da je ovo utjecaj sa zapada, iz Dalmacije. Poznato je da se riječ krst češće upotrebljava u srednjovjekovnim poveljama i pismima nego riječ križ. Iz ovog se vidi da su spomenuti lokaliteti Krstine, Krstače vrlo stari, da vuku porijeklo većim dijelom od srednjeg vijeka, naročito kad se radi o zapadnoj Hercegovini.

Svakom lokalitetu s imenom izvedenim od krst ili križ seljaci daju svoja tumačenja ili prepričavaju tradiciju o tim lokalitetima. Seljaci zapadne Hercegovine često stanu kod spomenutih lokaliteta i klečeći ili stojeći mole se i križaju znakom križa, naročito kod kamenih križeva na osamljenim mjestima. Ako uzmemo u obzir rad Pave Anđelića o obradi kultnih mjesta srednjeg vijeka na području općine Konjic, dolazimo do zaključka da je kršćanstvo zapadnog i istočnog obreda u Hercegovini ostavilo duboke tragove u toponimima o poštivanju križa ili krsta i davalo im različita značenja.

[34] Š. Bešlagić, Naše starine 1956 (III), 179.
[35] M. Vego, GZM 1964 (XIX), NS, Arheologija, 192—193.

Crkvine. Toponim Crkvine, Crkvina, Ocrkavlje pojavljuje se na terenu Hercegovine u vezi s ostacima starih crkava ili uspomenom na postojeću crkvu, ili kapelicu, ili mjesto gdje se obavljala misa ili liturgija. Neke crkve su propale jer su bile sagrađene od drveta. O građenju drvenih crkava ima poneki izvor u srednjem vijeku u Bosni i Hercegovini. Teško je na terenu utvrditi parohijalne crkve i seoske, grobne i porodične. Svaka župa je imala centralnu parohiju, gdje je bilo i zajedničko groblje. Čini se da je takav centar parohije za župu Popovo bio u Veličanima ili Zavali kod crkve sv. Petra. Sveti Stjepan u današnjoj Gabeli bio je sjedište župe Luka.

Na Crkvinama ponajčešće se nalaze stećci s natpisima i bez natpisa. Na Crkvini u Beši kod Čajniča postoji grupa stećaka. Narod priča da je tu bila crkva.

Blidinje. Kod Sovićkih vrata na Blidinju kod Rakitna postoji Crkvina bez ostataka crkve. To je područje srednjovjekovne Planine.

Brestica kod Neuma. U selu Brstici kod Neuma ima lokalitet Crkvina s ostacima zidova male crkvice. Tu su pronađeni kameni spomenici s ukrasima.

Buhovo. Na visoku brdu na Ozrenju nalazi se Crkvina (sv. Georgije) s ostacima dviju crkvica.[36]

Eminovo Selo kod Duvna. U Eminovu Selu kod Duvna postoji Crkvina sa stećcima bez ostataka zidova od crkve.

Cernica kod Gacka. Kod grada Ključa u selu Cernici postoje ostaci crkvice s apsidom i nekoliko stećaka. Crkva je postojala 1512. godine i u njoj je izvršena jedna zakletva zbog nekog duga.[37]

Aranđelovo. U selu Aranđelovu kod Trebinja u srednjovjekovnoj župi Vrm postoji grupa stećaka na mjestu zvanom Crkvište. U sadašnjoj crkvici ima jedan kameni odlomak s ćirilskim natpisom župana Krnja iz XIII stoljeća. Ime sela Aranđelovo postalo je od svetitelja sv. Mihajla Aranđela.[38]

Čitluk. U selu Čitluku kod Žitomislića, kod katoličkog groblja ima Crkvina koju narod zove i Sajmište. Sigurno je to mjesto služilo za održavanje sajmova u vrijeme crkvenih godova.

Dabrica kod Stoca. U Dabrici kod Stoca veliko je pravoslavno groblje s oko 170 stećaka. Na sredini je bilo mjesto crkvice jer se vide ostaci zidova. Narod groblje naziva Crkvinom.

Derani. U zaseoku Derani kod Hutova Blata postoji Crkvina bez ostataka arhitekture.

Donje Ocrkavlje u Miljevini. U Miljevini postoji zaselak Ocrkavlje sa stećcima i mnogobrojnom rimskom ciglom. Tu su prona-

[36] P. Bakula, Schematismus, 70, Spalati 1867.

[37] M. Dinić, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, knj. 24, sv. 1—2, 109—110, Beograd 1958.

[38] M. Vego, GZM 1964 (XIX), NS, Arheologija, 183—184; Š. Bešlagić, Starinar 1961 (XII), 197—198.

đena dva rimska natpisa. Sigurno se ne može utvrditi da li je na tom mjestu bila starokršćanska ili srednjovjekovna crkva. Ima ostataka od neke građevine, ali se ne može utvrditi da li se odnose na crkvu ili neku drugu građevinu. To bi moglo riješiti jedno arheološko iskopavanje. U svakom slučaju lokalitet je dobio ime po crkvi.

Donji Vranjevići. Kod kuća porodice Kukrice u Donjim Vranjevićima kod Mostara postoji Crkvina s oko 40 stećaka. U jednom grobu pronađen je par naušnica iz ranog srednjeg vijeka, sada u Muzeju Hercegovine u Mostaru.[39]

Donji Žrvanj. U Donjem Žrvnju kod Ljubinja, kod Osnovne škole ima Crkvina sa 23 stećka na tri mjesta i jedan visoki kameni križ.

Dubrava u Drinovcima. U zaseoku Dubravi u Drinovcima kod Imotskog jedno mjesto se naziva Crkvinom iako se na tom mjestu bez arheološkog iskopavanja ne mogu ustanoviti zidovi crkve. Postoji tradicija o crkvi bez bližih podataka.

Dužice kod Ljštice. U katoličkom groblju u Dužicama postoje stare zidine od crkvice. Seljaci groblje nazivaju Crkvinom.

Gornja Bijela. U Gornjoj Bijeloj u srednjovjekovnoj župi Bijela pronašao sam 1957. godine ostatke trobrodne srednjovjekovne crkve uz koju se nalazi velika srednjovjekovna nekropola sa stećcima. U pojedinim grobovima pronađeni su nakiti iz ranog srednjeg vijeka i dva ćupa iz istog doba. Narod lokalitet naziva Crkvinom. Na sjevernoj strani Gornje Bijele nalazi se druga Crkvina.

Gornji Žrvanj. U Gornjem Žrvnju kod Ljubinja jedna livada sa stećcima naziva se Crkvinom. Nema crkvenih zidova.

Gnojnice. U Gnojnicima kod Vrbe postoji Crkvina sa stećcima. Tu je i rimski lokalitet s ostacima kamenova s ukrasima.

Gornji Vranjevići. U Gornjim Vranjevićima kod Blagaja na seoskom putu je Crkvina sa 8 stećaka. Nema ostataka zidova od zgrada.

Hamzići. U selu Hamzićima kod Čitluka ima Crkvina, ali nisam ustanovio crkvene zidove.

Hodbina. U Hodbini kod Mostara je Crkvina s ostacima stećaka bez zidova od crkve.

Kutac u Humcu. U zaseoku Kutcu na Humcu kod Ljubuškog u Sadikovića ogradi je Crkvina s stećcima. Postoji jedna mala četvorouglata zgrada bez apside. Vjerojatno je to stara kapelica.

Ljubuški. Ispod grada Ljubuškog kod Fazlinovića kuća je Crkvina sa stećcima. Jedna druga Crkvina je kod sadašnje poštanske kuće na lijevoj strani ceste idući prema Vitini. Bez arheološkog iskopavanja ne može se ustanoviti mjesto gdje je bila crkva.

Mala Gareva. U Maloj Garevi kod Gacka ima srednjovjekovna nekropola sa stećcima i temeljima nekih zidova. Naziva se Crkvina. Nisam mogao ustanoviti konture crkve.

---

[39] M. Vego, GZM 1962, NS, Arheologija, 200—203. Ovdje je govor o Vidoštaku.

Mrcine. U Mrcinama u Konavlima je Crkvina sa stećcima.[40]

Orah. U selu Orahu kod Blagaja postoji Crkvina s nekoliko stećaka. Narod ovu nekropolu naziva Ocrkavlje. Stećci su iz kasnog srednjeg vijeka. Na jednom sarkofagu je funeralno kolo. Arhitekture nema.

Rabina. U selu Rabini kod Nevesinja ima Crkvina na imanju Boška Jaraka. Ustanovio sam zidine crkve u duljini od 12 m, u širini do 3 m. U blizini na tri mjesta leže stećci raznih oblika i veličine. Na Crkvini je bila crkva sv. Petra.

Rastovača. U katoličkom groblju je Crkvina sa stećcima. Postoji tradicija da je tu bila crkvica sv. Antona opata.[41]

Rotimlja. U selu Rotimlji kod Stoca, kod Matića kuća ima Crkvina sa stećcima (oko 134 komada). Na tom mjestu ima mnogo ostataka rimske opeke. Nema ostataka od crkve na površini zemlje.

Slivlje. U selu Slivlju kod Gacka nalazi se srednjovjekovna nekropola Crkvina. Nema ostataka zidova od crkve.

Šurmanci. Kod željezničke stanice u Šurmancima ima srednjovjekovna nekropola s oko 30 stećaka nazvana Crkvina, bez arhitekture.

Tepčići. U Tepčićima kod Žitomislića postoji grupa stećaka (30 kom.) i ostataka rimske opeke. Nisam mogao ustanoviti zidine od crkve.

Trijebanj. U Trijebnju kod Stoca na imanju Idriza leži grupa od 6 stećaka na Crkvini. Nema arhitekture.

Ubosko. U Uboskom kod Ljubinja postoji Crkvina s grupom stećaka.[42]

Vranjevo Selo. U Vranjevu Selu kod Neuma je Crkvina s velikom srednjovjekovnom nekropolom sa stećcima. U sredini Crkvine su dva nadgrobna kamena spomenika porodice župana Nikole iz XIV stoljeća. Vide se ostaci zidova od crkve, ali zbog velike gomile kamenja ne može se ustanoviti oblik crkve. Nema sumnje da se radi o srednjovjekovnoj crkvi.[43]

Vrelo Trebišnjice. Na jednom brijegu na Vrelu Trebišnjice na zapadnoj strani su temelji male crkvice, po tradiciji sv. Ruže. Zove se Crkvina.

Vranja Dubrava. U Vranji Dubravi, u Baljcima kod Bileće ima Crkvina sa srednjovjekovnom nekropolom i ostacima zidova od crkve kojoj se oblik ne može ustanoviti. Tu je pronađen kameni spomenik s ćirilskim natpisom. Ima i rimske opeke. Lokalitet se zove i Paretak, možda od riječi sv. Petka.

---

[40] M. Hoernes, Sitzungberichte 1881 (XCIX), Bd. II, S. 803 (7), Wien 1882.

[41] P. Bakula, o. c., 156.

[42] Š. Bešlagić, Naše starine 1965 (X), 142.

[43] M. Vego, GZM 1960/61, NS, Arheologija, 268—270.

TOPONIMI S IMENIMA SVETITELJA

Na području Hercegovine ima priličan broj toponima s imenima svetitelja, naročito u primorskim krajevima, nekad posjedima humskih i travunjskih knezova, gdje je kristijanizacija bila intenzivna. Jedan dio ovih toponima obradio je K. Jireček, ali nije obuhvatio sve postojeće lokalitete iz izvora i s terena. Došao je do zaključka da u IX stoljeću svetiteljska imena iščezavaju u unutrašnjosti, dok je u Dalmaciji situacija drugačija.[44] Ovdje treba podvući činjenicu da su mnogi stari toponimi sa svetiteljskim imenima ustupili mjesto novom bez skoro ikakva utjecaja bogumila ili Muslimana. Poneki takvi toponimi zadržali su pridjev Sut, Su (tal. santo) ispred imena svetitelja, dok ga drugi ispuštaju. U ovom posljednjem slučaju toponimi su se zadržali u unutrašnjosti.

Prvo ću donijeti podatke o spomenutim toponimima polazeći od istočne Hercegovine.

Kozman. Na Drini kod Foče ima naselje Kozman čije se ime izvodi od svetitelja Kozme, zaštitnika ljekara. Tu je prvobitno bila crkva sv. Vrači (Kozme i Damjana). Naši srednjovjekovni izvori često spominju crkve sv. Kozme i Damjana (Vrači). Kozman na Drini se spominje 1450. godine kao područje hercega Stjepana Kosače.[45] Veliki župan Nemanja je sklopio ugovor o miru s Dubrovnikom na 27. IX 1186. godine, na dan sv. Kozme i Damjana.

Đurđevac. Đurđevac na Drini kod Foče spominje se u povelji hercega Stjepana Kosače 20. I 1448. godine, dok se u drugoj njegovoj povelji od 30. III 1454. godine ovaj isti grad (castrum) naziva civitas s. Georgii.[46] Nema sumnje da je ime Đurđevik nastao od svetitelja sv. Đurđa.

Mistihalj u Paniku. U naselju Paniku postoji pravoslavno groblje sa srednjovjekovnom nekropolom sa stećcima i crkvom sv. Nikole. Arheološkim iskopavanjem u 1967. godini ustanovljena je starija crkva od postojeće sv. Nikole, i to većeg opsega. Nad vratima postojeće crkve nađen je ćirilski natpis iz 1474. godine, kad je crkva obnovljena.[47] U svom sam radu ime Mistihalj protumačio da potječe od imena sv. Mihajla. Ovdje želim učiniti ispravku tako da ime Mistihalj dovodim u vezu s imenom sv. Nikole (Mikule). Teško je vjerovati da bi sadašnja crkva sv. Nikole promijenila svoje ime. Po crkvenoj praksi na porušenoj crkvi gradi se nova s imenom starog svetitelja. Mistihalj je nastao od imena sv. Mikule (Nikole). Istovjetno ime Mikula (sv. Nikola) nosio je samostan u Otočcu na Krku, spomenut u Baščanskoj glagoljskoj ploči u drugoj polovini XI stoljeća.[48] Zato i ja izvodim ime Mistihalj po starom imenu crkve sv. Nikole u Mistihalju.

---

[44] K. Jireček, Sitzungberichte, Bd. 136, Wien 1897 (Das christliche Element in der topograpischen Nomenclatur des Balkanländer), 3—36.
[45] N. Jorga, Notes, II, 437.
[46] L. Thallóczy, Studien, S. 379, 398.
[47] M. Vego, GZM 1964 (XIX), NS, Arheologija, 185—186.
[48] F. Šišić, Priručnik, 135—6.

Đurđevica u Mušićima. U zaseoku Mušićima, u Domaševu kod Trebinja postoji velika nekropola sa stotinjak stećaka i ostacima vidljivih zidina crkve Đurđevice. Nema sumnje da je crkva bila posvećena sv. Đurđu.[49]

Mratinje. Na granici Hercegovine i Crne Gore ima selo Mratinje koje je nastalo po crkvi sv. Martina. U jednom izvoru od 6. VIII 1411. godine spominje se Mratinje, dan sv. Martina.[50]

Arilje kod Nevesinja. Ime sela Arilje nastalo je po crkvi sv. Arhilija (grčki sv. Ahil) koji se slavi 15. maja. Takvih imena ima i u Srbiji.

Tkelica (Teklica). U Fatnici kod Osnovne škole postoji lokalitet Tkelica ili Teklica. Tu se nalazi nadgrobni spomenik Ivana Mrčića iz srednjeg vijeka. Ime Teklica došlo je od sv. Tekle kao što je i područje Čeklića u Crnoj Gori dobilo ime po sv. Tekli. To je stara kršćanska svetiteljka. Ne može se isključiti mogućnost da je narod umjesto sv. Tekla izgovarao i Svetica. Od toga naziva bi se mogla izvesti i Vatnica, kasnije Fatnica.[51]

Ivanjska. Selo Ivanjska u staroj Travuniji, danas na granici Hercegovine i Dalmacije, dobilo je ime po crkvi sv. Ivana. Takav slučaj je i sa Ivanjskom kod Banje Luke, gdje je 1334. godine bila crkva sv. Ivana, u župi Vrbas.[52]

Sveti Nikola. U župi Dračevici, s glavnim gradom Novim spominje se villa s. Nicolai 1378. godine.[53]

Sveti Stefan (Stjepan). U župi Dračevici kod Herceg Novog ima selo Sveti Stefan (villa s. Stefani) i spominje se 29. IX 1419. godine i u jednoj darovnici kralja Matijaša 2. nov. 1465. godine.[54] Selo se i danas nalazi pod istovjetnim imenom. Tu su pronađeni kameni spomenici iz srednjeg vijeka na kojima su ukrasi pletera.

Sveta Barbara. Nedaleko Mrcina u Konavlima je crkva sv. Barbare. Tu su ruševine crkvice s oko 100 stećaka.

Sutorina. Kod Herceg-Novog je Sutorina, područje stare Hercegovine. Ime je nastalo od imena sv. Irene. Spominje se u izvorima 14. XI 1397. godine.[55]

Sveti Stefan na moru. Kralj Tvrtko I sagradio je utvrđenje Novi i osnovao naselje Sveti Stefan u župi Dračevici, u Travuniji. Dubrovačko Vijeće umoljenih određuje, 27. V 1382. godine, Petra Gundulića da obavijesti ugarskog kralja o zidanju utvrde u Kotorskom zaljevu koju je započeo zidati kralj Tvrtko I. Do 27. IX 1382. godine utvrda je već bila sagrađena s nazivom Novi. U povelji kralja

[49] M. Vego, Zbornik, II, br. 113.
[50] Lj. Stojanović, SSPP, II, br. 1047.
[51] M. Vego, GZM 1964 (XIX), NS, Arheologija, 190—191.
[52] Iv. Tkalčić, o. c., II, 90.
[53] M. Dinić, Humsko-trebinjska vlastela, 52, bilj. 1.
[54] M. Dinić, o. c., 62 bilj. 2; L. Thallóczy, Studien, S. 426; Lj. Stojanović, SSPP, II, br. 1020.
[55] N. Jorga, Notes, II, 70 bilj. 1; K. Jireček, Sitzungberichte, 1881, Wien 1882, Bd. XCIX, II, S. 779.

Tvrtka I, izdatoj Dubrovčanima u dvorcu Bišću, u Podgrađu kod Blagaja blizu Mostara 2. prosinca 1382. godine, kralj Tvrtko I navodi slijedeće: »... mьsto podobno na s'zidanije grad i togda prizvah' na pomošt' gda bga i stgo i velikago mučenika i arhidijakona Stefana jakože bo i više rekoh' i v' ime jego s'zdah' grada na rečenem mьstь i narekoh' ime jemu Sveti Stefan.«[56] Nema sumnje da je u Novom bila i crkva sv. Stefana. Ime naselja Sveti Stefan dugo se zadržalo u upotrebi i u doba turskog kadije u Novom 1478—1483. godine kada se nazvao stepanskim kadijom umjesto novskim.[57]

Varina Gruda. Iznad Dživarskog polja ima lokalitet Varina gruda, gdje je bila crkva sv. Varvare. I danas postoje ostaci građevine.[58]

Sveti Mihajlo u Trebinju. Pop Dukljanin spominje u Trebinju crkvu sv. Mihajla u ranom srednjem vijeku, u kojoj je zakopan raški kralj Bela. Navodi o tome slijedeće: »Tunc sepelierunt illum in ecclesia sancti Michaelis in eodem oppido cum grandi honore.«[59]

Sveti Stefan Trebinjski. Sanctus Stefanus de Tribunia spominje se 1335. godine, dok se Stjepan-polje spominje 1420. godine, i to »in Trebigna in loco dicto Stiepano poglie ad traiectum fluminis.«[60] Po ovom posljednjem citatu može se zaključiti da je prijelaz preko rijeke Trebišnjice bio upravo u Trebinju. Na 21. X 1376. godine spominje se Sveti Stefan (crkva), čiji je pop nosio naziv trebinjski. U izvoru od 1436. godine spominje se pop (presbiter) Smoljan ad s. Stephanum.[61] Ovo nas upućuje da je crkva sv. Stefana bila u gradu Trebinju, vjerojatno na mjestu stare gimnazije uz koju još postoji zvonik.

Sveti Petar de Campo. U selu Čičevu bio je samostan benediktinaca (monasterium sancti Petri de Campo). Pop Dukljanin spominje da je u crkvi sv. Petra de Campo pokopan kralj Radoslav.[62] Tu je imao sjedište katolički biskup Salvije do 1276. godine, kad je premješten u Dubrovnik.[63] U pismu pape Klementa VI 1346. godine spominje se samostan sv. Petra de Campo.[64] Ponekad se crkva sv. Petra spominje kao ecclesia s. Pietri de Tribigna (1401. i 1411. god.).[65]

Sveti Petar u Zavali. Prvi put se selo Zavala spominje 1372. godine, a kasnije često puta.[66] Na Crkvini zvanoj Petrovici ostali su zidine crkve sv. Petra i jedna na vrhu nekropole sv. Petke. Uz ne-

[56] M. Dinić, Odluke veća Dubr. Republike, I, 226, 247; Lj. Stojanović, SSPP, I, br. 85.
[57] Lj. Stojanović, SSPP, II, br. 952.
[58] St. R. Delić, GZM 1912, 275. Mjesto se nalazi kod Trebinja.
[59] F. Šišić, Ljetopis popa Dukljanina, 322.
[60] K. Jireček, Sitzungsberichte, Bd. 136, S. 33 bilj. 4, Wien 1897.
[61] Lj. Stojanović, SSPP, I, br. 124; K. Jireček; J. Radonić, Ist. Srba II, 398.
[62] F. Šišić, Ljetopis popa Dukljanina, 359—360.
[63] T. Smičiklas, Cod. dipl., VI, br. 164.
[64] Smičiklas, o. c., XI, br. 134.
[65] K. Jireček, Sitzungberichte, Bd. 136, 33; M. Vego, GZM 1964 (XIX), NS, Arheologija, 182—3.
[66] Viestnik hrv. arh. dr. VIII, sv. 1, 36.

kropolu s crkvama je Petrov dol, posjed katoličke crkve sv. Petra. Nedaleko je poveća nekropola sa stećcima. Po pronađenim ornamentima tropletera s crkve sv. Petra može se utvrditi da je crkva sv. Petra sagrađena poslije 1148/9. godine, u doba kneza Dese ili humskog kneza Miroslava, kad je ekonomska moć Huma bila dosta velika se stabiliziranim političkim prilikama. Pravoslavni se na Petrovdan sastaju u Zavali, i to u velikom broju.[67]

Supetar kod Mrkanja. Goli otok kod Mrkanja naziva se sv. Petar de medio mari, nazvan Supetar. Otočić je pripadao mrkanjskom biskupu u XIV stoljeću.[68]

Sveti Martin od Konavala. Sveti Martin od Konavala spominje se od 1330. godine. Kotorski biskup je tražio za se crkvu sv. Martina od Konavala 1346. godine. Spominje se 1429. godine, kad su kod Svetog Martina franjevci podigli samostan sv. Vlahe. Sad se mjesto zove Pridvorje.[69]

Sut-Žulijan. Na Pelješcu kod Janjine ima mjesto Žuljana čije ime vuče porijeklo od imena sv. Julijana. Danas je u Žuljani parohija katoličkog obreda. Crkva sv. Julijana postojala je u doba velikog humskog kneza Miroslava na kraju XII stoljeća, gdje je knez Miroslav darovao neko zemljište crkvi sv. Petra na Limu, nazvano Sud Želijan. Ovo se spominje u povelji Uroša I (1254—1264. godine).[70]

K. Jireček je pronašao u izvorima i druge lokalitete sa svetačkim imenima. Radi dopune iznijet ću neke od njih. U dolini Šumeta je Sutvid (loco chiamato Sutguid) 1428. godine, dok se 1444. godine spominje voda Sutiuragh u dolini Župe i crkva sv. Lazara (Suthlacar). Jedan od desetaka u Konavlima nazivao se Suth Petcha.[71] Sjeverno od Dubrovnika je Sudjuradj (San Giorgio di Giupana), selo na vrhu otoka starih Elafita: Sumratinj, zaljev sv. Martina kod Gruža; pojedine kuće južno od Stona zovu se Supavo (S. Paulus); Sustjepan (Santo Stefano) u Dubrovačkoj Rijeci; Sušćepan, lokalitet kod Cavtata; Sutekla (S. Thecla) groblje sela Podgore kod Makarske; Sutmiholj (S. Michael) zaljev na južnoj obali Mljeta; Sutvid, pojedine kuće u Tučepima kod Makarske; Sutvid, ruševine na zaljevu kod Janjine na Pelješcu; Sanctus Andreas de Pelago, otok Sveti Andrija kod Dubrovnika.[72] Mons s. Pauli u Konavlima spominje se 1345. godine. Između Vignja kod Komaja i Kokokitija u Konavlima spominje se San Giorgio in Dogna Gora. Na južnoj strani Dubrovnika bio je samostan sv. Jakoba, podignut 1222. godine. Mjesto Guman u Gružu vodi porijeklo od crkve sv. Geminijana (1282).

---

[67] M. Vego, GZM 1960, NS, Arheologija, 179—199.

[68] K. Jireček; J. Radonić, Ist. Srba, I, 79.

[69] A. Theiner, MSM, I, 215; Zbornik Konstantina Jirečeka, I, 481.

[70] Stojanović, Spomenik SKA, III, 10.

[71] Zbornik Konstantina Jirečeka, I, 478.

[72] Zbornik Konstantina Jirečeka, I, 478—80.

Zaljev Sumartin nosi ime po samostanu i luci sv. Martina, dok se 1433. god. spominje u Stonu Monte del castello de s. Michele.[73]

Sveti Stefan (Stjepan) u Gabeli. U jednom rodoslovu navodi se da je župan Tihomil iz X st. živio u Zahumlju i sagradio crkvu sv. Stefana u Drijevu (Gabeli).[74] Drijeva je u srednjem vijeku bila na mjestu današnjeg sela Skočima kod Višića. Nasuprot trgu Drijevu na povećem brdu bilo je rimsko naselje i srednjovjekovno mjesto Sveti Stefan (Stjepan). Danas se ovo naselje zove i Starom Gabelom. Na zapadnom kraju današnje Stare Gabele je crkva sv. Stjepana, gdje se narod u velikom broju sakuplja 3. kolovoza.[75] U tursko doba naselje Sveti Stefan (Stjepan) nazivalo se Čitluk, gdje je bilo sjedište katoličke parohije. Prvi put se parohija Čitluk spominje 2. IV 1599. godine.[76]

Varvara u Rami. Kod Prozora u župi Rami postoji lokalitet Varvara, nazvano po sv. Varvari.

Sutivan. U dolini rijeke Rame, na području srednjovjekovne župe Rame, ima lokalitet Sutivan. Porijeklo vodi od crkvice sv. Ivana.

Štivan u Grabovoj Drazi. U Grabovoj Drazi kod Ličtice postoji lokalitet Štivan, najvjerojatnije po crkvi sv. Ivana. Podatak se nalazi u katastralnim i gruntovničkim knjigama sela Grabove Drage u općini Ličtica.

Sutina u Rakitnu. U Zagradini je zaselak Sutina. Vjerojatno je ime nastalo po crkvi sv. Ivana. I danas postoji parohija u Sutini koja slavi svetkovinu sv. Ivana Nepomuka. Postoje ostaci zidova neke stare građevine, vjerojatno od crkve sv. Ivana.

Kostenica u Grabu. Jedan lokalitet u selu Grabu kod Ljubuškog ima ime Kostenica. Tu je srednjovjekovna nekropola sa stećcima. Ime potječe od sv. Konstantina. Priča se da je tu bila crkva, ali temelje nisam mogao pronaći. Jedna oranica porodice Mihaljević nosi ime otarište (oltarište).

Varvaruša u Jarama. U selu Jarama kod Ličtice ima oranica Varvaruša. Ime bi se moglo izvesti od imena sv. Varvare ili vlasnice Varvare. Budući da seljaci zapadne Hercegovine nemaju imena Varvara nego Barbara pa je vjerojatnije da se spomenuti lokalitet odnosi na staru crkvu sv. Varvare ili posjed istoimene crkve.

Markovište u Klobuku. Na visokom brdu u zaseoku Klobuk-Brda postoji lokalitet Markovište, nastao od imena crkve sv. Marka.

Jurjevica kod Mostarskih Vrata. Kompleks njiva s mnogo rimske opeke, pokraj raskrsnice putova s desne strane ceste Ljubuški-Mostar postoji lokalitet Jurjevica, vjerojatno nastalo po crkvi sv. Jurja. Tu se nalazi više arhitektonskih dijelova kamena koji bi mogli biti dijelovi crkve.

---

[73] Zbornik Konstantina Jirečeka, I, 481—482.
[74] Glasnik, 53 (1883), 30—31.
[75] M. Vego, Naselja bosanske srednjevjekovne države, Sarajevo 1957, 35.
[76] D. Mandić, Acta franciscana, I, Mostar 1934, 45, 83, 88.

Vrači kod Blagaja. U selu Podgrađu, uz dvorac Bišće postoji vrelo Vrači. Tu sam iskopao temelje srednjovjekovne zgrade uz samo vrelo i malo na istok jednu zgradu koja bi mogla biti crkva sv. Vrači (Kozme i Damjana). Odatle potječe i ćirilski natpis sa spomenom imena velikog župana Nemanje i spomen svetitelja bez imena. Spomenik nije sačuvan u cjelini. U grobu je pronađena mamuza iz ranog srednjeg vijeka. Dalje arheološko iskopavanje sigurno bi donijelo na vidjelo crkvu sv. Vrači. Postoji tradicija da je na tom mjestu bio samostan.[77]

Sveti Juraj u Broćnu. Dubrovački trgovci su često dolazili u Broćno i dogonili raznovrsnu robu na sajam o sv. Jurju. Humnjaci su 1306. godine opljačkali dubrovačkog trgovca Tomu Držića u župi Večerić. Proces se vodio »ad sanctum Georgium in Brochina in comitatu Chelmi.« Drugo je saslušanje bilo u Dubrovniku pred knezom 7. I 1307. godine. Tražio sam mjesto crkve i pronašao jedan lokalitet Žuranj na starom groblju nad naseljem Čitluk u pravcu Služnja. Nema sumnje da se lokalitet Žuranj odnosi na svetog Georgija kao i ime Služanj — Sent Žuraj.[78]

Sveti Ivan u Grabovici kod Duvna. Jedno vrelo u Grabovici zove se Svetivan, nastalo po sv. Ivanu. Možda je u blizini vrela bila crkva sv. Ivana.

Iz ovih se podataka vidi da je na području stare Hercegovine bilo mnogo lokaliteta kultnog karaktera koji su se odnosili na postojanje starih crkava i njihovih patrona. Može se razabrati da je djelovanje kršćanstva jednog i drugog obreda bilo intenzivno i da je poganska imena postepeno istiskivalo iz upotrebe kod naših naroda. Nema sumnje da će ovaj rad pružiti dosta podataka za etnografe i arheologe koji se bave toponomastikom.

[77] M. Vego, GZM 1956 (XI), NS, Arheologija, 41; GZM 1960/61. (XV—XVI), NS, Arheologija, 265—266.

[78] Archiv für slavische Philologie 22, 174 i M. Dinić, Glas 182, 186. M. Vego, GZM 1959 (NS, Arheologija), 222—225.

IVAN GOLUB

NOVA GRAĐA O JURJU KRIŽANIĆU IZ RIMSKIH ARHIVA (1653—1657)

I — UVOD

Za svog drugog boravka u Rimu (1651—58) Juraj Križanić[1] je intenzivno i ekstenzivno djelatan. Predano radi na prevođenju pravoslavnih bogoslovnih pisaca s grčkog i ruskog na latinski. Bavi se teorijom glazbe. Objavljuje pjesme. Založeno sudjeluje u sporu o tome što treba podrazumijevati pod Ilirskom pokrajinom. Saobraća, najčešće povodom svojih navedenih djelatnosti, s istaknutim ljudima znanstvenog i umjetničkog Rima, poglavito strancima. U dodiru je sa sunarodnjacima okupljenim oko nacionalnih ustanova sv. Jeronima u Rimu.

Nova građa o Jurju Križaniću iz rimskih arhiva tiče se, upravo, u manjem ili većem stupnju sviju djelatnosti kojima se Križanić bio posvetio ili u koje je bio uvučen za svog drugog boravka u Rimu. Građu sam našao u raznim arhivima, u arhivu Papinskog sveučilišta Gregorijane, u rukopisnom odjelu Vatikanske apostolske knjižnice, u Tajnom Vatikanskom arhivu, u Arhivu Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima. Njome sam se koristio u svojim raspravama o pravu Slovenaca na svetojeronimske ustanove u Ri-

[1] Cjelovitu bibliografiju o Jurju Križaniću izradili su A. L. Gol'dberg i I. Golub i objavili u zborniku: Juraj Križanić (1618—1683) Russophile and Ecumenic Visionary, edited by T. Eekman and A. Kadić, Mouton, The Hague — Paris 1976, Slavistic Printings and Reprintings edited by C. H. van Schonneveld, Indiana University 292, str. 329—252. — Selektivnu bibliografiju što ju je izradio A. L. Gol'dberg a dopunili je J. Šidak i I. Golub vidi u zborniku: Život i djelo Jurja Križanića, Zagreb 1974, Biblioteka »Politička misao« 7, str. 259—277, te u Historijskom zborniku 21—22 (1968—69) 513—528.

[2] I. Golub, Juraj Križanić i pitanje prava Slovenaca na svetojeronimske ustanove u Rimu, Historijski zbornik 21—22 (1968—69) 213—258.

mu[2] i o Križaniću i njegovim suvremenicima.[3] Nakon što sam objavio spomenute rasprave našao sam još nove građe u rimskim arhivima, koja nadopunjuje te rasprave. Ovime se nakon više od 50 godina objavljuje nova građa o Križaniću iz rimskih arhiva.

Autografno pismo Jurja Križanića od 7. ožujka 1653. Atanaziju Kircheru

Atanazije Kircher (1601—1680), profesor rimskog sveučilišta »Collegium Romanum« (danas Papinsko sveučilište Gregorijana) autor je brojnih djela iz područja matematike, hidrografije, oceanografije, vulkanologije, arheologije, kemije, optike, akustike, mehanike, povijesti, filologije, orijentalistike, teologije, kalkografije, geologije i astronomije. Suosnivač je egiptologije, sinologije, indologije i muzeologije. Autor je prve enciklopedije glazbenog znanja. Izumitelj nekih sprava kao Laterna magica te jednog od najstarijih strojeva za računanje. Od njega potječe i prva kartografska, tiskom izdana slika glavnih morskih struja. On je prvi učinio indijsko znakovno pismo dostupnim štampanju na Zapadu. Prvi je koristio mikroskop za utvrđivanje bolesti i postavio tvrdnju da je contagium animatum uzročnik zaraznih bolesti. Otkrio je i objavio rukopis s prvom Pindarovom pitskom odom koja ima ispod zabilježenu melodiju iz antike te predstavlja možda najstariju notama zabilježenu ariju.

Golem epistolarij što je ostao iza Kirchera posvjedočuje kako je on okupljao oko sebe kao suradnike, prijatelje i mecene mnoge znamenite ljude, kao što su car Leopold, papa Aleksandar VII; Luka Holstenius, geograf; Juan Caramuel Lobkowitz, matematičar, arhitekt i teolog; Blavius, amsterdamski izdavač geografskih i povjesnih djela; švedska kraljica Kristina, te Galileo Galilei. U istom upravo svesku gdje je registrirano Galilejevo pismo zabilježno je i pismo Jurja Križanića Kircheru.

Pismo se nalazi u Arhivu Papinskog sveučilišta Gregorijane pod signaturom: Athanasius Kircher: Miscellanea epistolarum, sv. XIV, br. 568, na listovima 25 r do 26 v. Dimenzije su mu 31 × 21,5. List 25 r sav je ispisan, a list 25 v ispisan je malone čitav, dok je list 26 r neispisan, a na listu 26 v ispisana je Kircherova adresa i stavljen Križanićev, nerazabiriv, pečat. Pismo je bilo savinuto četiri puta po širini i tri puta po dužini. Pisano je vlastitom Križanićevom rukom. Vrlo čitljivo. Nosi nadnevak 3. ožujka 1653, bez naznake mjesta. U Kazalu pisama je navedeno mjesto »Viennae«. Kako se

[3] I. Golub, Juraj Križanić i njegovi suvremenici (A. Kircher — I. Caramuel — N. Panajotis — L. Holstenius — V. Spada), Historijski zbornik 27—28 (1974—75) 227—317. — I. Golub, Contributions à l'histoire des relations de Križanić avec ses contemporains (1651—1658) u zborniku: Juraj Križanić, Russophile and Ecumenic Visionary, nav. dj., str. 91—144.

Beč latinski naziva »Vindobona«, ali ponekad, pod utjecajem talijanskoga i »Vienna«, moguće je da je autor Kazala imao pred očima Beč (ne francuski grad Vienne). Nejasno međutim ostaje kako je autor Kazala stavio kao mjesto »Viennae« kad za to nema nikakvih indicija u samom pismu. Možda je zamijenio podatke s nekim drugim pismom. Najvjerojatnije je da je pismo napisano u Rimu i upućeno Kircheru u Rim.

Pismo je začudno zabilježeno u Kazalu sv. III a, br. 557 Kircherovih »Miscellanea epistolarum« no ne nalazi se u tom nego u XIV svesku. Neka je ruka (očito različita od prvog autora Kazala) na sredini 5. lista Kazala (sv. III a) povukla crtu i pripisala da se pisma što dolaze niže te crte ne nalaze u sv. III a, br. 557 već u svesku XIV, br. 568.

Povod pismu je Križanićevo proučavanje Kircherove enciklopedije glazbenog znanja »Musurgia Universalis«.[4] Križanić na početku pisma daje oduška oduševljenju Kircherovim djelom o glazbi. Ono mu je razjasnilo neke poteškoće. Zatim se osvrće na djelo iz mehanike »Ars magna gravium et levium« što ga je Kircher u »Musurgia universalis« najavio. Križanić se nada da će tu Kircher raspraviti pitanje vječnoga gibanja. Nadalje se osvrće na djelo »Turris Babel« što ga je Kircher također najavio u »Musurgia universalis«. Za to djelo koje će raspravljati o povijesti i postanku jezika Križanić nudi Kircheru suradnju s obzirom na ilirski jezik i u potvrdu svoje spremnosti navodi kolika je putovanja poduzeo od Jadrana do Moskve, od Beča do Carigrada izučavajući taj jezik.[5] Križanić nije surađivao na Kircherovu djelu, jer je davno prije, nego što je djelo izlazilo bio napustio Rim i čamio nedostupan u sibirskom izgonu.[6] Moguće je međutim da je Križaniće-

---

[4] *Athanasii Kircheri Fuldensis e Soc. Iesu Presbyteri Musurgia universalis sive ars magna consoni et dissoni in X libros digesta. Qua universa sonorum doctrina et Philosophia, Musicaeque tam theoricae, quam practicae scientia, summa varietate traditur; admirandae Consoni, et Dissoni in mundo, adeoque Universa Natura vires effectusque, uti nova, ita peregrina variorum speciminum exhibitiones ad singulares usus, tum in omnipoene Medicina, Politica, Metaphysica, Theologia, aperiuntur et demonstrantur. Romae. Ex Typhographia Haeredum Francisci Corbelleti. Anno Iubilaei MDCL, Tomus I. — Tomus II Qui continet. In Lib. VIII Musicam mirificam. In Lib. IX. Magiam Consoni et Dissoni. In Lib. X. Harmoniam mundi. Romae. Typis Ludovici Grignani. Anno Iubilaei MDCL.*

[5] I. Golub, Križanić i njegovi suvremenici, str. 244—248. Golub, Contributions à l'histoire, str. 107—110.

[6] *Turris Babel, sive Archontologia qua Primo Priscorum post diluvium hominum vita, mores rerumque gestarum magnitudo, Secundo Turris fabrica civitatumque exstructio, confusio linguarum, et inde gentium transmigrationis, cum principalium inde enatorum idiomatum historia, multiplici eruditione describuntur et explicantur. Amstelodami 1679.* — O tome što je Kircher donio u Turris Babel o ilirskom jeziku i koliko je to različno od Križanićevih pogleda na jezik vidi Golub, Križanić i njegovi suvremenici, str. 248—250; Golub, Contributions à l'histoire, str. 110—111.

va spremnost da surađuje u »Turris Babel« prilogom o ilirskom jeziku potakla Kirchera da zatraži Križanića da napiše pjesme na ilirskom za uvodni dio njegova djela »Oedipus Aegyptiacus«.

Autograf Križanićeve pjesme
»Napis pohvalni — Epigramma Laudatorium«
u čast Atanazija Kirchera i cara Ferdinanda III

U arhivu Papinskog sveučilišta Gregorijane u Rimu pod signaturom Athanasius Kircher: Miscellanea epistolarum, vol. III a, nr. 557 a, nalazi se pjesma s naslovom »Napis pohvalni — Epigramma laudatorium«. Dimenzije rukopisa su 21 × 15. Sastoji se od dva lista koji su zapravo presavinuta polovina arka: list 235 r ispisan je u gornjoj polovici ćirilicom a u donjoj latinicom i to tako da latinički tekst jest prijevod ćiriličkog slavenskog teksta na latinski. Pod oba teksta pisana Križanićevom rukom nalazi se i Križanićev autografni potpis, pod prvim slavenski i ćirilicom, pod drugim latiniziran i latinicom. List 235 v čitav je ispisan Križanićevom rukom ćirilicom, slavenskim jezikom i sadrži 18 stihova, u kojima ima nekoliko Križanićevih križanja i nadopisivanja. List pak 236 r sadrži također 18 stihova prijevoda slavenskog teksta na latinski i teče usporedu sa ćirilskim tekstom; ima također križanja i nadopisivanja. A list 236 v sadrži Kircherovu adresu, ali bez naznake mjesta. Veoma je vjerojatno da je tekst poslan iz Rima u Rim.

U Kazalu Kircherova epistolarija »Napis pohvalni« zabilježen je »Carmina Graeca Georgij Crisantij in Laudem P. Kircheri«. Letimičan pogled na ćirilski tekst naveo je zacijelo sastavljača kazala na to da zaključi da se radi o grčkim slovima.

Autograf »Napis pohvalni« odnosi se prema Križanićevim pjesmama, objavljenim u Kircherovom »Oedipusu«[7] kao jezgra ili dio prema cjelini. I u autografu i u tiskanom tekstu dolazi »Napis pohvalni«, no ne posve identično. A pjesma što dolazi u autografu iza »Napis pohvalni — Epigramma Laudatorium« samo je jedna i bez naznake jezične ili stihovne specifikacije i nije posve istovjetna niti s jednom od četiriju Križanićevih tiskanih pjesama. Najbliža je međutim pjesmi koja je obzirom na stihovni način označena

[7] *Athanasii Kircheri e Soc. Iesu Oedipus Aegyptiacus hoc est Universalis hieroglyphicae veterum doctrinae temporum iniuria abolitae instauratio, Opus ex omni Orientalium doctrina et sapientia conditum, necnon viginti diversarum linguarum authoritate stabilitum. Felicibus auspiciis Ferdinandi III. Austriaci Sapientissimi et Invictissimi Romanorum Imperatoris semper Augusti e tenebris erutum atque Bono Reipublicae Literariae consecratum. Ex Typographia Vitalis Mascardi, Tomus I Romae 1652, Tomus II, pars prior, pars altera, Romae 1653, Tomus III Romae 1654.*

kao »PJSAN — IAMBICVM BETTINIANVM«, a s obzirom na jezik kao »Staroslavinski — Sclauonicè antiquè«.[8]

Da je Križanićevo pismo Kircheru od 7. ožujka 1653. moglo dati Kircheru povoda da zatraži od Križanića »ilirske« pjesme za »Oedipusa« potvrđuje se i time što uvodni dio »Oedipusa« nije kako sam drugdje dokazao tiskan 1652, kako je to naznačeno na sv. I »Oedipusa« nego 1655.[9] Prema tome »Napis Pohvalni« mogao je nastati između 1653 i 1655.

Autografno pismo Nikusiosa Panajotisa od 19. travnja 1654. iz Carigrada Atanaziju Kircheru u Rim

Νικούσιος Παναγιώτης, Grk, rođen je 1613. u Carigradu, gdje studira filozofiju. U Padovi uči medicinu. Odgajan kod isusovaca. Umije grčki, turski, njemački, talijanski, francuski i ruski. Službeni je tumač za navedene jezike kod Otomanske Porte. A 1649. postaje i tumačem bečkog carskog rezidenta u Carigradu. Uvjeren da će se Grčka lakše osloboditi i preporoditi ako bude pod jednim vladarom, nego ako grčke pokrajine budu pod raznim državama, zalaže se, s uspjehom, da se Kreta izuzme od mletačke a pripoji turskoj vlasti. Zbog čega ga Mlečani obasiplju bogatim darovima, a Otomanska ga Porta promiče u tajnika Porte (1669). Kad ga se nastojalo skloniti da prijeđe na islam on je to tako odlučno i obrazloženo odbio, da ga je od smrti izbavila samo velika naklonost Velikog vezira Muhameda Köprülija, kojemu je Panajotis bio i osobni liječnik. Panajotis je bio i teološki djelatan. Izdao je 1667. u grčkom prijevodu (koji je možda sam i napravio) djelo Petra Mogile 'Ορθόδοξος ὁμολογία, naklonjeno katoličkom Zapadu, a zaziruće od

[8] Podrobnu poredbu između pjesme u autografu i objelodanjenih Križanićevih pjesama vidi u: Golub, Križanić i njegovi suvremenici, str. 252—256. Golub, Contributions à l'histoire, str. 114—119. O pjesmama Križanićevim vidi: E. Fermendžin, Prinos za životopis J. Križanića, svećenika i kanonika zagrebačke biskupije, Starine JAZU 18 (1886) 230; Josip Badalić, Križanić — pjesnik Ilirije, Radovi Slavenskog instituta u Zagrebu, 1958, str. 5—23. Isto na ruskom u: Trudy otdela drevne-russkoj literatury Instituta russkoj literatury AN SSSR 14 (1958) 341—348; isto prerađeno u: Slavia 39 (1970) br. 2, str. 198—217. Badalić je objavio u prvoj raspravi i faksimil Križanićevih u Kircherovu »Oedipusu« objavljenih pjesama. Faksimile sam donio i opširnom legendom popratio i ja u zborniku: Život i djelo Jurja Križanića, između 240. i 241. stranice. O Križanićevim turskim stihovima tiskanim također u Kircherovu »Oedipusu« raspravljaju Gy. Hazai, J. Križanić' in Illyria basilikli escrindeki Lêtin harfleriyle yazili bir türkçe metin hakkinda, u zborniku: Németh armagani, Ankara 1962, str. 257—262; M. Heaney, Križanić and the Turkish Language, Wiener slavistiches Jahrbuch 20 (1974) 53—72; I. Golub, Križanić i njegovi suvremenici, str. 287, bilj. 34.

[9] Golub, Križanić i njegovi suvremenici, str. 250—252. Golub, Contributions à l'histoire, str. 111—114.

potestantskog Zapada.[10] Kad je 1673. od kapi umro Nikusios Panajotis, prevodilac, diplomat i teolog sam se je Ljudevit XIV zanimao za otkup njegove jedinstvene biblioteke.[11]

Križanić se osobno sreo, zapravo sretao, s Panajotisom u Carigradu od 18. siječnja do 13. ožujka 1651, gdje se nalazio kao kapelan bečkog carskog poslanstva i kao lični tajnik carskog poslanika Johana Rudolfa Schmida zum Schwarzenhorna.[12] U sibirskim svojim djelima Križanić će se na nekoliko mjesta spomenuti svojih razgovora s Panajotisom. U Kircherovu sam pak epistolariju našao Panajotisovo pismo u kojem on spominje Križanića.[13]

U Arhivu Papinskog sveučilišta Gregorijane u Rimu pod signaturom Athanasius Kircher: Miscellanea epistolarum, sv. XIV, br. 568 nalazi se Panajotisovo pismo Kircheru. Dimenzije su mu 26,6 × 19. Obuhvaća list 256 r koji je sav ispisan i 256 v koji sadrži svega nekoliko redaka te pri dnu Panajotisov potpis. Pismo nosi nadnevak: »Di Constantinopoli 19 di Giugno 1654«. Pisano je talijanski. U njemu dolaze tri grčke i jedna arapska riječ.

Panajotis počinje pismo riječima o Kircherovu djelu »Ars magna lucis et umbrae«, koje studira. Veli, da je silno želio da razgovara s Kircherom, no to mu nije moguće jer je vezan službom tumača uz Carigrad. Onda je mislio da piše Kircheru i tako mu izrazi svoje štovanje i zapita ga za neke filološke stvari, no nije se usudio bez dane prilike. Ova se je iznenada pružila preko Križanića: »Hvaljen budi Gospodin koji, dok ja nisam mogao naći prilike, poslao mi ju je tako zgodno da je nisam mogao bolje poželjeti: stiglo je naime pismo od vele časnog oca Križanića«. Poslije je, veli, stiglo i Kircherovo pismo carskom rezidentu u Carigrad. Šalje Kircheru opis Teodozijeva carigradskog obeliska, i jedan arapski traktat. Tim uslugama nada se steći Kircherovu naklonost.

Budući da je Križanić u svom pismu od 7. ožujka 1653. spomenuo Kircheru da je bio u Carigradu, moguće je, da je ovaj zatražio od Križanića uslugu da zamoli koga u Carigradu da mu »preslika« Teodozijev obelisk, koji je, uz ostale obeliske, htio opisati u svojoj egiptološkoj sumi »Oedipus Aegyptiacus«. S time se je, vjerojatno, Križanić obratio Panajotisu, a ovaj jedva dočekao priliku da se stavi u vezu sa znamenitim polihistorom. Da se je Križanićevo pismo ticalo Teodozijeva obeliska očito je i odatle što ga je Kircher skupa sa svojim pismom carskom rezidentu u Carigrad, tiskao u svojem »Oedipusu« u sv. II, na str. 304—306, kao uvod u raspravljanje o carigradskom Teodozijevu obelisku. Tu veli, da je,

[10] Ὀρθόδοξος ὁμολογία τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τῆς ἀνατολικῆς, Amsterdam (?) 1667.

[11] Podrobnije o Panajotisu i njegovu djelu: Golub, Križanić i njegovi suvremenici, str. 275—288; Golub, Contributions à l'histoire, str. 127—129.

[12] I. Golub, Juraj Križanić u Carigradu, Historijski zbornik 29—30 (1976—1977) 193—202, Zbornik u čast Jaroslava Šidaka.

[13] O kasnijim dodirima između Panajotisa i Kirchera vidi: Golub, Križanić i njegovi suvremenici, str. 285—286.

pošto je došao do podataka o svim gotovo obeliscima Rima i Egipta, sve poduzeo da dođe i do podataka o onome u Carigradu. Očito se, najprije obratio na Križanića, pa onda na Carskog rezidenta u Carigradu.[14] Nije, očito, bez Križanićeve zasluge da je u sumi egiptologije »Oedipus Aegyptiacus« opisan i carigradski obelisk.

Razlike između autografa Panajotisova pisma Kircheru, koji ovdje objavljujem, i teksta tiskana u »Oedipusu« jesu brojne ali nisu bitne. Tiču se poglavito pravopisa, gramatike i stilistike.

Građa o Križanićevu sudjelovanju u sporu o Ilirskoj pokrajini

Kad je u listopadu 1651. ispražnjeno jedno kanoničko mjesto u Kaptolu sv. Jeronima u Rimu, za nj se natjecao Ivan Jampšić, rođen u Rimu, sin Luke Jampšića, rođenog u Ljubljani. Zbor sv. Jeronima u Rimu je tim povodom pokrenuo pitanje pred prvostepenim sudom da li Jampšić ima svojstva koja se prema buli Siksta V, osnivača svetojeronimskog kaptola traže od kandidata, tj. da umije «ilirski« i da je ilirskog porijekla. Utvrđivanje prvog svojstva, da li Jampšić umije »ilirski« Zbor je povjerio Jurju Križaniću kao jezičnom ekspertu, no Jampšić je odbio da se podvrgne ispitivanju. Što se pak tiče drugog uvjeta, porijekla iz Ilirske pokrajine, a Jampšić je po ocu porijeklom iz Ljubljane, Križanić je prije 18. II 1652 napisao vlastoručno spis u kojem dokazuje kako se Kranjska, u kojoj se nalazi Ljubljana, ne nalazi u Ilirskoj pokrajini. Križanić će za taj spis tvrditi da ne predstavlja njegovo mišljenje već da je fiktivno navodio argumente u prilog postavke da je Kranjska u Ilirskoj pokrajini da bi pokazao apsurdnost i nedokazivost takve postavke. Jeronim Paštrić, pobornik stanovišta da Kranjska, Koruška i Štajerska nisu u Ilirskoj pokrajini i nemaju prava na svetojeronimske ustanove u Rimu, postojano će taj Križanićev protukranjski spis navoditi protiv samog Križanića, koji će naime zastupati protivno stanovište tj. tvrditi da su Kranjska, Štajerska i Koruška u Ilirskoj pokrajini. Paštrić će prinudit Križanića da pod prisegom prizna da je svojeručno spis napisao, što je naravno, Križanić morao potvrditi. Križanićev će spis koristiti protiv Kranjaca i advokati Zbora sv. Jeronima. Pošto je naime prvostepeni sud bio 20. II 1652. presudio u prilog Zboru tj. da Jampšić nema svojstava koja se traže za svetojeronimske ustanove, Kaptol je prizvao na drugostepeni sud i taj je 7. VIII 1652. poništio prvostepenu presudu i proglasio Ivana Jampšića sposobnim za svetojeronimski kanonikat. Nezadovoljan time Zbor sv. Jeronima priziva na najviše crkveno rimsko sudište Svetu Rotu. Stranke

[14] O korespodenciji između Kirchera i carskog rezidenta u Carigradu Simona Renigera vidi: G o l u b, Križanić i njegovi suvremenici, str. 284—285.

spora su se trudile da namaknu što više i što boljih argumenata sebi u prilog i da što uspješnije pobiju dokazala protivne strane. Tako je kranjska strana dobila 31. ožujka 1654. sebi u prilog izjavu kranjskih i hrvatskih plemića, koju ovdje kritički objavljujem, jer je pisana Križanićevom rukom. Sveta rimska Rota je 15. svibnja 1654. presudila da Jampšiću nema mjesta u svetojeronimskom Kaptolu jer mu nedostaje jedno od svojstava, što ga traži bula osnivača Siksta V, naime poznavanje »ilirskog« jezika, a što se tiče drugog svojstva, da li Jampšić, po ocu porijeklom iz Ljubljane, jest iz Ilirske pokrajine, u to Sveta Rota ne ulazi. Međutim je Zbor sv. Jeronima zatražio od samog pape da se upravo to pitanje razrješi kako bi se predusreli budući nesporazumi. Papa udovoljava molbi i 23. VI 1655. određuje da sveta Rota donese presudu o tome što se po misli Siksta V, osnivača svetojeronimskog Kaptola podrazumijeva pod Ilirskom pokrajinom, i to bez mogućnosti priziva. Protukranjsku stranu su na raspravi 10. XII 1655. zastupali prokurator Zbora F. Liberati, s »Informatio facti«, i advokat Zbora N. Severoli s »Informatio iuris«, navraćajući se obojica na Križanića. Za Kranjce je među ostalima odvjetovao i Križanić. Odluka je, 10. prosinca 1655. donesena u prilog protukranjske strane tj. sudište je proglasilo da se pod Ilirskom pokrajinom prema buli Siksta V treba razumjeti Dalmacija, Hrvatska, Bosna i Slavonija, isključivši posvema Kranjsku, Štajersku i Korušku.[15]

Sporenje pred Svetom Rotom tražilo je od obaju strana da znanstveno posižu u geografsko-povjesni arsenal. Elaborati podneseni sudištu pokazuju kako su strane spora iznalazile u nizu geografskih djela, atlasa i pisanih povijesti iskaze sebi u prilog odnosno mjesta podesna za pobijanje protivnika. Križanić kao jedan od prvaka spora bio je na taj način uvučen u geografske studije, i nacionalne terminološke rasprave koje mu uostalom nisu bile tuđe. Paštrić protagonist protivne strane, koji je najvjerojatnije autor ili barem koautor i onih elaborata što su ih podnosili sudištu odvjetnici i prokuratori Zbora pokazao je zavidnu erudiciju. Za knjige potrebne za spor oko Ilirske pokrajine svaka se strana snalazila na svoj način. Paštrić je imao vrsnu i bogatu osobnu knjižnicu, a i iza sebe je imao ustanovu, koja je upravo prije izbijanja spora napravila sabiranje prinosa za svoje potrebe u domovini uključujući tu i Kranjsku. Križanić je imao iza sebe čuvenog geografa Luku Holsteniusa koji mu je svojom izuzetnom geografsko-povje-

[15] O svetojeronimskom sporu raspravljali su: I. Črnčić, Imena Slovjenin i Ilir u našem gostinjcu u Rimu poslije 1453 godine, Rad JAZU 79 (1886) 1—71; Prilozi, Starine JAZU 18 (1886) 87—114. I. Črnčić, Još dvoje o slovjenskom gostinjcu u Rimu izopačeno, Rad JAZU 125 (1896) 1—32. Luka Jelić, L'istituto croato a Roma, Zara 1902. L. Jelić, Hrvatski zavod u Rimu, Vjesnik zemaljskog arhiva 4 (1902) 1—55. I. Golub, Juraj Križanić i pitanje prava Slovenaca na svetojeronimske ustanove u Rimu, str. 213—258. I. Golub, Neki arhivski materijali o ustanovama sv. Jeronima u Rimu, Historijski zbornik 23—24 (1970—71) 347—361.

snom bibliotekom i savjetom mogao biti na pomoć.[16] Strane spora su bile upoznavane s argumentima protivne strane i pozivane da ih opovrgnu pred zbornim sudom Rote. Stoga za poznavanje Križanića nisu važni samo njegovi iskazi, nego i oni protivnikovi. Uvid naime u argumentaciju Križaniću protivne strane nam na neizravan način pokazuje koju je knjišku argumentaciju Križanić sreo kod protivnika. A ne može se sumnjati da je posizao za istim knjigama kojima se služio protivnik kako bi ga pobio odnosno provjerio. Na taj način se mogu raščistiti neka sporna pitanja o Križanićevoj lektiri kao npr. ono da li je Križanić poznavao djelo Mavra Orbinija »Il Regno degli Slavi«, odnosno rječnik Fausta Vrančića »Dictionarium quinque linguarvm«. Budući da je Paštrić obilno vadio argumente za svoju stranu iz Orbinija, a i iz Vrančića Križanić je morao ako ne prije tada se upoznati s Orbinijem i Vrančićem. Velim ako ne prije, jer se je s tim djelima mogao upoznati već u domovini kao župnik u Nedelišću (1643/44) u biblioteci Nikole Zrinskoga u obližnjem Čakovcu.

Spor o Ilirskoj pokrajini tražio je od sudionika da izbruse nacionalnu terminologiju, ispitaju precedense; riječju spor je pomagao narodnoj i etničkoj, geografskoj i povjesnoj svijesti. Sudjelovanje Križanićevo u svetojeronimskom sporu o Ilirskoj pokrajini bilo je ne tek trvenje strana, nego založen studij geografije i povjesti te izučavanje nacionalne terminologije. Izdjelci što su ih pojedine strane spora podastirale Svetoj Roti među kojima treba istaći ovdje objavljeni »Nota ad partes« (a objavljujem samo one u kojima je riječ o Križaniću, i to čitave) prevažni su za poznavanje Križanićeve nacionalne i povjesno-geografske misli te poznavanje duhovnog prtljaga s kojim će skoro nakon zaključenja spora krenuti put Rusije. Nije slučaj da se 1659, dakle tri godine nakon završetka spora o Ilirskoj pokrajini, Križanić ruskom caru ponudio da prevede Konstantina Porfirogeneta i Botera, autore s kojima se operiralo u sporu. Sudjelovanje u svetojeronimskom sporu za Križanića nije slučajna epizoda ili osobna kavga, već djelatnost uklopljena u njegov studij slavenskog pitanja. Prema tome Križanićev drugi boravak u Rimu (1652—58) nije izuzetak u njegovu životu, on je kao i ostala razdoblja njegova djela i življenja obilježen trostrukim radom na narodnom (svetojeronimski spor), crkvenom (rad na sumi kontroverzija »Bibliotheca schismaticorum universa«) i kulturnom polju (radovi iz područja glazbe i pjesme). Križanićeva moć integriranja u svoj idejni svijet onoga što su zbivanja donosila i selekcioniranja iz množine događanja koja su pozivala na angažiranje bila je izuzetno jaka.

Svetojeronimski spor je odjeknuo i u Hrvatskoj. O tome svjedoče tri pisma iz Zagreba, sva iz 1656, jedno Ratkajevo Križaniću, drugo

[16] Golub, Križanić i njegovi suvremenici, str. 288—304. Golub, Contributions, str. 137—144.

Ratkajevo Paštriću, treće Grizogonovo Paštriću. Pažnje je vrijedno pismo što ga 1691. piše starac Paštrić zagrebačkom biskupu Mikuliću, gdje se nakon skoro četiri decenija spominje svetojeronimskog spora i Jurja Križanića. Sva četiri objavljujem ovdje.

Izjava kranjskih i hrvatskih plemića
o tome da Kranjska spada u Ilirsku pokrajinu,
dana u Rimu 31. ožujka 1654.
Križanićev autograf

Prokranjska se strana okoristila prilikom da su se u Rimu našli neki kranjski i hrvatski plemići da dobije od njih izjavu kako se Kranjska nalazi u Ilirskoj pokrajini. Izjavu je objavio prema prijepisu sačuvanu u arhivu Papinskog hrvatskog zavoda u Rimu Ivan Črnčić.[17] Pišući svojevremeno o njoj nagađao sam da se što se tiče hrvatskih plemića mogao Križanić zauzeti da dadu svoj potpis.[18] Naslućivanje se je potvrdilo nad svako očekivanje. Izvornik izjave, što sam ga našao u Tajnom vatikanskom arhivu pisan je samom Križanićevom rukom. Izjava se nalazi u fondu: S. Romana Rota: Iura diversa, 159: A Maio ad iulium 1654; bez paginacije. Na prvom listu nalazi se Križanićevom rukom pisan tekst izjave kranjskih plemića s autografnim potpisima dotičnih i s njihovim pečatima. Na drugom listu dolazi također Križanićevom rukom ali drugom tintom pisan pripisak i potpis hrvatskih plemića s pečatima posve jednakima koji prikazuju krilatog zmaja i natpis: IOANNES DRASKOVITH. Nadnevak teksta izjave i pripiska jest 31. ožujka 1654. Ispod pečata hrvatskih plemića dolazi autografna ovjera potpisa kranjskih i hrvatskih plemića dana od javnog bilježnika Leonarda de Leonardis. Na poleđini stoji naslov na koji se dokumenat upućuje i predmet: sucu Jeronimu Priuliju, parnica o rimskom ili ilirskom kanonikatu, u prilog siromašnih hodočasnika i inih iz Ilirske nacije a protiv Jeronima Paštrića. Kranjski plemići »čiste savjesti i sigurna znanja (kao oni koji su u Kranjskoj rođeni i odgojeni) kazujemo i svjedočimo da pokrajina Kranjska jest pokrajina Slavenska ili Ilirska, i narod koji je nastava je ilirski i jezik kojim se svi općenito služe jest samo ilirski u svim gradovima i trgovištima i selima, niti umiju drugog jezika osim nekog trgovišta Kočevja s nekoliko okolnih sela gdje stanovnici govore njemački.«

Hrvatski plemići, Nikola i Ivan Drašković potvrđuju istinitost izjave kranjskih plemića. Iz ovjere njihovih potpisa od strane javnog bilježnika proizlazi da su Nikola i Ivan sinovi grofa Ivana Draškovića, potkralja Ugarske i bana Hrvatske, očito, dakle oni kojima je Križanić trebao biti učiteljem, kad ga je 1642. ban bio pozvao za odgojitelja svoje djece.

[17] Črnčić, Prilozi, str. 147—148.
[18] Golub, Križanić i pitanje prava Slovenaca, str. 238.

»Memoriale« Francesca Liberatija za svetojeronimski Zbor a protiv Jurja Križanića podnesen sucu Priuliju travnja 1654. Suvremeni prijepis

U arhivu Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu u rukopisnom kodeksu »Informationi facti, et Iuris, Bolle, Summarij et altre scritture nella Causa Romana Canonicatus« na listovima 94 r do 100 v nalazi se u suvremenu prijepisu »Memoriale« što ga je Francesco Liberati, prokurator svetojeronimskog Zbora podnio sucu J. Priuliju za Zbor a protiv Jurja Križanića.

Tekst je pisala ruka koja inače nije pisala ostale tekstove u istom kodeksu. Druga, čini se Paštrićeva ruka unijela je nekoliko umetaka.

Dokumenat nema nadnevka kad je izrađen odnosno podnesen, ali ima na kraju pripisak kad treba biti pred Svetom Rotom raspravljen tj. 24. travnja 1654. Prema tome napisan je prije tog nadnevka. U samom se pak dokumentu spominje 13. travnja iste 1654. godine kad je sudac Priuli pitao bio Križanića za mandat prokure. Znači pisan je nakon tog datuma. Sve u svemu Liberatijev »Memoriale« datira između 13. i 24. travnja 1654.

Strane spora nastalog povodom Jampšićeve aspiracije na svetojeronimski kanonikat u Rimu su se tijekom procesa ponešto modificirale. Prvi oblik bio je na jednoj strani Jampšić kao štićenik kard. Montalta a na drugoj Zbor sv. Jeronima, tako da je proizlazilo da kao suprotne strane stoje Kaptol sv. Jeronima i Zbor sv. Jeronima. Zbor međutim nije jednodušno bio protiv Jampšića, i u Zboru se je vodila borba među njegovim članovima, dok nije došlo do suspendiranja skupštine, dokinuća javnih sjednica, i održavanja tajnih sjednica kojima su imali pravo prisustvovati samo službenici Zbora u nazočnosti dodijeljenog »komesara« Mons. Manfronea, a ovi su listom bili protiv Jampšićeva svetojeronimskog kanonikata i protiv toga da se Kranjsku smatra Ilirskom pokrajinom. Tako u svom funkcioniranju reduciran Zbor nastupao je kao takav, kao strana spora pred Svetom Rotom. Onaj dakle sloj svetojeronimskog Zbora koji je bio prokranjski opredjeljen nije kao takav imao riječi pred Svetom Rotom, i bio je, zacijelo, ogorčen što Zbor, kojeg su i oni članovi, nastupa pred Rotom protivno njihovom stanovištu. To je vjerojatno potaklo Križanića da je prokranjska skupina članova Zbora zatražila i dobila od pape Inocencija X (3. veljače 1654) da kao kranjski hodočasnici budu pripušteni u svetojeronimsku parnicu. Na ročištu 13. travnja 1654. uz prokuratora skupine hodočasnika odnosno skupine bratima Zbora, Ursellija nastupio je kao prokurator i Križanić. Sudac Priuli ga je pitao za mandat prokure, i naložio da ga Križanić podnese. U tom su smislu 17. travnja 1654. šestorica, koja su tvorila skupinu bratima, postavila uz Ursellija i Križanića svojim prokuratorom. To je izazvalo protivnu stranu, i bilo neposrednim povodom »Memo-

rialea« Francesca Liberatija uperena protiv Križanića. Liberati tu tvrdi najprije da je Križanić naveo šestoricu bratima svetojeronimskog Zbora da nastupe kao strana spora u ime hodočasnika »ilirske nacije«. Nadalje Liberati tvrdi da spomenuta šestorica nisu pravovaljano mogla nešto kao članovi Zbora odlučiti, niti Križanića imenovati prokuratorom, jer se sjednice sada mogu održavati samo u dvorani Zbora uz dozvolu kardinala pokrovitelja odnosno Mons. Manfronea. Liberati tvrdi da je Križanić to sve upriličio zato da pokaže kako je spor protiv Kranjaca zapravo djelo Jeronima Paštrića a ne svetojeronimskog Zbora. Da tome nije tako Liberati dokazuje prizivom na dvije sjednice svetojeronimskog Zbora (od 7. i 26. siječnja 1652) na kojima se odlučivalo o ulaženju u spor iz kojih da proizlazi da je spor pokrenuo Zbor a ne Paštrić, i da su ti isti bratimi sudjelovali tada kad je Zbor to odlučivao.

Potaknut tom Liberatijevom tvrdnjom ispitao sam zapisnike citiranih dvaju sjednica i utvrdio da je 7. liječnja 1652. Zbor ovlastio Jeronima Paštrića, Luigija Lupija i Ivana Štajera da nastupaju skupno i pojedinačno gdje treba u sporu, u koji je Zbor odlučio ući, protiv Jampšićeve i Trumsijeve aspiracije na svetojeronimski kanonikat. Na sjednici međutim od 26. siječnja 1652. podnesen je prijedlog da se protiv Jampšićeve kandidature prizove na Signaturu gratiae na što su petorica prisutnika napustila sjednicu, među kojima Ivan Štajer, Antun Pellegrino, Blaž de Blanchis (Bianchi), i Luka Jampšić, otac spornog Ivana, no jer je postojao ipak kvorum pristupilo se glasanju i prijedlog je usvojen s 13 glasova za i tri protiv. Upravo spomenuti Štajer, Pellegrino i Bianchi su poslije bili u skupini svetojeronimskih bratima koji su se konstituirali uz Ivana Jampšića kao strana spora i imenovali Križanića svojim prokuratorom. Da je Paštrić ipak bio pokretač i duša spora, kako je to tvrdio Križanić, priznaje sam Paštrić nakon skoro četiri decenija u pismu zagrbačkom biskupu Mikuliću (1691), koje ovdje objelodanjujem.

Liberatijevo nastojanje da se skupini bratima ospori pravovaljanost nastupanja kao strane spora nije uspjelo. Do kraja spora kao strana nastupat će dotična skupina, ona će biti i naslovnik izgubljene parnice. Nije jasno zašto je Križanić, dobivši mandat prokure od skupine 17. travnja 1654. već 22. travnja 1654. Ursellija postavio za svog prokuratora.

»Nota ad partes« što ju je 15. svibnja 1654.
sucu Priuliju podnio advokat Zbora sv. Jeronima u Rimu
Giovanni Lucatelli za Zbor a protiv Ivana Jampšića
a izradio ju je vjerojatno Jeronim Paštrić

U Tajnom vatikanskom arhivu u fondu *Sacra Romana Rota* pod signaturom *Positiones 225: Coram Priolo 1654* na listovima 207 r do 214 v nalazi se rukopis označen na poleđini kao »Nota ad par-

tes«. Pisale su ga tri ruke: prva do 213 v, druga 213 v, treća 213 v — 214 r. Čija je prva i druga ruka nije izvjesno, očito dvojice prepisivača. Treća je međutim ruka advokata Giovannija Lucatellija s njegovim autografnim potpisom. Autor čitavog elaborata, čini se, nije potpisani Lucatelli, već, vjerojatno, Jeronim Paštrić. Lucatelli kao pravna osoba u svom pripisku izjavljuje da je vidio, u elaboratu donesene navode geografskih pisaca i da ih potpisuje. Za Paštrićevo autorstvo ili barem koatorstvo elaborata govori činjenica da se navode u izdjeljku hrvatski autori kao Faust Vrančić, Mavro Orbinni, da se govori o glagoljici kao i činjenica da onaj dio u kojem se pobija Kirchera u ovom elaboratu podsjeća na Paštrićevo ranije pobijanje istog Kircherovog spisa.[19] Napokon u prilog Paštrićeva autorstva govori, na neki način, istina mnogo kasnije, i sam Paštrić, kad u pismu zagrebačkom biskupu Mikuliću 1691. kaže kako je povoljan ishod spora njegovo djelo.

Ortografija elaborata je vrlo nedosljedna, interpunkcije izostaju gdje se očekuju (npr. ponekad na kraju rečenice), a dolaze tamo gdje im nema mjesta; velikim se slovom pišu proizvoljne riječi a imena se ponegdje pišu malim slovom. Dvojbu da li da unesem reda u tekst rješio sam tako da sam se opredjelio za gotovo paleografski prijepis teksta ne dakako stoga što bi tekst predstavljao jezični spomenik koji uvijek valja prenijeti paleografski, nego zato što tekst tretira delikatnu geografsku građu u kojoj ovako ili onako odabrana interpunkcija može jednoznačno odrediti eventualno kontroverzan iskaz.

Budući da se elaborat nalazi u arhivu Svete Rimske Rote pod 1654. godinom, a nema nikakvih razloga da se sumnja u ispravnost te svrstanosti, on datira iz 1654. Kada, međutim, unutar te godine? Budući da se u tekstu citira 5. veljače 1654. očito je da je nastao nakon tog datuma. A jer je 13. travnja i 15. svibnja 1654 vođena pred Rotom rasprava, i u 1654. više nema ročišta, jasno je da je izdjelak podnesen sucu Priuliju ili pred travanjsku ili svibanjsku raspravu. Iz činjenice da N. Severoli i F. Liberati (g. 1655) upućuje na ovaj dokumenat i vele za nj da je podnesen 15. V 1654. sigurno je da je tekst tada podastrt Priuliju.

Elaborat obuhvaća devet točaka od kojih prve tri upirući se o čuvene geografske autoritete nastoje pokazati što treba a što ne treba podrazumijevati pod Ilirskom pokrajinom. Četvrta, veoma opširna točka, pak polemizira s dva suvremena, rimska geograf-

[19] Da je Paštrić autor teksta »Nota ad partes« uvjerljivo pokazuje leksička, sadržajna i strukturalna srodnost između Paštrićeva elaborata *De situ Carniolae* (1652) i ovdje objavljene *Notae ad partes* (1654), Usporedi npr. folije *Notae ad partes* sa stranicama elaborata *De situ Carniolae* (Črnčić, Prilozi): f. 207 r — str. 92; f. 209 v — str. 95—96; f. 209 v i 210 r — str. 96; f. 210 v — str. 97; f. 211 r — str. 98; f. 211v i 212 r — str. 100 i 101. Nije po sebi isključeno da se je Lucatelli sam služio Paštrićevim elaboratom *De situ Carniolae*, no to je malo vjerojatno, kad je Paštrić bio tada u Rimu i kad je bio sav u sporu.

ska autoriteta, koja su se uključila svojim stručnim mišljenjem u spor, a to su Atanazije Kircher, profesor na Rimskom kolegiju i Luka Holstenius, geograf i bibliotekar, obojica Križaniću nakloni.[20] Točke pak peta do osme uključivo raspravljaju povjesno, etnografski i lingvistički o tome što treba podrazumjeti pod Slavenima i slavenskim zemljama. Predmet izuzetno zanimljiv za izučavanje nacionalne terminologije onog vremena. Deveta i posljednja točka sažimlje svojevremeni Križanićev protukranjski spis i navodi ga kao jedan od argumenata za tezu da Kranjska, Štajerska i Koruška ne spadaju u Ilirsku pokrajinu. Križanićev se elaborat tu stavlja uz bok ostalih ne malih geografskih autoriteta. I ne koristi ga se, kao u nekim drugim dobama spora, kao sredstvo za osobno ozloglašenje Križanića kao prevrtljivca, već kao valjan elaborat.

Budući da su strane spora bile upoznavane s uzajamnim optužbama i argumentacijama, jasno je da je Križanić kao jedan od prvaka prokranjske strane i jedno vrijeme i njen prokurator pred Rotom, poznavao argumentaciju protivne strane i bio pozvan da je, ako može, opovrgne na ročištu. Tako je zacijelo poznavao i ovaj elaborat zvan »Nota ad partes«. U njemu pak dolazi niz pisaca koje Križanić navodi kasnije u Rusiji u svojem djelu »Razgowori ob wladatelystwu«. Za neke od njih je izvjesno da ih je Križanić poznavao prije svetojeronimskog spora i da ih je mogao kao župnik u Nedelišću (1643/44) naći u obližnjem Čakovcu u biblioteci Nikole Zrinskoga kao npr. Botera i Joviusa. Za neke se nije od druguda znalo da ih je Križanić poznavao osim iz njegovih u Rusiji kasnije nastalih djela. Budući da je te iste pisce protivnička strana obilno koristila u svetojeronimskom sporu, ovlašteni smo zaključiti da ih je Križanić upoznao, ako ne prije, a ono upravo prilikom spora o Ilirskoj pokrajini kao npr. Konstantina Porfirogeneta, Martina Cromera, Antuna Bonfinija, Tomu Boziusa. Poglavito su zanimljivi međutim oni pisci koji se spominju a neki obilno koriste u elaboratu »Nota ad partes« a koje Križanić u svom opusu nikad ne spominje, kao npr. Faust Vrančić (Dictionarivm quinque lingarum) i Mavro Orbini (Il Regno degli Slavi). Ne može se utemeljeno sumnjati da je Križanić propustio upoznati se s Vrančićevim rječnikom koji je protivna strana koristila sebi u prilog. A što se Orbinija tiče nije poznat niti jedan dokaz da je Križanić znao Orbinija. Sada međutim možemo reći da ga je morao znati, jer je protivna strana kao iz arsenala upravo iz Orbinija vadila dosta argumenata protiv strane na kojoj je stajao Križanić. On je, ako ne prije, tada upoznao Orbinija. Da li je i posegnuo za njim? Zacijelo jer je posizao za svim što se ticalo Slavena i jer je trebalo pobijati Paštrićeve iz Orbinija preuzete argumente.

[20] Golub, Križanić i njegovi suvremenici, str. 227—261, 288—304. Golub, Contributions, str. 93—119, 137—144.

»Nota ad partes« je jedan od najvažnijih dokumenata spora; na nj će se na posljednjoj raspravi pred Rotom (10. XII 1655) obilno pozivati protukranjska strana; njegova prisutnost će se osjećati obrazloženju konačne odluke Svete Rote (donesene 10. XII 1655).

»Informatio iuris« Niccolòa Severolija, advokata Zbora sv. Jeronima u Rimu i »Informatio facti« Francesca Liberatija, prokuratora Zbora podnesena 1655. sucu Priuliju za Zbor a protiv I. Jampšića i sudionika spora

Budući da je Sveta Rimska Rota zborni sud advokati i zastupnici (prokuratori) strana spora bili su dužni svoje elaborate podnijeti glavnome sucu koji ih je tri dana prije rasprave trebao dati ostalim sucima koji u dotičnoj parnici tvore zborno sudačko tijelo. To je zacijelo razlog zašto su se neki izdjelci tiskali u svega nekoliko primjeraka kao listovi. Oni odgovaraju današnjim kopijama strojopisa. Odvjetnički odnosno prokuratorski elaborati zvali su se »Positiones«. U *Tajnom vatikanskom arhivu* u fondu *Sacra Romana Rota* pod signaturom *Positiones 281: coram RPD Priolo 1655—56* našao sam takve elaborate, jedan o pravnoj strani spora »Informatio iuris« od advokata Zbora sv. Jeronima Niccolòa Severolija, drugi o činjeničnoj strani predmeta spora »Informatio facti« od prokuratora Zbora Francesca Liberatija. Liberatijev se izdjelak nalazi još u istom arhivu i istom fondu pod signaturom *Positiones 276: R. P. Priolo* s pripiskom pri dnu posljednje stranice »Bichio«. Iz toga se vidi da je dotična kopija bila dana sucu Bichiju. Odatle ujedno doznajemo za ime jednog od sudaca zbornog suda koji je pod predsjedanjem Priulija vodio svetojeronimski spor. Budući da su izdjelci bili otisnuti u nekoliko primjeraka za porabu sudaca zbornog suda, za očekivati je da se je sačuvao još koji primjerak, povrh ovih navedenih. Doista u Vatikanskoj biblioteci pod signaturom Stamp. Chigi III, 377 unutar knjižice koja sadrži glavne materijale u vezi sa svetojeronimskim sporom o I. Jampšiću i o Ilirskoj pokrajini (u prijepisu), nalazi se i Severolijev elaborat. U arhivu pak Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu nalazi se Liberatijev izdjelak. Kao alegat knjizi R. Papafave »De situ Carniolae« (Rim 1655) u Sveučilišnoj i nacionalnoj biblioteci u Zagrebu nalaze se oba elaborata Severolijev i Liberatijev (pod signaturom R. VI. 8. 108).

Elaborat Niccolòa Severolija »Informatio iuris« obuhvaća sedam stranica sitnotiskanog teksta. Pravnim govorom, navođenjem raznih presedana u praksi Svete Rote Severoli nastoji dokazati da se pod Ilirskom pokrajinom, čiji pripadnici jedini po buli utemeljitelja Siksta V imaju pravo na svetojeronimske beneficije, treba podrazumijevati Dalmaciju, Hrvatsku, Bosnu i Slavoniju, isključivši po-

sve Koruško, Štajersku, Kranjsku i Istru. Navodeći razne argumente za svoju tvrdnju napominje i nekadanji Križanićev protukranjski spis, ali ga iskrivljuje utoliko što veli da je Križanić pod prisegom izjavio da Kranjska nije Ilirska pokrajina, dok je Križanić prisegom potvrdio samo to da je spis njegovom rukom pisan.

»Informatio iuris« je vjerojatno rad Jeronima Paštrića, kojemu je Severoli eventualno dao stanovit pravni oblik. Za to da je Paštrić autor teksta govori leksička i sadržajna srodnost između ranijeg Paštrićevog teksta »De situ Carniolae« i ovog teksta »Informatio iuris«.[21]

Elaborat prokuratora svetojeronimskog Zbora Francesca Liberatija »Informatio facti« nastoji dokazati da su uvjeti bule Siksta V da na svetojeronimske ustanove imaju pravo samo oni koji umiju ilirski i porijeklom su iz Ilirske pokrajine, povjesno shvaćani i praksom protumačeni tako da se pod Ilirskom pokrajinom razumiju Dalmacija, Hrvatska, Slavonija i Bosna, te da su isključene Kranjska, Štajerska, Koruška i Istra. Kao jednu činjenicu u prilog napominje nekadanji protukranjski spis J. Križanića: »koji upravo drži da pokrajina Kranjska nije ilirska, već njemačka, i da se pribraja austrijskim pokrajinama, koje su njemačke«. Elaborat obuhvaća sedam sitnotiskanih stranica.

Za to da je J. Paštrić autor (ili barem koautor) i ovog elaborata govori leksička i tematska srodnost između Paštrićeva ranijeg teksta »De situ Carniolae« i ovog teksta »Informatio facti«.[22] Moguće je dakako da je prokurator Zbora i podnositelj izdjeljka sudištu Francesco Liberati elaboratu dao pravni oblik. Zanimljivo je da se u ovom izdjeljku koji govori o činjenicama osjeća više Paštrićeva ruka nego u prethodnome u kojem se govori o pravnoj strani predmeta spora.

Oba se elaborata, poglavito drugi, pozivlju na ovdje također objavljen tekst »Nota ad partes«, koji, kako sam pokazao, najvjerojatnije jest djelo J. Paštrića.

Elaborate »Informatio iuris« i »Informatio facti« priopćujem ovdje, makar su otisnuti u par primjeraka kao »leteći listovi« za porabu sudaca zbornog suda Rote, jer ti primjerci odgovaraju današnjim strojopisnim kopijama i tretiraju se kao rukopis, i doista su krajnje rijetki.

---

[21] Usporedi npr. stranice Paštrićevog elaborata *De situ Carniolae* (Črnčić, Prilozi) s ulomcima Severolijeve ovdje priopćene *Informatio iuris.* Severolijeve ulomke navodim prema početnim riječima jer tekst nije paginiran.

Insignia inspiciuntur — str. 95; *Sed omnem scrupulum* — str. 94—95; *Quamvis enim Illyricum Universale* — str. 94; *Comprobatur id* — str. 102.

[22] Usporedi npr. ulomke Liberatijeve *Informatio facti,* ovdje priopćene sa stranicama Paštrićeva elaborata *De situ Carniolae* (Črnčić, Prilozi): *Alia similiter* — str. 94; *Confirmantur praedicta* — str. 95: *Hoc idem* — str. 94—95; *Preterea negari non potest* — str. 94; *Et egregie* — str. 93; *Secundo, quia* [...] *Tertio, quia* — str. 102; *Quinto. Accedit* — str. 94—95.

Pismo Jurja Ratkaja od 25. travnja 1656. iz Zagreba Jurju Križaniću u Rim

O tome da li su se Križanić i Ratkaj poznavali, i ako su se znali kako su se međusobno odnosili, nije se ništa pouzdano znalo, dok nije pronađeno Ratkajevo pismo Križaniću iz kojeg je vidljivo da su se znali i da su prijateljevali jedno vrijeme. Ovo je pismo ujedno do sada jedini dokumenat o Križanićevim, makar unilaterarnim dodirima s domovinom nakon što ju je 1646. bio ostavio.

Kako je moglo izgledati prijateljevanje značajne dvojice do pojave Ratkajeva pisma Križaniću nije poznato. Činjenica je da su bili kolege po kanonikatu, čak su, čini se, nekako u isto vrijeme (1642) bili i imenovani na tu visoku čast u zagrebačkoj crkvi. Obojica su prestali biti kanonici: Križanić se odrekao kanonikata iz ljubavi prema Moskoviji u koju se zaputio, a Ratkaja su isključili iz kanoničkog gremija zbog kleriku nepristale ljubavi prema jednoj ženi. Križanić i Ratkaj su imali neke zajedničke prijatelje tako bana Nikolu Zrinskoga i palatina Ivana Draškovića. Ovaj potonji je stavljao neizravno Križaniću u izgled napredovanje do biskupske stolice, on je također kasnije podržavao Ratkajevu kandidaturu za biskupa. Ratkaj i Križanić su bili dakle biskupski kandidati: Ratkaj za zagrebačku a Križanić za svidničku (unijatsku) biskupiju.

Pismo Jurja Ratkaja Jurju Križaniću nalazi se u arhivu Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu u snopu spisa »Storia di vario genere« br. 17. Pismo predstavlja prijepis napravljen rukom Jeronima Paštrića. Ratkaj je naime pismo za Križanića poslao Paštriću s napomenom da ga, smatra li da će to biti dobro, dade dostaviti Križaniću. Paštrić je, očito, izvornik dostavio Križaniću a za sebe napravio prijepis, koji ovdje objavljujem. Nadnevak pisma je: Zagreb 25. travnja 1656. Paštrić je na prijepisu naznačio i datum prispjeća: 25. kolovoza 1656.

Povod Ratkajeva pisma Križaniću jest Križanićevo sudjelovanje u svetojeronimskom sporu o Ilirskoj pokrajini i o Kranjcima. Ratkaj veli Križaniću da su mu mnogi već pisali o njegovu čudnom stanovištu da naime Kranjska, Koruška i Štajerska pripadaju Ilirskoj pokrajini; Ratkaj prigovara Križaniću da protivno svim razlozima i službenim presudama tvrdoglavo ostaje kod svojega. Zbog želje onih koji ga mole (od drugud znamo da je to bio svakako J. Paštrić), zbog svog naroda i zbog Križanićeva dobra nakon što se bio uzdržavao od pisanja u nadi da će se Križanić opametiti, upućuje mu sada ovo pismo. Zauzet radom na nastavku povjesnog djela i priređivanjem govora na domovinskom jeziku ne može se puno zadržavati s Križanićem. Svoj prigovor Križaniću Ratkaj iz-

nosi u dva susljedna oblika, u objektivnom i subjektivnom, odnosno predmetnom i osobnom. Ratkaj pobija najprije objektivnu valjanost Križanićeva stanovišta, a zatim pokazuje subjektivnu, osobnu Križanićevu nevaljanost. Oboje pak čini na način retoričkih pitanja, s puno afekta, što pismu daje i literarnu vrijednost. Najprije dakle postavlja Križaniću pitanje kako se, protiv struje, trsi i usuđuje tvrditi da Kranjska, Štajerska i Koruška pripadaju Iliriku. Mimoilazi ono što mu (Križaniću) je u Rimu pokazano o Iliriku, već ga samo ovo jedno pita: kojemu od devet kraljevstava što ih Ilirik sadrži pribraja Kranjsku, Štajersku i Korušku; da li Dalmaciji, Bosni, Bugarskoj i drugima koja su prostorno veoma udaljena; zar Slavoniji, ali ovu, po sudu svih geografa i povjesničara omeđuje Sava i Drava, i niti jednu od ovih triju pokrajina u sebi posvema ne uključuje; zar Hrvatsku, odgovor je isti kao i za Slavoniju; isto vrijedi i za Istru i za Liburniju. K tome Ratkaj dodaje još i to, da su ilirska kraljevstva uvijek uživala punu slobodu, dok su Kranjska, Koruška i Štajerska podložne baštini i robovanju. Nakon tog objektivnog vida svoje argumentacije Ratkaj prelazi na osobni, subjektivni aspekt. Postavlja naime Križaniću pitanje (imajući očito pred očima njegov prvotni protukranjski spis) kako može opozivati ono što je prije poricao, kako iz istih usta izlijeva slatko i gorko, kako iz istih grudi daje miris ruža i smrad koprive, kako može predpostavljati da mu se vjeruje kad je nepostojan. Zatim Ratkaj pretječe eventualni Križanićev odgovor, da je prvotno stanovište promijenio upoznavši istinu te da je od lažnog prešao na istinito mišljenje. To bi bilo dobro, veli mu Ratkaj kad bi to bilo tako, no on se jako boji da je Križanić ponesen strašću iz istinskoga pao u lažno, te dok se vodi jalom prema osobama pravi se da je pronašao istinu. Ratkaj se napokon osvrće na Križanićevu navodnu riječ da ga nužda nagoni da se bori protiv svoga vlastitog naroda i mišljenja. Nije jasno odakle Ratkaju taj podatak niti je izvjesno koliko je on točan. Ratkaj kori Križanića da lukavim razlaganjem obmanjuje. Na kraju pisma Ratkaj moli Križanića neka pravo primi ovu opomenu od njega svog nekadanjeg prijatelja, neka povinuv željeznu šiju ushtjedne istaći se radije branjenjem domovine, vjerom i postojanošću nego nepromišljenošću.

Da li je Križanić odgovorio na Ratkajevo pismo nije znano. Činjenica je, međutim, da Križanić više nikada u kasnijim nama poznatim djelima ne govori da su Kranjska, Štajerska i Koruška slavenske zemlje, a ne jedamput u različitim prilikama nabraja slavenske zemlje i narode. Duguje li se to Ratkajevu uvjeravanju ili Križanićevu »obraćenju« k onom prvom svom protukranjskom spisu; znači li to da Križanić u protukranjskom spisu ipak nije, kako je kasnije tvrdio, fiktivno nego stvarno zastupao stanovište da Kranjska, Koruška i Štajerska ne pripadaju Ilirskoj pokrajini?

Autografno pismo Jurja Ratkaja od 25. travnja 1656. iz Zagreba Jeronimu Paštriću u Rim

Istom poštom kojom je poslao pismo za Jurja Križanića Ratkaj je poslao i pismo Jeronimu Paštriću.

Jeronim Paštrić, Splićanin, rodio se, kako doznajemo tek iz ovdje objavljena njegova pisma A. I. Mikuliću, g. 1615. Dolazi 1641. u Mletke, gdje je od 1645. prior u Zavodu katekumena. U Rim dolazi 1650. i postaje članom Zbora sv. Jeronima, njegovim blagajnikom te sakristom crkve sv. Jeronima (Sancti Hieronymi Illyricorum). Kanonikom iste crkve postaje 1656. Do 1693. obnaša službu predsjednika Zbora sv. Jeronima. Umro je 1700. i pokopan u crkvi sv. Jeronima u Rimu.[23] Jovan Radonić ga zamjenjuje s njegovim mlađim bratom Ivanom i obrnuto,[24] što je opovrgao najprije Štefanić,[25] zatim Schütz[26] i napokon ja.[27] Vrlo založen u sporu oko Ilirske pokrajine napisao je nekoliko spisa o Ilirku, tako: Descriptio Dalmatiae et Illirij cum suis Provincijs,[28] zatim raspravu: De situ Carniolae et Lubianae eius metropolis,[29] zatim rad o Lješu i Ilirku.[30] Napokon teološki rad Paštrićev: De Baptismate Zagrebiensi, gdje je Paštrić našao načina da progovori i o Ilirskoj pokrajini, koja je postala nekom vrstom njegove opsesije.[31] Njegov je spis i »De Ungarorum origine, imperio«.[32]

---

[23] J. Burić, Kanonici hrvatskog Kaptola sv. Jeronima u Rimu, Radovi hrvatskog povjesnog instituta u Rimu, sv. III—IV, Rim 1971, str. 107—111.

[24] J. Radonić, Jeronim Pastrić, istorik XVII veka, Glas Srpske akademije nauka CXC, drugi razred 95, Beograd 1946, str. 84, 194—95. J. Radonić, Štamparije i škole Rimske kurije u Italiji i u južnoslavenskim zemljama u XVII veku, Srpska akademija nauka, Beograd 1949, str. 75, 78.

[25] Vj. Štefanić, J. Radonić: Štamparije i škole Rimske kurije u Italiji i u južnoslavenskim zemljama u XVII veku, Historijski zbornik 4 (1951) br. 1—4, str. 266—270.

[26] J. Schütz, Das Handschriftliche Missale Illyricum Cyrillicum Lipsiense, Wiesbaden 1963.

[27] I. Golub, Ivan Paštrić (1636—1708), Prinosi za životopis, Poljički zbornik I, Zagreb 1968, str. 207—208.

[28] Naučna biblioteka u Zadru, Ms: 575. Vidi: Golub, Neki arhivski materijali, str. 353.

[29] Črnčić, Prilozi, str. 90—102.

[30] Burić, Kanonici, str. 109.

[31] Golub, Neki arhivski materijali, str. 347—348.

[32] Paštrićev rad *De Vngarorum Imperio late sumpto ac Jure Episcopatus illius* nalazi se u arhivu Zbora za širenje vjere u Rimu pod signaturom *Scritture originali riferite nelle Congregazioni generali sv. 487, f. 467—488;* a autografni koncept se nalazi u arhivu Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu, bez signature, svega 28 stranica. Spis ima nekoliko slojeva: povjesni uvod (do str. 13), *De Dalmatia recentiori* (str. 13—15), *De Croatia* (str. 15—16), *De Slauonia* (str. 16—17), *De Bosna* (str. 17—23), *De Rascia, et Servia* (str. 23—27), *De Bulgaria* (str. 27—28). Nema nadnevka, no citira Ivana Luciusa, dakle spis je nastao nakon što je ovaj napisao svoje djelo *De regno Dalmatiae et Croatiae* koje je napisano 1661—62, a tiskano u Amsterdamu 1666.

Ratkajevo pismo Paštriću je zapravo odgovor na Paštrićevo ponovno pisanje u vezi sa sporom o Ilirskoj pokrajini. Autograf Ratkajeva pisma nalazi se u arhivu Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu u snopu spisa »Storia di vario genere« br. 17, a sadrži stranicu i po teksta. Pisano je latinski iz Zagreba 25. travnja 1656. u Rim; primljeno u Rimu 25. kolovoza 1656, a Paštrić je na nj odgovorio 2. rujna 1656.

Ratkaj počinje pismo konstatacijom da mu je Paštrić nepoznat po viđenju ali poznat po domovinskoj ljubavi. Što se pak povjesnih pitanja tiče koja su bila pretresana pred Svetom Rotom, a koja mu Paštrić šalje, Ratkaj veli da nema tim učenim izdjelcima što dodati. Žali na prvom mjestu i veoma što Križanić ide strminom strasti, što muči svoj narod i sebe, i zato oslanjajući se na staro poznanstvo, nastoji ga od toga odvratiti pismom što ga prilaže, koje neka mu Paštrić isporuči danom prilikom, osim ako smatra da bi Križanić ogorčen pismom upao u još gore stanje. Potaknut, veli Ratkaj, evanđeoskom naukom, da treba brata nasamu opomenuti, i upozoren od Paštrića, ne uskraćuje spasonosnu riječ, u nadi da će Križanić doći k sebi; a ako tvrdoglavo prezre spasonosne opomene te se preda gnjevu, neka mu se navede tužna ona riječ: »Propast je tvoja od tebe, Izraele.« Da ne odulji pisma, Ratkaj upućuje Paštrića neka vidi što je u vezi s time napisao u pismu za Križanića. Zahvaljuje Paštriću za njegova dva pisma, i za poslanu knjižicu. Šalje mu svoju knjigu, koju je Paštrić tražio te očekuje djelo Ivana Luciusa: De rebus Dalmaticis.

Knjiga koju je Paštrić poslao Ratkaju je, očito, Papafavina: De situ Carniolae,[33] a knjiga koju Ratkaj šalje Paštriću jest; Memoriae regum et banorum Dalmatiae, Croatiae et Sclauoniae, Beč 1652.

Autografno pismo Ivana Grizogona od 4. svibnja 1656. iz Zagreba Jeronimu Paštriću u Rim

Pismo Ivana Grizogona Jeronimu Paštriću nalazi se u arhivu Papinskog hrvatskog zavoda u Rimu u snopu spisa »Culto«, br. 14. Obuhvaća stranicu i po teksta, treća stranica je prazna a na četvrtoj je adresa, pečat i Paštrićev pripisak. Pisano je u Zagrebu 4. svibnja 1656, talijanski. Poslano dobrotom krčkog biskupa Jurja Jurjevića (Georgicea). Paštrić ga je primio 25. kolovoza, a na nj odgovorio 2. rujna 1656. Pismu je bila priložena Ratkajeva knjiga: Memoria regum et banorum. Pismo je autografno. Pisano je na brzinu. Odaje stanovitu prisnost između autora pisma i naslovnika pisma. Grizogonovo je pismo zapravo popratnica dvjema Ratkaje-

[33] De sitv Carniolae, Carinthiae, Stiriae, atqve Epeiri et Regionum Illyrico Finitimarum Disquisitio Roberti Papafavae Patauini Patricii Veneti, Abbatis commendatarii. Romae, Apud Haeredem Io. Colinij. MDCLV. Superiorum Permissu.

vim pismima onom za Križanića i onom za Paštrića, objema poslanim Paštriću. Ispričavši se što rijetko piše Paštriću i potvrdivši prijem Papafavine knjige »De situ Carniolae«, prelazi na Ratkaja. Veli da se je namučio dok je došao do Ratkajeve knjige (Memoria regum et banorum) jer je naklada mala a potražnja velika. Ratkaj mu tu knjigu sada šalje. Hvaleći Ratkaja a kudeći Križanića Grizogon piše: »Iz priloženog pisma što ga [Ratkaj] piše onom mahnitom Križaniću, lako će Vaše gospodstvo moći shvatiti kakve osjećaje gaji taj gospodin [Ratkaj] prema našoj naciji.« Ako se Ratkajevo pismo Križaniću ne bi pokazalo dostatnim, neka Paštrić pošalje prijepis onog Križanićevog spisa što ga je bio napravio u prilog njihove strane, kako bi se Križanića još više zbunilo. Grizogon još svjetuje Paštriću da, prije nego što isporuči Križaniću Ratkajevo pismo, napravi prijepis. Pri kraju zahvaljuje za priopćene novosti, preporuča se za daljnje, jer se tu [u Zagrebu] živi kao pustinjak.

Paštrić je, kako smo vidjeli, na sreću poslušao Grizogonov savjet i napravio prijepis Ratkajeva pisma Križaniću koji se je sačuvao do danas.

Treba znati da su zemljaci Paštrić i Grizogon tijesno surađivali u svetojeronimskom sporu. Na Paštrićev prijedlog je Ivan Grizogon s Nikolom Kopčićem bio 1650. poslan u domovinu iz Rima da sabire priloge za svetojeronimski gostinjac. Grizogon i Kopčić su u svom izvještaju o prošnji podnesenu Zboru sv. Jeronima (6. kolovoza 1651) crno prikazali Kranjsku, gdje da im nije bilo dopušteno sabirati za »Ilirski« gostinjac, jer da Kranjska nije Ilirska nego njemačka pokrajina, da Kranjci niti su slali niti će slati u Ilirski gostinjac svoje hodočasnike. Dokumenti su opovrgli, barem dijelom, crno crtanje Kranjske. Iz njih proizlazi da su spomenuta dvojica tamo skupili dvostruko više nego što su tvrdili, i da su od crkvenih glavara, kao npr. ljubljanskog biskupskog vikara bili dobili preporučna pisma za sabiranje.[34] Moguće je, doista, da je Križanić, osjetljiv na nepravdu što se nanosila bilo komu i bilo od koga, prozrevši te i takve makinacije odstupio od protukranjske skupine, ukoliko se, dakako, u njoj uopće nalazio.

Zapisnik sjednice Zbora sv. Jeronima u Rimu od 30. travnja 1656. i izvadak iz zapisnika od 8. srpnja 1657. i 15. ožujka 1659.

U arhivu Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu u devetom svesku »Dekreta«, koji predstavljaju zapravo zapisnike sjednica Zbora, nalazi se pod nadnevkom 30. travnja 1656. zapisnik toga dana održane sjednice. Zapisnik je zanimljiv stoga što bilježi

[34] Črnčić, Imena Slovjenin i Ilir, str. 34—35. Črnčić, Još dvoje o slovjenskom gostinjcu, str. 1—32.

tok i sadržaj prve sjednice Zbora održane nakon što je definitivno riješen dugogodišnji spor o I. Jampšiću i Ilirskoj pokrajini, i što je pri tome riječ i o Križaniću.

Tajnoj sjednici prisustvovala su šestorica. Prva i dominantna točka sjednice jest presuda Svete Rote od 24. travnja 1656. Tu se veli da je presuda donesena u prilog Zbora a protiv I. Jampšića, Ivana Kalabasona, Blaža de Bianchija, Jurja Križanića, Jurja Golenca i drugih. Križanić je dakle jedan od skupine koja je tvorila stranu spora. Zatim se sažimlje sadržaj presude tj. da pod Ilirskom pokrajinom prema buli Siksta V se podrazumijeva Dalmacija, Hrvatska, Bosna i Slavonija i da se samo oni koji potječu iz tih pokrajina smiju primati u gostinjac i Zbor sv. Jeronima i pripuštati nadarbinama crkve sv. Jeronima. Dalje se govori o financijama u vezi sa sporom, o naplatama bilježnika i drugih. A kardinalu pokrovitelju zbora Sacchettiju se odlučuje uputiti upit da li oni bratimi koji se nalaze već u Zboru a potječu iz Štajerske, Koruške, Kranjske i Istre, moraju ostati u Zboru unatoč toga što su presudom od 24. travnja isključeni i proglašeni da nisu ilirskog naroda. Što se prisutnika tiče, valja spomenuti da se na sjednici nalazio Kuzma Antica, vođa bune podignute 1652. u Lastovu protiv dubrovačke vlasti.

U zapisnicima svetojeronimskog Zbora od 8. srpnja 1657. i 15. ožujka 1659. Križanić se doduše ne spominje poimence — zato ih ne prenosim u cjelini — no spominje se strana svetojeronimskog spora kojoj je on pripadao.

Na sjednici svetojeronimskog Zbora 8. srpnja 1657. — prvoj koja je održana nakon sjednice 30. IV 1656. — zaključeno je da treba provesti odluke Svete Rote o Ilirskoj pokrajini. Zahtjev da se provedu tri dekreta Svete Rote poslani protiv pripadnika strane koja je izgubila spor (a kojoj je pripadao i Križanić) daje naslutiti da odluke Rote nisu dokraja primjenjene, možda zbog kakvih čisto praktičkih nejasnoća, možda zbog kakvog znalačkog opiranja presudom pogođenih osoba. U to se vrijeme Križanić još nalazi u Rimu. Što je konkretno nakon ove sjednice Zbora od 8. srpnja 1657. bilo poduzeto protiv strane koja je izgubila spor i protiv Križanića koji joj je pripadao nije znano.

Da je svetojeronimski spor tinjao na neki način i nakon što je sudski riješen daje naslutiti ne samo zapisnik od srpnja 1657. nego i zapisnik sjednice svetojeronimskog Zbora od 15. ožujka 1659. Zbor tada odlučuje da se Robertu Papafavi pošalje pedeset primjeraka njegove knjige »De situ Carniolae«, da se onima koji su izgubili spor — možda na njihov zahtjev? — dodjele knjige Zbora; ne veli se koje, možda po primjerak Papafavine knjige. Zbor donosi odluku — nadahnutu na presudama Svete Rote o Ilirskoj pokrajini — da se dade izraditi geografska karta Hrvatske, Dalmacije, Slavonije i Bosne, pokrajina čiji pripadnici imaju pravo na beneficije svetojeronimskih ustanova u Rimu. Karta koju je izradio Andrija

Buffalini — posve prema želji svetojeronimskog Zbora iz 1659. — nalazila se i do dana se današnjega nalazi na vidnu mjestu u Zavodu sv. Jeronima. Na njoj samoj je napisano da je napravljena u skladu s odlukom Svete Rote od 1655. Karta predstavlja epilog svetojeronimskom sporu o Iilirskoj pokrajini.

Autografno pismo oca Virgilija Spade od 4. lipnja 1657. iz Chiesa Nuova u Rimu Luki Holsteniusu

26. siječnja 1658. na sjednici Zbora za širenje vjere, održanoj u prisutnosti pape Aleksandra VII, u sklopu raspravljanja o Jurju Križaniću rečeno je papi, da o Križanićevoj stvari može više čuti od oca Virgilija kojemu je sve poznato. Budući da nije navedeno prezime oca Virgilija ostalo je neizvjesno tko je taj čovjek blizak papi i blizak Križaniću. Jagić se domišljao da je to morao biti namještenik koje od rimskih knjižnica u koje je Križanić zalazio.[35] Našavši pismo Virgilija Spade u kojemu je čitavome riječ o Križaniću identificirao sam zagonetnog »oca Virgilija«.

Virgilije Spada (1595—1662), je nemiran i pronicav duh, koji se smirio u redu Oratorijanaca, zanesen glazbom, vješt novčanim poslovima, prijatelj Berninija i Borrominija, vjerojatno idejni začetnik kolonada pred bazilikom sv. Petra u Rimu, začetnik borominijevske sale kod Chiesa Nuova u Rimu u kojoj se do dana današnjega održavaju glazbeni sastanci, i gdje je, vjerojatno, i Križanić 1656. branio svoje »Glazbene tvrdnje«, prijatelj i savjetnik pape Aleksandra VII i nadasve dobrohotan čovjek koji je kod gradnje pojedinih objekata živio u barakama s radnicima kao jedan od njih — pojava nečuvena za ono vrijeme.[36] Spadinu dobrohotnost iskusio je i Križanić, o čemu svjedoči Virgilijevo pismo upravljeno L. Holsteniusu.

U Vatikanskoj biblioteci u Fondo Barberini pod signaturom Barb. Lat. 6500 nalazi se pismo Virgilija Spade Luki Holsteniusu. Pismo je autograf, s time da je glavnina napisana kaligrafski a završetak brzopisno. Pismo se nalazi na listu 181 r, koji je čitav ispisan, listovi 181 v i 184 r su prazni, a na listu 184 v nalazi se Holsteniusova adresa. Nadnevak pisma je: »Della Chiesa Nuova li 4 Giugno 1657«.

Pismo je pisano prisno. Smjesta ide in medias res. »Naš Križanić — Il nostro Crisanio« — prva je riječ pisma. Očito je da je Križanić nekako i Spadi i Holsteniusu blizak. Dva ulomka pisma odrazuju dva sloja sadržaja. U prvom ulomku Spada konstatira Križanićevu melankoliju i potištenost u koju je zapao jer ne vidi kod nadležnih poglavara ekspeditivnosti u vezi s njegovim spisima, te

[35] V. Jagić, Život i rad Jurja Križanića, Zagreb 1917, str. 97.

[36] Golub, Križanić i njegovi suvremenici, str. 304—308. Golub, Contributions à l'histoire, str. 129—133.

se opire da svoje djelo podnese tajniku Zbora za širenje vjere na uvid, a s druge je strane uvjeren da je njegovo djelo u rukama Holsteniusovim. Nakon tih kratkih ali nabijenih konstatacija i obavještenja danih Holsteniusu, Spada poziva naslovnika svog pisma Holsteniusa, da, dozvoljava li mu to osvjedočenje, podupre Križanićevo djelo, koje mu šalje u rukopisu skupa s Križanićevom promemorijom, za koju neka Holstenius prosudi da li da je dade skupa s djelom tajniku Zbora Albericiju. Spada veli da je govorio Križaniću kako mu nema boljeg puta nego da dade svoje, makar nedovršene, radove tajniku Alberaciju, kako bi si ovaj stvorio predodžbu o Križanićevoj založenosti i zasluzi videći toliku množinu rukopisa.

Djelo o kojem se radi zacijelo je Križanićev autograf »Bibliotheca Schismaticorum Universa« koji sam, nije tome dugo, pronašao u arhivu Zbora sv. Službe u Rimu.[37] A moguće je da su uza nj bili još neki spisi.

Pismo nije ostalo bez učinka. Na sjednici Zbora za širenje vjere 26. siječnja 1658, održanoj pred papom Alksandrom VII, tajnik Zbora je izjavio o Križaniću: »Sastavio je mnogo knjiga protiv raskolnika koje su mi puno hvalili Luka Holstenius i kardinal Brancacci.«[38]

Poimanje da Križanić za svog drugog boravka u Rimu nije imao čovjeka koji bi ga nastojao razumjeti i poduprijeti nije, nakon što je nađeno navedeno Spadino pismo Holsteniusu, održivo.[39] Spada je trijezno i dobrohotno svjetovao i pomagao Križanića. Otac Virgilije Spada bio je zacijelo najsvjetlija točka Križanićeva rimskog neba.

Priopćujem i Spadino autografno pismo od 26. veljače 1657. iz Chiesa Nuova u Rimu upućeno također Luki Holsteniusu u Rim, koje se nalazi u Vatikanskoj biblioteci pod signaturom Barb. Lat. 6500, na listu 180 r, koji je ispisan i listu 186 v na kojem se nalazi Holsteniusova adresa. U tom nedotjeranom, na brzinu pisanom i zagonetnom pismu, Spada govori Holsteniusu o nekakvom Moskov-

[37] I. Golub, Autograph of Križanić's Work »Bibliotheca Schismaticorum Universa« discovered in the Archives of the St. Officium at Rome, Bulletin scientifique, Conseil des Academies des sciences et des arts de la RSF de Yougoslavie, Section B: Sciences humains, Tome 5 (14), No 10—12, Zagreb 1969, str. 301—302.

I. Golub, Bibliotheca Schismaticorum Jurja Križanića, Svesci (Zagreb 1970—71), br. 19—20, str. 126—127. I. Golub, Otkriven autograf Križanićeva djela »Bibliotheca Schismaticorum Universa«, Kolo 9 (129), Zagreb 1971, br. 10, str. 1051—1058. I. Golub, L'autograph de l'ouvrage de Križanić »Bibliotheca Schismaticorum Universa« des archives de la Congrégation du Saint Office à Rome, Orientalia christiana periodica XXXIX, fasc. I, str. 131—161. Golub, Križanić i njegovi suvremenici, str. 301—303.

[38] V. Jagić, Zur Biographie Križanić's, Archiv für slavische Philologie 6 (1882) 121.

[39] O Križaniću i Holsteniusus vidi: Golub, Križanić i njegovi suvremenici, str. 288—304. Golub, Contributions à l'histoire, str. 137—144.

ljaninu — da li je taj »Moskovita« u pravom ili prenesenom smislu Moskovljanin, nije jasno. Spada moli Holsteniusa da dade Moskovljaninu petnaest priloženih škuda, pošto on nije uspio da ovaj od njega primi zlatnu medalju iste vrijednosti. Na kraju veli da nije imao prilike da o tome govori s papom no to može učiniti Holstenius. Ako se radi o Moskovljaninu u doslovnom smislu, nezamislivo je da Križanić ne bi s njime stupio u dodir, željan svega što se tiče Moskovije pogotovo kad su njegovi pokrovitelji Spada i Holstenius saobraćali s tim Moskovljaninom. Činjenica je da u to vrijeme (11. siječnja do 1. ožujka 1657) pada poslanstvo Čemodanova i Postnikova iz Moskve u Mletcima, i da je Aleksandar VII bio zainteresiran da s poslanstvom stupi u dodir. S druge strane, ako se pod Moskovljaninom treba razumjeti neka osoba koja nije Moskovljanin u vlastitom već u prenesenom smislu riječi, za što ima temelja u samom Spadinu pismu. onda nije isključeno da taj Moskovljanin jest sam Križanić.

Uz pisma Virigilija Spade pod signaturom Barb. Lat. 6500 našao sam i tri autografna pisma Ivana Luciusa upućena iz Trogira Luki Holsteniusu u Rim, i to: od 31. listopada 1638, 18. studenoga 1650. i 18. lipnja 1652.

Pismo Jeronima Paštrića od 30. studenoga 1691. iz Rima zagrebačkom biskupu Aleksandru Ignaciju Mikuliću u Zagreb

U Vatikanskoj apostolskoj knjižnici pod signaturom *Borg. Lat. 726* na listovima 136 r — 139 v nalazi se pismo Jeronima Paštrića. Pismo nije autograf, jer ga je pisala pisareva kaligrafska ruka, ali je original, jer je Paštrić svojeručno izvršio ispravke u pismu i tako mu dao konačni biljeg. Paštrićeva ruka koja je toliko stranica bila ispisala svojim čitljivim rukopisom sada je očito drhtava, kako se vidi iz koncepta jednog pisma sačuvana u istom kodeksu (f. 135 r i v), da ne može jednom odličniku napisati pisma. Pisar koji ili je po diktatu ili iz koncepta pisao pismo mora da je bio Talijan ili »talijanizant«, jer glavnina greški koje je počinjao bile su talijanizacija latinskog teksta kojim je pismo pisano. Dimenzije pisma su 27 × 20.

Nigdje nije naveden izričito naslovnik pisma. Iz toga međutim što Paštrić na kraju veli da je spreman naslovniku biti na uslugu kao što je bio njegovu predhodniku s kojim je prijateljevao Borkoviću, očito je da je naslovnik pisma nasljednik zagrebačkog biskupa Borkovića, a to je Aleksandar Ignacije Mikulić. Pismo predstavlja odgovor na Mikulićeva neka pitanja, koja se, kako se to iz odgovora dade nazreti tiču poglavito Zbora i Kaptola sv. Jeronima u Rimu, i u kojima se, čini se, Paštriću prigovara da zapostavlja u tim ustanovama Hrvate, Slavonce i Bosance a štiti samo Dalmatin-

ce. Pitanja nisu jednobočna. Ne pita samo Mikulić, nego pita i Paštrić, i to prijekorno tj. moli biskupa neka unatoč toga što je nekom Petru Kralju dao otpusni list, javi iskreno da li se mjesto Zermel iz kojeg dotični potječe nalazi sa svjetovnog stanovišta u Hrvatskoj ili u Kranjskoj, jer Kralj pretendira na službu u svetojeronimskoj crkvi.

Paštrićevo pismo Mikuliću je vrijedno jer donosi nova saznanja o Jurju Križaniću, o svetojeronimskim ustanovama i o Paštriću samome. O Križaniću, čije ime ne piše ni latinizirano ni talijanizirano već »Chrisanich«, i kojeg nakon četiri decenija od svetojeronimskog spora ne propušta još jednom ozloglasiti u Zagrebu. Za Križanića, veli Paštrić da je posredovao kod kranjske vlade (1652) da dade izjavu o tome da li je Kranjska u Ilirskoj pokrajini. Iz toga, što je bilo do sada nepoznato, moguće je da je Križanić ne samo fiktivno nego i stvarno ispočetka stajao na protukranjskoj strani. O Paštriću samome se iz pisma doznaje, što je do sada bilo nepoznato, da se je rodio 1615, i tako se dolazi do osnovnih podataka (generalia), o ovom bez sumnje znamenitom, radinom i povjesničarsko-kazuističkom poslu predanom čovjeku.

PRILOG

Odluke Svete Rimske Rote u sporu o Ilirskoj pokrajini

Budući da je Juraj Križanić bio ne samo sudionik svetojeronimskog spora o Ivanu Jampšiću i o Ilirskoj pokrajini nego jedno vrijeme i prokurator prokranjske strane i jer je kako se to vidi iz ovdje objavljena zapisnika sjednice Zbora sv. Jeronima bio član strane protiv koje je donesena konačna odluka Rote, potrebno je donijeti ovdje tekst odluka Rote. Sve odluke što ih je donio sudac Rote Girolamo Priuli objavio je baštinik njegove rukopisne ostavštine Giuseppe Sacripante pod naslovom »Decisiones Sacrae Rotae Romanae coram bo: me. R. P. D. Hieronymo Priolo, nobili veneto, ex originalibus depromptae, ac Argumentis, Summarijs, et Indice locupletissimo ornatae a Iosepho Sacripante Namiense I. V. D. et in Romana Curia Aduocato. Romae, Typis Reuerendae Camerae Apostolicae. 1681.« Na 732 stranice goleme knjige (dimenzije 36 × 23,5 × 8) nalaze se sve odluke što ih je Priuli donio kroz više od dvadeset godina sudskog djelovanja u Roti, koje je, kako veli u uvodu Sacripante prekinula prerana smrt. Budući da je posljednja sudska odluka Priulijeva od 9. svibnja 1674. može se zaključiti da je te godine Priuli umro. Znači da nije on istovjetan s Jeronimom Priulijem, hvarskim biskupom, kako sam predpostavljao prije.[40]

[40] Golub, Križanić i pitanje prava Slovenaca, str. 255. Iste 1653. godine papa je dao breve Jeronimu Priuliju sucu Svete Rote (Pro D. Hieronymo Priuli Rotae Auditore Exemptio a Decimis) i Jeronimu Priuliju arhiđakonu

Priulijeve odluke u svetojeronimskom sporu o Ivanu Jampšiću i o Ilirskoj pokrajini padaju u prve godine Priulijeva sudačkog djelovanja na Roti. Prva uopće Priulijeva odluka je od 15. prosinca 1653, a prva odluka u vezi sa svetojeronimskim sporom je osma po redu u njegovu sudskom opusu od dne 15. svibnja 1654. Druga odluka u istom sporu je od 25. lipnja 1655. (pogrešno stoji 15. lipnja što se vjerojatno duguje krivom čitanju brojke *2* u izvorniku) a treća je od 10. prosinca 1655. Uz prijepis ove posljednje koji se nalazi u arhivu Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu, neka, čini se Črnčićeva ruka, pripisala je niz upitnika i primjedaba, koje izriču ili sumnju o autentičnosti prijepisa ili sumnju o istinitosti u odluci navedenih argumenata. Sad se međutim može vidjeti koliko je prijepis u svetojeronimskom arhivu točan, a da bi se vidjele i eventualno Črnčićeve sumnje navodim uz koja ih je mjesta u tekstu on postavio.

Makar su odluke Svete Rimske Rote donesene od suca Priulija objavljene, što je do sada ostalo nepoznato, donosim ih ovdje kao zaseban Prilog (kako se ne bi izjednačile s neobjavljenim materijalima) zato, što su uzete iz originala, što su neophodne za razumjevanje Križanićeva djela u sporu o Ilirskoj pokrajini kao i za poznavanje razloga koji su vodili Rotu da je donijela odluke kakve je donijela i najzad zato što knjiga u kojoj su odluke objavljene predstavlja rijetkost. Donosim ih iz primjeraka što se nalazi u Vatikanskoj apostolskoj biblioteci pod signaturom Chigi I. 605.

Odluka Svete Rote od petka 15. svibnja 1654. ukratko crta postanak spora i srž problema, izriče i obrazlaže rješenje. Za dobivanje beneficija u zbornoj crkvi sv. Jeronima u Rimu, po odredbi osnivača Siksta V, traže se združeno dva svojstva: jedno da dotični potječe iz Ilirske pokrajine, drugo da umije ilirski. Sveta Rota ne će ulaziti u to da li je na aspirantu na svetojeronimski kanonikat Ivanu Jampšiću ostvaren prvi uvjet tj. da li je, jer je porijeklom iz Ljubljane, iz Ilirske pokrajine, oko čega se strane spora jako spore, već na temelju drugog traženog svojstva zaključuje da Jampšić nema uvjeta za svetojeronimski beneficij jer nije dokazao da umije ilirski.

Odluka Svete Rote od petka 25. lipnja 1655. predstavlja zapravo potvrdu odluke od 15. svibnja 1654, koju je Jampšić pokušao osporiti najvećma potvrdom svetojeronimskog nadpopa u kojoj se veli da je nadpop utvrdio Jampšićevo znanje ilirskog jezika. Rota međutim nadpopovu potvrdu ne uvažuje jer je izdana vansudski, u toku spora, nakon što je donesena odluka Rote, jer umjeti odgovo-

---

padovanske crkve (Pro H. Priulo Archidiacono Ecclesiae Padovanae Indultum percipiendi fructus in absentia ad beneplacitum Sanctissimi). Oba dokumenta se nalaze u Tajnom vatikanskom arhivu pod signaturom *Brevia secreta Innocentii X*, sv. 1099, f. 9, 12. Možda je hvarskim biskupom postao ovaj potonji, arhiđakon padovanske crkve.

voriti na pitanja što ih je »ilirskim jezikom« postavljao nadpop Jampšiću ne znači još umjeti jezik, jer se svojevremeno Jampšić nije odazvao sudskom pozivu da se podvrgne ispitu o svom znanju ilirskog jezika, a traženje da se sada taj ispit obavi više nema mjesta jer je od tada (1652) kad je bio pozvan na ispit mogao naučiti jezik; jer su kanonici svetojeronimskog Kaptola pod prisegom izjavili da ga kroz dvije godine što prisustvuje službi božjoj u crkvi sv. Jeronima nikad nisu čuli govoriti ilirski niti zapazili da razumije ilirski.

Odluka Svete Rote od petka 10. prosinca 1655. donesena je unatoč Križanićeva zalaganja da se je odgodi. Tu se veli, da je spor o Jampšićevim svojstvima potrebnim za svetojeronimske beneficije dokončan predhodnim odlukama od 15. svibnja 1654. i 25. lipnja 1655. time što se uspostavilo da Jampšiću nedostaje jedno od dvaju svojstava tj. poznavanje ilirskog jezika, a u pitanje drugog svojstva tj. da li potječe iz Ilirske pokrajine Rota nije ulazila. Međutim jer je Zbor Sv. Jeronima od pape zatražio i dobio milost da se riješi pitanje što treba podrazumjevati pod Ilirskom pokrajinom prema buli osnivača svetojeronimskog Kaptola Siksta V, kako ubuduće ne bi bilo nesporazuma i kako bi se znalo koga primati predstojećih praznika u Gostinjac sv. Jeronima i koga pripuštati beneficijima svetojeronimskog Kaptola, odvagnuvši brižno riječi i duh bule Siksta V gospoda suci, veli se u odluci, prosudiše da se pod Ilirskom pokrajinom podrazumijeva Dalmacija čiji su dijelovi Hrvatska, Bosna i Slavonija, isključivši posvema Koruško, Štajersku i Kranjsku. Zanimljivo je da se ne spominje među isključenima Istra, kako je to tražila Paštrićeva strana.

U obrazloženju odluke se najprije kaže kako se Ilirik za rimskog carstva široko rasprostirao, kako se s vremenom suzivao i kako je danas sužen na Dalmaciju, Hrvatsku, Bosnu i Slavoniju i kako se općenito pod Ilirikom danas samo te zemlje podrazumijevaju. Koruška pak Štajerska i Kranjska su uvijek smatrane pokrajinama Njemačke, te da su, pošto je Njemačka razdijeljena u krugove, uključene u austrijski krug. Kad je Siksto V u buli odredio da se po njegovoj želji primaju u svetojeronimske beneficije samo oni koji su porijeklom iz Ilirika onda je mislio na tadanji Ilirik sužen na Dalmaciju, Hrvatsku, Bosnu i Slavoniju, a ne na Ilirik prema drevnoj tada više ne postojećoj podjeli, jer riječi u bilo kakvim odredbama treba razumjeti prema vremenu u kojem su izrečene. To pak potvrđuje konstitucija Grgura XIII o osnutku Njemačkog zavoda u Rimu po kojoj se u zavod primaju oni što potječu iz pokrajina Koruške, Štajerske i Kranjske; to se vidi i iz konstitucije Urbana VIII o ponovnom osnutku Ilirskog zavoda u Loretu kojom se određuje dvanaest mjesta obalnim gradovima Dalmacije i osam gradovima i mjestima Bosne i Slavonije. Ovime se tumači bula Siksta V, jer se konstitucija konstitucijom razjašnjuje. Nadalje car

Ferdinand II nabrajajući u jednoj povelji njemačke pokrajine, Štajersku, Korušku i Kranjsku ubraja među pokrajine Donje Austrije. Nadalje se u prilog odluke navodi činjenica da je Siksta V potakla pobožnost prema sv. Jeronimu, da podigne crkvu sv. Jeronima. A Jeronim je bio Dalmatinac. Dakle pod riječju Ilirik Siksto je u buli podrazumijevao Dalmaciju. To da pod Ilirikom treba podrazumijevati Dalmaciju proizlazi i odatle što je, kako stoji u buli Siksta V, g. 1453 Nikola V bio uz staru crkvu osnovao gostinjac za »Dalmatince ili Ilire«, pri čemu riječ *ili* ima ekspozitivno značenje: *to jest*. Odatle je, čini se, također za iste Dalmatince Siksto V ponovno sagradio crkvu, jer se ne može predpostaviti da je htio prvotno utemeljenje promijeniti. Činjenica da su u crkvi naslikani grbovi Dalmacije (tri glave lava) i na žigu Zbora i na škrabici urezani potvrđuje da je osnivač želio crkvu dati samo Dalmatincima, i da su oni nekako njeni gospodari. Činjenica da su od osnutka nove crkve do sada pripuštani samo Dalmatinci beneficijama crkve sv. Jeronima i u gostinjac sv. Jeronima predstavlja dokaz iz običaja i obdržavanja da je bula Siksta V pod Ilirikom podrazumijevala Dalmaciju. Ne uvažuju se Jampšićeve potvrde o tome da je Ljubljana iz koje on potječe u Iliriku, jer operiraju sa starom podjelom Ilirika i jer ih opovrgavaju drugačije potvrde i izjave kao ona kranjske vlade (koja veli da je Kranjska njemačka pokrajina) te sam krsni list Jampšićev u kojemu se kaže da je Ljubljana, glavni grad Kranjske, u Njemačkoj. Ništa ne smeta što se je nekoć u svetojeronimski Zbor primalo pripadnike Kranjske i drugih njemačkih pokrajina, jer (uz to što pripuštanje u Zbor nema ništa s pripuštanjem u Kaptol i gostinjac koji su pridržani samo Dalmatincima) to se dešavalo u vrijeme dok još nije postojala zabrana kard. Sacchettija da se ne primaju stranci u Zbor.

Usporedi li se obrazloženje odluke Svete Rote s Paštrićevim elaboratom »De situ Carniolae« te drugim vrlo vjerojatno Paštrićevim izdjelcima: »Nota ad partes«, »Informatio iuris« Severolija, »Informatio facti« Liberatija iz 1655, očevidno je koliko su Paštrićevi argumenti tematski, leksički i strukturalno utkani u konačnu odluku Svete Rote.

Križanić (r. 1618) i Paštrić (r. 1615), dva gotovo vršnjaka, protagonista dvaju strana spora ostavili su iza sebe obimnu argumentaciju za stanovišta na kojima su stajali. Preostaje da se, daleko od spora, utvrdi utemeljenost njihovog dokazivanja i vrijednost njih dvojice kao povjesničara i geografa. Črnčić smatra da je Paštrić bio krivotvoritelj isprava i činjenica.[41] Ako je tako onda s Tonkom Mrnavićem, Rafaelom Levakovićem tvori trojku okretnih krivotvoritelja baroknog XVII rimsko-hrvatskog stoljeća.

---

[41] Črnčić, Imena Slovjenin i Ilir. Črnčić, Prilozi, str. 102.

Građu popraćujem kritičkim aparatom i povijesnim komentarom. Kritički aparat obilježen je slovima a povijesni komentar brojkama. Slovo uz određenu riječ u matičnom tekstu upućuje na inačicu ili primjedbu označenu tim istim slovom u kritičkom aparatu. Primjedba pak ili inačica nekad se tiče one riječi matičnog teksta koja je obilježena odnosnim slovom a nekad se tiče riječi koja slijedi iza slovom obilježene riječi, već prema naravi stvari da li se naime radi o ispravku, dodatku, promjeni grafije i slično. Povijesni pak komentar upućuje na paralelna mjesta, obavještava o osobama koje se u tekstu spominju, razjašnjava kontekst i povezuje predmet s Križanićevim opusom. Stranice odnosno foliji originala označeni su u samom tekstu u obloj zagradi.

Pismo Jurja Križanića od 7. ožujka 1653. Atanaziju Kircheru

Autograf

(f. 25r) Admodum Reverende Pater mihi Colendissime.

Quale solatium animique recreationem ex Musurgiae[1] *lectione perceperim, uerbis exprimere non possum. Atque utinam, quae legebam, intelligere potuissem. Censerem me sane, aliqua parte iam inter coelites habitare: quemadmodum de Vestra Paternitate Admodum Reverenda mihi prorsus persuadeo. Quod Paternitas Vestra de se confessa est, Animum suum peregrinis ideis esse praegnantem: idem plane de me sentiat. At non omnibus datur adire Corinthum. Diuini uatis illa adhortatio, Venite et uidete opera Domini, quae posuit prodigia super terram:*[2] *animum meum vehementi scientiae desiderio pridem incendit, ac semper magis exurit; verum maligna paupertas hactenus ab ipsis semper liminibus me repulit. Quidquid sit; gaudeo me uel mirari posse in alijs, quod a me longe abesse doleo. Amplissimas spes et in patria, et hic quoque iam Romae, contempsi:*[3] *tantummodo ut scientiae pulchritudine*

[1] Athanasii Kircheri Fuldensis e Soc. Iesu Presbyteri Musurgia universalis sive Ars magna consoni et dissoni in X libros digesta. Romae MDCL.

[2] Ps 45, 9. U Vulgatinu prijevodu.

[3] Križanić se u domovini odrekao kanonikata, otklonio poziv Petra Zrinskoga, Vuka Frankopana i palatina Ivana Draškovića da boravi u njihovim dvorima. Drašković mu je stavio u izgled napredovanje u crkvenoj hijerarhiji (biskupstvu). Otklonio je također po porvatku s rimskih studija (1642) da bude rektorom Ilirsko-ugarskog zavoda u Bologni kojemu je donedavno bio pitomcem. Kakvi su mu se izgledi pružali u Rimu nije poznato, možda kakva služba u hrvatskim ustanovama sv. Jeronima, ili rad u kojem crkvenom visokom nadleštvu, eventualno profesura na Urbanovu zavodu. Križanić je

oblectari, et aliqua philosophici nominis umbra meipsum decipere ualeam; dicamque cum iam citato uate, Delectasti me Domine in factura tua, et in operibus manuum tuarum exultabo.[4] *Sed haec παρ' ἔργον ex me extorsit uoluptas illa, quam ex Musurgiae lectione percepi. Caeterum ipsa lectio non prorsus sine fructu mihi abijt. Conquieui enim ab illa dubitatione, quae pridem mihi animum uellicabat: Vtrum uidelicet illud Semitonium, quod reperitur in Mi, a natura ipsa proueniat, ac ita in illam clauem incidat; an uero id casu acciderit, propter Notas a Guidone*[5] *dispositas, et casu ex hymno Vt queant laxis etc:*[6] *desumptas. Cum enim aduertissem quinque notas ore aperto, et ipsum solum Mi clausis labijs proferri: uidebatur mihi id casu accidere, ut sonus ille semitonicus ex compressis labijs, et*[a] *clausis naribus prodiret diuersus a reliquis. Quod autem reliqui textus, in eandem clauem incidentes, similem tonum acquirerent, putabam posse prouenire ab assuefactione, qua pueri in solmizando imbuti sunt. Sed Vestra Paternitas dubium omne scientifice et mire dissoluit. Vnde iam de Caramuelis septima nota nihil cogito*[b] *quam ipse etiam aliquando (Domino Caramuele nondum cognito) saepe meditabar;*[7] *putabamque non Bi, ut ipse posuit: sed Sa, esse addenum:*[8] *eo quod in hymno illo sequatur uox Sancte Ioannes. Quae alia ad eruditionem et philologiam spectantia obseruarim, non est quod percenseam. Obseruaui quoque Vestram Paternitatem promittere Artem magnam grauium et leuium: quam utinam aliquando mihi conspicere liceret. Omnino enim inde uel maxima quaeque miranda proditura: et motus fortasse perpetui uel (f. 25 v) rem ipsam, uel principia certa, uel apertam impossibilitatis eius*

---

otklanjao upravne funkcije, kako bi se posvetio znanosti i svojoj »moskovskoj namisli«. Otklanjao je upravne funkcije a znanstveno-literarne nije zbog siromaštva dosizao. Za života je tiskao tek brošuru od 13 stranica (»Asserta musicalia«, Rim 1656) i nekoliko stranica pjesama (1655).

[4] Ps 91, 5. Križanić citira Vulgatu.

[5] Guido d'Arezzo (Aretinus) (997—1050), glazbeni teoretik, usavršitelj notnog pisma. Od njega su vjerojatno solmizacioni slogovi Ut (Do), Re, Mi, Fa, Sa (Sol), La, uzeti iz početnih slogova himna sv. Ivanu Krstitelju »Ut queant laxis«.

[6] Himan sv. Ivanu Krstitelju:

Ut queant laxis
Resonare fibris
Mira gestorum
Famuli tuorum
Salve poluti
Labii reatum
Sancte Ioannes.

U Križanićevu je stoljeću *Ut* zamijenjen s *Do*.

[7] Juan Caramuel Lobkowitz (Madrid 1606 — Vigevano 1682), vješt jezicima, jedini Španjolac koji je u prepisci s Descartesom, autor brojnih djela iz matematike, filologije, arhitekture, filozofije, teologije i glazbe. Križanić možda ima pred očima njegvo djelo »Ut, Re, Mi, Fa. Sol, La, Bi, Nova Musica« tiskano 1645. u Beču. O vezi između Križanića i Caramuela vidi: I. Golub, Križanić i njegovi suvremenici, str. 261—275. I. Golub, Contributions à l'histoire, str, 120—127.

[8] *Si* je zapravo složenica od inicijala završenog usklika: *S*ancte *I*oannes.

demonstrationem esse proventuram.[9] *Promittitur quoque Turris Babel.*[10] *In quo opere imaginor mihi Vestram Paternitatem ideas quasdam et harmonias universales linguarum non esse omissuram. Quapropter, si dignabitur aliquid etiam de lingua Illyrica attingere,*[11] *offero prompte ac demisse meam operam. Et promitto, quidquid ullus Graecorum de sua lingua Grammatice, scientifice, et universaliter dicere potest: idem quoque me de Illyrica (Deo prosperante) posse praestare. Maximum enim studim in illa consideranda et excolenda colocaui: adeo ut nullam fere minutiam reliquerim, quam usque ad fundum difficultatis non perlustrarim. Hinc etiam non conquieui, donec totius dictae linguae latitudinem et longitudinem, praesentia ipsa et auribus non examinarim. In longum*[c] *enim peregrinationem suscepi a mari Adriatico usque Mosquam;*[12] *in latum uero a Vienna usque Constantinopolim.*[13] *Vbi omnes dialectorum diuersitates, et scribendi modos, populorumque mores, et alia quae potui, praesertim ad Religionem spectantia, sedulo obseruaui.*[14] *Nec tandem possum ommittere, quanta uoluptate repletus sum, ubi legi, qui-*

---

[9] O Križanićevim zanimanjima za mehaniku ne svjedoči samo ovo mjesto nego i njegova ponuda caru Feodoru Aleksejeviču da mu podastre izumljeni samokretni kotač (g. 1676).

[10] *Turris Babel, sive Archontologia qua Primo Priscorum post diluvium hominum vita, mores rerumque gestarum magnitudo, Secundo Turris fabrica civitatumque exstructio, confusio linguarum, et inde gentium transmigrationis, cum principalium inde enatorum idiomatum historia, multiplici eruditione describuntur et explicantur. Amstelodamo 1679.*

[11] U djelu »Turris Babel«, koje izlazi dvadesetak godina nakon što je Križanić bio konačno napustio Rim i kad se nalazio nedostupan u izgnanstvu u Sibiriji, Kircher doista donosi poglavlje o »ilirskom jeziku« (str. 131, 215—216). O razlozima zbog kojih je isključeno da se to duguje Križaniću vidi: Golub, Križanić i suvremenici, str. 248—250. Golub, Contributions à l'histoire, str. 110—111.

[12] Križanić ima pred očima očito svoje prvo putovanje u Moskvu, koje je obilježeno odlaskom iz Varaždina 1646, privremenim boravkom u Smolensku i okolici i zadržavanjem u samoj Moskvi u sklopu jednog poslanstva od 25. listopada do 19. prosinca 1647. Značajno je da Križanić spominje Jadransko more.

[13] Radi se o carskom poslanstvu iz Beča u Carigrad, kojemu je Križanić bio kapelan, a Velikom poslaniku Johanu Rudolfu Schmidu zum Schwarzenhornu bio je osobni tajnik. Poslanstvo, svita od 150 ljudi, kreće iz Beča 30. listopada 1650, i ide preko Niša (22. prosinca), Pirota (27. prosinca), Sofije (28. prosinca), Plovdiva (1. siječnja 1651). U Carigradu ostaje od 15. siječnja do 13. ožujka 1651.

[14] Svoja putna zapažanja rasuo je Križanić već prema njihovoj vrsti po raznorodnim svojim kasnijim djelima. Zboru za širenje vjere u Rimu podnio je po povratku iz Carigrada za tisak djelo o raskolnicima i muslimanima, koje nije ni tiskano ni nađeno. Opažanja o stihovnosti i pjevnosti jezika zapisao je poglavito u neobjavljenu dijelu (»De Musica«) svoje političke Sume (Centralnyj gosud. arhiv drevnih aktov, Moskva, fond 381, ed. hr. 1799). Zapažanja pak iz društvenog života rasporedio je prema sadržaju po raznim poglavljima djela »Razgowori ob wladatelystwu« (J. Križanić, Politika, podgotovil k pečati V. V. Zelenin, perevod i kommentarii A. L. Gol'dberg, pod redakciej M. N. Tihomirova, Moskva 1965).

bus uerbis Vestra Paternitas modernorum musicantium[d] *abominandos erroresque*[e] *ob oculos posuit. Mihi profecto nihil potuit gratius accidere. Saepe enim accidit, ut dum ad istorum clamores, omni iudicio priuatos, plebes attonita in admirationem rapitur, ego in indignationem exardescam. Quod igitur ab aliquo fieri non semel expetiui: id a Vestra Paternitate factum est.*[15] *Tantummodo reliquum est, ut ab illis quorum interest, optima doctrina in opus reducatur. Me Vestrae Paternitati humiliter commendo, Ipsique omnia fausta precor. 7. Martii 1653.*

Vestrae Admodum Reverendae Paternitatis

Seruus humillimus
Georgius Crisanius

(f. 26 v) Admodum Reverendo in Christo Patri mihi Colendissimo P. Athanasio Kirchero Soc. Iesu.[16]

Arhiv Papinskog sveučilišta Gregorijane u Rimu,
Athanasius Kircher: Miscellanea epistolarum, sv. XIV, br. 568.

U Kazalu:
Georgij Crisoenij. Viennae 7 Martij 1653.

Arhiv Papinskog sveučilišta Gregorijane u Rimu,
Athanasius Kircher: Miscellanea epistolarum, sv. III a, br. 557, f. 8.

KRITIČKI APARAT

a. Slijedi precrtana i nečitljiva riječ.

b. Između riječi *nota* i *quam* Križanić je prekrižio otvorenu zagradu i natpisao riječi *nihil cogito.*

c. Riječ *longum* natpisao je Križanić nad započetom riječi *lat*[*um*] koju je prekrižio.

d. Čitanje *musicantium* nije sigurno zbog oštećenosti mjesta.

e. Križanić nad prekriženu, nečitljivu riječ napisao *errores.*

---

[15] Kako su rimski glazbeni krugovi reagirali na Kircherovu »Musurgia universalis« vidi se iz jednog suvremenog pisma (I. Schege iz Bruxellesa od 17. lipnja 1653), u kojem se veli da je Kircherovo djelo, čini se, rimskim glazbenicima prevrnulo stomak i pobudilo u njih indignaciju. Križanić se, čini se, u isto vrijeme sporio na narodnom planu oko Ilirske pokrajine a na, recimo tako, međunarodnom oko glazbe. Njegova »Asserta musicalia« (Rim 1656), tiskana kao poziv rimskim glazbenicima, predstavljaju vjerojatno neku vrst obračuna sa stanovitim glazbenim krugovima, vjerojatno onima na koje ovdje aludira. Križanićevo pismo je moglo toliko kontroverznom Kircheru biti izraz podupiranja i ohrabrenja.

[16] Atanazije Kircher (Geisa 1601 — Rim 1680), profesor na Rimskom kolegiju, polihistor, izumitelj, stjecište baroknog znanstvenog Rima.

Križanićeva pjesma
»Napis pohvalni — epigramma laudatorium«

Autograf

\+

f. 235 r

НАПИС · ПОХВАЛНИ

На изтолкованье иєгѵпскых каменных стол-
пов; іаже повельеньем Големаго и Пре-
силнаго Царя Хвердинана Третаго,
учини а дивни мудрец

АТАНАС КИРХАР.

Уписаже Юран Крижанич, Сватаго писма
учитель.

Epigramma Laudatorium

Ad interpretationem Aegyptiacarum lapidearum columnarum,[1]
quam iussu Maximi et Potentissimi Caesaris Ferdi —
nandi Tertij, fecit mirandus philosophus
Athanasius Kircherus.

Inscripsit autem Georgius Crisanius, S. T. D.[2]

---

[1] Egipatski kameni stupovi su obelisci.
[2] Sacrae Theologiae Doctor.
Ovo je jedino do sada poznato mjesto gdje se je Križanić potpisao kao doktor teologije.

+

f. 235 v

Сӣлни небе̂сним Ца́р опома̂нѥн Дȣ̄хо́м
Дѣ̂вна творити ѥст повелил чȣде̂са;
Кирхаржe мирȣ дѣ̂вна створѣ чȣде̂са.
Іихже вси мȣ̄дри стигнȣти не мого́ша.
Іако бо Жезльем Мо̂иза ȣдари ска́лȣ,
А̂бье же живѣх во̂д потеко́ша[b] врȣ̄тци:
Сице и Ки̂рхар ска́ли гдѣ коснȣ ȣ̄мом:
Таинеа врȣ̄тци мȣ̄дро́сти са іавиша.[c]
Ȣже да вмо̂лкнȣт стрȣни боги̂нь Парна́скѣх.
Ȣже и ти̂ о̂ Аполȣне сла̂вни
Сва́рзи из гла̂ви та свѣтоно́сна тра̂ки,
Іиже[d] темнȣ̂ю но̂щ неȣмѣ̂нѥа[e] го́нат[f]
Ȣже Хоми̂рȣ во́лхве одаи прощѣ̂нье
Пѣснам: и вѣ̄нец ло́ворни пȣ̄сти лȣчшим:
Хо́щет бо пра̂вда: да свѣтоно́сни тра̂ци
Чело́ іасно̂е сла̂внаго Ца́ра па́шȣт;
Хощетже, правда: да мȣдро Атана́са
Чȣдна̂го ти́ма ло̂ворни вѣ̄нец красит.

+

f. 236 r

Ingens caelesti Caesar monitus afflatu
Mira fieri mandauit prodigia;
Kircherus uero orbi mira fecit prodigia.
Quae cuncti sapientes assequi nequiuêre.
Vt quippe uirga Moises percussit rupem,
Moxque uiuentium aquarum emanauere fontes;[3]
Ita Kircherus rupes ubi tetigit mente:
Arcanae fontes sapientiae erupêre.
Iam conticescant fides dearum Parnassidum.
Iam tu quoque, o Apollo gloriose

[3] Križanić aludira na Izl 17, 6 odnosno Br 20, 11. Biblijske aktualizacije su značajne za sve literarne rodove Križanićeva stvaranja! Nalaze se, kao ovdje, u pjesmi, zastupljene su u teološkim i političkim raspravama, dolaze u pismima.

Depone de capite luciferos istos radios,
Qui atram noctem ignorantiae pellunt.
Iam Homere uates dicito uale
Carminibus: et coronam lauream linque melioribus.
Vult quoque aequitas: ut sapientem Athanasij
Mirandi uerticem laurea corona ornet.[g]

f. 236 v *Admodum Reurendo Patri mihi colendissimo P. Athanasio Kirchero.*

M. P.

U Kazalu Križanićeva je pjesma registrirana: *Carmina Graeca Georgij Crisantij in Laudem P. Kircheri* f. 235.

Arhiv Papinskog sveučilišta Gregorijane u Rimu
Athanasius Kircher, Miscellanea epistolarum, sv. III a, br. 557 a.

KRITIČKI APARAT

a. Između ѕчи i ѣ Križanić je natpisao N.

b. Križanić je prekrižio posljednje slovo koje je ostalo nečitljivo i natpisao ѧ.

c. Križanić je bio prekrižio treće slovo koje je ostalo nečitljivo i natpisao *J*.

d. Dalje je Križanić prekrižio нз мнра.

e. Križanić je to umetnuo.

f. Stajalo je разгѣнат.

g. Riječi *corona ornet* Križanić je natpisao mjesto prekriženih nečitljivih riječi.

Pismo Nikusiosa Panajotisa upućeno 19. travnja 1654. iz Carigrada Atanaziju Kircheru u Rim.

Autograf

(f. 256 r) Reu. P.

Trouandomi spesse volte nelle contemplationi delli Theoremi della sua Arte magna lucis et umbrae[1] (che mi fu mandata, tre Anni fa d'Allemagna) non ho desiderato tanto altra cosa, quanto ho bramato la conuersatione di V:P:R: ma non me lo prometteua la mia professione, essendo costretto di stare qui alla Corte ottomana nelli seruitij di sua Sac. Ces. Ma.ta mio Clementissimo S.re.[2] ho pensato pero di scriuerli, et almanco per lettere riuerirla, e dimandarli alcuni dimande[a] φιλόλογοι; ma non ardiuo di farlo senza la occasione, lodato sia pur Il S.re, che mentre io non poteua trouare l'occasione, me l'ha mandata tanto à proposito, che non potrei desiderare migliore, perche è gionta la lettera del Molto R: P: Chrisianio et doppo pochi

[1] *Ars magna lucis et umbrae*, Rim 1646, Amsterdam 1671.

[2] Od 1649. Panajotis je uz to što je bio službeni tumač Otomanske Porte postao i tumačem austrijskog carskog rezidenta u Carigradu. Panajotis je obavještavao carskog rezidenta Casanovu 1669—1670 o pregovorima što su se pri Otomanskoj Porti vodili o uroti Petra Zrinskoga. Casanova je pak dalje izvješćivao Beč.

giorni è successa anche la di lei gratiosissima[b] lettera scritta li all'Ill. mo S.re Resid:e Ces:o, per li hieroglyphichi:[3] della Collona di Theodosio, li quali son stato comandato di procurar le li, et ecco qui che li mando un χέδιον delli sudetti Hieroglyphi che l'haueuo io fatto già doi anni fa per mia curiosità, et doppo li farò pingere col maggior diligenza, et con la prima occasione mandar le li. C'includo anche un picolo Trattato Arabico di جفر[c] che è 11 piu stimato appresso li orientali in questa scienza. queste due bagatelle spero che otteniranno tanta gratia et familiarita appreso V:P:R: che per esse anche Io[d] intrare alcune uolte à riuerirla per lettere. in tanto la supplico d'accetare questi χέδιοι[e] che così χεδίως vengono da me riuerla[e] (f. 256) et[f] commandarmi per[g] seruirla in queste parti orientali; et per fine la riuerisco humilm.te di Costantinopoli 15 di Giugno. A. 1654.

D V. P. R. Deu. mo ser. re
Panaioti Nicusio Interprete
di sua Sac. Ces. Ma:a appresso
la Porta[h] Ottomana.

Arhiv Papinskog sveučilišta Gregorijane u Rimu:
Athanasius Kircher, *Miscellanea epistolarum*, svezak XIV, br. 568, f. 256—256v.

KRITIČKI APARAT

a. Razlike između autografa pisma Nikusiosa Panajotisa i tiskanog teksta istog pisma su brojne ali nisu bitne. Svode se na ortografske ispravke i gramatičko — stilske zahvate. Donosim samo one varijante iz tiskanog teksta koje sadrže riječi kojih u autografu nema. Tako: a. mjesto izvornog *dimande* stoji u tiskanom tekstu *quesiti.*
b. tj. *gratissima.*
c. arapska riječ je transkribirana *Giaf.*
d. dodano *spero d'.*
e-e. glasi *(che così* χεδίως *vengono da me chiamati).*
f. ispred *et* stoje riječi *e la prego impiegarmi.*
g. namjesto *per* što dolazi u autografu, u tiskanom tekstu stoji *doue vaglio à.*
h. *Corte.*

Niz gramatičkih i stilskih pogrešaka što dolaze u autografu pokazuju stupanj Panajotisova poznavanja odnosno nepoznavanja talijanskog jezika.

[3] Carski rezident u Carigradu Simon Reniger pisao je 15. lipnja 1654. Kircheru pismo i ovaj ga je objelodanio u svom »Oedipus Aegyptiacus« (sv. II, str. 304—305). U pismu izražava spremnost da pribavi Kircheru tražene podatke o carigradskom obelisku. Autograf pisma se nalazi u Arhivu Papinskog sveučilišta Gregorijane u Rimu pod signaturom: Athanasius Kircher, *Miscellanea epistolarum,* sv. XIV, br. 568, f. 93—95 v. U pismu od 10. siječnja 1655, kojeg se autograf nalazi u istom arhivu i u istom svesku na f. 91 v, Reniger zahvaljuje za pismo što mu ga je Kircher pisao iz Rima 12. kolovoza 1654. i raduje se što je Kircher primio u redu željeni opis carigradskog obeliska, te zahvaljuje što mu je Kircher nakan pokloniti primjerak »Oedipusa«. Prilaže astrološki nagovještaj azijskih astrologa u prijevodu što ga je napravio Nikusios Panajotis »naš tumač, muž veoma vješt«. U Kircherovu se epistolariju nalazi i jedno grčki pisano Panajotisovo pismo Kircheru iz Carigrada g. 1657(?), u kojem je riječ i o Teodozijevom obelisku. Pismo obuhvaća f. 295 r, 295 v i 296 v (sv. XIV, br. 568).

Izjava kranjskih i hrvatskih plemića o tome da Kranjska spada u Ilirsku pokrajinu, dana u Rimu 31. ožujka 1654.

Križanićev autograf

Cum lex caritatis admoneat, rogantibus utilem ueritatem non celare: nos infrascripti, ab honesto uiro Luca Iamsech[1] *rogati, ut iuxta animas nostras, coram Domino, perhiberemus testimonium ueritati, de casu subiecto: roganti annuimus; et coram Deo, de pura conscientia, et certa scientia (utpote in Carniolia nati et educati) dicimus, et attestamur: Quod prouincia Carniolia sit prouincia Sclauonica, siue Illyrica: et populus eam inhabitans sit Illyricus: et lingua qua omnes communiter utuntur, sit Illyrica sola in omnibus ciuitatibus, oppidis, et uillis; neque aliam callent: praeter oppidum quoddam dictum Goceuia,*[2] *cum aliquot uillis annexis, ubi incolae loquuntur Germanice. Est autem ille tractus inter Carnioliam et Dalmatiam uicinus mari Adriatico, et undequaque a populis linguae Illyricae cinctus. Insuper de certa scientia attestamur, praedictam prouinciam, et eius incolas, ab omnibus* [a]*alijs circumvicinis*[a] *populis uno ore et consensu censeri et appellari Illyrios.*[b] *Nec turbare debent literae Dominorum Deputatorum dictae prouinciae:*[3] *quia uerissimum quidem est, quod illi dicunt, Prouinciam esse Caesareae Maiestati subiectam, et Germaniae adiectam: unde tamen non sequitur, prouinciam uel gentem non esse Illyricam. Et quod addunt, Peregrinos debere ad Germanorum Hospitale*[4] *recurrere, et non ad Illyricum: id sine dubio ex aliqua praua, aut insufficiente informatione subrepsit; quia putabant, peregrinos dictos in Germanico Hospitali suscipi, aut suscipiendos esse. Numquam enim illi intendebant, aut intendere poterant uel debebant, pauperes peregrinos ab utroque hospitali excludere, et naturali eorum iure priuare: quo eos nemo priuare potest. In horum fidem manuum nostrarum subscriptiones, et sigilla nostra apposuimus. Romae Martij die 31. Anno 1654.*

---

[1] Luka Jampšić, rođen u Ljubljani, postolar, član Zbora sv. Jeronima u Rimu, zamolio je kardinala F. Perettija kao pokrovitelja svetojeronimskog Kaptola, da, pošto se (1651) ispraznilo jedno mjesto, imenuje njegova sina Ivana, rođena u Rimu, svetojeronimskim kanonikom. Tim povodom je izbio spor o Ilirskoj pokrajini. Jampšićevo prezime dolazi u nekoliko oblika u dokumentima spora.

[2] Kočevje.

[3] Čim se pojavio spor o tome da li se Kranjska nalazi u Ilirskoj pokrajini Zbor se sv. Jeronima obratio izravno kranjskoj vladi neka ova izjavi da li je Kranjska ilirska odnosno slavenska ili je germanska odnosno teutonska pokrajina. Dne 18. siječnja 1652. kranjski deputati su dali odgovor u kojem vele «da je ova slavna kneževina i pokrajina Kranjska neposredno podložna Svetom Cesarskom Veličanstvu kao vođi i knezu zemlje te da pripada Njemačkoj, i tako rimskom carstvu ne manje nego Štajerska i Koruška, premda puk participira na ilirskom jeziku. I stoga treba da se hodočasnici što idu odavde sklone ne tamo nego u njemačkom gostinjcu.« (Črnčić, Prilozi, str. 87—88. Golub, Križanić i pitanje prava Slovenaca, str. 218—219).

[4] Svi su skoro narodi imali u Rimu svoje hospicije za hodočasnike koji bi iz domovine dolazili u Vječni grad.

Ioannes Georgius à Lamberg
Baro in Stein et All- Guedenberg
m. p.
M. P.

Ioannes Franciscus Copriua de Reichssperg
m. p. *M. P.*

Iodocus Iacobus à Callenberg
m. p. *M. P.*

Georgius Sigefridus a Lamberg
m. p. *M. P.*

Sigefridus a Gallenberg
m. p.

Franciscus Albertus Kaijssel
m. p.
M. P.

Ioannes Adamus Engelshauser
m. p. *M. P.*

Nos quoque infrascripti, nati et educati in Croatia, prouincia Carnioliae contermina, eorum quae hic suprascripta sunt, bene conscij et periti, cum praedictis testibus supradicta, eodem ut illi modo, affirmamus.

Comes Ioannes Draskouith[5]
perpetuus de Trakostian m. p.
M. P.

Comes Ioannes Draskouith
perpetuus de Trakostian m. p.
M. P.

Fidem facio per presentes ego Notarius publicus infrascriptus qualiter Die 11 Aprilis 1654 Illustrissimi Domini Comites Nicolaus et Joannes Drascouitij Perpetui de Tracostian filii quondam Excellentissimi et Illustrissimi Comitis Joannis Palatini seu Proregis Vngariae et[c] *Bani Croatiae*[6] *et mediante iuramento recognoverunt et recognoscunt subscriptiones suas veriasque et dua sigilla Patris sui*[d] *quibus ordinarie utuntur et medio iuramento recognoverunt similiter subscriptiones et sigilla Illustrissimi Domini Joannis Georgij Baronis a Lamberg et Illustrissimi Domini Joannis Francisci Copriua subscriptiones litteras cum characteribus informationis et alias latius prout in actis meis ad quae etc. In quorum fidem. Datum hac die et Anno praedictis.*

Ita est. Ego Leonardus de Leonardis Curiae Eminentissimi et Reuerendissimi D. Cardinalis Vicarij notarius.[e]

M. P.

Reverendissimo Patri Domino Priolo[7]
Romana seu Illyricensis Canonicatus

---

[5] Vjerojatno Ivan Drašković (+1692), podmaršal, izdajnik u uroti Petra Zrinskoga.

[6] Ivan Drašković (1603—1648), hrvatski ban, jedini Hrvat palatin Ugarske, zvan *defensor Croatiae*. Naklon Jurju Križaniću. Kao mladog rimskog doktora (1642) zvao ga je k sebi u dvor da bude neko vrijeme odgojiteljem njegove djece. Križanić je to zbog svoje »moskovske namisli« otklonio.

[7] Gerolamo Priuli, sudac Svete Rimske Rote, Mlečanin (+1674?).

Pro
Pauperibus Peregrinis et aliis nationis Illyricae
Contra
D. Hieronymum Pastritium asserto
nomine Congregationis Illyricae

Die 8a maij 1654.
Simeone Buscaroli notarius

R. ta

Tajni Vatikanski arhiv
Sacra Romana Rota: Iura diversa 159: A Maio ad Iulium 1654.
Bez paginacije.

KRITIČKI APARAT

a — a. U prijepisu nema *alijs circumvicinis.*

a. Črnčić je, ne poznavajući izvornika, objelodanio (Prilozi, str. 147—48) suvremeni prijepis ovog dokumenta što se nalazi u arhivu Papinskog hrvatskog zavoda Sv. Jeronima u Rimu pod signaturom: Informationes facti et iuris, sv. I, f. 255—56. Objavljeni prijepis razlikuje se od originala uz to što se iz njega ne vidi da je glavnina teksta Križanićev autograf, i po tome što se u prijepisu izostavljaju npr. zagrade, neke riječi, odnosno neke se riječi preinačuju. Čini se da je prijepis napravio Jeronim Paštrić. Nije isključeno da preinake i izostavljanja nisu puka slučajnost.

b. U prijepisu stoji *Illyricos.*

c. U prijepisu izostavljene riječi *Bani Croatiae.*

d. U prijepisu izostavljeno također *Patris sui.*

e. Križanićevom rukom je pisan čitav tekst izjave kranjskih plemića i pridruženje izjave hrvatskih plemića izjavi kranjskih plemića. Potpisi su sviju plemića autografni. Ovjera javnog bilježnika je njegov autograf.

»Memoriale« Francesca Liberatija, prokuratora svetojeronimskog Zbora za Zbor a protiv Jurja Križanića podnesen Priuliju travnja 1654.

(f. 95 r) Pro Congregatione contra Crisanium

Romana Canonicatus

Reverendissime Pater. Cum Dominus Georgius Crisanusa asserto nomine Peregrinorum nationis Illyricae peteret admitti ad Causam pendentem coram Reuerendissimo Domino meo Ponente[1] inter Congregationem dictae Nationis ac Dominum Joannem baptistam Jampsi super Canonicatu in ecclesia Sancti Hieronymi fuit ex parte Congregationis oppositum de mandato procurae et exinde facto uerbo in Sacra Rota die 13. praesentis mensis,[2] rescriptum fuit, quod ex aduerso doceretur de (f. 95 v) huiusmodi mandato.

[1] *Ponens* je naziv za suca Svete Rote koji vodi izvjesnu parnicu.

[2] Dne 13. travnja 1654. je sudac Priuli pitao Križanića za mandat prokure (Črnčić, Slovjenin i Ilir, str. 57. Črnčić, Prilozi, str. 149).

Praefatus igitur Dominus Crisanius induxit sex homines[3] *in Vrbe habitantes, et qui asseruntur Confratres eiusdem Congregationis ad faciendum mandatum nomine ipsius societatis quod mandatum extraiudicialiter exhibuit Reuerendissimo Domino meo Ponenti, sed eo non obstante uidetur procedendum ad ulteriora in disputatione dubij iam subscripti cum dicto Domino (f. 96 r) Joanne baptista Jampsi nulla habita ratione exaduerso Instantiae admissionis ad Causam.*

Harumque adhuc defecit mandatum procurae, de quo doceri Sacra Rota mandauit, commissio enim admissionis ad Causam est expedita nomine Peregrinorum[b] *nationis Illyricae mandatum uerò praedictum non est factum à Peregrinis, nec nomine Peregrinorum et eo minus (f. 96 v) alicuius certae Prouinciae ut summario numero primo. Sed ut disci emanauit à sex hominibus à pluribus annis cum familia in Vrbe habitantibus, et qui asseruntur Confratres eiusdem societatis ergo non facit ad punctum de quo agitur respectu admissionis ad Causam nomine Peregrinorum.*

Attamen non est omittendum quod (f. 97 r) ex tenore eiusdem mandati apparet, quo animo, et Intentione fuerint praedicti Inducti ad illud sic faciendum, dum in eo se asserunt Confratres societatis Sancti Hieronymi, e insimul Congregati et constituunt procuratorem eorum uti Confratrum ac nomine Societatis quoad litem motam à Domino Hieronymo Pastritio contra Dominum Joannem baptistam Jampsi.

Primo enim nullam habent (f. 97 v) facultatem faciendi huiusmodi actus ut Confratres nec etiam uti tales se congregandi in aliquo loco nisi in solito Aula Hospitalis Sancti Hieronymi et cum licentia Eminentissimi Domini Cardinalis Sacchetti Protectoris siue Reuerendissimi Domini Manfroni Judicis, at praedicti sex nulla habita licentia nec facto uerbo cum Domino Praeside [c]*et officialibus*[c] *Congregationis nec uocatis alijs (f. 98 r) Confratribus,* [d]*ultra uiginti in Vrbe manentibus*[d] *non adhibito notario loci se se congregarunt contra formam Statutorum Congregationis ac decretorum dicti Eminentissimi Protectoris sic inducti à Domino Crisanio, et sic non potuerunt facere aliquem actum nomine Congregationis et Societatis maximè alijs non uocatis.*[4]

2o dicunt de lite mota à Domino Hieronymo exactore[5] *nomine societatis perinde (f. 98 v) ac si ipse illam propria uoluntate prosequeretur et tamen plena Congregatio legitimè uocata in dicto Hospitali cum Interuentu etiam*

---

[3] Pošto je Sveta Rota tražila od Križanića da pokaže mandat prokure slijedeća šestorica su dne 17. travnja 1654. pored prokuratora Ursellija postavila i Križanića prokuratorom hodočasnika Ilirske nacije i bratima svetojeronimskog Zbora: Kranjci Ivan Štajer, Ivan Kalabason, Ivan Antun Pelegrini, Juraj i Ljudevit Kolenc i Hrvat Blaž Bianchi (Črnčić, Prilozi, str. 149). Pošto su se konstituirali kao strana spora bili su kao takovi 3. veljače 1654. pravno priznati (Črnčić, Prilozi, str. 150).

[4] Pokrovitelj svetojeronimskog zbora kard. Sacchetti je ovlastio 1653—54 predsjednika Zbora Jurja Jurjevića (Georgicea) i Mons. Manfronea da obavivši vizitaciju Zbora donesu primjerene mjere za dobro Zbora. Oni su donijeli odluku kojom se generalna skupština Zbora svodi na tajnu u kojoj sudjeluju samo službenici Zbora (Golub, Križanić i pitanje prava Slovena, str. 235).

[5] To je Jeronim Paštrić, blagajnik Zbora.

praedictorum in praetenso mandato expressorum decreuit prosecutionem huiusmodi litis sub die 7a Januarij 1652.[6] *atque iterum sub die 26. Septembris eiusdem anni*[7] *ut ostenditur Reuerendissimo Domino Ponenti in decretis et resolutionibus tunc secutis (f. 99 r) et in ipsa ex aduerso Commissione dicitur de lite pendente inter Congregationem Sancti Hieronymi Illyricorum et Dominum Joannem baptistam Jampsi et sic non est mota à Domino Pastritio exactore.*

Tandem dicunt de tuendo Jura societatis sed Contrarium in effectu sequeretur dum Jura societatis sunt quod in Canonicatibus destinatis ex Bulla sanctae memoriae Sixti quinti pro personis Idoneis nationis Illyricae non intrudantur (f. 100 r) alij ex Prouincijs Italiae, seu Germaniae contra formam dictae bullae.

Igitur supplicamus demandari prepositionem dubij non obstantibus ex aduerso praetextibus quomagis dum Causa Contradictorem Dominum Joannem baptistam praedictum.

Quare etc.

Franciscus Liberatus

(f. 101 r) [prazno]

(f. 101 v) Reverendo patri domino Priulo
Romana Canonicatus
Pro
Venerabili Congregatione Sancti Hieronymi Illyricorum
Contra
Dominum Georgium Crisanium
Memoriale

---

[6] Ispitao sam zapisnik sjednice svetojeronimskog Zbora od 7. siječnja 1652, o kojoj je ovdje riječ, i utvrdio da je Zbor povjerio Jeronimu Paštriću i Luigiju Lupiju da ispitaju slučaj Jampšićeve i Trumsijeve kandidature za svetojeronimski kanonikat (o kojem je Zbor raspravljao na sjednici 10. prosinca 1651). Oni su konzultirali Francesca Liberatija, prokuratora Zbora, i zaključili nastupiti protiv spomenute kandidature u ime Zbora. Zbor im je pridao još Ivana Štajera i ovlastio ih da u sporu nastupaju skupno i pojedinačno gdje treba. (Arhiv Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu, Decreti, sv. 9:1642—1661, str. 251—252).

[7] Iz zapisnika sjednice svetojeronimskog Zbora održane 26. siječnja 1652, o kojoj se ovdje govori, proizlazi da je podnesen Zboru prijedlog da Zbor protiv Jampšićeva kanonikata prizove na Signaturu gratiae. Nakon tog prijedloga napustili su sjednicu A. Pellegrino, I. Štajer, B. de Blanchis (?), T. Scliscih (?) i L. Jampšić. Budući da je ipak ostao potreban kvorum prešlo se na glasanje, kojega je ishod bio 13 bijelih zrna (da) i tri crna (ne). Prijedlog je prihvaćen (Arhiv Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu, Decreti sv. 9:1642—1661, str. 285—286). Ne odgovara dakle posve istini Liberatijeva tvrdnja da je *cum Interuentu etiam praedictorum* na sjednici donesen zaključak o svetojeronimskom sporu.

U svom, međutim, pismu zagrebačkom biskupu A. I. Mikuliću od 30. studenoga 1691. Paštrić se hvasta kako je on pokrenuo pitanje Jampšićeve i Trumsijeve kandidature na svetojeronimski kanonikat i kako je njegovo djelo da Hrvati, Slavonci i Bosanci mogu dobivati nadarbine u svetojeronimskom Kaptolu u Rimu (Vatikanska apostolska biblioteka, Borg. Lat. 726, f. 137—138); To Paštrićevo pismo ovdje objavljujem.

[e]Proponendum
die 24 Aprilis
1654
Disputetur Dubium Principale[e]

Arhiv Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu: Informationi facti, et Iuris, Bolle, Summarij et altre scritture nella Causa Romana Canonicatus a fauor della Venerabile Congregatione di S. Girolamo de Illirici contra il Sig.re Gio. Battista Giampsi oriundo da Carniola — Sententie tanto di Mons.re Vicegerente, et Areosto quanto della Sacra Rota, et le sue Decisioni, come dimostra l'indice nel principio.

KRITIČKI APARAT

a. Mjesto ispravno *Crisanius.*
b. Slijede precrtane riječi: *ut summario numero primo.*
c — c. Dodano na rubu drugom, čini se, Paštrićevom rukom.
d — d. Dodano drugom, čini se, Paštrićevom rukom.
e — e. Pisano drugom rukom.

»Nota ad partes« podnesena sucu Priuliju od advokata svetojeronimskog Zbora Giovannija Lucatellija za svetojeronimski Zbor a protiv Ivana Jampšića 15. svibnja 1654, a izrađena vjerojatno od Jeronima Paštrića

(f. 207 r) Nota
№ Primo

Prouinciae no 19 Illyrico in genere ascriptae ab ortu Danubij, usque Constantinopolim iuxta antiquorum descriptionem.

Porrò non magis mirum uideri debet Illyricum uetus, et occidentale sub se compraehendere Pannonias atque Noricum quam Illyricum orientale ad Macedoniam, Tessaliam, Epirum, Achaiam, Cretam et Dardaniam usque fuisse extensum; Sic enim collibuit Imperatoribus partientibus ad certum numerum, ordinemque Prouincias *teste VVulphango Lazio in Commentarijs Republicae Romanae Lib. primo fol. 3o. Traiani quoque Caesaris auspicio* auctum fuit Illyricum ad sextam accessionem, *qui post ea tempora Romanis imperarunt Augusti, et uniuersum Illyricum tanquàm in medio utriusque Imperij Occidentis Orientisque situm, et inter duas nouam, et ueterem Romam in duas,* idque quoque iuxta Administrationem Romanae industriae portiones subdiuisere, *hoc est Illyricum Orientale, et Illyricum Occidentale, quorum Orientalis quidem administatio ad Constantinopolitanam Imperij Gubernationem, Occidentalis uerò ad Italiae Praetorium pertinebat, et complectabatur quidem Illyricum Orientale Prouincias Daciae quinque, et Macedonias septem. Hae erant uidelicet, Dacia Mediterranea, Dacia Ripensis, Maesia prima, Maesia secunda, Dardania, et Proualidana, omnes sub Daciae nomine et genere conclusae, sub Macedoniae uerò appellatione numerabuntur Macedonia Salutaris, Epirus antiqua, et Noua, Tessalia, Achaia et Creta.*

Caeterum occidentale Illyricum quod ad Praetorium Italiae spectabat, Prouincias complectebatur septem, uidelicet Pannoniam Sacciam, Vtrumque Noricum, Valeriam, et Dalmatiam *praecisè affirmat idem Vvlphangus loco citato, ac Migrationum lib. 5. fol. 144. nº 10. ubi ad hanc sententiam refert illud Sexti Ruffi in Epitomen Historiarum ad Valentianum, Habet, inquit, Illyricum (f. 207 v) decem, et septem Prouincias utpote Noricum duas, Pannoniarum duas, Valeriam, Sacciam,* Dalmatiam, *Maesiam, Daciae duas, et in ditione Macedoniae septem Macedonia, Achaia, Tessalia, Epiri duae, Praeualis, Creta etc.*

Strabo. Geographiae lib. 7. fol. 210. De Illyricis (inquit) dicendi summimus initium, quae Istro sunt, Alpibusque continua inter *Italiam, et Germaniam iacentia,* Incohant autem à Lacu Vindelicorum, et Rhetinorum etc. Ab ortu Istri ad Montana Emi Plagani, Ostio Bizantio propinquum, *quemadmodum Litus Illyricum adecentes* proprium tamen habentes terminum.

Appianus quoque Alexandrinus de bello Illyrico, ait Romani Peones necnon Rhetios, *Noricos, et Mysios qui Europam incolunt* quoscumque alios his finitimos *Istrum à dextera nauigantibus sese offerunt, Coeteri communi Vocabulo Illyrios omnes arbitrantur* Ab ortu Istri usque ad Mare Ponticum quo sub tributo obtinent Illyrici fines esse uoluerunt.

Philippus etiam Cluuerius tom. 2. antiquae Germaniae in tract. de Vindelitia cap. 1. inquit, Ipsam Vindeliciam, Noricumque parte is fuisse Illyrici, *nunc maximè, ostendendum est etc* Vindelici uerò pars Illyricorum. *Terminum equidem inter utrosque statuit Ptol. Licum flumen, quod uulgo Leck, quod in Danubium euoluitur, Rhetiam et Vindeliciam disterminat. Cap. 4. de Oppidis Vindeliciae, et Norici, ait Augusta Vindelicorum Caput. Monachium, Rain prope Lichum, Regenspurg, vulgo Ratisbona, Passau, Vienna, Pruch Cilera, oppidum, verus terminus Noricorum* inter Pannoniam Linz, Haimberg, Villach.

Aubertus praeterea Miraetus in notitia Episcopatuum totius Orbis (f. 208 r) lib. 1. fol. 6. ait. Dalmatiae metropolis fuit Aquileia in Illyrico late iuxta ueteres sumpto, Vicinisque Locis sunt Archiepiscopi Ragusinus, Dijrachinus, *Antibarensis, Spalatensis, Jadrensis,* Corcinensis, Colociensis, Strigoniensis, et Salisburgensis.

№ 2º

Dalmatia Liburnia, siue Croatia, Bosna, et Sclauonia sunt Prouinciae proprij Illyrici.

Constantinus Porphirogenitus de Administratione Imperij[1] *cap. 30. de Themate Dalmatiae inquit, Antiquitus Dalmatia Incipiebat à Confinijs Dijrachij,*

1. Križanić u djelu »Razgowori ob wladatelystwu«, pisanu u Tobolsku 1663—66 navodi Konstatina Porfirogeneta (Križanić, Politika, str. 116). Morao je upoznati njegovo djelo ako ne prije a ono za spora o Ilirskoj pokrajini, jer se protivnička strana njime sebi u prilog služila. Samo pak djelo Porfirogenetovo mogao je konzultirati u biblioteci sebi naklonog Luke Holsteniusa, koji je uostalom u navedenom sporu dao izjavu u prilog Križanićeve strane. Skoro nakon što je zaključen spor o Ilirskoj pokrajini Križanić se u Moskvi (1659) ponudio caru da prevede Porfirogenetovo djelo, uz neka druga (J a g i ć, Život i rad Križanića, str. 241).

siue Antibari, et ad Istriae Montes pertingebat in latitudinem uerò ad Danubium flumen usque se extendebat. Claudius Ptol. lib. 2. cap. 17. tabula 5. Europae, ait Illyris terminatur à Septentrionali plaga utraque Pannonia ab occasu Istria, Petrus Plancus in tabula magna Geographiae inquit, Illyricum, quae est Slauonia continet Regiones Liburniam, Cratiam[a], Bosnam, et Dalmatiam cui adscribuntur Guglielmus Janssonius, Ludouicus Tesseire, Jodocus Hundius in simili tabula, et ita tenent Girardus Mercator Atlas, Hundius Atlas minor, Guglielmus, et Joannes Bleu Atlas Nouus, Joannes Antonius Maginus, omnes in tabula Slauoniae, Joseph Lagius in elementare Geographico cap. 37. 5. Isidorus Ispalensis lib. 14. cap. 4. de Europa. Henricus Glareanus Geographiae cap. 27. nº 16. Joannes Boterus[2] relationum pars prima lib. primo fol. 97. Blondus deca. 2. lib. 2. Ludouicus Vergerius in Epistola anni 1549. Michael Villanouanus, Joseph Maletius, et Petrus Bertius super Ptolomeum lib. 2. cap. 17. Joannes Andreas Maurocenus in Historia Veneta lib. 15; Baronius Annalium tomo XI. anno Christi 1076. Phillipus Cluuerius suae Introductionis lib. 4. cap. 4. de Illyrico Joseph Rosacius in descriptione Uniuersali lib. primo tab. 9. Europae, Faustus Verantius In Dictionario 5. linguarum.[3] Dauid Idiomate gallico de Statu Imperij fol. 738. nº 2.

№ 3º

Laybach siue Lubiana inter ciuitates Pannoniae superioris cuius pars est Carniola hodie ipsa Pannonia continet Austriam, Styriam, Carinthiam, et Carniolam omnes tamen complectuntur in Germania.

Villanouanus et Maletius super Ptolomeum Lib. 2 cap. 15 de situ Pannoniae Superioris, inter huius Pannoniae Oppida numerant Lubianam et ita sequitur Bibaldus Pirekdim in descriptione Germaniae et firmiter tenet Petrus Bertius in Theatro veteris Geographiae lib. 2º cap. 15. de situ dictae Pannoniae, ubi expresse inquit, Laybach est Caput Carniolae, idemque confirmat

---

2. Botera je Križanić znao prije svetojeronimskog spora; 1647. naime piše Levakoviću da je među ostalima pročitao i ekscerpirao Botera (Belokurov, Priloženija, s. 176). 1659. godine se Križanić caru ponudio da prevede Botera (Jagić, n. mj.), čini se Boterovo djelo »Politia regia« (Marpurgi MDCXX) i »Le relationi universali« (izd. 1622—23). Ovo posljednje mogao je upoznati u knjižnici Nikole Zrinskoga u Čakovcu kao župnik u Nedelišću 1643/44.

3. Radi se o rječniku Fausta Vrančića: Dictionarivm quinqve nobilissimarvm Evropae lingvarvm, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae, et Vngaricae. Cvm privilegiis. Venetiis, Apud Nicolaum Morettum. 1595. U »Avthor Benigno Lectori« govori Vrančić o tome što podrazumijeva pod Dalmacijom: *Dalmatiam autem non ijs limitibus hic constringo, quos ei hodie iniquitas temporum angustissimos posuit, sed quibus olim terminabatur. Habebat enim à Meridie Mare Adriaticum, à Septentrione fluuios Drauum, et Danubium, ab Occidente Germanos, et Italos, ab Oriente uerò Macedones, et Thraces. Nunc in Dalmatiam, Croatiam, Bosniam, Slauoniam, Seruiam, et Bulgariam diuiditur.* Budući da se je protivna strana spora služila Vrančićevim rječnikom nedvojbeno je da se je i Križanić s njime upoznao. Postavlja se pitanje koliko ga je uključio u svoj jezik i leksik. Rječnik je Vrančićev Križanić mogao naći u biblioteci Nikole Zrinskoga u Čakovcu za svog župnikovanja u Nedelišću (1643/44).

ipse Bertius in Commentarijs rerum Germanicarum, et etiam Jacobus Cordonus in opere Chronologico rerum gestarum circa finem de Vrbibus, et Regionibus Germaniae.

Pannonia autem Superior complectitur has Regiones nempe Austriam, Styriam, Carinthiam et Carniolam ut satis probant Abraham Hortelius in Theatro Geographico Verbo Pannonia, Carolus Stephanus in dictionario Geographico Verbo Pannonia, Girardus Mercator Atlas, et Hundius Atlas minor tabula Austriae, Bertius rerum Germanicarum Lib. primo fol. 157. Dauid in descriptione Statuum Imperij, et Principum totius Orbis idiomate gallico fol. 890. et 969. Ita ut Styria, Carinthia et Carniola sunt Prouinciae Interioris[b] Austriae, quae cum Austria Superiori et Inferiori componunt totam Superiorem Pannoniam, nec ulli dubium de hoc esse potest, nam Sacra Caesarea Maiestas in Literis expeditis ad Prouincias Styriae, Carinthiae et Carniolae sub Datum ultima Aprilis 1627. et prima Augusti 1628. quos integrè refert Carolus Caraffa Episcopus Auersanus in Germania Sacra[c] expressè *declarauit, Styriam, Carinthiam et Carniolam esse Prouincias Interioris Austriae.*

Praefatae quidem Prouinciae Austria, Styria, Carinthia, Carniola sine ullo dubio ab omnibus ferè Classicis Geographis qui qualitatem Prouinciarum et Locorum situationes[d], non Dominia Principum respiciunt, complectuntur inter Regiones Germaniae Superioris ut praecisè tenent Mercator, Atlas, Hundius, Atlas minor, Atlas nouus (f. 209 r) Joannis Bleu, Joannes Antonius Maginus, omnes in tabula Germaniae Philippus Cluuerius suae Introductionis Lib. 3o cap. 8o Hortellius, Joannes Natalius Mettellus in Speculo orbis, et Seuerius de Statu Imperij[e] prima parte fol. 13. Dauid in descriptione Imperij fol. 918. Josephus Rosacius Lib. primo tab. 9. Europae de Germania et Jacobus Middendorisio in opere Academiarum celeberrium Vniuersi fere Orbis titulo in Germania et Austria.

№ 4o

Responsio Attestationi P. Kircheri et D. Holstenij

Magna uidetur discrepantia esse inter Geographiae et Historiarum Scriptores de situ Illyrici, et tanta etiamnum terminorum confusio ut affirmant Mercator et Ortellius pro uaria Reipublicae seu Imperij Romani Status vicissitudine, necnon pro immensa amplitudine Illyricae Linguae extensae per totam ferè Europam et bonam partem Asiae ad incognita usque loca, ut Prouinciarum quae Illyrici nominis fuisse olim numerantur, uix aut penitùs ferè nulli certi fines limitesque tradi queant.

Sed quoniam ad praesens agitur casus super Canonicatum in Ecclesia Sancti Hieronymi Illyricorum erecti in Collegiatam anno salutis 1589. à Sixto felicis recordationis Papae V^to attendenda omninò est Bulla huius erectionis,[4] et ponderanda sunt Verba ex quibus facilè intentio eiusdem Sixti deduci

4. Bulla *Sapientiam sanctorum* od 1. kolovoza 1589. Izvornik se do 1753. nalazio u arhivu Zbora sv. Jeronima u Rimu, a prošlog se stoljeća navodno nalazi u arhivu obitelji Sforza Cesarini u Rimu (Burić, Kanonici hrvatskog Kaptola sv. Jeronima, str. 91, bilj. 1). Bulu je objavio Črnčić (Prilozi, str. 75—84).

possit. Cùm igitur in dicta Bulla Sixtus expressè declarauit se erexisse dictam Collegiatam[5] *pro singulari iam inde ab ineunte aetate deuotione et reuerentia erga Diuum Hieronymum Sanctae Romanae Ecclesiae eximium Doctorem, et pariter cùm singularem et unicam Prouinciam enunciauerit, certum est quod proprium et particularem situm Illyrici intelexerit, ac pro Natione de ea Prouincia Dalmatiae ex qua est ortus Diuus Hieronymus Archipresbyteratum et 16*[6] *Canonicatus et Beneficia instituerit, uolens quod ad huiusmodi Beneficia praesententur personae idoneae dictae Nationis Illyricae seu Origenae et habeant peritiam Illyricae Linguae et Idiomatis (f. 209 v) ad formam dictae Bullae etiam Sacra Visitatio Apostolica anni 1630. confirmata ab Vrbano 8o Sanctae memoriae*[7] *has duas qualitates requirit adeò ut secus ab Archipresbytero prouisio facta nulla sit.*

Cum itaque controuertitur quaestio an Carniola sit pars illius Prouinciae Nationis Illyricae de qua intellexit Sixtus, sine dubio uidetur Carniola ab ea Prouincia esse omnino exclusa, ut firmiter plures Geographi cenent[9]*. Ac pro maiori huius ueritatis fundamento attendenda in praesenti casu est obseruantia secuta spatio 64. annorum quo dicitur neminem ex Carniola oriendum fuisse ad dicta Beneficia praesentatum quae Dalmatis Connationalibus Diui Hieronymi semper fuerunt collata tam à clarae memoriae Michaele Principe Peretto, quàm ab Eminentissimo Domino Cardinali Francisco Peretto Montalto nuncupato eius filio, Patrono.*[8]

Sed quia Reuerendus Pater Kirkerus et Dominus Lucas Holstenius[9] *nulla habita consideratione dictae Bullae ac intentionis Sixti V*[ti] *contrariam conati sunt probare Sententiam, Ideò pro ueritate facti singularis eorum argumentis placuit respondere.*

Praemitto autem, Romanos peculiari et propria Appellatione dixisse Illyricum, quod in duas partes id est Liburniam et Dalmatiam diuisum fuit teste Philippo Cluuerio tomo 2. Antiquae Germaniae in tractatu de Vindelicia cap. primo no 20. ac suae Introductionis lib. 4. cap. 4. de Illyrico et ita tenent Hieronymus Russelus in traductione Appiani Alexandrini de Bello Illyrico, et Ortellius in fine Theatri totius Orbis titulo nomenclato Ptolomaicus.

Atque in primis P. Kirkerus et Holstenius grauem et euidentem committunt errorem dum aiunt, nullum inter tot et tantos Geographos tùm ueteres

---

5. *Collegiata* [*Ecclesia*] je crkva u kojoj službuje kolegij, u ovom slučaju kolegijalni kaptol od šest kanonika, četiri klerika nadarbenika s nadpopom (nadsvećenikom).

6. Po srijedi je neka zabuna jer Siksto nije osnovao 16 kanonikata i nadarbina nego šest kanonikata i četiri nadarbine.

7. Dekret Svete Vizite iz 1630. godine nalazi se dandanas uklesan u mramornu ploču u sakristiji crkve Sv. Jeronima u Rimu.

8. Patronat nad svetojeronimskim Kaptolom dao je Siksto V obitelji Peretti iz koje je potjecao. S vremenom je ženidbom povlastica prešla na obitelj Sforza Cesarini (B u r i ć, Kanonici, str. 93).

9. O Kircherovu elaboratu o Ilirskoj pokrajini kojem se pridružio geograf Luka Holstenius i o Kircherovoj izjavi vidi: G o l u b, Križanić i pitanje prava Slovenaca, str. 223—229, 239. A o vezama Križanića s Kircherom i Holsteniusom vidi: G o l u b, Križanić i njegovi suvremenici, str. 227—261, 288—303. Replika što dolazi u ovom tekstu na Kircherov elaborat podsjeća na Paštrićevu repliku na isti elaborat od 18. veljače 1652, što govori u prilog tome da je Paštrić autor ili barem koautor teksta »Nota ad partes«.

tùm recentiores reperiri qui Lubianam Vrbem Slauoniae non asserat, nam omnes ferè Geographici qui proprij, ueri, et particularis Illyrici situm describunt, Carniolam, seu Lubianam eius Metropolim nunquàm intra eiusdem Illyrici situm incluserunt (f. 210 r) Imò extrà distinctè segregarunt et praecise Ptol. Princeps Veterum Geographorum lib. 2º cap. 17. de situ Illyridis inquit, terminari à Septentrionali plaga Vtraque Pannonia ab occasu Istria, ab ortu Macedonia etc. Hunc textum explicando Vulphangus Lazius migrationum Lib. 5º fol. 140. nº 20. ait Illyricum secundùm descriptionem Ptolomei erat ille tractus *à Saua ad Mare Jonicum et Adriaticum exporrectus* quantum *hodie Maritima pars Dalmatiae, Croatiae et Bosnae dilabantur.*

Constantinus uero Porphirogenitus de Administratione Imperij cap. 30. inquit Dalmatia antiquitus incipiebat à confinijs Dirachij uel ab Antiuari et ad Istriae montes pertingebat, in latitudinem uerò ad Danubium usque se extendebat, Croatia uerò incipit à Zettina fluuio et extenditur uersus Mare ad Istriae usque confinia siue ad Albunum Vrbem.

Juxta praescriptos limites Dalmatia proprij Illyrici Veteris situs continere censetur has Regiones, nempe ipsam Dalmatiam, Liburniam siue Croatiam, Bosnam, et Slauoniam ut firmiter tenent in Tabula Sclauoniae Mercator, Atlas, Atlas minor, Atlas nouus, Maginus Cluuerius, Blondus, Botterus, et plures alij suprà allegati nº 2º. Vltra quos fines non debet ampliari proprium Illyricum, extra cuius loca expressè apparet quicumque oriundus sua natura fieri incapax ad assequendum Benefitia praedictae Collegiatae ut eruditè affirmat P. Antonius Santinius Lucensis in Archigymnasio Romano Mathematum Lector.

2dº malê uidentur citare Ptolomeum ubi asserunt quod ipse lib. 2º cap. 17. de situ Illyridis praecisè teneat Lubianam seu ut uocat Nauportum intra fines Illyrici, quia idem Author loco citato nullam mentionem facit de Nauporto, seu de Lubiana Vrbe, quam Villanouanus, Maletius et Mercator super Ptolomeum lib. 2º cap. 15. de (f. 210 v) situ Pannoniae Superioris inter limites et oppida eiusdem Pannoniae ponunt, quas sequitur Petrus Bertius et alij allegati suprà numº 3º.

3º aequiuocant allegando Cluuerium suae Introductionis lib. 4. cap. 3º de Slauonia praesumentes, quod Carniolam pro Slauonia intellexit,[10] *quia idem Author contrariam Sententiam tenet, et patet ex textu allegato ubi inquit, Slauonia propriè dicitur ea Regio quae Drauum Sauumque fluuios interiacet, ab occasu Styria, ab ortu Danubio clausa, Longitudo eius est ab Oppido Kopratnitz ad Draui confluentem mill. germ. 1. Latitudo à Drauo ad Sauum 12 etc. sumendo igitur longitudinem Slauoniae à dicto Oppido usque ad Danubium quo ab ortu terminatur, Carniola, est prorsus extra hos fines et à Danubio longissime distat nullatenus est Slauonia et comprobatur ex confinijs Carniolae quae ab ortu habet Kulpam fluuium positum in finibus Croatiae à meridie Istriam ab occasu Carinthiam à Septentrione Styriam. Si autem concederetur quod totum tractum Terrae per latitudinem et Longitudinem Draui et Saui extensum esset Slauonicum pars Styriae Comitatus*

10. Ovo stanovište zauzima Križanić i na ročištu 15. svibnja 1654. replicira Paštriću koji se na to stanovište bio okomio, vjerojatno u spisu »Nota ad partes«.

Cillei tota ferè Carinthia esset Slauoniae pars, quod absolutè est falsum, ut patet oculariter ex omnibus Geographorum Tabulis ultra quod dicti fluuij Drauus et Sauus ratione Loci Vnde oriuntur, comprehenduntur inter Germaniae fluuios teste Petro Bertio in Commentarijs rerum Germanicarum Bibaldus Pirkaim in descriptione Germaniae.

Non potest controuerti quod Carniola non sit pars Pannoniae Superioris ac Interioris[h] Austriae et consequenter Germaniae nam satis fuit firmatum suprà nº 3º.

Et eò magis ipsa Veritas elucescit quia Episcopus Labacensis institutus Anno 1462. à Paulo 2º Veneto petente Federico (f. 211 r) 3º Imperatore est Princeps Imperij et inter Episcopos Germaniae descriptus in matricula, et circulas Imperij ut clarè affirmant Hieronymus Caninus in Summaria Historia de Electione Regis Romanorum et in Compendio Bullae Aureae Caroli 4[ti] fol. 22. et 52. Mercator, Atlas, Atlas minor, Petrus Bertius in Commentarijs Germaniae, Elseuerius de Republica Imperij fol. 17. Aubertus Minaeus lib. 4º fol. 235. et quàm plures alij quos breuitatis causa omitto.

Nec supra allegata fundantur secundùm Dominiorum Iurisdictionem ut malè autumnant Pater Kirkerus et Dominus Holstenius, sed ratione qualitatis situs Regionis ad quem solummodò respiciunt Geographi idque clarè appareat ex eo quod Episcopus Tergestinus[i] quamuis appareat Imperio Germanico nullatenus inter Germaniae Episcopos seu circulos Imperij praedicti numeratur, sed ab omnibus inter Episcopos Italiae in Regione fori Iulij habetur.

Nec obstat quicquid contrarium adducitur authoritate Strabonis Appiani Sexti Ruffi etc. Nam licet ipsi Pannoniam Superiorem intra fines Illyrici latè sumpti comprehenderint, attamen non est attendenda eorum descriptio quia est antiquissima supra mille annos ante erectionem dictae Collegiatae Ecclesiae Sancti Hieronymi, Nam à temporibus praedictorum Scriptorum usque ad Sixtum V[tum] felicis recordationis tot Regia Imperia Nationes et nomina Regionum, Ciuitatum, denique aliorum locorum saepius immutata fuere et praeter Calabriam antiquitùs magnam Graeciam nuncupatam quae hodie est inter Regiones Italiae comprehensa, Videmus clara exempla in ipsa Germania quae antiquitùs non egrediebatur Danubium nec Rhenum fluuios, sed quia posterioribus saeculis plures Regiones ultra dictos omnes fuerunt à Germanicis Populis occupatae et cultae, ipsa Germania adeò aucta fuit ut in Veterem, mediam, et recentiorem siue Superiorem et Inferiorem Germaniam fuit diuisa.

(f. 211 v) Si igitur concederetur quod Carniola sit hodie Prouincia Illyrica quod olim nomine Pannoniae Superioris comprehendebatur in Illyrico ueteri latè sumpto, necessario sequeretur quod Bauaria, Austria, Salisburgensis Archiepiscopatus, Comitatus Tyroli, Styria, Carinthia, Hungaria, Transyluania, Vallacchia, Moldauia, Tracia, Tessalia, Candia, Achaia, Macedonia, Albania etc sint Prouinciae Illyricae quae omnes antiquitùs erant comprehensae appellatione Illyrici ut supra dixi numero primo per totum.

Non suffragantur Carnioli praesumentes se esse Illyricos ex eo quia participant de Illyrica lingua, nam ea utuntur non solum plures Regiones conterminae proprio Illyrico ueluti Istri, Fori Iulienses, Styri, Carinthi, Austri, Vngari, Transiluani, et Macedones, uerùm etiam plurimae aliae Nationes totaliter ab Illyricis diuersae ut infra ostendam nº 7º.

Caeterum conclusio Patris Kirkeri et Domini Holstenij non uidetur sequenda cùm non agitur expellere aliquem à Congregatione Illyrica quomodocumque receptum pro Gubernio illius Hospitalis ad quem effectum moderno tempore licet fuerint recepti opera Ministri plures Itali et Germani, non tamen uidentur approbati pro Illyricis cùm ex natura sint omninò diuersi, et propterea quicumque intendit se praesentari ad dicta Beneficia necessario debet probare qualitates requisitas in Bulla Sixti V^ti et in Decreto Sacrae Visitae.

№ 5o

Slaui plurimae Nationes non sunt Dalmatae nec Illyrici

Cum igitur Sixtus V^s sacrae memoriae huiusmodi Cannonicatus et Beneficia instituit in praefata Ecclesia Sancti Hieronymi pro personis idoneis Nationis Illyricae certum est quod Slaui si non sunt Dalmatae, nec Illyrici uidentur esse incapaces Martinus Chrumerus[k] *eruditissimus Scriptor rerum Polonicarum[11] lib. primo cap. 4. pluribus argumentis probat Slauos non esse Dalmatas nec Illyricos (f. 212 r) et ita ex antiquis Scriptoribus tùm Graecis, tùm Latinis comprobatur. Nam Illyrica Natio de qua plura Historici sicut Virgilius[12] et alij cecinere Poetae multa bella gessit anno 231. ante Christi aduentum cum Romanis teste Dionysio Petauio Lib. 13. de doctrina temporum et post aduentum Domini Saluatoris elapsi sunt quadringenti anni et ultra antequàm innotuisset nomen Slauorum[13] qui tempore Ptolomei Appiani aut Diui Hieronymi non erant in rerum natura sed circa annum salutis 450. Vandali, Sarmatae, Gothi, Gepides, Hauari, Heruli, Sciri, Sorabi, Obotisti, Venedi VVilei, Libones et alij populi magnae antiquae Germaniae qui egressi ex Scandinauia Insula Baltici Maris uel ut alij uolunt ex Gente Sciticae originis[14] à Bosforo Cimerico in Danaim fluuium habitare solita transmisso*

11. Ovdje spomenuto djelo Martina Cromera (De origine et rebus gestis Polonorum, Basel 1555) Križanić će obilno citirati i parafrazirati nakon jednog decenija u svom djelu »Razgowori ob wladatelystwu« i to u trećem dijelu u poglavljima 17, 18, 20, 32, 33 i 36 (K r i ž a n i ć, Politika, Moskva 1965). Kad se Križanić ne bi bio prije upoznao s Cromerovim djelom onda bi to bio učinio prilikom spora o Ilirskoj pokrajini potaknut protivnom stranom koja je obilno vadila argumente sebi u prilog iz arsenala Cromerova magistralnog djela, prema kojemu će se Križanić u djelu »Razgowori« odnositi dosta kritički ali ga i izdašno kao izvor povjesnih obavještenja koristiti. Križanić se međutim s Cromerovim djelom vjerojatno sreo još u domovini 1643—44. kao župnik u Nedelišću. Djelo je naime mogao naći u desetak kilometara udaljenom Čakovcu u biblioteci Nikole Zrinskoga. A čini se da je Križanić odbio blistave ponude i povukao se baš u Nedelišće možda i zato da bude blizu znamenite biblioteke. Primjerak Cromerova djela iz biblioteke Nikole Zrinskoga nalazi se danas u Sveučilišnoj i nacionalnoj biblioteci u Zagrebu pod signaturom BZ 11.

12. Križanić navodi u djelu »Razgowori ob wladatelystwu« Vergilijevu Eneidu, no u drugom kontekstu, nego što se ovdje spominje (K r i ž a n i ć, Politika, str. 281).

13. O seobi Slavena govori i Križanić, no dosta drugačije, u djelu »De Providentia Dei« (P. B e z s o n o v, O Promysle, Sočinenije togo že avtora, kak i »Ruskoe gosudarstvo v polovine XVII veka«, Moskva 1860, str. 86).

14. Na teoriju o skitskom porijeklu Slavena Križanić se oštro okomljuje u djelu »Razgowori ob wladatelystwu« (K r i ž a n i č, Politika, str. 283—285).

Danubio flumine Pannoniam, Macedoniam, Traciam, Istriam, Illyricum et Dalmatiam diu uexarunt et proinde Romanum Imperium prorsùs debilitarunt et loca quicquid inter Carpanthum montem et neutrum fluuium inde Orientem Pontumque Elexinum, et Meothidem, Palludem quam Tanais eam influit usque ad Glacialem Oceanum et Sueuiae, Littuaniae, Poloniae fines in Asiatica Europa nunc quoque tenent. Qui populi cùm res magnas et praeclaras contra Romanum Imperium, et finitimos quosque gererent celebritate et gloria nomen sumpsere, uel ab alijs suis Popularibus inditum obtinuere, et posteà se cognominabant Slauos et Slauinos ab ipsa gloria quae apud illos, Slaua, appellatur. At Graeci et Latini Scriptores postquàm Ethymologiam et uim Vocabuli Slauorum non intelligerent in Sclauos, et Sclauinos quasi Captiuos, et Seruos detorserunt, ut affirmant Jodocus Ludouicus, Decius de Vetustate Polonorum Lib. primo cap. 12. et 13. Josephus Rubrauius[14] *in sua Bohemia Lib. primo. Maurus Orbinus de origine (f. 212 v) Slauorum*[15] *fol. 95. et 96. ubi ad hanc sententiam adducit Reijnerium de Henetis Jeremiam Russum annalium Russiae, Ioannem Auentinum, Bernardum Iustinum de Historia Veneta, Reges itaque et Principes Poloniae, Bohemiae, Dalmatiae, Hungariae proprijs hominum nominibus, cùm uerbum hoc (Slaua) non captiuitatem uel seruitutem sed gloriam Genti significat, ex hac uoce compositis usi sunt et utuntur ueluti Stanislaus, Vladislaus, Crunoslaus, Dobroslaus etc. ex qua Gente Slaua plurimae Nationes originem habent, de quibus multa scripsere Helmoldus in Cronica Slauorum Blondus dec: 1. lib. primo. Chrumerus Lib. primo capite 8. et 12. Bonfinius*[16] *Lib. primo. Dubrauius Lib. primo. Baronius Annalium*[17] *tom. 11. anno Christi 1012: 1062. Thomas Bozius de signis Ecclesiae*[18] *Dei signo 93. Lib. 2. tom. 1. fol. 494. Ortellius in Theatro Geographico Verbo Slaui, Venedi, et alij ferè innumeri Scriptores quas Maurus Orbinus de origine Slauorum refert.*[19]

---

15. Ako Križanić nije prije upoznao djelo Mavra Orbinija »Il Regno degli Slavi« (Pesaro 1601), onda ga je svakako morao upoznati prilikom svetojeronimskog spora o Ilirskoj pokrajini, jer se njime protivna strana obilno služila. No Križanić je djelo mogao naći još za boravka u domovini kao župnik Nedelišća (1643/44) u obližnjem Čakovcu u biblioteci Nikole Zrinskoga. Djelo je puno autografskih bilježaka Nikole Zrinskoga.

16. S Antunom Bonfinijem piscem djela »Rerum Ungaricarum Decades« (Frankfurt 1581) Križanić polemizira u djelu »Razgowori ob wladatelystwu« (Križanič, Politika, str. 288—289). Da li se je s Bonifinijevim djelom upoznao istom za svetojeronimskog spora o Ilirskoj pokrajini ili već u biblioteci Nikole Zrinskoga u Čakovcu za svog župnikovanja u obližnjem Nedelišću (1643/44) nije izvjesno. U Nikolinu primjerku, što se nalazi danas u Sveučilišnoj i nacionalnoj biblioteci u Zagrebu, pod signaturom BZ 264, nalaze se bilješke iz 1643. valjda Nikoline ili možda Križanićeve?

17. Djelom Cesara Baroniusa »Annales Ecclesiastici« (Rim 1588—1600) Križanić se služio u svom djelu »Razgowori ob wladatelystwu« (Križanič, Politika, str. 344—352).

18. Križanić kasnije u Tobolsku spominje Tomu Boziusa (Jagić, Život i rad Križanića, str. 355). Da li je njegovo djelo »De signis Ecclesiae Dei« (Coloniae Agrippinae M.DC.XXVI) upoznao istom, prilikom svetojeronimskog spora nije izvjesno.

19. Dok je protivna protukranjska strana niz geografsko-povjesnih autoriteta navodila ne iz izravna uvida u njihova djela nego prema izvodima što ih iz tih djela donosi Orbini, Križanić je nekoliko tih djela (da li od prije, da li od tada, da li poslije) temeljito i neposredno poznavao.

№ 6°

Holsatia, Brandenburgum, Pomerania, Lituania, Polonia, Bohemia Slauorum Prouinciae

Praeter Slauoniam inter Drauum, et Sauum reperiuntur apud Scriptores aliae Regiones huius nominis, Prima in Lituania prope Mare Balticum inter flumen Memula teste Alexandro Guagnino de rebus Polonicis tom. 1. 2ª inter Albiam, et Oderam magnae Germaniae fluuios ita affirmant Adam Cronographus Lib. 2. cap. 10. Baronius tom. 11. anno Christi 1062. Helmoldus cap. 1. Paulus Lagius Cronicon anno salutis 936. Huius Slauoniae Latitudo est maior decies quàm Saxonia incipiendo ab Vrbe Hamburgensi usque ad Mare Scithicum protenta ubi hodie cernuntur Ducatus Holsatia Lunemburgh, Brandenburg, Michelburg, Pomerania *etc. 3ª est Polonia magna Slauorum Prouincia teste Helmoldo cap. 2° et ita alij affirmant. 4ª Regnum Bohemiae Slauorum patria (f. 213 r) cum Morauia, Silesia etc ut probant Helmoldus, Dubrauius, Blondus et alij etc.*

№ 7°

Amplitudo linguae Illyricae per Europam, Asiam etc.

Paulus Iouius in Libro de Legatione Moscouitarum[20] *inquit, Moscouitae lingua Illyrica Illyricisque Litteris utuntur sicut et Slaui, Dalmatae, Bohemi, Poloni, et Lituani ea Lingua omnium Longè Latissima esse perhibetur, nam Constantinopoli Othomanorum in Aula familiaris est, et nuper in Aegypto apud Mehiphticum Sultanum, et equites Mamaluchos haud ingratis auribus audiebatur, In hanc linguam ingens multitudo Sacrorum Librorum industria maximè Diui Hieronymi, et Cyrilli translata est etc. et ita plures Scriptores testantur.*[21]

---

20. Djelo »Pauli Iovii Novocomensis, De legatione Basilij magni Principis Moscouiae ad Clementem VII. Pontificem Maximum« (Rim 1525) Križanić je poznavao prije svetojeronimskog spora o Ilirskoj pokrajini. G. 1647. naime Križanić piše Levakoviću da je među ostalim piscima koji govore o Moskoviji pročitao i ekscerpirao Joviusa (Belokurov, Križanić v Rossiji, Priloženija, str. 176). U djelu pak »Razgowori ob wladatelystwu« navodi Joviusa po sjećanju jer ga nema kod sebe; jednu je ipak rečenicu zapamtio pa je doslovce (na latinskom i u prijevodu) donosi, Joviusovu pohvalu naime cara Ivana: »Christianae religionis cultor sane egregius« (Križanič, Politika, str. 137). Joviusova je pak djela Križanić bio mogao čitati već 1643/44. u biblioteci Nikole Zrinskoga u Čakovcu za svog župnikovanja u Nedelišću (»Pauli Jovii Novocomensis Opera quot exstant omnia«, izd. 1578).

21. Među tim mnogim piscima je zacijelo i prije spomenuti Faust Vrančić koji u navedenom rječniku o slavenskom jeziku piše *quae latè per totam Europam ramos suos pandens, à mari Adriatico in Asiam ad incognita septentrionis vsque littora extenditur.* A riječi *Notae ad partes* o glagoljici veoma podsjećaju na Vrančićev završetak uvodne riječi: *Hinc Diuus Hieronymus, qui latinis simùl et suae nationis hominibus, sacros interpretatus est libros, ac nouo expressit charactere originem suam habuit; hinc Cyrillus ille, qui alio charactere postea idem praestititit, quo non solum Dalmatae, qui Graecorum religionem sectantur, sed et Rutheni seu Moscouitae, et Vallachi hodie passim vtuntur.* (Verantius, Dictionarivm).

Hieronymus Megiserus in Thesauro multi Linguae ex quadringentis circiter tàm ueteris, quam noui uel potius antiquis incognitis orbis Nationum Linguis Dialectis, Idiomatis, ex innumeris omnis generis Authorum Scriptis fideliter collecta tabula 5. inquit, Slauonica, seu Illyrica Lingua Longè Latèque patet per Europam, et Asiam, cuius Dialecti potissimum hi sunt Dalmatica, Epidaurum seu Raguseorum, Jadrensium, Arbensium, Epirotarum, hodierna Macedonum Mediterraneorum, Seruitorumque Soraborum, Bulgarorum, seu Rasciorum, Moldauorum, Missionem,[m] Gepidum, Transiluanorum; Croatica, Histrianorum, Carforum Jazijgum; Illyricorum Besiatica quae propria est Slauorum Hungariae contermina, Carnorum, Carniolanorum, Cilensium, Bohemica Morauorum, seu Marcomanorum, Silesiorum partis, Lusatia, Polonica Podoliorum Plescouiensium Sarmatica, Lituanica Jatzuingasorum Samogitarum, Vandalica *Rugionem,[n] Cassabrorum, Pomeranica, Obotribanorum (f. 213 v) seu Michelburgensium, Prussica, seu Prutenica, Moscouitica, Hamazaniorum Rutenica, Circassorum Gallaborum, uel Algazerorum Mangreliorum.[o]*

№ 8o

Targeste Aquileia Gradisca forum Iulium Diunum Cormons etc. sunt oppida fori Iulij Italiae

Tergeste, forum Iulium, id est Ciuidad, Cormons Diunum, Aquileia, Gradisca etc. sunt ciuitates, et Oppida Ducatus fori Iulij olim Carrorum, Japidumque, ac Venetorum Patria nuncupatus. Ita omnes Geographi, et Historici veteres, et recentiores Graeci, et Latini firmiter tenent Includentes ipsum Ducatum, et praedicta oppida intra fines Italiae. Habent enim forum Iulium ab ortu firmionom omnem ab Incolis Risanum nuncupatum Strabo Lib. 9. fol. 145. Plinius Lib. 3. cap. 18. Blondus fori Italiensis Lib. primo Xa Regione Italiae titulo fori Iulij Bruno Geographia verbo forum Iulij Carolus Sigonus, de antiquo iure Italiae Lib. primo cap. 26, et lib. 3. cap. 2. Abraham Ortellius in Thesauro Geographiae verbum forum Iulij, et Tergeste ac in Theatro Orbis tabula fori Iulij, Mercator Atlas, Hundus Atlas minor, Bleu, Atlas nouus, omnes tabula fori Cornelij, Maginus In descriptione[r] Italiae, ac universi Orbis tabula fori Iulij, Jodocus Hundius in descriptio universalis ac particularis Italiae cap. 20. Philippus Cluuerius suae Introductionis Lib. 3. cap. 35. Joannes Boterus relationum Lib. primo fol. 54. titulo fori Iulij, et plures alij quos breuitatis causa omitto.

A

Arsia fluuius certissimus Italiae, ac Illyrici terminus, Histriaque Italiae Regio

Et eo magis praemissa conclusio comprobatur euidentissimè ex confinibus Italiae, quae ab ortu habet Arsiam fluuium Histriae, nam iste amnis tanquam certissimus, Indubitatus et Communis terminus separat Italiam ab Illyrico, adeo ut Histriae Regio, quae ab occasu dictum Risanum fluuium,

et ex ea parte Justinopolim uulgo Capo d'Istria, Primariam habet Vrbem, sit Prouincia inter Regiones Italiae situata, et compraehensa, vt affirmant omnes supraallegati scriptores Plinius Lib. 3. cap. 19, Blondus, Leander, Ortellius, Mercator, Bleu, Maginus, Cluuerius, Bruno Sigonius, Boterus omnes tabula Istriae, et verbo Istria, quibus adduntur Paulus Diaconus de gestis Longobardorum Lib. 2. Hundius In descriptione Italiae particularis cap. 21. fol. 363. Bulla Henrici V Imperatoris super priuilegio veneris concesso sub dati XI. Cal. Iunij 1110 relata à Donato Jannito de Republica Veneta fol. 476. Carolus Stephanus in Dictionario Geographico verbo Histria, et Arsia Johannes Stadius in Commentarijs Flori Lib. 2. cap. 10. Petrus Bertius Joseph Maletius, et Michael Villanouanus omnes super Ptolomeum Lib. 3. cap. primo de Italia Jacobus della Campius in Commentarijs Plinij Lib. 3. cap. 18. et plures alij quos omitto etc.

№ 9o

Scriptura Georgij Crisani

Scriptura facta à Reuerendo Domino Georgio Crisanio Croata[22] *Canonicatum ad S. Hieronymum Illyricorum nunc uacantem à Sanctae memoriae Sixto V. pro Natione Illyrica erectum quidam alienigenae ambiunt; Congregatio Nationalis praedicti locis*[s] *ipsis contradicit.*

Primo irrefragabiter excluduntur Albanenses et quicumque alij qui nec gente nec lingua origine sunt Illyrici.

Excluduntur 2o qui olim quidam erant Illyrici sed casu temporum in aliam nationem et priuilegia translati sunt huiusmodi sunt Carniolani quia Prouincia Carniolia non est Illyrica sed Norica siue Germanica Austriacis Prouincijs haeredijs quae Germanicae sunt adnumerantur lingua ibi Germanica in Iudicijs Concionibus Scholis et in quibuscumque negotiis solo usurpatur adeo ut neque epistolam slauonice scriptam ibi uidere liceat Gens Illyrica à Germanis priscis possessoribus pulsa et oppressa est Hinc est quod inter Agricolas et non inter omnes adhuc imago aliquae linguae illyricae[t] *permaneat adeo tantum corrupta ut a nobis Illyricis non sine Interprete intelligi media quippe pars linguae est Germanica integri Comitatus in ista media Carniola mere Germanice loquuntur ut Coceuia et Bohinia.*

Excluduntur illi qui oriundi sunt ex patre Carniolano et qui neque linguam Illyricam callent qualis est Lucas competitor Bulla expresse uult ut qui promouentur sint linguae Illyricae homines sed si admittantur alienigenae ignari iuuenes non sacerdotes et reijciantur sacerdotes nationales Seniores digniores tunc nationi Illyricae gratia non fiet neque beneficia ad de natione benemerita conferentur.

Die 5. febr. 1654. De Sanctis notarius.

---

22. Ovdje se sažimlje Križanićev protukranjski spis ne kao dokaz Križanićeve nestalnosti nego stvaran argumenat za protukranjsku stranu. Spis je objavio Črnčić (Prilozi, s. 110—13).

In mei etc praedictus Reuerendus Dominus Georgius Crisanius filius quondam Gasparis de Croatia mihi cognitus etc. mediante tacto pectore more etc. recognouit et recognouit retroscriptam eius manuum[u] litteras et caracteres in praesenti scriptura apposit content: et sic tacto pectore etc. more iurauit etc.

[v]Ego infrascriptus praedictas allegationes iuxta sententiam praefatorum Geographiae scriptorum ac intentionem fundatoris praedictae Ecclesiae fateor me uidisse et ita sentio et me subscribo.

Ego Joannes Baptista Lucatellus.[v]

(f. 214 v) Reuerendo Patri Priolo
Romana Canonicatus
Pro
Venerabili Congregatione Hospitalis Sancti Hieronymi Illyricorum
Contra
Dominum Joannem Baptistam Jampsi.

Nota ad partes

Tajni vatikanski arhiv
Sacra Romana Rota, *Positiones* 225; *Coram Priolo* 1654.

KRITIČKI APARAT

a. Očito treba stajati *Croatiam.*
b. Ispravljano od, čini se, *Inferioris.*
c. Dodano.
d. Prekrižena susljedna nečitljiva riječ.
e. Precrtana susljedna riječ *fol.* Kako u slijedećem retku dolazi iza *Imperij* riječ, zapravo kratica *fol,* i kako ju je pisar teksta anticipirao u prethodnom retku, očito je da je ovaj tekst prijepis, vjerojatno prijepis koncepta.
f. Očito pogrešno, mjesto *tenent,* odnosno *censent.*
g. Mjesto *Kircherus.*
h. Ispravljeno od *Inferioris.*
i. Umetnuto.
j. Ispravljeno u *omnes.*
k. Obično i ispravnije *Cromerus.*
l. Mjesto *Dubrauius.*
m. Možda treba stajati *Maesiorum* ili *Musiorum.*
n. Možda treba stajati *Rugionum.*
o. Dovde je tekst pisala ista ruka.
p. Odavde druga ruka.
r. Slijedi nekoliko prekriženih riječi.
s. Greška nastala očito povezivanjem sa susljednim *ipsis.* Ispravno *loci.*
t. Prekrižene susljedne riječi *non sine interpretatione.*
u. Manus?
v. Treća ruka Lucatellijeva.

»Informatio iuris« o Ilirskoj pokrajini advokata Niccolòa Severolia podnesena sucu Svete Rote Priuliu u svetojeronimskom sporu godine 1655. izrađena vjerojatno od J. Paštrića

ROMANA CANONICATUS

Reurende Pater. Videtur resoluendum, Prouinciam Illirici, iuxta sensum Bullae sanctae memoriae Sixti Quinti intelligi de Dalmatica, aut ad plus de Illirico proprie sumpto continente sub se ipsam Dalmatiam, Cróatiam, Bosnam, et Slauoniam, exclusis penitus Prouincijs, Carinthiae, Stiriae, Carniolae, et Istriae.

Id suadet causa motiua dicti Pontificis expressa in Bulla, nempe antiquus, et praecipuus deuotionis affectus, et impulsus erga Sanctum Hieronymum, qui ortus est Stridone in Dalmatia, vt habetur in Lectionibus Breuiarij, ibi Hieronymus Eusebij filius Stridone in Dalmatia, Constantio Imperatore Natus, *cuius authoritas probat* Mohedan. decision. 5. vers. sicut dicimus de Breuiario de fide Instrument. *et concordant Geographici, et Historici relati* in Notula ad partes data numer. 1. *quibus statur, maximè in antiquis* Rota in recentior. decis. 353 numer. 23. par. 5. et coram Peniaderis. 439. numer. 14. *Vnde censetur, quod idem Pontifex in Collegiata, quam erexit in honorem Sancti Hieronymi Dalmatae, voluerit in ea praesentari, et recipi Dalmatas dicti Sancti Doctoris Connationales; nam actus regulatur à sua causa* Rota in recent. decis. 28 num. 5 par. 8. *et sumit suam denominationem ab obiecto Agentium* cap. voluntate in princ. de sentent. excommunic.

Hoc depraehenditur ex alijs verbis eiusdem Bullae, cum enim ibi antea adesset Hospitale erectum anno 1453. à sanctae memoriae Nicolao Quinto pro Peregrinis Dalmatis, vt legitur in Bulla erectionis, ibi Pro Dalmatis, seu Illiricis, *quae dictio* seu *stat expositiue pro id est* Geminian. consil. 115. numer. 7. Menoch consil. 1029. num. 13. et alij per Add. ad Roman. consil. 179. litterae D. vers. idcirco. *Noua Ecclesia, et Hospitale ibidem à Sixto Quinto pro Illyricis aedificata, censetur facta pro eisdem personis, pro quibus fuerat erecta Ecclesia antiqua, nec praesumi potest, quod Sixtus Quintus voluerit immutare eius qualitates in praeiudicium dictae originalis piae fundationis,* Rota in recent. decision. 128. num. 1. par. 2 et in Romana, seu Tolentina census 20. Martij 1645. coram Reuerendissimo D. Dunozetto Decano, *sed censetur hanc nouam loco antique subrogare voluisse, cum eisdem qualitatibus* Rota in recent. decis. 415 num. 1 et seqq. par. 3. et decis. 353. num. 97. par. 5.

Etiamsi Pontifex Ecclesiam, et Hospitale nouiter aedificata nouis redditibus, et opibus auxerit, et ditauerit, non enim inde sequitur, quod immutauerit eorum statum, et Institutum, sed censetur disposuisse iuxta naturam eiusdem loci, quia augumentum sequitur naturam sui principalis, et idem iudicatur de augumento, quod de aucto Baldus consi. 407. num. 3. vers. est ergo Aniel. de Amat. consil. 12. numer. 13. et consil. 59. num. 9. Rota in recent. decis. 94. num. 3. vers. et cum idem Iuris par. 2 et in Bononien. Gabellae 6. Martij 1651. coram R. P. D. Albergato §. penult.

Et apertius probatur ex dispositis in reseruatione Iurispatronatus, post enim factam in antecedentibus verbis mentionem Nationis Dalmaticae, et

Illyricae Sixtus Quintus procedit ad erectionem Iurispatronatus pro personis dictae Nationis. *Illa enim vox* dictae *repetit omnes qualitates superius expressas* Surd. cons. 325. n. 20. et cons. 417. n. 4. Seraph. dec. 548. nu. 8. Rota in rec. dec. 716. nu. 4. par. 8.

Praeterea id euidentissimè conuincitur ex insignibus, quae idem Sixtus Quintus depingi fecit, tam in Choro, quàm in Tribuna d. Ecclesiae exprimentibus tria capita Leonum coronatorum, quae sunt insignia Dalmatiae, vt est notum, et testatur Theodor. Hoeping. de Iure Insignium, et Armor. cap. 6. par. 3. num. 558. *et eadem Insignia conspiciuntur insculpta in Sigillo, et Bussola antiqua dictae Congregationis, et in alijs locis in facto relatis. Hinc enim euincitur clara voluntas d. Pontificis donandi eandem Ecclesiam Indigenis, et originarijs Dalmatis, cuius insignia depingere fecit, vt optimè probat* Nicol. Euerard. Senior cons. 186. num. 4. *dicens, quod, quando donator fecit depingere Insignia, et Arma donatarij in re donata, illa habent vim traditionis fauore illius donatarij, cuius Arma depingi fecit, cumque sequitur, et extollit* Theodor. Hoeping. vbi supra cap. 13. num. 167. *Et est conclusio recepta, quod ex appositione armorum infertur dominium, et Iuspatronatus illius, cuius insignia, et arma sunt depicta, et insculpta* Roland à Valle cons. 84. nu. 23. et seqq. lib. 2. Peregr. cons. 75. nu. 3. lib. 1. Surd. cons. 61 nu. 29. et cons. 179. num. 59. Enriquez cons. 70. nu. 5. Mandel. cons. 777. nu. 3. Rauden. de Analog. cap. 23. num. 49. Hoeping. vbi supra d. cap. 13. nu. 152. et nu. 164 et tenuit Rota coram Coccin. dec. 201. sub nu. 2. et decis. 230. nu. 1 et coram Seraph. dec. 1141. nu. 7. et inter diuers. decis. 527. sub n. 6. et in Mediol. Prioratus 14. Martij 1646. coram Emin. D. Card. Corrado § 6. Inquam.

Sed omnem scrupulum remouet obseruantia subsecuta; Ab initio enim erectionis dictae Ecclesiae, vsque ad haec tempora semper praesentati, et respectiuè instituti fuerunt ad huiusmodi Canonicatus, et ad caetera Beneficia d. Ecclesiae soli sacerdotes, et clerici Dalmatae, vt probatur in facto, quare litterae sanct. mem. Sixti Quinti debent intelligi eo modo, et in eo sensu, quem firmiter, et inconcussè declarauit obseruantia subsecuta, quae est optima interpres Constitutionum Apostolicarum Gratian. discep. 181. n. 9. Rota diuers. decis. 503. nu. 1 et 2. par. 1 et in rec. dec.is. 450. num. 3. par. 5. et in Montis Alti Primiceriatus 8. Iunij 1643. coram R. P. D. meo Verospio, *et in nostris praecisis terminis fuit latissimè firmatum in* Barchinonen. Canonicatus 4. Decemb. 1644. et 19. Iunij 1645. coram eodem R. P. D. Verospio, et in eadem 15. Decembris 1645. et 16. Aprilis 1646. coram Reuerendiss. D. Archiepiscopo Tarraconen. *vbi dicitur, dictae obseruantiae standum esse, etiamsi contrarius intellectus de Iure esset verior,* et in Comen. Collegij 17. Martij 1649. § quod clarius in fin. et 5. Iulij eiusdem anni § hanc. etiam coram R. P. D. Peuntingerio.

Dumque huiusmodi obseruantia deducitur solum ad effectum declarationis, non requiritur, quod sit praescripta, sed sufficeret ita fuisse aliquando obseruatum Alex. cons. 8. nu. 7. lib. 1 Crauett. cons. 518. nu. 2. Decian. cons. 51. nu. 1. lib. 2. Cresc. dec. 1. de Const. et Rota coram Buratt. dec. 647. nu. 11. et in rec. dec. 648. nu. 5. par. 7. et in citatis Barchin. Canonic. coram R. P. D. Verospio et Reuerendiss. Roias, et in ad. Comen. Colleg. coram R. P. D. Peuting.

Caeterum, quando etiam dici posset mentem Pontificis fuisse non se coarctare ad solam Dalmatiam proprijssimè sumptam, sed intellexisse de sacerdotibus, et clericis totius Illyrici, Non tamen sub ea compraehendi possunt nati, et orti ex Prouincijs Carinthiae, Stiriae. et Carniolae, ex qua ortus est Aduersarius, quia istae non compraehenduntur sub eo Illirico, de quo ipse intellexit in eius Constitutione, quod constituitur ex supradictis solis quattuor Prouincijs Dalmatiae, Croatiae, Bosnae, et Slauoniae.

Quamuis enim Illyricum Vniuersale, tempore florentis Imperij Romani latius se extenderet, et largè, ac impropriè sumptum iuxta limites à Graecis, et Romanis Imperatoribus constitutos inchoaret à Gallia, scilicet, à Rheni, et Dannubij fontibus, indeque porrigeretur ad Pontum Euxinum quod hodie ab Italis Mar Maggiore, *à Turcis* Mar Negro *nuncupatur, in quo tractu tota Graecia à Constantino Imperatore compraehensa fuit, teste* Brietio to. 2. Paralellae veter. et nouae Geograph. lib. 2. fol. 259. et 277. et *probat eruditissimus Dominus Robertus Papafaua in eius libello de situ Carniolae, Carinthiae, et Stiriae* quaest. 1. fol. 10. littera B. *Propriè autem sumptum ab Occasu haberet Istriam, à Plaga Septentrionali Pannoniam, et ab Ortu Macedoniam, iuxta descriptionem Ptholomaei veterum Geographorum Principis, qui iuxta caelestes obseruationes assignando Prouincijs terminos Illyricum ita disposuit, et terminauit, quem Geographici communiter secuti sunt, et signanter* Michael Villanouanus in Commentar. ipsius Tolomei lib. 2. cap. 17. et ibidem Ioseph Maletius, et Petrus Bertius in Theatro veteri, Abraham Ortellius in Theatro Geographico in tĩtul. Nomenclator Ptholomaicus in Verbo Illyris, et alij communiter. *Dictumque Illiricum fuerit pluries à Romanis ampliatum, et signanter Traiani Caesaris auspicio ad sextam accessionem, et alias diuersimodè, prout placuit Romanis Imperatoribus pro eorum arbitrio numerum, ordinemque Prouinciarum partientibus, et constituentibus. Deinde verò, qui post ea tempora Romanis imperarunt Augusti, Vniuersum Illyricum, tanquam in medio vtriusque Imperij Occidentis, et Orientis, et inter duas nouam, ac veterem Romam situm, subdiuiserint in Illyricum Orientale, et Illyricum Occidentale, vtrumque continens decem, et octo Prouincias vt tradunt* Volphangus Lazius in Comment. Reipublic. Romanae lib. 1. fol. 3. et idem in tractat. de Migratione Gentium lib. 5. fol. 144. num. 10. et fusius Pater Philippus Brietius in d. tom. 2. Paralellae lib. 6. cap. 4. fol. 259. Carolus à Sancto Paulo in Geographia Sacra lib. 3. fol. 69. et lib. 8. fol. 191. Aubertus Miraeus notitia Episcopat. lib. 1. cap. 3. *Cuius Illyrici latissimè sumpti ennumerantur Prouinciae in Notula, quae hodie datur* num. 2.

Nihilominus huiusmodi antiqua Illyrici diuisio, succedente postmodum Imperij Romani inclinatione exoleuit, et nouae subsecutae sunt Prouiniciarum diuisiones, et nuncupationes, ob crebras enim bellorum, et temporum vicissitudines, ac diuersas gentium, et populorum migrationes, ceperunt paulatim dominia, et linguae ipse mutari, et quae prius sub vno Imperio Romano Prouinciae a Praefectis Praetorijs, Vicarijs, et Proconsulibus regebantur, partim se in libertatem vindicantes, partim, vt cuiuslibet praeualuit vis, potentia, et tyrannis occupatae, coaluerunt in Respublicas, et Regna particularia, et iuxta cuiusque dominium nuncupatae fuerunt. Indeque non solum diuersa Regna, et diuersorum Regnorum nomina orta sunt, sed prouinciae ipsae aliter

partitae, et diuisae, et mutatis antiquis nuncupationibus, nouis, ac diuersis nominibus nuncupari caeperunt, vt latè explicat Volphang. in allegat. locis.

At quia horum Regnorum possessores, vti nullo legitimo titulo suffulti saepe deturbabantur, et saepe etiam ab eorum Sedibus depellebantur, ferè omnes se, suaque Regna submiserunt Romanae Ecclesiae, titulumque, et Inuestituram à Romanis Pontificibus acceperunt, ex quo facta sunt de Iuribus Sedis Apostolicae Regna, et Principatus Croatiae, Dalmatiae, Russiae, Hungariae, Daciae, Boemiae, Angliae, Noruergiae, Daniae, et alia plura, de quibus latè Baronius, et de omnibus particulariter Paulus Marcellus Venetus in eius singulari tract. de Iure Seculari Romanorum Pontificum.

Inter istas Regnorum, et Prouinciarum mutatas diuisiones, et nuncupationes Illyricum quoque suam sensit mutationem, non enim, vt antiquitùs partiebatur, amplius intellectum fuit, sed sub nomine, et nuncupatione Illyrici fuit solummodo acceptus, et intellectus ille ambitus terrae, in quo continentur Dalmatia, Croatia, Bosna, et Sclauonia, et has solas communis vsus accepit, et intellexit nomine Illyrici, vt egregiè Gerardus Mercator Atlas Maior Geographorum recentiorum Princeps editus ann. 1589. in Tabula Sclauoniae, Iudocus Hondius Atlas minor in eodem tab. fol. 635. Gulielmus et Ioannes Blaeu Atlas nouus tom. 1. pariter in d. tab. fol. 30. Petrus Bertius in septem libris tabularum Geographicarum fol. 478. in tabula Illyricum, Petrus Plancus in magna tabula totius Orbis, Ludouicus Tesseire in consimili tabula *et nouissimè, ac egregiè* Abraham Golnitz. in compendio Geographiae lib. 2. cap. 6. fol. 177. vt in d. Notula num. 3.

Prouinciae autem Carinthiae, Stiriae, et Carniolae nunquam sub nomine proprij Illyrici sumptae, et intellectae fuerunt, sed antiquitus fuerunt compraehensae in Panonia superiori, vt testantur Abraham Ortellius in Thesauro Geographico in verbo Panonia, Carolus Stephanus in dictionar. Geograph. in eodem verbo, Petrus Bertius in Commentar. rerum Germanicarum libro primo fol. 157. Blaeu Atlas nouus tomo 1. tabula veteris Germaniae fol. 69. et *alij relati per* D. Papafauam in dicto eius eruditissimo libello q. 1. folio 12. littera D. fol. 28. littera C. fol. 29. E, et F. fol. 32. litt. G. H. et q. 2. fol. 37.B, et fol. 41. litt. E.

Postmodum autem compraehensae fuerunt in Germania recentiori, vt docent Ioannes, et Gulielmus Blaeu Atlas nouus tom. 2 tabul. 1. Germaniae, *cum enim Carolus Magnus anno Domini 800. fuisset coronatus Imperator à Sancto Leone Tertio Romano Pontifice, et Augustus à cuncto populo appellatus, Romanorum Imperio in Germaniam delato, eam in prouincias et Ducatus diuisit* Andreas Knichen. de Iure territor. cap. 1. num. 6. Trithemius de orign. Franc. fol. 94. et Blaeu Atlas nouus in loco proxime citato; *Hinc Germania in duas partes superiorem, scilicet, et inferiorem diuisa. In superiori inclusae sunt Stiria, Carinthia, et Carniola, vt dicit* ipse Blaeu tomo primo, et sequuntur Magnius pariter in tabula Germaniae, Cluuerius in sua Introduct. lib. 3 cap. 8. Pater Brietius Paralellae veteris, et nouae Geographiae tom. 2. lib. 2. cap. 3. fol. 44. Abraham Golnitz in Compend. Geographic. lib. 2. cap. 4. fol. 134. Petrus Bertius in eius tabulis Geographic. fol. 386. Petrus Dauiti de Imperij statu fol. 869. Abraham Ortell. in theatr. Geographic. in tabula num. 29. Germaniae, Ioannes Natalius Metellus in Speculo orbis in tabula Germaniae,

Elseuerius de Republica Imperij part. 1. fol. 13. Gerardus Mercator Atlas maior in tabula Austriae, Iudocus Honnius Atlas minor in eadem tabula.

Tandem, facta per posteriores Imperatores noua diuisione Germaniae, et Imperij in Circulos, dictae tres Prouinciae inclusae fuerunt in Circulo Austriaco, qui est vnus ex quatuor additis sex antiquis per Maximilianum Primum de anno 1512. postmodum stabilitis per Carolum Quintum de anno 1522. vt tradunt Erumeus de Comitijs Imperialibus cap. 2. num. 39. in fin. et num. 47. Theodor. Spraenger. in Sinopi Iurispublici Imperij Romani Germanici cap. 8. in princip. Theodor ReinKingK de Regimin. Secular. et Ecclesiast. lib. 1. class. 4. cap. 2. num. 1. et seqq. Elseuerius de Republic. Imperij part. 1. fol. 17. *cum quibus concordant insignes Geographici Mercator Atlas maior, Hundius Atlas minor, Blaeu Atlas nouus in tabulis Germaniae,* Golnitz in d. compend. lib. 2. cap. 4. fol. 136. in eadem notula num. 4.

Hinc patet, quod his posterioribus seculis Carinthia, Stiria, et Carniola fuerunt habitae tanquam Prouinciae Germaniae superioris, et circuli Austriaci, et quod pro Illyrico semper fuerunt intellectae tantum supradictae quatuor Prouinciae Dalmatiae, Croatiae, Bosnae, et Sclauoniae, vt patet ex supradictis Historicis, Cronistis, et Geographis, quibus standum est, vt in terminis ad effectum probandi situationem locorum, et prouinciarum Menoch. cons. 2. num. 80. et seqq. Franciscus Antonius Costa cons. 23. num. 117. Port. Imol. cons. 164. num. 46. Decian. cons. 19. num. 8. lib. 3. Gigas cons. 70. num. 3. Martin. Mager de Aduocat. Armat. cap. 18. num. 40. Rota in recent. decis. 353 num. 23. part. 5. et coram Penia decis. 439. num. 14. et in Calaritano Primatus 14. Iunij et 10. Decembris 1638. coram Reuerendiss. Ghislerio.

Et proinde, dum sanct. mem. Sixtus Quintus in eius Constitutione praecepit, et mandauit recipi, et admitti solas origenas ex Illyrico non potest censeri intellexisse de Illyrico impropriè, nec minus de Illyrico iuxta antiquam diuisionem, et nuncupationem vigentem tempore Imperij Romani, quae amplius non erat in rerum natura, sed censetur intellexisse, et sumpsisse Illyricum in eo sensu, et significatu, qui vigebat suo tempore, et sic de Illyrico restricto ad supradictas quatuor Prouincias Dalmatiae, Croatiae, Bosnae, et Sclauoniae, in quibus in his ultimis seculis fuit coarctatum, et intellectum nomen Illyrici, iuxta communem sensum, et intellectum omnium Scriptorum, et populorum; Legislatores enim in eorum legibus, et Constitutionibus censentur proferre, et intelligere verba iuxta communem vsum loquendi, in eo sensu, et significatu, qui viget de tempore conditae legis Bald. cons. 407. num. 14. lib. 1. *vbi ait quod sensus verborum nascitur eodem tempore cum ipsorum prolatione* Surd. cons. 313 nu. 87. et cons. 454. numer. 18. et 19. latè Mascard. de general. statut. Interpraeta. conclus. 3. num. 1 et seqq. vsque ad num. 10. Gonzal. ad regul. 8. glos. 11. numer. 68. et glos. 13. num. 62. Rota in rec. decis. 393. num. 1. in fin. par. 2.

Comprobatur id ex pluribus actibus, et declarationibus Romanorum Pontificum, et Imperatorum; In Collegio enim Illyrico Lauretano erecto à sanct. mem. Gregorio XIII. de anno 1580. et restituto à sanct. mem. Vrbano VIII. de anno 1627. pro viginti Alumnis ex Illyricis prouincijs; duodecim loca assignantur duodecim littoralibus Dalmatiae Vrbibus, reliqua verò octo loca Ciuitatibus, et locis Bosnae et Sclauoniae inter Drauum, et Sauum fluuios, vt

legitur in Constitutione 65. sanct. mem. Vrbani Octauui, nulla facta mentione, neque comprehaensione Carinthiae, Stiriae, et Carniolae. Econtra autem Ciuitatibus dictarum trium Prouinciarum assignata fuerunt loca in Collegio Germanico pro solis Germanis erecto, vt patet ex Bulla 14. Gregorij XIII. et ita cum appareat Stiriam, Carinthiam, et Carniolam habitas fuisse à Romanis Pontificibus pro Prouincijs Germaniae, non autem Illyrici; tollitur in hac causa omnis haesitatio, nam Constitutiones Apostolicae sunt intelligendae, et interpraetandae eo modo, quo fuerunt intellectae, et declaratae ex vsu Curiae, et Romanorum Pontificum, vt in nostris terminis latè firmatur in decisionibus emanatis in d. Barchinonen. Canonicatus 4. Decemb. 1644. et 9. Iunij 1645. coram R. P. D. Verospio, et 15. Decembris eiusdem anni, et 16. Aprilis 1646. coram Reuerendiss. Archiepiscopo Tarraconen. *in quibus agebatur, an sub Indulto concesso Regi Catholico compraehenderentur Catalani.*

Idipsum probant litterae Imperatoris Ferdinandi Secundi, qui recensendo Prouincias Germaniae reponit Stiriam, Carinthiam, et Carniolam inter Prouincias Interioris Austriae, vt in eius epistola relata à Carolo Carapha Episcopo Auersano in eius Historia intitulata Germania Sacra fol. 188. in nostro primo Summario num. 13. *alias dato sub die 15. Maij 1654. Huiusmodi enim assertio Caesareae maiestatis plenissimè probat, maximè in hac materia diuisionis, et Constitutionis Prouinciarum, quae tota pendet ab eius potestate* Belluga in Specul. Principum rubr. 11 §. iam supra num. 2. vers. fol. mihi 43. à tergo, Theodor. ReinKingK de Regimin. Seculari, et Ecclesiast. lib. 1. class. 5. cap. 2. nu. 4.

Accedunt his epistolae Praesidis, et Deputatorum Ducatus Carniolae quinque sigillis munitae,[1] *datae in dicto primo Summ.* num. 14. *qui attestantur, Ducatum praedictum esse Prouinciam Germaniae, non minus quàm Stiriam, et Carinthiam, et addunt Peregrinos dicti Ducatus non esse recipiendos in Hospitali Illyrico, sed Germanico, quae attestatio est ualde attendenda, cum proueniat ab officialibus dicti Ducatus, qui melius caeteris praesumuntur informati de qualitatibus suae prouinciae, et sit etiam conformis litteris Caesareae Maiestatis, et conueniat cum Historicis Cronistis, et Geographis idem attenstantibus.*

Assistit etiam obseruantia quo ad receptionem Peregrinorum in Hospitali, nam ex libris tentis in eius Archiuio patet, nullum ex dictis tribus Prouincijs Stiriae, Carinthiae, et Carniolae fuisse vnquam receptum in dicto Hospitali incipiendo ab anno 1548. vsque ad 1625. talis autem censendus est sensus verborum, qualis fuit ab obseruantia declaratus, et intellectus, vt in Iuribus superius citatis, praesertim in declarandis finibus, et situationibus locorum Menoch. cons. 21. nu. 15 Riminald. Iun. cons. 275. numer. 50. Andreas Knichen. de Iure territor. cap. 3. num. 82. et seqq.

Et demum, quod dictae tres Prouinciae non sint in Illyrico, sed in Germania, probatur ex communi, ac vniformi hominum, et populorum opinione, et reputatione, Georgius enim Crisanius Sacerdos, et hodie Confessarius in Ecclesia Sancti Hieronymi Charitatis in fide per ipsum iurata attestatur, Car-

1. Objelodanio pismo deputata Kranjske I. Črnčić (Prilozi, str. 87—88). Autograf se nalazi u vrlo trošnu stanju u arhivu Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu.

niolam non esse Prouinciam Illyrici, sed Germaniae, vt in prima Nota alias data eadem die 15. Maij num. 9. *In fide Baptismi Audersarij,*[2] *eius pater enunciatur de Lubiana Metropoli Carniolae in Germania, vt in nouo Summario* num. 1. *Testes examinati occasione promotionis ad Episcopatum dictae Ciuitatis R. P. D. Otthonis Friderici Comitis à Buchaim dicunt, dictam Labacensem Ecclesiam esse caput, et Metropolim prouinciae Carniolae in Germania superiori eodem nouo Summario* num. 3. *Episcopus Labacensis institutus à Paulo Secundo est Princeps Imperij, et vti talis descriptus in matricula Imperij Germanici, vt tradit Hieronymus Caninus in Historia de electione Regis Romanorum, et in compendio Bullae aureae Caroli IV. fol. 22. et 52. Indeque connumeratur inter Episcopos Germaniae,* vt per Aubertum Miraeum in notitia Episcopatum totius Orbis lib. 4. cap. 17. fol. 207. et lib. 5. fol. 350. in verbo Labacum, *nec vllo vnquam tempore fuit relatus inter Episcopatus Illyrici, qui sunt subiecti Archiepiscopo Spalatensi Dalmatiae, totiusque Croatiae Primati, vt probat Prouinciale impressum sub Leone X:de anno 1514. ex qua constanti hominum opinione, et vniformi attestatione, communique gentium, et populorum fama, et reputatione oritur plena, et concludens probatio situationis, et qualitatis dictarum Prouinciarum, quae ualde in hac materia attenditur* Bald. in 1. proprietatis 4. num. 4 C. de probat. Grat. cons. 9. numer. 4. lib. 1. Andreas Kninchen. vbi supra d. cap. 3. num. 8.

Quo ad Istriam, tantum abest, vt possit censeri pars Illyrici, quod omnes Scriptores Geographici, et Historici concorditer dicunt esse partem Italiae,

---

2. Izvornik krsnog lista Ivana Jampšića nalazi se u *Tajnom vatikanskom arhivu* u fondu *Sacra Romana Rota* pod signaturom: *Iura diversa 157: 1654 a Ianuario ad Martium.* Bez paginacije. U krsnom se listu veli da je u Rimu 26. ožujka 1636. kršten *Ioannes Baptista filius domini Lucae Iamsic de Lubiana in Germania calcatoris et dominae Magdalenae Alanne* [?] *de Penna coniugum qui ex utero matris die 20. eiusdem mensis natus.* Slijedi potpis i žig te nadnevak 27. veljače 1654. kad je izvod iz Matice krštenih podnesen sucu Priuliju. Ivan Jampšić je dakle vršnjak Ivana Paštrića, brata Jeronima Paštrića, koji će postati profesorom Urbanova zavoda u Rimu, akademikom književne od kraljice Kristine potekle akademije »Arkadije«, redaktorom glagoljskih liturgijskih knjiga, čuvenim hebrejistom i učenjakom s kojim, među ostalima saobraća i filozof Leibniz (Vidi: I. Golub; Ivan Paštrić, u: Poljički zbornik sv. I, Zagreb 1968, str. 205—230; I. Golub, Rukopisna ostavština Ivana Paštrića u Vatikanskoj biblioteci, Arhivski vjesnik 11—12 (Zagreb 1968—69) 405—427; I. Golub, Rad Ivana Paštrića na izdavanju glagoljskih liturgijskih knjiga, Slovo, časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu, 1971, br. 21, str. 377—387; I. Golub, Ivan Paštrić i njegovi suvremenici, Kačić 4 (Split) 161—169). Jeronimov brat Ivan Paštrić u vrijeme svetojeronimskog spora nalazi se u Rimu u Grčkom zavodu i znana mu je parnica nastala povodom imenovanja njegova vršnjaka Kranjca I. Jampšića za svetojeronimskog kanonika, štoviše on sudjeluje u tome na taj način što u knjizi R. Papafave *De situ Carniolae* (Rim 1655) nastaloj prigodom spora tiska pjesmu u čast piscu i u slavu Iliriku. To je, koliko mi je poznato prva štampana pjesma Ivana Paštrića. J. Radonić je u svojoj studiji »Jeronim Paštrić, istorik XVII. veka« (Glas Srpske akademije nauka CXC, akademije nauka CXC, drugi razred 95, Beograd 1946), sveo Ivana Paštrića na Jeronima i Ivanu porekao samostojno postojanje što su opovrgli najprije V. Štefanić (Historijski zbornik 4/1951) br. 1—4, str. 266—270; zatim Joseph Shcütz (Das Handschriftliche Missale Cyrillicum Lipsiense, Weisbaden 1963) i ja (I. Paštrić, Poljički zbornik sv. I, str. 207—208).

vt patet ex deductis in facto, et in prima nota ad partes[3] *data dicta die 15. Maij* num. 8. littera A. *quibus standum esse supra probaui.*

Quibus accedit Robertus Papafaua eodem tract. quaest. 1 fol. 7. litt. C. et seqq. ac fol. 17. *B. vbi accuratè refert, Italiam sortitam fuisse variam diuisionem, in eaque semper relatam esse Istriam à temporibus Augusti, et sic decursi sunt 1640. et ultra anni, quod Istria reperitur inter Italiae regiones compraehensa.*

Quare etc.

N. Seuerolus Aduocatus.

Na poleđini:

R. P. D.

PRIOLO

Romana Canonicatus.

PRO

Vener. Congregatione Illyrica.

CONTRA

R. D. Ioannem Baptista Iampsi, et DD. Ioa. Steir, Ioan. Calabassonum, Georgium de Lubiana, Blasium de Blanchis, et alios litis Consortes.

Iuris D. Seueroli.

Romae, Ex Typographia Reu. Cam. Apost. 1655.

Superiorum permissu.

Tajni Vatikanski arhiv
Sacra Romana Rota, *Positiones* 281. Bez paginacije.

3. To se odnosi na *Nota ad partes* što je ovdje objavljujem. Usp. točku 8.

Informatio facti o *Ilirskoj pokrajini prokuratora Francesca Liberatija podnesena sucu Svete Rote Priuliju u svetojeronimskom sporu godine 1655, izrađena vjerojatno od J. Paštrića.*

Romana Canonicatus.
Stantibus hinc inde deductis.

Dub. *Quaenam intelligatur esse vera, et propria ea Prouincia Nationis Illyricae iuxta Bullam, et mentem Sixti V. in casu etc.*

Reu. Pater. *Sixtus Quintus, vt aliàs recensui, ab ineunte aetate praecipuam erga Sanctum Hironymum gerens deuotionem, primùm Altare ipsius in Basilica B. Mariae Maioris, in qua eius corpus asseruatur, in ampliorem Cappellam ad S. Praesepe D. Nostri Iesu Christi aedificauit, deinde se conuertit ad Ecclesiam S. Hieronymi ad Tyberim, quae Illyricorum dicitur, sibi, dum Cardinalis erat, concessam ad titulum nunquam dimissum, donec ad Pontificatum fuit assumptus, eamque in ampliorem formam aedificatam in Collegiatam erexit, et iuxta hanc Ecclesiam dixit esse Hospitale Nationis Illyricae pro recipiendis in eo pauperibus peregrinis, et infirmis ex ea Prouincia ad sacra limina Apostolorum visitanda, confluentibus.*

In eadem verò Ecclesia instituit vnum Archipraesbyteratum, sex Canonicatus, et quatuor Beneficia perpetua, reseruato Iurepatronatus praesentandi personas idoneas dictae Nationis Illyricae, seu alias Origenas eiusdem tamen Illyricae linguae, et idiomatis clarae me. Michaeli Peretto eius pronepoti, eiusque filiis, et descendentibus, vt in eius litteris Apostolicis decreto irritanti munitis in Summ. pro hac parte dato die 15: Maii 1654. ex gratia reassumendo num. 1.

Cum autem vacaret de mense Octobris 1651. Canonicatus in dicta Ecclesia per obitum Vincentii Mazzolae Dalmatae, et ad illius praesentationem aspiraret D. Ioannes Baptista Iampsi Romanus filius Lucae oriundi, vt asseritvr, ex Carniola Germaniae superioris, Congregatio dictae Nationis se illi opposuit, et lite desuper instituta, et delata demum ad Sacram Rotam coram Reuerendiss. D. meo Ponente,[1] *fuit dicta die 15. Maii*[2] *resolutum, non constare de habilitate dicti Io: Baptistae, ex quo nimirum duae qualitates copulatiuè requirantur, altera scilicet, quod praesentandus sit Nationis Illyricae, seu Origena, altera quod habeat peritiam Illyrici idiomatis, et ex hac secunda fuit capta resolutio (quò enim ad primum DD. pro tunc nihil firmarunt, an scilicet Ducatus Carniolae sit in Prouincia Illyrica iuxta dictas litteras Sixti V,) fuitque decisio confirmata, et lata super hac sententia per Reuerendissimum D. meum Ponentem.*

Verum quia plurimum interest declarari, quaenam sit Prouincia Nationis Illyricae iuxta praefatas literas, cum nedum Carniolam, sed etiam Istriam, Stiriam, et Carinthiam sub ea compraehendi fuerit exaduerso articulatum, et proinde ob futuras vacationes, et etiam ex causa Peregrinorum necessaria

---

1. *Ponens* je sudac Svete Rote, zbornog suda, koji vodi izvjesnu parnicu. Ovdje je to Girolamo Priuli.
2. Tj. 15 svibnja 1654.

sit ista declaratio, fuit per dictam Congregationem habitus recursus ad Sanctissimum in Signatura Gratiae, qui super hoc articulo causam commisit, appellatione remota, et proinde hodie disputatur, vtª dubio, vt infra resoluendo, scilicet veram et propriam Prouinciam Nationis Illyricae iuxta bullam, et mentem dicti Sixti esse Dalmatiam Illyricum proprie sumptum, continens ipsam Dalmatiam, Croatiam, Bosnam, et Sclauoniam, idque suadent infrascripta.

Tenor scilicet dictae bullae, in qua profitetur expressè, se dictam Collegiatam erigere ob antiquum, et praecipuum deuotionis affectum erga Diuum Hieronymum, qui sine dubio est natus in Prouincia Dalmatiae, vt in officio diuino testatur Sancta Romana Ecclesia in eius lectionibus, ibi, Hieronymus Eusebij filius Stridone in Dalmatia Constantino Imperatore natus etc. *cuius auctoritas sola sufficit, licet concordent Geographi, et Historici relati in notula ad partes data* num. I. *Vnde dicendum est, quod idem Pontifex in Collegiata erecta in honorem S. Hieronymi Dalmatae, voluerit, pariter praesentari Dalmatas ad Beneficia vti nempe connationales S. Doctoris.*

Alia similiter verba eiusdem bullae, ibi, Iuxta quam Ecclesiam est Hospitale Nationis Illyricae pro Peregrinis, et infirmis ex ea Prouincia etc. *Hospitale enim fuit concessum anno 1453. à Nicolao V. Eremitis Dalmatis pro suscipiendis in eo specialiter peregrinis Dalmatis dicto primo Sum.* num. 5. *ibi, Dalmatis, seu Illyricis, quae dictio, seu stat expositiuè, et declaratiuè* Apostill. ad Roman. cons. 179. nu. 7. vers et iccirco: *ponderando etiam, quod in dictis verbis Sixti Prouincia in numero singulari profertur, ibi,* ex ea Prouincia, *et sic de vnica intellexit, scilicet Dalmatia, et de Illyrico propriè et verè sumpto, vnde remanent exclusae aliae Prouinciae Illyrici, olim latissimè sumpti, et impropriè à Gallia, et ab ortu Rheni, et Danubii fluminum vsque ad mare Euxinum, et Vrbem Constantinopolim, sicque dum idem Sixtus inferius reseruault Ius praesentandi personas dictae Nationis Illyricae habuit relationem ex vi dictionis* Dictae *ad Nationem antea nominatam occasione dicti Hospitalis, et vnicam Prouinciam, ad quam est restricta expressio facta de Natione Illyrica; verbum enim* Dictae *refert praecedentia cum omnibus suis qualitatibus* Rota decis. 564. num. 8. coram Seraphin. *et saepè in aliis.*

Idque ratione comprobatur, quia cum antiqua Ecclesia, et Hospitale S. Hieronymi esset erectum sub inuocatione S. Hieronymi pro Dalmatis, seu Illyricis propriè acceptis, Sixtus V. erigendo Collegiatam sub eadem inuocatione, non censetur, qualitates Ecclesiae immutare voluisse, sed Collegiata eodem Iure censenda est, vti subrogata in locum antique, cum subrogatio non mutet statum, sed intelligatur facta cum eisdem qualitatibus Rot. decis. 415. num. 1. et seqq. par. 5. recent.

Accedit, quod Hospitale, quod dixit Sixtus esse iuxta dictam Ecclesiam fuit aedificatum ex legato bon. mem. Fantini de Valle Tragurini ex Dalmatia huius Sacri Tribunalis Auditoris per Cardinalem Oliuerium Carapham eius Commissarium de anno 1475. vt extat antiquissima memoria in libro Hospitalis pariter antiquo dicto Sum. num. 6. *cui fides est adhibenda* Rota decis. 41. num. 7. part. 4. recent. tom. 2. *dictaque patria eiusdem bon. mem. Fantini exprimitur in eius sepulcro existente ante dictam Capellam S. Hieronymi ad S. Praesepe d. Sum.* num. 7. *Et Congregatio etiam ab antiquo vocatur Societas, et Congregatio Dalmatinorum in eodem Sum.* num. 8. *imo extat vsque*

hodie antiqua Bussula exhibita, et data Reurendiss. D meo Ponenti, in qua est depicta effigies Diui Hieronymi, et ex alia parte depictum Insigne trium Capitum Leonum Coronatorum; quod est insigne Dalmatiae, et huiusmodi est etiam sigillum Congregationis. Ideoque etiam colligitur ex his, Congregatio et Hospitale solum fuisse erectum pro Dalmatis, non autem pro alijs prouincijs Iliryci iuxta prisca tempora latissime sumpti.

Confirmantur praedicta ex quo Sixtus V. in Choro, et Tribuna dictae Ecclesiae depingi fecit insignia eius Domus, ac pariter praefata Insignia Prouinciae Dalmatiae, sine vlla appositione alicuius insignis cuiusuis alterius Prouinciae, vt apparet ocularitèr vsque adhuc, et testantur DD. Archipresbyter, et Canonici dicto Sum. num. 9. *quo insigni est etiam signata Nauicula turibuli dictae Ecclesiae. Signum euidens, quod eandem Ecclesiam, et Collegiatam pro solis Dalmatis connationalibus S. Hieronymi reaedificauit, et instituit, vt in proximo termino ex armis infertur dominium, et Iuspatronatus* Rota decis. 201 sub num 2. coram bo. me. Coccino, *et proinde ad eandem Collegiatam solum ex dicta Prouincia sunt praesentandi.*

Hoc idem obseruantia inconcussa declarauit, cum ab initio erectionis dictae Collegiatae semper praesentati fuerint Dalmatae, non autem ex Prouincijs Stiriae, Carinthiae, et Carniolae, vt testatur ex suis libris Capitulum eiusdem Ecclesiae dicto Sum num. 10. *vbi etiam describuntur nomina, et cognomina Archipresbyterorum, Canonicorum, et Beneficiatorum antecessorum; Et dantur etiam ex abundanti Instrumenta plurium Praesentationum, et Institutionum de Clericis Dalmatis ab anno 1593. usque ad annum 1651. omissis alijs breuitatis causa, vt dicto Sum.* num. 11. *Quae quidem obseruantia semper vniformis summopere praevalet ad interpraetandam mentem Sixti, et illi firmiter standum est. Eaque optimè deseruit pro interpretatione litararum Apostolicarum* decis. 184. num. 8. coram sanct. mem. Gregor. XV. *et his terminis* in Barchinonen. 4. Decembris 1644. et 9. Iunij 1645. coram Reurendiss. D. meo Verospio, confirmatis coram Reurendiss. D. Terraconen. *quibus accedunt similes decisiones* in Comen. Collegij 17. Martij 1649. § Quod clariùs in fin. et 5. Iulij eiusdem anni §. hanc etiam etc. coram Reurendissimo D. meo Peutingero. *Et observantia interpretatiua non eget praescriptione* Rota decis. 14. num. 5 part. 7. recent.

Praeterea negari non potest, quin verba dictae Bullae intelligenda sint iuxta communem usum loquendi, et in eo sensu, et significatu, qui vigebat de tempore, quo fuit condita iuxta cons. Bald. 407. nu. 14. lib. 1. Rota decis. 393. num. 1. in fin. part. 2. recent. *Sed eo tempore Illyricum proprie dictum nullo modo comprehendebat Carniolam, neque Stiriam, Carinthiam, aut Istriam (quicquid enim sit, an antiquissimè sub nomine Illirici venirent) quod potius videtur controuerti ex authoribus relatis in Notula, quae nunc datur* num. 2. *Certum tamen est, quod inspecto tempore dictae bullae Illyricum comprehendebat illud spatium terrae in quo continentur Dalmatia, Croatia, Bosna et Slauonia, et has solas communis vsus recepit, et intellexit nomine Illyrici, vt ex Atlante Mercatoris edito anno 1589. et ex alijs in nota data dicta die 15. Maij 1654.* num. 2.[3]

3. Vidi ovdje objavljenu *Nota ad partes* br. 2.

Et egregiè inter alios declarat Abraham Golintz in eius compendio Geographico lib. 2. cap. 6. fol. 177. *et alij adduntur in notula, quae nunc datur* num. 3. vbi littera A. *ostenditur omne terrae spatium proprij Illyrici vnico Dalmatiae nomine fuisse comprehensum, ac eiusdem Dalmatiae partes esse Slauoniam, Croatiam, et Bosnam, quae omnes sub vno Dalmatiae Rege à legatis S. Sedis Apostolicae 1076. inuestito in Vrbe Salona Metropoli Dalmatiae, ut refert Baronius tomo 11. annalium, complectebantur; Et ad hanc vsque diem viget Banus, idest pro Rex Slauoniae, Bosnae, Croatiae, et Dalmatiae. Et ex hoc magis apparet Prouincias Stiriae, Carinthiae, et Carniolae nunquam Regni Dalmatiae proprii Illyrici nomine fuisse compraehensas.*

Dictae autem Prouinciae Carniolae, Stiriae, et Carinthiae nunquam sub nomine proprij Illyrici sumptae, et intellectae fuerunt, sed solum compraehensae in Pannonia superiori, vt in dicta prima nota num. 3.[4] *et pariter in recenti Germania Superiore, vt in dicta nota eodem numero, vbi referuntur plurimi authores classici, quibus standum est in hac materia, vti in arte peritis* Rota decis. 353. num. 23. part. 5. recent. nec non in Nazarena Iuris deferendi Crucem 28. iunij 1647. § Haec autem vers. et denique coram Reurendiss. D. meo Verospio, *et signanter dictae Prouinciae referuntur in circulo Austriaco, qui est unus ex quatuor additis sex primis antiquis per Maximilianum primum de anno 1512. et postmodum stabilitis per Carolum V. de anno 1522. vt tradunt* Erumerus de Comit. Imperial. cap. 2. num. 39. in fin. et num. 47. et alij relati in dicta notula num. 4. *Et in ipsa fide Baptismi dicti Joannis Baptistae dicitur eius pater de Lubiana in Germania, vt nouo Summ.* num. 1. *quae Ciuitas Labacum appellata, est Metropolis Carniolae, ergo non in Illyrico, his omnibus additur attestatio Georgij Crisanij formiter recognita, et data in dicta nota* num. 9.[5] *qui praecisè tenet, Prouinciam Carniolae non esse Illyricam, sed Germanicam, et Austriacis Provincijs, quae Germaniae sunt, adnumerari; et eo magis dum montes Istriae cui immediatae opposita est Carniolia diuidunt Germaniam ab Italia parte Septentrionali, ut tradit* Andreas Maurocenus lib. 15. fol. 619. in Historia Veneta.

Haec veritas ex pluribus comprobatur, et primo, quia Episcopus Labacensis institutus a Paulo II. est Princeps Imperii unà cum Episcopo Viennensi descriptus in Matricula Imperii Germanici, vt tradit Hieronymus Caninus in historia de electione Regis Romanorum, et in compendio bullae aureae Caroli IV. Imperatoris fol. 22. et 52. Et idem Episcopatus Labacensis connumeratur inter Episcopos Germaniae, vt per Aubertum Miraeum in Notitia Episcopatuum totius orbis lib. 4. cap. 17. fol. 207. et lib. 5. fol. 350. verbo Labacum, *neque vllo tempore idem Episcopatus fuit relatus inter eos Illyrici, et qui sunt subiecti Archiepiscopo Spalatensi Dalmatiae totiusque Croatiae Primati, vt probat antiquum Prouinciale totius orbis impressum sedente Leone X. de anno 1514. vbi fol. 5. à tergo nominantur omnes Episcopi Prouinciae Dalmatiae Illyrici proprij, et nullibi inter eos refertur praedictus Labacensis 46. annos vt supra antea institutus, et accedit attestatio moderni Archiepiscopi Spalatensis dicto nouo Sum.* num. 2.

4. Vidi ovdje objavljenu *Nota ad partes* br. 3.
5. Vidi ovdje objavljenu *Nota ad partes* br. 9.

Secundo, quia Ducatus Stiriae, Carinthiae, et Carniolae nullum habent locum in Collegio Illyrico a sanct. mem. Gregorio XIII. fundato in Ciuitate Lauretana anno 1580. et postmodum restituto anno 1627. a sanct. mem. Vrbano VIII. pro viginti Alumnis ex Illyricis prouinciis, quorum 12. loca assignantur litoralibus Dalmatiae Vrbibus, reliqua verò 8. Ciuitatibus, et locis Bosnae, et regionis Slauoniae inter Drauum, et Sauum fluuios, vt in Constitutione 64. eiusdem Vrbani tomo 4. Bullar. §. 4. et. 6.

Tertio quia viceuersa Ducatus praedicti Carniolae, Stiriae et Carinthiae habent locum in Collegio Germanico à sanct. me. Iulio III. fundato, et postmodum à fel. rec. Gregorio XIII. renouato anno 1573. pro centum Alumnis praecipue Germanicae Nationis ex vniuersa Germania colligendis, vt in eius Constitutione 14. tomo 2. Bullar. Et quia idem Pontifex erexit Collegium Hungaricum illi vniendo, Ecclesiam S. Stephani in monte Coelio, voluit quod loco 12. Canonicorum, qui dictae Ecclesiae inseruiebant post Regulares S. Pauli primi Eremitae reciperentur totidem Alumni, inter quos essent tres eiusdem ordinis S. Pauli, vt refert Melchior Inchofer Soc. Iesu in annalibus sacris Hungaricis fol. 285.

Quarto. Idipsum probant literae Imperatoris Ferdinandi Secundi, qui recensendo Prouincias Germaniae, reponit Stiriam, Carinthiam, et Carniolam inter Prouincias interioris Austriae, vt in eius epistola relata per Carolum Carapham Episcopum Auersanum in eius Historia intitulata Germania Sacra fol. 188. vt dicto primo Summario numer. 13. *Eodem modo plures Geographi Ducatum Stiriae, Carinthiae, et Carniolae collocant inter ipsam Austriam, ut in Notula* num. 5. *Et pariter litterae Domini Praesidis, et Deputatorum Ducatus Carniolae quinque sigillis munitae, et recognitae, vt dicto primo Summario* num. 14. *in quibus testantur, Ducatum praedictum esse Prouinciae Germaniae, non minus quàm Stiriam et Carinthiam, et addunt, peregrinos dicti Ducatus non esse recipiendos in Hospitali Illyrico, sed Germanico, et haec attestatio valde est attendenda, cum proueniat ab officialibus dicti Ducatus, et conueniat cum dictis authoribus, ac literis ipsius Caesareae Maiestatis.*

Quinto. Accedit etiam obseruantia, quoad receptionem peregrinorum in Hospitali, namque ex libris tentis in eius Archiuo, et incipiens ab anno 1548. vsque ad annum 1625. in quibus sunt descripti peregrini, et infirmi in eodem Hospitali recepti, apparet, nullum ex iis esse de Prouinciis Carniolae, Stiriae, vel Carinthiae, vt dicto primo Summario num. 12. *Et Sixtus Quintus, vt supra aduerti, intellexit, recipiendos esse in Collegiata personas dictae Nationis relatiue ad Hospitale, et ad Prouinciam Illyricam expressam in nominando peregrinos ad id Hospitale ex ea Prouincia confluentes.*

Nec opinor esse amplius exaduerso afferendam attestationem alias datam ad probandum, Lubianam, seu Labacum esse in Illyrico, quia praeter quod emanauit lite pendente, et in fauorem Domini Joannis Baptistae, fuit illi egregiè responsum in dicta prima nota num. 4.[6] *vbi ostenditur, quod multa ibi adducta procedunt secundum antiquam divisionem Illyrici latissimè sumpti. Et quod erroneae in ea refertur, Ptolomaeum* libro secundo. cap. 17. *reponere dictam Ciuitatem inter oppida Illyridis, dum ipse eodem libro cap.*

6. Vidi ovdje objavljenu *Nota ad partes* br. 4.

decimoquinto de situ Pannoniae Superioris collocat illam vnà cum Vrbe[b] *inter oppida eiusdem Pannoniae, et in contrarium vrgent tot alij authores in dicta nota* num. 3.[7] *recensiti, praedictae literae Caesareae Maiestatis, aliae Dominorum Praesidis, et Deputatorum Carniolae, dicta Constitutio Vrbani VIII. quo ad Alumnos Colegij Illyrici, et demum quò ad Beneficia huius Ecclesiae Collegiatae, et Peregrinos Hospitalis obseruantia, vt supra ponderata, quibus etiam additur expressio in partita Baptismi Domini Ioannis Baptistae de Lubiana in Germania,*[8] *vt dicto nouo Summario* numer. 1. *Nec deest contraria attestatio Patris Santini Mathematum Lectoris in Vrbis Archigymnasio data primo Summario* num. 15. *vbi firmat, quod ex proprietate situs, et terminos apud classicos pro Illyrica Prouincia debeat intelligi, et compraehendi Slauonia, Croatia, Bosna, et Dalmatia, et non vltra fines harum ampliari.*

Abraham Ortellius exaduerso allegatus in eius Thesauro Geographico in verbo Pannonia clarè firmat, Prouinciam Carniolam vna cum Austria, Stiria, et Carinthia esse in Pannonia superiore, cui subscribunt multi alij classici Geographi dicta nota num. 3.[9] *recensiti, et idem Ortellius in eius Theatro tabula* num. 29. *Germaniae, dictas Prouincias inter regiones ipsius Germaniae reponit. Et aduertitur* num. 7. *quod etiam in alijs regionibus, quae non sunt Illyricae, viget lingua Slauica longè lateque per Europam, et Asiam ad incognita vsque loca diffusa, et fatetur etiam primus exaduerso testis in Summario additionali primae positionis* num. 4. *ex gratia reassumendo.*

Huic pariter testi, ex alijs exaduerso inductis fuit peculialiter responsum in memoriali additionali facti similiter in dicta prima positione dato, in quo ostenditur, nullatenus esse attendendos vti non Illyricos, pauperes, non peritos in materia Geographiae, et nullibi comparandos cum tot authoribus classicis et probationibus resultantibus ex scripturis, et alijs supra relatis, praeter quod habent interesse, timentes ejici è Congregatione, et ideo constituerunt procuratorrem in causa,[10] *vt dicto Summario additionali* num. 3. *nec concludunt in dicto, imò conuicuntur de contrarietate, et mendacio, vt dicto memoriali, et Summario additionali, ad quae me remitto, ne sim prolixior.*

Quò vero ad Istriae Prouinciam nullo modo potest substinere praetensio, quod sit inclusa inter regiones Illyrici. Primò quia dicta Prouincia ab Augusto in decima Italiae regione relata semper inter eius Prouicias fuit connumerata, vt Ptolomaeus, Atlas, et alij Geographi, et Historici tum veteres, tum recentiores allegati in dicta nota num. 8. litera A.[11] *firmiter tenent, constituentes ibidem Arsiam Istriae flumen pro orientali Italiae termino, quam ab Illyrico segregat praedictus fluuius. Secundò, quia Episcopi in Istria Iustinopolitanus, Parentinus, Polensis, Aemoniensis, seu Ciuitatis Nouae, et*

---

7. Vidi ovdje objavljenu *Nota ad partes* br. 3.
8. U izvorniku Jampšićeva krsnog lista doista stoji *Ioannes Baptista filius domini Lucae Iamsic de Lubiana in Germania* (Tajni vatikanski arhiv, Sacra Romana Rota, *Iura diversa* 157:1654 a *Ianuario ad Martium*, bez paginacije).
9. Vidi ovdje objavljenu *Nota ad partes* br. 3.
10. Vidi ovdje objavljen »Memoriale« Francesca Liberatija prokuratora Zbora sv. Jeronima podnesen sucu Priuliju protiv Jurja Križanića u vezi s postavljanjem Križanića kao prokuratora skupine hodočasnika odnosno bratima Zbora sv. Jeronima.
11. Vidi ovdje objavljenu *Nota ad partes* br. 8 A.

Petinensis sunt suffraganei Patriarchae Aquileiensi, ita vt nullus eorum vllo vnquam tempore sit relatus inter Episcopos Dalmatiae proprij Illyrici, vt patet ex supradicto vetustissimo Prouinciali vniuersi Orbis, ex Miraeo libro quarto fol. 169. et ex Concilio Aquileiensi celebrato anno 1596. et ex Geographia Sacra Caroli à S. Paulo libro 2. fol. 30. et 65. Tertiò, quia Sacer Romanus Codex apud Volaterranum Italiam diuidit in 12. partes, quarum vndecimam Istriam facit. Quartò pariter Istria nullum locum habet in Collegio Illyrico in Ciuitate Lauretana, vt supra pro Illyricis Prouinciis instituto.

Demum nec erit exaduerso allegandum, quod Dominus Ioannes Baptista cum Luca eius patre, ac alijs ex litis consortibus sint recepti in Congregatione Hospitalis, quia Congregatio non habebat constitutionem, quod in ea non reciperentur nisi personae nationis Illyricae pro regimine Hospitalis, licet vsque ad annum⁶ 6. solum è dicta natione fuerint receptae, et deinde ob litem cum Capitulo admissae à ministro inscijs Eminentissimis Protectoribus etiam ex Germania, et Italia propter proprium interesse, vt dicto primo Summario numer. 12. et 18. *Et huic etiam abusui praecauit modernus Eminentissimus Protector Dominus Cardinalis Sacchettus ante vacationem dicti Canonicatus, qui iniuxit, neminem recipi, nisi prius docuerit, se esse natum in Prouincia Illyrica à Parentibus Illyricis, et habere peritiam Illyricae linguae, vt eodem primo Summario* num. 19. *prout, quò ad Beneficia Colegiatae aderat dicta dispositio in ipsa erectione facta per Sixtum Quintum.*

Quare etc.

Franciscus Liberatus.

R. P. D.

PRIOLO
ROMANA CANONI-
catus

PRO
Vener. Congrega-
tione Illyrica.

CONTRA
R. D. Ioannem Bap-
tistam Iampsi, et DD.
Ioa. Steir, Ioan. Ca-
labassonum, Georgium
de Lubiana, Blasium
de Blanchis, et alios
litis Consortes.

Facti D. Francisci
Liberati

Romae, Ex Typographia
Reu. Cam. Apost. 1655.

Superiorum permissu.

Tajni Vatikanski arhiv
Sacra Romana Rota: *Positiones* 281. Bez paginacije.

KRITIČKI APARAT

a. Tekst oštećen, vjerojatno je tu stajalo *in.*

b. Izgrizena jedna riječ. To će biti riječ »Lubiana«, jer se malo niže upućuje na *Nota ad partes* br. 3, a taj broj radi o Ljubljani.

c. Izgrizene brojke.

Pismo Jurja Ratkaja od 25. IV 1656. iz Zagreba Jurju Križaniću u Rim
Paštrićev prijepis

Copia
25 Aprilis 1656
receptum 25 Augusti

Reuerende Domine frater in Christo obseruande!

Complures iam Roma á diuersis Illyricae nostrae gentis fratribus epistolas[1] *accepi quibus mihi eiusdem gentis alumno non sine graui eorum animi maerore significatur, te frater carissime, iura quasi naturae mutare et in materna gentis uiscera sine causa saeuire, ut profecto ex multis eorum literis iam proclamari querimoniam sentiam: filii matris meae pugnauerunt contra me. Alienigenas quippe et extraneos homines contra Pontificiam mentem,*[2] *contra fundationis iura, contra Sacrae Rotae resolutionem*[3] *in Illyricam Congregationem*[4] *subinducere conaris et quamuis hactenus suspenderim ca-*

[1] Nije izvjesno od koga je još osim od Jeronima Paštrića Ratkaj primio iz Rima pisma o Križanićevu sudjelovanju u svetojeronimskom sporu o Ilirskoj pokrajini.

[2] Pod *Pontificia mens* podrazumijeva se smisao koji ima bula osnutka svetojeronimskih ustanova pape Siksta V kad govori da samo oni koji potječu iz Ilirske pokrajine imaju pravo na svetojeronimske beneficije. Ratkaj ovdje polazi od tumačenja koje je dotičnoj buli dala presuda Svete Rote tj. da se pod Ilirskom pokrajinom podrazumijevaju prema misli osnivača Siksta V Dalmacija, Hrvatska, Slavonija i Bosna, a da su isključene Kranjska, Štajerska i Koruška.

[3] Ratkaj ima pred očima očito Odluku Svete Rote od 10. prosinca 1655. koju ovdje priopćujem. Presuda je, a da, dakako, Ratkaj toga nije mogao znati, bila izrečena upravo dan prije nego što je on pisao ovo svoje pismo tj. 24. travnja 1656.

[4] Nabožno društvo *Venerabilis Societas Confallonorum Slavorum Burghi S. Petri,* koje postoji u Rimu od 15. st. dobivši 1453. crkvicu na obali Tibera s pripadnim zemljištem, posvećuje crkvu sv. Jeronimu a na zemljištu podiže gostinjac. Samo se pak naziva društvo *(societas),* bratovština *(confraternitas),* zbor *(congregatio)* i papinskom potvrdom pravila 1544. se konstituira po uzoru na slične rimske ustanove: dobiva kardinala pokrovitelja, brine se za domorodne hodočasnike i izbjeglice i podupire domorodne studente svetih znanosti u Rimu. Među članovima Zbora valja spomenuti Antuna Vrameca, Aleksandra Komulovića, Fausta Vrančića, Natala Bonifacija, Franju Patričića, Markantuna de Dominisa, Ivana Luciusa, Stjepana Gradića, Benedikta i Krstu Stojkovića (Stay), Jurja Križanića, Jeronima Paštrića, Ivana Paštrića, Ivana Kukuljevića Sakcinskoga. Uz crkvu je Siksto V ustanovio Kaptol bulom *Sapientiam Sanctorum* od 1. VIII 1589. određujući da kanonikom ne

lamum, sperans te ad cor rediturum, quia tamen iam quinquennio[5] *obdurata fronte in errore te perseuerare intelligo; et eorum desiderio et gentis meae debito et profectui tuo, si forte resipiscere uolueris,* obtemperare *debui. Sed non multis tecum agam ego ipse multis occupatus, praeterquam enim opus historicum a me inchoatum*[6] *ut prosequar sim rogatus, sermones quoque per me dictos patria lingua edere ab iis qui iubere possunt compellor.*[7] *Quamobrem paucis illud a te cum primis quaero, quomodo contra torrentem niteris et audes affirmare Carnioliam, Styriam et Carinthiam ad Illyricum pertinere? Omitto quae tibi Romae eruditissime proposita sunt et ueterum Illyrici diuisionem, quam Romani adhuc eos sub potestate habentes fecerant, cum posteriore, quam nostrates deinde reges constituerunt, quae tibi pro satisfactione data est; unum illud a te peto, si hae prouinciae ad Illyricum pertinent, cum hoc nouem in se regna magis contineat, ad quod eorum eas adnumerabis; non enim per te regna esse dicere potes: An ad Dalmatiam, Bosniam, Bulgariam aliaque tanto terrarum spatio a se inuicem distantia? An ad Sclauoniam? Sed huius ab omnibus historicis et geographis limites constituti Sauus et Drauus, nullam prorsus earum in se concludunt, ut ex tabula geographica constare potest. Si ad Croatiam dixeris, idem tibi quod de Sclauonia respondebitur. Sanius forte de Istria et Liburnia hoc asserere, sed et haec olim. Nec illud praetermittendum semper Illyrica regna summa libertate gauisa fuisse, has uero prouincias haereditati ac seruituti subiectas; Sed omissa argumentatione te ipsum tibi ob oculos statuo, quomodo enim quod ante scripto publicato negasti et deinde proprio iuramento manu pectori admota coram authenticis roborasti, nunc reuocare potes?*[8] *Quomodo ex eodem ore dulce, et amarum effundis, ex eodem pectore rosarum odorem et urdicarum fetorem habes. Si inconstantia laboras, quomodo tibi fidem adhibendam potes praesumere? Nonne locus ipse contra quem temere ac impie agis iureiurando te tibi obstrictum tenet? Sed re melius perspecta sententiam te mutasse et ueritate deprehensa de falsa in ueram transmigrasse opinionem respondebis. Bene hoc quidem diceres, si res ita se haberet, sed vehementer timeo ne passionibus obductus de uero in falsum relapsus tibi et dum priuato in personas liuore torqueris, ueritatem te reperisse adstruas. Esto ita sit, ut dicis,*[9] *quod te necessitas cogit propriam impugnare gentem, et mentem ac nite non necessaria inconstantem tante Urbi exhibere?*

---

može u njoj postati tko ne umije »ilirski« i ne potječe iz »Ilirske pokrajine«. Između Zbora sv. Jeronima i svetojeronimskog Kaptola izbijale su često trzavice.

[5] Znači da je Križanić u sporu djelatan od 1651.

[6] Nije jasno o kakvom se to započetu povjesnom djelu radi koje valja da Ratkaj nastavi.

[7] Da li su se sačuvale te Ratkajeve propovjedi, tko će znati.

[8] Radi se o Križanićevu protukranjskom spisu, u kojem, kako on veli, fiktivno dokazuje kako Kranjska ne spada u Ilirsku pokrajinu, da bi pokazao neodrživost i jedne oštroumne argumentacije. Protivna strana je pak smatrala da je spis Križanić bio izradio po svom osvjedočenju koje je kasnije napustio.

[9] Odakle Ratkaju navod, da Križanić kaže, da je prinuđen da zastupa prokranjsko stanovište, protiv svog osvjedočenja i protiv svog naroda, nije jasno.

Denique Dei testimonium a te adhibitum diasyricae disputationes strophis ludere. Turpe est caelo te propitio Romae, hoc est arci sanctitatis et sapientiae mutabilitate notari.

Rogo proinde, frater charissime, ut hanc a me amico olim tuo admonitionem aequo suscipias animo et deposita ceruice ferrea, propugnando patriam, fide potius constantiaque insignis, quam temeritate multis haberi uelis. Vale ac Deum pro me exora.

Zagabriae 25 Aprilis 1656

Reuerendae Dominationis tuae
amicus ad seruiendum

Georgius Ratkai m. p.[10]

A tergo:
Reuerendo Domino Georgio Crisanicio
Presbytero et amico ac fratri in Christo
Romam

Arhiv Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu
Storia di vario genere, nr. 17. Bez paginacije.

[10] Juraj Ratkaj (1612—1666), povjesničar, kanonik zagrebački, autor djela *Memoriae regum et banorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae* Beč 1652.

Pismo Jurja Ratkaja od 25. IV 1656. iz Zagreba J. Paštriću u Rim

Autograf

Admodum Reuerende Domine, frater in Christo obseruande!

Ignotus uultu, patriae tamen gentis amore mihi notissimus, de Urbe Roma per tanta liquentis elementi terrarumque spatia usque huc ad me scribis, Reuerende Domine, et de quaestionibus historicis eruditissime in Rota sacra proposita et discussa[1] *mihi adhuc ruminanda transmittis et quasi tacitum judicium meum exposcens, ad respondendum praeuideas; quasi uero iis, quae in arce sapientiae elaborata sunt, de angulo terrae superaddi quidquam possit, nisi forte experimentum magis nostri, quam doctrinam flagitas. Sed inprimis ex animo doleo fratrem nostrum Crisanicium per abrupta passionum incedere, propriamque gentem et mentem uexare impiè, ad quem reuocandum ueteri fretus notitia,*[2] *hanc adjunctam eidem epistolam mitto, et Dominatio tua per occasionem exhibere ne grauetur, nisi fortè eâdem exacerbatum*

[1] Moguće je da se radi o elaboratima advokata Zbora sv. Jeronima Niccolòa Severolija i Francesca Liberatija, o knjizi Papafavinoj *De situ Carniolae, Carinthiae, Stiriae* Rim 1655. i eventualno prijepisu odluke Svete Rote od 10. prosinca 1655.

[2] Staro poznanstvo Ratkaja s Križanićem moglo bi datirati iz 1642. kad su obojica postali zagrebačkim kanonicima.

magis in deteriora lapsurum judicaret. Sed tamen quia Euangelica doctrina commonere fratrem inter nos et ipsum admonere jubemur (nisi forte iam hoc etiam factum ad ecclesiam transierit),[3] *nos quoque et Christo jubente, et Dominatione Tua monente uerbum salutis non subtrahimus, sperantes eundem ad cor rediturum; quod si indurata fronte salutaria contempserit monita, et in affectum cordis penitus transierit, lamentabile illud suggeratur ei: perditio tua ex te, Israel. Caeterum quantum ad propositam quaestionem attinet, ne epistolae breuitatem excedam, remitto Dominationem tuam ad ea, quae in adjuncta epistola paucis adnotaui; caetera enim sacrae Rotae proposita, et erudite, et copiose allegata sunt, nec est quod iisdem addatur. Gratias interim Dominationi Tuae ago pro propensa in me uoluntate, binis humanissimis tuis literis declarata, quarum primam post trimestre, secundam uero una cum libello*[4] *rectè dum has expedirem accepi, unde nec mirabitur serius me respondere. Sed utinam occasio daretur beneuolentiam remerendi. Tuae igitur Dominationis erit eam exquirere, meum obsequio prompto testificari, in cuius etiam testimonium transmitto librum petitum a me editum,*[5] *alium vicissim de rebus Dalmaticis Joannis Lucii,*[6] *de quo insinuat, expectans; quem tamen nollem omissis historicorum authoritatibus, coniecturis, ut scribit, inniti. Valeat et pro me Deum exoret, ut quod pro bono communi uelle dedit, perficere concedat. Zagrabiae 25. Aprilis 1656.*

Dominationi Tuae
amicus ad seruiendum
Georgius Rattkay manu propria

Admodum Reuerendo Domino
Hyeronimo Pastricio
Collegii Illyricani Romae
ad S. Hyeronimum sacristano
etc. amico et fratri in
Christo obseruando
Romam

Paštrićevom rukom:
Zagrabiae 25 Aprilis 1656
D. Georgius Ratkai. Recepi
die 25 Augusti
2 Septembris responsio

Arhiv Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu
Storia di vario genere, nr. 17. Bez paginacije.

---

[3] Aluzija na Mt 18, 15—17.

[4] Bit će da se radi o knjižici Papafave, *De Situ Carniolae, Carinthiae, Stiriae,* Rim 1655.

[5] Knjiga koju Ratkaj šalje Paštriću istom poštom (preko Grizogona i Georgicea) jest njegovo djelo: *Memoriae regum et banorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae,* Beč 1652.

[6] I. Lucius je u to doba radio na djelu *De Regno Dalmatiae et Croatiae,* koje je dovršio 1661—62 a štampao u Amsterdamu 1666.

Pismo Ivana Grizogona od 4. svibnja 1656. iz Zagreba Jeronimu Paštriću u Rim.

Autograf

Hà Vostra Signoria molta raggione di lamentarsi della poca corrispondenza, et rarità delle mie lettere, incolpi però le disgratie, che le trafugano; come anco io la gran tardanza che fanno le sue per strada; e può credere Vostra Signoria che doppo la mia partenza da Roma, non habbia riceputo altre che due, l'una per uia del Rosmanich, e l'altra et ultima questa con libretto de situ Carniolae,[1] et questa li 2 Maggio. Il nostro Signor Lettore e Canonico Rattkai resta obligatissimo a Vostra Signoria nel desiderare la sua buona corrispondenza, et l'hauerà con soggietto uirtuosissimo: le trasmette il suo libro,[2] che desidera et mi creda, che io habbia molto stentato à ritrouarlo, perche à pena sene puo trouare per esserne pochi stampati, e da molti desiderati. Dall'inclusa[3] che scriue à quel pazzo Crisanicio, facilmente Vostra Signoria potrà comprender quanto affetto questo Signore porti alla nostra natione: et se questa non sarà sufficiente, la prego che con prima occasione mandi la coppia della sua scrittura, che prima fece in fauor nostro,[4] che dà quella si pigliara fondamento di quello sarà necessario per confonderlo maggiormente e non farà male pigliarsi la coppia della presente a la inviata: procuri Vostra Signoria che dia risposta et l'inuii à Monsignore di Veglia,[5] che sperarei più celere e securo recapito. Rendo grazie per la partecipazione delle noue et se occorerà qualcosa del curioso, farà particolar fauore darne parte: nos hic in angulis heremus quasi eremite. Raptim scribo ne improuisam occasionem negligam. Plura deinceps meque in numero antiquorum conseruet. Con che confirmando me tuo sempre obligatissimo li resto.

Servitore uero
Giovanni Chrysogono Canonico di Cosma manu propria

Zagrabia li 4. Maggio 1656.

[Na poleđini]
Al Molt' Illustre, e Molto Reuerendo Signor mio osseruandissimo Il Signore Don Girolamo Pastricio Sacrestano di S. Girolamo

Roma

Con un libro: Memoriae Regum et Banorum Dalmatiae etc.[6] per recapito à Monsignore di Veglia[7]

---

[1] P a p a f a v a, *De situ Carniolae, Carinthiae, Stiriae,* Rim 1655.
[2] J. R a t k a j, *Memoriae regum et banorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae,* Beč 1652.
[3] Grizogon prilaže Ratkajevo pismo za Križanića svome pismu Paštriću.
[4] Radi se o Križanićevu protukranjskom spisu koji se neprestano koristi da se Križanića ozloglasi.
[5] Juraj Jurjević (Georgiceo), predsjednik Zbora sv. Jeronima, prijatelj Jeronima Paštrića (on ga je skłonio da iz Mletaka dođe u Rim), kasnije biskup krčki.
[6] J. R a t k a j, *Memoriae regum et banorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae,* Beč 1652.
[7] Juraj Jurjević (Georgiceo).

[Paštrićevom rukom na poleđini:]
Zagrabia 4 Maggio 1656
Gio. Grisogono
25 Agosto ricevuta
2 Settembre data risposta

Arhiv Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu
Culto 14. Bez paginacije.

Zapisnik sjednice Zbora sv. Jeronima u Rimu od 30. travnja 1656.

(str. 340) Die Dominica 30 Aprilis 1656.

Fuit habita Congregatio Secreta[1] *in loco solito*[2] *Venerabilis Hospitalis S. Hieronimi Illiricorum de Vrbe*[3] *in qua interfuerunt infrascripti*

Illustrissimus et Reverendissimus Dominus Lucas Antonius Manfronus Primicerius
Perillustris et Reverendus Dominus Franciscus de Marchis Praesidens
Reverendus Dominus Hieronimus Pastritius camerlengus[4] *Dominus Andreas Vucouich*[5] *custos*[6]

---

1. Pošto su 1653/54 po nalogu kardinala Sacchettija, pokrovitelja Zbora sv. Jeronima obavili vizitaciju Zbora, Juraj Jurjević (Georgiceo). predsjednik Zbora i Mons. A. L. Manfroni, primicerij, donijeli su dekret prema kojem se generalna i javna skupština Zbora svodi na posebnu i tajnu, a čine je samo odbornici Zbora i Mons. Manfrone.

2. Sjednice su se održavale u sakristiji ili u prostorijama arhiva i to svake prve nedjelje u mjesecu. Sve su se odluke nakon raspravljanja donosile tajnim glasanjem. Perovođom je bio kapelan, a zapisnik su potpisivali predsjednik i odbornici (B u r i ć, Iz prošlosti hrvatske kolonije u Rimu, str. 7).

3. Svetojeronimske *ilirske* ustanove u Rimu su sazdane od Gostinjca *(Venerabile Hospitale)* sv. Jeronima kojim upravlja Zbor *(Congregatio)* sv. Jeronima i od Kaptola (šest kanonika i četiri nadarbenika) koji vrši službu u crkvi sv. Jeronima. Zasebne bolnice nije bilo nego u gostinjcu kućna *infermeria* za oboljele hodočasnike.

4. Kamerlengo ili *exactor* utjerivao je dugove, ubirao stanarinu od svetojeronimskih iznajmljenih kuća, javno na sjednicama deponirao novac u blagajnu koja se nalazila u sakristiji, isplaćivao manje račune, vodio dokumentaciju o novčanom stanju i poslovanju (B u r i ć, Iz prošlosti, str. 19). J. Paštrić je ostavio iza sebe brojnu i detaljnu dokumentaciju o svom blagajničkom poslovanju.

5. Andrija Vuković, koji se potpisuje nekad kao Vucovich, nekad kao De Lupis, Hvaranin, član Zbora sv. Jeronima od 30. III 1655, a kanonik Kaptola sv. Jeronima od oko 1658. do 1668 (B u r i ć, Kanonici, str. 112).

6. Custos ili gvardijan Zbora sv. Jeronima vodio je brigu o sveukupnoj imovini Zbora, posebno o gostinjcu, bolesnicima i hodočasnicima (B u r i ć, Iz prošlosti, str. 19).

Reverendus Dominus Cosmus Anticius[7] *Sindicus*[8] *et Dominus Angelus Grisogonus*
qui sic congregati, et coadunati post multa deuenerunt ad Infra.

Essendo stata publicata sotto li 24. Aprile corrente la sentenza deffinitiua da Monsignore Priolo Auditor della Sacra Rota nella Causa Romana Canonicatus decisa sotto li 10. Decembre passato[9] *auanti al medesimo Monsignore a fauore della nostra Congregazione contro Giovanni Battista Jampsi, Giovanni Calabassin, Biaggio de Bianchi, Georgio Crisanio,*[10] *Georgio Colenz et altri con dechiarazione che la Prouincià una et propria della Natione Illirica secondo la Bolla*[a] *di Sisto quinto si intenda Dalmatia, Croatia, Bosna, et Slauonia e che li oriundi da queste quattro Prouincie solamente si possino riceuere in hospedale et Congregazione nostra et ammettere alli Beneficij della nostra Chiesa di S. Girolamo. Rapresentò Domino Gerolamo Pastritio nostro esattore di hauer pagato scudi Cento d'oro in oro per propina della detta Sentenza a per l'atti del Riccardo Gesardi notaio di detta Rota che fanno di moneta scudi 250. a quali agiunti scudi 2.85*[o] *per il mezzo Grosso pagato per ogni scudo d'oro summario scudi 152 850 moneta per Rimborso de quali fu decretato che il nostro Computista facci il mandato pagabile al sopradetto Pastritio.*

Fu ordinato che si ricorra all'Eminenstissimo Signore Cardinale Sacchetti nostro Protettore (str. 341) accio che Sua Eccellenza si degna prouedere se li oriundi delle Prouincie della Stijria Carinthia Carniola et Italia Inscritti nella nostra Congregatione per fratelli si debbano tenere in Congregazione non ostante che sono stati esclusi et dichiarati in detta Sentenza di non esser nationali.

Margarita Carolipea Vedoua di Almissa in Dalmatia fece Instanza nel memoriale presentato che gli sia data una stanza della casa noua dietro

---

7. Kuzma Antica je svećenik urotnik s Lastova, vođa bune što se digla protiv dubrovačke vlasti 1652. Od dubrovačkog biskupa suspendiran, od dubrovačkog senata osuđen na smrt, Antica se uputio u Rim da zatraži pravdu i zaštitu. Pokrenut je protiv njega postupak povjeren komisiji od trojice kardinala. Stjepan Gradić, bibliotekar vatikanski, koji je u Rimu zastupao interese Dubrovačke republike trebao je raditi protiv Antice. Za nj je međutim radio mletački poslanik u Rimu i Jeronim Paštrić. 30. III 1653. Antica je primljen u Zbor sv. Jeronima. Prije nego se je raspleo njegov slučaj umire koncem 1656. od kuge (Burić, Iz prošlosti, str. 16). Vršio je u Zboru službu sindika ili revizora.

8. Sindici, revizori ili ispitivači ispitivali su poslovanje odbora i predsjednika Zbora sv. Jeronima i podnosili izvještaj sjednici Zbora (Burić, Iz prošlosti, str. 19—20).

9. Odluku Svete Rote od 10. prosinca 1655. priopćejemo ovdje u Prilogu. Presudu, koja je kratka i ne sadrži obrazloženja, za razliku od odluke koja je obrazložena, objelodanio je Črnčić (Prilozi, str. 160).

10. Očito je da je Križanić sudionik kranjske strane spora i da je presuda Rote i protiv njega upravljena. Znači gdje god se u dokumentima Rote navodi nekoliko imena i onda doda *et alii litis consortes*, ako među navedenim imenima nije Križanićevo, treba ga podrazumijevati među *alii litis consortes*.

S. Rocco come à pouera nationale sopra di che fatte molte considerationi fu risoluto che se gli dia una stanza in Borgo altra uolta destinata per le misere et pouere Donne della nostra natione.

Fu ordinato che il nostro Computista facci il mandato di scudi dicidotto moneta pagabile al Venerabile Capitolo e Canonici della nostra Chiesa di S. Girolamo, e per essi al Reuerendo Signore Domino Georgio Vuscouich[11] *al signore Canonico Camerlengo per la seconda rata di scudi trenta sei moneta douutagli per l'anno 1655. à tutto 10. Marzo passato.*

Don Nicoló Hoglian Chierico da Corzula in Dalmatia fece Instanza nel suo memoriale di esser ammesso in Congregatione per fratello fu pero data cura alli Signori Andrea Vucouich Guardiano et Angelo Grisogono Sindico che si Informino se ha li requisiti necessarij conforme al decreto dell'Eminentissimo Sacchetti Protettore et anco circa li Costumi et riferiscano alla prima Congregatione.[12]

Don Girolamo Pastritio esattore rapresentò che molte case hanno bisogno di reuista et di esser accomodate fu pero dato ordine che sia fatto quello necessario.

Fu discorso sopra le fatiche fatte dal Nostro Computista nel formar nuoua Scrittura nel libro nouo Mastro e fu ordinato che il Signor Andrea Guardiano[13] *si informi et facci uedere le medesime fatiche dal computista dello Sacro Monte della Pietà e riferisca alla prossima Congregazione.*[14]

Fu parimente ricordato di saldare il conto del credito che dal nostro luogho si deue al Signore Bernardino de Sanctis nostro Notaio per due anni 1653. e 1654. et fu ordinato che si ueda et referisca alla prima congregatione.[15]

Fu ordinato che il Signor Andrea Guardiano[16] *con Domino Gerolamo*[17] *facciono uedere li conti e lauori del Muratore, Chiauaro, e Vetraro e faccino saldare.*

Fu ordinato che si ragguagli la scrittura, si facci il Bilancio dello stato del Aministratione et si porti alla prima Congregatione.[18]

(str. 342) Fu ordinato che il Signor Presidente riueda il conto del credito di Reccardo Gerardi notaio di Rota per il Registro della nostra Causa Ro-

---

11. Juraj Vušković mlađi, kanonik Zbora sv. Jeronima od 1651. do smrti 1671, te član Zbora sv. Jeronima od 1666. (B u r i ć, Kanonici, str. 107).

12. Na slijedećoj međutim sjednici (8. srpnja 1657) nema izvještaja o Nikoli Hoglianu, ili je bila međuvremeno održana sjednica o kojoj ne postoji zapisnik.

13. Andrija Vuković.

14. Predmet se rješavao na sjednici Zbora 11. ožujka 1658. (Arhiv Papinskog hrvatskog zavodt sv. Jeronima u Rimu, Decreti sv. 9, str. 345).

15. To je učinjeno na sjednici od 8. srpnja 1657 (Nav. arhiv, nav. kodeks, str. 345).

16. Andrija Vuković.

17. Jeronim Paštrić.

18. Na slijedećoj, u zapisnicima registriranoj sjednici (8. srpnja 1657) nema tog predmeta.

mana Canonicatus[19] *et parimente che il conto del credito di Ilario copista in Parione si porti con le scritture originali a Monsignore Illustrissimo Manfrone nostro Giudice per uedere. E così fini la Congregazione.*

Arhiv Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu
Decreti 9: 1642—1661.

KRITIČKI APARAT

a. Slijedi nečitljiva riječ

Zapisnik sjednice Zbora sv. Jeronima u Rimu od 8. srpnja 1657.

Ulomak

(str. 342) *Die*[a] *8 Julij 1657*

Fuit habita Congregatio Secreta in loco solito Venerabilis Hospitalis S. Hyeronimi Illiricorum de Vrbe in qua interfuerunt infrascripti,[b] *imo in edibus Illustrissimi Domini Manfroni*

Illustrissimus et Reverendissimus Dominus Lucas Antonius Manfronus Primicerus
Perillustris et Reverendus Dominus Franciscus de Marchis Presidens
Reverendus Dominus Hyeronimus Pastritius Camerlengus
Dominus Andreas Vucouchu Custos[c] *et*
Dominus Angelus Grisogonus[d] *Sindicus*
[———]

(str. 343)

[———]

Item fu ordinato, che si esseguiscano li tre mandati Contro Giovanni Battista Jampsi et altri compresi nelli detti mandati spediti contro loro in Sacra Rota auanti Monsignore Priuli, et Dunozetto

Arhiv Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu,
Decreti 9: 1642—1661.

---

19. Zbor sv. Jeronima je dosta utrošio na skupljanje i bilježenje sveukupne građe koja se ticala svetojeronimskog spora o I. Jampšiću i Ilirskoj pokrajini, a koja je poglavito sačuvana u dvjema rukopisnim kodeksima Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu: u *Informationi facti, et Iuris Bolle, Summarij et altre scritture nella Causa Romana canonicatus* i u *Documenti dall' Anno* 1460—1721. Zahvaljujući tome mogao je Črnčić napraviti istraživanja o sporu (Rad JAZU knj. 79, g. 1886 i Starine JAZU knj. 18 iste godine). Razne originale međutim u Tajnom vatikanskom arhivu istom sad otkrivam.

a. Preko nečitljivih slova napisan 8.

b. Drugom tintom ali istom rukom pripisano: imo in edibus Illustrissimi Domini Manfroni.

c. Slijedeći redak precrtan; stajalo je: Reverendus Dominus Cosmus Anticius Sindicus.

d. Dodano drugom tintom ali istom rukom: Sindicus.

Zapisnik sjednice Zbora sv. Jeronima u Rimu od 15. ožujka 1659.

Ulomak

(str. 356) *Die 15 Martij 1659*

Fuit habita congregatio Venerabilis[a] Hospitalis s. Hieronimi Illiricorum de Vrbe in qua interfuerunt infrascripti uti

Perillustris et Admodum Reverendus Dominus Franciscus de Marchis Archipraesbyter et Preses
Admodum Reverendus Andreas de Lupis Custos
Dominus Angelus Grisogonus Sindicus
qui sic congregati, et recitatis prius orationibus de more deuenerunt ad infrascripta decreta
[———]

(str. 357)
[———]

Item fu ordinato che si mandino a Venetia copie 50 dell opera de Situ Prouinciarum Illirici fatta da monsignore Abbate Papafaua[1] *ad Instantiam della nostra Congregatione al medesmo monsignore Abbate con spesa meno sara possibile.*

Item fu ordinato al nostro Computista che debba dare debito nelli libri nostri a quelli che sono stati condannati dalla Sacra Rota nella Causa Romana Canonicatus auanti monsignore Priuoli decisa li 10 Dicembre 1655. e spedita nel mese d'Aprile 1656 con- (str. 358) cernente la dichiaratione delle quattro prouince cioè Dalmatia, Croatia, Bosna, et Slauonia.[2]

Item fu ordinato che si faci da qualche pittore una tauola Geografica delle dette quattro Prouince Dalmatia, Croatia, Bosna, e Slauonia, con li Confini delle medesme, con meno spesa sia Possibile,[3] *e questo anoche nell'auenire si*

1. Tj.: DE SITV CARNIOLAE, CARNITHIAE STIRIAE, ATQUE EPEIRI Et Regionum ILLYRICO Finitimarum DISQVISITIO ROBERTI PAPAFAVAE Patauini Patricii Veneti, Abbatis commendatarii: Romae MDCLV.

2. Tekst odluke Svete Rote od 10. prosinca 1655. vidi ovdje u Prilogu, a tekst presude od 24. travnja 1656, vidi Črnčić, Prilozi, str. 160.

3. Na sjednici Zbora sv. Jeronima od 6. listopada 1659 donesen je ovaj zaključak:

tenghi nella Congregatione del nostro hospitale, et ogni uno della Natione possi sapere la uera Situatione, e confini delle dette Prouince, e quali luoghi piu noti si contengono in esse, attese che li oriundi di queste quattro solamente deuono godere il Benefitio li Pellegrini et infermi nel nostro hospitale, et alli Benefitij ecclesiastici nella nostra Chiesa, et admessi per confratri nella nostra Congregatione.[4]

Arhiv Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu
Decreti sv. 9: 1642—1661.

KRITIČKI APARAT

a. Umetnuto: Hospitalis.

»Fu ordinato si faccia il quadro delle prouincie per il prezzo di scudi trenta monetae con inseriti tutti quelli lochi delle medesme prouincie conforme a parere del Signor Presidente« (Arhiv Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu, Decreti 9:1642—1661, str. 364). A predsjednikom je tada bio Stjepan Gradić. Koliko je on u smislu ove odluke utjecao na izradu karte, koliko njegov prijatelj Lucius, koliko Gradiću nenakloni Paštrić i najzad koliko sama odluka Svete Rimske Rote od 10. prosinca 1655, ostaje da se istraži.

U zapisniku sjednice svetojeronimskog zbora od 7. srpnja 1660 stoji da je za kartografa izabran Andrija Boffalini (Decreti 9, str. 381).

4. Nakana Zbora sv. Jeronima je ostvarena. Karta je napravljena i nalazi se, još i danas u ustanovi sv. Jeronima u Rimu. U desnom gornjem uglu karta sadrži tekst:

Congregatio Nationis Illyricae sicuti instituta fuit ab Illyricis ex Dalmatia / Croatia, Bosna et Slauonia in Vrbem confluentibus: ita eorumdem Regnorum / Nationales tantum, uel Oriundi, Slauonica tamen lingua loquentes, iurium ipsorum / participes esse debent: ut constat ex Decisione Sacrae Rotae diei X Decembris / MDCLV coram R P D Priolo: Ideo ad euitandas aequiuocationes, uel / fraudes haec quatuor Regna finesque eorum delineati fuerunt, ut possint / distingui quae loca includi, quaeue excludi debeant (Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima u Rimu, Salon II kata).

Pismo oca Virgilija Spađe od 26. veljače 1657. iz Chiesa Nuova u Rimu Luki Holsteniusu u Rim.

Autograf

(fol. 180 r)

26. feb. 57.

Suplico Monsignore mio Illustrissimo Olstenio à degnarsi di dare gli inclusi quindeci scudi a quel Moscouita, o che hà almeno il genio dell[a] conuersione moscouita

Voll[i] dargli una medaglia d'oro del medesimo ualore non fù possibile che l'accettasse

forse che da lei l'accettarrà massimamente che potrà tacere che procedi da mè e le baccio deuotamente le mani

Nella chiesa nuoua li 26. feb. 1657
non hò hauuto congiuntura di poter parlarne a Nostro Signore[1] *ma ella potrà fare*

Deuotissimo suo seruo

(f. 186 v) *Virgilio Spada*

Al Molto Illustre Signore mio Padrone Colendissimo
il Signore Luca Olstenio

Vatikanska apostolska knjižnica,
Barb. Lat. 6500.

KRITIČKI APARAT

a. Moguće je i čitanje *conuersatione.*
b. Čitanje *volli* nije posve sigurno. Moguće je i čitanje *volsi.*

[1] Radi se o papi Aleksandru VII, prisnom prijatelju Virgilija Spade, sprijateljenu također s Lukom Holsteniusom. Spada je bio gotovo svakodnevni savjetnik papin (Golub, Križanić i njegovi suvremenici, str. 304—316); Golub, Contributions, str. 129—137).

Pismo Oca Virgilija Spade od 4. lipnja 1657. iz Chiesa Nuova u Rimu Luki Holsteniusu u Rim.

Autograf.

(f. 181 r) *4. giugno 57*

Illustrissimo e Reuerendissimo Signore e Padrone mio osseruatissimo

Il nostro Crisanio[1] *stà un poco tentato, parendogli di non ueder speditione negl' interessi suoi, e credo, che il patimento gli faccia*[a] *letto alla malenconia; et hauendogli ultimamente detto Monsignore Illustrissimo Alberici*[2] *che gli mostri il libro,*[3] *che uole stampare, egli era di pensiero di non mostrarlo, come non anche, per così dire abbozzato, et hauea composto l'incluso memoriale, oltre che professa essere tutte le sue fatiche nelle mani di Vostra Signoria Illustrissima.*

[1] Talijaniziran oblik Križanićeva prezimena *Crisanio.* Najčešći latiniziran oblik njegova prezimena je *Crisanius,* katkad *Chrisanius.* Hrvatski oblik njegova prezimena je Krisanich, Crisanich.
[2] Alberici (Alberizzi) Mario, (1611—1680) tajnik Zbora za širenje vjere od 7. svibnja 1657. do 31. kolovoza 1664. Tek je stupio u službu tajnika Kongregacije za širenje vjere kad je Spada svjetovao Križaniću da se na nj (Albericija) osloni. Alberici je u tajničkoj službi naslijedio Križanića nenaklonog Dionisia Massarija, koji će svoj nepovoljan sud o Križaniću prenijeti svome nasljedniku. Postavši nuncijem u Beču (1675) Alberici radi na tome da Beč i Poljska sklope protuturski savez. Imenovan kardinalom vraća se u Rim gdje umire 1680.
[3] Knjiga o kojoj je riječ zacijelo je Križanićeva »Bibliotheca Schismaticorum Universa«, primjerak koji sam našao u arhivu Zbora Svete službe u Rimu (Golub, L'autograph, str. 131—161).

Ho procurato fargli animo, col dirgli, che il detto Prelato hà graue soma sopra di se, che non può digirire tutte le materie in così pochi giorni, che non si è fatta ancora Congregatione auanti Santissimo[4] *e che per nauigare sicuro non ci è strada migliore, che lasciarsi portare dal uento del medesimo Prelato, che però lodo, che faccia uedere le sue fatiche, non perche*[b] *io creda che Monsignore*[5] *sia per leggerle, mà il solo uedere tanta mole di manuscritti, gli farà formar concetto del suo merito, e della grande applicatione che hà alli studij, e però, se Vostra Signoria Illustrissima non è di contrario sentimento*[c] *lodarei, che se gli portassero, e per leuare à lui questo pensiero, stimarei*[d] *seruitio di Dio, che Vostra Signoria Illustrissima se pigliasse di incomodo di mandargli allo detto Monsignore, acciò li restituisse à lei medesimo, Con che le baccio diuotamente le mani. Dalla Chiesa noua*[6] *li 4 Giugno 1657.*

Di Vostra Signoria Illustrissima
giunto con i libri
possibile fors' anch'
mandare il detto memori-
ale se non lo stima in-
congruo[e]

Deuotissimo et obligatissimo seruitiore
Virgilio Spada

(f. 184 v) Al Illustrissimo e Reuerendissimo Signore Padrone mio Osseruatissimo Monsignore Ostenio[7]

Vatikanska apostolska knjižnica
Barb. Lat. 6500.

KRITIČKI APARAT

a. Čitanje nije posve sigurno.

b. Riječ *io* je Spada umetnuo.

c. Čitanje *lodarei* nije posve sigurno.

d. Riječ *seruitio* je prepravljana, no ne dade se razabrati koja su dva početna slova prvotno stajala.

e. Ovaj pripisak kao i potpis Spada je napisao na brzinu i zato on divergira od krasopisno početog teksta pisma.

---

[4] *Congregatione auanti Santissimo* jest sjednica Zbora za širenje vjere koja se održava u prisustvu pape.

[5] Nazivi *Monsignore, Prelato* što dolaze u pismu odnose se na Albericija.

[6] Chiesa nuova nalazi se danas na Piazza di S. Maria in Vallicella u Rimu. Chiesa nuova je građena od 1575. namjesto stare crkve iz XII. stoljeća. Kraj crkve se nalazi *Oratorio dei Filippini* djelo Spadina prijatelja Borrominija (1637—50), rezidencija reda oratorijanaca kojemu je pripadao i Spada.

[7] Talijaniziran oblik latiniziranog prezimena *Holstenius*. Luka Holstenius (Hamburg 1596 — Rim 1661), bibliotekar dvaju najvećih biblioteka tadanjeg Rima, biblioteke Barberini i Vatikanske biblioteke, geograf i izdavač starih kodeksa. Kritički mu radovi vrlo na visini i danas se izdaju reprintom. Prijatelj našeg povjesničara Ivana Luciusa, koji je možda svoj kritički povjesni duh i metodu dugovao i Holsteniusu. O vezama Križanića s Holsteniusom vidi: Golub, Križanić i suvremenici, str. 288—304, Golub, Contributions à l'histoire, str, 137—144.

Pismo Jeronima Paštrića od 30. studenoga 1691. iz Rima zagrebačkom biskupu Aleksandru Ignaciju Mikuliću u Zagreb.

(f. 136 r) Illustrissime et Reverendissime Domine et Patrone mihi Colendissime

Placuit Dominationi Vestrae Illustrissimae me ante sibi incognitum honorare sua humanissima epistola data die 22. Octobris 1691. et recepta sub die 16. Nouembris subsequentis. Ea-propter maximas gratias ago, et ad quaesita respondeo.

De illo Juuene vocato Michael Gotla[1] *diaecesis Zagabriensis audiui quod ipse fuerit Nouitius in Conuentu Reverendorum Patrum S. Pauli Primi Eremitae, et quod ante completam probationem exierit, et uenerit ad Vrbem, et tempore vacationis unius Beneficij, seù Canonicatus nostrae Ecclesiae Collegiatae S. Hieronymi Illyricorum aspirauerit et ad hunc effectum Reverendus Pater Gregorius Illiasich*[a] *Paenitentiarius in Basilica Principis Apostolorum summopere curauit promoueri sed alius Pater Sancti Pauli Primi Eremitae contra ipsum fecit, et sic fuit exclusus, Ideoque Capitulo Placuit quia audiuit dictum esse quasi vagabundum, et Birbo. Ego autem nunquam illum vidi, sed ex relatione Patris Illiasich*[b] *puto quod adhuc moretur Romae in Hospitio S. Gallae: Si casus uenerit alterius vacationis ego contra ipsum ea fecero, quae spectant ad bonum seruitium, et Decorem Nostrae Ecclesiae.*[2]

Optime fecit Dominatio Vestra Illustrissima scribere ad Eminentissimum Dominum Cardinalem Vicarium nè ipsum Iuuenem promoueret ad Ordines si litterae Dimissoriae fuerint falsificatae, et certè nemo Antistes sine ueris Dimissorijs sui Ordinarij potest ipsum ordinare.

(f. 136 v) Sciat Dominatio Vestra Illustrissima Institutionem nostrae Collegiatae in modum ut sequitur.

Anno 1589 Sixtus Papa V. oriundus ex Patre Dalmata quando fuit promotus ad Cardinalatum suscepit titulum eiusdem Ecclesiae et semper retinuit, et post creationem ad Summum Pontificatum eandem Ecclesiam tunc angustam in nobilem formam extruxit, et in picturis sua insignia cum alia prouinciae Dalmatiae uicissim depingere fecit, ac omnibus sacris supperlectilibus nobilibus copiosè prouidit, et usque ad hanc diem conseruatur illarum pars. Eodem Anno et in Kalendis mensis Augusti erexit dictam Ecclesiam in Collegiatam cum uno Archipraesbytero, sex Canonicis, et quattuor Clericis Seruitoribus, et uniuit tot Beneficia eidem Ecclesiae in diuersis partibus Italiae existentia ad annuam summam Ducatorum 640. ex quibus uoluit quod Archipraesbyter haberet anno quolibet Ducatos 100, quilibet canonicus ducatos 60; et quilibet clericus ducatos 40. Voluit quod Jus praesentandi Personas Idoneas ex natione et prouincia Illyrica habeat D. Michael Perretus nepos et Jus instituendi Archipresbyterum habeat D. Ordinalis titularis pro tempore, et instituendi Canonicos, et clericos habeat Jus dictus

---

[1] U konceptu pisma Aleksandru Ignaciju Mikuliću, zagrebačkom biskupu od 29. travnja 1692. Paštrić veli da M. Gotla studira na Rimskom kolegiju kod isusovaca (Vatikanska apostolska biblioteka, Borg. Lat. 726, f. 134).

[2] M. Gotla je ipak postao svetojeronimskim kanonikom 1695 (B u r i ć, Kanonici, str. 117).

Archipraesbyter pro tempore tota annua mensa diuiditur inter praesentes ad seruitia in Choro recitando Diuinum Officium, et Missam Conuentualem diebus festiuis de praecepto, ita ut absens nihil potest habere nisi quando est infirmus Romae.

(f. 137 r) Ab anno Erectionis usque ad annum 1686 semper spatio 92. annorum fuerunt praesentati, et inuestiti ad omnia praedicta Beneficia Dalmatae ex quibus primus Archipraesbyter Alexander Comuleus[3] *Spalatensis fuit expeditus ad Ducem Moscouiae à Clemente Papa VIII. pro vnione Belli Sacri contra Turcas: canonici uerò fuerunt multi promoti ad Episcopatus Dalmatiae, ex quibus hodie tres existant Arbensem,*[4] *Ausorensem*[5] *et Traguri-*

---

[3] Aleksandar Komulović (+1608) je poslanik papin u Rusiju u svrhu stvaranja protuturske lige; pisac *Nauka kršćanskog* (1582), prevodilac Bellarminova katekizma (1603), autor »Zrcala od ispovjesti« (1606), zauzet idejom o zajedničkom južnoslavenskom jeziku i jedinstvu crkvi. Komulovićevo djelo u svetojeronimskim ustanovama bilo je osporavano i priznavano. Članom Zbora je postao 1576, da bi već nakon tri godine bio isključen (1579) te opet (1582) ponovno primljen, jer se utvrdilo da je tvrdnja da radi protiv probiti Zbora bila kleveta. Iste godine je izabran i za predsjednika Zbora, na čemu se nakon dvije godine zahvaljuje kako bi se, po nalogu Sv. Stolice uputio s Tomom Raggiom, isusovcem u Albaniju, Srbiju, Crnu Goru, Bugarsku i Makedoniju kao vizitator, te da bi 1586. išao kao apostolski legat u Vlašku i Moldavsku. G. 1589/90 ponovno je predsjednikom Zbora sv. Jeronima. U vrijeme tog njegovog predsjednikovanja pada osnutak svetojeronimskog Kaptola. Sikstu V, koji je to tražio, Zbor je dao listu svećenika podesnih za kanonike Kaptola što se osnivao; među njima se nalazio i predsjednik Zbora A. Komulović. Komulović je imenovan prvim nadpopom Kaptola. Bilo je to jedinstveno jedinstvo, zapravo združenost dvaju svetojeronimskih ustanova, da je naime i Zboru i Kaptolu na čelu stajala ista osoba. No ne zadugo. Zbog spora o nekim prostorijama Zbor je Komulovića (ovo drugi puta) isključio iz članstva. Ovaj je uložio prosvjed i spor je došao pred samog papu. G. 1594. međutim Klement VIII šalje Komulovića kao apostolskog delegata u Erdelj, Moldavsku, Poljsku i Rusiju. G. 1599. Komulović postaje isusovcem. Umire u Dubrovniku 11. srpnja 1608 (Burić, Kanonici, str. 97—98).

Izvornik zapisnika sjednice Zbora sv. Jeronima u Rimu održane 27. svibnja 1582. pod Komulovićevim predsjedanjem i od Komulovića potpisan ne nalazi se u arhivu Zbora, već u arhivu JAZU kamo ga je prodao I. Kukuljević (I. Golub, Neki arhivski materijali o ustanovama Sv. Jeronima u Rimu, Historijski zbornik 23—24 (1970—71) 349).

O Komulovićevu utjecaju na Križanića vidi: Golub, Biografska pozadina Križanićevih djela, u: Život i djelo Jurja Križanića, Biblioteka »Politička misao« br. 7, Zagreb 1974, str. 35 sl.

[4] Vjerojatno Petar Gaudenzio (Radovčić), biskup rapski, koji pribiva 19. I 1673. ispitu za doktorat filozofije i teologije svog brata Simona Gaudeniza (Burić, Kanonici, str. 112). Od Petra je djelo (prijevod) »Način za dobro umriti« (Rim 1709), gdje je na naslovnoj stranici napisano njegovo ime u latinskoj, odnosno talijanskoj i hrvatskoj inačici: »istumačen u dalmatinski jazik po Pietru Gaudenciu to jest Radovčiću Splićaninu, biskupu rapskomu«; odatle je bjelodano da se on hrvatski zvao Radovčić (Burić, Kanonici, nav. mj.).

[5] Šimun Gaudenzio (Radovčić), brat Petra Gaudencija (Radovčića) biskupa rapskog. Rođen u Splitu 1629; pitomac Zbora za širenje vjere (1641?), zaređen za svećenika 1654. već kao kanonik sv. Jeronima u Rimu; doktorskom ispitu koji polaže na rimskom sveučilištu *Sapienza* 19. I 1673. pribivaju Stjepan Gradić, Jakov Lucić i Petar Radovčić. G. 1661. se spominje kao nat-

ensem,[6] *et plerique obtinuerunt dignitates primarias in Prouincia cum summo honore dicti Capituli quod summopere aestimatum fuit tanquam seminarium Episcoporum et Dignitatum.*

Anno 1651. vacauit Canonicatus in dicta Ecclesia, ad quem concurrebant duo extranei videlicet Paulus Epirota,[7] *et Joannes Baptista*[8] *de Labaco Ducatus Carniolae. Ego uti minister Nationis contra ipsos feci Monitorium Jactationis Jactationum in Tribunali Eminentissimi Domini Cardinalis Vicarij,*[9] *et pendente hoc Judicio dictus Joannes Baptista fuit praesentatus et postea de anno 1652. per sententiam Vicesgerentis Riualdi*[10] *fuit priuatus de dicto Canonicatu, et interposita appellatione Causa fuit commissa ad Rotam, in qua proposita causa sub die 15. Maij 1654. fuit resolutum,*[11] *dictum Joannem Baptistam non esse habilem ex quo duae qualitates copulatiue requirantur ad obtinenda Beneficia in dicta Ecclesia videlicet quod sit ex natione Illyrica,*[c] *et (f. 137 v) peritus in lingua Illyrica, et deficiente una remanet incapax, idque fuit confirmatum sepius per allias tres Decisiones et Sententias S. Rotae*[12] *quarum vigore dictus Joannes Baptista fuit expulsus.*

Intentio autem Nostrae Nationis non fuit principaliter super dicto Canonicatu, sed ut declararetur quaenam Prouincia esset uera secundum mentem, et Bullam Sixti V. fondatoris, vnde obtenta specialis[d] *Commissio ab Alexandro Papa VII.*[13] *Mandauit S. Rotae ad declarandum dictum dubium, et illo proposito die 10. Decembris 1655 fuit resolutum dictam Prouinciam intelligi debere, et comprehendere quattuor regiones, videlicet Dalmatiam, Croatiam,*

---

pop svetojeronimskog Kaptola u Rimu; 1665. kao natpop postaje članom svetojeronimskog Zbora, kojemu je predsjednikom 1667—69, 1671—72. Od 1673—1719. je biskup osorski. Umire u Osoru u dobi od 90 godina 1719. (Burić, Kanonici, str. 112).

[6] U to vrijeme je trogirskim biskupom Ivan Cupareo, Splićanin (1684—1694).

[7] Ivan Pavao Trumsi, Albanac (Golub, Križanić i pitanje prava Slovenaca, str. 217, bilj. 14).

[8] Ivan Krstitelj Jampšić (Nav. dj., str., bilj. 13). Pošto sam našao izvornik Jampšićeva krsnog lista, pokazalo se da u prijepisu kojim se je Črnčić služio, Jampšićevo prezime nije preneseno onako kako je zapisano u originalu, tj. ne stoji *Jampsich* (Prilozi, str. 36, bilj. 4), već *Iamsic (Tajni vatikanski arhiv, Sacra Romana Rota, Iura diversa 157: 1654 a Ianuario ad Martium,* Bez paginacije). U dokumentima se ipak udomaćila varijanta s *p* u ovom prezimenu, premda bi možda najbliže izvorniku bilo *Jamšić.*

[9] J. Paštrić ovdje priznaje da je inicijativu za pokretanje spora dao on. Kad ga je Križanić pred Rotom prokazivao kao onoga koji zapravo stoji iza spora, on je, preko prokuratora F. Liberatija to odbijao (Vidi ovdje objavljeni *Memoriale*).

[10] Ascanio Rivaldi, zamjenik kardinala papina vikara za grad Rim donio je presudu 20. veljače 1652. (Golub, Križanić i pitanje prava Slovenaca, str. 229—230).

[11] Odluku od 15. svibnja 1654. donosim ovdje u *Prilogu.*

[12] To su, zacijelo, odluka Svete Rote od 25. lipnja 1655. i odluka od 10. prosinca 1655. koje obje donosim u *Prilogu* te presuda od 24. travnja 1656. koju je objavio Črnčić (Prilozi, str. 160).

[13] Kod pape Aleksandra VII Križanić je imao utjecajna pokrovitelja Virgilija Spadu, papina davnog prisnog prijatelja i svakodnevnog gotovo savjetnika (Golub, Križanić i njegovi suvremenici, str. 304—316), no i Paštrić je imao očito nekoga utjecajnog kod pape možda pokrovitelja Zbora kard. Sacchettija.

Bosnam, et Sclauoniam, et itaque Sententiam Rotalem fuit sancitam.[14] *In hoc Judicio Georgius Chrisanichᵉ Sacerdos, qui prius contra Carniolam laterauit,*[15] *et mediante eius officio*[16] *obtinuimus à Dominis deputatis Ducatus Carniolae, hunc, sicut Carinthia, et Stiria, esse de membro Germaniae superioris, licèt plebs participat de Sclauonica lingua, postea dictus Chrisanichi se uniuit cum Carniolis absque alio effectu nisi cum detrimento proprie famae.*[17]

Hanc causam ego accerrimè defendi in ordine Geographico, et Historico, et exhibui illos tàm Alexandro VII., quam Auditoribus S. Rotae.[18] *Contra me*

[14] Odluku Svete Rote od 10. prosinca 1655. donosim ovdje u *Prilogu.*

[15] To je Križanićev prokranjski spis iz 1652 (Črnčić, Prilozi, str. 110—113).

[16] Ovo je krupna novost i značajan prilog razumijevanju Križanićeva ponašanja u svetojeronimskom sporu. Ako stoji, kako tvrdi Paštrić, da je Križanićevim posredovanjem Zbor dobio od deputata Kranjske iskaz o tome da je Kranjska germanska a ne ilirska pokrajina, i da hodočasnici iz Kranjske trebaju u Rimu sklanjati se u njemački a ne ilirski gostinjac, onda dolazi u pitanje Križanićeva kasnija tvrdnja da je on uvijek stajao na stanovištu da je Kranjska u Ilirskoj pokrajini i da ono što je napisao u protukranjskom spisu jest fiktivno. Dakako, moguće je da je Križanić pomogao Zboru da dobije od kranjske vlade izjavu nadajući se da će ona biti u prilog Kranjaca kao »Ilira«, i prema tome njegovo posredovanje kod kranjske vlade ne bi time samim značilo da je on držao, kako su deputati izjavili, da Kranjci ne pripadaju Ilirskoj pokrajini. Budući da je iskaz kranjskih deputata predstavljao dragocjen argumenat protukranjske strane Paštrić je postao očito zabrinut kad je pokranjska strana, prije odluke sv. Rote od 10. prosinca 1655, sluteći očito značaj i težinu izjave kranjske vlade (danu 18. veljače 1652), podnijela Roti predstavku u kojoj se veli da su kranjski deputati svojom izjavom prekoračili međe svoje nadležnosti i da će dati novu izjavu protivnu prvoj. Paštrić, svojim pismom kranjskoj vladi od 18. prosinca 1655. hoće to spriječiti, kako ne bi naime u međuvremenu od sudske odluke do presude Zboru bio izbijen jedan od osnovnih argumenata na kojem se za Zbor povoljna odluka Rote temeljila (Arhiv JAZU, Ms: 3. d. 15 Litterae pertinentes ad historiam Congregationis Sancti Hieronymi Illyricorum de Urbe. Bez paginacije). Ukoliko je Križanićevo posredovanje kod kranjske vlade (1652) išlo ne za izjavom naprosto nego za tim da vlada dade izjavu da je Kranjska germanska pokrajina, onda je, dakako, Križanić bio nedosljedan kad je kasnije branio stanovište da je Kranjska u Ilirskoj pokrajini. I možda se na nj odnosi što je pisao Paštrić deputatima u Ljubljanu 1655. da neki prijete da će dobiti od kranjske vlade izjavu protivnu onoj prvoj. Možda je Križanić sada u tom pravcu bio poduzeo da vlada dade doista drugačiju izjavu od one iz 1652, ali prije nego je kakva nova izjava stigla od vlade, donesena je 10. prosinca 1655. odluka Svete Rote u prilog Zbora, pa je Križanić eventualno odustao da traži novu izjavu od Kranjskih deputata smatrajući parnicu izgubljenom, ili je pak unatoč presude poduzeo korake kod Kranjske vlade, ali bez uspjeha jer mu ih je osujetio Paštrić svojim pismom od 18. prosinca 1655. Križanićeva poznanstva s Kranjcima datiraju zacijelo od vremena kad je polazio u Ljubljani kod isusovaca gimnaziju (J. Peršić, Juraj Križanić — đak ljubljanske isusovačke gimnazije, Historijski zbornik 27—28 (1974—75) 521—523). A u ljubljansku je zacijelo gimnaziju dospio zato što mu je tutorom bio Burkhardt Hizing, kranjski zemaljski tajnik i dvorski savjetnik.

[17] O ozloglašenju Križanića u Zagrebu vidi ovdje objavljena pisma Jurja Ratkaja Križaniću i Paštriću te Ivana Grizogona Paštriću iz 1656. godine.

[18] Iz ove Paštrićeve izjave se može zaključiti da je on autor brojnih elaborata podnašanih Svetoj Roti i potpisivanih od prokuratora i advokata Zbo-

scripsit Holstenius[19] *Canonicus S. Petri, et P. Athanasius Kircher*[20] *Societatis Jesu ad fauorem uerò P. Antonius*[21] *Lector Mathesis in Gymnasio Romano, et sic ex mea opera Croatae, Bosnenses (f. 138 r) et Slauones fuerunt inclusi ad obtinenda Beneficia in praedicta Ecclesia.*[22]

Anno 1686. venit Romam quidam sacerdos Matthias[23] *nomine ex Diaecesi Sirmiensi indutus tamen ueste uiolacea, et Beretone Morlacorum in Capite, et ea humilitate ac si esset agnus, quem Dalmatae libenter susceperunt in Hospicio nationali, et tractauerunt cum Caritate, dilectione, et Subsidio, ac in vacatione unius Canonicatus*[g] *in dicta Ecclesia summopere pro eo latrauerunt ad excludendum alium sacerdotem Dalmatam. Iste Matthias progressu temporis postquam Eminentissimus Dominus Cardinalis Collonis*[h] *sumpsit titulum dictae Collegiatae*[24] *incepit se extollere, et disseminare multas*[i] *falsitates contra Capitulares, et Dalmatas adeò ut in ultimo Conclauii fuerint delatae quaerelae, et dissidia supposita, et fuit mandatum Illustrissimo Domino Vicesgerenti ad prouidendum, et uocato Archipraesbytero et alijs ex Capitulo coepit habere informationem facti procedentis ex inquietudine et perturbatione dicti Matthiae.*

---

ru kao pravnih lica u parnici. Što se pak podneska samom Aleksandru VII (Fabiju Chigi) tiče, možda je on istovjetan s knjigom poklonjenom papi, koja je sva posvećena svetojeronimskom sporu o Ilirskoj pokrajini a nalazi se u Vatikanskoj bibloteci pod signaturom Stamp. Chigi III, 337. (Golub, Neki arhivski materijali, str. 355—359).

[19] Luka Holstenius (1596—1661), geograf, historiograf, bibliotekar dvaju najznamenitijih biblioteka tadanjeg Rima Vatikanske i biblioteke Barberini. O Holsteniusovu sudjelovanju u svetojeroniskom sporu vidi: Golub, Križanić i pitanje prava Slovenaca, str. 223—229, a o Križanićevim vezama s Holsteniusom vidi: Golub, Križanić i njegovi suvremenici, str. 288—304 te Golub, Contributions, str. 137—144.

[20] Atanazije Kircher (1601—1680), polihistor, autor prve enciklopedije glazbenog znanja, otkrivač bacila kuge, sinolog. O njegovu sudjelovanju u svetojeronimskom sporu i polemiziranju Paštrićevu s njime vidi: Črnčić, Prilozi, str. 88—102 te Golub, Križanić i pitanje prava Slovenaca, str. 223—229, a o vezama Križanića i Kirchera vidi: Golub, Križanić i suvremenici, str. 227—261 te Golub, Contributions, str. 93—119.

[21] Iz drugih dokumenata proizlazi da je to Antonius Santini.

[22] Za vrijeme samog spora kad je Križanić tvrdio da je Paštrić pokrenuo parnicu i da je po svojoj volji vodi, prokurator Zbora F. Liberati je to nastojao pred Rotom opovrći (vidi ovdje objavljen *Memoriale*), no nakon skoro četiri decenija u ovom pismu Paštrić pripisuje sebi uspjeh parnice. Kakogod bilo, čini se da je Paštrić autor ili barem koautor glavnine elaborata podnesenih Svetoj Roti za Zbor a protiv Jampšića, Križanića i sviju koji su tvorili protivnu stranu.

[23] Iz koncepta Paštrićeva pisma biskupu Mikuliću od 29. travnja 1692. vidi se da je prezime ovog Matije bilo Zwitcouich (Vatikanska apostolska biblioteka, Borg. Lat. 726, f. 134). Cvitković je član Zbora od 14. srpnja 1686, a kanonik od 1686. do 1691. (Burić, Kanonici, str. 116).

[24] Kolonić, Kollonitz, Collonicz, Kollonich Leopold (1631—1707), primas i nadbiskup ostrogonski, promicatelj crkvenog sjedinjenja pravoslavnih s Rimom, zauzet za vojsku i postradale za opsjedanja Beča 1683. Kao kardinal (od 1686) dobio je u naslov crkvu sv. Jeronima u Rimu.

Anno 1689 vacauit alius Canonicatus in dicta Ecclesia et ad hunc aspirabat quidam Gregorius Papich[k] *ex Croatia Maritima*[25] *sacerdos Juuenis Illyricae*[l] *Litteraturae,*[m][26] *licet nihil intelligat de lingua Latina,*[n] *in qua recitantur Diuina Officia Capitulo*[o] *pro honore Ecclesiae (f. 138 v) et nationis se opposuit, nihilominus extorta fide relaxata à quodam Patre S. Paulis*[p] *primi Eremitae esse idoneum in lingua latina, et posse celebrare in ea Missa, fuit praesentatus, et Archipraesbyter decreuit,* adeat examinatores in publico examini ad effectum ipsum examinandum dè idoneitate. *Sed recusante, recursum facimus ad S. Congregationem Sacri Concilij Tridentini, quae declarauit* subijciat se examini, *Vnde post plures dies camparuit et fuit examinatus ac approbatus cum summo numero rubore non quidem quia sit Croata, sed quia est ignarus adeò ut quando canit Missam uidetur esse tanquam Insulanus, et villicus, et vituperat Capitulum.*

Cum isto Gregorio dictus Matthias associatus est, et coniunctim infamabant[r] *Dalmatas in Aulis Principum quod illi procurant excludere Croatos, Sclauonos, et Bosnenses à Beneficijs dictae Ecclesiae et à Confraternitate dictae nationis: Imaginatio*[s] *diabolica nec in mente Dalmatarum nunquam excogitata: nam nominationes fiunt à Patrono Principe*[27] *ita ut Dalmatae nullam facultatem habeant*[t] *contradicere illius voluntati quando sunt de comprehensis et idonei. Quo ad confraternitatem nationalitatis sunt plusquam 200 anni in quo spatio fuerunt descripti in matricula multi de Zagabria, Sclauonia, Bosna, Flumine, Buccari et Segna, et ad praesens existit D. Vicentius Jaglich,*[28] *et sepè (f. 139 r) fuit in primo offitio dictae Confraternitatis, cuius in currenti anno ego fui electus Praeses.*[29]

Distributiones Capituli dictae Ecclesiae adeò sunt imminutae, ut Archipraesbyter in anno vix habeat scuta 90., quilibet Canonicus scuta 45; et Clericus scuta 30; et consistunt in fruetibus Montium, qui exiguntur[u] *post quattuor Menses, et ideo Isti Matthias, et Gregorius exclamauerunt contra Capitulum cum falsa suppositione fraudulentiae,*[v] *et incertitudine reddituum, sed haec omnia sublata fuerunt ex visione libri*[30] *Comerarij,*[z] *et integrae fideli diuisioni.*

Creuit autem tanta impertinantia praefati Matthiae, ut totum Capitulum tam in genere, quam in specie, in publico, in priuato, ac in scriptis iniurauerit, et infamauerit,[ž] *ut Confraternitas nationis ex praecepto Eminentissimi*

---

[25] Grgur Papić iz Modruša, član je svetojeronimskog Zbora od 1689, a kanonik svetojeronimskog Kaptola od oko 1689. do oko 1692 (Burić, Kanonici, str. 117).

[26] Znači pop glagoljaš.

[27] Pravo patronata nad Kaptolom sv. Jeronima u Rimu ostavio je utemeljitelj Siksto V obitelji iz koje je potekao: Peretti.

[28] Vinko Jaglić (Giachliz), Riječanin bio je i predsjednik Zbora sv. Jeronima 1686—88, 1690—91, 1695—97 (Burić, Iz prošlosti, str. 76).

[29] Predsjednik Zbora sv. Jeronima je Paštrić 1691—93 (Burić, Kanonici, str. 109).

[30] Blagajnički dnevnici.

Domini Cardinalis Gregorij Barbadici[31] *cassauerit ex matricula, et praeceperit nè amplius audeat comparare in aula dictae Confraternitatis tempore illius Congregationis.*

Delectatur Matthias potenti vino, et sepè excessit limites super quo fuit correptus prò sua sanitate, sed tamen incidit in Infirmitatem talem, ut nisi mutato aere reuerteretur ad Patriam facilè peribit ex dicto Medicorum, Vnde aliquantum recreatus (f. 139 v) discessit ab Vrbe cum scutis 20. sibi mutuatis à D. Archipraesbytero et certè modo uiuimus in Sancta pace et quiete.[32]

Anno 1690. Quidam Clericus Petrus Kragl ut supponit ex Opido Zermel, qui fuit praesentatus ad Clericatum dictae Ecclesiae institutio fuit dilata ex incertitudine an dictum opidum sit in Croatia, siuè in Carniola ut patet ex figuris Geograficis, et attestatur D. Vicarius Labacensis, nihilominus visis Dimissorialibus Dominationis Vestrae Illustrissimae quatenus dignetur prò ueritate respondere, an Patria dicti Petri sit in temporalibus subiecta Ducatui Carniolae, siuè Regni Croatiae, nè inferamus praeiudicium tot prouincijs compraehensis.[33]

Caeterum Ego fui bonus amicus Illustrissimi Domini Borcouich[34] *Antecessoris, et consequenter ero Dominationis Vestrae Illustrissimae*[35] *quando*

---

[31] Kard. Grgur Barbarigo bio je izabran za pokrovitelja Zbora sv. Jeronima 1663, a jer je boravio van Rima imenovao je svojim zamjenikom 1666. kard. Petra Ottobonija. Umro 1697. Proglašen je svetim. Prisno je prijateljevao s Ivanom Paštrićem, bratom Jeronima Paštrića (Sebastiano Serena, Quarantadue lettere del Cardinale Beato Gregorio Barbarigo a Giovanni Pastrizio, Padova 1938; Golub, Ivan Paštrić i njegovi suvremenici, Kačić, Split 1971, br. 4, str. 166—67).

[32] Ako je njegov odlazak iz Rima ujedno i odlazak iz svetojeronimskog kanonikata onda je on iz Rima otišao 1691, jer je te godine prestao biti kanonikom (Burić, Kanonici, str. 116).

[33] Petar Kralj iz Zermela predložen za službu u crkvi sv. Jeronima imao je otpusno pismo zagrebačkog biskupa Mikulića, što znači da je crkveno pripadao zagrebačkoj biskupiji. Kako međutim na svetojeronimske beneficije imaju pravo samo oni koji potječu iz Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i Bosne, Paštrić postavlja pitanje zagrebačkom biskupu Mikuliću neka po istini kaže da li se Zermel odakle je Kralj nalazi po građanskoj, svjetovnoj pripadnosti u Hrvatskoj. Što je i da li je Mikulić odgovorio nije izvjesno, no iz koncepta Paštrićeva pisma Mikuliću od 29. travnja 1692. proizlazi da je Kralj tvrdio a pavlin Petar Illiasich potvrdio da je Zermel u Hrvatskoj, te je na temelju toga Kralj dobio službu u crkvi sv. Jeronima u Rimu, što se sada osporava, jer je s druge strane biskupski vikar ljubljanski potvrdio da se Zermel nalazi u Kranjskoj (Vatikanska apostolska biblioteka, Borg. Lat. 726, f. 134 v).

[34] Martin Borković (1597—1687), pavlin od 1628, zagrebački biskup od 1667, zaslužan za proširenje svetišta zagrebačke katedrale, za obnovu biskupskog dvora; zauzimao se za urotnika Petra Zrinskog i Franju Krstu Frankopana kod bečkog dvora.

[35] Aleksandar Ignacije Mikulić (1650?—1694), zagrebački biskup od 1688, čovjek od kulture. Podigao zgradu za metropolitansku biblioteku i kupio Valvazorovu zbirku. Zbirka, vlasništvo zagrebačke nadbiskupije nalazi se na čuvanju u Jugoslavenskoj akademiji u Zagrebu, a metropolitanska biblioteka je pohranjena kao vlasništvo zagrebačke crkve u Sveučilišnoj i nacionalnoj biblioteci u Zagrebu.

dignabitur in aliquo negotio debilitatis meae uti opera, dum annum aetatis incepi 77. computando ab anno 1615 meae natiuitatis.[36]

Excusatum me habeat ob tam prolixam responsionem, quam forsan erit grata ex notitijs datis pro ueritate

Humilimmus et Addictissimusy seruus
Hieronymus Pastriccius
decanus[37]

Romae die
30. Novembris 1691.

Vatikanska apostolska biblioteka
Borg. Lat. 726

KRITIČKI APARAT

a. Prvotnome *Illiasic* dodano *h.*
b. Također prvotnome *Illaiasic* dodano *h.*
c. Ispravljen prvotni *i* u *y.*
d. Prepravljan početak riječi *specialis,* s time da nije s nastalom promjenom usklađen susljedni tekst koji bi trebao glasiti tada *speciali Commissione* ili *specialis Commissio.*
e. Prvotnome *Chrisanic* pripisano *h.*
f. Isto tako pripisano prvotnom *Chrisanic* slovo *h.*
g. Ispravljeno od *Canonicatis.*
h. Ispravljeno od *Collenix.*
i. Stajalo *multatas* s time da je jedan *ta* prekrižen.
j. Ispravljeno od *Concluae.*
k. Prvotnomu *Papic* dodano *h.*
l. Ispravljeno od *Illirica.*
m. Zarez dodan.
n. Zarez dodan.
o. Ispravljeno od *Capitulum.*
p. Ispravljeno od *Paoli.*
r. Ispravljeno od *infammabant.*
s. Ispravljeno od *immaginatio.*
t. Ispravljeno od *habent.*
u. Ispravljeno od *exiguuntur.*
v. Ispravljeno od *fraudolentiae.*
z. Ispravljeno od *Cammerarij.*
ž. Ispravljeno od *infammauerit.*
x. Ispravljeno od *onde.*
y. Ispravljeno od *Abdictissimus.*

[36] Zahvaljujući ovom podatku sada se zna kad je rođen Jeronim Paštrić.
[37] Paštrić je ovdje upotrijebio termin *decanus* više u upotrebi u Hrvatskoj mjesto *praeses* više u upotrebi u Rimu. Podrazumijeva se ovdje dekan, predsjednik Zbora sv. Jeronima.

PRILOG

Odluke Svete Rimske Rote u sporu o Ilirskoj pokrajini od 15. svibnja 1654, 25. lipnja 1655. i 10. prosinca 1655.

Odluka Svete Rimske Rote od petka 15. svibnja 1654. u sporu o pravu Ivana Jampšića na svetojeronimski kanonikat u Rimu[1]

Romana Canonicatus
Veneris 15. Maij 1654.

Vacante per obitum Vincentij Mazzolae Canonicatu in Ecclesia Collegiata Sancti Hieronymi Illiricorum Vrbis Eminentiss. D. Cardinalis Montaltus modernus, et vnicus patronus ad illum praesentauit Ioannem Baptistam Iampsi, qui ab Archipraesbytero eiusdem Ecclesiae (ad quem ex fundatione dictae Collegiatae ius instituendi spectat) successiuè institutus fuit; Verum opposita pro parte Congregationis Illyricae inhabilitate prouisi ex defectu requisitorum in literis s. m. Sixti V. fundatoris, ac Decretis Sacrae Visitationis, et causa per appellationem ad Rotam deuoluta, DD. proposito hodie dubio responderunt, non constare de habilitate nec de alijs requisitis.

Siquidem ex tenore earundem Literarum Apostolicarum, ac Decretorum Sacrae Visitationis duae qualitates copulatiuè requiruntur ad obtinendam praesentationem, ac respectiuè institutionem ad huiusmodi Canonicatum; Altera quod praesentandus sit Nationis Illyricae, seù aliàs origena; Altera quod habeat peritiam Illyrici Idiomatis Sum. Congregationis nu. 1. et 2. *vtraque verò non probauit se habere Ioannes Baptistam; Nam quidquid sit quo ad primam, an Ducatus Carniolae, à qua ipse originem duxit compraehendatur in Prouincia Illyrica, vt maxime contendebant informantes pro vtraque parte, super quo DD. nihil pro nunc firmare voluerunt, sanè quo ad secundam nullam prorsus exhibuit iustificationem, quod calleat Illyricum idioma, quinimò pluries citatus tam coram Archipraesbytero, quàm coram D. Vicesgerente ad docendum de peritia eiusdem idiomatis, ac videndum deputari examinatores ad effectum ipsum examinandi, nunquam compáruit* d. Sum. num. 16. et 17. *Quare inutilis remanet illius prouisio, cum vbi plures in praesentato desiderantur qualitates, vnius tantum concursus non sufficiat, sed omnes copulatiuè probari debeant* per. text. in 1. si haeredi plures ff. de. condit. instit. §. penul. instit. de haered. instit. Paris. cons. 48. num. 9. et seq. ac num. 19. cum seqq. lib. 4. Gutierez cons. 2. num. 5. cons. 4. num. 1. et cons. 26. num. 4. et seq. Gonzal. ad regul. 3. gliss. 13. num. 100. et gloss. 43. num. 94. Lotter. de re benefic. lib. 2. queast. 11. num. 42. Rota dec. 402. num. 4. prope fin. vers. vel etiam, cum seq. par. 2. recent. et coram Pen. dec. 760. num. 3. in Cracouin. Praeposturae S. Floriani 28. Nouembris 1650. coram R. P. D. meo Verospio.

---

[1] O raspravi održanoj 15. svibnja 1654. pred Svetom Rotom i tada donesenoj odluci vidi: Golub, Križanić i pitanje prava Slovenaca, str. 239—241; Črnčić, Prilozi, str. 150—156.

Praesertim quia Decretum Sacrae Visitationis anni 1630. confirmatum à s. m. Vrbano VIII. procedit vlterius annullando prouisionem ibi, et secus ab Archipraesbytero facta prouisio nulla sit etc. eod. Sum. num. 2. *quae verba, cum formam prae se ferant,* Felyn. in cap. cum accessissent sub num. 8. vers. et vbi apponitur clausula de constit. et in cap. cum dilecta sub n. 6. in quinto signo formae de rescript. Gabr. de claus. 3. num. 73. Rot. dec. 27. num. 13. par. 6. recent. *ea non impleta de tempore praesentationis actus ipse substineri non potest, vt notant communiter DD.* in d. cap. cum dilecta de rescript. Alex. cons. 137. num. 15. lib. 2. Rot. coram Cardinali Seraph. dec. 1270. sub. num. 1. vers. quod magis etc. coram Duran. dec. 25. num. 3. et in recent dec. 15. sub nu. 3. vers. vnde meritò par. 2. ac in d. Cracouien. Praepositurae S. Floriani proximè allegata.

Nec obstat, quod institutio emanauerit extra iudicium, nullo comparente legitimo contradictore, ideoque ex iuris praesumptione censeantur iustificatae omnes qualitates à fundatore requisitae, vt dixit Rot. coram Buratt. dec. 842. num. 4. et seqq. *Quia huiusmodi praesumptio admittitur quidem in iudicio executiuo, vel summarijssimo possessorio, non autem quando principaliter dubitatur (prout hic) de concursu requisitorum; nam hoc casu per concludentes probationes iustificari debent, vt distinguendo firmatum fuit* in Vicen. Parochialis 20. Iulij 1650. coram R. P. D. meo Bichio §. suffragari quidem etc. et in Anglonen. Archipraesbyteratus 24. Aprilis praeteriti coram R. P. D. meo Albergato §. nihilominus vers. praesertim verò etc.

Minus obstat, quod onus probandi inhabilitatem spectet ad allegantem; Quia modo non excipitur de inhabilitate simpliciter, sed etiam de requisitis, quorum iustificatio incumbit ipsi praesentato, vt legitur in eodem Decreto, ibi, Praesentati verò ad Archipraesbyteratum, Canonicatus, et Beneficia non instituantur nisi prius approbentur, et Beneficia non instituantur nisi prius approbentur, et coram Archipraesbytero doceant de Natiuitate suae originis, et peritiae idiomatis Illyrici etc. *Quod etiam iuri consonum est quando (vt in praesenti) qualitates sunt extrinsecae, quae non praesumuntur, vt in specie probant* gloss. in Clement. prima verb. repererint, vers. sed sunt etc. de offic. delegat. Innoc. in cap. fin. sub num. 2. vers. alij melius distinguunt, et seqq. per tot. de praesempt. Alex. cons. 218. sub nu. 4. vers. sed in casu nostro, et seq. lib. 2. Aret. cons. 83. nu. 11. post. med. vers. nec praesumitur ista qualitas. Crauett. de antiq. tempor. in secunda particul. primae partis principal. num. 39. Bambertin. de iurepatr. lib. 2. par. 1. quaest. 10. art. 2. sub num. 11. vers. tertio adduco, cum seqq. Menoch. de praesumpt. 91, num. 7. et seqq. ac num. 16. et per tot. Rot. decis. 72. n. 3. par. 4. tom. 2 rec.

Demum non subsistit, quod illi de Congregatione non sint legitimi contradictores ad impediendam huiusmodi prouisionem, quia cum haec Collegiata fuerit erecta ad commodum Nationis Illyricae, quam ipsi in Vrbe repraesentant eorum interest obseruari literas, ac Decreta supra relata, nec admitti, qui non habeant qualitates requisitas ex adduct. per Argel. de legit. contradict. quast. 14. nu. 47. Rot. coram Duran. dec. 55. num. 11. et seqq. *Quapropter aequum est illos audiri praesertim in petitorio, in quo sufficit apparenter docere de interesse* iuxt. tradit. per Felyn. in cap. Veniens il

secondo num. 13. de test. Rot. coram Pen. dec. 606. num. 2. et seqq. et latè firmatum fuit in d. dec. 55. num. 5. vers. sed nihilominus, cum seqq. coram Duran, vbi allij concordantes allegantur.

Et ita vtraque etc.

Decisiones Sacrae Rotae Romanae coram bonae memoriae R. P. D. Hieronymo Priolo Nobili Veneto ex originalibus depromptae, ac Argumentis, Summarijs, et Indice locupletissimo ornatae a Iosepho Sacripante Narniense I. V. D. et in Romana Curia Aduocato. Romae, Typis Reuerendae Camerae Apostolicae. 1681, str. 10—11.

Odluka Svete Rimske Rote od petka 25. lipnja 1655. u sporu o pravu Ivana Jampšića na svetojeronimski kanonikat u Rimu[2]

Romana Canonicatus
Veneris 25. Iunij 1655.

Ex eodem fundamento defectus peritiae Illyrici idiomatis in Ioanne Baptista Iampsi praesentato ad Canonicatum Ecclesiae Sancti Hieronymi Illyricorum Vrbis, confirmarunt DD. decisionem coram me editam sub die 15. Maij anni praeteriti, in qua firmatum fuit non constare de illius habilitate, nec de requisitis necessarijs pro obtinenda institutione ad eumdem Canonicatum; Nam clara est dispositio literarum s. m. Sixti V. fundatoris, ac Decretorum Sacrae Visitae copulatiuè requirentium, quod praesentandus sit nationis Illyricae, seù aliàs origena, et quod habeat peritiam Illyrici idiomatis; Vnde quidquid sit quoad primum requisitum, satis est, quod Ioannes Baptista non probauerit se habere secundum, vt sit reijciendus per text. in 1. haeredes plures, ff. de condit. et demonstrat. Guttier. cons. 2. numer. 5. *Gonzal* ad regul. 3. gloss. 3. num. 100. et gloss. 43. num. 94. Letter. de re benefic. lib. 2. quaest. 11 nu. 42. Rot. decis. 402. num. 4. in fin. versic. vel etiam, cum seqq. part. 2. recent. et in Cracouien. Praeposituare Sancti Floriani 28. Nouembris 1650. coram R. P. D. meo Bichio, §. non obstat; et 24. Nouemb. 1651. coram R. P. D. meo Verospio, cum alijs in d. decis. allegatis, §. quare.

Non obstat fides Archipresbyteri nuper exhibita,[3] *in qua attesttur Ioannem Baptistam ab eo interrogatum circa linguam Illyricam rectè respondisse; Tùm quia est fides extraiudicialis emanata, lite pendente, ac post emissam decisionem, quae non suffragatur,* Rot. coram Seraph. decis. 1423. num. 3. coram Buratt. decis. 113. num. 28. vbi Add. num. 36. et in recent. decis. 323. num. 4. par. 2. *Tùm quia non concludit illum habere peritiam, vt pro forma*

[2] O odluci Svete Rote od 25. lipnja 1655 vidi: Golub, Križanić i pitanje prava Slovenaca, str. 242.

[3] Original potvrde što ju je izdao dne 3. rujna 1654. svetojeronimski nadpop Antun Deodat o tome da je utvrdio da I. Jampšić umije ilirski nalazi se u *Tajnom vatikanskom arhivu,* u fondu *Sacra Romana Rota,* pod signaturom *Iura diversa 160.* Bez paginacije.

requiritur, respondens enim ad aliquas interrogationes non dicitur perfectè habere idioma, vt in specie tradit Gomez. ad regul. Cancell. in regul. de idiomate quaest. 8. *Tùm etiam quia non est credendum Archipraesbytero quod in institutione interuenerint debitae qualitates, nisi iustificentur ex actis, vt dixit* Rot. cor. Verall. decis. 308. par. 1. coram s. m. Greg. decis. 413. num. 1. Adden. ad Buratt. dec. 789. num. 6. in recent. decis. 289. num. 18. et seqq. in Cracouien. Praposituraе S. Floriani 27. Maij 1650. coram R. P. D. meo Bichio §. tùm etiam.

Minùs obstat, quod institutio emanauerit extra iudicium nullo comparente legitimo contradictore, ideòque vigeat praesumptio pro illius iustificatione. Quia praeter responsionem aliàs datam, quod scilicet huiusmodi praesumptio admittitur in iudicio exsecutiuo, secùs in petitorio, in quo versamur, iuxta distinctionem, de qua per Rot. in Vicen. Parochialis 20. Iunij 1650. coram R. P. D. meo Bichio, §. suffragari quidem, et in Anglonen. Archipraesbyterat. 24. Aprilis 1654. coram R. P. D. *meo Albergato, §. nihilominus, vers. praesertim) ex facto resoluitur obiectùm, nam aderat Congregatio Illyrica repraesentans totam Nationem, cuius intererat seruari Constitutiones Apostolicas, et Decreta Sacrae Visitae, nec admitti, qui debita requisita non haberet,* Argell. de legit. contradict. quaest. 14. num. 47. Modern. Pisan. de iurepatron. par. 2. lib. 11. cap. 4. nu. 19. et seqq. *Ad quem effectum citauit Ioannem Baptistam tàm coram Archipresbytero, quàm coram Vicegerente, vt examini se subijceret Summario eiusdem Congregationis* nu. 2. *ideòque non potuit Archipresbyter, ea non vocata, illum examinare, ac sine causae cognitione ad institutionem procedere, vt in specie tradit* Lambertin. de iurepatron. lib. 2. par. 2. quaest. 11. art. 4. nu. 40. Modern. Pisan. eodem tract. d. par. 2. lib. 11. cap. 4. num. 1. et seqq. ac num. 36. et 53. Rot. decis. 265. seù 266. num. 7. et seqq. par. 3. lib. 3. diuers. et in Firmana Iurispatron. 13. Martij 1654. coram R. P. D. meo Albergato.

Nec releuat petitio noui examinis; Quia, cum à die praesentationis, et successiuè institutionis intercesserint tres anni, quibus potuit Ioannes Baptista linguam ediscere, et fieri peritus, non est locus nouo examini; Qualitas enim, seù peritia requisita de tempore institutionis non suffragatur, si postea superuenerit ad text. in cap. si eo tempore, vbi gloss. verbor. effectus, de rescript. in sext. Rot. coram Comitulo decis. 114 num. 19 et 20. coram Penia decis. 131. num. 4. secundum impressionem Lugdun. et in Calaguritana Beneficij de Logron 27. Aprilis 1646 coram Reuer. Tarraconen. §. penult. et in Calaguritana Beneficij de Cornago 14. Iunij 1647. coram Emin. D. Card. Ottobono, §. nec releuat.

Nec ex peritia de praesenti praesumi potest in praeteritum ex eo, quod Ioannes Baptista versatus cum patre natiuo Ducatus Carniolae potuit ab eo linguam ediscere; quia huiusmodi praesumptio eliditur nedum ex alia vr[4] *genitori praesumptione resultante ex recusatione examinis ante institutionem, quam verisimiliter Ioannes Baptista non fecisset, si peritiam idiomatis habuisset, sed etiam ex attestatione Canonicorum Ecclesiae S, Hieronymi, medio iuramento affirmantium, ipsum per duos annos, quibus in eadem Ecclesia Diuinis interfuit, numquam fuisse auditum loqui, aut intelligere linguam Il-*

[4] Sic!

lyricam, quinimò ab eis circa idioma interrogatum, fassum fuisse illud ignorare, Summario Congregationis n. 4. *Praesumptio autem veritati cedit,* Rot. coram s. m. Greg. decis. 416. num. 6. in recent. decis. 478. num. 9. par. 4. tom. 3. decis. 203. num. 10. par. 5. et *per contrarias probationes destruitur,* Buratt. decis. 236. num. 8. et in recent. decis. 424. nu. 6. dec. 438. num. 5. in fin. par. 3. et decis. 697. nu. 11. par. 4. tom. 3. ac in alijs.

Et ita informante solùm Congregatione, Ioanne Baptista pluries citato, resolutum fuit, etc.

Decisiones, n. dj., str. 30—22.

Odluka Svete Rote od petka 10. prosinca 1655. u svetojeronimskom sporu o Ilirskoj pokrajini[5]

Romana Canonicatus

Veneris 10. Decembris 1655.

Censuit alias Rota Ioannem Baptistam Jampsi praesentatum à bon. m. Card. Montalto ad Canonicatum S. Hieronymi Illyricorum non esse instituendum, quia ex duabus qualitatibus ad hunc effectum copulatiuè requisitis ex lege fundationis, altera scilicet originis, altera Idiomatis Illyrici, carebat secunda, omissa discussione super prima, in qua contendebatur, Ducatum Carniolae, vnde ipse originem duxerat, compraehendi in Prouincia Illyrica, vt in Decis. edita sub die 15 Maij 1654. confirmata 25. Iunij praeteriti coram me;[6] *Verùm reasumpta desuper disputatione ex speciali commissione Sanctissimi ad instantiam Congregationis Illyricae, cuius interest ob futuras vacationes, ac receptionem Peregrinorum in Hospitale eiusdem Ecclesiae declarari; quaenam sit vera, et propria ea Prouincia Nationis Illyricae iuxta Bullam, et mentem Sixti V. Ideo proposito hodie particulari dubio, DD. ponderatis diligenter tam verbis, quam mente Summi Pontificis censuerunt Prouinciam Illyricam verè, et propriè intelligi Dalmatiam, cuius partes sunt Croatia, Bosna, et Slauonia, penitùs exclusis Carinthia, Styria, et Carniola.*

Primò quia licet Illyricum tempore Imperij Romani se extenderet à Gallia, et Rheni, ac Danubij fontibus[7] *ad mare Euxinum, et Vrbem Constantinopolim, ac innumeras contineret Prouincias, quae postea pro temporum ac dominiorum varietate varias sortitae fuerunt partitiones, nihilominus iuxta modernam, et vltimam diuisionem fuit restrictum ad illud Terrae spatium, quo continentur Dolmatia, Croatia, Bosna et Sclauonia, et has solas Prouincias communis vsus pro Illyrico intellexit, sicuti testantur* Girardus Mercator Atlas Maior editus anno 1589. in Tabula Sclauoniae fol. 303, Iudocus

[5] O raspravi pred Svetom Rotom dne 10. prosinca 1655. i Križanićevu sudjelovanju na njoj kao i o tada donesenoj odluci Rote vidi: G o l u b, Križanić i pitanje prava Slovenaca, str. 246—249; Č r n č i ć, str. 156—160.

[6] Obje odluke ovdje donesene.

[7] Gotovo doslovce tako stoji u Paštrićevu elaboratu »De situ Carniolae«: »Illyricum [...] incipit a Danubij et Rheni fontibus et extenditur usque ad mare Euxinum, et Urbem Constantinopolim« (Črnčić, Prilozi, str. 94).

Hondius Atlas Minor in eadem tabula fol. 635, Guglielmus, et Ioannes Blaeu Atlas Nouus tom. I. pariter in d. tabul. fol. 30, Petrus Bertius in septem libris tabularum Geographicarum fol. 478. in Tabul. Illyrici Petrus Plancius in magna Tabul. totius Orbis Ludouicus Tesseire, et Guglielmus Iansonius in consimili Tabul. et nouissimè Abraham Golnitz in Compendio Geographiae lib. 2. cap. 6. fol. 177. *Carinthia autem Styria, et Carniolia semper habitae fuerunt tamquam Prouinciae Germaniae, cum primum compraehederentur in Pannonia superiori* Petrus Ber. in Commentar. rerum Germanicarum lib. 1. fol. 157. Blaeu Atlas Nouus tom. I. tabul. veter. German. fol. 69.

Deinde in Germania recentiori Ioannes, et Guglielm. Blaeu Atlas Nou. tom. I. in descript. German. hodiernae littera A. Magin. in Descript. Magn. German. fol. 78. Cluuer. in sua Introduct. lib. 3. cap. 8. fol. 128. Petr. Brietius Paralellae veteris, et Nouae Geographiae tom. 2. lib. 2. cap. 3. fol. 44. Abraham Golintz in d. Compend. Geograph, lib. 2. cap. 4. fol. 134, Petr. Bertius in eius Tabul. Geogr. fol. 386. Abraham Ortellius in Theatro Orbis Tabul. num. 29 German. P. Gabriel Bucelinus in sua Germania Sacra, et prophana fol. 2. sub tit. Superioris Germaniae Prouinciae num. 33. Gerard. Mercator Atlas Maior in Descript. Tabul. Austriae fol. 259. Iudoc. Hond. Atlas Minor in eadem Descript. fol. 536. *Ac tandem diuisa per Imperatores Germania in circulos inclusae fuerunt in Circulo Austriaco, vt referunt* Gerard. Mercat. in d. descript. Tabul. Austr. fol. 259. Iodoc. Hond. in simil descript. fol. 536. Golintz in eod. Compend. Geograph. lib. 2. cap. 4. fol. 136. *vt propterea dum Sixtus V. in eius literis voluit recipi solos Origenas ex Illyrico fateri oporteant ipsum sensisse de Illyrico eo tempore restricto ad Dalmatiam, Croatiam, Bosnam, et Slauoniam, non autem de Illyrico iuxta antiquam diuisionem, et nuncupationem, quae amplius non vigebat, quia uerba in quibuscumque dispositionibus intelligi debent secundum tempus, quo fuerunt prolata*[a] si ita legatum ff. de aur et argent. legat. Bald. cons. 407. sub num. 14 vers et idem lib. 1. Soccin. Sen. cons. 6. num. 2. lib. 1. Surd. cons. 454. num. 13 cum seqq. Duran. de condit. par. 3. cap. 5. num. 22. Rot. coram Pen. dec. 623. num. 6.

Quod comprobatur tum ex alijs Sum. Pontificum constitutionibus, nempe s. m. Greg. XIII. super erectione Collegij Germanici in Vrbe pro Alumnis Nationis Germanicae in ordine la 14 Bullar. tom. 2. cuius vigore in eo recipiuntur oriundi ex Prouincijs Carinthiae, Styriae, et Carniolae, a s. m. Vrbani VIII. super noua erectione Collegij Illyrici in Ciuitate Lauretana[8] in ordine la 64. eod. Bullar. tom. 4. *in qua assignantur duodecim loca littoralibus Dalmatiae Vrbibus, et alia octo Ciuitatibus, et locis Bosnae, et Slauoniae iuxta quarum intellectum regulari debent literae Sixti V. cum vna constitutio per alteram declaretur, et ex vsu Curiae, et aliorum Sum. Pontificum interpraetationem recipiat, vt fuit dictum* in Barchinonen. Canonicatus 4. Decembris 1644. ac 9. Iunij 1645. coram R. P. D. Verospio et 15. Decembr. eiusdem anni ac 16. Aprilis 1646. coram Reu. Tarraconen. *tum ex literis Ferdinandi II. Imperatoris relatis per b. m.* Carolum Caraffam Episcopum Auersanum in eius Historia inscripta Germania Sacra fol. 206, *in quibus referendo Prouincias Germaniae ponit Styriam, Carinthiam et Carniolam inter Prouincias Inferi-*

[8] Gotovo doslovce tek opširnije isto dolazi u Paštrićevu elaboratu »De situ Carniolae« (Črnčić, Prilozi, str. 100, 102).

oris Austriae, quae sanè Imperatoris assertio magni momenti est in hac materia diuisionis locorum, et Prouinciarum sub eius potestate existentium, vt in specie tradunt Alberic. in f. exquacumque num. 7. ff. si quis in ius uocat. non ierit. Calcan. cons. 34. num. 16. vers. et propterea Albert Brun. cons. 34. num. 2. Menoch. cons. 147. sub num. 21. vers. septimo et seq.

Secundo quia causa, quae principaliter mouit Sixtum ad erectionem huius Ecclesiae expressa in eisdem literis, fuit antiquus, et praecipuus deuotionis affectus erga S. Hieronymum, cum enim Sanctus iste Dalmata esset, vt habetur in lectionibus Breuiarij Romani, ibi, Hieronymus Eusebij filius Stridone in Dalmatia Constantino Imperatore natus, *cuius auctoritatem plurimi fecit Rota apud* Mohed. dec. 5. post princ. vers. sicut dicimus de Breuiario de fid. instrum. et in recent. dec. 353, num. 57. par. 5. *vtique censetur solam Dalmatiam*[b] *sub Illyrici denominatione intellexisse,*[9] *quia actus regulari debet à sua causa* 1. cum Pater §. Dulcissimi ff. de legat. 2. cap. intelligentia de verb. signif. Bart. in l. iubemus n. 1. C. ad Velleian. Soccin. sen. cons. 24. n. 11. et seqq. lib. 1. Surd. dec. 217. n. 3. Rot. dec. 28 num. 5. part. 4. tom. 2. recent. et cor. Reu. Vrgellen. dec. 48. sub num. 10. vers. quae Pontificis mens. cum seqq.

Tertio quia (vt legitur in eisdem literis) iuxta d. Ecclesiam aderat antiquum Hospitale erectum anno 1453. à s. m. Nicolao V. ex relicto b. m. Fantini de Valle Tragurini ex Dalmatia olim huius nostri Ordinis Auditoris pro Dalmatis, seu Illyricis, quae dictio (seu) *stat expositiuè pro* (id est) Gemin. cons. 115. num. 7. Menoch. cons. 1029. num. 13. cum alijs per Add. ad Roman. cons. 179. litera. D. vers. idcirco. *Vnde pro ijsdem Dalmatis erecta videtur Ecclesia ibidem à Sixto V. reaedificata, cum non sit praesumendum, quod voluerit eius qualitates immutare in praeiudicium primae, et originalis fundationis* iuxt. notat. in cap. Ad audientiam il secondo de Eccl. aedific. et in terminis respondit Rot. coram s. m. Greg. dec. 463. num. 1. et 6. *ubi, quod renouatio, seu ampliatio Ecclesiae censetur facta firmis remanentibus praerogativis, et qualitatibus antiquae, ac sine praeiudicio alicuius, etiamsi nouis opibus, et redditibus ditauerit, quia nihilominus augumentum sequitur naturam sui praeexistentis* l. Si ex toto in princ. ff. de aur. et arg. legat. l. etiam vbi DD. C. de iur. Dot. Rot. dec. 413. num. 7. in fin. part. 3. recent. et coram s. m. Greg. dec. 132. num. 8. ac dec. 544. num. 14. *ac in alijs.*[c]

Quarto quia in Choro, et Tribuna eiusdem Ecclesiae, et in sigillo, ac Bussula Congregationis depicta, ac respectiuè insculpta apparent tria capita Leonum Coronatorum Sum. Congregationis[10] *dato sub die 15. Maij 1654. quae cum sint vera, et praecipua Dalmatiae insignia, vt per* Theodor. Hoeping. de iur. insign. et armor. cap. 6. part. 3. num. 558. *illorum appositio apperit voluntatem fundatoris donandi Ecclesiam solis Dolmatis,* Nicol. Euerard. cons. 186. num. 4. Hoeping. vbi supra cap. 13. num. 167. *Ac probat aliquo modo Dominium eorundem* Anclaran. cons. 113 sub nu. 4. vers per signa Boer. cons.

---

[9] Srodno s Paštrićevim tekstom »De situ Carniolae« (Črnčić, Prilozi, str. 95).

[10] Gotovo isto u Paštrića (Črnčić, Prilozi, str. 95).

5. sub num. 13. vers. item per signa Cassan. in Catalog. Gloriae Mundi part. 1. quaesti 55. Rot. cor. Card. Seraph. dec. 652 vers. et ea, ac b. m. Coccin. dec. 201. sub num. 2. vers. et tanto magis.[d]

Quinto demum, quia ab initio erectionis dictae nouae Ecclesiae vsque in praesens soli Dalmataee ad Canonicatus, et Beneficia illius praesentati, ac instituti, et in Hospitale respectiuè recepti fuerunt,[11] *vt constat ex iuribus relatis in eodem* Summ. num. 10. cum seqq. *Quae obseruantia apprimè deseruit interpretatione mentis, ac literarum d. Pontificis Fundatoris* l. si de interpretatione ff. de legibus cap. cum dilectus de consuet. Rot. dec. 503. num. 2. part. 1. diuers. et in recent. dec. 608. num. 6. par. 2. Add. ad. s. m. Greg. dec. 184. sub. num. 8. vers. aduertendum est tamen Buratt. dec. 390. num. 3. et in Montis Alti Primiceriatus 8. Iunij 1643. §. penul. coram R. P. D. Verospio, et in dd. Barchinonen. Canonicatus coram eodem et coram Reu. Tarraconen. *quamuis non fuerit legitimè praescripta, quia ad efectum declarationis sufficit, quod aliquando ita fuerit obseruatum* Aymon cons. 118. num. 2. Menoch. cons. 21.[f] sub num. 15 vers. et haec censetur Crescent. dec. 1. num. 1. de constit. Rot. dec. 14. num. 5. part. 7. rec. et coram b. m. Buratt. d. dec. 390. sub num. 3. vers. nec requirit, et dec. 647. num. 11. ac in dd. Barchinonen. proximè allegatis.

Hinc non releuant fides extraiudiciales per Ioannem Baptistam aliàs exhibitae ad probandum Lubianam, seu Lubacum Metropolim Ducatus Carniolae, vnde ipse originem traxit, compraehendi sub Illyrico, quia uel intelligi debent secundum antiquam diuisionem, vt dictum est, vel eliduntur ex contrarijs attestationibus Praesidis, ac Deputatorum eiusdem Ducatus,[12] *aliarumque particularium personarum* in primo Summ. Congregationis relatis, ac ex fide Baptismatis ipsiusmet Ioannis Baptistae[13] in hodiern. Summ. num. 1. in qua Lubiana enunciatur Metropolis Carniolae in Germania, cum quibus conueniunt *Geographi, et Cronistae superiùs adducti, quorum auctoritati in hac materia magis est deferendum ex tradit per* Menoch. cons. 2. sub n. 80. et cons. 378. num. 8. Mascard. de probat. conclus. 287. num. 1. et seq. Franc. Ant. Cost. cons. 23. num. 117. Gratian. discept 893 num. 7. Rot. dec. 93. sub nu. 13. vers. et valde comprobatur, et dec. 353. num. 23. et seq. part. 5. recent. et coram b. m. Merlin. dec. 807. sub num. 3. vers hinc sequitur cum seq.

Prout nec officit, quod in Congregatione Illyrica aliquando fuerint recepti nationales Carniolae, aliarumque Prouinciarum Germaniae, quia (praeter quod admissio in Congregatione nihil commune habet cum admissione ad Canonicatus, et Beneficia, ac receptione in Hospitale solis Dalmatis debita, nec de vna ad aliam rectè inferri potest vulgat. l. Papinianus. ff. de Minor. et in similibus terminis dixit Rot. coram Reu. Vrgelle n. dec. 171. sub num. 17. vers. vnde nihil facit) *id euenit de tempore, quo nulla vigebat specialis prohibitio recipiendi exteros in d. Congregatione,*[g] *in qua ideo fuerunt admissi non solum Germani, sed etiam Itali, vt apparet ex datis* in d. primo Summ. num.

---

[11] Gotovo isto u Paštrića (Črnčić, Prilozi, str. 94—95).

[12] Original u arhivu Papinskog hrvatskog zavoda u Rimu u trošnu stanju. Objavio ga Črnčić (Prilozi, str. 87—88).

[13] Original Jampšićeva krsnog lista nalazi se u *Tajnom vatikanskom arhivu* u fondu *Sacra Romana Rota* pod signaturom *Iura diversa 157:1654 a Januario ad Martium.* Bez paginacije.

12, et 18. *postquam uerò per Eminentissimum D. Cardinalem Sacchettum Protectorem vetitum fuit eius speciali Decreto relato in* eod. Summ. num. 19. *nemo fuit admissus, qui non haberet qualitates originis, et Idiomatis Illyrici, prout in Constitutione Sixti V. cauetur.*

Et ita altera tantum etc.

Decisiones, nav. dj., str. 37—39.

KRITIČKI APARAT

a. In margine posljednje ove rečenice pripisala je kasnija, vjerojatno Črnčićeva ruka: *??!!* na prijepisu što se čuva u arhivu Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu, Documenti dell'anno 1460—1721, f. 99 r.

b. Riječi *solam Dalmatiam* u spomenutom prijepisu vjerojatno potcrtao Ivan Črnčić i pripisao in margine tintom: *??* (Nav. arhiv, nav. kodeks, f. 99v).

c. In margine ove treće točke pripisao je tintom vjerojatno Črnčić: *Illa Bulla est depravata: Pontifex non dixerat: »Dalmatica seu Illyrica natio« sed: Dalmatiae et Sclavoniae nationes«* (Nav. mj).

d. In margine ove četvrte točke pripisao je vjerojatno Črnčić tintom: *!?* (Nav. mj).

e. Vjerojatno je Črnčić pocrtao u tekstu riječ *soli* a in margine stavio: *??*, a uz slijedeće riječi teksta stavio in margine također dva upitnika (Nav. mj).

f. Iza *cons. 21* stavljen je olovkom znak a in margine isto olovkom pripisak »dovle« (Nav. arhiv, nav. kodeks, f. 100 r). Ne znam na što se to odnosi, no činjenica je da se tadanji prijepis odluke Svete Rote što se nalazi u Vatikanskoj knjižnici (Stamp. Chigi III, 377, str. 20—26) proteže upravo dotle tj. do riječi *cons. 21*, i da dalje manjka u Vatikanskom prijepisu. Budući da se u vatikanskoj kopiji nalazi riječ *sub* koja predstavlja riječ kojom se u svetojeronimskom prijepisu tekst nastavlja, moguće je da je vatikanski prijepis ipak bio do kraja napravljen pa onda dio njega istrgnut, ili je pak prepisivanje bilo prekinuto. Ista je ruka napravila vatikanski i svetojeronimski prijepis.

g. In margine je vjerojatno Črnčić pripisao tintom i brzopisno: *falsum*, pocrtao nadalje riječi *nulla, prohibitio* i na rubu pripisao *falsum* (Nav mj). Črnčić je mogao biti autor tih pripisaka in margine jer je studirao baš te tekstove u arhivu i jer je sumnjao u vrijednost njihove argumentacije (Imena Slovjenin i Ilir, Rad JAZU, knj. 79, Zagreb 1886, str. 65—70).

ZDRAVKO FAJ

O FIZIKALNOM RADU HRVATSKOG FIZIČARA 18. STOLJEĆA JOSIPA FRANJE DOMINA

UVOD

Ime J. F. Domina, hrvatskog fizičara iz 18. stoljeća malo je poznato. O njegovim djelima, u kojima piše o primjeni elektriciteta u medicini, napisao je opširnu raspravu A. Schmid[1] dok njegovi fizikalni radovi uglavnom nisu dovoljno istraženi. U ovom radu analizirat ću djelo *Sono campanarum...*, a o ostalim djelima dat ću kratak pregled sadržaja i analizu nekih dijelova.

1. *Biografsko-bibliografski podaci*

Otac Josipa Domina, Tomo, doselio je s imanja Zdenčina (kod Jastrebarskog) u Zagreb, gdje se bavio krznarskim obrtom.[2] Iz braka s Helenom rođ. Čavlović imao je četvero djece. Dva sina su stekla akademsko obrazovanje i bila poznata: Josip Domin, profesor fizike na akademijama u Győru, Zagrebu, Pečuhu i na sveučilištu u Pešti, te mlađi brat fizičara Josipa Domina, Mirko (1776—1848) od 1805. pa do 1836. godine profesor prava i dekan pravnog fakulteta zagrebačke Akademije, koja je sa svoja tri fakulteta bila preteča hrvatskog sveučilišta. Mirko Domin je napisao cijelu knjižnicu pravnih djela, čime je stekao vrijedno ime u povijesti hrvatske pravne znanosti.[3]

[1] Alfred Schmid, Die elektrotherapeutischen schriften von J. F. Domin, einem weing bekannten pionier der elektrotherapie in Jugoslavien, Centaurus, br. 2/1951, Copenhagen.

[2] Od gospođice Gizele Domin iz Osijeka dobio sam na uvid nekoliko dokumenata iz obiteljskog arhiva koji se nalazi u njenu posjedu. U rukopisu na latinskom jeziku »*Vita Josephi Domin*«, bez datuma, nepotpisani autor piše da je otac Josipov, Tomo Domin, bio gradski sudac.

[3] Ivan Esih, Zagrebačka obitelj Domin u hrvatskoj kulturi. O 200 godina rođenja slavnog fizičara J. F. Domina, Narodni list, Zagreb, br. 2 723, od 23. ožujka 1954.

Prema podacima iz knjiga rođenih i umrlih crkve sv. Marije u Zagrebu, Josip Domin je rođen u Zagrebu 28. siječnja 1754. godine, gdje je 19. siječnja 1819. godine i umro.[4]

U rodnom Zagrebu je i započeo svoje školovanje. Po završetku osnovnog školovanja (Gramatika i Humaniora), s 15 godina stupa u isusovački red te dvije godine provodi u novicijatu u Beču. Slijedeće dvije provodi u Leobenu u Štajerskoj i u Gracu, gdje studira filozofiju i priprema se za profesora gimnazije. Nakon ukinuća isusovačkog reda 1773. godine studira teologiju u Beču te postiže doktorat iz filozofije. Zaređen je za svećenika u zagrebačkoj biskupiji. Na naslovnim stranicama djela koja je objavio sve do imenovanja za počasnog čazmanskog kanonika (1795) uz Dominovo ime piše da je svećenik zagrebačke biskupije *(Diocesis Zagrebiensis presbiterum).*

U obiteljskom arhivu navedenom pod 2 nalazi se prijepis pisan rukom Josipa Domina, u kojem Ugarsko namjesničko vijeće iz Požuna dne 19. studenoga 1776. god. javlja Savjetu sveučilišta u Trnavi da je Njezino veličanstvo (Marija Terezija) odobrila predložene kandidate (suplente) koji se u tom spisu navode po imenu: »za filozofski fakultet Josip Domin, jako hvaljen od zagrebačke Akademije«. Iz tog spisa može se zaključiti da je već krajem 1776. godine postavljen za učiteljskog pripravnika na sveučilištu u Trnavi.

U mnogim biografijama se navodi da je nakon svećeničkog zaređenja pozvan u Győr u Mađarsku da bude učitelj fizike i gospodarstva. L. Brozović navodi da je Domin učitelj u Győru od 1783. godine. Taj zaključak izvodi na osnovi štampanih teza iz gospodarstva *Positiones ex elementis rei rustice... in Acad. Jaurinensi ex praelectionibus,* Jaurini 1783, koje su Dominovi učenici te godine na javnom ispitu branili.[5] Međutim, u Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu nalaze se i teze: *Positiones... ex cosmologia et philosophiae naturalis parte generali* (vidi: sl. 1.) iz kojih se može zaključiti da je Domin učitelj fizike u Győru, a njegovi učenici koji su poimenično navedeni na drugoj stranici branili su ih na javnom ispitu na kraju zimskog semestra u mjesecu travnju 1778. godine. U istoj biblioteci nalaze se i teze *Positiones... ex philosophiae naturalis parte speciali,* koje se Dominovi slušači fizike *(physicae auditores)* branili na kraju ljetnog semestra iste godine. Ove druge teze su tiskane u Požunu *(Posonii),* a među navedenim slušačima fizike ima i takvih koji su branili i navedene teze iz zimskog semestra. Iz tih prvih godina Dominova učiteljevanja spomenut ću između ostalih i teze: *Positiones... ex physica universa... ex praelectionibus in Academia Jaurinensi,* koje su branili Dominovi učenici u mjesecu travnju

[4] Leander Brozović, Biographisches über J. F. Domin, Centaurus br. 2/1951, Copenhagen str. 38, 42, i 43.

[5] L. Brozović, citirano djelo, str. 39. i 43.

POSITIONES

PER

JOSEPHUM FRANCISCUM

DOMIN

DIOECESIS ZAGRAB. PRESBYTERUM

IN UNIVERSAR. SCIENTIAR. ACADEMIA

[illegible] AA. LL. ET PHILOSOPHIÆ, IN

REGIA VERO JAURINENSI PHYSICÆ

DOCTOREM

EX

COSMOLOGIA ET PHILOSOPHIÆ NATURALIS PARTE GENERALI

DEPROMTÆ.

QUAS

SUB HIBERNI SEMESTRIS

EXITUM.

ANNO M. DCC. LXXVIII. MENSE APRILI

IN

TENTAMINE PUBLICO

JAURINI,

TYPIS Gregorii Joannis Streibig, priv. Reg. Epis. & Civici Typographi.

Sl. 1. Kopija naslovne stranice prvih tiskanih teza koje su na javnom ispitu u mjesecu travnju 1778. godine obranili Dominovi slušači fizike *(physicae auditores)*.

1781. godine, a nalaze se u istoj biblioteci u Zagrebu. U tim tezama tiskanim u Győru za Domina je uz ostalo navedeno da je profesor fizike i gospodarstva na Akademiji u Győru.

Iz ovih podataka može se zaključiti da je Domin bio učitelj fizike u Győru nekoliko godina prije nego što to navodi L. Brozović, a i neki drugi biografi.[6]

U Győru je Domin osim već navedenih teza, a i drugih, objavio i prvu raspravu *Dissertatio physica de aeris factitii genesi, natura et utilitatibus,* Jaurini 1784.

Mnogi Dominovi biografi navode da je poslije Győra bio profesor i na zagrebačkoj Akademiji, a L. Brozović pretpostavlja da je to bilo 1785. godine.[7] Npr. Antun Cuvaj[8] navodi profesore zagrebačke Akademije koji su predavali na filozofiji te osim Antona Kukeca i drugih navodi i Josipa Domina i daje njegovu biografiju. Navodi mjesta u kojima je bio učitelj po dokinuću isusovačkog reda, pa poslije Győra navodi Zagreb, ali ne navodi godinu.

Bez obzira što se u mnogim biografijama J. Domina navodi isti redoslijed, tj. da je bio profesor na akademijama u Győru, Zagrebu, Pečuhu i sveučilištu u Pešti, mislim da je malo vjerojatno da je 1785. godine radio i na zagrebačkoj Akademiji. Naime u zagrebačkoj Sveučilišnoj biblioteci postoje tiskane teze koje su Dominovi učenici branili na Akademiji u Győru, i to na kraju zimskog (travanj) i na kraju ljetnog (kolovoz) semestra godine 1785, a već u travnju 1786. god. nakon predavanja u zimskom semestru branili su njegove teze studenti pečujske Akademije.[9] Pored navedenog i u »Zborniku zagrebačke klasične gimnazije«, izdanom u Zagrebu 1957. godine, u popisu profesora koji su predavali na gimnaziji naveden je A. Kukec (1776—1796), dok Josip Domin nije u popisu naveden.[10]

1. listopada 1786. godine održao je Domin javno predavanje na pečujskoj Akademiji koje je tiskano u maloj knjižici pod naslovom: *Sono campanarum fulmina promoveri potius, quam prohiberi,* Quinque-Ecclesiis 1786.

---

[6] M. D. Grmek navodi da je Domin bio profesor fizike u Győru od 1783. do 1786. godine. Usporedi: Medicinska enciklopedija, III, Zagreb 1959, str. 364.

[7] Taj podatak navodi L. Brozović u već citiranom članku, a kao dokaz toj tvrdnji navodi slijedeću literaturu: A. Cuvaj, Građa za povijest školstva; Ersch-Gruber, Allgemeine Encyklopädie Bd 1835; Szinyei Jozsef, Magyar irok elete es munkai, Budimpešta 1893; i K. Wurzbach, Biographisches Lexikon 1858, str. 39 i 43.

[8] Antun Cuvaj, Građa za povijest školstva, svezak 2, Zagreb 1907—1912, str. 90.

[9] 1) *Positiones ex physica experimentali... mense aprili* 1785. Jaurini 2) *Positiones ex... elementis rei rustice... mense augusta* 1785. Jaurini, 3) *Positiones ex physica experimentali... mense aprili* 1786. Quinque-Ecclesiis.

[10] Zbornik naučnih i književno-umjetničkih priloga bivših đaka i profesora zagrebačke klasične gimnazije o 350. god. jubileju 1607—1957, Zagreb 1957, str. 1020.

U Pečuhu, u zajednici s liječnikom Baltazarom Patkovićem[11] počinje Dominov rad na primjeni statičkog elektriciteta u liječenju, po čemu je postao poznat i izvan granica tadašnje Hrvatske i Ugarske. Rezultate tog rada objavio je u četiri knjige. Prvo djelo iz tog područja *Commentatio in electricitatem medicam...* objavio je 1789. godine u Zagrebu u tiskari Trattnerna. Lujo Thaller, u članku objavljenom u zagrebačkim Novostima iz 1926. godine smatra da je ta knjižica »Tumač medicinskog elektriciteta« prvi medicinski udžbenik ili bar prva originalna rasprava iz tog područja, tiskana u Zagrebu.[12] Taj Dominov rad bio je povod da te godine objavi u Zagrebu u istoj tiskari Trattnerna spis pamfletističkog sadržaja, autor pod pseudonimom Julius Tranquillus. Naslov tog spisa je: *Animadversio in Commentationem de electricitate medica*.... Autor te knjižice je Anton Kukec, profesor fizike na zagrebačkoj Akademiji.[13] Knjižicu ima Sveučilišna biblioteka u Zagrebu, a uvedena je na kartici pod imenom Anton Kukec. Interesantno je, a i manje poznato da je iste godine izašlo iz tiska i drugo izdanje pamfletističkog napadaja na Dominov spis, i to pod naslovom: *Reflexiones Zagrabiensis in Julii Tranquilli...*, u kojem na 8 stranica nepoznati autor daje dopunu i proširenje prigovora koje je već dao Julius Tranquillus u spomenutom spisu, samo su prigovori još oštriji i podrugljiviji. Nepoznati autor se na naslovnoj stranici svog spisa predstavlja kao prijatelj Tranquilla. Prema mišljenju D. M. Grmeka autor i ovog spisa je A. Kukec, te je i taj spis uveden u Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu na kartici pod imenom A. Kukec, a čuva se u odjelu za rijetkosti. Već slijedeće godine Domin mirno i staloženo odgovara na izazov djelom: *Reflexiones, quibus autor Commentationes de electricitate medica...* tiskanim u Budimu 1790. godine.

Krajem 1791. godine Domin je izabran za nasljednika J. Bapt. Horvatha, za profesora fizike i mehanike na sveučilištu u Pešti. U obiteljskom arhivu nalazi se prijepis o imenovanju Josipa Domina, dotad profesora fizike na pečujskoj Akademiji, za profesora iste struke sveučilišta u Pešti, a na mjesto već spomenutog profesora Horvatha. U imenovanju se navodi da je Namjesničko vijeće (u dopisu od 7. siječnja 1792. god. ravnatelju pečujskog okruga Emeriku Kelemenu) 9. rujna 1791. godine predložilo vladaru neka se na Horvathovo mjesto imenuje Josip Domin, što je vladar odobrio. Dominu će se dok se ne odredi plaća dati doplatak od 100 forinti k njegovoj dotadašnjoj plaći od 500 forinti. Dok se za Pečuh ne postavi

[11] Baltazar Patković je 1779. godine u Beču objavio disertaciju: »*Theses inaug. med.-pract. de haemorrhagiis*«.

[12] Lujo Thaller, Prvi hrvatski udžbenik za liječenje elektricitetom, Novosti, 12. rujna 1926.

[13] Većina autora biografije J. Domina smatra da je autor te rasprave Anton Kukec. D. M. Grmek navodi da tome svjedoči rukopis »*Cathalogus librorum Zagrabiae impressorum*«, koji se nalazi u Arhivu JAZU pod br. Ib—93. Usporedi: M. Grmek, Hrvatska medicinska bibliografija, Zagreb 1956, I/1, br. 340, str. 91.

Dominov nasljednik doći će u Pečuh sveučilišni asistent Josip Szarka. Čim Szarka stigne, neka odmah (Emerik Kelemen) otpusti Domina da pođe u Peštu, da ne bude prekida predavanja ni u Pešti, ni u Pečuhu.

Pri prijelazu iz Pečuha u Peštu, pečujski biskup Pavao L. grof Eszterházy daje 12. veljače 1792. godine svjedodžbu (karakteristiku) u kojoj se navodi da je Domin ne samo savjesno vršio profesorsku dužnost nego se odlikovao i uzornim svećeničkim životom i radom.[14]

U Pešti je 1793. godine tiskano njegovo treće djelo iz područja primjene elektriciteta u liječenju: *Commentatio altera...*, Pestini 1793. U tom radu Domin u jednoj bilješci navodi da je na tom djelu radio od dolaska u Peštu 23. veljače 1792. godine, te je to sigurno točan datum njegova prelaska iz Pečuha u Peštu.

Samo dvije godine kasnije, tj. 1795. tiska i posljednje najopširnije djelo iz tog područja, pod naslovom *Ars electricitatem...*, a slijedeće godine, tj. 1796. isto djelo je ponovno tiskano (drugo izdanje).[15] Oba izdanja ima Sveučilišna biblioteka u Zagrebu.

Pored Šoretića i Prandta,[16] profesora medicine, i Bogdanovića,[17] asistenta na zvjezdarnici, Domin dolazi u Budimpeštu kao slijedeći Hrvat, gdje je vrlo cijenjen kao znanstveni radnik i nastavnik.[18]

Koliko je Domin u Pešti bio cijenjen vidi se i po tome što je već 1794. pa sve do 1797. godine bio dekan Filozofskog fakulteta, a 1798. obavljao je dužnost rektora peštanskog sveučilišta.[19]

O ostalom radu i aktivnosti Domina u Pešti možemo suditi i na osnovi nekih originalnih dokumenata iz obiteljskog arhiva. Iz jednog spisa može se zaključiti da je 8. prosinca 1792. kao član povjereništva (komisije) ispitao model mosta koji je načinio Antun Ingkhofer. Zatim, među tim spisima nalazi se i Dominovo mišljenje o gradnji vodenice (vodenog mlina) za žito na ostrogonskom kanalu. Spis je pisan Dominovom rukom, bez datuma. 8. srpnja 1793. godine dao je stručno mišljenje o ručnoj štrcaljki koju je u »Mehaničkom muzeju« (kabinetu) ostavio njegov predhodnik J. B. Horvath. Za tu štrcaljku Domin navodi da je preteško njom raditi i da izbacuje premalo vode, te se ne može prihvatiti. Spis je pisan u Pešti, a Domin ga je potpisao. Uz taj Dominov rukopis nalazi se i Horva-

[14] Originalni spis se nalazi u obiteljskom arhivu.

[15] Oba izdanja su navedena i u: Poggendorff, Biographisch-literarisches handwörterbuch, Leipzig 1863, str. 589, samo je za prvo izdanje navedena godina 1794.

[16] Podatke o Adamu Prandtu i Mihajlu Šoretiću vidi: M. D. Grmek, Hrvatska medicinska bibliografija I/1, Zagreb 1955, na str. 140 i 165.

[17] Vjerojatno je to Bogdanić, Mirko Danijel, asistent na sveučilišnoj zvjezdarnici u Budimu. Bilješku o njemu vidi: Žarko Dadić, Razvoj matematičko-fizikalnih znanosti u sjevernim krajevima Hrvatske, Mat. fizički list, Zagreb br. 4, 1953/54, str. 136.

[18] L. Brozović, citirano djelo, str. 40.

[19] Georgius Fejer: Historia Academiae scientiarum, Budae 1835, str. 138—139.

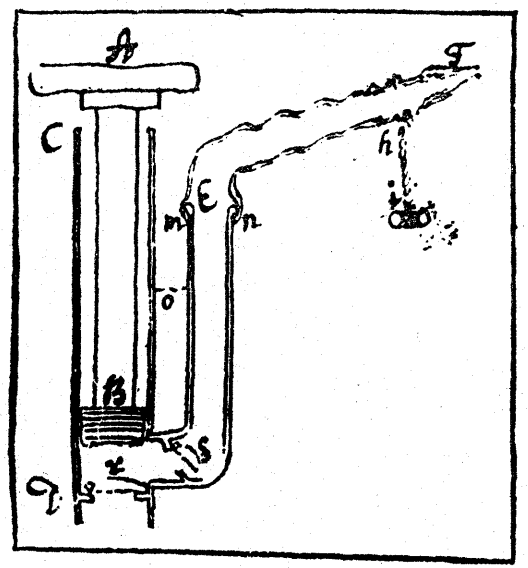

Sl. 2. Kopija jednog dijela rukopisa J. Bapt. Horvatha o ručnoj štrcaljki sa slikom štrcaljke, o kojoj je Domin dao svoje stručno mišljenje.

thov rukopis o navedenoj štrcaljki, na kojem je priljepljen crtež štrcaljke. Istim rukopisom pored crteža štrcaljke nalazi se i potpis Horvatha, te je to vjerojatno originalan rukopis.

U prilog Dominova vrijednog rada u Pešti govori i jedan spis (kopija) iz istog obiteljskog arhiva, u kojem Ugarsko namjesničko vijeće javlja sveučilišnom magistratu u Pešti da je vladar odobrio povišicu plaće od 700 na 800 forinti, jer Domin revnosno obavlja svoju profesorsku dužnost, te neka to bude poticaj i drugim profesorima. Povišica plaće neka se počne isplaćivati od drugog semestra, tj. od 1. svibnja 1793.

U istom obiteljskom arhivu nalazi se i kopija iz koje se vidi da je Akademski magistrat peštanskog sveučilišta izvijestio Ugarsko namjesničko vijeće o dobrom uspjehu održanih exhorta (disputa). Ugarsko namjesničko vijeće o tome je izvijestilo vladara, koji je sa zadovoljstvom uzeo izvještaj na znanje i ovim putem izražava svoje zadovoljstvo dekanima. Na spisu je navedeno: Budae 13. studenog 1795. Taj se spis našao u Dominovu posjedu vjerojatno zbog toga što je on u to vrijeme bio dekan Filozofskog fakulteta.

Godine 1799. objavio je svoje posljednje tiskano djelo: *Lampadis electricae optimae notae descriptio . . .*, koje je slijedeće godine, tj. 1800. ponovo izdano, ali prevedeno na njemački jezik. Djelo je na njemački jezik preveo profesor visoke škole u Budimu Ludwig von Schedius.

Neki Dominovi biografi navode da je prvi u Hrvatskoj i Ugarskoj izvodio pokuse sa zračnim balonima[20] i da je sudjelovao pri izradi planova za regulaciju rijeke Save.[21] Prva tvrdnja je u skladu s onim o čemu je Domin pisao u djelu *Dissertatio physica de aeris factitii . . .*, Jaurini 1784. Kao potvrda druge tvrdnje je i već spomenuti spis *Vita J. Domina* iz obiteljskog arhiva u kojem je opisan život Josipa Domina. U tom rukopisu navedeno je da je za Velikog župana — zagrebačkog grofa Antuna Amade — Josip Domin sudjelovao kao član u povjereništvu za regulaciju Save. U istom rukopisu piše da je na topličkom imanju od 1806. do 1809. proveo i radio na potpuno zadovoljstvo pretpostavljenih insurenciju kaptolske milicije.

7. listopada 1795. godine Josipa Domina je zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac imenovao počasnim kanonikom čazmanskim. U imenovanju je navedeno da je imenovan zbog zasluga za crkvu, državu, te zbog uspješnog obučavanja omladine kroz mnogo godina.[22]

20. lipnja 1800. godine imenovao ga je car Franjo I za redovnog kanonika zagrebačkog, a u kanoničku dužnost je uveden 24. prosinca 1800. godine.[23]

---

[20] V. A. Duišin, Zbornik plemstva, Zagreb 1938, str. 185.

[21] K. Wurzbach, Biographisches Lexikon III, Wien 1858, str. 354. Ottuv slovnik naučny, Praze 1893, br. 7, str. 805.

[22] Originalni dokument se nalazi u obiteljskom arhivu.

[23] Originalni dokument s potpisom cara Franje i carskim pečatom datiran u Beču 20. lipnja 1800. god. nalazi se u obiteljskom arhivu.

Poslije toga on se zahvaljuje na svoju profesorsku dužnost i već u toku 1801. godine seli u rodni Zagreb. Iz teza *Tentamen publicum...*, koje su njegovi studenti branili 14. ožujka 1801. godine u Pešti, može se zaključiti da je još i početkom 1801. godine u Pešti i da revno obavlja svoju profesorsku dužnost. To su posljednje teze koje su na javnom ispitu branili njegovi učenici, a i njegov posljednji tiskani rad.

U obiteljskom arhivu nalazi se kopija dokumenta iz kojeg se vidi da je Ugarsko namjesničko vijeće javilo senatu peštanskog sveučilišta da je vladar imenovao Adama Tomcsányja, dotadašnjeg profesora na požunskoj Akademiji, za profesora na slobodno mjesto na katedri fizike i mehanike peštanskog sveučilišta. Na dokumentu je navedeno: Budim 15. svibnja 1801. godine.

Pored navedenih tiskanih djela i teza u Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu u odjelu za rijetkosti čuvaju se i dva rukopisa pisana Dominovom rukom.

Na jednom od njih, na naslovnoj stranici piše: Josephi Fr. Domin *Observationes physicae,*[24] a na drugom: Josephi Fr. Domin *Dissertationes oeconomicae.*[25]

Osim dosada navedenih radova iz područja fizike vrijedno je spomenuti da je Domin u Győru pored fizike bio i profesor gospodarstva. U Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu iz tog područja ima više tiskanih teza koje su na disputama branili njegovi učenici. Ovdje bih spomenuo da u tezama tiskanim u Győru 1779. godine osim latinskih naziva za biljke i poljoprivredni alat daje i hrvatske nazive.[26] Tako na primjer: *solanum tuberosum* (krumpér), *carthamus tinctorius* (divji safran), *zea mays* (kukuruza), *pala* (lopata), *sarculum* (motika)... itd.

Za svoj plodan rad izabrala ga je 1799. godine za laurenta Arkadijska akademija u Napulju, a 1809. godine dodijelila mu je ista akademija počasni doktorat. Od 1802. godine je bio član i akademije u Cortoni.[27]

U Zagrebu je kao kanonik dobio i mnoge crkvene počasti. Tako je 1808. godine imenovan arhiđakonom Vrbovca, 1812. godine arhiđakonom Varaždina i konačno 1816. arhiđakonom od Vaške.[28]

Poslije dolaska u Zagreb dvije godine je bio rektor zagrebačkog biskupskog sjemeništa.[29]

---

[24] Sign. R 4164.

[25] Sign. R 5306.

[26] *Positiones ex agrorum et pratorum cultura* Jaurini 1779. Odjel za rijetkosti, sign. R II F — 16⁰—51 i *Positiones ex hortorum cultura* Jaurini 1779, Odjel za rijetkosti, sign. R II F — 16⁰—52.

[27] L. Brozović, citirano djelo, str. 41.

[28] Originalni dokumenti s potpisom cara Franje i carskim pečatom nalazi se u obiteljskom arhivu.

[29] U spomenutom rukopisu *Vita Josephi Domin,* nepoznati autor navodi da je tu časnu dužnost nakon tri godine morao napustiti zbog kostobolje od koje je patio sedam zadnjih godina života.

Posljednjih sedam godina života bio je gotovo nepokretan i prikovan uz krevet, no ipak je uporno radio. Kanonik Stjepan Matković u djelu o biskupima i kanonicima zagrebačkim piše da je Domin prema sirotinji bio darežljiv čovjek, vrlo učen i strpljiv u boli.[30]

O njegovim aktivnostima u posljednjim godinama života saznajemo iz jednog pisma koje je Dominu uputio generalni vikar zagrebačkog biskupa Matija Asperger, u kojem moli Domina da olakša posao redovitom referentu i revidira priložene račune kao i one što će mu postepeno slati. Pismo je datirano 18. studenoga 1814. godine.[31] U tom pismu M. Asperger još navodi da se poslovi o oporučnim predmetima nagomilavaju iz dana u dan, a za to se traži dobro poznavanje matematike i velika točnost. Iz ovog pisma vidimo da je Domin zbog poznavanja matematike i svoje točnosti vrlo cijenjen i da, iako već teško bolestan (artritis), aktivno radi.

Umro je 19. siječnja 1819. godine u 65. godini, a sahranjen je u grobnici zagrebačkog kanonika Žaleca (Salec).

Iako je živio i početkom 19. stoljeća, u periodu poslije penzioniranja i dolaska u Zagreb nije kao fizičar uopće djelovao jer se posvetio svećeničkom pozivu, a pored toga duže vrijeme je bio teško bolestan i gotovo nepokretan.

Svoju bogatu biblioteku ostavio je svom bratu Emeriku (Mirku), a ovaj ju je poklonio zagrebačkoj Akademiji na vječnu uspomenu na brata.[32]

Zagrebačka Akademija je 4. ožujka 1819. godine održala komemoraciju na kojoj je o Josipu Dominu i njegovu djelu govorio profesor matematike na zagrebačkoj Akademiji Franjo Klohammer. Njegov govor je bio pun hvale, govorio je o njegovu radu, djelima, sposobnostima za izvođenje pokusa, uspješnom odgoju i obrazovanju omladine, te istakao da je svojim radom koristio ne samo crkvi, nego i domovini i znanosti.[33]

2. *Prirodoznanstveni pogledi J. F. Domina*

Iako su mnogi profesori fizike, suvremenici Josipa Domina, pisali priručnike, npr. J. Bapt. Horvath,[34] kojega je Domin na sveučilištu u Pešti naslijedio, ili pak Dominov nasljednik A. Tomcsanyi,[35]

[30] Stjepan Matković, *Recensio episcoporum, arhiepiscoporum, praepostitorum majorum et canonicorum,* Ecclesiae Zagrebiensis 1888, str. CII i CIII.

[31] Pismo se nalazi u obiteljskom arhivu.

[32] L. Brozović, citirano djelo, str. 42.

[33] Franciscus Klohammer, *Oratio qua vire eruditissimo Josepho Francisce Domin,* Zagreb 1819.

[34] Prema ocjeni J. Zemplen iz Budimpešte J. Horvath je bio najpoznatiji i najproduktivniji autor priručnika iz fizike svog vremena u Mađarskoj. Autor je slijedećih priručnika: *Physica generalis, Institutiones physicae particularis, Elementa physicae,* od kojih je svaki više puta izdavan, pa čak i poslije smrti autora. Vidi: J. Zemplen, R. Boscovich's influence upon physics in Hungary, Actes du symposium internacional R. J. Bošković 1961, Beograd —Zagreb—Ljubljana 1962, svezak 2, str. 291—297.

[35] A. Tomcsanyi, *Institutiones physicae,* Pestini 1820—21.

Domin nije pisao priručnike, premda je više od 20 godina bio profesor fizike, a od toga 10 godina na sveučilištu u Pešti. Razloge tome treba tražiti u njegovu opredjeljenju na istraživanje elektriciteta i primjeni u liječenju, o čemu je i pisao, a možda i u tome što su priručnici već spomenutog Horvatha, kojima se služio, zadovoljavali njegove potrebe i bili u skladu s njegovim prirodoznanstvenim pogledima. Tako da o Dominovim prirodoznanstvenim pogledima možemo suditi samo na osnovi teza koje su branili njegovi učenici, a koje su za tu priliku bile tiskane, u malim knjižicama, opsega 12 do 16 stranica.

Takve su teze za raspravu (disputu) pripremali profesori koji su predmet predavali.[36] Pri sastavljanju teza profesor se služio svojim predavanjima i vjerojatno priručnicima iz tog vremena s kojima se slagao u prirodoznanstvenim pogledima. Originalni doprinos sastavljača tih teza je najčešće malen ili ga uopće i nema. Iz sadržaja takvih teza možemo dakle saznati o prirodoznanstvenom stavu autora koji ih je pisao. Tu je svakako najvažnije doznati u kojem se duhu i na temelju čijih nauka se fizika predavala.

Josip Domin, vjerojatno u Zagrebu kao profesor fizike, nije djelovao ili je djelovao vrlo kratko, ali je bio profesor u mađarskim gradovima Győru i Pečuhu, s kojima su u to vrijeme sjeverni dijelovi naše zemlje bili u vezi, a i mnogi su iz tih krajeva u to vrijeme studirali u navedenim mjestima, pa čak i u Pešti, tako da je Domin svojim prirodoznanstvenim stavom utjecao i na znanost u Zagrebu i Hrvatskoj. Posljednjih 19 godina života proveo je kao umirovljeni profesor u svom rodnom Zagrebu te je njegov utjecaj na znanost Zagreba bio direktan.

U Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, u odjelu za rijetkosti nalaze se slijedeće tiskane teze J. Domina:

1) *Positiones ex cosmologia et philosophiae naturalis parte generali,* Jaurini 1778.
2) *Positiones ex philosophiae naturalis parte specialis,* Posonii 1778.
3) *Positiones ex philosophiae naturalis parte specialis,* Jaurini 1779.
4) *Positiones ex cosmologia et philosophiae naturalis parte generali,* Jaurini 1780.
5) *Positiones ex physica universa,* Jaurini 1781.

(U Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu ima 5 primjeraka teza navedenih pod 5 koje se razlikuju samo po slušačima fizike koji su teze branili, a koji su poimenično navedeni.)

[36] Branimir Truhelka piše: »Redovno bi na kraju školske godine u julu, augustu ili početkom septembra branio koji pitomac ili više njih raspravu koju bi mu spremio učitelj. Ta bi se rasprava unaprijed štampala u ograničenom broju primjeraka i davala u ruke slušaocima. Pojedinci bi branili svoje teze, a slušaoci su mogli stavljati prigovore. Vidi: Ruđe Bošković, Građa, knjiga I, Zagreb 1950, str. 125.

6) *Positiones ex cosmologia et physica,* Jaurini 1782.
7) *Positiones ex physica universa,* Jaurini 1783.
8) *Positiones ex physica universa,* Jaurini 1784.
9) *Positiones ex physica experimentali,* Jaurini 1785.
10) *Positiones ex physica experimentali,* Quinque-ecclesiis 1786.
11) *Tentamen publicum ex praelectionibus physicis,* Pestini 1801,

i u biblioteci JAZU u Zagrebu:

12) *Assertiones ex physica universa,* Pestini 1800.[37]

U navedenim tezama, obično na drugoj stranici dana su imena slušača fizike koji su teze na ispitu branili. Prema imenima i prezimenima slušača može se zaključiti da je bilo dosta slušača fizike iz hrvatskih krajeva, npr.: Franjo Denković, Josip Ratković, Ivan Drašković, Ivan Simončić i dr.

Iz sadržaja i naslova teza može se nadalje zaključiti da se fizika predavala u dva semestra, i to u prvom opća *(pars generalis),* a u drugom posebna *(pars specialis).* Tako se naime u to vrijeme dijelila fizika, tj. »filozofija prirode«. O tome npr. piše u 14. tezi *Positiones ex cosmologiae et philosophiae naturalis parte generali,* Jaurini 1778, pod naslovom *Philosophiae naturalis:* Iz sila, kojih je istraživanje zadatak »filozofije prirode«, postoje osobine, jedne — koje pripadaju svakoj tvari, njih proučava »opća filozofija prirode«, i druge — koje su vezane uz neka izvjesna svojstva, njih proučava »posebni dio filozofije prirode«. Ovdje moram napomenuti da je iz definicije fizike, koja je dana u uvodnom dijelu navedenih teza, vidljivo da se pojam »fizika« upotrebljava u širem smislu kao »znanost o prirodi«, dok je »filozofija prirode« dio fizike u kojem se istražuju »same sile«. Definicija fizike kao filozofije prirode zadržala se u Engleskoj i do danas.[38]

Ponekad se na javnom ispitu branio i cijeli tečaj tadašnje fizike predavane u oba semestra *(physica universa),* što se vidi npr. iz teza navedenih pod 5), gdje je cijeli sadržaj obuhvaćen u slijedećim podnaslovima:

Introductio
Cosmologiae
Philosophiae naturalis
Pars generalis
Pars specialis.

Prije nego što prijeđem na analizu sadržaja navedenih teza i na osnovi toga ocjene prirodoznanstvenog stava Josipa Domina, razmotrimo svrhu takvih teza i disputa.

---

[37] Šime Jurić, *Iugoslaviae scriptores Latini recentioris aetatis,* Pars I, Zagrabie 1968, str. 36, br. 227.

[38] S. I. Vavilov: Isaac Newton (prijevod: M. Butorac), Zagreb 1950, str. 130.

Znanstvena rasprava ili disputacija (disputa) bila je sastavni dio filozofijske nastave ne samo isusovačkih nego i svih visokih učilišta do kraja 18. stoljeća. Svrha je bila vježbanje i izražavanje svojih misli, a i da se pojedine znanstvene stavke što svestranije obrade, utvrde i s raznih gledišta osvijetle i tako spoznana istina što dublje usvoji.[39] Velike je zahtjeve stavljala na apsolvente filozofije javna ili svečana disputa, kratko zvana *ex universa,* koja stajaše do slobodne volje slušača, koji je na takvom javnom ispitu morao vladati čitavim gradivom. Na takav svečani čin *actus publicus* pozivali bi se akademski obrazovani ljudi. Dopuštalo se i prisutnima da sudjeluju u disputi. Broj disputa tzv. *ex universa,* koje su se najviše cijenile, ovisio je o pedagoškim i didaktičkim sposobnostima i vještini profesora. Upravo se o takvim disputama radilo u nekim od navedenih teza. Za primijetiti je da su navedene teze pretežno iz Dominova rada u Győru, svega jedne iz Pečuha, a dvije iz posljednjih godina rada na sveučilištu u Pešti.

Da bismo shvatili porijeklo prirodoznanstvenog pogleda J. Domina, moramo se podsjetiti da je 1769. godine (dakle s 15 godina) stupio u isusovački red, te da je u Beču, Leobenu i Gracu studirao filozofiju. Do početka 18. stoljeća isusovačke škole su vjerno slijedile Aristotela i njegovu filozofiju i fiziku. U isusovačkim školama austrijske provincije eksperimentalna fizika najprije se predavala baš u Beču (1715), gdje su isusovci vlastitom inicijativom stvorili znamenitu fizikalnu zbirku.[40]

Dekretom Marije Terezije od godine 1752. uvedena je eksperimentalna fizika kao obavezan predmet. Školske knjige (priručnike) koje se upotrebljavaju u školama pisane su latinskim jezikom. Tako npr. profesor sveučilišta u Gracu L. Biwald već 1767. godine izdaje priručnik fizike u dva dijela (opći i posebni dio fizike), a iz tog vremena poznati su i priručnici K. Scherffera, zatim mađarskog isusovca P. Makoa, već spomenutog J. B. Horvatha, kojeg je Domin zamijenio na sveučilištu u Pešti i drugih. Horvathovi priručnici mnogo su se upotrebljavali i u našim krajevima, a posebno u sjevernoj Hrvatskoj.[41]

Prije Galileja i Newtona u znanosti je pretežno vladalo Aristotelovo učenje i Aristotelova fizika. Po toj se fizici npr. smatralo da prilikom svakog gibanja tijela na njega djeluje drugo tijelo, odnosno sila. Međutim, Galilei je 1638. godine ustanovio da se npr. jednoliko pravocrtno gibanje vrši bez djelovanja sile. Newton je, polazeći od rezultata do kojih je došao Galilei i na osnovi svojih

[39] Miroslav Vanino, Isusovci i hrvatski narod, Zagreb 1969, str. 141—197; i: Povijest filozofijske i teologijske nastave u Isusovačkoj akademiji u Zagrebu 1633—1773, sv. 14, volumen XIV, Zagreb 1930, str. 12.

[40] M. Vanino, Povijest filozofijske i teologijske nast. na Isusov. akademiji u Zagrebu, sv. 14, Zagreb 1930, str. 8.

[41] Žarko Dadić, O prirodoznanstvenom rukopisu Philosophia Newtoniana iz 18. stoljeća u Naučnoj knjižnici u Dubrovniku, Anali Hist. instituta u Dubrovniku, god. 12, Dubrovnik 1970.

rezultata, nove činjenice znanstveno formulirao u svom djelu *Philosophiae naturalis principia mathematica*, koje je izdano 1686. godine. U povijesti prirodnih znanosti nije bilo većeg događaja nego što je bila pojava Newtonovih *Principia*. Međutim, trebalo je još mnogo i mnogo vremena da ta nova shvaćanja budu općenito prihvaćena i da prodru u škole.

U saopćenju na simpoziju o R. Boškoviću, održanom u Dubrovniku 1961. godine, J. Zemplen je istakla da je između ostalog važnost utjecaja R. Boškovića za fiziku u Mađarskoj i u tome što je preko Boškovićeve fizike bila prihvaćena i Newtonova fizika.[42]

Mađarska, a to vrijedi i za naše krajeve, bila je vjekovnim borbama za nezavisnost u odnosu na ostale zemlje Evrope društveno i ekonomski zaostala, tako da prve škole otvaraju isusovci (U Zagrebu su isusovci na brdu Grič osnovali gimnaziju početkom 17. stoljeća) u kojima se uči Aristotelova filozofija i fizika.

U 18. stoljeću već je bilo jasno da Aristotelova filozofija zastarijeva. Crkva tad radije prihvaća i filozofiju Descartesa nego li Galilei-Newtonovu, jer je ova druga nudila potpun napredak. Tako da još ni polovicom 18. stoljeća u školama nije prihvaćena Newtonova fizika. Mnogi autori iz polovice 18. stoljeća pišu priručnike (poslije dekreta Marije Terezije) kojima je karakteristika da se služe onim dijelom Newtonove fizike koji je bio u skladu s Descartesovom, ili pak Newtonovu fiziku prilagođavaju Descartesovoj. Ti priručnici predstavljaju napredak u usporedbi s predhodnim, ali taj tzv. srednji put još uvijek nije pobjeda »nove« fizike. Radi ilustracije spomenut ću pismo R. Boškovića u kojem se on 1759. godine, pišući bratu Baru, žali da pariški isusovci vrlo malo znaju za Newtonova djela.[43] Tako spor napredak može se tumačiti i time što su se profesori u isusovačkim školama često mijenjali, a fizika se predavala jedan, a najviše dva semestra.

Potpuna pobjeda nove fizike realizirana je preko Boškovićeve *Theoria philosophiae naturalis* ..., koju su isusovci primili, a preko nje i Newtonovu fiziku. Naime, Bošković je bio oduševljeni pristaša Newtonove filozofije, koju je širio u svojoj okolini. Sam Bošković ističe svoj dug Newtonu te npr. u djelu: »O djeljivosti tvari i počelima tijela«, kaže: »Bude li se činilo da sam uistinu postigao napredak u istraživanju Prirode, izjavljujem da to glavno dugujem njemu, čije sam tragove slijedio u najvećoj mjeri, a skrenuo sam nešto od toga njegova puta da uzmognem dalje napredovati.«[44] Bošković je bio isusovac, pa je to pridonijelo da isusovci uzimaju novu fiziku radije od njega nego direktno od Newtona. No tu je svakako važan faktor bila i reforma Marije Terezije kao i opoziv zabrane naučavanja o gibanju zemlje 1757. godine.

---

[42] J. Zemplen, citirani članak.
[43] Željko Marković, Ruđe Bošković, I dio, Zagreb 1968, str. 122.
[44] Ž. Marković, citirano djelo, str. 118.

Što na kraju zaključiti o prirodoznanstvenom stavu J. Domina? Mislim da već i ovo što je dosad navedeno govori da je u potpunosti prihvatio najprogresivnije ideje svog vremena. U njegovim tezama za raspravu na ispitima, dakle u shvaćanjima i pogledima, nema ni traga Aristotelovoj filozofiji ni fizici, a također ni utjecaju Descartesovu. Da bih tu tvrdnju još više potkrijepio, navest ću jedan Dominov rukopis, koji se nalazi u obiteljskom arhivu. U naslovu piše *Elenchus Librorum, quibus Professor Physicae in Academia Regia careze vix potest.* Iz samog se naslova vidi da je to spis u kojem Domin navodi popis knjiga koje bi morao imati svaki profesor fizike na Akademiji. Popis je dan na dvije stranice, pisan je na listu većeg formata. Navedena djela nisu numerirana, nego je samo naveden autor, naziv djela, mjesto i godina izdanja, a na rubu je uvedena i rubrika u kojoj je naznačena i cijena knjige. Na rukopisu nije navedeno gdje je načinjen, no može se pretpostaviti da je pisan u Pešti i da je 9. kolovoza 1792. god. otposlan Mitterpacheru (to piše na dnu druge stranice). U ovom rukopisu, tj. popisu literature iz fizike bez koje profesor fizike ne bi smio biti, Domin na prvom mjestu navodi Newtonovo djelo *Philosophiae naturalis principia...*, a odmah iza toga djelo R. Boškovića *Phil. nat. theoria...*, izdano u Vindob. 1759. Mislim da poslije ovog možemo sa sigurnošću suditi o prirodoznanstvenoj orijentaciji našega Josipa Domina. Ako pogledamo i ostale autore i njihova djela, lako zaključujemo da su to sve najpoznatiji autori i njihova djela tog vremena, npr. J. Bapt. Horvath, Musschenbrock, Priestley, Lavoisier, Mako i drugi. Domin između ostalih preporučuje i jedno svoje djelo: *De aeris factitii genesi...*, koje je vjerojatno zavrijedilo da se nađe u ovakvom širem popisu literature iz fizike u tom vremenu jer su ga i drugi autori, koji su živjeli u to vrijeme, a i nešto kasnije, navodili kao literaturu.

Konačno, to je već posljednja četvrt 18. stoljeća, koja je i u krajevima tadašnje Hrvatske i Ugarske nagovještavala svršetak dugogodišnje borbe za pobjedu Galilei-Kopernik-Newtonovih shvaćanja u fizici i astronomiji. To je svršetak ere u kojoj je fizika izborila svoju nezavisnost.

3. *Analiza djela »Sono campanarum fulmina promoveri potius, quam prohiberi«, Quinque-Ecclesiis 1786.*

Ovo djelce tiskano je u Pečuhu 1786. godine prema predavanju koje je Josip Domin održao 1. listopada navedene godine. Predavanje je bilo javno te su mu, a to se iz teksta predavanja može zaključiti, pored studenata pečujske Akademije bili prisutni i drugi uzvanici za tu priliku pozvani. Vjerojatno je na predavanju bio i Franjo Szecseny, državni savjetnik, župan Tolne i upravitelj ba-

SONO CAMPANARVM FVLMINA PROMOVERI POTIVS, QVAM PROHIBERI.

PROLVSIO

A

IOSEPHO FRANCISCO DOMIN,

DIOECESIS ZAGRABIENSIS PRESBYTERO,

AA. LL. ET PHILOSOPHIAE DOCTORE;
IN ACADEMIA QVINQVE-ECCLESIENSI PHYSICAE THEORETICAE, ET EXPERIMENTALIS, AC MECHANICAE, NEC NON REI RVSTICAE PROFESSORE REGIO, PVBLICO, ORDINARIO

QVINQVE-ECCLESIIS ANNO M. DCC. LXXXVI. CALENDIS OCTOBRIS HABITA, ATQVE

QVINQVE-ECCLESIIS,
TYPIS IOANNIS IOSEPHI ENGEL, PRIV.
R. C. ET ACAD. REG. TYPOGRAPH.

Sl. 5. Kopija naslovne stranice djela: *Sono campanarum* ...

da sredstva koja vidimo da se upotrebljavaju za otklanjanje munja budu uvijek, u jednakoj mjeri odmjerena zlu. Ali, jao! Nerijetko su ona takva da više koriste da se munje iz oblaka izazivaju nego da ih se otklanja. Predugo bi bilo da sve vrste tih naopakih sredstava nabrajam i slijedim.« Od svih tih »naopakih sredstava« Domin navodi i pobija samo jedno, i to »da se zvonjavom većih zvona mogu otklanjati (odbijati) munje«.

Iako je Franklinove pokuse spomenuo odmah u početku svoje rasprave, interesantno je da u čitavom djelu Franklinov gromobran ne spominje, pa se o njemu niti ne izjašnjava, te je teško zaključiti da li i Franklinov gromobran ubraja u ta tzv. »naopaka sredstva«. Naime, kad je Franklin objasnio munju, koja je do tada bila strah i trepet čovječanstva, ponudio je i zaštitu od groma, tzv. munjovod. Prije pronalaska munjovoda ljudi su bili nemoćni i od starih su vremena upotrebljavali kojekakva sredstva. Oton Kučera u vezi s tim navodi: »Mišljahu npr. da je veoma dobro naložiti u polju velike vatre, koje da oblacima otimlju moć munjom zapaliti predmete. Drugi su opet preporučivali paliti topove da se oblaci rastjeraju.«[57]

Na raspravu kojom Domin pobija zabludu »koja se među drugima najviše ističe, a koja se pripisuje zvonjavi većih zvona« ponukalo ga je djelo J. Herberta.[58] U 12. propoziciji na str. 239. Herbert navodi da se »zabludom mnogih dogodilo da se stvar svete moći prenijela na fizički učinak, pa se smatra da se oluje s munjama odbijaju zvonjavom većih zvona, iako je u početku zvonjava posvećenih zvona imala cilj da vjernike na molitvu poziva«.

Već sam istakao da je ovo Dominovo djelo tiskano predavanje, što se može uočiti i po tome što poslije kraćeg uvoda, a o kojem je već rečeno, na početku dokazivanja navedenih tvrdnji obraća slušaocima »vi, međutim, AA. OO!, dok kao fizičar akademsku mladež utvrđujem protiv zablude tako raširene, budite mi dok govorim nakloni«.

Zatim prelazi na dokaz prve tvrdnje.

I Dokaz da se zvukom zvona ne mogu otklanjati munje. Dokaz izvodi kao što sam već naveo na dva načina:

a) na osnovi razuma

b) na osnovi iskustva

a) Na početku objašnjava kako nastaje zvuk. Udaranjem bata o zvono nastaje zvuk koji se valovima zvuka rasprostire u okolni prostor. Ističe da pri ovom ispitivanju fizičkog učinka zvona u odbijanju munja ne misli na mala zvona, nego se ovo razmatranje odnosi samo na veća zvona. Oni koji tvrde da se zvukom zvona rastjeruju munje kažu da se to odvija tako da se udarci bata u

[57] Oton Kučera, citirano djelo, str. 117.

[58] J. Herbert, *Theoria phenomena electr*, Viennae 1778, str. 239—240.

zvono prenose na okolni zrak, koji onda oblake s munjama odbija s mjesta kojem prijeti opasnost, te munje udaraju u ta udaljenija mjesta. Domin na ovo tumačenje stavlja dva prigovora. Prvo, kao čovjek, a ne kao fizičar postavlja pitanje o humanosti onih koji tako štite sebe, a munje neka udaraju druge u udaljenijim mjestima. Drugo, kao fizičar se ne slaže s izloženom teorijom o rasprostiranju zvuka jer prema toj teoriji zrak se od sudara sa zvonom širi »kao kamen izbačen iz praćke ili kugla izbačena iz bacala« i odbija se na udaljenija mjesta a da se ne vraća na mjesto gdje je prije bio. Domin tvrdi da to nije tako, te objašnjava rasprostiranje zvuka (daje teoriju o rasprostiranju zvuka).

Zrak koji obavija zvono treba u mislima rastaviti na koncentrično međusobno povezane elastične dijelove, koji se dotiču u dugom nizu. U prvom razdoblju vremena, kad batić zvona udara u zvono, čestice zraka se zbijaju, a u drugom razdoblju razrjeđuju. U prvom razdoblju vremena otkucaj zvona zbija i potiskuje najbliži dio zraka koji obavija zvono, taj dio zraka potiskuje onaj koji mu je najbliži itd. U drugom vremenskom razdoblju isti dijelovi zraka vraćaju se na mjesto odakle su bili potisnuti. Rasprostiranje zvučnih valova u zraku zatim uspoređuje s valovima koje vidimo na površini mirne vode kad u njoj nastane neka udubina. Dok valove na vodi vidimo zbog prozirnosti zraka, rasprostiranje zvučnih valova u zraku ne vidimo. Ovim se valovima zvuka titranje zvona prenosi i u udaljenija mjesta, ali čestice zraka zadržavaju svoja mjesta (zadržavaju se u određenim prostorima). Isto tako kao što zvono dok zvoni otklanja se i ponovo vraća, tako i zvučni val ide za zvonom i vraća se te nema razloga da se čestice zraka kojima se zvuk rasprostire udalje iz prostora u kojem se nalaze. Ovdje navodi interesantnu usporedbu. Nemoguće je da bi mornar koji sjedi u lađi, a koja se nalazi na valovima vode bio odbačen u daljinu ako lađa prianja uz iste valove. U ovoj usporedbi mornar mu predstavlja oblak s munjama. Zatim, dalje, navodi da je nemoguće da bi netko tko se ljulja na užetu koje njiše u određenim granicama tim njihanjem bio odbačen u prostor od ovog udaljen. Zaključuje da je nemoguće da se mornar udalji više nego što doseže lađa ili pak onaj koji se na užetu njiše više nego doseže uže, pa se neće ni oblak s munjama tim zvučnim valovima pomaći ni za »dlaku« od mjesta nad kojim se nalazi za vrijeme oluje.

Do istog se rezultata dolazi i ako se zamisli dugi niz lađa koje njišu valovi na vodi ili dugi niz paralelnih konopa koji njišu, te tvrdi da nema nikakvog razloga da bi se onaj koji se nalazi na prvoj lađi ili je obješen o prvo uže od prvobitnog mjesta udaljio osim ako »sebi nametnutom silom« ne preskoči s lađe na lađu ili s užeta na drugo uže. U vezi s tim odmah pobija prigovor koji bi se mogao staviti. Naime, munju ništa ne sprečava da s jednog vala prijeđe na drugi. No u tom slučaju, odmah zaključuje Domin, ako bi to bilo moguće, tad bi sabijanjem čestica zraka i električni

naboj bio sabijen, a time bi se munje izazivale te bi zvonjava munje izazivala umjesto da ih sprečava. No o tome detaljnije raspravlja u drugom dijelu rada. Na taj način Domin na osnovi razuma, tj. koristeći teoriju o rasprostiranju zvuka, dokazuje da se zvonjavom većih zvona, odnosno zvukom oblaci s munjama ne mogu odbiti i time spriječiti udar munje, odnosno zvonjava zvona nije zaštita od udara munje.

A sada razmotrimo što o tom pitanju piše u priručnicima fizike i raspravama tog vremena. U svojoj raspravi Domin je istakao da se radi o zvuku većih zvona (u šali ističe da je snaga manjih zvona u vježbanju strpljivosti susjeda), a kad objašnjava zvonjavu zvona i rasprostiranje zvuka kaže da treba zamisliti da iz zvona izlaze elastične niti u obliku kružnice koja prelazi u elipsu. Na isti način je to objašnjeno npr. u priručniku L. Biwaldove fizike.[59] Zvona su kružne ploče od mjedi u kojima titranje izvodi batić. Kako njišu pojedini dijelovi zvona, objašnjeno je uz sliku. Naime, kad zazvuči osnovni ton, razdijeli se krug zvona na četiri dijela čvornicama. Ono mjesto gdje je udario bat i ono nasuprot ako njišu prema van, tad ona mjesta koja su između njišu prema unutra, tako da kružni oblik zvona prelazi u elipsu (udarcima zvona kružni oblik se s eliptičkim izmjenjuje). Pored toga poznata je činjenica da veća zvona daju jači zvuk i dublji ton.

U mnogim priručnicima i raspravama u to vrijeme raspravlja se o zaštiti od udara munje. Tako Paulus Mako čitavu raspravu posvećuje prirodi i zaštiti od munje. Rasprava je tiskana u Budimu 1781. godine.[60] U toj raspravi navodi da neki, da bi se zaštitili od munja, pucaju u oblake ili pak zvonjavi većih zvona pripisuju fizički učinak u rastjerivanju oluja s munjama. Mako se toj tvrdnji protivi jer je suprotna ne samo božjoj volji nego i teoriji o rasprostiranju zvuka. Ističe da se oblak s munjama ne može pomaknuti s mjesta jer se zvuk rasprostire sabijanjem i razrjeđivanjem čestica i u samom oblaku.

Na isti način tvrdi i Herbert[61] u djelu koje je objavljeno nešto ranije nego Makovo, tj. 1778. god. Prema njemu, iz same teorije zvuka jasno proizlazi da je nemoguće zvukom zvona otklanjati munje, a da bi to objasnio izlaže teoriju o rasprostiranju zvuka.

O istom pitanju piše i nešto kasnije profesor požunskog sveučilišta M. Pankl,[62] koji u disertaciji o elektricitetu piše o zaštiti od munje, pa između ostalog vrlo kratko i jasno ističe da zvuk zvona ne djeluje na elektricitet u oblaku, tj. munje. »Tko može vjerovati da titranje čestica zraka kojim se širi zvuk zvona može raspršiti ili

[59] L. Biwald, *Physica particularis*, Graecii 1768, Pars II, str. 101—104.
[60] Paulus Mako, *Dissertationes physicae de natura, et remediis fulminum*, Budae 1781, str. 98.
[61] J. Herbert, citirano djelo, str. 240.
[62] Matthaeus Pankl, *Compendium institutionum physicarum editio tertia Pars III Dissertatio tertia de electricitate*, Budae 1797, str. 168.

razbiti vrlo velike munjonosne oblake?« Svoju tvrdnju ne dokazuje niti o njoj dalje raspravlja. Spomenut ću i to da ovaj autor u djelu koje obuhvaća više disertacija na nekoliko mjesta spominje i citira Dominovo djelo *Dissert. phys. de aeris factitii . . .*, dok ovaj rad koji analiziramo ne spominje.

I u raspravi o elektricitetu autor A. A. Ambschell[63] tvrdi da se zvukom koji nastaje zvonjavom zvona, a koji se širi titranjem čestica zraka, oblaci ne mogu pomaknuti s mjesta na kojem se nalaze.

Isto mišljenje zastupa i Dominov nasljednik na peštanskom sveučilištu A. Tomtsanyi,[64] koji tvrdi da se zvukom zvona munje od zemlje ne mogu odvratiti, te navodi da zvuk zvona ne raspršuje ni oblak koji okružuje toranj, pa stoga pogotovo ne oblak koji je od zvona udaljen.

Ako bih sada načinio usporedbu dosadašnjeg izlaganja Dominova rada i ostalih spomenutih djela koja obrađuju isti problem, moram istaći podudarnost mišljenja uz napomenu da je Domin poznavao Herbertova i Makoova djela, koja su bila objavljena prije ove Dominove rasprave.

Već sam ranije rekao da se Domin, a to je za nj karakteristično, ne zadovoljava samo izlaganjem teorije nego traži i eksperimentalnu potvrdu, tj. istražuje što o problemu koji proučava kaže iskustvo.

b) Što uči iskustvo?

Ponekad se dogodi da se za vrijeme zvonjave nebo i razvedri, no na osnovi toga se ne može zaključiti da su oblaci s munjama odbijeni baš zvonjavom zvona. Naime, navodi dalje Domin, moglo bi se isto tako dogoditi da se za vrijeme te zvonjave i neki nastali požar slučajno ugasio. Da li bi netko na osnovi toga mogao tvrditi da je zvukom zvona ta vatra ugašena? I zaključuje da nam to što je vatra za vrijeme zvonjave ugašena ne daje razlog da zaključimo da je zvuk zvona tu vatru ugasio, jer bi se ona ugasila bez obzira da li zvona zvonila ili ne, a na isti način i nebo bi se razvedrilo. Dalje, izlaže da je djelovanje zvona odnosno zvuka na udaljeniji oblak slabo, jer je poznato da jakost zvuka opada s udaljenosti od izvora i napokon se gasi, a ako je pak oblak već blizu, tad on zbog djelovanja zvuka može biti još opasniji, no o tome detaljnije razlaže u drugom dijelu ove rasprave.

Iako je, smatra Domin, već i ovo što je rečeno o širenju zvuka dovoljno dokazalo tvrdnju da se zvonjavom zvona oblaci s munjama ne mogu odbiti, ipak tu tvrdnju još i provjerava pokusom.

[63] A. A. Ambschell, *Elementa physicae, Dissertatio quarta de materia electrica*, Vindobonae 1807, str. 126.

[64] A. Tomtsanyi, *Institutiones physicae*, Pesthini 1823. *editio secunda Pars II, Physicam particularem*, str. 452. (U Poggendorffu i članku J. Zemplen navedeno je A. Tomtsanyi.)

Pokus se sastoji u slijedećem: Stavlja svijeću koja gori na mjesto gdje je jakost zvuka najjača i vrši opažanje. Na osnovi pokusa zaključuje »da iako je svijeća na mjestu gdje je zvuk najjači, nećeš ugledati da se tim zvukom plamen svijeće odbija i da se zrak dalje raspaljuje«. Pogotovo će taj utjecaj biti još manji na većim udaljenostima jer je već rečeno, navodi dalje Domin, da jakost zvuka opada s udaljenosti od izvora zvuka.

Na osnovi ovog pokusa Domin izvodi zaključak da se zvukom zvona ne može raspršiti ni najlakši plamičak svijeće, pa sigurno, on dalje nastavlja, da zvuk pogotovo ne može raspršiti ogromni munjonosni oblak, koji se pored svega nalazi i na većoj udaljenosti. Time zaključuje Domin da je ranije na osnovi razuma (na osnovi teorije zvuka), a sada i na osnovi iskustva (pokusa) dokazao da zvonjava ništa ne koristi u otklanjanju munja.

Da zvuk ipak djeluje na plamen svijeće, pokazao je J. Tyndall krajem 19. stoljeća.[65] On u svojim predavanjima o zvuku za ispitivanje rasprostiranja zvuka koristi 5 metara dugu šuplju cijev, iznutra glatku da se trenjem o stijenke ne umanji snaga titranja. Na jedan kraj cijevi stavio je upaljenu svijeću, a na drugi bi udario dlanom o dlan. Plamen svijeće bi se u tom trenutku smanjio, a kad bi lupio knjigom o knjigu, svijeća bi se i ugasila. Da tkogod ne bi pomislio da su čestice zraka potresene udarcem knjige tako brzo proletjele kroz cijev i izašle na drugu stranu i ugasile svijeću (slično kao što to činimo kad zračnom strujom iz ustiju gasimo svijeću), Tyndall bi napunio cijev dimom i kad bi lupio knjigom o knjigu svijeća bi se ugasila, a da pri tome nimalo dima nije izašlo iz cijevi. Ovim pokusom Tyndall potvrđuje da se kod rasprostiranja zvuka radi o vrlo malim titranjima čestica zraka. Pokus nadalje pokazuje da zvuk može djelovati i da djeluje na plamen svijeće, no u ovom pokusu to djelovanje je bitno pojačano time što se zvuk od izvora rasprostire samo u jednom smjeru. Da je isti pokus, na istoj udaljenosti izveo bez cijevi tad bi teško primijetio djelovanje zvuka na plamen svijeće jer se u tom slučaju zvučni val rasprostire sferno, a intenzitet zvuka opada s kvadratom udaljenosti.

Nakon dokaza da se munja zvukom zvona ne može odbiti, tj. da se oblaci ne mogu raspršiti, Domin prelazi na drugi dio rasprave u kojem dokazuje da se zvukom zvona munje iz munjonosnog oblaka izazivaju, tj. da se izbijanje munja zvukom zvona pospješuje.

II Dokaz tvrdnje da se zvukom zvona munje izazivaju

Kao i prethodnu, tako i ovu tvrdnju Domin dokazuje na dva načina:

a) na osnovi razuma (teorijska)
b) na osnovi iskustva

[65] Oton Kučera, Valovi i zrake, Zagreb 1903, str. 52.

a) Koristeći teoriju o rasprostiranju zvuka, izveo je dokaz da zvonjava ništa ne koristi za odbijanje munja, a sad pomoću teorije o elektricitetu želi pokazati da zvuk koji se prostire kroz munjonosni oblak pospješuje udar munje, tj. munje izaziva. Da bi dokazao navedenu tvrdnju, kratko nas upoznaje s teorijom elektriciteta. O tome kako nastaje elektricitet u oblacima ništa ne govori. Munja nastaje tijekom električnog naboja s tijela koje nabojem obiluje na ono gdje je manjak naboja. Pri promatranju munja koje sami proizvodimo (električne iskre, pomoću elektrostatskog stroja) možemo uočiti da nastojimo spriječiti tijek naboja da bi se na nekom mjestu skupila veća količina naboja nego što ga normalno to tijelo ima, i na taj se način naboj zgušćuje. Što je naboj na nekom tijelu gušći i tjesnije stješnjavan, tim češće i žešće dolazi do pražnjenja. Takav način tumačenja električnog naboja u skladu je sa shvaćanjem tog vremena. Naime, Franklin je 1749. godine sve u to vrijeme poznate činjenice o elektricitetu protumačio teorijom jednog fluida. Prema toj teoriji u svakom je tijelu jednako raspoređena nekakva osobito fina tekućina (fluid) dok je tijelo u normalnom stanju. Kad dva tijela npr. taremo, tad se trenjem poremeti raspored fluida i na jednom ga se nakupi više, a na drugom manje nego što ga tijelo ima u normalnom stanju.[66]

Domin nadalje iznosi da, ako lajdensku bocu praznimo preko svog tijela, možemo uočiti da nas električna struja na svim mjestima tijela ne potresa jednako. Gdje je manji otpor (prepreke su raširene) ne osjećamo ništa, dok na mjestima dodira i sastavima izaziva ojači udar. Iz tog zaključuje da električni naboj (molekule električne pare) djeluju silom na prepreke svom tijeku. Zaključujući raspravu o elektricitetu, Domin nadalje tvrdi da zvučni valovi koji nastaju zvonjavom većih zvona, koji se širi kroz oblak u kojem se nalazi električni naboj, s tim nabojem se sudaraju i naboj zgušnjavaju. Rezultat toga je taj da ti valovi zvuka tada, jer zgušnjavaju naboj, pospješuju njegovo izbijanje, tj. valovi zvuka pospješuju izbijanje munja. Time je navedenu tvrdnju dokazao na osnovi razuma, primjenjujući teoriju elektriciteta i teoriju o rasprostiranju zvuka, no on se time ne zadovoljava nego ispituje i što o tome govori iskustvo.

b) Domin ovdje navodi primjere tornjeva crkvi u koje je udarila munja iako su zvona zvonila. Dakle, iskustvo pokazuje da je bilo slučajeva da su zvona zvonila, a da je munja baš u njih udarila. Kao primjer navodi citat iz već spomeuntog djela P. Makoa u kojem se navodi (str. 99) da je Deslandius javio pariškoj Akademiji da je 15. travnja 1718. godine u donjoj Britaniji udario grom u 24 crkve u kojima su zvonila zvona, a u nijednu u kojoj nisu zvonila.[67] Kao

[66] Franklinova teorija elektriciteta izložena je u više rasprava o elektricitetu i priručnicima fizike iz tog vremena. Domin tu teoriju detaljnije nego ovdje izlaže u djelu *Ars electricitatem...*, Pestini 1795, str. 15—17.

[67] Taj podatak je Mako uzeo iz Hist. de l'Acad. iz god. 1719. na str. 21.

slijedeći dokaz svojoj tvrdnji Domin navodi i »vrlo poznato iskustvo« da iz zvona koja zvone za vrijeme oluje s munjama preskaču električne iskre. To je, kako Domin kaže, »očit dokaz« da se zvonjavom jako pospješuje izbijanje munja. U već spomenutoj raspravi o prirodi i zaštiti od munja P. Mako, slično kao i Domin, tvrdi da se zvukom vrši sabijanje naboja u oblacima te munje lakše izbijaju. Navodi i slučaj tri zvonara u gradu Auzyju, blizu Baruilla, koje je udarac munje onesvijestio, a jednom iskrenuo ruku na čudan način.[68]

Herbert također smatra da snažan zvuk koji se širi oblakom isto toliko koliko približavanjem čestica dolazi do zgušnjavanja isto toliko taj zvuk izaziva i lom oblaka, a zatim navodi da su vlasti u Štajerskoj, a još prije u Koruškoj izdale zabranu zvonjenja kad naiđe oluja.

Ambschell smatra da je zvonjava za vrijeme oluje opasna te da je dovoljno da bi se vjernici (katolici) pozvali na molitvu zvoniti jednim manjim zvonom.

Jedan podatak o ovome dao je i O. Kučera. On navodi da u izvješću pariškoj Akademiji piše da je 11. svibnja 1819. grom udario u crkvu mjesta Chateauneuf de Monstiers i ubio 9 ljudi, a 82 osobe ranio, a pri tome »zvona su zvonila kad je udarila striela«,[69] no Kučera taj podatak ne komentira.

Domin zatim objašnjava i munje koje izbijaju iz zemlje. Nije samo zrak »tvornica munja«. Dok je električni naboj raspoređen podjednako i u zraku i na zemlji i nigdje niti obiluje, niti ga manjka, nema munja. Ako se zbog bilo kojeg razloga ravnoteža poremeti te bilo zrak ili zemlja budu nabijeni više nego je normalno, dolazi do uspostavljanja ravnoteže, tako da iz tijela koje ima višak naboja prelazi u ono koje ima manjak naglo i žestoko, i munja udara. Munja se prema tome javlja pri uspostavljanju ravnoteže, i to bilo iz zraka na zemlju ili obratno. Ako dakle postoje i »zemaljske munje«, zaključuje Domin, jednako se i njih moramo bojati kao i onih iz zraka, te postavlja onda onima koji su u prilog zvonjavi za otklanjanje munja pitanje: »Kojim onda i kakvih zvona zvonjavom otkloniti te munje«?

Na kraju svoje rasprave postavlja pitanje treba li onda, kad navali oluja s munjama, zvoniti ili ne? I odgovara da je na to pitanje dao odgovor »carski, kraljevski i apostolski« Josip II svojim dekretom, a Domin za sebe kaže da mu je kao fizičaru dovoljno što je na osnovi razuma i iskustva dokazao: ako u zvonjavi ima kakve snage na munje, onda se ona kreće prije u pospješavanju njihovu negoli u sprečavanju. Vjerojatno je, a to se i iz načina Dominova izražavanja osjeća, car Josip II zabranio zvonjenje zvona za vrijeme oluje s munjama.

---

[68] Podatak je prema Mem. de l'Acad. iz 1747. god. str. 319.

[69] O. Kučera, Crte o magnetizmu i elektricitetu, Zagreb 1891, str. 128.

Možemo se sada i zapitati: koja je bila namjena ovog Dominova predavanja, odnosno ove male knjižice? Odgovor je vrlo jednostavan. Domin ovim svojim radom, a to i u radu navodi, pobija i iskorjenjuje jednu vrlo raširenu zabludu.

Domin je istakao da postoji više takvih sredstava kojima se ljudi štite od munja, a ta sredstva su često tako složena da su više štetna nego korisna. Da bismo dalje mogli analizirati, morali bismo znati koja su to sredstva, međutim Domin o tome ništa ne kaže. Interesantno je npr. da Franklinov gromobran uopće ne spominje, tako da ne znamo da li njega ubraja u tzv. »naopaka sredstva« ili ne. O svemu dalje možemo samo nagađati. Poznato je da je prvi gromobran načinjen u Americi 1760. godine, a i da je ova korisna naprava vrlo sporo usvojena u Evropi. U knjizi Ivana Šaha,[70] izdanoj krajem prošlog stoljeća, piše da je Amerika Franklinov gromobran pozdravila veliki oduševljenjem, dok on u Europi naiđe na veliki otpor, koji je trajao više godina. Kao razlog tome autor navodi da su Englezi mrzili Franklina jer je bio borac za nezavisnost Amerike, a tu mržnju su prenijeli i na njegov izum. U Francuskoj je situacija bila slična jer se francuski fizičar Nollet izjasnio protiv gromobrana. Kako je cijela Francuska Nolleta smatrala prvim poznavaocem munje na svijetu, to nije čudo da Francuzi dugo vremena ne uvode gromobran. Nollet je naime smatrao da je gromobran opasna naprava. U svojoj knjizi Ivan Šah daje podatke o uvođenju gromobrana. Prvi gromobran uvedoše Francuzi 1782. godine u južnoj Francuskoj, a tek 1788. godine uveden je i u Engleskoj i od tog vremena ubrzo se raširio cijelom Evropom. Kao podatak uzmimo iz već citirane knjige O. Kučere da je »Znanstveno društvo« iz Londona — da bi riješilo pitanje da li gromobran sa šiljkom ili kuglom — izabralo 1772. godine komisiju u kojoj su bili mnogi poznati fizičari: Cavendish, Watson, Franklin, Robertson i Wilson, i jedini se Wilson odlučio za gromobran koji završava kuglom, a koji ima zadatak da elektricitet munje odvede u zemlju, a ne da je i privlači. Godine 1777. udarila je munja u vojnički magazin koji je imao gromobran sa šiljkom i učinila veliku štetu, te je to bilo u prilog Wilsonu, koji se ponovo izjasnio protiv gromobrana sa šiljkom. Jedan ruski autor, S. Valjdgard[71] piše da se našlo neprijatelja znanosti koji su gromobran proglasili štetnom novinom i uzrokom svih nesreća, a ljude koji su postavljali gromobrane na svoje kuće izvodili su na sud. Kao primjer navodi da je u jednom od tih procesa kao zaštitnik gromobrana istupio budući vođa francuske revolucije Robespierre, koji je u to vrijeme bio mladi advokat. Spomenuti autor ne navodi godinu, ali se ona može procijeniti iz podatka da je Robespierre rođen 1758. godine. Ako još spomenem da je Domin cijenio radove francuskog fizičara Nol-

[70] Ivan Šah, Novovjeki izumi, knjiga I, Zagreb 1882. god., str. 31—32.
[71] S. Valjdgard, Sile prirode u službi čovjeka (prijevod s ruskog jezika, Radnik, Sarajevo 1949), str. 25—26.

leta, koji je među prvima upotrebljavao elektricitet u liječenju, te da je Nolletova djela u već spomenutom popisu literature koju bi morao imati svaki profesor fizike na Akademiji stavio odmah iza djela Newtonovih i Boškovićevih, te se i iz toga mogu stvoriti neke pretpostavke koje, kao što sam već napomenuo, ne moraju biti točne.

Slična je situacija u odnosu na gromobran i u literaturi tog vremena. Npr., Mako u djelu iz 1766. godine[72] navodi da neki smatraju da se pomoću željeznih motki munja može od kuća odvratiti i da se munja u te motke može upraviti, a zatim nastavlja da električni naboj iz oblaka privlače ne samo te motke nego i ostala »simperielektrična« tijela, pa munje udaraju u vrhove drveća, tornjeve, dimnjake itd. Tvrdi da i iznad tih motki oluje mogu dugo bjesniti, ali ipak i one mogu neku zaštitu pridonijeti. Naime, munje udaraju u tornjeve i uzvišenija mjesta (tijela) i njih uništavaju, jer ne pružaju prikladnu stazu k zemlji, te ako se motka spoji sa zemljom, tad susjedna tijela ostaju netaknuta. No pored toga autor ističe i važnost božje volje. Isti autor u djelu iz 1781. godine.[73] detaljno izlaže o prirodi i zaštiti od munje, te npr. navodi da treba biti na oprezu kod ognjišta koja gore jer vatra i dim po svojoj prirodi privlače električni fluid, a zatim navodi da ova kadkad svu materiju električnu tako apsorbira da ne biva štetna onima koji blizu stoje, i navodi slučaj četvorice ljudi koji su bili kod ognjišta u koje je udarila munja, a nije im se ništa dogodilo. Taj podatak citira iz Hanov. magazina iz 1764. godine. I u ostalim se djelima otprilike na isti način raspravlja o munji i zaštiti od munje.

O atmosferskom elektricitetu Domin nešto više iznosi u djelu *Ars electricitatem...*, tiskanom 1795. godine. U tom djelu, na str. 27. Domin uspoređuje elektricitet atmosfere s nabojem koji daje električni stroj, a zatim navodi citat iz djela J. Bapt.-Horvatha[74] u kojem se raspravlja o dugim metalnim motkama sa šiljkom koje se postavljaju uspravno na visoke građevine, izolirane su od drugih tijela i povezane s metalnim vodičem koji se nalazi pod zemljom. Te metalne motke privlače (naročito za ljetnog olujnog vremena) lake električne korpuskule, a za dalja obavještenja upućuje na citirano djelo.

Iako je Domin, a i drugi fizičari, tvrdio i dokazao da zvuk zvona ne može štititi od oluja s munjama, ipak se i do današnjih dana zadržalo mišljenje da se zvukom zvona mogu razbijati olujni oblaci, te i danas u mnogim selima zvone zvona kad se sprema nevrijeme. O borbi protiv olujnih oblaka s ledom piše M. Milosavljević[75] i navodi da se prije rata (II svj. rata), a dijelom i poslije, borba vodila pucanjem u olujne oblake iz raznih za to naročito napravljenih

[72] P. Mako, *Comp. phy. instituto,* Vindob. 1766, Pars II, str. 236.
[73] P. Mako, *Diss. phys. de natura et remediis fulminum,* Budae 1781, str. 99.
[74] J. Horvath, *Elementorum physicae, tertio editae,* Budae 1793.
[75] M. Milosavljević, Prirodne pojave u atmosferi, Beograd 1949, str. 23—26.

topova. Negdje su ti topovi imali oblik »prangija«, koje su se punile barutom, a zatim je u cijev nabijen papir i sitan kamen. Potpaljivanjem baruta izbacivalo se kamenje uvis prema oblaku i, kako se pričalo i vjerovalo, oblak se ovakvim pucanjem razbijao. Pred početak II svj. rata upotrebljavale su se »petarde«, koje su vjerojatno u vis bacane rukom, gdje je onda petarda eksplodirala. Isti autor nadalje kaže da se lako može pretpostaviti koliko je bilo djelovanje tih topova ili petardi na oblak za koji se zna da se u prosjeku proteže od 500 metara pa do 7 kilometara uvis. Milosavljević zatim navodi da se prava borba protiv leda vrši danas na taj način da se u oblak iz zrakoplova ili rakete sipaju čestice »suhog leda«, koje u oblaku prouzrokuju naglo stvaranje kišnih kapi, te umjesto leda na zemlju pada kiša.

Danas je pitanje zaštite od udara munje jednako aktualno kao i u vrijeme J. Domina. Danas naime nije dovoljno štititi od udara munje samo zgrade, nego treba zaštititi i razna električna i druga postrojenja. Da bi zaštita bila efikasnija, trebalo je detaljnije ispitati pojave u vezi sa stvaranjem naboja u olujnim oblacima. No, iako se tim problemima bavio velik broj znanstvenika, a naročito između dva rata, neke su pojave još uvijek ostale nedovoljno razjašnjene, tako npr. i danas postoji nekoliko različitih teorija o nastanku naboja u oblacima. U Dominovo vrijeme o tome se još ne raspravlja, no vjerojatno je da su postojale neke pretpostavke. I danas se još uvijek zgrade najčešće štite od udara groma munjovodom. Munjovod ne može spriječiti udar groma, on za vrijeme nepogode odvodi dio naboja u zemlju, no taj dio naboja u odnosu na ukupni naboj oblaka suviše je malen da bi mogao otkloniti stvaranje naboja u oblaku. Danas se sve češće zaštita od groma vrši tzv. Faradayevim kavezima, kojima se daje prednost pred Franklinovim munjovodom, jer je ustanovljeno da šiljak uglavnom ne štiti od groma u prostorima koji su veći od dvije dužine šiljka u radijusu oko njega.[76]

Nakon ovih razmatranja možemo postaviti pitanje koliko su Dominove tvrdnje u skladu s današnjim shvaćanjima. Dominovo objašnjenje rasprostiranja zvuka uz neke je dopune u skladu s današnjim shvaćanjima. Longitudinalnim titranjem čestica sredstva oko ravnotežnog položaja prenosi se zvučna energija s jednog mjesta, tj. od izvora na sve strane u prostor. Drugim riječima, zvuk se kroz zrak rasprostire zgušnjavanjem i razrjeđivanjem čestica zraka. Oblik vala ovisi o obliku izvora zvuka. Ispravno tvrdi da se intenzitet zvuka smanjuje s udaljenosti, ali to ne objašnjava. Kad val prolazi fluidom, pokreće čestice fluida (u ovom slučaju zraka) i mijenja raspored čestica. Zbog tog razloga je za stvaranje vala potrebna energija. Zrak nije savršeni fluid bez viskoznosti, pa se mehanička energija dijelom pretvara trenjem u toplinu, koja u

[76] Milovan Ćulafić, Grom i zaštita od njega, Beograd 1965, str. 1—2.

valu više ne može prijeći u mehaničku energiju. Rezultati istraživanja pokazuju da longitudinalni titraji pri prostiranju vala kroz plinove pokazuju izvjesnu nesimetriju. Kao rezultat toga je mala nekompenzirana količina gibanja u smjeru prostiranja, pa zvučni val djeluje pritiskom na prepreke na koje nailazi. No, taj pritisak je dosta malen, i nije tolik da bi mogao oblak s nabojem izbaciti s jednog mjesta na drugo, no sigurno je da vrši neka mala djelovanja na čestice vodene pare u oblaku, a koja je nosilac naboja oblaka. Mislim da je i danas vrlo teško reći koliko su valovi zvuka u stanju da izazivaju i pospješuju munje, no sigurno je, a to je i Domin tvrdio, da se zvukom zvona oblaci ne mogu razbijati i na taj način spriječiti izbijanje munja. Danas je dapače jasno da je i zaštitno djelovanje Franklinova munjovoda ograničeno samo na određeni dio prostora. Ako se podsjetimo na Tyndallov pokus, onda treba reći da se pri rasprostiranju zvuka kroz cijev radilo o tome da je spriječeno slabljenje zvuka zbog širenja na sve strane. Teorija pokazuje da intenzitet zvuka opada s kvadratom udaljenosti od izvora, no kako zrak nije savršeni fluid bez viskoznosti, a procesi kompresije i dilatacije nisu savršeno elastični, amplituda zvuka opada još mnogo brže negoli s kvadratom udaljenosti od središta, tj. od izvora zvuka. Tako da je utjecaj zvučne energije na oblak i naboj u oblaku neznatan, pogotovo ako se uzmu u obzir i dimenzije olujnog oblaka.

Već sam rekao da je cilj ovog Dominova rada iskorjenjivanje jedne zablude. No treba dodati da je u to vrijeme pitanje utjecaja zvuka na naboj u oblacima bilo vrlo aktualno. O tome su prije Domina pisali J. Herbert i P. Mako, no njihova izlaganja o tome bila su vrlo kratka, bez analize i uzgredna. U nekoliko rasprava o atmosferskom elektricitetu i poslije Dominova rada spominjan je utjecaj zvuka zvona na razbijanje oblaka. U svim tim radovima mišljenja tadašnjih fizičara uglavnom se podudaraju. Domin je u svojoj raspravi problem razradio detaljnije i otišao nešto dalje nego P. Mako i J. Herbert, posebno u dokazu tvrdnje da zvuk zvona pospješuje izbijanje munja, a tu tvrdnju je prihvatio A. Ambschell u već spomenutoj raspravi.

Kolik je utjecaj ovaj Dominov rad imao na suvremenike, teško je reći jer — iako druga Dominova djela mnogi autori rasprava i priručnika citiraju — nisam uspio naći da je i ovo djelo bar netko spomenuo. To je možda mogao učiniti Ambschell, ali on nema običaj da navodi literaturu ili citira, kao što je to inače u to vrijeme bila praksa.

Domin je u navedenom radu problem utjecaja zvuka na naboj u oblaku obradio u cjelini i osvijetlio ga sa svih strana koristeći znanje svog vremena. Značenje ovoga rada između ostalog je i u tome što povezuje dva područja fizike, akustiku i nauku o elektricitetu, a posebno treba istaći njegov pristup problemu koji razmatra. On ga razmatra najprije teorijski, ali se ne zadovoljava re-

zultatom koji daje teorija nego rezultat do kojeg ga dovodi teorija provjerava u praksi, a ako je moguće, izvodi i pokus. Mislim da je upravo u tome najveća vrijednost ovog Dominova rada.

4. *Osvrt na ostale radove Josipa Domina*

U ovom dijelu rada ukratko ću analizirati i ostale radove Josipa Domina. Cilj ovog dijela rada je da se dobije cjelovita slika o Dominu. Neki od tih radova već su analizirani, npr. radovi u kojima se bavi primjenom elektriciteta u liječenju. O tim radovima napisao je opširnu raspravu Alfred Schmid (dr medicine i docent na sveučilištu u Bernu). U toj raspravi navedeni autor raspravlja o tim Dominovim radovima više sa stanovišta liječnika. No treba reći da je u tim radovima cilj Domina ne samo medicina nego i ispitivanje svojstava elektriciteta i njegovo djelovanje na žive organizme, te ću u tom dijelu više pažnje posvetiti uređajima kojima radi i pokusima u kojima ispituje svojstva elektriciteta, a manje onom dijelu u kojem opisuje načine liječenja pojedinih bolesti, tj. terapiji.

Neki od radova, npr. *Dissertatio physica de aeris factitii...*, nisu dosad uopće analizirani, mišljenja sam da bi upravo ovo djelo vrijedilo analizirati, i to ne samo zbog toga što ga i sam autor smatra svojim najboljim djelom te ga navodi u popisu literature iz fizike koju bi morao imati svaki profesor Akademije, nego i stoga što je to djelo u radovima drugih autora često citirano. U ovom radu dat ću samo najkraći prikaz, jer je to djelo vrlo opširno i zahtijevalo bi više prostora, a izlazi iz okvira ovoga rada.

Pored kratkoga osvrta na rukopise koji se nalaze u Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, dat ću kratak prikaz jednog Dominova rukopisa koji sam pronašao u Dominovoj obiteljskoj ostavštini, a koji se nalazi kod gospođice Gizele Domin u Osijeku. Rukopis je bez naslova i datuma, a u njemu autor raspravlja o tome kako ustanoviti da li je vino pravo (čisto) ili umjetno.

Osvrt na te Dominove radove bit će slijedećim redoslijedom:

a) *Dissertatio physica de aeris factitii...*

b) Radovi u kojima obrađuje primjenu elektriciteta u liječenju

c) *Lampadis electricae...*

d) Rukopisi

a) *Dissertatio physica de aeris factitii genesi, natura et utilitatibus*

Ovu je raspravu objavio 1784. godine u Győru. To je bio prvi veći rad Josipa Domina. Djelo ima 226 stranica, a na kraju knjige priložene su dvije table sa slikama.

Djelo je podijeljeno u dva dijela:

I dio: *Aeris factitii genesi et natura* . . . . . 6—127

II dio: *Aeris factitii utilitatibus* . . . . . 128—226

U prvom dijelu raspravlja o dobivanju, naravi i svojstvima raznih plinova, a u drugom dijelu o njihovoj korisnosti te navodi niz primjena. Tako se npr. svojstvo vodika da gori može korisno upotrijebiti kod upaljača, koji on naziva plinsko-električnim. O upaljačima govori u trećoj glavi drugoga dijela, te spominje Voltin i daje opis upaljača koji je načinio nizozemski fizičar J. Ingenhousz.[77] U četvrtoj glavi raspravlja o aerostatskim strojevima, tj. o zračnim balonima. Spominje rezultate koje su postigli braća Montgolfier, a daje i rezultate svojih pokusa. Uz objašnjenja, na kraju knjige daje i slike kojima tumači pokuse. Ovdje treba primijetiti da je ovo djelo tiskano samo godinu dana poslije već spomenutog prvog zračnog balona braće Montgolfier, te je vjerojatno da je Domin prvi u Hrvatskoj i Ugarskoj obavljao pokuse sa zračnim balonima. Uspjeh braće Montgolfier imao je odjeka i u južnim krajevima Hrvatske.[78] Naime, Ivan Luka Garanjin je u »Gospodarskoj akademiji«, u Splitu 8. listopada 1787. godine, održao predavanje u kojem odgovara na pitanje da li će otkriće balona biti za društvo korisno ili ne. Taj znanstveni događaj potakao je i Dubrovčanina Rajmonda Kunića da o njemu piše pjesme. Iako za ovaj znanstveni događaj Ivan Luka Garanjin nije doznao preko knjige Domina nego preko knjige Saint-Fonda[79] *Machinae aerostat.*, koja je tiskana iste godine kad i Dominova, a koju je posjedovao navedeni Garanjin, ovaj nam podatak pokazuje da je i u drugim dijelovima naše zemlje vladao veliki interes za to otkriće. No treba primijetiti da nas Domin o tom otkriću ne samo izvještava i postavlja pitanje koristi nego i sam izvodi pokuse i traži nova rješenja.

Ovo Dominovo djelo (rasprava) je njegovo najopširnije djelo, koje bi zahtijevalo detaljniju obradu i analizu, pogotovo i zbog toga što ga cijene mnogi autori rasprava sličnog sadržaja i često ga citiraju. Ova rasprava je npr. spomenuta u priručnicima J. Horvatha, u izdanjima iz 1807. i 1819. godine. Na str. 254,[80] poslije

[77] U povijesti fizike M. Gliozzi navodi da je Jan Ingenhousz, nizozemski fizičar i liječnik, zajedno s Ramsdenom i M. Planta između 1755. i 1766. godine stakleni valjak elektrostatskog stroja zamijenio staklenom kružnom pločom. Vidi: Mario Gliozzi, Storia della fisica, Torino 1965 (prijevod na ruski, Moskva 1970), str. 172.

[78] Vidi: Žarko Dadić, Trogir i egzaktne znanosti, Radovi međunarodnog simpozija održanog prigodom proslave 700. obljetnice spomena ljekarne u Trogiru, Zagreb 1973.

[79] U poglavlju o zračnim balonima Domin spominje Faujas de Saint-Fonda i na nekoliko mjesta ga citira. Naime, i Domin je o pokusima braće Montgolfier sa zračnim balonima saznao od istog autora, tj. od Faujasa (str. 161).

[80] J. Horvath, *Elementa physicae*, Budae 1819.

rasprave *De variis aeris generibus*, autor upućuje čitaoca na Gehlerova, Cavallova djela i na Dominovu *Dissert. physica*... Isto djelo više puta spominje i profesor fizike na požunskoj Akademiji M. Pankl.[81] Tako on na str. 108. u *Disser. tertia de aggregatis aeriformibus* kad raspravlja o kisiku, zatim i na str. 153. kad raspravlja o vodiku između nekoliko djela koja raspravljaju o istom, navodi i Dominovu raspravu. Ime J. Szarke nam je već poznato iz prvog dijela ovog rada, tj. iz biografije J. Domina. J. Szarka je 1792. godine kao sveučilišni asistent zamijenio Domina na pečujskoj Akademiji da bi Domin mogao prijeći na sveučilište u Peštu. J. Szarka je kao profesor pečujske Akademije objavio 1799. godine raspravu o plinovima i parama u atmosferi zemlje.[82] U toj raspravi Szarka više puta citira neke dijelove Dominova djela, i to kad raspravlja o svojstvima dušika (str. 35), zatim kad raspravlja o vodiku i kisiku u atmosferi zemlje (str. 53), i kad raspravlja o zapaljivosti plinova (str. 55).

Mislim da ovih nekoliko primjera dovoljno potvrđuje mišljenje o vrijednosti ovog Dominova rada.

b) *Radovi u kojima J. Domin obrađuje primjenu elektriciteta u liječenju*

Josip Domin, iako nije bio liječnik nego profesor fizike i svećenik, objavio je četiri knjižice u kojima piše o primjeni elektriciteta u liječenju. U to vrijeme, tj. u drugoj polovici 18. stoljeća tim problemom bavilo se više znanstvenika u Evropi.

Godine 1789. izašlo je iz tiska u Zagrebu prvo Dominovo djelo iz tog područja, s naslovom: *Commentatio in electricitatem medicam regii musaei physici Quinque-ecclesiensis.* Tiskano je u tiskari Trattnerna. Ima 31 stranicu, a pisano je latinskim jezikom kao i sva ostala Dominova djela.

Lujo Thaller, u zagrebačkim »Novostima«[83] iz 1926. god. piše da je tu knjižicu među prvima spomenuo Đuro Körbler, no on, kako to Thaller navodi, nije opazio da je ta knjižica zapravo prvi medicinski udžbenik ili bar prva originalna rasprava tiskana u Zagrebu. Godina izdanja ovog djela bila je sporna jer u samom djelu nije navedena. Tako npr. L. Thaller smatra da je tiskana poslije 1789. godine jer iz te godine imade slučajeva bolesti što ih je Domin opisao, a nikako nije tiskana poslije 1794. jer je onda već Trattnernova tiskara prešla u vlasništvo biskupa Vrhovca, a na naslovnoj stranici je kao tiskara označena tiskara Trattnerna. U

[81] M. Pankl, Compendium institutionum physicarum, editio tertia, Budae 1797.

[82] Josephi Szarka, *Dissertatio de vaporum mutationibus quas in atmosphaera terrae subeunt*, Budae 1799.

[83] Lujo Thaller, Prvi hrvatski udžbenik za liječenje elektricitetom, zagrebačke Novosti od 12. rujna 1926. god.

JOSEPHI FRANCIS.
DOMIN,

PRESBYTERI ZAGRABIENSIS.

AA. LL. ET PHILOSOPHIÆ DOCTORIS,
IN ACADEMIA QVINQVE-ECCLESIENSI
PHYSICAE THEORETICAE, ET EXPERI-
MENTALIS, AC MECHANICAE, NEC-
NON REI RVSTICAE PROFESSORIS
REGII, PVBLICI, ORDINARII

COMMENTATIO

IN

ELECTRICITATEM MEDI-
CAM REGII MVSAEI PHY-
SICI QVINQVE-ECCLESIENSIS

ZAGRABIAE,

TYPIS JOAN. TH. NOB. DE TRATTNERN,
S. C. R. A. M. Typographi, & Bibliopolæ.

Sl. 6. Kopija naslovne stranice jedinog Dominova djela koje je tiskano u Zagrebu, a koje je izazvalo polemiku s profesorom zagrebačke Akademije Antonom Kukecom.

biografskoj literaturi Poggendorffa navedena je godina 1790, a Đuro Körbler[84] navodi da je tiskana 1788. godine. U posljednjoj knjizi u kojoj Domin raspravlja o liječenju pomoću elektriciteta: *Ars electricitatem...*, u uvodu *Ad lectorem* sam autor navodi da je djelo izdano u Zagrebu 1789. godine te taj podatak možemo smatrati točnim.

Djelo je podijeljeno u tri dijela:

I dio	*Origo*	str. 1—8
II dio	*Modus operandi*	8—16
III dio	*Progressus*	17—31

U prvom dijelu ističe da se tim radom počeo baviti po dolasku u Pečuh 1786. godine, te da je liječenje započeo uz pomoć liječnika Baltazara Patkovića.

U drugom dijelu daje kratak prikaz djelovanja elektriciteta na ljudski organizam, te ističe da pri liječenju primjenjuje: 1) električne kupke, 2) električni vjetar, 3) električne iskre i 4) električne udare.

O istim načinima liječenja piše i u priručniku fizike J. Horvatha,[85] u poglavlju *De electricitate medica*, a kao literatura se navodi: Domin, *Commentatio in electr. medica*, Zagreb, str. 9.

Domin zatim nabraja i opisuje uređaje koje u radu koristi. Statički elektricitet proizvodio je elektrostatskim strojem sa staklenim valjkom koji rotira i pri tome tare o vunene krpe, a tako se nastali električni naboj pomoću češlja sa šiljcima odvodi na izoliranu kuglu. Promjer staklenog valjka je 8 cola. Pri liječenju ne upotrebljava manje električne strojeve (manjeg promjena valjka) jer takvi električni strojevi, navodi Domin, previše slab električni vjetar daju, a prejake i bolne električne udarce. Zatim daje opis izolirane stolice, izoliranog postolja sa sjedalom i ležaljkom za teže bolesnike, opisuje različite elektrode od metala sa staklenim drškama i na kraju elektrometar (kuglica od bazgine srčike obješena o nit od svile) koji mu služi za mjerenje pri doziranju jakosti električnih kupki, vjetra, iskre i električnog udara. U svojim pokusima upotrebljava samo pozitivan elektricitet jer smatra da je negativni opasniji.

Kad oboljelog čovjeka stavi na izoliranu stolicu i nabije pomoću električnog stroja statičkim elektricitetom, naziva to kupkom, ako pak u blizinu tako nabijenog čovjeka stavi tijelo koje u sebe upija elektricitet, tad to naziva električnim vjetrom. Nazive za električne iskre i udare upotrebljava u smislu u kojem se upotrebljavaju i danas.

---

[84] Vidi: Narodna enciklopedija srpsko-hrvatska-slovenačka, I knjiga, str. 542., izdavač: Bibl. zavod D. D. Zagreb, bez godine izdanja.

[85] J. Horvath, *Elementa physicae*, Budae 1807, str. 464.

U ovom radu Domin navodi da je statički elektricitet proizvodio strojem sa staklenim valjkom, dok elektrostatski stroj sa staklenom kružnom pločom opisuje prvi put tek u djelu *Ars electricitatem . . .*, izdanom 1795. godine. Da u Pečuhu takav elektrostatski stroj nije ni imao, može se zaključiti po jednom popisu učila koja je Domin predao prodirektoru Emeriku Kelemenu pri odlasku iz Pečuha u Peštu.[86] Prema tom popisu, koji je Domin načinio 9. veljače 1792. godine, vidi se da je između ostalog predao: električni stroj sa staklenim valjkom promjera 8 cola, lajdensku bocu, Franklinovu ploču i elektrofor promjera 18 cola.

Domin zatim nabraja i literaturu kojom se koristio, te kao prvog spominje Engleza Loveta, zatim Bertholna, de Sansa, de la Fonda, Adamsa, . . . i na kraju Tiberiusa Cavalla.

U trećem dijelu navodi bolesti koje je liječio i kako. Samo da spomenem da je liječio razne bolesti mišića, živaca, očne bolesti, glavobolje, reumatizam, zubobolju, ognojene rane itd.

Ovaj Dominov spis bio je povod da iste godine u istoj tiskari Trattnerna u Zagrebu bude tiskan pamfletistički spis Juliusa Tranquilliusa pod naslovom Julii Tranquilli, *Animadversio in Commentationem de electricitate medica«, Zagrabie typis Trattnerians recens editam.* Zagrabiae 1789. Knjižica ima 29 stranica i podijeljena je na 23 paragrafa. Na drugoj stranici autor se narugao Dominu izrekom u smislu »Tresla se brda, rodio se miš«. Već sam ranije naveo da je autor tog spisa profesor zagrebačke Akademije Anton Kukec.[87] Autor smatra da Dominov spis nije zavrijedio da bude tiskan, niti upotrebljavan. Smatra da se Domin želi istaći i da u spisu »svećenika medicine« želi da istakne svoje sposobnosti. Svojim djelom, smatra Kukec, autor je okrnjio ugled znanstvenika i znanosti, te predlaže da upotrebu elektriciteta u medicini prepusti liječnicima.

Već sam i u Dominovoj biografiji spomenuo da je pored ove kritike Dominova elektroterapeutskog rada iste godine u tiskari Kotscheianisa prijatelj Tranquilla dopunio optužbe protiv Dominova rada. Domin tu knjižicu na 8 stranica spominje u djelu *Ars electricitatem . . .*, u uvodu *Ad lectorem.* M. D. Grmek smatra da je autor i ove knjižice sam Anton Kukec.

Već slijedeće godine, tj. 1790. Domin mirno odgovara na upućenu mu kritiku djelom: *Reflexiones, quibus auctor Commentationis de electricitate medica . . .*. Djelo je tiskano u Budimu. Ima 29 stranica. Podijeljeno je na 24 točke, svrstane u tri poglavlja:

I—III	*Reflexiones*
IV—XII	*Narrationum fides stabilita*
XIII—XXIV	*Propositionum veritas consensique vindicata*

[86] Dokument se nalazi u obiteljskom arhivu.

[87] M. D. Grmek navodi podatke za A. Kukeca: Rođen je u Ptuju 1738. god., isusovac, prof. fizike na zagrebačkoj Akademiji. Vidi: Hrvatska med. bibliografija, Zagreb 1955, str. 91.

Domin negira optužbe, smatra da izliječeni mogu potvrditi i reći pravu istinu. Budući da autor nije dao pravo ime, smatra da mu nije vrijedno ni odgovoriti. Posebno ističe da je fizičar Nollet prvi otkrio mogućnost upotrebe elektriciteta u medicini, a zatim navodi niz autora koji su pisali o upotrebi elektriciteta u medicini, a Cavalla i citira. Smatra da je svojim djelom podigao nivo znanja iz ovog područja u svojoj domovini, a napadom Tranquilliusa, napadnuta je znanost. U tom djelu daje čitav niz primjera izliječenih bolesnika.

Treća knjižica, *Commentatio altera de electricitate medica...* tiskana je u Pešti 1793. godine. Ima 23 stranice i dva podnaslova:

Ad lectorem . . . . . 2—6

Experimenta . . . . . 7—23, a podijeljena je u 10 glava. Ističe da je stekao nova iskustva u primjeni elektriciteta u liječenju, te ih opisuje slično kao i u prvom djelu. Smatra da se primjena elektriciteta u medicini još uvijek ne cijeni dovoljno. Obavještava da mu je rad *Commentatio...* pobudio interes i drugdje po svijetu, te na kraju predgovora daje poduži citat o svom djelu iz u to vrijeme poznatog Voigt magazina. (Vol. VII, dio III, str. 162, godina 1792.) U drugom dijelu daje niz primjera liječenja elektricitetom koje detaljno opisuje.

Dvije godine nakon ovog spisa, tj. 1795. godine; objavio je posljednje i najopširnije djelo iz ovog područja: *Ars electricitatem aegris tuto adhibendi*.... Djelo je tiskano u Pešti,, a slijedeće godine je ponovo izdano. Ima 124 stranice, a na kraju knjige priložena je tabla sa slikama. Osim predgovora od 3 do 8 stranice, sadržaj je dan u šest glava:

I	*Notiones praeviae e theoria electricitatis petitae* .	9— 27
II	*De fontibus, unde electricitas in corpus humanum dimanat, et effectibus, quos in eo producit* . . .	28— 40
III	*De existentia electricitatis medicae, variisque ejus generibus*	41— 53
IV	*De machina electrica, lagena armata, nec non electrometris, quatenus ad medicam electricitatem pertinent*	54— 66
V	*De variis electricitatem aegris adhibendi modis, instrumentisque cuivis modo propriis*	67— 94
VI	*De morbis, quibus meditur electricitas, et modis speciatim eam ipsis adhibendi*	95—124

Ovo četvrto djelo Josipa Domina znatno je proširenije, i to ne samo po broju stranica nego i po novim sadržajima u odnosu na predhodna. To djelo u stvari predstavlja i priručnik iz elektriciteta i u njemu su sabrana gotovo sva znanja iz tog područja u tom vremenu. No ne može se reći da je i pitanje primjene elektriciteta u liječenju stavljeno u drugi plan.

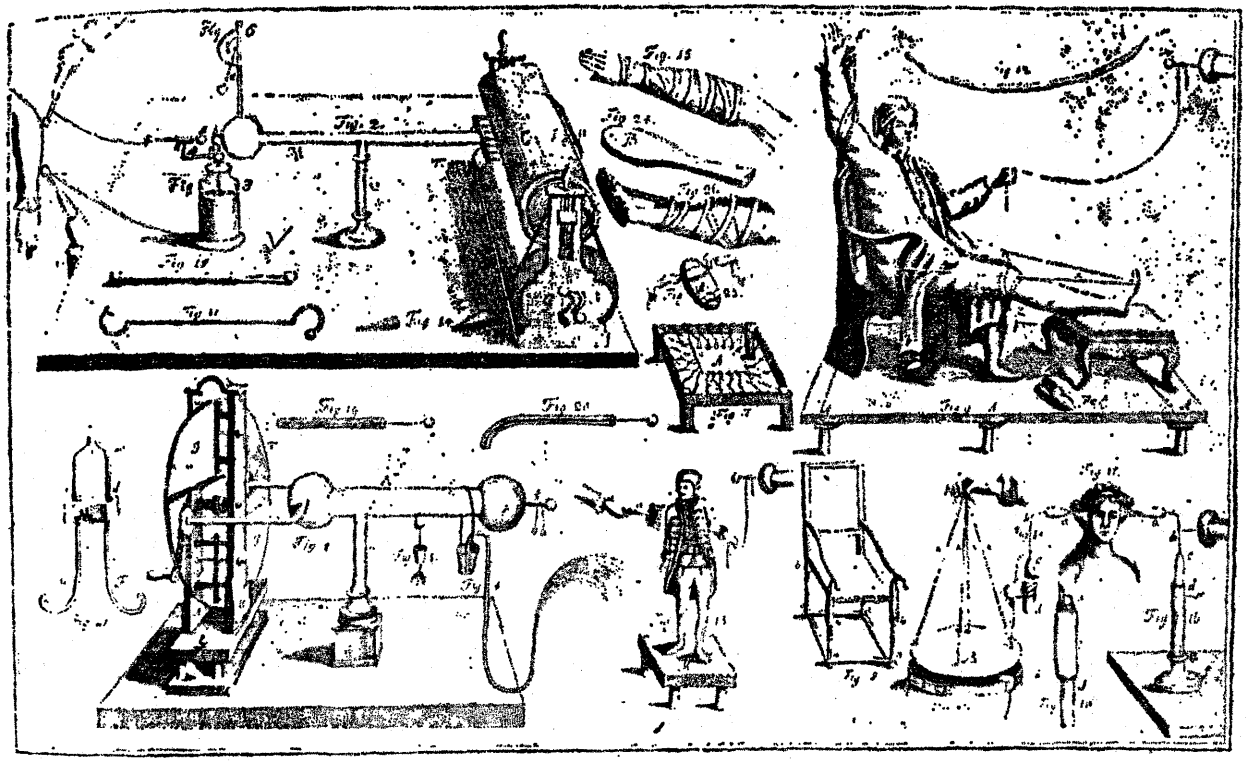

Sl. 7. Kopija slike koja je priložena uz djelo: *Ars electricitatem* ..., a koja prikazuje uređaje i načine liječenja.

U prvoj glavi daje nacrt teorije o elektricitetu. Izlaže poznatu Franklinovu teoriju elektriciteta. Raspravlja o prolaženju elektriciteta kroz različita tijela, te dijeli tijela na vodiče *(conductores)*, poluvodiče *(semiconductores)* i izolatore *(non-conductores)*, te za svaki slučaj navodi niz primjera. Zatim objašnjava simperielektrična i idioelektrična tijela, raspravlja o pozitivnom i negativnom elektricitetu, navodi da je te nazive uveo Franklin. Pored niza drugih pojmova objašnjava i ulogu šiljka, a kratko govori i o atmosferskom elektricitetu. Prije izlaganja teorije o elektricitetu u *Ad lectorem*, je dao iscrpan uvod u kome je izložio svoj put u primjeni elektriciteta u liječenju počevši od svog prvog rada izloženog u *Commentatio*... pa preko upućenog mu prijekora od Tranquillusa i njegova prijatelja do konačno ovog djela u kojem daje cjeloviti prikaz svojih shvaćanja i pokusa s elektricitetom.

U drugoj glavi razmatra djelovanje elektriciteta na ljudski organizam. U vezi s tim navodi niz primjera citirajući literaturu tog vremena. Navodi tri izvora elektriciteta: samo ljudsko tijelo, atmosfera i električne strojeve. Ono što iznosi o prva dva izvora uglavnom je prikaz znanja i shvaćanja tog vremena, dok o elektrostatskim strojevima raspravlja detaljno u četvrtoj glavi.

U trećoj glavi navodi niz najpoznatijih autora koji su pisali o liječenju elektricitetom, a mnoge i citira. Nakon toga daje svoja bogata iskustva u liječenju elektricitetom, formulirana u 12 pravila.

U četvrtoj glavi izlaže o uređajima kojima se služi pri liječenju. Detaljno izlaže o elektrostatskim strojevima *(machina electrica)*, o lajdenskoj boci *(lagena armata)* te o tri vrste elektrometra. Pored električnog stroja sa staklenim valjkom koji je detaljno opisao u prvom djelu, a koristio u Pečuhu, opisuje i električni stroj sa staklenom kružnom pločom *(tabula vitrea)*. I ovdje ističe svoje iskustvo da se u svrhu liječenja mogu upotrebljavati samo veći električni strojevi, jer »manji daju slab električni vjetar, a bolne električne udarce«. U tom smislu daje i uputu da električni stroj sa staklenom kružnom pločom ne smije imati manji promjer ploče od 18 cola. Jastučići koji trljaju ploču ili valjak mažu se Kienmayerovim amalgamom, za koji daje upute kako ga načiniti. Njegovi elektrostatski strojevi su podešeni tako da daju samo pozitivni elektricitet, i on je vršio liječenje samo njime. Misli da je negativni elektricitet opasniji, no ipak i to treba provjeriti. Pozitivni elektricitet dobije tako da pomoću vodiča uzima naboj sa staklenog valjka ili ploče. Na str. 92. daje upute kako pomoću istih električnih strojeva dobiti i negativni elektricitet. Trenjem o staklenu ploču jastučići postaju negativno naelektrizirani, njih treba izolirati i vodičem spojiti s izoliranom metalnom kuglom ili negativni naboj voditi na lajdensku bocu. Za dobivanje električnih udara koristi lajdenske boce. Lajdenske boce koje upotrebljava pri liječenju ne smiju biti suviše velike. Pokusi su pokazali da lajdenska boca ne smije imati veći promjer od 4 cola, a visinu veću od 9 cola, dok je visina staniolne

folije najviše 6 cola. Ako su dimenzije lajdenske boce veće od navedenih, tad ona daje prejake, opasne i bolne udarce. U radu koristi i nekoliko manjih lajdenskih boca. Nakon toga daje detaljan opis elektrometara kojima se služi, a pri opisu daje upute kako ih načiniti, pozivajući se na sliku koja je priložena uz knjigu. Već prema načinu kojim vrši liječenje, koristi jedan od tri opisana elektrometra. Najjednostavniji elektrometar sastoji se od dvije bazgine kuglice koje su pričvršćene na zajedničku lanenu nit i prebačene preko vodiča koji je nabijen. Taj elektrometar u stvari je električno njihalo. Opis tog njihala dan je u gotovo svim priručnicima u kojima se obrađuje elektricitet, a Domin navodi da ga obično nazivaju *Cantonianum*.[88] Za preciznija mjerenja upotrebljava elektrometar zvan *Henlyani*, također električno njihalo koje je pričvršćeno u središtu polukruga koji je podijeljen na dijelove. Kuglicu od bazgine srčike odbija nabijeni vodič, a na skali, koju baždari, veličina kuta otklona pokazuje intenzitet. Na kraju daje detaljan opis elektrometra *Laneanum*, kojim dozira jakost električnog udarca koji daje nabijena lajdenska boca. Taj elektrometar konstruiran je tako da je dodatni dio lajdenske boce s kojom radi. Kugla lajdenske boce prislonjena je uz kuglu elektrostatskog stroja i na taj se način puni. Vanjski oblog lajdenske boce spojen je pomoću vodiča s elektrodom koja se nalazi na izolatoru (ima dršku načinjenu od stakla). Unutrašnji oblog lajdenske boce spojen je s drugom elektrodom (istog oblika kao i prva) preko elektrometra. Vidi sl. 7. na kojoj je lajdenska boca označena Fig 3, a elektrometar koji je na njoj pričvršćen slovima aefc. Dio ae je stakleni valjčić, tako da su metalne kuglice »b« i »c« izolirane. Pomoću metalnog valjčića »f« kuglica »c« može se približiti ili udaljiti od kuglice označene sa »b«. Na taj se način jakost električnog udarca lajdenskom bocom dozira razmakom između kuglica »c« i »b«, između kojih preskače električna iskra. Domin u vezi s doziranjem ovim elektrometrom daje podatke za udaljenost između navedenih kuglica, povezujući te udaljenosti na elektrometru s razmakom elektroda koje su prislonjene na tijelo bolesnika kojem daje električni udarac.

U petoj glavi raspravlja o četverostrukoj upotrebi elektriciteta u liječenju, a o čemu je već pisao u djelu *Commentatio* . . .. Ističe da električna kupka ima najmanje djelovanje te njom treba započeti liječenje, a ako nije dovoljno jedno nabijanje elektricitetom, tad to treba više puta ponavljati. Jakost kupke kontrolira s prva dva elektrometra. Kod električne kupke najvažnije je bolesnika što bolje izolirati. Za dobivanje električnog vjetra koristi elektrodu sa šiljkom. Navodi da je razlika između električne kupke i vjetra u tome što je kod kupke izloženo djelovanju elektriciteta cijelo tijelo, dok je kod električnog vjetra izložen samo onaj dio tijela kojem je primaknut šiljak na određenu udaljenost. Električne iskre imaju

[88] Takav elektrometar prvi je upotrebljavao Canton, te je po njemu dobio ime. U upotrebu je uveden 1753. god. Vidi: M. Gliozzi, citirano djelo, str. 180.

na dva posljednja pečata Zagrebačkog kaptola.[1] Zbog toga se želim ukratko osvrnuti na svakog od tih stranih historika koji se u svojim radovima dotiču, a poneki i opsežnije obrađuju srednjovjekovne pečate Zagrebačkog kaptola.

Josip Koller u posebno zanimljivoj knjizi »Cerographiae Hungariae«[2] daje uz opći opis autentičnih pečata još i opis pečata Zagrebačkog kaptola.

Martin Schwartner, u djelu »Introductio in artem diplomaticam praecipue Hungaricam«[3] i u drugom proširenom izdanju, pridonosi opisu i proučavanju pečata Zagrebačkog kaptola. Od velike je koristi za našu sfragistiku, a posebno za pečate Zagrebačkog kaptola, djelo »Syntagma historicum de sigillis regnum, et reginarum Hungariae«[4] (Budae 1805) mađarskog historika tirolskog podrijetla Georgiusa Praya. Uz tekst o kaptolskim pečatima autor je priložio i slikovni prilog pečata Zagrebačkog kaptola na tabli IV, pod figurom 2 (kod nas tab. VI). János Jerney u svom radu »Zágrábi káptalan«,[5] opisujući istoimeni Kaptol, obraća pažnju i na jedan od njegovih pečata (drugi po redu — op. pis.).

Ovom radu, kao i slikovnom prilogu što ga je dao Carolus P. Peterffy u djelu »Sacra concilia«,[6] potrebno je posvetiti veću pažnju, što ćemo naknadno i učiniti uz samu obradu kaptolskih pečata. Mađarskim historičarima valja u pogledu povijesnog proučavanja srednjovjekovnih pečata Zagrebačkog kaptola pridružiti i dva njemačka imena: prvi je Arnold Ipoly-Stummer, a drugi Karl Lind. I jedan i drugi autor govore o istom pečatu, pa ćemo se pri obradi tog pečata Zagrebačkog kaptola na njih posebno osvrnuti.

Ovaj kratki osvrt na priloge stranih autora iznio sam zbog toga da bi dalje izlaganje u vezi sa srednjovjekovnim pečatima Zagrebačkog kaptola bilo što jasnije i određenije. Još jednom valja upozoriti da oni daju prilično iskrivljenu sliku u kronološkom i likovnom pogledu, zbog čega treba sumnjati u njihovu vrijednost.

Isto tako, njihovi se radovi temelje na činjenicama koje su preuzimali jedan od drugoga, a nitko na arhivskoj građi, koja sadrži vrlo dobro sačuvane kaptolske pečate. Da je bar jedan od njih pregledao dio arhivske građe, koja je sačuvana u obilju, sigurno se ne bi potkrale tako velike pogreške u radovima koje su objelodanili. Vjerovati njihovim rezultatima i osloniti se na njih značilo bi netočno prikazati kronološki slijed pečata Zagrebačkog

---

[1] Ivan Krstitelj Tkalčić, Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae (dalje = M.H.C.Z.), I (1889), str. CXX; II (1894), str. CXVIII.

[2] Joseph Koller, Cerographiae Hungariae, seu notitia de insignibus et sigillis Regni Mariano-Apostolici, Tyrnaviae 1734. Autor ovog djela uz pečat Zagrebačkog kaptola donosi još opis i neke slikovne prikaze kraljevskh, plemićkih, kaptolskih i gradskih pečata.

[3] Ovo Schwartnerovo djelo objelodanjeno u Pešti 1790, posve je slično djelu J. Kollera (Cerographiae Hungariae), te ne donosi nikakvih novih rezultata u prilog pečata Zagrebačkog kaptola. Isto vrijedi i za drugo izdanje (Budae 1802) tog djela, koje je nešto prošireno i kompletnije od prvog izdanja što se tiče opisa pečata ugarsko-hrvatskih kraljeva.

[4] Djelo donosi, osim pečata Zagrebačkog kaptola, još i pečate kraljevstva i kraljevstava, njihove legende, sfragističke formule, kao i mjesto njihova čuvanja.

[5] Magyar törtenelmi. Tar, (dalje = M.T.T.), 1855 sv. II, br. 64, str. 82.

[6] P. Carolus Péterffy, Sacra concilia ecclesiae Romano-Catholicae in regno Hungariae, Viennae 1742, str. 10.

zatim posipa prahom pyrio. Tako načinjeni uređaj spoji s malo prije opisanom baterijom kondenzatora, i to tako da jednu pločicu spoji s vanjskim oblogom, a drugu preko vlažnog konopa od konoplje i metalne niti s otponcem.[92] Ako sad prazni lajdensku bocu (bateriju) tako da otponcem dotakne kuku a pri tome je vlažan konop od konoplje nategnut i visi u zraku, tad bljesne električna iskra i upali prah, a konopac se pri tome prekine. Mislim da ovaj opisani pokus, za koji u navedenom priručniku piše da ga je za korisnu praksu načinio Domin, jasno pokazuje tvrdnju da je Dominov cilj bio ispitivanje svojstava elektriciteta, a svakako i svega onoga gdje se elektricitet može korisno upotrijebiti.

Dominova djela pobudila su pažnju njegovih suvremenika te su često citirana. Tako npr. u priručniku fizike J. Horvatha,[93] koji je izdan 1807. i nepromijenjen 1819. god., na str. 465. čitalac se upućuje da pogleda predivno Dominovo djelce *Commentatio altera de electricitate medica,* izdano u Pešti 1793. godine kao i djelo izašlo 1796. god. pod naslovom *Ars electricitatem* ... Dominova djela iz područja primjene elektriciteta u liječenju navodi i poznati pisac priručnika M. Pankl[94] u III knjizi, u raspravi o djelovanju elektriciteta na živa bića. Za bolje poznavanje tog pitanja on između nekoliko rasprava preporučuje i Dominovu *Dissertatio de electricitate medica.* Interesantno je da ne navodi ni mjesto, ni godinu izdanja, a ni naslov djela ne navodi točno. Kao literaturu za područje primjene elektriciteta u medicini i Dominov nasljednik na sveučilištu u Pešti A. Tomtscanyi[95] u svom priručniku fizike na str. 457. navodi Dominovo djelo *Ars electricitatem* .... Iz ovih nekoliko podataka može se zaključiti da je Dominov rad bio poznat i cijenjen, a u najpoznatijim priručnicima fizike tog vremena rado citiran. No ne samo to, on je utjecao i na druge da izvode slične pokuse. Spomenut ću ovdje podatak iz jednog dnevnika osječkih franjevaca[96] u kojem 1813. god., prilikom smrti direktora osječke gimnazije i franjevačkog gvardijana Antuna Rescha, stoji zapisano da je on u Osijeku od 1789. do 1804. godine bio profesor prvog humanističkog razreda, da se osobito zanimao za fiziku i da je koristio električni stroj *(machina electrica)* i njime liječio slijepe, gluhe, bolesnike sa zgrčenim udovima, a i razne druge bolesti. Ova podatak navodim zato što je poznato da je u to vrijeme Osijek bio dobro povezan s Pečuhom u kojem je od 1786. do 1792. svoje pokuse liječenja elektricitetom vršio Josip Domin. Pretpostavljam da je ovaj rad

---

[92] Otponac *(explosor)* je naprava za pražnjenje lajdenske boce.

[93] J. Horvath, *Elementa physicae,* Budim 1819. god.

[94] M. Pankl, *Compendium institutionum physicarum editio tertia, Pars III,* Budae 1795, glava VIII.

[95] A. Tomtsanyi, *Institutiones physicae,* Pesthini 1823. *editio secunda, De electricitate medica.*

[96] J. Bösendorfer, *Diarium sive prothocullum venerabilis conventus s. crucis Inventiae Essekini intra muros ab anno 1686. usque ad annum 1851.* Starine JAZU, knjiga 35, Zagreb 1916, str. 142.

osječkog profesora Antuna Rescha bio pod utjecajem Josipa Domina. Ovu pretpostavku potvrđuje i podatak koji navodi Domin u *Ars electricitatem* na str. 112. kad citira pismo svog prijatelja M. Slatkovicha iz Sombora u kojem je opisano uspješno liječenje jedne mlade bolesnice iz Sombora. Liječenje je vršeno u Pečuhu 5. kolovoza 1790, a citirano pismo je iz travnja 1793. god.

Iako je Josip Domin razvio zavidan znanstveni rad na ispitivanju svojstava elektriciteta i njegova djelovanja na ljudski organizam, a i ostalim područjima, taj njegov rad nije imao onaj utjecaj na znanost Zagreba koju bi imao da je Domin živio i radio u Zagrebu. Vrlo je čudno da je Domin samo jedno od svojih brojnih djela objavio u Zagrebu, i to u tiskari Trattnerna 1789. god. (objavio je svoje prvo djelo iz područja primjene elektriciteta u liječenju), i da je taj rad, koji mnogi znanstvenici tog vremena hvale i cijene, upravo u Zagrebu, bez nekih argumenata i vrlo grubo napao profesor zagrebačke Akademije Anton Kukec. Iako mu je Domin ubrzo vrlo smireno odgovorio i argumentima pobio njegove optužbe, te mu činom Kukeca nije uopće poljuljan ugled (poslije toga je ubrzo postao profesor sveučilišta u Pešti), ipak je to možda jedan od razloga što Domin ostale svoje radove ne objavljuje u Zagrebu[97] i što poslije toga, pa sve do konačnog preseljenja u Zagreb 1801. god., nije prisnije vezan sa zagrebačkom Akademijom. Pored toga vrijedi dodati da Anton Kukec za vrijeme svoga rada na zagrebačkoj Akademiji, osim već spomenutih pamfleta, nije objavio ni jedan drugi rad iako je predavao fiziku više od 20 godina. Interesantno je da u tezama koje su na disputama branili studenti zagrebačke Akademije, počevši od 1798. (poslije odlaska Kukeca) nalazimo i o primjeni elektriciteta u liječenju. U tim tezama[98] navodi se korisnost, a zatim se raspravlja o načinima liječenja gotovo na isti način kako je o tome pisao i Domin, ali se ime Dominovo ne spominje.

U radu o elektroterapeutskim djelima Josipa Domina, Alfred Schmid ističe da je on prvi u Jugoslaviji primijenio elektricitet u liječenju, a originalan je bio u tome što je konstruirao različite elektrode kojima se služio u liječenju.

Na kraju da se vratim mišljenju Luje Thallera, koji tvrdi da je djelo *Commentatio in electr. medicam...* prva znanstvena rasprava iz tog područja objavljena u Zagrebu, i da istaknem njegove riječi kojim završava raspravu u već citiranom članku u zagrebačkim Novostima: »Mislim da to zaslužuje da se ne zaboravi.«

---

[97] U Sveučilišnoj biblioteci (Odjel za rijetkosti) na kartici *Positiones ex agrorum, et pratorum cultura, per J. F. Domin* navedeno je da je tiskano u Zagrebu 1779, međutim to je pogrešno jer na knjižici koja se nalazi pod tim brojem piše Jaurini 1779. Tako da je vjerojatno *Commentatio...* jedino Dominovo djelo tiskano u Zagrebu.

[98] U Odjelu za rijetkosti Sv. bibl. u Zagrebu, pod sign. R II F — 8° 1250, u uvezu ima nekoliko tiskanih teza koje su na ispitima branili studenti zagrebačke Akademije. Teze su iz godina 1798, 1803, 1804. i 1807. Naslov na navedenim tezama je *Tentamen publicum ex physica...*

c) *Lampadis electricae...*

U Pešti je 1799. godine tiskano posljednje Dominovo djelo, pod naslovom: *Lampadis electricae optimae notae descriptio eaque utendi ratio* isto djelo preveo je na njemački jezik profesor u Budimu Ludwig von Schedius, te je u tom prijevodu objavljeno 1800. godine. Djelo ima 23 stranice, a sadržaj je podijeljen u 13 točaka. Kao što se vidi i iz samog naslova, u tom djelu daje opis električnog upaljača najboljih osobina koji je konstruirao. Odmah na početku rada podsjeća da je o plinsko-električnim upaljačima pisao u djelu *Dissertatio physica...*, izdanom u Győru 1784. god. Tada je, na str. 143, pod naslovom *Lampas aero-electrica* pisao o mogućnosti da se električnom iskrom zapali plin vodik, spomenuo je Voltine pokuse i dao opis upaljača koji je konstruirao Ingenhousz, a koji je nastojao poboljšati.

Novi upaljač koji je sad načinio Domin radi na novom principu. Dok je kod prethodnog iskre davao elektrofor, ovaj novi upaljač ima staklenu kružnu ploču koja rotira, tare o jastučiće premazane amalgamom i tako proizvodi električne iskre. Domin nadalje nabraja i daje opis dijelova, objašnjava kako ploča tare o jastučiće i kako se pokreće. Opisuje vodiče kojima se elektricitet vodi do određenog mjesta, a zatim daje opis ostalih dijelova. U nastavku objašnjava kako se električni upaljač priprema za rad, kako se njime pale svijeće i gdje se sve može upotrijebiti.

Princip rada upaljača najlakše možemo shvatiti iz slike koja je priložena na kraju rada (sl. 8). U boci koja je na slici označena sa »M« stvara se vodik koji se dobiva tako da se komadići željeza preliju otopinom sumporne kiseline. Vodik se iz boce »M« upuhuje u recipijent »A«, koji je prije toga bio ispunjen vodom. Vodik potiskuje vodu u sfernu posudu označenu sa »B«. To se moralo tako raditi da se vodik ne bi pomiješao sa zrakom, jer bi inače nastao eksplozivni plin praskavac. Ispod recipijenta u kojem se nalazio vodik, nalazi se valjkasta kutija u kojoj se nalazi uređaj za proizvođenje električnih iskara. Okrugla staklena ploča pokreće se elastičnim perom, rotira i tare o jastučiće premazane amalgamom. Električni naboj odvodi se do mjesta gdje se nalazi pipac koji, kad se otvori, kroz otvor na cijevi »p« pušta vodik. Ako se istovremeno povlačenjem konopca »g« stavi staklena ploča u pokret, tad kod izlaza plina između vodiča »s« i »t« preskače električna iskra i zapali vodik. Ako se na to mjesto stavi svijeća, tad je vodik koji gori zapali.

Domin zatim daje opis i takvog upaljača kod kojeg se jednim pokretom otvara pipac za istjecanje vodika i istovremeno stavlja staklena ploča u pokret.

Ovaj Dominov rad izazvao je veliku pažnju njegovih suvremenika. Izrađeni primjerak električnog upaljača nalazio se u zgradi Sveučilišta i mogao se po određenoj cijeni nabaviti. Kolik je bio inte-

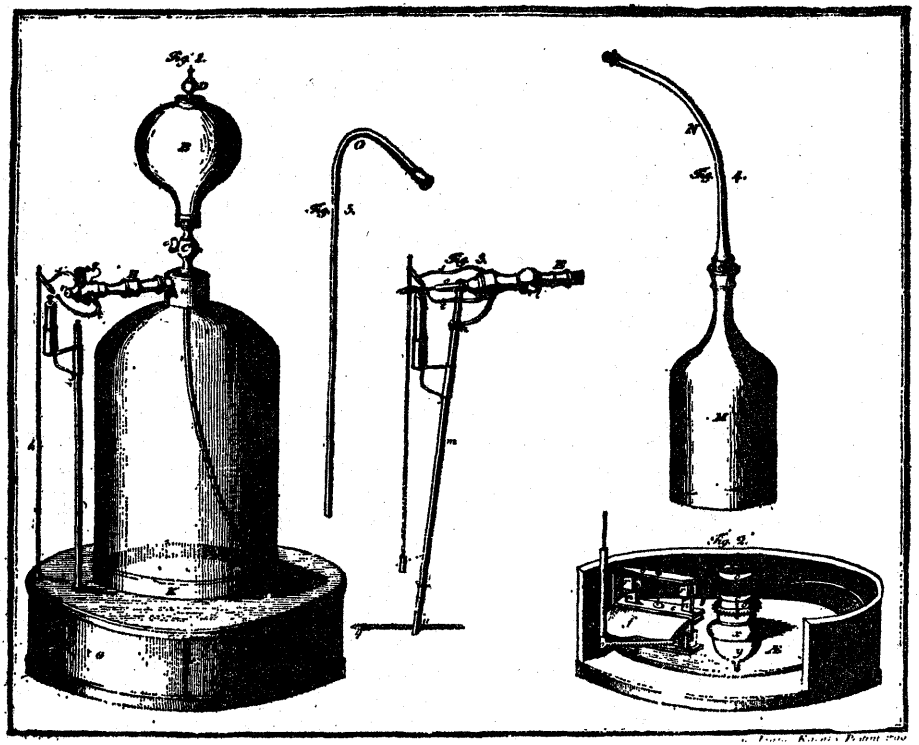

Sl. 8. Kopija slike plinsko-električnog upaljača i njegovih dijelova, koja je priložena uz djelo *Lampadis electricae*...

res za taj Dominov tehnički pronalazak vidi se i po tome što je djelo prevedeno i na njemački jezik, a taj Dominov rad spominjan je i kasnije u literaturi, npr. u Horvathovu[99] priručniku piše o upaljačima plinsko-električnim, te autor upućuje na Dominovo djelo *Lampadis*....

U svom radu Domin se isticao u vještini izvođenja pokusa, bez kojih bi znanost koju je predavao i izučavao bila bez smisla, te je uvijek imao velik broj gledalaca i obožavalaca koji su u mnogim prilikama od njega tražili savjet.[100] U mjestima gdje je bio profesor obogatio je mehaničko-fizikalnu zbirku novim instrumentima i izvodio nove pokuse. Kao rezultat eksperimentalnog rada nastao je i njegov upaljač, koji je u to vrijeme predstavljao izvrsno tehničko rješenje, te je imao i širu praktičnu upotrebu.

[99] J. Horvath, *Elementa physicae*, Budae 1819, str. 431.
[100] F. Klohammer, *Oratio qua viro erudifissimo J. F. Domin*, Zagreb 1819.

tom obiteljskom arhivu. U tom spisu, bez naslova i datuma, na kraju s potpisom autora, Domin raspravlja o tome kako utvrditi da li je neko vino pravo ili umjetno.

Navodi da neki vrše ispitivanja vina pomoću staklene cjevčice koju pune vinom koje ispituju i drže začepljenu prstom sve dok je ne urone u čašu s vodom. Ako prst uklone, tad se vino u cjevčici ili spusti ispod nivoa vode ili ostane iznad. Tvrde da je u prvom slučaju vino umjetno, a u drugom čisto. Domin pobija tu tvrdnju, navodeći da je — mjereći specifičnu težinu čistog tokajskog vina — ustanovio (pomoću *pyri vitrei)* da je za neka od navedenih vina specifična težina bila veća od specifične težine vode, dok je npr. za tokajsko vino ordinarii iz godine 1790. specifična težina bila manja od specifične težine vode. Mjerenje je izveo u mjesecu listopadu 1793. god., a sve rezultate mjerenja dao je u tablici. Sva mjerenja obavljao je na istoj temperaturi (62°F). U tabeli je prvo dao specifičnu težinu kišnice ... 1,000, a zatim za nekoliko vrsta tokajskog vina: Essentia, Ausbruch, Maszlas, muscati i ordinarii. Za već spomenuto vino ordinarii iz 1790. god. specifična težina je 0,991, a za isto vino iz godine 1792. iznosi 1,013. Ispod tabele daje podatke i za još neke druge vrste vina, npr. za crveno vino budimsko iz 1795. god. 0,999, ovo posljednje mjerenje je izvršio 3. listopada 1795. god. te je to vjerojatno i vrijeme kad je taj spis završio.

Navedena mjerenja i podaci dobiveni mjerenjem služe mu kao dokaz za navedenu tvrdnju, naime da li je vino pravo (čisto) ili umjetno ne može se suditi na osnovi specifične težine vina, tj. u usporedbi s vodom.

I ovaj rukopis još jednom pokazuje raznolikost Dominovih interesa kao i njegove istraživalačke sposobnosti, a i već istaknutu težnju da se ne zadovolji onim što drugi o nečemu tvrde bez dokaza, nego da svaku pojavu detaljno ispita, a ako je ikako moguće, da je provjeri pokusom. Samo da napomenem da je njegova tvrdnja u skladu s današnjim znanjem, jer se na osnovi specifične težine vina ne može zaključiti da li je vino pravo ili ne. Još i danas je pitanje umjetnih vina aktualno, a analiza se vrši polarizatorskim ispitivanjem.

5. ZAKLJUČAK

Hrvatski fizičar 18. stoljeća Josip Franjo Domin postigao je značajne rezultate kao autor više rasprava koje su u njegovo vrijeme bile vrlo poznate i cijenjene te u literaturi tog vremena često navođene i citirane.

Među prvima je u tadašnjoj Hrvatskoj i Ugarskoj obavljao pokuse s napravama za let, tj. zračnim balonima, o čemu je i pisao. Prvi je na tom području, a vjerojatno i na širem području današnje Jugoslavije, primjenjivao statički elektricitet u liječenju, i ispitivao njegovo djelovanje na žive organizme. O tome je pisao u četiri knjižice,

koje su znatno utjecale na razvoj znanosti na navedenom području. Iako nije bio samouk nego je nastavio znanstveni rad u to vrijeme najpoznatijih fizičara i liječnika Evrope, ne može mu se osporiti da je znanje iz tog područja i proširio. Kao fizičaru cilj mu je bio ne samo liječenje nego i upoznavanje novih svojstava elektriciteta. Radeći na tom području došle su do punog izražaja njegove sposobnosti izvođenja pokusa, što je do njega posebno u Hrvatskoj bilo zanemareno. Kao rezultat eksperimentalnog rada je i njegov plinsko-električni upaljač.

Za njegov stav kao fizičara karakteristična je rasprava *Sono campanarum* ..., u kojoj, koristeći svoje poznavanje znanosti tog vremena, pobija u to vrijeme vrlo raširenu zabludu da se zvonjavom zvona (zvukom) mogu otklanjati munje.

U svom profesorskom radu koristio je u to vrijeme najpoznatiju svjetsku literaturu i priručnike koji su bili napisani u duhu Newtonove i Boškovićeve filozofije i fizike, a te priručnike preporučivao je i ostalim profesorima na tadašnjim akademijama.

Iako se njegovi radovi i djela spominju u priručnicima fizike još početkom 19. stoljeća, u narednom periodu je potpuno zaboravljen. Početkom ovog stoljeća ponovo ga otkrivaju Lujo Thaller i Đuro Körbler, te od tada više znanstvenika proučava njegov život i rad. Otada o Dominu nalazimo nekoliko napisa. Leander Brozović je nastojao da upotpuni Dominovu biografiju, a Alfred Schmid je analizirao Dominove elektroterapeutske radove. Oba napisa objavljena su u časopisu Centaurus, Copenhagen 1951. godine, na njemačkom jeziku.

Procjenjujući znanstveni doprinos J. F. Domina, ne možemo ga svrstati u red velikih svjetskih fizičara, no moramo konstatirati da je njegov doprinos i utjecaj u okviru tadašnje Hrvatske i Ugarske u vremenu u kojem je živio bio velik.

IVAN ERCEG

POLOŽAJ I OBVEZE POKUPSKIH, GORSKOKOTARSKIH I VINODOLSKIH KMETOVA U SVJETLOSTI URBARIJALNIH REGULACIJA (1775—1780)

UVOD

Različiti su motivi i činioci uvjetovali da je Bečki dvor u drugoj polovici 18. stoljeća počeo intenzivnije provoditi *reforme* na području čitave Monarhije. Bile su one determinirane ne samo društvenim razvitkom, koji je doduše bio lagan, već potrebama koje je taj razvitak sobom donosio kao i nastojanjima Dvora da što brže izgradi i afirmira apsolutnu monarhiju i sve one gospodarske i političke institucije i odnose koji su bili tijesno vezani uz njeno nastajanje.

Teritorij tadašnje feudalne Hrvatske bio je relativno rano uvučen u opći plan dvorskih reforma; bilo je to uvjetovano samim njegovim smještajem, a zatim povijesnim razvitkom i ulogom staleške Hrvatske u okviru Austrijske Monarhije.

Najduže i najsporije su se provodile *urbarijalne reforme* na inokosnim privatnim, crkvenim, komorskim i državnim zemljoposjedima, dakle u poljoprivredi. Njihova primjena i konkretizacija ovisila je o nizu društvenopovijesnih odnosa i o različitim prirodnim elementima. Stoga konkretni učinci reforma nisu bili posvuda jednaki. U tom pogledu tadašnja Hrvatska pruža šarenu sliku. Međutim, ovaj put ćemo se ograničiti samo na neka mjesta pokupskog, gorskokotarskog i vinodolskog područja.

Iz sačuvane se arhivske građe razabire da je uređivanje odnosa između feudalne gospode i kmetova u poljoprivredi bio dugotrajan i složen posao. Valjalo je za to izvršiti mnogobrojne izvide i izmjere zemljišta, saslušati mnoge kmetske predstavnike i gospoštijske ofi-

cijale, utvrditi i usporediti autentičnost mnogih dokumenata, upoznati neke odnose i običaje života; nadalje moralo se štošta tokom rada ispraviti i poravnati, zatim opskrbiti zainteresirane stranke odgovarajućim ispravama o njihovim pravima i obavezama itd.[1]

Područje o kojem je riječ može se s obzirom na uvođenje urbara i konkretnu primjenu urbarijalnih propisa (uvjetno) podijeliti u dvije regije: u prvu se regiju mogu ubrojiti sva privatna vlastelinstva i komorsko dobro Čabar,[2] na kojima su uglavnom bili uređeni odnosi između kmetova i feudalaca u duhu i smislu opće urbarijalne regulacije; u drugu pak regiju spadaju sva komorska, odnosno državna imanja u Gorskom kotaru i Vinodolu, gdje su zadržani, u većem broju mjesta, uz izvjesne korekcije raniji pravni propisi. Ogledajmo sada najprije primjenu urbarijalnih propisa i reguliranje kmetsko-feudalnih odnosa na inokosnim vlastelinstvima.

---

[1] Dokumentacija kojom su se u svakom selu najprije utvrđivali kmetsko-feudalni odnosi, a zatim uređivali, bila je za ono vrijeme opsežna i iscrpna. Navest ćemo ovdje glavne urbarijalne dokumente, kojima su se obično dodavali i drugi različiti spisi:

1. *Examen ad novem puncta interrogatoria*
2. *Conscriptio fundorum sessionalium et titulo sessionalium possessorum*
3. *Conscriptio exstirpaturarum*
4. *Conscriptio vinearum*
5. *Inductio mensurae posoniensis*
6. *Promulgatio punctorum generalium prohibitorum*
7. *Classificatio locorum et constitutivi sessionis ejectatio*
8. *Discussio contractuum, privilegiorum et urbariorum ante regulationem urbarialem praevigentium*
9. *Praeparatio urbariorum*
10. *Praeparatio tabellarum sessionalium et constitutivi sessionalis assignatio*
11. *Publicatio urbariorum*
12. *Confectio testimonalium litterarum super executione urbariali*

Dodajmo k tomu da je vrhovni nadzor nad provođenjem opće urbarijalne regulacije u Hrvatskoj bilo isprva povjereno savjetniku Neuholdu, a zatim Ivanu Bachu. Bach je bio kraljevski komesar i u tom poslu imao je meritornu riječ. On je pomoću županijskog činovništva obavio sve pripreme i izvršio uvođenje urbara (Urbaria Comitatus Severinensis skraćeno = Urbaria CS; fasc. 254—269; Consilium Locumtenentiale Regni Hungariae skraćeno = CLRH, serija IV fasc. 55—60 — Državni arhiv Zagreb skraćeno = DAZ; Milivoj Vežić, Urbar hrvatsko-slavonski, Zagreb 1882, str. 3—145).

[2] Čabarska gospoštija bila je godine 1747. izlučena iz ostalih komorskih imanja u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru te podvrgnuta upravi idrijskog OBERBERGAMTA, a preko ovoga Dvorskoj komori za novčarstvo i rudarstvo. U vrijeme uvođenja opće urbarijalne regulacije razvila se među nadležnim i zainteresiranim upravnim organima diskusija ne samo o uređenju kmetskih odnosa prema gospoštiji već i o samom statusu gospoštije. Ta se raspra završila najgore za same kmetove, jer su njihove obaveze prema gospoštiji uređene kao kmetova na privatnim imanjima, i tim bijahu lišeni onih olakšica koje bi imali da se s njima postupalo kao s ostalim kmetovima na komorskim imanjima.

Primjena opće urbarijalne regulacije na privatnim inokosnim zemljoposjedima

Pri uređivanju kmetsko-feudalnih odnosa u smislu opće urbarijalne regulacije išlo se od utvrđivanja i valorizacije materijalne osnove — zemljišta kmetova, zatim na odmjeru raznovrsnih podavanja koja su oni morali davati za iskorišćivanje zemljišta.

Rezultat se toga uglavnom vidi u urbarijalnoj tabeli *(tabella urbarialis)*. U njoj su našli svoje mjesto ne samo svako selo i zaselak već i svaki kmet sa svojim sesionalnim zemljišnim fondom i njemu odgovarajućim podavanjima.

1.

SESIONALNO ZEMLJIŠTE

Zemlja, dakle, kao temelj *(fundus)* povezuje kmetove i feudalce i zbog nje nastaju među njima različiti odnosi.

Na području inokosnih vlastelinstava zemljište je, s obzirom na bonitet, položaj i dr., razvrstano u četiri klase, od kojih je svaka sadržavala ovo:[3]

I. klasa	— oranice 12 rali	sjenokoše	5—7—9 kosaca
II. klasa	— oranice 14 rali	sjenokoše	7—9 kosaca
III. klasa	— oranice 16 rali	sjenokoše	7—9 kosaca
IV. klasa	— oranice 18 rali	sjenokoše	9 kosaca

To bijahu bitni elementi za utvrđivanje kmetskog selišta *(sessio colonicalis)*. Ali pri utvrđivanju i valorizaciji sesije podavanja i dr. moralo se voditi računa o nizu pogodnosti i nepogodnosti *(beneficia et maleficia)* karakterističnih za svako selo.[4] Time je otpala mehanička primjena urbarijalnih propisa, ukazivalo se sve više na važnost realnih elemenata i običaja terena, čija je vrijednost u konkretnim slučajevima ovisila o stavu i ocjeni jednog ili više županijskih ili zemaljskih povjerenika. Na taj su način opći urbarijalni propisi kod uređivanja kmetsko-feudalnih odnosa služili povjerenicima, komisijama, županijama kao okvir unutar kojeg su se kretali.

Selište kao osnovna ekonomska, pravna i računska jedinica sastojalo se od intravilana i ekstravilana.

Intravilan je obuhvaćao kuću, gospodarske zgrade, dvorište, vrt i zemljište okućnice u širem smislu.

Ekstravilan je obuhvaćao oranice, sjenokoše, a ponegdje grmlja, kolosijeke i ponešto vinograda.

---

[3] Urbaria CS, fasc. 254—269; CLRH, fasc. 55—60 — DAZ.

[4] Coroly Pauly, Constitutio rei urbarialis Regni Hungariae, II, III, Vienne 1817, str. 410—412.

Oboje su tvorili *sesionalni konstitutiv* (»odluchenye szelischa«). Sesionalni konstitutiv mogao je biti puna sesija (8/8) ili alikvotni njen dio (1/8, 2/8, 3/8, 4/8, 5/8, 6/8, 7/8). Adekvatno tim zemljišnim, odnosno selišnim veličinama mjerila se i gospodarska moć kmetova. Bilo je među njima onih koji su posjedovali cijelo selište, polovicu ili samo jednu osminu, ali je bilo i takvih koji nisu imali ni te najmanje količine, npr. inkvilini, koji su obično posjedovali kućicu (i ponešto zemlje), a subinkvilini nisu imali ni to. Imovinski su, dakle, kmetovi bili vrlo diferencirani. Nije to bila homogena klasa.

Na selištu — kao eksploatacijskoj zemljišnoj jedinici — bila je proizvodnja mješovita; kmetovi su za uživanje i iskorišćivanje selišta morali davati u ovom ili onom obliku *rentu* zemljovlasnicima. Podložnici su bili veoma zainteresirani za nedjeljivost selišta i davali su žestok otpor svakom pokušaju njegova umanjivanja. To je posve razumljivo jer je selište tvorilo *bitnu* osnovu njihove materijalne egzistencije. U tome ih je, direktno ili indirektno, podupirala i država, jer se samo od rustikalnog zemljišta (u koje je ulazila sesija) plaćala kontribucija. Umanjivanje toga zemljišta značilo je i umanjivanje same državne kontribucije. Ona je upravo provodila reforme ne samo da bi to spriječila već i da bi uvećala sumu kontribucije. Ni feudalci nisu išli na umanjivanje sesija ako ih nisu mogli rentabilnije eksploatirati u vlastitoj režiji.

U okviru prve regije (Pokupja i dijela Gorskog Kotara) nalazilo se (prema nepotpunim arhivskim podacima)[5] više od 1720 sesija (od kojih je više od polovice uvršteno u drugu klasu). Bijahu one rasute po mnogobrojnim selima i zaseocima, a posjedovali su ih slijedeći vlasnici i suvlasnici:[6]

	Posjeduje čitavih sela i zaselaka	Drži kao suposjednik sela i zaselaka
Apokjana Terezija, gospa	3	2
Auersperg Aloizije, grof	3	—
Batthyan Teodor, grof	132	6
Bonacci Ivan, gospon	1	3
Busić, gospon	—	1
Čabarska gospoštija (Komora)[7]	26	4
Čačković Ivan, gospon	—	1
Čavić Ostoja	1	—
Dolovac Franjo, plemićki sudac	1	2
Gojmerec, gospon	—	1

[5] Omanji broj spisa vjerojatno je negdje zaturen ili izgubljen.
[6] CLRH, fsac. 55—60 (»Connotatio universorum locorum . . .«) — DAZ.
[7] Bilješka 2.

	Posjeduje čitavih sela i zaselaka	Drži kao suposjednik sela i zaselaka
Grličić Nikola, general	5	6
Hranilović Ivan, gospon	—	3
Ivančić Juraj (kasnije njegova udova), podžupan	—	7
Jelačić Dižma, kapetan	6	2
Juarić Marija, gospa	—	1
Keglević Julija, grofica	7	2
Kovačić, gospa	1	—
Kulmer Pavao, barun	2	1
Kušević, kapetan	1	—
Lovinčić Ivan, gospon	4	2
Oršić Krsto (kasnije Ivan), grof	16	—
Ožegović Franjo, gospon	4	2
Patačić Franjo (kasnije njegova udova), grof	12	5
Petazzy Adelmo, grof	8	17
Plantić Elizabeta, gospa	—	2
Pozariliana de Pozzy, gospa	—	7
Prešern, kapetan	—	1
Raizner ud. Josipa, gospa	—	1
Szilly Emerik (kasnije njegova udova), kapetan	2	5
Škrgatić Ivan, kanonik	1	1
Škrlec Ivan, gospon	—	2
Upravitelj Sv. Križa	1	—
Vojković Ana, gospa	12	15
Zdenčaj Adam, kapetan; Ivan, gospon	4	8
Zebić Antun, gospon	—	1
Župnik bosiljevački	1	4
Župnik lipnički	—	4
Župnik novigradski	1	1

S obzirom na velike razlike među pojedinim selima i zaseocima ovaj pregled pruža samo približnu sliku o gospodarskoj moći pojedinih zemljovlasnika, odnosno suvlasnika. Ipak, on je prikladan da se odmah uoči u čijim se rukama nalazio najveći dio zemljišta i za koga je radio najveći broj kmetova. Udara nadalje u oči i socijalna diferencijacija među zemljovlasnicima i suvlasnicima, za-

on je na kraći ili duži rok morao svoje gospodarske poslove prepustiti neizvjesnosti i stihiji vremena. Zbog toga je za nj redovno nastajala nenadoknadiva šteta. Po privremenom hrvatskom urbaru (1755) to nije bilo *dopušteno.*[11] Međutim, po općoj urbarijalnoj regulaciji bilo je dopušteno da feudalac može za vrijeme kosidbe, žetve, oranja, »velikih drev szechenya« (Delnice) »y potreboche rude« (Čabar — Gerovo — Prezid) — uzeti *dvostruki* broj (»vu duplom«) *robotniku.*[12] To je najnegativnija odredba u općoj urbarijalnoj regulaciji.

Osim te robote bio je cijeloselac (sesionalist) obavezan godišnje dati jednu dugu vožnju *(longa vectura),* zatim je bio dužan ići tri dana u lov na tamanjenje divlje zvjeradi *(ad feras rapaces exstirpandas)* za račun feudalca.[13]

Mogao je kmet mjesto robote, ako je na to pristao feudalac (»slobodna pogodba«), dati novčani ekvivalent, i to za jednu voznu robotu 20, a za jednu ručnu 10 kr.[14]

b) *Devetina.* Devetina se ubirala s plodonosnog sesionalnog zemljišta, izuzevši ono zemljište koje je doznačeno kao dopuna i izravnanje sesije, odnosno njenih dijelova.[15] Ubirala se pak ona od svakojakog zemljinog uroda *(ab omnibus terrae nascentiis,* »von allen Erdgewächsen«)[16] osim povratnog bilja intravilana *(exceptis hortensilibus intravillanis).* Devetina se još davala od priploda blaga *(foetus animalium),* janjadi, jaradi, pčelaca, a ponegdje i od »odojkov« (Delnice, Gerbalj).

Osim načlnih urbarijalnih odredaba uzimali su se u obzir pri utvrđivanju, a napose pri ispunjavanju podavanja od naturalija i priploda stoke, u tom pogledu zatečeno faktično stanje u pojedinim mjestima, običaj *(consuetudo)* i najnoviji dogovori između feudalaca i kmetova. To bijahu skoro odlučne okolnosti i elementi, o kojima je ovisilo hoće li se u nekom mjestu davati devetina (ili desetina), hoće li se ona davati u snopovima ili u zrnju, hoće li se mjesto nje dati ekvivalent u roboti ili u novcu itd.

Dok su feudalci u nekim mjestima (Bogovci, Drenovci, Hlapnik, Kunić, Mrzljaki, Stankovci i dr.) što zbog običaja a što dogovorom pristali da im kmetovi mjesto devetine daju 24 dana ručne robote od cijele sesije, oni ipak nisu prihvaćali novčani ekvivalent za devetinu u plodovima, i to, po našem sudu, zbog slijedećih razloga:[17] bio je, naime, priličan broj feudalaca koji su dobivali toliko viktualija s naslova devetine da su samo mogli podmiriti svoje vlastite

[11] Vežić, o. c. str. 66.
[12] Urbarijalni spisi Sjevernojadranskog instituta u Rijeci.
[13] Urbar (prema latinskoj verziji) III/12, 17.
[14] Vežić, o. c., str. 96. (60 krajcara = 1 forint, bilješka 27).
[15] Urbar I/3.
[16] U nastojanju da se unaprijedi uzgajanje kukuruza, u pravilu, od njega je bilo zabranjeno ubirati devetinu.
[17] Urbaria CS, fasc. 260—261.

potrebe, oni pak koji su imali viškove, više im se isplatilo koristiti tadašnju žitnu konjunkturu, zatim izbijati diferencijalnu rentu s obzirom na geografski smještaj njihovih imanja negoli primati za kraći ili duži rok fiksiranu sumu novca (po sesiji 4 f.), kojemu je i onako vrijednost uslijed inflacijskih tendencija bivala iz dana u dan manja.

Ovamo još ide davanje devetine od *konoplje i lana*, ili da umjesto toga cijeloselac oprede šest funti gospodareva prediva. U pravilu se posljednje vršilo samo onda ako na selištu nije uspijevala konoplja i lan. Feudalci su radije primali predivo nego devetinu konoplje i lana. Kmetovi su, naprotiv, ako su već tu daću morali dati, radije davali devetinu od konoplje i lana negoli predivo. Oni su obično s velikim ogorčenjem preli gospodarevu pređu, odupirali se tom poslu, jer su feudalci kod toga vršili kojekakve zloupotrebe. Zbog toga su se kmetovi vlastelinke Hranilović iz Modruš-Potoka žalili da njihove žene provedu po sedam tjedana kod kurije na *predenju* pređe i obavljanju drugih poslova.

c) *Godišnji činž (census annuus)*. Osnova godišnjem činžu je intravilan i kuća bez obzira na postojanje ili nepostojanje ekstravilana uz njih. Njegov iznos bio je 1 f. godišnje od svakog intravilana, a plaćao ga je i kmet (bez obzira na veličinu sesije) i inkvilin, i to u dva obroka, o Đurđevdanu (24. IV) i Miholju (29. IX).

d) *Drvarija (lignatio)*. Za uživanje drvarije, odnosno za besplatno dobivanje ogrjevnog i građevnog drva iz feudalčevih šuma bijahu kmetovi dužni sjeći i voziti drvo feudalcima. Morali su inkvilini sjeći drva, a svaki sesionalist dovesti jedan hvat (ostali u razmjeru svojega posjeda sjeći ili voziti) na feudalčev dvor ili tamo gdje bi se označilo u okviru vlastelinstva. Ako se zbog bilo kojih razloga nisu koristili drvarijom iz feudalčevih šuma, ta je obaveza za kmetove otpadala, bez obzira u kojem su razmjeru posjedovali sesionalno zemljište.

U to vrijeme pada komercijalnost drveta na našem prekosavskom teritoriju. Koliko Dvor, toliko i pojedini feudalci sve više pokazuju interes za šumski fond. Uslijed toga kmetovi teže dolaze do tzv. industrijskog drveta (drvo za ugljen, gospodarska oruđa, trgovinu i drugo).[18]

e) *Prinos za kuhinju (census culinarius)*. To podavanje ima svoju osnovu u sesiji. Svaki je naime cijeloselac morao dati godišnje jednu holbu masla, dva pileta, dva kopuna i dvanaest jaja. Sve se to moglo otkupiti za 48 kr. Maslac je mogao izostati ako feudalac nije dao dovoljno paše za kmetovu stoku. S naslova te daće davalo je još 30 sesija zajedno jedno tele ili relutum od 1 1/2 f. (3 kr. po sesiji).[19]

[18] Stjepan Frančišković, Razvoj šumskog gospodarstva u zapadnohrvatskom visočju, Anali za šumarstvo JAZU, vol. III/1965, passim.

[19] Urbar IV/3.

isprave o svim ugovorima sklopljenim pred kaptolom, zatim da mogu čuvati sve originalne povelje i da mogu obavljati autentične prijepise isprava i drugih dokumenata, te ih izdavati kao »copia authentica« ili »transumpta authentica«.

Navedenim javnim privilegijama ili povlasticama dobivenim od kralja kaptoli su postali javnim arhivima. Svi ti privilegiji i praksa vjerodostojnih mjesta prešla je iz Ugarske početkom 13. stoljeća, i ponajprije se odrazila na kaptole panonske Hrvatske, a zatim i na kaptole dalmatinskih gradova.

Pojavom vjerodostojnih mjesta nastala je zapravo specifična ustanova, koja je imala javnu vjeru u svim navedenim stvarima. Ona se osobito razvila među kaptolima sjeverne Hrvatske, gdje je u pravnom životu tih krajeva imala vrlo značajno mjesto od svog osnutka, pa do prve polovice 19. stoljeća. S obzirom na svoju funkciju, loca credibilia s javnom vjerom, zamjenjivala je javni notarijat, za koji se u 13. i prvoj polovici 14. stoljeća u sjevernim krajevima Hrvatske nije uopće znalo, niti mu je bilo traga.

Javni notarijat u dalmatinskim krajevima pojavio se daleko ranije, još u 11. stoljeću, ali se učvršćuje tek između 12. i prve polovice 13. stoljeća.[49] On se u dalmatinskim gradovima nije kontinuirano i postupno razvijao, već je primljen kao gotova ustanova iz Italije, te se dalje razvijao usporedo s talijanskim javnim notarijatom i bio pod njegovim utjecajem. Njegova je funkcija u dalmatinskim gradovima bila isto što i loca credibilia u kaptolima sjeverne Hrvatske. I notarijat u gradovima sjeverne i srednje Dalmacije uživao je isto tako javnu vjeru kao i loca credibilia u sjevernoj Hrvatskoj.

Kako smo napomenuli, notarijat se u sjevernim krajevima Hrvatske javlja tek u drugoj polovici 14. stoljeća, za vladanja Ludovika Anžuvinca (1342—1382), čija je dinastija ostala na hrvatsko-ugarskom prijestolju do 1385.

Ne može se sa sigurnošću tvrditi, ali se može pretpostaviti da je javni notarijat dalmatinskih i talijanskih gradova imao određen utjecaj na pojavu javnog notarijata u sjevernim krajevima Hrvatske potkraj 14. stoljeća. On i dalje traje kroz čitavo 15. i prvu četvrtinu 16. stoljeća, ali tada se gubi bez traga.

I u Zagrebu se krajem 14. stoljeća (1397) javlja prvi javni notar, koji piše isprave,[50] a tijekom 15. stoljeća njih je bilo više, i to uglavnom domaćeg prezimena. Narod im ipak nije toliko vjerovao kao što je to bio slučaj u dalmatinskim gradovima. To pokazuju i poneke isprave koje su oni sastavili, a na kojima se uz notarev znak može naći i pečat vjerodostojnog mjesta kao sredstvo javne vjere. Ono što je bio notarijat u Dalmaciji, to su bila loca credibilia u panonskoj Hrvatskoj. I kaptoli dalmatinskih gradova imali su iste ovlasti kao i oni na sjeveru, samo što se nisu toliko njima služili, niti je to bilo potrebno zbog razvijenog javnog notarijata. Zato su dalmatinski kaptoli najčešće povjeravali pisanje isprava gradskom notaru, a zatim bi ih kaptol ovjerio svojim pečatom. Te ovlasti dalmatinskim kaptolima dao je, kao i onima na sjeveru, također Ludovik I. Anžuvinac.[51]

---

[49] Marko Kostrenčić, Fides publica (javna vera) u pravnoj istoriji Srba i Hrvata do kraja XV veka, Beograd 1930, str. 71.

[50] Tkalčić, M. H. C. Z., I, Documenta 402, str. 389.

[51] T. Smičiklas, C. D., XIV, str. 301—303. Osim Zadarskog, u Dalmaciji su kao loca credibilia djelovali između ostalih i Ninski, Skradinski, Trogirski i Splitski kaptol.

Tablica 1.

Sesionalna podavanja preračunata u novac na privatnim feudalnim posjedima

Veličina selišta		ručna rabota[a]			daleka vožnja		devetina		novcani namet	drva[b]	
	br.	br.	f.	kr.	br.	kr.	f.	kr.	f.	hv.	kr.
1	1 ili 8/8	104	17	20	1	40	4	—	1	1	20
2	ostali dijelovi	alikvotni dio									
3	inquilinus = žiljer	18	3						1		
4	subinquilinus = pokućar	12	2								
5	libertinus = slobodnjak	O podavanjima je odlučivala županija, i to za svaki slučaj posebno, pri čemu je respektirala: 1) dotadašnje zaključene kontrakte, 2) faktično plodouživanje, 3) tadašnje državne pozitivne propise.									

predivo[c]		maslac[d]		kopuni		pilići		jaja		tele[e]	svega	
funt	kr.	holba	kr.	br.	kr.	br.	kr.	br.	kr.	kr.	f.	kr.
6	54	1	21	2	18	2	6	12	3	3	25	5

a) forint = 60 krajcara
b) »unam lignorum *orgiam* Posoniensis mensurae« (1,896 m dužine)
c) 1 funta = 0,56 kg
d) 1 holba = 0,833 kg
e) 30 sesija × 3 kr. = 1,30 f. ili 1 tele.

teresiran za veličinu i kvalitetu pašnjaka.[20] Iako je feudalac načelno morao dati dosta paše za stoku svojih kmetova, to još ne znači da je on to uvijek i dao.

Više je njega na to nagonio njegov neposredni interes negoli načelne odluke. Feudalcu je, naime, bilo u interesu da kmet ima veći stočni fond, jer je on tako s jedne strane mogao bolje i na vrijeme izvršiti robotu za feudalca, a s druge, dati mu više priploda i smoka. Ipak veličina pašnjaka i način njihova iskorišćivanja bijahu stalni izvori trzavica i sporova između kmetova i feudalaca.

Prilikom uvođenja opće urbarijalne regulacije odmjeravahu se pašnjaci prema faktičnom plodouživanju i veličini sesije. Mjesni pak običaj (»navada«) bio je glavni regulator upotrebe i iskorišćivanja pašnjaka. Razumije se da je o svemu tome bilo mjesta i u ugovorima među strankama, kojima su one mogle za kraći ili duži rok utvrditi upotrebu pašnjaka koju su smatrale najsvrsishodnijom.

c) *Vinogradi.* Vrijednost vinograda, njegova intenzivna obrada i slobodnija inicijativa proizvođača uvjetovali su pismeno utvrđivanje prava i dužnosti među strankama. Kod toga je najmanje respektirana seoska »navada«. Odnosi koji su nastali povodom uživanja vinograda između feudalaca i kmetova, bivali su redovno fiksirani u kontraktima. Iz njih se ne razabire samo veličina feudalčeve rente već i druge pojedinosti.

Hrvatski je urbar obavezao kmeta da daje tu rentu u naravi, on je bio dužan davati *devetinu* ili gornicu od uroda svom zemaljskom gospodinu. U tom pogledu slavonski je urbar utvrdio visinu podavanja za slavonskog kmeta mnogo povoljnije; on je naime davao samo trideset drugi dio od godišnjeg uroda vinograda.[21]

Premda taj propis hrvatskog urbara nije *olakšao* vinsku daću kmetovima, ipak je njime stvorena osnova za suzbijanje arhaičnih zloupotreba.

d) *Krčevine.* Za krčevine su bili zainteresirani kako kmetovi, tako feudalci i država, jer se njima uvećavalo, za ono vrijeme usko, *plodonosno* zemljište, i time se kmetovima proširivala materijalna osnova, feudalcima uvećavala podavanja, a državi umnožavala kontribucija. Njihova međusobna prava (koristi), uza sve propise, nisu bila dovoljno jasno razgraničena i fiksirana. Budući da je na veličinu prava zainteresiranih strana utjecao niz različitih i često promjenljivih okolnosti, razumljivo je da se njihova količina utvrđivala i rješavala od slučaja do slučaja.

Ne bi se moglo reći da je hrvatskim urbarom u toj stvari učinjen vidan napredak. Dobra je strana njegove odredbe u tome što se pravni poslovi i sporovi, koji nastaju iz *stvaranja i uživanja* krče-

[20] Ivo Krbek, Zemljošna zajednica, Zagreb 1922, str. 3—4.

[21] Vežić, o. c., str. 172—173.

vina, definitivno povjeravaju županiji kao prvoj instanciji.[22] Time je stavljena kakva-takva brana feudalčevoj samovolji, koja je bila izvor svih nereda vezanih uz krčevine.

e) *Remanencije i pustoseline.* Za područje o kojem je riječ ne bijahu ni remanencije, a ni pustoseline od veće važnosti, jer se tu jedva podmirivao zemljištem (naročito oranicama) propisani sesionalni konstitutiv.

Premda država nije uspjela da u onoj mjeri zahvati u odnose koji su nastajali između feudalaca i kmetova povodom iskorišćivanja i uživanja izvanselišnog zemljišta kao i u odnose, koji su izrastali iz uživanja sesionalnog zemljišta, ipak je ona svojim doduše nepotpunim (često i proturječnim) propisima dala okvir unutar kojeg su se imali odvijati ti odnosi. Na taj način ona je uspjela za svoje organe osigurati djelomičnu kontrolu nad takvim odnosima. Jedan važniji dio te kontrole bio je u tome što su se kontraktualni poslovi imali podastrijeti županiji (a neki Ugarskom namjesničkom vijeću)[23] na odobrenje i potvrdu. Samo se po sebi razumije da su se izvan dosega državne kontrole odvijali mnogi odnosi koje je sobom donosio život.

Revidiranje i korekcija obaveza i prava kmetova na komorsko-državnim imanjima

Primjena opće urbarijalne regulacije na komorskim imanjima u Gorskom kotaru i Vinodolu bila je mnogo *uža* i s više elastičnosti nego na inokosnim privatnim vlastelinstvima. Uvjetovano to bijaše, po sudu najodgovornijih dvorskih faktora, ovim okolnostima:

1. Već ranije bijahu manje-više uređeni posebnim centralnim propisima kmetsko-feudalni odnosi na komorskim imanjima.[24]
2. Sam smještaj tamošnjih kmetova i njihova uloga u promicanju trgovine nametala su posebne obzire.

Uvažavajući to, rad se na primjeni opće urbarijalne regulacije odvijao ovako: prvo, tamo gdje su postojali urbarijalni propisi, oni su se provjeravali, sravnjivali s činjeničnim stanjem, zatim korigirali i napokon *potvrđivali* ako su bili povoljniji za kmetove nego opća urbarijalna regulacija, drugo, ondje gdje ih nije bilo, sastavljao se urbar, pri čemu se moralo voditi računa o prije iznijetim momentima.

[22] Urbar II/2; Johann Mailath, Das ungarische Urbarialsystem, Pest und Leipzig 1838, str. 17—22.

[23] Podnosili su se također na uvid i potvrdu Kraljevskom hrvatskom vijeću u Varaždinu, odnosno u Zagrebu za vrijeme njegova postojanja (1767—1779).

[24] Arhiv JAZU XV 25/D I.

Spomenuta načela omogućavala su ovakvu ili onakvu primjenu opće urbarijalne regulacije na terenu. Nastojanje, s jedne strane, da se od kmetova uberu ova ili ona podavanja, a s druge, da im se ona olakšaju da bi bili sposobniji za promicanje trgovine — prouzrokovalo je to kontradiktorna mišljenja i proturječne odluke, kako kod nižih, tako i kod viših organa vlasti. Robota je bila naročito pogodan objekt za prvo i drugo. Ostaje nam da iz takvog proturječnog materijala izvučemo *norme*, koje su imale kraću ili dulju vrijednost odnosno trajnost. U njima se ogleda konkretno stajalište i konkretna ekonomska politika vladajućih organa vlasti u reguliranju *podložničko-kmetskih odnosa* na državnim posjedima toga našeg područja. Pođe li se u daljem razmatranju od unutrašnjosti prema moru, dakle od inokosnih zemljoposjeda o kojima je bilo riječi, susrećemo se kao s prvim posjedima gornjeg dijela Gorskog kotara.

1.

Mjesta gornjeg dijela Gorskog kotara uz Karolinu, Mrkopalj, Stari Laz, Ravnu Goru, Vrbovsko i dr. — tzv. Trgovačka gospoštija (»Komerzial Herrschaft«) bijahu predmet veoma pažljive primjene opće urbarijalne regulacije. Tu nije izostala detaljna analiza ni stvarnog položaja kmetova, ni dotadanjih njihovih obaveza.[25]

Pri tome se pravna reglementacija uglavnom ograničila na utvrđivanje podavanja zemljarine, desetine i robote.

Zemljarina se nije samo točno fiksirala za svako mjesto posebno već i za svakog zemljouživaoca. Ipak se novim odredbama nije unijelo ništa bitno u stopu i količinu zemljarine, iako su one ispale nešto povoljnije za kmetove negoli ranije. Radi uvida u to dajemo ovaj sažeti pregled:[26]

	Posjeduje zemlje		Zemljarina («census urbarialis«)	
	bolje	lošije		
	r a l i stopa zemljarine 30 kr.	20 kr.	f.[27]	kr.
Mrkopalj	850 1/6	210 5/6	495	22
Polićka i Lisinska Kosa		48	16	
Stari Laz	50	33	36	
Ravna Gora	178		89	
Jablan[28]	12	9	9	
Vrbovsko	603 1/6	143	349	25
UKUPNO	1693 2/3	443 5/6	994	47

[25] Ibidem; Hofkammerarchiv, fasc. 42/1779, 10/1780 — Wien.

[26] Acta Comitatus Severinensis skraćeno = ACS, fasc. XIV — DAZ.

[27] 1 forinta = 60 krajcara (to je novčana jedinica koja dolazi u ovom radu).

[28] U to vrijeme pada nastajanje, odnosno naseljavanje omanjih sela i zaselaka, pa tako i Jablana »Das neu angesiedelte Dorf zwischen Ponte Susicza

Za razliku od ranijeg zemljišnog fonda ovaj je veći za 55 rali, a zemljarina manja za 20 f. Te sitne korekcije, koje su rezultat solidnije klasifikacije i preklasifikacije zemljišta, ispale su dakle u korist kmetova.[29]

Obveze iz desetine bijahu također specificirane da bi se izbjegao svaki eventualni spor koji bi mogao nastati o njenoj vrsti i količini između gospoštije i kmetova.

Tablica 2.

Specifikacija desetine po općoj urbarijalnoj regulaciji[30]

											Otkupnina f.	kr.	
Mrkopalj													
3	vagana[31]	6	3/4	pšenica	a	1	f.	42	kr.		5	34	3/4
44	vagana	21		raži	a	1	f.	12	kr.		53	51	
111	vagana	19	3/4	ječma	a	1	f.	3	kr.		117	24	3/4
69	vagana	13	1/2	zobi	a	1	f.	—	kr.		69	33	3/4
											245	24	1/2
Stari Laz													
—	vagana	5	1/4	pšenice	a	1	f.	42	kr.		—	22	1/4
4	vagana	3		raži	a	1	f.	12	kr.		4	57	
10	vagana	20	1/4	ječma	a	1	f.	3	kr.		11	23	1/4
7	vagana	18	1/2	zobi	a	1	f.	—			7	46	1/4
											24	28	3/4
Ravna Gora													
—	vagana	16		pšenice	a	1	f.	42	kr.		1	8	
16	vagana	—		raži	a	1	f.	12	kr.		19	12	
3	vagana	8		ječma	a	1	f.	3	kr.		3	30	
—	vagana	8		zobi	a	1	f.	—			—	20	
											24	10	
Vrbovsko													
4	vagana			pšenice	a	1	f.	42	kr.		6	48	
18	vagana	—		raži	a	1	f.	12	kr.		21	36	
13	vagana	8		ječma	a	1	f.	3	kr.		14	—	
18	vagana	—		pira	a	1	f.	—			18	—	
17	vagana	8		zobi	a	1	f.	—			17	20	
6	vagana	—		kukuruza	a	1	f.	12	kr.		7	12	
8	vagana	16		prosa	a	1	f.	3	kr.		9	6	
3	vagana	—		heljde	a	1	f.	—			3	—	
											97	2	
										Ukupno	392	5	

und Verbosco genannt Jablan 1. Stipan Karlich 2. Mathia Mancze 3. Lovre Bosich 4. Jacob Panian 5. Joseph Steidohar 6. Anton Hübler« (bilješka 26).

[29] Usporedi Ivan Erceg, Kmetsko-feudalni odnosi na komorskim imanjima u Vinodolu i Gorskom kotaru neposredno prije Marijoterezijanske regulacije, Zbornik Hist. instituta JAZU, vol. 4/1961, tablica IX.

[30] ACS, fasc. XIV, »Specification« C — DAZ.

[31] Tu se vagan (Metzen) dijeli na 24 mazane (Mass), a veličina se vagana kreće oko 60 l, mazana sadrži 2,5 l. Opširnije o mjerama pod dotičnim nazivima Zlatko Herkov, Mjere Hrvatskog primorja, sv. 4, izd. Hist. arhiva u Rijeci i Pazinu, Rijeka 1971.

Prvo na što valja upozoriti na ovom mjestu jest to da se u pravilu na komorskim imanjima davala *desetina* od žitarica, dok se na privatnim inokosnim redovno davala *devetina*. Razlika, dakle, koja je u tome pogledu postojala nije bila beznačajna za tadašnju gospodarsku moć kmeta.

Za sva mjesta u tablici 2. utvrđena je količina desetine na temelju višegodišnjih uroda i prosječnih cijena žita. Ona su bila dužna dati godišnje s naslova desetine oko 360 vagana različitog žita ili 392 f. 5 kr. Ovdje je specifikacija desetine u naravi imala računsku funkciju, ona je poslužila da se dobije njen ekvivalenat u novcu. Podmirivanje desetine u fiksnoj novčanoj svoti bilo je za kmetove od višestruke koristi.

U tom slučaju je njihova inicijativa — kao gotovo samostalnih gospodara — postala bogatija, sama pak djelatnost raznovrsnija i djelotvornija. Utvrđena stalna količina novca, koja se imala davati, donosila je veću ili manju korist, što je ovisilo o većem ili manjem prinosu žitarica. No i druge okolnosti mogle su na to negativno ili pozitivno djelovati. Žitom su, koje je pri tom ostajalo kmetovima, mogli podmirivati ne samo potrebe prehrane već i druge. Ako su imali viškova, znatno su se mogli okoristiti tadašnjom žitnom konjunkturom i visokim cijenama. Pri plaćanju tih fiksnih novčanih daća mogli su se također okoristiti i inflacijskim tendencijama novca, najzad i razlikom koja je nastala između obaveznog novčanog otkupa i njegovih kupoprodajnih cijena:[32]

	Kupoprodajne cijene za jedan vagan	Limitirane cijene za jedan vagan	Razlika
Pšenica	1 f. 50 kr.	1 f. 42 kr.	+ 8 kr.
Raž	1 f. 42 kr.	1 f. 12 kr.	+ 30 kr.
Ječam	1 f. 34 1/2 kr.	1 f. 3 kr.	+ 31 1/2 kr.
Pir	1 f. 7 1/2 kr.	1 f.	+ 7 1/2 kr.
Zob	58 1/2 kr.	1 f.	— 1 1/2 kr.
Kukuruz	1 f. 30 kr.	1 f. 12 kr.	+ 18 kr.
Proso	1 f. 7 1/2 kr.	1 f. 2 kr.	+ 4 1/2 kr.
Heljda	1 f. 42 kr.	1 f.	+ 42 kr.

Kako je u pogledu zemljarine i desetine, tako je i u pogledu robote novom urbarijalnom korekcijom unijet izvjestan red u obaveze kmetova i učinjeno za njih olakšanje prema ranijim propisima.

Nakon iznošenja mišljenja i protumišljenja nadležnih faktora utvrđeno je da je svaka kuća u spomenutim mjestima dužna dati godišnje dvije jugalne ili četiri manuelne robote uz nagradu od 20, odnosno 10 kr., pa je tom zgodom određeno ovo:[33]

[32] Acta Cameralia skraćeno = AC, fasc. 1330/48 — Historijski arhiv Rijeka skraćeno = HAR.

[33] ACS, fasc. VIII, XIV; HKA, fasc. 42/1779, 10/1780 — Wien.

							Broj robote	
							vozne	ručne
Mrkopalj	50	kuća	po	2	vozne	robote	100	—
Polička i Lisinska Kosa	8	kuća	po	4	ručne	robote	—	32
Stari Laz	6	kuća	po	2	vozne	robote	12	—
Ravna Gora	24	kuća	po	4	ručne	robote	—	96
Vrbovsko	43	kuća	po	2	vozne	robote	86	—
						Ukupno	198	128

U to vrijeme (1781) pada podizanje Mrkoplja, Ravne Gore i Vrbovskog na povlaštena mjesta (trgovišta) *(privilegiata oppida,* »Privilegirte Ortschaften«). Tom zgodom upravno-sudska i gospodarska organizacija bijaše nešto drugačije uređena (o kojoj bi valjalo posebno govoriti) negoli je bila dotada. Stvorena je tako osnova za postepenu emancipaciju tamošnjih stanovnika i za ublažavanje i preobražavanje njihovih dotadašnjih obaveza iz zemljarine, desetine i robote.

2.

Kmetovi fužinskog kaštelanata nisu bili već dulje vremena zadovoljni svojim položajem; obaveze koje su imali prema Komori kao feudalnom gospodaru držali su za preteške i nisu bile adekvatne njihovoj imovnoj moći. *Naročito je obveza robote bila sporna* i tvorila kamen spoticanja između komorskih organa i kmetova. U Fužinama i njenu području vršili su, naime, kmetovi robotu uz nagradu, pa su stalno tražili da se njen broj točno fiksira (tj. količina trupaca koja se imala izvesti iz šume i prevesti na more), a posebno su zahtijevali da *nagrada* za prijevoz bude što *veća.* U tome ih je podupirala i županija.[34] Urbarska komisija (zajedno sa županijom) utvrdila je da je robota prijevoza građe suviše teška za kmetove, a nagrada koju za to dobivaju nije ni približan ekvivalent njihovu trudu i troškovima. Posljedice toga bile su zanemarivanje i raspadanje njihova gospodarstva i propadanje stoke. Zato se smatralo da valja njihove odnose prema gospoštiji urediti što prije *(a tanto fortiori)* jer bi to bilo na korist njihova gospodarstva i na promicanje trgovačkog prometa *(ad promovendas commerciales vecturas).*

U smislu svega toga redigirani su veoma kratki urbari za Fužine (u 7 članova), Lič (u 8 članova) i Lokve (u 4 člana), i njima bijahu utvrđena podavanja koja su kmetovi bili dužni godišnje davati upravi kaštelanata.[35]

[34] Ibidem; Arhiv JAZU XV 25/D I; Haus-Hof-und Staatsarchiv skraćeno = HHStA, Staatsraths Protocollum skraćeno = SRP No 1378/1778 — Wien.

[35] Ivan Erceg, Prinosi za upoznavanje ekonomskog i pravnog položaja kmetova fužinskog kaštelanata u drugoj polovici 18. stoljeća, Zbornik Hist. instituta JAZU, vol. 2/1959, str. 249—250.

U *novcu* su davali:

	zemljarina	travarina
Fužine	f. 47 kr. 9	f. 11 kr. 20
Lič	f. 107 kr. 34	f. 34
Lokve	f. 40 kr. 5	

U plodovima su davali Fužine i Lič od svake četrdesete ovce jednu, Lokve pak su davale kao i prije desetinu od žita, janjadi i pčela.

U obliku *radne rente* davao je Lič od svake kuće mjesečno dva stražara, a Fužine su raznosile poštu.

Svakako među ovim podavanjima glavno mjesto zauzima vozna robota. Prema tabeli koja je priložena urbarima, iscrpno su navedene i *cijene* za nju. Ona je bila ovako utvrđena:[36]

	Broj trupaca (balvana)	Nagrada za prijevoz
Fužine	545	f. 536 kr. 20
Lič	600	f. 624 kr. 24
Lokve	3121	f. 1828 kr. 24
Ukupno	4266	f. 2989 kr. 68

Da bi kmetovi, s jedne strane, znali koju količinu vozne robote imaju dati i koliku svotu novca imaju za to dobiti, a s druge, da bi se spriječila samovolja kaštelanata i oficijala u uzimanju prekobrojnih podvoza i u isplaćivanju niskih nadnica, izvršavanje te robote bijaše uvjetovano ovim:[37] prvo, fiksirana je količina trupaca i građe koju ima prevesti svako selo; drugo, limitirane su cijene za sve vrste građe koja se prevozi; treće, kaštelanat mora prijevoznicima *(vecturantibus)* od vremena do vremena *(de tempore in tempus)* isplatiti zarade; četvrto, ako podložnici ne bi prevezli određenu količinu građe u jednoj godini krivnjom gospoštije *(dominium)*, nisu to dužni nadoknaditi u drugoj godini.

Tim normama i klauzulama postavljeno je izvršavanje robote drugačije; njena se količina otad, pravno, nije smjela uvećati *(Ne autem numerus devehendorum truncorum pro voluntate Dominii augeri possit . . .)*.

Urbarijalnom reglementacijom uveden je *red* u kmetsko-feudalne odnose u Fužinama, Liču i Lokvama, ali ne i *mir* između kaštelanata i kmetova. Cijene, doduše, bijahu za kmetove povoljnije utvrđene negoli ranije, pa ipak oni s njima bijahu »zadovoljni« samo za kratko vrijeme; njima su naime za isti rad plaćali drugi poduzetnici veće nagrade. Stoga nije ni čudo što su oni vazda iznova tražili

[36] Ibidem, str. 251.
[37] Ibidem, str. 251—252.

poboljšanje uvjeta rada i *revidiranje* cijena. (Cijene uopće bijahu žarište u kojem su se odražavali suprotni interesi i klasna borba, izvor sporova i sukoba između kmetova i gospoštija.)[38] Uporište za to našli su kmetovi u tome da, za slučaj iznajmljivanja izvanlimitirane robote svoje radne snage strancu, a ona je istovremeno potrebna i kaštelanatu, on pred strancem ima prednost, ali uz uvjet, da im plati istu cijenu koju bi dobili od stranca. Osim toga, za njih bijaše važno još i to što je dan prioritet interesima javne trgovine pred interesima same gospoštije.[39]

Sve je to pospješavalo kontraktualne poslove među zainteresiranim stranama i time se ublažavale krutosti u proizvodnim i drugim odnosima.

3.

U svojoj osnovi bijahu kmetsko-feudalni odnosi u hreljinskom kaštelanatu kao i u fužinskom jednaki, pa ipak se njihovo reguliranje postavljalo nešto drugačije. Tu je oko njihova uređivanja nastalo nešto više raspra, prijedloga i protuprijedloga. Rezultiralo je to iz samog smještaja kmetova, posebno uz Karolinu, iz njihove uloge u prijevozu robe po njoj, kao i iz nastojanja da ih se s jedne strane učini sposobnim za promicanje trgovine, a s druge, da se uščuva stara količina rente.

Sve je to manje-više ovisilo o tome kako će biti uređena i odmjerena robota. Kmetovi su u Hreljinu (1757) otkupili robotu za 150 f.[40] Međutim, prijevoz robe Karolinom, izvoz drva iz šume i transportiranje na obalu davahu povoda za trvenja između kmetova i gospoštije. Budući da je gospoštija trebala više rada negoli ga je mogla namaknuti fiksiranom robotom, stala je ona mimo volje kmetova utjerivati oveći broj podvoza *(Numerum vecturarum hactenus per dominium indefinite exactarum . . .)* i za njih utvrđivati cijene koje ne bijahu ekvivalent njihovu radu.

Da bi se u tom pogledu međusobni odnosi kmetova i gospoštije sveli na pravu mjeru, predložila je urbarijalna komisija da se relutum robote snizi na 50 f., tj. da se ukine onih 100 f. koji su išli na održavanje Karoline.[41] To nije usvojeno u Državnom vijeću (Staatsrathu).[42]

Što se pak tiče podvoza, bijaše utvrđeno da je svaki kmet koji posjeduje radnu stoku obavezan dati godišnje četiri podvoza, od kojih je svaki mogao trajati tri dana, a kmetu se za to imala dati pravedna nagrada (»einen billigen Lohn«), i to u gotovu novcu, a ne u naturalijama *(in naturalibus)*.[43] Podvoz se nije smio tražiti u vri-

[38] Arhiv JAZU XV 25/D I; HKA, fasc. 42/1779, 42/1780 — Wien.
[39] Bilješka 35, str. 252—253.
[40] Arhiv JAZU XV 25/D I 9; HKA, fasc. 42/1779 — Wien
[41] Ibidem; Gubernium Fluminense skraćeno = GF, fasc. 27/101 — HAR.
[42] HHStA — SRP No 1378/1778; Arhiv JAZU Šiš. o. br. 445.
[43] Ibidem; Arhiv JAZU XV 25/D I.

jeme jakih poljskih poslova. Naknadu za podvoz, nakon dugog cjenkanja imala je utvrditi županija, koja u pravilu nije mogla biti niža od naknade koju plaćaju strani trgovci.[44]

Gospoštija je time izgubila uporište za uzimanje neograničenog broja podvoza *(indefinitas vecturas)* i davanje za to često puta simbolične nagrade. Kmetovi su naprotiv dobili time veću mogućnost da s više plana vode svoja gospodarstva i da prilagođuju poslove na njima kako im je to najbolje odgovaralo.

Kmetovi su s naslova robote morali još davati godišnje pet stražara od svake kuće za čuvanje kaštela, ukupno dakle njih 1825 (bez plaće).

Za hreljinsko je tada područje utvrđeno da ima 83.160 kv. hvati ili oko 64 rali (računajući svaku ral po 1300 kv. hv.) zemljišta od kojega je valjalo plaćati zemljarinu. U njenoj visini nije bilo izmjena. Daća od krčevina imala se osnivati na općim načelima i na dogovoru stranaka.

Nadalje, kmetovi bijahu dužni davati travarinu kao i dotada, zatim petnaesti dio od uroda vinograda u ime gornog prava. U pogledu ribolova imao je vrijediti ugovor među strankama, a u pogledu drvarije faktično plodouživanje (u smislu urbara).[45]

Cjelokupni se rad pri primjeni opće urbarijalne regulacije sastojao u fiksiranju i preciziranju dotadašnjih obaveza. To, kako se moglo razabrati, bijaše naročito važno za robotu. Inače je svojevremeno urbarijalna komisija pri tom predlagala da se kmetovi hreljinskog kaštelanata izuzmu od opće urbarijalne regulacije jer bi im njena primjena donijela veće terete negoli su imali dotada. Dakle, upravo suprotno onom što se predlagalo za fužinski kaštelanat.

4.

Županijska urbarijalna komisija, koja je sravnjivala faktična plodouživanja i podavanja, odnosno obaveze kmetova koje su izlazile iz dotadašnjih pravnih akata, utvrdila je za bakarsku gospoštiju da bi striktnom primjenom opće urbarijalne regulacije kmetovi bili teže opterećeni negoli dotada. Kako to, s jedne strane, brane načela opće urbarijalne regulacije, tako, s druge, to ne dopušta *promicanje* trgovine u gospoštiji; stoga se preporuča da se kmetovi ostave pri dotadašnjim plodouživanjima i obavezama. Zaista, to usvojiše niži i viši nadležni organi.[46]

Uglavnom se uvođenje urbara svelo na točno fiksiranje i preciziranje dotadašnjih dužnosti i prava. Prema tome kmetovi bijahu dužni davati godišnje u ime bira 136 f., gornog prava (»Bergrecht«) 162 f., otkupa robote 250 f., zatim bijahu obavezni stražariti na

[44] Ibidem; HKA, fasc. 42/1779, 10/1780 — Wien.
[45] Ibidem.
[46] Bilješka 42, 43.

kaštelu i nositi poštu. Užici drvarije i servitut paše ostaju kao i dotada. Međutim, obavještavaju nas izvori da je u obavezama kmetova tokom vremena bilo promjena. Te su korekcije posljedica koliko evolutivnosti odnosa između gospoštije i kmetova, toliko i cijepanja bakarske gospoštije.[47]

U ostalim pak mjestima Vinodola nije bila tako povoljno primijenjena opća urbarijalna regulacija kao u bakarskoj gospoštiji. Ali ni u njima nije ona u cijelosti primijenjena. Tu je bilo većih korekcija, ali je striktna primjena opće urbarijalne regulacije izostala. Tom prilikom nije umanjen broj daća po vrstama,[48] ali se zato nastojalo utvrditi ključ za njihovu odmjeru, a donekle i količinu, zatim vrijeme i način podmirivanja. Prema ključu novoga urbara *(juxta novum urbarium)* utvrđena su za neka mjesta u Vinodolu ovakva i ovolika podavanja (tablica 3)[49]

Ako se usporede podavanja iz tablice 3. s ranijim podavanjima, razabrat će se da su ona u svojoj sveukupnoj količini novom urbarijalnom korekcijom nešto malo uvećana. To povećanje je posljedica uvećane zemljarine.[50]

Što se pak tiče pojedinih mjesta, tu također nisu učinjene neke krupnije izmjene o kojima bi trebalo posebno govoriti. Može se istaći da je Novi postigao najpovoljniji urbar od svih mjesta (osim bakarske gospoštije). Ali ne toliko što se tiče standardnih podavanja, koliko s obzirom na uređenje drugih obaveza i prava.[51]

ZAKLJUČAK

Iz dosadašnje naše analize mnogobrojnih podataka i različitih okolnosti mogu se izvesti ovi zaključci:

1. Našu temu promatramo u širem kontekstu sveukupnih koncepcija, programa i mjera o reformama u okviru čitave Austrijske Monarhije. Centralni su organi izdavali akte kojima su se oblikovale i usmjeravale reforme u poljoprivredi; u njima se naziru je-

[47] Acta Fluminensia skraćeno = AF, fasc. 3, 17 — DAZ.
[48] GF, fasc. 204— HAR.
[49] AF, fasc. 3 (»Perceptio«) — DAZ.

[50] Komparacija pri tom nailazi na dvije krupne teškoće i stoga ona ne može biti egzaktna već tek približno točna: 1. u međuvremenu mijenjao se ključ (kriterij) za odmjeru nekih podavanja, 2. nastale su u tom vremenu promjene u teritorijalnom opsegu nekih gospoštija (kaštelanata) tako da su neki zaseoci, pa i sela iz jedne izlučena, a u drugu gospoštiju uključena i sl. (Bilješka 29, str. 299 i dalje, tablica VII).

[51] Urbari koji su bili sastavljeni za komorska imanja razlikovali su se svojom formom i sadržajem od propisanih standardnih urbara za privatna vlastelinstva. Prema tome, kad se govori o urbarima na komorskim imanjima, oni bi se mogli uvijek staviti pod navodnike, jer se tu ne radi o urbarima u smislu opće urbarijalne regulacije. Tipičan takav »urbar« dobio je Novi (bilješka 12 »Instrumentum regulatarium possessionis Novi«). S obzirom na njihovu specifičnost, normativnost, važnost i trajnost, bit će korisno, sada nakon što su evidentirani, pripremiti ih za tisak.

Tablica 3.

*Podavanja prema novom urbaru nekih komorskih posjeda u Vinodolu**

Mjesto	Zemljarina		Robota		Devetina od žita i dr.		Zakup od zemljišta		Sijeno		Pašarina	
	f.	kr.	f.	kr.	f.	kr.	f.	kr.	f.	kr.	f.	kr.
Novi	167	16	100				6	48				
Zagon	37	44	17	42	57	14	6	48			71	10
Grižane	295	34	35						27	58	60	33
Belgrad	61	1	17	30					15		54	28
Drivenik	197	42	30								93	53
Crikvenica	40	29	17	30							21	19
Bribir	337	28	100								142	26
UKUPNO	1137	14	317	42	57	14	13	36	42	58	143	49

* O novčanim jedinicama i mjerama tablica 1, bilješka 27, 31.

Ribarina		Gorno pravo		Vino i paša *per conventionem*		Zakup klaonica		Žita u naravi	Prijevoz i točenje vina	SVEGA u			
										novcu		plodovima	
f.	kr.	f.	kr.	f.	kr.	f.	kr.	vag.	bar.	f.	kr.	vag.	bar.
1	8			247	49	4	10		6	527	11		6
										190	38		
								44	87	419	5	44	87
								10	49	147	59	10	49
11	20							40	70	332	55	40	70
37	24							3	30	116	42	3	30
11	20	1341	21					100		1932	35	100	
61	12	1341	21	247	49	4	10	197	242	3667	5	197	242

dinstvena načela određene gospodarske i pravnoregulativne politike. Kroz takve akte ogleda se težnja za unifikacijom, kojom se željelo provesti i utvrditi jedinstven i jednak status neposrednih proizvođača — kmetova. Međutim, konkretiziranjem tih načela preko tzv. provedbenih akata zemaljskih, regionalnih i lokalnih organa u njima su utvrđena i donijeti različita rješenja, pri čemu se respektiralo čitav niz komponenti i okolnosti. Stoga reforme u primarnoj proizvodnji — poljoprivredi tvore kompleksnu problematiku, koja je satkana od mnogovrsnih elemenata, odnosa i tendencija. U svjetlosti toga potrebno je promatrati i ocjenjivati proizvodne i druge kmetsko-feudalne odnose koji su obuhvaćeni i oblikovani reformama.

2. Za uređivanje odnosa (u prvom redu agrarnih) između feudalne gospode i kmetova na privatnim gospoštijama može se posebno istaći nekoliko momenata.

a) Neposredni obrađivači zemlje — kmetovi nisu svi obrađivali jednaku količinu zemlje. Veličina je pak zemlje u velikoj mjeri uvjetovala količinu stoke. Iz toga izlazi da su kmetovi bili *imovno izdiferencirani.* Oni su tvorili klasu koja se ekonomski i socijalno raslojavala.

b) Isto tako feudalna gospoda — zemljovlasnici nisu raspolagali istom količinom zemlje. Među njima je u tom pogledu postojala velika razlika. Sam grof Batthany imao je više sela i zaselaka negoli sva ostala gospoda (37). Prema tome imovna je razlika među zemljovlasnicima bila evidentna i nepremostiva.

3. Utvrđena su sva tri oblika podavanja (rente): u naravi, radu (roboti) i novcu, i to u smislu opće urbarijalne regulacije, kontrakata stranaka i običaja.[52] Tu su, kao i posvuda tada, podavanja tvorila suštinu problema. Oko njih i povodom njih vodila se sad jača, a sad slabija borba između zainteresiranih strana, jer je svaka nastojala da što više participira u dohotku koji su stvarali kmetovi. Za to esencijalno pitanje reforme su donijele kriterije po kojima su se podavanja odmjeravala, odnosno dohodak dijelio. Ogleda se to u znatnoj mjeri u pojedinačnim tabelama, koje su se dodavale uz ostale urbarijalne akte; iz njih je posve vidljivo što zemaljski gospodar može tražiti, a što kmet mora dati.

[52] Proporcije između navedenih triju vrsta podavanja, preračunate u novac i izražene u postocima, bile su ove:

u plodovima	24%
u roboti	72%
u novcu	4%
	100% (tablica 1)

Iako su praksa, posebni akti i kontrakti stranaka unosili korekcije u te proporcije na našem razmatranom području (tj. na privatnim posjedima), ipak sadržavaju u sebi suštinu tadašnje ekonomsko-agrarne politike. Istodobno, nameću više pitanja, na koja će se moći odgovoriti pri razmatranju iste problematike za mnogo šire područje i za duži vremenski razmak.

4. Na komorskim imanjima primjena se opće urbarijalne regulacije uglavnom svela na *korekcije* dotadašnjih obaveza i na unošenje većeg reda u kmetsko-feudalne odnose, iako i poslije toga nisu posve nestale sitne mjesne razlike. Tu su također evidentirana sva tri oblika podavanja (rente): u plodovima (desetina u žitaricama i drugo),[53] u radu (roboti) i u novcu. Međutim, prva dva oblika

[53] Ubiranje i kretanje žitne desetine razabire se iz podataka utvrđenih u dva navrata za Trgovačku gospoštiju:

	1779/80.	1784.
	vagan : mazana	
Vrbovsko		
pšenica	4 :	3 : 4
raž	18 :	6 :
ječam	13 : 8	6 : 12
pir	18 :	16 :
zob	17 : 8	8 :
kukuruz	6 :	4 :
proso	8 : 16	5 : 16
heljda	3 :	
	88 : 8	49 : 8
Mrkopalj		
pšenica	3 : 6 3/4	4 :
raž	44 : 21	43 :
ječam	111 : 19 3/4	37 : 8
zob	69 : 13 1/2	80 :
	229 : 13	164 : 8
Ravna Gora		
pšenica	0 : 16	3 :
raž	16 :	6 : 16
ječam	3 : 8	4 : 16
zob	0 : 8	5 : 8
heljda		7 : 8
	20 : 8	27 :
Stari Laz		
pšenica	0 : 5 1/4	
raž	4 : 3	
ječam	10 : 20 1/4	
zob	7 : 18 1/2	
	22 : 23	
Moravice		
pšenica		2 : 6
raž		0 : 1
ječam		0 : 19
pir		20 : 16
zob		24 : 16
proso		16 :
heljda		1 : 8
		65 : 18
Ukupno	361 : 4	306 : 10

rijetko su se davala u prirodnom obliku: ona su uglavnom imala računsku funkciju pri njihovu pretvaranju u novčanu rentu. Najveći dio obaveza podmiruje se novcem. Sama pak robota, kao najteži oblik podavanja doživjela je time određeni preobražaj. Ako se, naime, morala dati, imala se i platiti. Sveukupni prihodi koje je Komora vukla iz gospoštija nisu bili neznatni (tablica 3). Držanje i eksploatiranje gospoštija bilo je za Komoru vrlo unosno.[54]

5. Proizvodnja na cjelokupnom području o kojem je riječ — na privatnim i na komorskim imanjima — gubila je obilježja naturalnog privređivanja, a sve više ulazila u robnonovčane odnose. Napose to vrijedi za komorske posjede. Novac je rastakao autarhična gospodarstva i stvarao sve dublje imovinske (pa i socijalne) razlike kako unutar vladajuće klase — zemljoposjednika, tako i među samim neposrednim proizvođačima — kmetovima. Nije bilo ni krute adskripcije, iako svi kmetovi nisu imali iste mogućnosti kretanja i selenja. Opterećenja kmetova, koja su otada bila urbarima limitirana, bila su odlučna za njihov *ekonomski* pa i socijalni status. Upravo s obzirom na to kao i na imovne mogućnosti izrasla je tokom vremena čitava skala stanja karakterističnih za pojedine kategorije kmetova. To je uvjetovalo veći ili manji *realni* ili *personalni* odnos kmetova prema feudalnom gospodaru na privatnim ili prema upravitelju na komorskim posjedima. Realni odnos bio je evidentniji na komorskim negoli na privatnim imanjima. Međutim, zahvaljujući reformama personalni je odnos sve više gubio na snazi u sveukupnim kmetsko-feudalnim odnosima. One su u znatnoj mjeri suzile ili eliminirale zloupotrebe, zakidanja i različite nesigurnosti. Položaj je kmetova postajao snošljiviji, postepeno su jačali realno i personalno, dakle kao poljoprivredni gospodari i kao ljudi. Izrastale su mogućnosti za intenzivnije razvijanje naprednijih oblika proizvodnje. Otad se, naime, poljoprivreda razvijala (prvenstveno na komorskim imanjima) u smjeru jačanja inicijative i samostalnosti neposrednih proizvođača. Valja pri svemu tome imati na umu da pozitivne tendencije, odluke i mjere nisu ni brzo ni lako pobjeđivale, kao što nije odjednom nestalo ni ranijih slabosti i grubosti. Tada je zapravo bio otvoren jedan pozitivan proces, koji je trajao nekoliko desetljeća.

Prvi su podaci utvrđeni općom urbarijalnom regulacijom kao rezultat (više?)godišnjih prinosa. Cilj nije bio samo utvrditi prirodnu veličinu desetine već i fiksirati cijene za pojedine vrste žitarica kao i svotu novca koju je desetina odbacivala. Tek tada su nastajale različite nagodbe između Komore, odnosno gospoštije i kmetova. Urod je žitarica tada kao i uvijek varirao. Prinos 1784. bio je niži nego što je utvrđen prosječni urod (1779/80). Godine 1784. vladala je nerodica kao i godine 1783, a to je prouzrokovalo glad (tablica 2; AC, fasc. 1338/581 »Zehend Getreid Ausweis pro Anno 1784« — HAR).

[54] Može se dobiti približna vrijednost — koju je Komora crpila iz gospoštije — ako se prihodi tablice 3. dovedu u odnos s podacima i cijenama tablice 1. i tablice 2.

STJEPAN FRANČIŠKOVIĆ

ŠUMSKO GOSPODARSTVO ČABARSKOG FEUDA KONCEM 18. STOLJEĆA

Pod čabarskim se područjem razumijeva prostor u zapadnohrvatskom Kršu, koji s tri strane zatvaraju masivi Risnjaka (1528 m), hrvatskog (1508 m) i slovenskog Snježnika (1796 m), a s četvrte (sjeverne strane) rijeka Čabranka. Ovaj prostor s obzirom na morfologiju terena čini zasebnu privrednu cjelinu, izdvojenu ne samo od kvarnerskog primorja nego i od ostalog Gorskog Kotara, s kojim ga prirodno vezuje samo uski kanjon rijeke Kupe. U tome leži i jedan od razloga što je za ovaj kraj unatoč malom broju stanovnika (oko 7.000 duša) bio obrazovan zaseban kotar, koji je trajao do polovine 20. stoljeća.

Bitna je značajka cijelog ovog kraja da on danas spada među najšumovitije predjele u čitavoj državi (šumovitost preko 70%). Šuma se ovdje održala kroz vjekove unatoč čestom mijenjanju raznih gospodara, razmjerno male geografske udaljenosti od mora, lako propusnog vapnenog zemljišta i prve pojave industrijalizacije većih razmjera na teritoriju banske Hrvatske. Zbog toga je čitav čabarski bazen naročito interesantan objekt za studij razvoja historijskih političkih, privrednih i društvenih procesa te njihova uzajamnog djelovanja na šumu i šumsko gospodarstvo.

Prema nalazima iz opće povijesti ovaj je kraj vrlo rano došao pod vlast hrvatske vlastele, najprije Frankopana, a kasnije Zrinskih, koji su širili svoju vlast sve do slovenske granice (Čabranka i Kupa). Njegovi ga gospodari tretiraju kao sastavni dio stare vinodolske župe. Tako 1570. godine vrši u ime Frankopana vlast u tadanjem centru Gerovo gubernator vinodolski Mihalj Dešić. Godine 1599. tadanji gospodar Juraj Zrinski povjerava upravu vinodolskih imanja Ludoviku Čikulinu. U ispravi se također spominje Gerovo, gdje se tada uz ostalo plaćala trgovina u korist feudalca. Isto se tako spominje Gerovo u ispravama o diobi braće Zrinskih iz 1638.

i 1641. godine, pa izlazi da je ovo mjesto sve do polovine 17. stoljeća bilo glavno naselje današnjeg teritorija čabarske komune.

Za sve se to vrijeme u dokumentima ne spominje Čabar, danas glavno naselje u ovom kraju. Izgleda da to naselje u doba Frankopana uopće nije ni postojalo, već prvi začeci naseljavanja padaju zajedno s osnivanjem rudarstva i željezarske industrije za vrijeme grofa Petra Zrinskoga 1651. godine (spomenica čabarske župe, osnovane 1663. godine). Od tada dalje raspolažemo s više historijskih podataka o Čabru, a napose o razvoju manufakture za doba domaćeg plemstva, i kasnije za raznih uprava, naročito ugarske i austrijske komore. Propašću Frankopana i Zrinskih uslijed neuspjele urote (1671. godine) prelazi čabarska domena zajedno s ostalim konfisciranim frankopansko-zrinskim imanjima u ruke ugarske komore, ali ih ova 1692. godine prodaje austrijskoj komori, u čijim rukama samo čabarsko područje (bez gospoštije Brod-Grobnik, koja je 1727. godine carskim dekretom darovana grofu R. Perlasu) ostaje do 1787. godine. Nakon toga prelazi ponovno u jurisdikciju ugarske komore sve do 1798. godine, kada kraljevskom darovnicom s naslova *mixtae donationis* postaje vlasništvo primorske plemićke obitelji Paravić, odnosno kasnije (udajom) mađarskih baruna Ghyczy de Ghycz Assa et Ablanczkürth. U rukama tih obitelji ostaju čabarske šume sve do likvidacije agrarne reforme u Jugoslaviji 1932. godine.

To bi bio sažeti opći pregled čabarskih gospodara na temelju dosad provjerenih dokumenata. Međutim, u izvještajima naših historičara ima pojedinačnih neslaganja, koja makar nisu krupna, ipak zaslužuju da se spomenu. Tako I. Karaman (Starine, Zagreb JAZU, vol. 50, str. 428—429) izvješćuje da je 1747. godine cjelokupni čabarski posjed došao pod jurisdikciju rudarskog inspektorata u Idriji, dok naprotiv E. Laszowski (Gorski Kotar i Vinodol, Zagreb 1923, MH, str. 54) navodi da je 1747. godine samo čabarska tvornica podvrgnuta tom inspektoratu, a onda preko ovog dvorskoj komori za novčarstvo i rudarstvo u Beču. Ovime se otvara pitanje u kojem odnosu stoji čabarska gospoštija i čitava kameralna uprava konfisciranih šuma sa sjedištem u Bakru s upravom rudnika u Idriji.

Ovdje valja istaći poznatu činjenicu da se koncem 17, pa dalje, čitavim 18. i 19. stoljećem razvija u austrijskim zemljama vojni i financijski centralizam. Ekonomska je centralistička uprava, koja je u 18. stoljeću rukovodila privrednom politikom jugoslavenskih zemalja, razbijena u više teritorijalnih komisija, koje su sve bile organi bečke državne trgovačke uprave. Za tzv. Austrijsko primorje (područje Trsta, Istre, Gorice i Rijeke sa zaleđem) vršila je funkcije takve komisije posebna ustanova, nazvana »Tršćanska komercijalna intendanca« sa sjedištem u Trstu, a za tzv. unutrašnju Austriju (područje Kranjske, Štajerske i Koruške) posebna komisija

sa sjedištem u Grazu.[1] U 18. stoljeću je rudnik u Idriji državno i osim toga najvažnije ekonomsko poduzeće u zemljama unutrašnje Austrije. Prihodi su od ovog poduzeća bili tada veći nego iz ma kojeg drugog izvora (H. R. v. Srbik, Der staatliche Exporthandel Österreichs von Leopold I. bis Maria Theresia, 1907, str. 192; — M. Mirković, Ekonomska historija Jugoslavije, Zagreb 1958, str. 187). Međutim, poslovanje je rudnika bilo vrlo kompliciranо, napose zbog financijskih kompenzacija koje je vršila državna blagajna. Za održavanje produkcije rudnik nije dobivao sredstava iz utrška svojih vlastitih proizvoda nego od uprave državnih dobara u Bakru, dakle od konfisciranih frankopansko-zrinskih imanja. Iznos koji je godišnje dostavljala uprava bakarskog dominija idrijskom rudniku, nije bio malen; on se penje na ogromnu svotu od 28.000 forinti. Na taj je način čisti dohodak ne samo čabarskih šuma (koji je uostalom bio razmjerno malen) nego i cijelog vinodolskog feuda odlazio u korist idrijskog rudnika (M. Mirković, n. d., str. 189). Dosljedno su tome načela i svrha gospodarenja šumama — izražena u bečkom Concertations-protokolu iz 1762. godine i kasnije u Šumskom redu za bakarski dominij iz 1767. godine — bila jedinstvena za sve kameralne šume na teritoriji tršćanske intendancije.

I. ŠUMSKI AREALI

Željezarska manufaktura u Čabru traje, koliko je možemo historijski pratiti, nešto preko 130 godine (1651—1785), a to je duže nego bilo koja vrsta industrije u Hrvatskoj toga vremena. Kako se vidi iz izvještaja povjerenika fiskusa koji su 1670. godine izvršili zapljenu, u čabarskoj je manufakturi radilo oko 200 radnika. Prije osnivanja ovog poduzeća cijelo je područje Čabra — po svjedočanstvu izvještaja idrijskog rudarskog funkcionara Garibaldija iz 1783. godine — prekrivala gusta šuma. Izuzetak je bila jedino župa Gerovo, koja je osnovana još 1504. godine (Schematismus cleri dioecesium segn. et modruss. seu corbav, Segniae 1916, str. 141). Navedeni Garibaldi izvodi naziv Čabra iz ilirske riječi »ziaber«,

[1] Pri tom treba imati na umu da bečka centralna vlast u to vrijeme sve češće prenosi upravne i privredne funkcije od jednog organa na drugi. Tako su 1748/50. god. nekadanja zrinsko-frankopanska, a kasnije komorska dobra u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru (bakarski kapetanat) prešla iz djelokruga unutrašnje austrijske komore u izravnu nadležnost ministerijalne bankovne deputacije u Beču, a preko nje pod kompetenciju njezine uprave prihoda u Ljubljani. Kod toga je razumljivo da koliko imanja kao konfiscirane domene toliko i industrije kao idrijski rudnik ostaju i dalje državni, tj. vlasništvo komore bez obzira na državni organ koji nad njima vrši neposrednu upravu i nadzor. Međutim, zbog brojnih takvih organa i njihove slabo i nejasno utvrđene mjesne i stvarne nadležnosti, pravni je poredak napose na hrvatskom prekosavskom području labav i ruiniran. (Usp. I. Erceg; Kmetsko-feudalni odnosi na komorskim imanjima u Vinodolu i u Gorskom Kotaru neposredno prije marija-terezijanske regulacije, Zbornik historijskog instituta JAZU, vol. 4, Zagreb 1961, str. 303.).

što navodno označuje krčevinu (E. Laszowski, n. d., str. 47). Iz sačuvanog opisa Čabra u prvoj knjizi djela B. Hacqueta (Oryctographia carniolica oder physikalische Beschreibung des Herzogtums Krain, Istrien und zum Theil der benachbarten Laender, Leipzig 1778—1789) saznajemo da su rudokopi nosili godišnje oko 1.400 forinti dohotka. Potrebni se drveni ugljen za talionice željeza palio u okolnim šumama i bio je vrlo jeftin. Jedan se tovar prodavao za svega 12 krajcara, a težio je 4 bečka vagana (1 vagan = 61 litar, dakle 244 litra). U 14 je mjeseci rada dovezeno u Čabar 2.924 centa rude i 2.965 tovara ugljena. Približni račun pokazuje da se prema tom obavještenju moglo u Čabar godišnje dopremati 2.540 tovara, a to bi iznosilo oko 6.198 hl ugljena. Pretpostavimo li da se u tadanjim prilikama od 1 m^3 bukovine dobivalo samo 5 hl ugljena, onda je godišnje za navedenu količinu trebalo posjeći 1.240 m^3 bukova drveta. Ova masa ne bi značila propast okolnih šuma kad ne bi sječe bile ograničene na svega nekoliko desetaka hektara strmih obronaka oko samog čabarskog naselja. U tadanjem se besputnom terenu drvo moglo paliti samo u najbližim sastojinama i gotov ugljen tovarnom stokom ili klizaljkama prenositi u talionice.

Željezna se ruda kopala izvan čabarske kotline, napose kod naselja Tršće i Crni Lazi. Tamo su radila 24 rudara, koji su imali vlastite konje i na njima prenosili rudu u Čabar i pri tom za dopremu dobivali 20 krajcara po centu. Takve je transportne troškove mogla izdržati samo željezna ruda, kojoj se cijena kretala po centu od 8 do 13 forinti.

Iz svega ovog slijedi da je u uvjetima tadanje eksploatacije željezarska manufaktura u Čabru bila ta koja je u toku svog postojanja 1651—1785. godine istrijebila šume u dolini Čabranke. Da je devastacija na ovom razmjerno malom prostoru napredovala brzim tempom, najbolji su dokaz pojave bujičnih razaranja, koja počinju poznatom katastrofom iz 1711. godine, pa se kasnije sporadički javljaju sve do naših dana. Kroz sam Čabar prolazi bujica Paklenski jarak, koja je svoje ime dobila vjerojatno zbog čestih nesreća koje nanosi naselju. Šumski predjeli izvan kanjona Čabranke nisu tada mogli biti iskorišćeni zbog nepristupačnosti i udaljenosti od industrijskog centra, barem ne dotle dok je bilo palirskog drva u bližim sastojinama.

Napuštanjem rudnika i talionica u Čabru koncem 18. stoljeća nije potpuno prestalo paljenje drvenog ugljena. U mjestu još dalje rade nekoje kovačnice, koje proizvode željezne šipke, velike i male čavle. Odvoze ih na Rijeku za potrebe brodogradnje, a nešto i za izvoz (J. A. Demian, Statistische Darstellung des Koenigreichs Ungarn und der dazu gehoerigen Laender, Wien 1805/6; M. Despot, Privreda Hrvatske XVII—XIX. stoljeća, Zagreb 1957, str. 27). Od tih kovačnica postoji jedna još i danas (Franjo Urh), koja nastavlja tristogodišnju tradiciju kovanja.

a) *Zemljišna struktura*

Prema popisu iz 1788. godine čitavo čabarsko vlastelinstvo čini 24 naselja, koja i danas imaju iste nazive. To su: Crni Lazi, Gerovo, Gorači, Hrib, Kamenski Hrib, Kraj, Kraljev Vrh, Vrhovci, Krašićevica, Mali Lug, Mandli, Okrivlje, Parg, Plešce, Podstene, Požarnica, Prezid, Smrečje, Smrekari, Sokoli, Tršće, Vode, Zamost, Žagari Donji i Gornji. Sva ta naselja broje tada 632 kuće sa 656 obitelji i 4.193 stanovnika (I. Karaman, n. d., str. 430). Nakon 117 godina (Statistički godišnjak Hrvatske i Slavonije I, Zagreb 1905, str. 8) iskazuje kotar Čabar, koji je teritorijalno uglavnom identičan s bivšim feudom, ukupno 6.958 duša. U vremenu se dakle od više od jednog stoljeća stanovništvo povećalo za svega 2.765 duša ili za 66%. Ova se činjenica može protumačiti samo time što su uvjeti klime, morfologije i načina korišćenja zemljišta kao i nazadovanje nepoljoprivrednih djelatnosti onemogućivali prehranu većeg broja stanovništva. Razloge neznatnog prirasta populacije treba tražiti u stalnoj emigraciji najzdravije radne snage. Stalna se emigracija razvila iz sezonske, čiji se tragovi mogu primijetiti već potkraj 18. stoljeća, tj. odmah nakon prestanka rudarskih i talioničarskih zahvata. Svakako, ovako neznatan prirast populacije, kako je naprijed naveden, nije mogao imati značajnijeg udjela na uzmicanje šumskog areala.

Prema stanju prilikom predaje vlastelinstva iz kameralne uprave na plemićku obitelj Paravić 1798. godine ukupni teritorij po tadanjoj aproksimativnoj procjeni iznosi više od 43.000 jutara. Sastav je zemljišta bio:

Šume visokog uzgoja	28.426 jutara	(65,31%)
Šumarci i alodijalni posjed . . .	9.411 jutara	(21,62%)
Pašnjaci	901 jutro	(2,07%)
Seljačko zemljište	4.786 jutara	(11,00%)
Ukupno:	43.524 jutara.	

U seljačko zemljište ulaze livade, oranice, vrtovi, voćnjaci, dakle djelomično obrađeno zemljište. Ako površine pod nazivom »šumarci« uvrstimo u pašnjački prostor, jer su u tu svrhu stvarno i služile (izuzev alodijalnog posjeda, koji zaprema nekih 30 jutara livada, a njih vlastelin izdaje u zakup), onda šumovitost iznosi 65,31%.

Prema stanju iz 1905. godine, tj. 108 godina kasnije teritorij kotara Čabar, koji je obuhvatio nešto veći prostor od nekadanjeg feuda (Stat. god., I, 1905, str. 383) iskazuje:

Šume visokog uzgoja	33.696 jutara	(68,13%)
Pašnjaci	6.767 jutara	(13,68%)
Seljačko zemljište	8.284 jutara	(16,75%)
Neproduktivno tlo	711 jutara	(1,44%)
Ukupno:	49.458 jutara.	

Šumovitost prema tome iznosi 68,13%.

Službena državna statistika iz 1962. godine (Stat. god. FNRJ, Beograd 1962, str. 568) za zemljište čabarske komune, koja zaprema uglavnom isto područje kao i bivši kotar odnosno nekadašnji feud, iskazuje prema stanju iz 1961. godine ove relacije:

Šume	20.965 ha	(74,77%)
Pašnjaci	2.841 ha	(10,13%)
Seljačko zemljište	3.955 ha	(14,10%)
Neproduktivno tlo	278 ha	(1,00%)
Ukupno:	28.039 ha (= 48.763 jut.)	

Šumovitost iznosi danas 74,77%. Valja primjetiti da po toj statistici stanovništvo broji svega 6.704 čovjeka, dakle za 254 osobe manje nego prije više od pola stoljeća (1905. godine: 6.958 duša). Pri tom od ukupno zaposlenih osoba u 1961. godini (1.545) otpada na industriju (drvnu) i šumsko gospodarstvo 1.069 osoba, odnosno blizu 70%.[2]

Čabarsko područje predstavlja jedan od vrlo rijetkih primjera u čitavoj državi, gdje šuma u toku dvaju stoljeća nije smanjila nego povećala svoj areal. Ovo je potrebno naglasiti zbog toga što je općenito poznato da u prošlosti šuma u planinskom Kršu uzmiče uslijed krčenja u svrhu dobivanja pašnjačkog i obradivog zemljišta. U istočnim su krajevima Gorskoga kotara velika krčenja zabilježena upravo koncem 18. i na početku 19. stoljeća. Ako u to vrijeme nema te pojave u području čabarskog feuda, iako su kmetovi u smislu propisa vlastelskih instrukcija iz 1798. godine (pogl. 14) ovakvu dozvolu mogli dobiti vrlo lako, onda to može značiti da kmetovi ili nisu htjeli ili nisu mogli otvarati nove poljoprivredne površine na račun šume. Jedno objašnjenje u tom pogledu može pružiti promatranje gibanja stočnog fonda u navedenom vremenskom intervalu, koje iznosim u idućem poglavlju. Ali je neosporno pretvaranje šumskog u pašnjačko zemljište u čabarskim uvjetima

[2] Podaci su o mijenama zemljišne strukture i o kretanju stočnog fonda obrađeni u nešto sažetijem obliku u autorovu radu »Retrospektivan pogled na razvoj zemljišne strukture i stočnog fonda u čabarskoj komuni«, »Vesterum«, Zagreb 1963, br. 1—2, str. 15—18.

ako ne onemogućeno a ono svakako otežano već zbog razloga što se većina naselja nalazi uz vodotoke u razmjerno uskom koridoru Čabranke, Kupe i njihovih pritoka, pa ih od većih šuma dijele visinske razlike, strmi obronci i pećinasti tereni. Širenje se poljoprivrednog zemljišta moglo u takvim prilikama vršiti samo u neposrednoj blizini naselja, gdje nije bilo visokih šuma još u 18. sto-

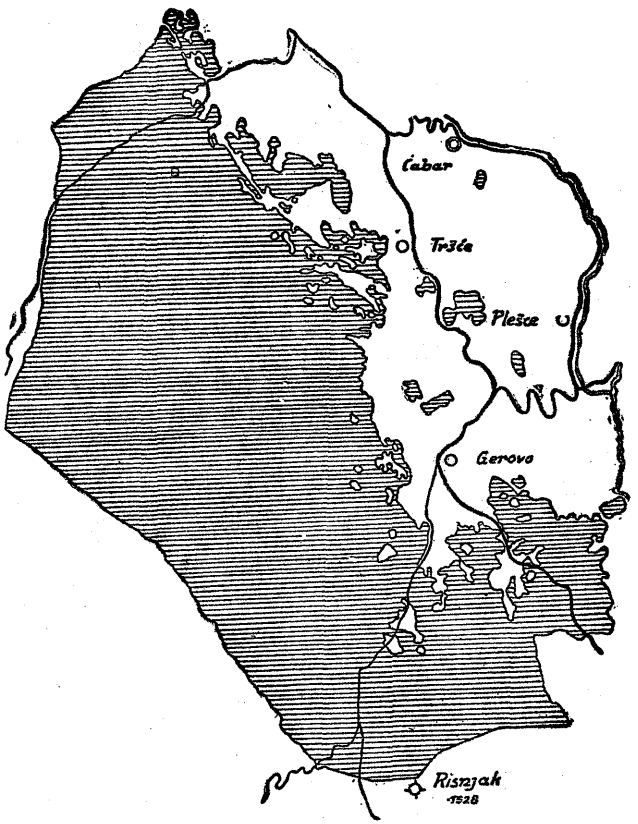

Šumsko područje čabarskog feuda nakon izvršene segregacije s bivšim kmetovima početkom 20. stoljeća (obrasle površine šrafirane).

ljeću. Na to, uz ostalo, upućuje i sastav seljačkog posjeda, koji po registraciji iz 1905. i 1961. godine iskazuje više od dva puta veći prostor livada nego obradivog zemljišta (1905. livada 5.999 jut., a oranica i vrtova 2.285 jut. — 1961. livada 2.869 ha, a oranica i vrtova 1.046 ha). Prostor za širenje mogli su dati jedino pašnjaci, pa je odatle razumljiva prevaga livada nad oranicama i vrtovima.

Uostalom, i danas je na oranicama najviše zastupljeno krmno bilje (J. Ivoš i dr., Higijensko-stočarske prilike čabarske komune, »Vetserum«, Zagreb 1962, br. 1—2, str. 12—33).

Rezimirajući ova razmatranja, možemo iz obračunatih podataka izvesti komparaciju zemljišne strukture za prošla dva stoljeća, izražene u postocima:

	1798. god.	1905. god.	1961. god.
Šuma	65,31	68,13	74,77
Pašnjaci	23,69	13,68	10,13
Poljoprivredno tlo	11,—	16,75	14,10

Šumovitost se dakle od 1798. godine do danas u području čabarske komune povećala za blizu 10%. Istovremeno se areal poljoprivrednog zemljišta povećao za oko 3%, a pašnjački prostor smanjio za više od 13%. Na taj način dolazimo do vjerojatnosti da je šuma u toku 19. i prve polovine našega stoljeća unatrag osvojila dio pašnjačkog prostora koji je postojao koncem 18. stoljeća.

b) *Stočni fond*

Za prosuđivanje kretanja veličine šumskog areala s historijskog aspekta izvjesnu indikaciju može pružiti i obračun potrebnih pašnjačkih površina u pojedinim vremenskim razdobljima. Poslužit ćemo se u tu svrhu raspoloživom građom o stočnom fondu, koja je objavljena u novije vrijeme dijelom u radovima I. Karamana (n. d., str. 431), A. Blanca (La Croatie occidentale, Paris 1957, str. 209—210) i J. Ivoša i dr. (n. d., str. 20—21), a dijelom u statističkim godišnjacima 1905. i 1962. godine. Iz tih se materijala može konstruirati ovaj pregled o broju domaće stoke:

a) Koncem osmog desetljeća 18. stoljeća (oko 1780. godine) postoji na teritoriji čabarskog feuda ovaj broj domaće stoke:

konji	213 komada	(5,27%)
goveda	1.670 komada	(41,35%)
ovce	2.156 komada	(53,38%)
Ukupno:	4.039 komada.	

b) Za 1857. godinu iznosi A. Blanc ove podatke o stočnom fondu:

konji	244 komada	(6,33%)
goveda	2.104 komada	(54,59%)
ovce	1.506 komada	(39,08%)
Ukupno:	3.854 komada.	

c) Za 1895. godinu iskazuje Statistički godišnjak Hrv. i Slav., knjiga I, str. 439. ove podatke:

konji	160 komada	(4,59%)
goveda	2.325 komada	(66,71%)
ovce	1.000 komada	(28,70%)
Ukupno:	3.485 komada.	

d) Stanje po procjeni veterinarskih stručnjaka J. Ivoša i dr. za 1962. godinu daje drukčiju sliku:

konji	250 komada	(10,20%)
goveda	1.400 komada	(57,15%)
ovce	800 komada	(32,65%)
Ukupno:	2.450 komada.	

Primjećuje se da se Karamanovi podaci za 1780. godinu, koji su izneseni pod toč. a), ne slažu s brojkama A. Blanca (n. d., str. 209—210) koji za Čabar navodi mnogo manje iznose (203 konja, 1.293 goveda i 735 ovaca). Kako međutim nije sigurno da se podaci A. Blanca odnose na čitav teritorij feuda, smatram da su Karamanovi podaci točniji.

U navedenoj numeričkoj građi nema uopće registracija k o z a, tih najvećih zatornika šume. Znači da ova vrsta domaćeg blaga nije bila udomaćena u čabarskom kraju, barem ne u većem broju. Ovo je za područje Čabra naročito značajno, jer u isto vrijeme u nedalekom krajiškom području (karlovački generalat) unatoč oštrim mjerama Šumskog reda iz 1765. godine koze predstavljaju najbrojniju vrstu graničarskog blaga.

Promatramo li u k u p n i broj domaće stoke u prednjim brojkama, možemo na prvi pogled ustanoviti stalno padanje, koje je to naglije što se više primičemo današnjici. Ako iz ukupnog broja izdvojimo krupnu stoku, onda za glavne vrste, tj. za g o v e d a možemo konstatirati stalan porast, a za ovce stalan pad. Broj konja ostaje uglavnom stacionaran. Za obračun potrebnog pašnjačkog prostora dovoljno je za naše razmatranje uzeti u obzir prvu (1780) i posljednju godinu (1962) promatranog vremenskog intervala.

U uvjetima Gorskog kotara može se računati prihod pašnjaka po jednom kat. jutru s najviše 15 q (1.500 kg) sijena. Označimo li potrebnu dnevnu hranu za normalno govedo teško 300 kg sa 11,4 kg srednjeg sijena kao indeks 1, onda množina dnevne hrane iznosi (indeks za konje 1,1, a za ovce 0,1):

— za 1780. godinu: normalan broj 2.119,9 komada,
množina sijena 222.589,5 q,
potrebna površina 14.839 jut.

— za 1962. godinu: normalan broj 1.755 komada,
množina sijena 184.275 q,
potrebna površina 12.285 jut.[3]

U toku je 19. i prve polovine 20. stoljeća smanjena potreba pašnjačkog prostora za 2.554 jutara, odnosno za 17,2%. Ali je još važnija činjenica da raspoloživa površina nije bila dovoljna ni na početku (10.282 jut.) ni na kraju razdoblja (2.841 ha = 4.935 jut.). Taj se manjak svakako osjećao i u podaničko doba, a pogotovo nakon nepravilno provedene segregacije (1882. godine, B. Stojsavljević, Šuma i paša u borbi sela u Hrvatskoj i Slavoniji poslije 1848. godine, Zagreb 1961, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske, JAZU, str. 36). Da bi se ipak moglo održati brojno stanje krupne stoke, bilo je jedino rješenje u povećavanju površina livada i forsiranju uzgoja krmnog bilja na obradivom zemljištu, kako bi se stoka mogla veći dio godine držati nad jaslama.

II. ŠUMSKO GOSPODARSTVO

Godine 1798. dobiva čabarski feud plemićka obitelj Paravić na osnovi izvršene procjene od ukupnih 41.307 forinti i 10 krajcara. Mi ne znamo način na koji je izvršena ova procjena, ali ako pretpostavimo bazu prometne vrijednosti, onda ona izlazi vrlo niska. Budući da čitav posjed obuhvaća više od 43.000 jutara, onda procijenjena vrijednost po jednom jutru iznosi tek 0,95 forinti. Uzmemo li u obzir, dalje, da je bakarski dominij pridonosio godišnje 28.000 for. za održavanje produkcije u idrijskom rudniku, onda cjelokupna vrijednost čabarskog feuda ne doseže ni 3/4 dvogodišnjeg doprinosa iz prihoda ostalih nekadanjih frankopansko-zrinskih šuma vinodolske župe.

Razlog tako niskoj procjeni leži prije svega u nepovoljnim prometnim prilikama. Posjed je doduše udaljen od morske obale svega oko dvadesetak kilometara, ali je smješten sjeverno od glavnog razvodnog grebena Risnjak—Snježnik—Škurina i prema tome s prirodnom gravitacijom prema dolini Čabranke i Kupe. U času dolaska plemićke obitelji Paravić postoje kao veza s morem svega dva teško prohodna puta, i to:

— preko Platka i Grobnika u Bakar i Rijeku,
— preko Gomanaca i Klane na Rijeku.

[3] Kod osnove je gornjeg obračuna uvažena okolnost da se radi o drvljem (šikarom) obraslim pašnjacima na lako propusnom vapnenom zemljištu Visokoga Krša. U takvim je uvjetima za prehranu odraslog goveda potrebna površina od najmanje 7 jutara (C. *Fischbach* uzima u šumama na lošijem tlu 6—10 jutara, a k tome uz pretpostavku da se stoka još kod kuće hrani noću, D. *Nenadić*, Š K, 1925, str. 194). Normativ od 15 q po jutru predstavlja maksimalnu množinu sijena u pašnjaku bez šumskog pokrova, a pod uvjetima potrajnog gospodarenja.

vlači u čabarskom vlastelinstvu kroz čitavo stoljeće. Tako su definitivne granične linije s gospoštijom Grobnika određene tek 1882. godine (ugovor Thurn Taxis-Ghyczy).

Osim ovog izvanrednog zadatka uređenja međa upravitelji šuma imaju dužnost da stalno vrše terenska obilaženja u cijelom povjerenom području i za svaku pojedinu sastojinu uz naznaku naziva i lokaliteta utvrde ove elemente:

— stupanj obraslosti (da li je šuma nedirnuta, posječena ili opustošena; tč. d),
— uzgojne uvjete (s naročitim obzirom na mogućnost podizánja kultura jele, a možda čak i hrasta, s naznakom površine; tč. e).
— sastav po vrstama drveća (napose jela, smreka i bukva; tč. f),
— starost i kvaliteta (odnos mlađih i starijih grupacija, udjel stabala ravne deblovine, aproksimativni podaci o visinama; tč. g).

Izvještaje o svojim nalazima upravitelji šuma dostavljaju direkciji vlastelinstva. Kako se vidi, ovi zadaci (tč. d—g) čine u stvari geometrijske i taksatorske predradnje za uređivanje šuma; koje danas obavljaju specijalne ustanove izvan okvira šumske uprave. Ali koncem 18. stoljeća, kad se u ostaloj Evropi tek udaraju prvi temelji potrajnosti u šumarstvu, moramo označiti kao krupni napredak što se u instrukcijama uopće postavlja takva problematika. U to vrijeme i u tehnički naprednijim zemljama šumarstvo vode lovci i kameralisti, još nije poznata ni promjerka, metarski je sistem tek u početku, a prvi šumarski pioniri: G. L. Hartig, H. Cotta i J. Ch. Hundeshagen jedva ulaze u javnost.

Dalji se zadatak upravitelja sastoji u studiji izvoznih prilika (tč. h—m). Da bi se u ovim pitanjima mogla donositi pravilna rješenja, treba prije svega provesti točnu registraciju konkretnog stanja. Zbog toga upravitelji imaju dužnost da ustanove:

— pojedine predjele iz kojih je izvoz u pravcu morske obale preko grobničke gospoštije lagan, a iz kojih je težak,
— kroz koja bi se mjesta mogla izgraditi cesta do Rijeke preko Grobnika (izraditi približan preliminar troškova),
— pojedine predjele iz kojih je izvoz u pravcu morske obale preko područja Klane lagan, a iz kojih je težak,
— kroz koja bi se mjesta mogla postojeća cesta za Klanu priključiti na spoj Klana—Rijeka (izraditi predračun troškova za popravke ceste prema Klani),
— predjele iz kojih je svaki izvoz nerentabilan ili uopće nemoguć.

Drugim riječima, upravitelji imaju izraditi plan izgradnje saobraćajne mreže zajedno s predračunima troškova i pri tom za konkretno stanje sistematski utvrditi dobavne položaje (vrijednosne razrede). Elaborate dostavljaju direkciji vlastelinstva, koja ih ispituje i stavlja feudnom gospodaru prijedloge za izvedbu. Razumljivo da ovako zamašni zadaci u instrukcijama nisu terminirani, a

to nisu mogli ni biti jer su ih upravitelji morali vršiti uz redovno poslovanje. Ono se pak u stvari zasniva na primjeni šumsko-gospodarskih mjera, koje je još postavio navedeni Šumski red za bakarski dominij. Bez obzira na pitanje je li u času donošenja instrukcija Šumski red bio na snazi ili ne, je li i u kojoj mjeri obvezivao privatni feud, činjenica je da se njegove načelne norme primjenjuju u čabarskim šumama i nakon prijelaza iz državne u privatnu svojinu. Stoga ćemo kod pojedinih funkcija šumske uprave navoditi i odgovarajuće propise Šumskog reda (Instrukcije, pogl. 28, tč. o—z).

a) Upravitelji imaju dužnost da obilježavaju stabla prije sječe. Obilježavanje se vrši točno prema doznaci koju je za pojedinog poduzetnika ispostavila direkcija u Čabru. Jednako se tako imaju vršiti i obilježavanja izrađene robe (bilo pojedinih komada, bilo složajeva) kao podloge za naplatu takse i izdavanje izvoznica (čl. 1. ŠR).

b) Obilježavanje se vrši samo odraslih stabala. Pri tom se vlasteoski pečat udara na deblo, i to ne više od jedne i pol stope iznad zemlje.

c) Naročita se pažnja ima posvetiti sprečavanju šteta koje se čine sječom mladih stabala. Ne smije se dopustiti da podložnici pri skupljanju sijena, izvedbi stogova i spremišta ili pri ograđivanju polja sijeku mlada stabla pod prijetnjom globe od 1 forinte po svakom posječenom komadu. Ista se naime upotrebna svrha može postići i primjenom ležikovine ili bukova granja (čl. 8. ŠR).

d) Upravitelji su dužni podnositi prijave protiv onih osoba koje doznačena i konsignirana stabla sijeku u visini debla većoj od dvije stope iznad zemlje (zabrana ostavljanja visokih panjeva). Prekršitelj se kažnjava globom od 15 krajcara po svakom panju. Prilikom konsigniranja upravitelji su dužni interesente upozoriti na ovaj propis (čl. 20. ŠR).

e) Jednako se tako imaju podnositi prijave i protiv onih osoba koje, u smislu propisa pogl. 14. Instrukcija, mimo vlasteoskog rješenja proširuju postojeće ili otvaraju nove krčevine (čl. 5—7, 15, ŠR).

f) Za paljenje se ugljena, koji podložnici trebaju za svoja domaćinstva, ne smije izdavati drugo do bukovo drvo (čl. 9, ŠR). Jelovo se drvo može u tu svrhu doznačiti samo za slučaj kad nije prikladno za bilo koju rentabilniju svrhu.

g) Stalni se nadzor ima voditi o tome da ne bi tko u toku proljeća ili ljeta u šumama palio vatru. Prekršitelj će ne samo nadoknaditi štetu od požara već će biti i posebno kažnjen prema danim okolnostima (čl. 18. ŠR).

h) U vremenu otvaranja krčevina i iskuhavanja potaše treba voditi posebnu brigu da u sastojinama ne bi nastao požar. Upravitelji su dužni da ljudstvo zaposleno kod ovih radova stalno upozoravaju na mjere opasnosti od požara.

Šumsko se radništvo regrutira iz redova podložnika. Oni obavljaju poslove koje im odredi upravitelj šume, i to s naslova radne tlake. Radnike će upućivati direkcija pojedinom upravitelju na bazi posebnog popisa, a upravitelj će voditi točnu sedmičnu evidenciju i pri tom paziti da se ne bi događale nepravilnosti. Nemar, neposluh ili bilo koje neprilike s podložnicima upravitelji moraju odmah prijaviti direkciji vlastelinstva koja će oružanom silom prisiliti nemirne na posluh.

b) *Osnove gospodarenja*

Budući da su šume, ako se njima bude razumno upravljalo, najveće trajno vrelo prihoda ovog vlastelinstva, to u cilju njihova održanja i uvećavanja vrijednosti vrijede ovi propisi (pogl. 2):

Potpuno se napušta postupak sa šumama, zasnovan na shvaćanju iz prijašnjih vremena, da se sječe provode bez ikakve brige za budućnost i produkcijsku potrajnost. Zbog toga se nijedna vrsta drveća ne samo stranim kupcima nego ni domaćim ovlaštenicima ne smije izdavati za bilo koju svrhu bez prethodnog obilježavanja odnosno konsignacije (tč. a—b, čl. 1. ŠR). Kod toga se odabiranje lokacije i izbor stabala uvijek vrši po nahođenju organa vlasteoske uprave, a nikada po željama interesenata (tč. c).

Kod servitutne drvarije, koja se po zatečenom pravu izdaje podložnicima, treba razlikovati ogrjev i građu. Kod doznake besplatnog o g r j e v a (species focalis) dolaze u obzir u prvom redu defektna stabla, vjetrolomi i izvale (tč. d). Tek ako tih kalamiteta nema uopće ili ih nema u dovoljnoj količini, mogu se izdavati i zdrava bukova stabla. Ali i od tih se stabala od izdavanja isključuju ona, koja bi se korisnije mogla upotrijebiti. Stabla vrednijih vrsta u nikojem slučaju za tu svrhu ne dolaze u obzir (tč. e). Kod doznake ovlaštenićke g r a đ e *(species aedilis)* instrukcije čine razliku između stambenih i gospodarskih objekata. Za stambene se zgrade dopušta izdavanje jelovih, a za gospodarske zgrade (staje i dr.) samo bukovih stabala (nešto ublažen propis čl. 2. ŠR). U nijednom se slučaju ne smiju izdavati stabla drugih vrsta (smreka, javor, jasen, brijest itd.). Ali i jelova i bukova stabla upravitelji imaju odabirati tako da se izdaju u prvom redu kalamiteti ili pak prestara stabla, nesposobna za korisniju preradu (tč. f).

Propisi se o besplatnoj drvariji odnose na posebno izdvojene komplekse *(sylvae, in specie vero focali, ac aedili subditorum necessitate)*, što bi moglo dovesti do pogrešnog tumačenja o postojanju općinskih šuma u Gorskom kotaru (kao npr. R. S t r o h a l, Uz Lujzinsku cestu, Zagreb 1935, str. 116), kakve inače poznajemo u kontinentalnoj Hrvatskoj, a u tragovima čak i u Vojnoj krajini. Izdvajanje šuma za podmirivanje servitutnih obaveza poznaje već Šumski red za bakarski dominij (čl. 10), ali ne kao vlasnost podložnika već kao interni akt uprave sa svrhom da se posebno izluče predjeli opterećeni servitutom. Ti su predjeli i nadalje svojina feu-

dalca, čemu je najbolji dokaz da u šumama isključuje svaku ingerenciju kmetova. Istina je da se tokom vremena razvilo među kmetovima uvjerenje da takvi predjeli čine njihove općinske šume (»gmajne«), na što upućuju kasniji sporovi s feudalcem. O takvom jednom sporu govori i molba kmetova općine Gerovo od 31. svibnja 1848. god. upućena na hrvatski sabor. U njoj se između ostalog kaže (u današnjoj transkripciji):

»Do pred malih pasanih godinah šumske potriboće fraj imali jesmo mi ovdašni stanovniki opet kak negda nam je bilo šindule i deske za stajna i ostala zgrade potrebiti les i derva za ogen fraj imali jesmo — da budemo prosto po šumi naše blago pasti pres plače mogli kak jesu (imali) i naši starši, kajti naši stareši imali jesu po lozi kerčevine, po koih se je naše blago pasti moglo, ali ista gospoščina čubranska je i ono poprodavala i preprečila jesu i ne samo ovo isto gori popisano dugovajne nego takaj iste naše gmajne poprodali jesu, da se naše blago gde pasti nejma.« (B. Stojsavljević, n. d., str. 36).

Feudalni gospodari u području stare vinodolske župe, bila to kameralna uprava ili privatna vlastela, ne priznaju nikakvih institucija općinskih šuma. To se jasno vidi iz tekstova čabarskih instrukcija.

U svima vlasteoskim šumama, bile one servitutom opterećene ili ne, predviđaju instrukcije sječe i izrade trgovačke robe u svrhu privređivanja. Za razliku od vremena tršćanske komercijalne Intendance (propisi čl. 4. ŠR) ovdje se stvara mogućnost privatne trgovine, kojom se mogu baviti domaći podložnici i strani poduzetnici. Kod toga su domaći kupci unekoliko favorizirani plaćanjem niže (pogodovne) takse. Kod ovih propisa čabarske instrukcije razlikuju sortimente koji su se izrađivali već u doba državne (kameralne) uprave (pogl. 3), od onih koji još nisu uvedeni u čabarske šume a trebalo bi ih uvesti (pogl. 4). U prvu skupinu (pogl. 3) ulaze slijedeće prerađevine (tč. a—e):

1) *BAČVARSKE DUŽICE (costae doliorum).* Izrađuju se od jelovine i smrekovine. Domaći poduzetnici plaćaju taksu 12, a strani 15 krajcara po izrađenom tovaru. Instrukcije konstatiraju da je izrada dužica za šume vrlo štetna i da se u interesu uzgoja ima što moguće više ograničiti. Direktoru se vlastelinstva preporučuje da tu izradu nikako ne dopušta:

— u sastojinama na obroncima okrenutim prema moru, tj. na jugozapadnim ekspozicijama, nadalje,

— u predjelima gdje ima izgleda da će u dogledno vrijeme biti izgrađena cesta, bilo kroz područje Grobnika, bilo kroz Crni Lug ili Lepenice,

— u šumama kroz koje prolazi put za Klanu, makar koliko je težak, ali je ipak upotrebljiv,

Izrada se dužice može dopustiti samo u manje pristupnim šumama i u klisurastim terenima, odakle se prerađevine mogu izvesti samo tovarnom stokom (samarnjakom) ili čovječjom snagom. Direktor je dužan da u ovom smislu izda upraviteljima potrebne upute.

2) *KROVNE DASKE (tectorum asseres)* ili vulgo »scandole«, odnosno šindre. Njihova se izrada po dosadanjem načinu dopušta samo u šumama koje se nalaze u predjelima počev od izvora rijeke Kupe (kod sela Krašićevice) pa do planine Javorov kal (kod Crnog Luga, — u današnjim topografskim kartama označen kao Javorov vrh, 1098 m), dakle samo na sjeveroistočnim padinama risnjačkog masiva. Taksa iznosi 15 krajcara po jednom uobičajenom tovaru izrađene robe.

Značajno je da instrukcije kod izrade šindre ne spominju štete od zasijecanja (špananja), koje inače oštro kažnjavaju Šumski redovi za bakarski dominij (čl. 13) i za Vojnu krajinu (čl. 24). To možemo protumačiti samo time što takvih šteta nije bilo, pa nije bilo ni potrebe za donošenje sankcija. Uostalom, ovo je ograničenje izrade na razmjerno mali prostor vlasteoskog posjeda učinilo da su se u okolnim naseljima (Okrog, Krašićevica, Kupari, Hrib i Razloge) izgradili vrsni majstori, tzv. »kupari« (A. Ugrenović, naziv je u vezi s romanskom riječi »cupa«; pojam kod izrade šindre: Krš kao naučni problem, Krš Jugoslavije, Zagreb 1957, JAZU, str. 7).

3) *DRVENI UGLJEN (carbones)* za potrebe domaćeg zanatstva. Strogo se zabranjuje upotreba bilo koje vrste drveća osim bukovine (čl. 9. ŠR). Izdaje se uz naplatu takse od 10 krajcara po četvornom hvatu (passus). Da ne bi zbog izdavanja palirskog drva došla u pitanje drvarija domaćih podložnika, određuje se da se to drvo izdaje uvijek u udaljenim šumama. Ali kako i domaći podložnici trebaju drveni ugljen za podmirivanje svojih kućnih potreba, to će oni kod paljenja ugljena za svaku četvornu orgiju (jedno jutro ima 1.300 čet. orgija; potom jedno orgija 1,23 čet. hvata) naplaćivati 15 krajcara.[4]

4) *SMOLA (pixides)* ili vulgo »scatola«. U vlastelinstvu je zatečen ugovor o vađenju smole s kmetovima iz sela Prezid. Oni plaćaju taksu od 1 forinte i 8 krajcara za svaki izrađeni tovar.

Prema propisu čl. 17. Šumskog reda iz 1767. godine vađenje je smole uopće zabranjeno kao vrlo štetno za šume. Izgleda da se

[4] Feudalac računa da jedna ral broji 1.300 četvornih orgija (usp. propis u pogl. 14. priloženih instrukcija). Prema tome, četvorna orgija (4,43 m²) izlazi veća od četvornog hvata (3,60 m²).

Napominjem da mi je kod interpretacije latinskog teksta instrukcija pružio izdašnu pomoć prof. Davorin Križ, klasični filolog i bivši direktor sušačke gimnazije, pa mu za iskazanu susretljivost izričem ovdje svoju zahvalnost.

ovaj propis nakon dokidanja Intendance nije provodio. Čabarske instrukcije navode da, prema obavještenjima iz fužinske gospoštije, šume uslijed vađenja smole naglo propadaju. U načelu se i po ovim instrukcijama zabranjuje smolarenje u čabarskim šumama. Direktor je vlastelinstva bio dužan da vlasniku predloži točan izvještaj o posljedicama vađenja smole, napose:

— u kojim se predjelima vrši smolarenje, s naznakom najbliže granice vlastelinstva,

— koje šume uslijed takvog načina korišćenja pokazuju znakove propadanja ili su već upropaštene,

— da li bi umjesto smolarenja u pojedinim slučajevima bio unosniji koji drugi način korišćenja, npr. izrada dužica ili iskuhavanje potaše.

Tek pošto se prikupe potrebne informacije u vezi s navedenim pitanjima, moći će se donijeti odluka da li se postojeći ugovor s Prezidancima produžuje ili stornira. Odluku o tome rezervirao je za sebe sam feudni gospodar.

5) *POTAŠA (cinerum clavellatorum).* Iz dosad poznatih historijskih dokumenata nije se moglo utvrditi da se potaša izrađivala i u čabarskim šumama. Takav prvi dokaz nalazimo tek u instrukcijama iz 1798. godine. One navode da je proizvodnju potaše uvela kameralna uprava 1794. godine, dakle kratko vrijeme prije dolaska novog vlasnika. Vjerojatno taj oblik eksploatacije nije bio mnogo stariji ni u ostalim šumama bakarskog dominija jer ga Šumski red iz 1767. godine uopće ne spominje. Na Rijeci se 1780. godine osniva poduzeće za trgovinu potašom (J. S z a p a r y, Der untaetige Reichthum Hungarns wie zu gebrauchen, — Mit einer kurzen historisch-physikalischen Beschreibung der Oesterreichischen und Hungarischen Seekueste, Nürnberg 1784; N. D e s p o t, Privreda Hrvatske XVII—XIX stoljeća, Zagreb 1957, str. 19), pa u to vrijeme, izgleda, padaju i prvi počeci izrade potaše u okolnim šumama.

Kameralna je uprava kod čabarskih šuma prema navodima instrukcija predviđala godišnji prihod od potaše u iznosu od okruglo 350 forinti. Ali je već onda iskustvo pokazalo da je taj oblik korišćenja šuma vrlo štetan, pa se čabarski feudalac, kolikogod je bio u teškom položaju, odricao ovog prihoda u interesu održavanja šuma. Po propisima su instrukcija od iskuhavanja potaše isključene sve šume na bregovima s gravitacijom prema moru, a zatim i sve šume iz kojih je mogu izvoz u pravcu Grobnika ili Klane. Iskuhavanje se po odredbama novog gospodara može dopustiti:

— u šumama gdje je završena izrada dužice i šindre, pa u njima leže porazbacano brojni neiskorišteni komadi oblovine, koje kao zapreku uzgojnim mjerama i nepriliku u gospodarenju treba spaliti, ali s pravom svrhom pročišćavanja sastojina,

— u nepristupačnim predjelima, udaljenim od mora i u većem dijelu takvim da se iz njih ne mogu iznositi veći komadi izrađene robe, a nema ni izgleda da bi se u tom pravcu stanje poboljšalo,
— u predjelima na granicama vlastelinstva, izuzevši one koje se nalaze na spornim međašnim linijama, npr. s gospoštijom Grobnik.

Važno je obavještenje u propisima da se u čabarskom vlastelinstvu tekuće, tj. 1798. godine neće proizvoditi potaša, jer su kmetovi, koji se razumiju u taj posao, o t i š l i na izradu izvan čabarskog feuda, napose u fužinske i vinodolske šume. Ova konstatacija ima za historiju Gorskoga kotara dvostruko značenje. Iz nje saznajemo:

— da je već koncem 18. stoljeća nakon prestanka manufakture željeza u čabarskom kraju započela sezonska emigracija,
— da je u ostalim šumama stare vinodolske župe iskuhavanje potaše zauzelo tolike razmjere da nije dostajala lokalna radna snaga.

Vlastelin u instrukcijama izražava bojazan da će se ta emigracija ponavljati iz godine u godinu, svakako zbog bolje zarade u drugim krajevima. To će svakako biti štetno za poslove njegove uprave, pa treba poduzeti protumjere, koje se u prvi mah čine najefikasnije. Direktoru vlastelinstva stavlja u dužnost da prvi put, odmah nakon izdanja instrukcija, drugi put početkom novembra, a treći put početkom januara naredne godine, dade javno proglasiti:

1) Primarna je obaveza kmetova da uz primjerenu zaradu služe na vlastitom feudalnom dobru.
2) Ta je obaveza povrh toga kodificirana i u urbaru, pa se nitko od podložnika, doklegod ima svoj domicilij u ovom kraju, ne može osloboditi dužnosti pod prijetnjom mjera zbog prijestupa protiv pokornosti.
3) Dosljedno tome, nitko od podložnika ne smije otići iz teritorija feuda bez prethodnog odobrenja direktora.
4) Uprava će vlastelinstva onim podložnicima za koje ne bi imala zaposlenja izdati svoju privolu da sebi drugdje nađu zaradu.
5) Protiv neposlušnika, koje će se prema potrebi uz asistenciju oružane snage prisilno povratiti kućama, bit će izrečena primjerna kazna u razmjeru s danim okolnostima.

Međutim, prije nego isteče navedeno oglašivanje direktor će vlastelinstva dobro ispitati i procijeniti koliko će se u šumama ovog vlastelinstva proizvesti potaše i kolika je radna snaga potrebna za taj posao. Ovo zato što bi se onima koji bi kod kuće ostali nezaposleni (a drugdje bi mogli doći do zarade) mogla učiniti velika nepravda, a to vlasteoska uprava ne smije dopustiti. Direktor je dužan da najkasnije mjesec dana prije trećeg oglašivanja predloži dokumentirani izvještaj i prijedlog feudalnom gospodaru. On će,

osim toga, pronaći put i način da sâm ili preko nadležnih župnika uvjeri podložnike o opravdanosti ovih mjera, sa svrhom da se u širim slojevima izbjegne neraspoloženje i povod za pobunu protiv vlastelinstva.

Koliko je feudalac uspio tim mjerama djelovati na sezonsku emigraciju, nije poznato. Ali dok instrukcije govore o mogućnosti pobune kmetova, znači da je postojalo izvjesno vrenje. Sigurno su glasovi o francuskoj revoluciji, makar i u nejasnim obrisima, vjerojatno preko Rijeke, počeli prodirati i u Gorski kotar. Kod toga su socijalni momenti, koji se ogledaju u pokretima za likvidaciju kmetskih obaveza, bili važniji nego nacionalni. Za vrijeme francuske okupacije ovaj isti čabarski vlastelin Matija Josip Paravić izvješćuje dne 20. studenoga 1809. godine podžupana Franju Gerlicija (Grličića) da se njegovi kmetovi javno hvale kako su okupacijom postali Francuzi i slobodni ljudi *(Galli sumus, liberi sumus;* R. L o p a š i ć, Karlovac, Zagreb 1879, str. 72).

Navedenim proizvodima mogli bismo dodati još i razne sitne prerađevine, koje instrukcije supsumiraju pod nazivom »orbiculi et conche«, ali te su bile bez većeg značenja za šumsko gospodarstvo. Ostaje dakle u svemu pet vrsta šumskih proizvoda koji, osim smole i potaše, služe za podmirenje potreba najbliže okoline. Nigdje se ne spominje piljena građa, što je dokaz da je napuštanjem željezarske manufakture prestala raditi i čabarska pilana. Brojni su sortimenti oble, cijepane, tesane i piljene građe najraznoličnijih razmjera, koji se kroz desetljeća izrađuju u šumama istočnih krajeva Gorskog kotara (kuda se probija Karolinska cesta s mrežom prilaznih putova) i otpremaju u bakarsku i riječku luku (bakarske trgovačke uzance iz 1767. godine), u čabarskom su vlastelinstvu gotovo nepoznati. Razlozi su jasni: s jedne strane nepovoljna gravitacija terena s obzirom na morske luke i odsutnost prometne arterije kao što je Karolinska cesta, a s druge strane poslovanje bivših rudnika i talionica, koje je trebalo neznatan broj prerađevina iz najbližih šumskih predjela.

c) *Predviđene reforme*

U propisu pogl. 4. instrukcije ukazuju na nove vrste prerade koje treba postepeno uvoditi. To su kod četinjača bordonali, šestakinje, petakinje, gredice i slična tesana građa (jelovina i smrekovina), a kod listača dužice, vesla, obruči, palice, tj. pretežno cijepana građa (bukovina). Za te je sortimente izrađena i tarifa u kojoj je propisana jedinična cijena na bazi dimenzija izrađenih komada (dužina, širina i debljina) ili tovara, odnosno složaja kao obračunske jedinice.

Ali kod ovih novih produkata izgleda ni sam vlasnik ne vidi mogućnosti za brza preorijentiranja eksploatacije. Za pretežni je dio

navedenih prerađevina trebalo najprije izgraditi izvozne kolne putove. Zato u prvi čas instrukcije postavljaju težište na preradi sitnih sortimenata iz bukovine, i to na:

1) *DAŠČICE ZA AMBALAŽU (asseres ad usum cistarum pro lemonibus),* u koju su svrhu iz Rijeke u Čabar poslana dva prototipa od naročito izabranih komada uzoraka (vjerojatno se i ovdje radi o cijepanoj robi jer se nigdje ne navodi pilana).

2) *DRVENI UGLJEN (carbones)* za svrhe prekomorskog eksporta po uzoru i praksi u fužinskim i vinodolskim šumama.

Prijelaz na ovu vrstu korišćenja ne zahtijeva neke nove uzgojne mjere ili novčane žrtve. Potrebni obziri na uzgoj šuma ovdje vrijede jednako kao i kod izrade drugih proizvoda. Što se pak tiče troškova transporta, tu se u oba slučaja radi o materijalu koji se lako prenosi pomoću tovarne stoke. Instrukcije čak dopuštaju mogućnost ove izrade i u šumama s gravitacijom prema moru (koje su do sada, izuzev ugljarenja, bile izvan eksploatacije), ali uz uvjet da se prije ispitaju i donesu specijalne uzgojne i zaštitne mjere.

Imajući na pameti povećanje šumske proizvodnje, vlasnik povrh drugih već spomenutih mjera uvodi točno određenu proceduru za odobrenje sječe, konsignaciju, način izrade i dozvolu za izvoz. Toj se proceduri ne bi moglo prigovoriti ni danas, nakon gotovo dva stoljeća, pogotovo ako se uvaži da je još u drugoj polovini prošlog stoljeća biskup J. J. Strossmayer prodavao svoje šume s jedinom naznakom »od puta do puta«. Poglavlje 5. instrukcija određuje:

1) Svakom interesentu, bio on domaći ili strani, želi li preuzeti posao prerade u šumi, izdaje na osnovi traženja direkcija vlastelinstva pismenu d o z n a k u *(assignatio),* u kojoj je osim imena i prezimena kupca naznačen šumski predjel, broj stabala, vrsta drveća, način i svrha prerade. Doznaka je datirana i proviđena vlasteoskim pečatom. Interesent se s doznakom prijavljuje kod upravitelja šume na dalji postupak.

2) Vrsta se drveća u doznaci zbog kratkoće označuje crtežom: jela s dvije grane, smreka s četiri, bukva sa šest, javor s osam grana i tako dosljedno dalje za ostale vrste.

3) O izdanim se doznakama vodi u direkciji posebna evidencija po redoslijedu brojeva.

4) Na temelju doznake vrši nadležni upravitelj obilježavanje stabala. Prije toga on mora ispitati da li stabla stvarno odgovaraju za najavljenu upotrebu, jer za svako stablo, koje je konsignirano a poslije pronađeno kao neprikladno, treba platiti naknadu od 30 krajcara po svakoj stopi opsega njegova debla. Samo o b i l j e ž a v a n j e *(obsignatio)* mora biti vidljivo te se udara čekićem u visini od najmanje stope i pol iznad zemlje. Nakon obilježavanja upravitelj preuzima od interesenta doznaku te je drži u pohrani radi eventualne kontrole.

5) Budući da se u vrijeme ispostavljanja doznake ne može točno znati koliko se od konsigniranih stabala može izraditi komada *(lignorum frusta)* i tovara *(onera)*, to će direktor zajedno s nadležnim upraviteljem na bazi što moguće točnije kalkulacije odrediti više obroka uplate takse (najmanje tri), kod čega će se eventualni ostatak izravnati prilikom izdavanja izvozne dozvole.

6) Nakon dovršene izrade, a prije nego se interesentu uruči *izvoznica (facultas pro exportatione)*, upravitelj na mjestu događaja u šumi udara s čeone strane (kod većih komada) ili na složaje (kod sitne robe) vlasteoski žig kao dokaz da je materijal izrađen i obračunat. Radi se dakle o jednom primitivnijem obliku naknadne premjerbe, koja je u Gorskom kotaru, kako se vidi, stara oko dva stoljeća. Podatke o premjerbi upravitelj dostavlja direkciji, a ona onda obračunava kupovinu i ispostavlja izvoznicu. Razni oblici pečata i žigova propisani su u poglavlju 23. s točnom naznakom načina upotrebe (za šumske je prerađevine tekst: »M. P. Flumine«).

Što se tiče šumskih nuzgrednih prihoda, novi vlasnik uvodi krupne reforme u izvršavanju regalnih prava *(jura regalia)*, gdje spada ribarstvo i lovstvo *(piscatio et venatio)*. U poglavlju 10. konstatira se da su se ova prava u vrijeme kameralne uprave izdavala u jednogodišnji zakup. Zakupnici su bili kmetovi, unatoč propisu Marijeterezijanskih urbarskih regulacija iz 1755. godine *(Constitutiones rei urbarialis)*, koji kmetove posve isključuju iz vršenja lovnog prava. Za poburžoaženog feudalca, kakav je M. J. Paravić, sav prožet idejama merkantilizma, lov nema više one privlačnosti kao nekada za staro ratničko plemstvo. Njegovu vrijednost on prosuđuje po visini prihoda koja se godišnje može dobiti. Zbog toga propisi instrukcija dokidaju zatečene ugovore s kmetovima, i to (ne obazirući se na urbarske regulacije) uz motivaciju da kmetovi zbog lova zapuštaju svoja gospodarstva, pa se tako izaziva veća šteta nego korist.

Ipak je jedan od razloga storniranja zatečenih ugovora o lovu bio i taj što se lov izdavao na trajanje zakupa od svega jedne godine. Ovo svakako nije bilo u interesu čuvanja i uzgoja divljači, jer je zakupnik nastojao u toku tako kratkog vremena izbiti što veću korist bez ikakve brige kakvo će biti stanje divljači po isteku zakupnog ugovora. Zbog toga propisi odmah imenuju nove zakupnike, i to direktora Sešuna i župnika Husa (Huss), ali produžuju i trajanje zakupa na tri godine. Navode i visinu godišnje zakupnine u iznosu od 101 forint i 56 krajcara, dakle nešto manje nego što iznosi godišnja plaća upravitelja šuma. Lov i ribolov su bili svakako vrlo unosan posao za zakupnike.

d) *Pretvorbe kultura*

Za intenzitet i retardaciju uzmicanja šume presudnu ulogu imaju krčenja *(extirpaturae)* radi širenja poljoprivrednog zemlji-

šta. Već smo prije ustanovili da je feudalnom gospodaru išlo u korist svako pretvaranje šumskog u poljoprivredno zemljište već zbog razloga izravnog povećanja kmetskih podavanja (decima frugum, agnellorum, haedonum et apum, pogl. 7. i 8). Osim toga, veće poljoprivredno zemljište jače vezuje podložnika uz rodni kraj i doprinosi tako smanjivanju emigracije. Ovdje treba naglasiti da je u vrijeme izdavanja instrukcija u čabarskoj dolini već uveden krumpir (pogl. 8), koji je u ostalim krajevima izvan Gorskog kotara još gotovo nepoznat, pa ga vlasti početkom 19. stoljeća nasilnim mjerama uvode. Uza sve to iz propisa se može razabrati da vlasnik nastoji isključiti iz krčenja sve one šume za koje ima izgleda da će se drvo izgradnjom cestovne mreže moći uz povoljne cijene plasirati na vanjskom tržištu. On ne poznaje, niti ga interesira, zaštitni karakter šumskog pokrova na vapnenoj podlozi, ali vrlo dobro poznaje monopolistički položaj Gorskoga kotara prema drvom siromašnim zemljama Mediterana, a naročito Apeninskog poluotoka.

Po propisima se instrukcija krčenja isključuju (pogl. 14) u ovim predjelima:

a) Svi bliži i bolji položaji u neposrednoj okolici Čabra kao rezidencije feudnog gospodara.

b) Položaji s gravitacijom prema moru.

c) Predjeli za koje ima izgleda da će u dogledno vrijeme biti povezani cestom bilo u pravcu Crnog Luga ili Lepenica, bilo u pravcu Klane.

d) Predjeli kroz koje prolazi postojeći put u Klanu.

U svim se ostalim šumama mogu krčenja dopuštati. Kod toga se instrukcije gotovo doslovce drže istih načela koje propisuje i bivši Šumski red za bakarski dominij u članovima 5—7. Konkretne će površine, koje za tu svrhu mogu doći u obzir, predložiti direkcija vlastelinstva feudnom gospodaru na odobrenje. Prijedlozi se sastavljaju nakon saslušanja upravitelja šuma i drugih vještaka. Čim na taj način budu definitivno utvrđene površine, ali prije nego se predaju najavljenom korisniku, vlasteoska će uprava iskoristiti svu drvnu zalihu na način što će stabla predati u izradu dužice, šindre, drvenog ugljena ili koje druge prikladne vrste prerade.

Da ne bi podložnik, koji je dobio krčevinu na temelju prethodnog rješenja vlasteoske uprave, mogao neprimjetno širiti iskrčeno zemljište, označit će se granična stabla vlasteoskim pečatom. Ako ta stabla prijeđe podložnik, on će pored gubitka dodijeljene mu krčevine biti kažnjen novčanom globom po svakom pojedinom oborenom stablu (analogan propis čl. 7. ŠR). Jednaka se kazna predviđa i za one koji prije vlasteoskog rješenja izvrše krčenje u svoju korist.

Napokon, da bi se stare krčevine razlikovale od novih, a napose one koje je odobrila prijašnja kameralne uprava, izradit će direkcija vlastelinstva točan katastar, u kojem će za svakog podložnika naznačiti naziv njegove krčevine, topografski smještaj, površinu i dominalni census (čl. 6. ŠR).

III. ZAKLJUČCI

Čabarske su instrukcije iz 1798. godine važan dokumenat u historiji šumarstva Hrvatske i jugoslavenskih zemalja uopće. Iz njih saznajemo za osnovne smjerove gospodarenja u jednom velikom dijelu Gorskoga kotara, i to u vrijeme kad je napuštanjem pokušaja rudarstva i industrijalizacije šuma postala glavni privredni faktor. Izmjena funkcije šumarstva od pomoćne djelatnosti lokalne industrije u samostalnu ekonomiju, čiji se proizvodi počimaju plasirati u većem području Mediterana, povlači sa sobom i preorijentaciju u organizaciji upravljanja, mjerama uzgoja, a naročito u oblicima prerade i u rješavanju transportnih problema. Opća je načela za gospodarenje šumama u novoj ekonomskoj ulozi postavio Šumski red za bakarski dominij iz 1767. godine. Ta načela nakon prijelaza čabarske domene u privatnu svojinu gotovo u cijelosti provodi u život novi vlasnik napuštajući uglavnom samo princip državnog trgovačkog monopola iz vremena tršćanske komercijalne Intendence.

Obje su pravne norme rezultat novog merkantilističkog shvaćanja ekonomske funkcije šume u drugoj polovini 18. stoljeća. Napuštanjem se državnog trgovačkog monopola razvija novi autohtoni trgovački stalež, najviše iz redova bivših kmetova. Ti će, u početku jedva pismeni, poduzetnici s uspjehom osvajati vanjska tržišta, potiskivati venecijanske trgovce, a kasnije, u 19. stoljeću postati glavna brana protiv prodiranja stranog kapitala u krajeve zapadne Hrvatske. Najbrojnija poduzeća niču najprije duž Karolinske ceste, ali se brzo šire na sve glavne gravitacijske centre. Najpoznatija su u Bakru (Blažina, Medanić, Polić), Crnom Lugu (Durbešić), Čabru (Turk), Delnicama (Delač, Kezele, Petranović, Pleše), Fužinama (Agnesi, Delak, Padavić, Premer, Šverljuga, Tomac), Grobniku (Pesi, Prosen), Lokvama (Burcar, Gašparac), Ravnoj Gori (Geber, Gregorac, Ivančić, Jurković, Russig, Ružić), Srpskim Moravicama (Hubler, Petrović, Vučinić) i Vrbovskom (Buneta, Kratofil, Lisac, Mance, Mušević). Poduzeća rade s malim kapitalom, ali ipak ponegdje sama izgrađuju šumske ceste, a kasnije podižu i pilane, među njima i prvu parnu pilanu u Hrvatskoj (Crni Lug, 1850). Velikom je broju malih poduzeća pogodovao davno uvedeni način gospodarenja putem malih razasutih prebirnih sjekova, koji su onemogućavali stvaranje jednog velikog kapitalističkog kombinata. Isto je tako pogodovalo i uvođenje naknadne premjerbe, koja je isključivala rizik

kupca i prodavaoca na kvantiteti i kvaliteti izrađene robe. Ova poduzeća, vezana uz jedan ograničeni predjel, kao sirovinsku bazu i u stalnom strahu da će šuma nestati, razvijaju svoju djelatnost u smjeru ne kvantitativnog nego kvalitativnog dizanja produkcije. Nadaleko poznata reputacija Gorana kao vrsnih radnika u svim granama prerade drveta nije nastala slučajno, niti u novije vrijeme. Ona je rezultat dugogodišnjih napora i pribiranja iskustava, koja su prešla u tradiciju, čiji zametak treba tražiti u prvim nosiocima drvne privrede u Gorskom kotaru.

Dokidanjem državnog monopola za ondašnje je prilike banske Hrvatske stvoren nakon dokidanja intendance jedan povoljan odnos između kultivatora i korisnika šume. Ako pustimo s vida razdoblje napoleonskih ratova i s njima povezane ekonomske krize u prva dva desetljeća 19. stoljeća kada narodne mase pustoše šume zbog održavanja golog života, mi u Šumskom redu i gospodarskim instrukcijama vidimo jedan od uzroka što su u ovom kraju ostale šume sačuvane daleko bolje nego u bilo kojem drugom dijelu jugoslavenskog Krša.

LITERATURA

Blanc A., La Croatie occidentale, Paris 1957.

Despot N., Privreda Hrvatske XVII—XIX. stoljeća, Zagreb 1957.

Ivoš J. i dr., Higijensko-stočarske prilike čabarske komune, Vetserum, Zagreb 1962, broj 1—2, str. 12—33.

Karaman I., Dva gospodarska pravilnika za feudalne gospoštije u Hrvatskoj i Slavoniji oko godine 1800, Starine JAZU, knjiga 50, Zagreb 1960, str. 427—460.

Laszowski E., Gorski Kotar i Vinodol, MH, Zagreb 1923.

Lopašić R., Karlovac, MH, Zagreb 1879.

Mirković M., Ekonomska historija Jugoslavije, Zagreb 1958.

Radošević M., Pabirci za šumarsku poviest hrvatsko-srbskih šuma, Š. L. Zagreb 1891—1892.

Statistički godišnjaci kraljevina Hrvatske i Slavonije, Zagreb 1905. i 1906—1910.

Statistički godišnjak FNRJ, Beograd 1962.

Stojsavljević B., Šuma i paša u borbi sela u Hrvatskoj i Slavoniji poslije 1848. godine, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske JAZU, Zagreb 1961.

Strohal R., Uz lujzinsku cestu, Zagreb 1935.

Ugrenović A., Krš kao naučni problem, Krš Jugoslavije JAZU, Zagreb 1957.

PRILOG

INSTRUCTIONES CIRCA QUALITER ADMINISTRANDOS RESPECTIVOS DOMINII CSABAR PROVENTUS

I.

Raspored poglavlja

1. *De jure Patronatus;*
2. *De sylvis, in specie vero focali, ac aedili Subditorum Necessitate;*
3. *De Lignis, aliisque in Sylvis Manipulationibus hactenus pro Questu in usu praeexistentibus;*
4. *De novis Manipulationibus in Sylvis introducendis;*
5. *De assignationibus pro Excissione extradandis, de Obsignatione vulgo Bollo, ac facultate Exportationis vulgo Licenza;*
6. *De Censu Domali;*
7. *De robotis qualiter manipulandis;*
8. *De Decima frugum;*
9. *De Decima Agnerollum, Haedonum et Apum;*
10. *De Piscatione et Venatione;*
11. *De Macellorum Obventione;*
12. *De educillo vini;*
13. *De fundis allodialibus;*
14. *De extirpaturis;*
15. *De Restantiis;*
16. *De Contrabandis;*
17. *De Molendinis, ac Molis Serratoricis subditorum;*
18. *De Lapidibus pro Trituratione Frugum;*
19. *De Aedificiis Dominalibus;*
20. *De Molis Dominalibus;*
21. *De Actis, Mappa, et Limitibus;*
22. *De Taxis;*
23. *De Sigillis;*
24. *De Salis Depositorio;*
25. *De Victualibus Flumen Robotaliter deferendis;*
26. *De nova Regulatione Subditorum;*
27. *De obligatione Domini Administratoris;*
28. *De obligatione Sylvanarum;*
29. *De Statu Salariorum.*

II.

Izvadak

iz instrukcije za administratora gospoštije Čabar M. J. Paravića od 1. maja 1798. god.

INSTRUCTIONES CIRCA QUALITER ADMINISTRANDOS RESPECTIVOS D(OMI)NII CSABAR PROVENTUS.

Actum in Regio antehac Camerali Dominio Csabar Die 1. ma et sequentibus mensis Maii Anni 1798.

Posteaquam Regium hocce Camerale Dominium medio Benigni Decreti de do. 9 7-bris Anni 1796 Nro 12.187 mihi per Suam Majestatem Sacratissimam titulo Mixtae Donationis, taliterque pro summa medio alterius Decreti de do. 31. Avgusti Anni 1797 No 11.647 in flnis 41.307, xis 10 clementer defixa collatum, hodierno die in obsequium tertii ordinis Benigni Decreti Reg. de do. quippe 15 Martii currentis anni 1798 No 3.737 per Perillustrem D(omi)num JOSEPHUM STIPANOVICH Regii Cameralis Dominii Fuccinensis castellanum qua per inclytam Reg. Cameralem Administrationem Zagrabiensem deputatum mihi realiter resignatum fuisset; prouti initum eatenus ac vicissim sub 27. decurrentis mensis subscriptum liquidatorium instrumentum perhiberet, sequentia partim pro necessaria posteritatis meae notitia, partim vero pro recta, utilique ejusdem dominii administratione in seorsivos Titulos distributa disponenda censui.

Titulus 2-dus; *De Sylvis, in specie vero de focali, ac aedili subditorum necessitate.*

Siquidem ditissimum, unave, si rite administretur perenne dominii hujus patrimonium sylvae ipsae essent, hinc tum pro necessaria earundem conservatione cum et sylvanalis proventus adauctione sequentia innomisse observanda constabiliuntur, et quidem:

a) solutio, quae olim pro arborum scissione a securi desumebatur, velut pestiferam sylvarum perniciem praeseferens, omnimode prohibetur adeoque

b) nulla lignorum species non solum extraneis, sed nec domesticis subditis, nec pro usu focali, nec pro usu aedili, nec pro quocunque altero ipsorum usu absque obsignatione vulgo bollo concedenda erit;

c) selectus jure tum pro scissione assignandi loci, cum et ipsius lignorum, seu arborum speciei, semper paenes dominium, nullatenus vero subditorum libitum, permanentes. Hinc

d) pro usu focali ea praeprimis cencedenda, quae seu defectosa, seu tempestatis vehementia, seu temporum vetustate decussa in sylvis prostrata jacent;

e) in horum autem deffectu reliqua et quidem nominatim ex fago (vulgo bukovina) nullatenus autem ea, quae seu melioris sunt speciei, seu adhibita fors autem excoluntur, pari ratione

f) cohaerenter ligna pro usu aedili praecise ex abiete, pro stabulis vero ex fago, nullatenus autem ex alia specie assignanda erunt; ita tamen, ut sylvanus praeferenter assignet primo arbores defectas, dein illas quae seu jam vulneratae, vel vero provectioris aetatis ad utiliorem usum deservire non possunt;

g) Cum autem ejusmodi ligna subditis per dominum gratis assignari debeant, hinc iidem, eousque donec quam titulo devectionis lignorum focalium naturalem praestationem jam dare incaeptam ultro continuaverint assignabuntur ast praestatio haec, cum ego Csabri non resideam in parata relluenda erit.

Titulus 3-tius; *De lignis, aliisque in sylvis manipulationibus hactenus pro quaestu in usu praeexistentibus.*

Attingam hic manipulationes illas, quae hactenus in dominio tam per domesticos quam per extraneos subditos, exercebantur; de illis vero, quae licet hactenus dominio ipsi prorsus ignotae fuerunt, sensim attamen introduci quirent seorsivi titulo disseram. In usu itaque praeexistentes manipulationes sequentes sunt:

a) c o s t a e d o l i o r u m ex abiete (vulgo jellovina) et ex pino (vulgo smriekovina). A quovis onere desumbantur hacenus a domestico xri 12, ab extraneo vero xri 21. Ab enormi taxae hujus improportione evenit, quod teste anni praeteriti tabellari protocollo concurentia extraneorum penitus cessaverit; ut proinde pessimas dispositionis hujus effectus naturam monopolii sapiens omnino amoveatur, taliterque extranei subditi quin tamen domesticorum subdittorum industria opprimatur, alliciantur pro domesticis a quovis costarum usitato onere taxa xri 12, pro extraneis vero xrum 15 loco 21 deffigitur. — Cum autem haec ipsa costarum nempe ex abiete, et pino confectarum manipulatio sylvis plurimum damnosa sit, D(omi)no Administratori serio committitur, ut ejusmodi manipulationem nec in sylvis mare versus inclinatis, nec in illa parte, ubi suo tempore seu Grobnikium, seu Czerni Lug taliterque Lepenicze versus via fieri posset, sed nec in sylvis illis, e quibus jam actu exportatio per Clanam licet difficulter, tamen practicabilis est, nullatenus permittat, ast eandem ad sylvas magis dissitas, saxosas, ac ita comparatas, e quibus ligna non secus quam seu equo clittellario, seu humeris ipsis extrahi possunt, releget, huncque in finem sylvanos ipsos serio edoceat;

b) t e c t o r u m a s s e r e s (vulgo scandole seu simble) manipulatio haec in usu praeexistens unice in sylvis erga scaturiginem Collapis sitis usque ad montem Javorov Kal tolleranda est erga depensionem taxae xrum 15 a consueto onere desumendorum;

c) o r b i c u l i, e t c o n c h a e; siquidem quae hactenus ab uno pede in diametro obtinuerat taxa generaliter cassatur, hinc pro quovis frusto in hic sub No 2. adjacente tabella praescrita dacia desumenda erit;

d) c a r b o n e s: ligna pro exustione carbonum ad usum ferri fodinae, et quidem ex fago (quavis alia specie absolute interdicta) a xris 10 pro quolibet passu taxantur. Ne autem domesticis subditis ratione magis vicinarum sylvarum quo ad focalem ipsorum usum praejudicium inferatur, ligna pro ferri fodina semper in remotioribus sylvis assignari debebunt. Cum porro domes-

tici etiam subditi pro peculiari ipsorum usu carbones exurant, iidem xros 15 a qualibet orgia lignorum (intelligendum semper ex fago) pendendos habebunt;

e) pixides vulgo scatulae: a quarum quodlibet onere subditi dominii hujus e villa Praesid f. 1, xri 8, contractualiter dependunt. Siquidem e habitis eatenus per praefectum sylvarum dominii Fuccinensis informationibus mihi constaret, quod praesertim per manipulationem hanc sylvae quam maxime destruantur, eadem simpliciter quoad solos contrahentes usque ulteriores dispositiones tolleranda erit; caeteris sive iidem domestici, sive extranei sint per absolutum, taliterve indiscriminatin interdicta. — Interea autem D(omi)nus Administrator sollicitam unaque genuinam rellationem mihi praestabit; et quidem:

1-mo, In qua sylva manipulatio hac exercetur, ac paenes quos dominii limites est.

2-do. An per manipulationem hanc multum devastetur, ac jam devastata sit.

3-tio. An non loco manipulationis hujus alia quaepiam manipulatio prout esset costarum, vulgo doghe, vel cinerum clavellatorum utilior foret.

f) offerunt se recte hic quoad cinerum clavellatorum manipulationem perquam necessarie dispositiones. Manipulatio haec ab anno 1794 in dominio hoc introducta ultro quoque, ac tanto quidem magis, quod eadem in aestimatione camerali pro reditu fixo in annuis flnis 343,52 excalculata taliterque in flnis circiter 7 m. mihi imputata fuerit omnino continuanda decernitur. Cum autem manipulatio haec sylvis ipsis quam maximo detrimento cederet, sequentia omni cum exactitudine observanda habebit, et quidem:

1-mo In sylvis mare versus inclinatis ubi suo tempore extruendae viae spes adesset, sed nec in sylvis illis e quibus extractio seu per Grobnicium, seu per Clanam patet, eamdem nullatenus admitat, ast a contrario

2-do In sylvis illis, in quibus manipulatio costarum et scandularum jam absoluta est, ut ita signanter majoris molis frusta illa, quae humi prostrata daximo in sylva impedimento ac una damno sunt exuri taliterve sylva ipsa mundari possit, manipulationem hanc promovebit. Dein

3- In sylvis a maris dissitis, ac ejusmodi a quibus majoris molis ligna ob sylvae perarduam impracticabilitatem alioquin exrahi haud possent, sed nec eadem extrahendi spes adesset, tandem

4- In sylvis illis, quae recte in confiniis, in quaestionem positis sitae sunt; exceptis illis, quae cum dominio Grobnick controversae sunt, velut mari vicinioribus; ea enim quoad dominium Grobnick, Brod, et Snepergh differentia est, quod Dominium Csabar quoad controversos cum Brod et Snepergh limites in possessorio sit; quoad Grobnicenses vero limites tam Grobnick quam Csabar (lite pendente) extra dominium constituti sint.

Siquidem vero domestici subditi illi, qui cinerum clavellatorum manipulationem callent, hinc inde in partibus maritimis, praesertim vero in sylvis Fucciniensibus, ac Vinodolensibus ita dispersi essent, ut dominium hoc non citra grave damnum, manipulationem hanc ob laboratorum deffectum pro currenti hoc anno deserere sit adstrictum.

Hinc ne futuro quoque anno ejusmodi disordo cum maximo dominii detrimento iterum ennascatur, sequentia in singulo judicatu ter, nimirum prima

vice illico nunc, secunda prima mensis Novembris, tertia vero prima mensis Januarii solemniter publicanda decernuntur, et quidem:

a) Quod dominio ipsi e justitiae, aequitatis, ac naturalis rationis sentimine subditum erga honestum mercedem in proprio dominio impendendi primum jus indubie competat.

b) Quod obligatione hac non solum naturali, verum etiam ipsi urbario expressim innixa nemo subditorum donec fundum ac domicilium in dominio servat sese citra tumultariae insubordinationis culpam nullatenus erui possit.

c) Quod proinde nemo ad exoticos labores citra praevie qualibet viae D(omi)no Administratori finedam insinuationem extra dominium excurrere praesumat.

d) Quod illis, quos dominium occasionem impendendi non haberet, ut alibi sibi panem promaereri possint, facultatem quam libenter sit concessurum.

e) Quod e contra refranctarii, manu etiam si opus feurit millitari domum reducentur, ac pro ratione circumstantiarum paena quoque afflictiva compescentur.

Ast antequam D. Administrator dispositionem hanc tertia vice publicaverit, bene perpendat, ac examinet, quantam cinerum clavellatorum quantitatem dominium facere, ac quot hunc in finem laboratores impendere posset; nam illis, qui fors (dum alibi lucrari potuissent) domi otiose retinerentur, certe maxima injuria fieret, nulla ratione e parte D(omi)ni Administratoris excusanda; quare hoc in ipsissimo objecto sollicitam, unaque bene ponderatam rellationem, adminus uno ante tertiam publicationem mense mihi innomisse submitet.

Interea autem bona modalitate de justitia dispositionis hujus subditos tam per se, quam etiam medio D(omi)no rum Sacerdotum capacitare pergat, ut ita animis ipsorum ad paritionem preparatis, quivis rumor, ac tumultus, quem graviores sequellae indubie sequenrentur, prudenter pro dominii posse vitari valeat.

Titulus 4-tus; *De novis manipulationibus in sylvis introducendis.*

Majoris molis ex abiete et pino lignorum pro quaestu extractio novum in hoc dominio unave lucrativum industriae ramum indubie constitueret; praesertim vero lignorum illorum, qui veniunt sub nomine: Bordonali, Sestachigni, Petachigne, Predicze, Scullae — hae qualitates ex abiete tantum assignandae sunt. Arbores vero e pino; Deinde ex fago sic dicti: Remi, Panelle, Doghe, Tallari, Palle, Cerchi, Stanghe etc.

Ac quemadmodum taxa illa quae antehac pro quavis planta desumebatur a ratione unius pedis in diametro indistinctim cassatur, ita hic sub No 2. do adnexa taxa partim a proportione longitudinis, crassitudinis, ac latitudinis plantae, partim vero ab onere, ac in nonullis etiam a frusto emensa innomisse observanda erit.

Accedunt hic et alii itidem ex fago industriae ramis suo tempore pro ratione circumstantiarum introducendi signanter:

— asserum ad usum cistarum pro lemonibus, quem in finem bina e selectioribus prototypa Csabrum Flumine exmitentur; deinde

— *carbonum; maxime per manipulationem hanc, Buccari et Vinodol optimo cum successu contigit via Csabro mare versus sumptibus arrendatorum sensim aperiri posset.*

Eo pro clariori D(omi)ni Administratoris intelligentia explicato, quod titulo hoc specificatae qualitates praesertim vero ex fago ubicunque assignari possint, siquidem praecautiones pro sylvarum conservatione superioribus titulis praescritae respiciant praecise manipulationem costarum, scandularum, pixidium, ac cinerum clavellatorum; hoc tamen non obstante in quantum possibile erit, cum sylvis mari vicinioribus, ubique suo tempore via fieri poset generaliter aeconomizare satagat; sed ita tamen ne concurrentium subditorum animus omnino abalienetur; intelligendum quoad qualitates titulo hoc recensitas, nam quo ad alias sicut costae, scandulae, pixides, ac cineres clavellati, quae jam superioribus titulis disposita sunt rite observanda erunt.

Titulus 5-tus; *De assignationibus pro scissione extradandis, de obsignatione vulgo Bollo, ac facultate exportationis vulgo Licenza.*

Esto quidem dominii hujus sylvae vastae sint, brevi tamen, nisi debitus pro earundem conservatione ordo statuatur devastarentur, hinc sequentia disponuntur, et quidem:

a) singulo subdito, sive idem domesticus, sive extraneus sit, sese pro scissione in sylva insinuanti assignationem, in qua praeter nomen, ac conomen subditi, sylvae vera nomenclatura, arborum numero, usu praeterea in quem convertendorum die, mense et anno specificato, ac una ipsa arboris specie per unum e mox recensendis signis ad captum sylvani delineata D(omi)nus Administrator quavis vice extradabit erga xri 1. praestationem pro fundo impressionis ejusmodi assignationum deservituram.

b) signorum intelligentia arbitraria est, idque significat, quod seu praescriptum, seu conventum est; hinc truncus cum duobus ramis E. g. abietem, cum quatuor pinum, cum sex fagum, cum octo javor praeseferet et sic graduatim quo ad alias species.

c) assignationes ejusmodi typis impresae, ac numeris topographicis connumeratae, juxta progressivam numerorum seriem, nulatenus vero per saltum quemadmodum subditis extradari ita etiam eo ipso ordine per D. Administratorem protocollo induci debent.

d) erga ejusmodi assignationem sylvanus tot arbores, quot assignatio ipsa praesefert, non in majori unius et dimidi pedis a terra altitudine obsignabit, dein illico assignationem ipsam a subdito recipiet, eamdemque fillo impositam diligentissime custodiet, ut ita dum requisitus fuerit omnes assignatione mihi extradare valeat.

e) antequam vero sylvanus obsignationem vulgo bollo peragat, ipsemet requirens desideratas arbores in eo an nimirum usui declarato aptae sint, vel minus, rite examinabit, nam pro quavis arbore, quam primum obsignata fuerit, etiamsi ad usum quem declaraverat subinde innepta adreperiretur, eamdem solvere debebit, et quidem a ratione xrum 30 a quovis pede, non jam in diametro, ast in circumferentia dessumendorum.

f) tempore assignationis subdito admanuendae, siquidem praecise sciri non potest, quot ex obsignandis arboribus seu onera, velo vero seu majoris, aut minoris molis lignorum frusta prodire poterint, hinc inito per D. Administratorem cum sylvani intereventu prudenti calculo requirens ad minimum tres daciae partes deponere debebit; residium dum se pro obtinenda exportationis facultate insinuaverit rite persoloturus; hinc

g) antequam eidem facultas pro exportatione admanuetur, sylvanus ad sylvam exmitendus erit, qui seu onera, seu vero ea, quale in corpore velut majoris molis extrahuntur ligna fideliter conumerabit, ac una unum quodque onus, sicut et singulum frustum etiam lignorum eorum, quae non per onera, ast in corpore ecehuntur in capite (vulgo in testa) dominali sigillo vulgo bolo obsignabit; dein vero genuinum numerum D. Administratori fideliter refferet, qui tunc pro numero sibi rellato subdito licentiam pro exportatione e sylva erga xri unius depensionem etiam pro fundo impressionali ejusmodi licentiarum deserviturum concedet.

Titulus 8-vus; *De decima frugum.*

Siquidem praeter eas, quae hactenus desumebantur, nempe tritici, fabarum, millii, avenae, agnellorum, haedorum, vulgo koslich, apum quoque Xma dominio competeret, hinc eadem etiam innomisse exigenda ordinatur quem in finem D. Administrator accuratam alvearium conscriptionem peragendam habebit.

Cum autem complures ad elludendum jus Xmale alias species in vicem earum, quae obligationi Xmali subsunt, inseminare caeperint, prout est fagophirum, krompir, fasol et similia, ita ut unus integer pagus Zamoste vocitatus nec obulum ferre titulo decimae praestet, hinc omnes subditi illi, qui in vicem hactenus usitatarum specierum alias inseminant ad praestandam earundem Xmam bona modalitate per D. Administratorem disponendi erunt.

Titulus 10-mus; *De piscatione et venatione.*

Adnumeratur utraque inter regalia dominiii hujus jura, quotannis exarrendata; cum avtem per dominii resignationem jus contractus exarendationales seu adprobandi, seu vero ab iisdem recendendi indubie dominio competat, hin contractus sub praecedendi Camerali Officialatu eatenus innitos tanto quidem magis cassari, quod per piscationem et venationem subditus a laboribus suis abstrahatur, taliterve potius damnificetur, quam juvetur.

Quare arrenda hac Admodum Rev(eren)do D(omi)no Parocho Csabrensi Huss ac D(omi)no Administratori Schessun sic requirentibus pro uno triennio a 1. ma Maii computando erga annuam frum 101,56 depensionem de medio in medium annum praestandam, ac dandas eatenus de se scriptas simul et insolium obligationes ad archivum reponendas conceditur.

Titulus 14-tus; *De extirpaturis.*

Reservatis pro Domino, Pago Csabar velut dominalem residentiam constitutenti vicinioribus, unaque melioribus locis; reservatis porro sylvis illis, quae

se mare versus protendunt, prout et illis, ubi suo tempore via seu Grobnicium, seu Czerni Lug taliterque Lepenicze versus fieri posset, reservatis porro etiam sylvis illis, e quibus jam actu exportatio per Clanam licet difficulter attamen patet, in omnibu alis locis extirpaturae liberae concedi poterunt. Quare assignanda eatenus loco per D. Administratorem auditis per prius sylvanis, absque etiam peritis hominibus mihi in specifico proponenda erunt.

Quam primum autem ejusmodi loca determinata fuerint, ne Dominium arborum eatenus extirpandarum omnem utilitatem amittat, illico ad ipsa eadem loca manipulationes sylvanales in specie costarum, scandolarum, cinerum clavellatorum, lignorum pro carbonum exustione ac similium applicandae erunt.

Quem in finem D. Administrator dispositionem hanc publicari curabit, ac subinde eos, qui ejusmodi extirpaturas (locis superius per expressum reservatio semper exceptis) sibi assignari peterent, conscribit.

Conscriptione hac peracta, mihive submissa ad licitacionem procedetur, per quam non jam ipsa proprietas, qae semper apud Dominium remanisse censenda est, ast ipsius extirpaturae selectus, pro ratione localitatis intrinseci valoris plus, vel minus capax, ac persaepe affectionis etiam pretium constituens certamini expositus intellegiendus est.

A licitatione vero hac excipientur illi, qui novas domus (quod maxime D(omi)ni Administratoris sit procurandum) extruere, prout illi, qui ad mentem tituli 6-ti de censu domali sese dividere taliterque separatum domum sibi aedificare voluerunt.

Ast occasione hac illud praeprimis exoperandum, ut concurrentes pro extirpaturis subditi ejusmodi locum pro extruendis novis domibus sibi praeligant, in quo, ut novus ac una bene ordinatus pagus exsurgere valeat, non jam hinc inde, sed uno tractu, equalive linea domus suas extruere possint.

Extirpatura ad constitutivum sessionale assumenda a jugero orgias quadratas 1.300 constituente erga xrum 30 (triginta) a quovis jugero annue pendendum censum, decimarum item praestationem nec non respectu illorum, qui novam domum exigerent domalis census, ac robotarum obligationem assignanda erunt, eo pro privata D(omi)ni Administratoris notitia adjecto, quod 36 orgiae in longitudine, totidemque in latitudine jugerum efficiant.

Penes quamlibet extirpaturam ne sensim per subditum cum praejudicio Dominii extendi queat, arbores quae ipsam circumdabunt dominali sigillo vulgo Bolo obsignandas limites constituunt, quos si subditus egrederetur praeter ipsius extirpatura amissionem fln uno pro singula planta mulctandus erit, paena hac ipsa porro, qui citra indultum Dominii extirpaturas sibi facere praesumerent innomisse manente.

Tandem ut antiquae extirpaturae a novis distiguantur, iterum quae sub praecedenti Camerali Officialatu subditis jam assignata fuerunt, D(omi)nus Administrator genuinum extractum mihi submittet, in quo subditi, ac ipsius extirpaturae nomen, situm, extensionem, ac censum specificabit.

Titulus 23-tius; *De sigillis.*

Unum majus, alterum vero minus exculptis armalibus meis cum inscriptione I. Dominium Csabar per D. Administratorem asservabitur:

— Primo pro obsignandis cum hostia universis dominalibus actis cujuscunque speciei;

— Secundo vero in correspodentiis illis, quae in rebus officiosis non ad inferiores, sed neque ad pares, ad superiores personas dirigentas habebit, utetur.

Quod vero sigilla pro obsignatione sylvanali vulgo Bollo concernit, bina exculptis in singulo eorum initialibus MP Flumine conficienda sylvanis erga receptionem eorum quibus hactenus utebatur, eatenusque mihi exmittendorum consignanda erunt.

Titulus 27-mus; *De obligatione D(omi)ni Administratoris.*

Quo praeter illarum obligationum, quae suapte vi deffluunt exactam observantiam, munere eidem concreditae Dominii hujus administrationis honorifice ac una utiliter deffungi valeat, sequentia pro necessaria ejusdem norma, unaque fideli executione praescribuntur, et quidem:

h) Nullam sylvanalem assignationem pro scisione, absque obsignatione vulgo Bollo per sylvanos peragenda concedat, ac una ea, quae respectivis titulis circa extradationem assignationum pro scisione — licentiarum pro exportatione — manipulationum modum — taxarum dacialium exactionem, ac praeterea sylvarum conservationem disposita sunt rite observet, ac per sylvanos omnimode observari faciat.

1) Adminus duobus in ano vicibus utili hunc in finem tempore praellecto sylvas ipsemet visitet, ut locis illis in quibus manipulationes seu exercebantur seu exercentur inspectis, an non fors sylvae nimium devastentur vel jam devastatae sint ipsemet videre, ac una convenientem maedelam mihi utiliter proponere quaeat.

Titulus 28-vus; *De obligationibus sylvanarum.*

Quo parte ab una sylvarum conservatio valeat procura, ab altera vero quonam in statu adreperiantur Dominio pateat mineris sylvanorum erit.

a) Sylvis reambulatis, universa montia, quibus inclavata sunt, juxta eos ipsos quos Dominium hoc hactenus tuebatur limites, sub vero eorundem montium nomenclatura D(omi)no Administratori ad notam tradere, incipiendo a limitibus illis, licet controversis, per quos territorium Dominii hujus a Grobnicensi territorio hactenus distinguebatur, ac distinguitur similiter.

b) Montes illos, qui hanc inter a Dominii Grobnich, Brod et Schneperg jurisdictionis veros limites juxta ea, quae Dominium hoc hactenus sustinebat, ac sustinet, constituunt.

c) Homines illos tum domesticos, cum et extraneos provectioris aetatis, qui quo ad genuinam confinorum localitatem apxum testimonium praebere possunt.

d) Quae sylva, eatenus in specifico nominanda melius conservata, quae vero vero minus, quae autem nimium devastata et hoc quidem sub vera, ac constanti usu recepta earumdem nomenclatura.

e) Ubinam seu inseminatio abietis seu etiam quercinae plantatio jam modo fors accipi posset, ut in qua extensione.

f) Quae in singula sylva ligni species an nimirum abietis, Pini, Fagi etc.

g) Quae in singula sylva ligni qualitas; id est an arbores jam provecta, vel vero junioris aetatis? An contorta? vel vero aequaliter colata seu recta, et cujus circiter altitudinis.

h) Quibus e sylvis extractio lignorum per Grobnicium, adeoque mare versus facilis, e quibus vero magis difficilis.

i) Per quae igitur loca via mari vicinior ac una minori cum sumptu duci posset et quot horarum distantiam Flumine usquae efficeret.

k) Quibus e sylvis extractio per Clanam facilior et quibus autem difficilior.

l) An Clanam versus adsit jam via una quantumve a via per Clanam Flumen distat, ac quo circiter sumptu reparari posset.

m) Quibus e sylvis extractio vel summa sumptuosa, vel vero impossibilis.

n) His, ne occasione fienda, per me una cum peritis eatenus assumendis sylvarum visitationis eosdem subinde vel aliquid reticuisse, vel minus sincere retulisse premiteat, conscientiose relatis, sequentia porro observanda habebunt, et quidem:

o) An ilis dumtaxat sylvis obsignationem vulgo Bollo (prouti titulo 3-tio relate manipulationes praexistentes dispositum est) peragunt, e quibus extractio non secus quam numeris, vel ad summum equo clitellario possibilis est — neque se seu praecibus, seu muneribus per subditum propria commoditatis ratione incitatum corrumpi patiantur.

p) Quo signanter titulo 5-to de assignationibus pro scisione, obsignatione culgo Bollo, ac licentia pro exportatione disposita sunt accurate ac fideliter observare pergant; adeoque caveant ne majorem quam assignatio perhibet arborum numerum obsignet, ne minorem seu onerum ellaboratorum, seu frustorum illorum quae bobus evehuntur, quave prouti eodem tit. 5. ad literam f), g) dispositum est etiam seorsive obsignari debent, numerum D(omi)no Administratori pro extradanda exportationis licentia refferant.

q) Arbores juvenes non obsignent, ast quae jam adultae ac provectae aetatis sunt, dominali sigillo seu Bollo non in majori unius, et dimidi pedis a terra altitudine apposito.

r) Ad vitandam porro recentiorum arborum destructionem serio invigilent, ne nemo subditorum seu pro componendo faeno, seu claudendis faenilibus et agris juvenes arbores sub paena f. 1 pro quavis planta caedere praesumat, ast hos in usus seu decussarum, seu vero jam provectarum arborum, et quidem e fago ramis de anno in annum conservandis utatur.

s) Eos qui arborem cujuscunque specie per sylvarum erga praehabitam assignationem obsignatam in majori duorum pedum a terra altitudine proscinderent, denuntient, nam transgressores paenam xrum 15 pro quavis planta licent, sed dispositione hac per sylvanos tempore obsignationis clare instruendi erunt.

t) Illos praeterea (prouti titulo 14-to de extirpatoris exacte observando dispositum est) qui citra indultum Dominii extirpaturas seu extendere, seu de novo sibi facere praesumerent fideliter refferant.

u) Pro excurendis carbonibus, quibus subditi pro domestica necessitate utuntur non etiam ligni speciem nisi fagi obsignent, abietis vero tunc solum dum hujus speciei arbor nec pro costis, nec pro tectonum asseribus, sed nec pro alio usu deservire potest.

v) Ne nemo ignem in vere, sed nec in aestate in sylvis facere praesumat serio attendant; transgressoribus praeter damni refussionem, paena afflictiva pro ratione circumstantiarum corripiendis; quem in finem

x) Tempore extirpaturarum, prout et cinerum clavellatorum exustionis ne inconsiderato incendium in sylva excitetur, invigilant, hominesve eatenus moneant.

y) Dum pro intercipiendis in sylva contrabandis, robotas erga praeviam D(omi)ni Administratoris prudentem assignationem adhibuerint, numerum robotarum, sibi adnotabunt, ipsamque notam fideliter conservabunt; tandem

z) Quavis hebdomada quid nam in sylvis accident D(omini Administratori refferant, cui, ut omnem obedientiam, ac submissionem praestent uno cum his adstantibus panduronibus serio commoniti; subinde vero panduronum jure jurando ad aliud tempore dilato, per D. Resignantem Stipanovich adiurati sunt.

Titulus 29-nus; *De statu salariorum*

D. Francisco Sessun que Administratori	*Annue f. 350,—*
Martino Bruss (Vrus) sylvano	*Annue f. 125,12*
Francisco Koritnich, sylvano	*Annue f. 125,12*
Nicolao Klepacz, panduroni	*Annue f. 79,05*
Martino Gerbacz, panduroni	*Annue f. 79,05*
Pro vestitu eorumdem panduronum	*Annue f. 32,56*

Zvonimir Passek

PISMA KIPARA IVANA MEŠTROVIĆA PREDSJEDNIKU JUGOSLAVENSKOG ODBORA ANTI TRUMBIĆU 1914—1918. GODINE

U Arhivu Jugoslavenskog odbora — u ostavštini dra Ante Trumbića koja se nalazi na pohrani i čuvanju u Arhivskoj zbirci Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu — nalaze se među ostalim dokumentima iz vremena prvog svjetskog rata, iz razdoblja kada su jugoslavenski politički emigranti, Srbi, Hrvati i Slovenci, vodili borbu za oslobođenje Južnih Slavena ispod vlasti Austro-Ugarske Monarhije i za njihovo ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom, pisma koja je naš poznati umjetnik kipar Ivan Meštrović uputio dru Anti Trumbiću — tada predsjedniku Jugoslavenskog odbora, a kasnije i prvom ministru vanjskih poslova novoosnovane države Srba, Hrvata i Slovenaca. Među tim pismima se nalazi i koncept jednoga Trumbićeva odgovora I. Meštroviću.

Meštrović je rođen 15. VIII 1883. godine u Vrpolju (Slavonija), gdje su mu roditelji tada živjeli kao nadničari, a umro je u South Bendu (SAD) 16. I 1962. Kao dijete od godinu dana došao je u selo Otavice kraj Drniša u Dalmaciji. Tu je kao kipar samouk, i započeo prve kiparske radove. Kao pastir, čuvajući ovce, rezbario je u kamenu i drvetu sve ono što ga je okruživalo — znance iz sela, razne predmete i životinje. Pošto su zapaženi prvi njegovi radovi, omogućeno mu je, 1899. godine, dalje školovanje, najprije u Splitu, a zatim u Beču, gdje završava Umjetničku akademiju.

O Meštroviću kao umjetniku dosta je pisano, a pisalo se također i o njegovu djelovanju za vrijeme prvog svjetskog rata, u literaturi koja obrađuje problematiku jugoslavenskog ujedinjenja i borbu jugoslavenskih političkih emigranata.

Nakon atentata na prestolonasljednika austro-ugarskog prijestolja Franju Ferdinanda i njegovu suprugu Sofiju, koji je na Vidovdan 1914. godine u Sarajevu izvršio član organizacije »Mlada Bosna« Gavrilo Princip, Meštrović je ostao u inozemstvu i tu se kasnije

povezao s ostalim jugoslavenskim političarima, Hrvatima, Srbima i Slovencima, koji su još prije, ili neposredno prije objave rata Srbiji, bojeći se progona i represalija od strane austrijskih vlasti, napustili teritorij Austro-Ugarske i našli utočište u tada neutralnoj Italiji. U Veneciji se nalazila grupa emigranata, među kojima je bio njegov poznanik i prijatelj dr Ante Trumbić, bivši gradonačelnik grada Splita, pravaški zastupnik u Dalmatinskom zemaljskom saboru i zastupnik u Carevinskom vijeću u Beču, zatim Frano Supilo, publicist i političar, delegat Hrvatske u budimpeštanskom parlamentu, jedan od stvaraoca hrvatsko-srpske koalicije, urednik Novog lista na Rijeci i drugi. Meštrović se u to vrijeme nalazio u Rimu i na njegov su poziv emigranti došli u Rim, gdje je započelo njihovo djelovanje i okupljanje u jednu političku organizaciju, koja je i formalno konstituirana 1915. godine u Parizu pod imenom Jugoslavenski odbor. Meštrovićeva uloga u tome obrađena je u opsežnoj povijesnoj literaturi, koja obrađuje ovo kao i sva kasnija razdoblja teškog i složenog procesa stvaranja kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Meštrović, prvenstveno umjetnik, nalazio se stjecajem prilika, zahvaljujući svojoj profesiji, često u žarištima tih povijesnih zbivanja. Već je tada, kao velik i poznat umjetnik, dolazio u doticaj i sklapao poznanstva s raznim političarima, državnicima i diplomatima i, koristeći svoj svjetski ugled velikog umjetnika, ne malo pomogao emigrantima u prvim njihovim političkim koracima i akcijama. U toku cijeloga rata pomagao je borbu jugoslavenske emigracije, sudjelujući kao član Jugoslavenskog odbora u svim njegovim akcijama, sjednicama i sl., koliko su mu to dopuštale prilike, njegovo zdravlje i njegov umjetnički rad.

Pisma koja ovdje donosimo, a koja do sada nisu objavljena, daju nam više uvida u to razdoblje života i rada Ivana Meštrovića. Iz njih, kao i iz ostalih arhivskih dokumenata, vidimo da je Meštrović bio najbliskiji Anti Trumbiću i Franu Supilu, ali je bio blizak i ostalim emigrantima, ponajviše ljudima iz Dalmacije, jer je i sam potjecao iz toga kraja.

Pisma i dopisnice (kao i odgovor A. Trumbića) pisana su rukom, a u fondu Jugoslavenskog odbora nalaze se pod signaturom: 42/25, 42/26, 42/27, 42/28, 42/30, 42/31, 42/32, 42/33, 42/36, 42/38, 42/39, 42/40, 42/41, 42/42, 42/43, 42/44, 42/47, 42/48, 42/49, 42/51.

Meštrović ih je upućivao iz raznih mjesta Evrope — iz Pariza, Rima, Merlingena (Švicarska), Cannesa, Ženeve, a na nekima nije navedeno mjesto odakle su poslana. U većini slučajeva Meštrović nije uz dan i mjesec naveo i godinu kada je pismo napisao, ali se iz samoga teksta to, kao i mjesto odakle ga je poslao, može utvrditi.

Godine i mjesta koje sam uspio na temelju sadržaja utvrditi stavio sam u uglate zagrade, jednako kao i kratice koje sam raz-

riješio. Pisma pak za koja nisam sa sigurnošću mogao utvrditi godinu kada su pisana stavio sam na kraj, a to pitanje ostavio otvorenim.

U napomenama su dana samo najnužnija objašnjenja o ličnostima ili o događajima koja se u pismima spominju.

Pisma su vjerna originalu i u njima nije ništa jezično, stilski i pravopisno mijenjano ili dopunjavano.

fascikl 42/33

Dragi Ante,

zatekao sam ovu Ljubinu[1] *poruku za tebe i Stojanovića*[2] *i mene pa ti je za svaki slučaj šaljem — ako tebi nije napose javio. Prevagjam ti iz ćirilice na latinicu da lakše čitaš.*

Prva glasi:

»Trumbić[3] *Stojanović Meš.[trović] da otidju sutra prijepodne između 11—12 u rusku ambasadu kod gosp.* Mesojedova[4] *da potpišu čestitku koju su predali za ruskog Cara«.*

Druga poruka glasi:

Trumbić St.[ojanović] Meš.[trović] i Pavle Popović[5] *da dodju sutra popodne izmedju 4 i 5 sati radi razgovora i o tome izvijeste g.* Potočnjaka.[6]

Ja ovu posljednju diplomatsku frazu razumijem da prije izvjestimo Potočnjaka t. j. da dodje na razgovor ma da bi se moglo razumijeti da ga se i poslije izvjesti.

Pozdrav tebi i gospodji od nas tvoj Ivan

30—XII—914 (Rim)

---

[1] Ljubomir Mihajlović (1784—1957). Srpski diplomat. Od 1899. do 1918. godine u konzularnoj i diplomatskoj službi kraljevine Srbije. Otpravnik poslova srpskog poslanstva u Rimu 1912—1915. godine. Kasnije poslanik kraljevine Srbije u Washingtonu.

[2] Dr Nikola Stojanović (1880—1964). Advokat, novinar i političar. Jedan od srpskih političkih vođa u Bosni i Hercegovini. Član bosanskog Sabora. Urednik listova »Dubrovnik« i »Narod«. Član Jugoslavenskog odbora za vrijeme rata.

[3] Dr Ante Trumbić (1864—1938). Advokat i političar. Šef Hrvatske narodne stranke u Dalmaciji. Poslanik u dalmatinskom zemaljskom saboru i zastupnik u carevinskom vijeću u Beču. Načelnik grada Splita. Predsjednik Jugoslavenskog odbora.

[4] Mesojedov, savjetnik ruske ambasade u Rimu.

[5] Pavle Popović (1868—1939). Historičar književnosti i književni kritičar. Profesor na beogradskom univerzitetu. Proučavao povijest jugoslavenske književnosti. Za vrijeme I. svjetskog rata član Jugoslavenskog odbora (kooptirani).

[6] Franko Potočnjak (1862—1932). Advokat i političar. Izvanstranački zastupnik u Hrvatskom saboru. Za rata član Jugoslavenskog odbora.

fascikl 42/36

Dragi Ante, sine loco, sine dato [1916]

Molim te umetni u Vidovićevo[1] *pismo ime onoga kapetana o komu si mi sinoć govorio i napiši adresu na ovo drugo pismo za kapetana. Ako misliš da treba da je drugi rukopis, onda neka napiše Pešo[?]. Bio sam jutros kod Ljube, pa mi kaže da su odlučili — poslije razgovora sa Stojanovićem da neide gospar Lujo*[2] *u Ameriku nego da će pozvati Hinkovića.*[3] *Valjda ćemo se vidjeti večeras ili najkašnje sutra. Pozdrav gospodji i tebi od oboje*

Tvoj Ivan

Pričao mi je sinoć Amfiteatroff[4] *da je saznao iz pouzdana izvora da će Rumunija stupiti u akciju a Rusija da će poslat 2. korp. u Rumuniju na bug. granicu.*

[1] Emanuel Vidović (1870—1953). Slikar. Član grupe Medulić u Splitu.

[2] Lujo Vojnović (1864—1953). Književnik, historičar i diplomat. Sekretar crnogorskog kralja Nikole. 1899—1903. godine crnogorski ministar pravde, također i poslanik u Vatikanu. Odgojitelj princeva na dvoru u Beogradu. 1915—1919. godine u službi srpske vlade u Rimu.

[3] Dr Hinko Hinković (1854—1929). Advokat i političar. Član Hrvatskog sabora i delegat Hrvatske u parlamentu u Budimpešti. Za I. svjetskog rata član Jugoslavenskog odbora.

[4] Amfiteatrov, Aleksandar Valentinović (1862—1923). Ruski feljtonist i književnik.

fascikl 42/49

Dragi Ante, Genève le 2. III. [1916]

ja sam još ovde u Ženevi, a izgleda mi da ću morat i ostati iz nekih bedastih razloga koje je ponekad čovjek prisiljen uvažiti. Sad što mu drago — valjda će ići bolje dok se nekako smjestim i počnem raditi.

Koliko ćeš ti još ostati u Parizu? Hoćeš li dopratiti gospodju ovamo prije nego podješ u Rusiju? Ako ti se pruži prilika te neko podje ovamo piši mi par redaka. Pričao mi je Trinajstić[1] *da se je Frano*[2] *opet trgao i da neće da ide u Ameriku. Čudna li čovjeka brate! Ti znaš koliko mi je neugodno da naše stvari neidu kako bi trebalo jer fali potrebni sporazum i požrtvovnost, nu držim da je potrebno (išlo kako išlo) da ti ostaneš miran i jak na svom mjestu.*

[1] Dr Dinko Trinajstić (1858—1939). Advokat iz Pazina. Predsjednik »Hrvatskog političkog društva za Istru« i zastupnik u istarskom saboru. Član Jugoslavenskog odbora i šef kancelarije Odbora u Rimu. Predsjednik Jugoslavenskog odbora 1918—1919. godine.

[2] Frano Supilo (1870—1917). Publicist i političar. Član i delegat Hrvatske u budimpeštanskom parlamentu. Jedan od stvaralaca hrvatsko-srpske koalicije. Izdavač »Novog lista« na Rijeci. Član Jugoslavenskog odbora.

Mnogo savjeta ti ne treba, ali mi se neda kad ti već pišem, a da ti opet nepodvučem da je potrebna harmonija između tebe i Frana, pa te molim da ti sa svoje strane sve činiš. Čujem da će uskoro doći Pašić[3] i Prestolonasljednik[4] tamo u Pariz. Ja se nadam da ćeš i ti i Frano biti tamo i da će te iscrpno, jasno i energično govoriti sa njima. Boža[5] je otišao nekidan na Krf da ih još tamo zateče i da ih informiše e bi se veli mogli oni razgovarati s kim treba i doći pripravni. Meni se čini da je došao čas da se sve što jasnije pretrese i što preciznije fiksira kao i što tvrdje obaveze s obe strane dadu. Ne treba biti više okolišanja ni ženiranja jer je to u našem opštem interesu. Pošto ja ostajem ovde tako se nadam da ćemo se vidjeti prije tvoga odlaska za Rusiju.

Mnogo pozdrava tebi i gospodji od nas oboje tvoj

Ivan

[3] Nikola Pašić (1845—1926). Političar. Šef Radikalne stranke i dugogodišnji predsjednik vlade u Srbiji. U vanjskoj se politici do 1917. orijentirao na carsku Rusiju, a zatim na Francusku.

[4] Aleksandar Karađorđević (1888—1934). Sin kralja Petra I. Od 1909. godine prijestolonasljednik. U prvom svjetskom ratu glavni zapovjednik srpske vojske. Od 1921. godine kralj države SHS.

[5] Dr Boža Marković (1874—1946). Profesor beogradskog univerziteta. Predsjednik »Slovenskog Juga«. Šef srpskog novinarskog biroa u Ženevi. Posrednik između srpske vlade i Jugoslavenskog odbora.

fascikl 42/43

Dragi Ante, Genève, 23. V. [1916]

Dr Gazzari[1] ti je pisao što nas je bilo ponukalo da ti brzojavimo i tražimo sjednicu, kao što će ti biti Dr Trinajstić i Gregorin[2] i ustmeno ispričali. Sad su došle autentične ruske novine iz kojih se vidi da vrag nije onako crn kao što su ga talijani fotografisali, te kad bi bio samo to razlog našoj sjednici onda bi ona bila bezpredmetna. Nego pošto je i Frano i Dinko sa Gregorinom tamo, to ćeš ti moći prosuditi jeli ipak potrebno i bolje da bude sjednice ili ne. Jedna je stvar šta se meni čini ako sada termometar i nepokazuje groznicu, da groznice u organizmu ipak ima i da bi joj trebalo naći lijeka za vremena.

Svakako ako sjednice treba da bude nuždno je da je Dr Gazzari kao onaj koi je dao za to iniciativu prisutan, a on nemože prije ponedjeljka da podje tamo, jer očekuje brata Remiga koji stiže u subotu ovamo. Stoga ti ja ovo i pišem da te pitam nebili mogli i

[1] Dr Julije Gazzari (Advokat). Vijećnik općine grada Šibenika. Kao član Jugoslavenskog odbora vodio s drom Trinajstićem odborsku kancelariju u Rimu.

[2] Dr Gustav Gregorin (1860—1942). Advokat iz Trsta. Član političkog društva »Editnost« u Trstu. 1911. godine zastupnik u bečkom carevinskom vijeću. Član Jugoslavenskog odbora.

mi ostali ostati do ponedjeljka pa da svi dodjemo zajedno? Ako ti misliš da treba da prije dodjemo, pa i bez Dr Gazzarija, onda mi telegrafiši odnosno Dru Gazzariju, a mi ćemo u tom slučaju krenuti u petak u veče, te smo u subotu u jutro tamo.

Daklen svakako mi čekamo od tebe brzojav.

Grli te tvoj Ivan

fascikl 42/42

Genèva, ponedjeljak [1916]

Dragi Ante,

donio mi je Dr Gazzari Tvoje pismo i tako sad već znam što je sa pitanjem moje izložbe. Meni je bio Banac[1] *pisao da je pisao malome Štefiu Račiću*[2] *da se on bavi sa osiguranjem i špedicijom, te sam i ja u tome smislu pisao Račiću, što ništa ne mjenja na stvari ako se taj Jovanović bude htio zauzeti za taj posao. I ja sam predviđao da će biti veliki poteškoća sa transportom a i uvelike je rizično za stvari, nu svejedno kad mora biti mora. Ja sam već davno poslao,* detalirano *vrijednost svake stvari i brojeve sanduka u komu se koja stvar nalazi, Račiću a i Popoviću sam pisao da se to kod Račića nalazi. Daklen u tom pogledu je sve jasno. Stvari iz Leedsa su prispjele ima mjesec dana u London. Ono stvari što sam bio spremio kod gipsgisera prenio je Popović u muzej, tako da je sada sve na okupu i nema drugo nego da se pošalje.*

Ovo stvari što sam učinio ovde radi neizvjesnosti, nisam bio dosle poslao, ali će krenuti još ove nedjelje za London, a stići će kroz 3. nedjelje najkašnje. Popoviću sam davno pisao da sve što je u Londonu čim dobiju ovlaštenje da stvari osiguraju mogu odmah poslati, a ovo odavde kad stigne. Tako držim da je sad sve uredu, ako oni samo odmah izvrše što je Pašić naredio. Tvoja gospodja još nije stigla, t prema tomu nisam još ni tvoje prvo pismo dobio. Pričao mi je sve Dr Gazzari. Neke stvari u pogledu Frana su me jako i neugodno iznenadile. Nemoj se ti ništa uzrujavati. Sad nam je sve jasno. Kada ti krećeš za Rusiju? Ja ću poći mjesec dana kašnje nego mi budu otišle stvari iz Londona.

Poslao sam danas fotografije ovih stvari što sam ovde učinio Izwolskom.

Jesi li ti ponio po koju fotografiju iz Londona. Od ovih ću ti poslati na Petrogradsko poslanstvo po jednu. Daklen do vidjenja u Petrogradu!

Pozdrav od oboje nas a osobito od tvog Ivana

Danas ću otpratiti ženu u brda.

---

[1] Božo Banac (1883—1943). Dubrovački poduzetnik i brodovlasnik.

[2] Stefi Račić. Ekonomist. Zet predsjednika vlade Nikole Pašića.

fascikl 42/44
Genève 29. V. [1916]

Dragi Ante,

mislio sam da neće ni biti sjednice pošto se je ispostavilo da Pašičeve izjave nisu bile onakve kao što su ih talijani donijeli. Doduše izjava nije držana u tonu da bi mi mogli biti oduševljeni, ali nije ni takova da bi ga mogli hvatati za vrat. On je govorio kao i uvijek dosad ostavljajući sva vrata otvorena, a nije pošao ni za dlaku bliže ni dalje od našeg programa. Svakako treba uvažiti i njegov položaj. Neznam jeli baš podesno ili ne i na bazi česa možemo tražiti da ide dalje. U ostalom to će te vi tamo moći bolje i kompetentnije prosuditi.

Istina jeste da moramo biti s time na čistu da se mora jednoga dana jasno i odvažno reći naše stanovište, kada to je pitanje shodnosti momenta, a to je da vlada nesmije obavezatno pregovarati o sudbini naših zemalja bez znanja našeg odbora odnosno njegova prestavnika u licu jedne ili dvoice osoba, to je svejedno. Meni se čini da ovo odgovara mišljenju većine našega odbora, kao i našeg naroda u Domovini i na strani. Nego ovo nije svrha moga pisma, nego da ispričam svoj nedolazak na sjednicu. Kako će ti moći reći prijatelj Gazzari, ja sam bio već i pasoš uredio i htio sam poći makar i preko volje, ali kad sam došao kući, našao sam [ženu] *u groznici i plaču da nisam mogao drugo nego da odustanem od moga puta. Žena mi ima skoro svaki dan tuberkulozne groznice, a neće da ide u brda dok sam ja ovde i dok nedovršim započete radnje, pa me to guralo i gura da treba da što prije dovršim započete stvari. Osim toga, ako će biti izložba u Rusiji i ako ću i ove stvari odavde slati, onda treba da ih kroz desetak dana dovršim i pošaljem inače će biti kasno. Obzirom na sve ovo, kao i na to da sam vrlo nervozan i umoran, držim da ćeš me rado i ti i Frano ispričati — kažem i Frano jer znam da bi mu bilo drago da dodjem. Vjeruj mi Ante, da se jedva vučem, a biti će ti pojmljivo kad si vidio što sve iz sebe izažimljem.*

Neću da kažem da sam suvišan da ne misliš da hoću kompliment, ali držim da može biti vrlo lako bez mene kad i Dr Dinko i Dr Gazzari znadu moje mišljenje i u pogledu Franova stanovišta i inače. Frano ima u suštini pravo, ali u formi i u načinu griješi. Ali, treba i njemu kadkad priznati da je vrlo strpljiv, n. p. na našoj zadnjoj sjednici ovde palo ih je protiv njega direktno, a protiv nas indirektno takovijeh da sam tu »sjednicu« odbolovao. Nego što mu drago. Samo tebe molim da budeš i dalje strpljiv i taktičan kao uvijek pa će nadam se sve ići dobro.

Ja ipak in fondo nisam pesimista za našu stvar jer sve više i više dobiva važnost i naše stanovište mora pobjediti jer je patriotsko, ispravno, pošteno i pametno. Izvini molim te što te gnjavim. Tvoju gospodju sam vidio danas, tuži se da je slaba i da joj nepišeš, ali u glavnom neizgleda loše.

Molim te javi mi što je sa osiguranjem moih stvari bez koga nemogu biti ekspedovane. Asiguraciju i ekspediciju bi obavio Štefi Račić, samo treba da se iz Petrograda naredi bilo preko ruskog ili srp. poslanstva da se stvari osiguraju. Pisao sam zadnji put Vesniću da u tom smislu brzojavi Spalajkoviću,[1] *pa neznam jeli dobio odgovor. Upitaj ga molim te pa mi javi. Nastoj dok si još u Parizu da se ta stvar dovrši da izložbe bude ili ne da mogu urediti moj program življenja i biti koliko toliko mirniji.*

Grli te tvoj

Ivan

[1] Miroslav Spalajković (1869—1951). Diplomat i političar. 1900. godine započeo diplomatsku karijeru kao sekretar srpskog poslanstva u Petrogradu, zatim bio konzul u Prištini, godine 1911. poslanik kraljevine Srbije u Sofiji, a potom u Petrogradu, do 1919. godine.

fascikl 42/47
18. VI. [1916]
Dragi Ante, [Genève] Hotel du Pare

ja sam još uvijek u neizvjesnosti što se moje izložbe tiče. Jeli gosp. Vesnić telegrafisao Spalajkoviću i dali je došao kakov odgovor? Već je najskrajnije vrijeme da se stvari šalju ako treba da izložbe uopšte bude. Ako je nebude ove godine, dogodine je nemože biti jer sam se za iduću godinu već angažovao za Ameriku. Spomeni ti molim te i tu stvar Pašiću, da jednom znam na čemu sam. Čuo sam kako se svršilo sa Franom? Strašno mi je bilo neugodno i odbolovao sam tu stvar čitavu nedjelju dana, i još mi je uvijek jako jako neugodno. Ipak sam uvjeren da će te Vas dvojica i dalje ostati ne samo prijatelji, jer o tom nemože biti govora, nego da će te ipak dogovorno raditi. Porazgovorite se, dok ste još na okupu, radi ovih naših omladinaca ovde, koji kaki su taki su nebi smjeli zanemariti, ako nećemo da se još neugodniji duh kod njih porodi. Ako i nehtjednu poći na K. [Krf] držim da bi im se morala bar moralna zaštita pribaviti. Nemojmo stvar zanemariti.

Pozdrav svima a tebe grli Tvoj Ivan

fascikl 42/40
Dragi moj Ante, Ženeva, 27. VII. [1916]

Čuo sam da si još u Parizu te se koristim zgodom što Dr Banjanin[1] *tamo putuje da ti pošaljem par riječi i nekoliko fotografija onih stvari što sam učinio ovde, da s njima kompletiraš kolekciju londonskih snimaka mojih stvari.*

[1] Jovo Banjanin. Narodni zastupnik u Hrvatskom saboru. Član Srpske samostalne stranke. Član Jugoslavenskog odbora.

Moje izložbe izgleda da za sada neće biti u Rusiji, jer sam primio pismo od gosp. Boškovića[2] *gdje mi javlja da je primio sa Krfa slijedeću depešu: »Neka se Meštrovićevi radovi nikako ne ukrcavaju za Rusiju zbog opasnosti pri prevozu«.*

Daklen za sada sam te brige riješen, te ću moći ove jeseni i zime da nešto radim. One stvari što sam ovde izradio otišle su za London ima 15. dana — prije nego sam primio pismo od Mate i valjda su već i stigle u London.

Inače ništa nova ovamo. Vidio sam nekidan tvoju gospodju, malko se primirila i izgleda prilično. Moja je žena ima mjesec dana u brdima, ali joj je gore nego ovdje te baš sutra idem da je na jedno drugo mjesto premjestim i ostanem s njome dok joj bude malo bolje, a onda ću po svoj prilici negdje u Francusku da opet malo radim.

Kako sad stoji naša stvart amo? Naši talijanski prijatelji izgleda da sve to više rade. Već ovde, gdje nije važno, opaža se mnogo njihov rad — love ono malo naših prijatelja te ih krste i nas farbaju. Ako dospiješ te budeš imao prilike da po komu pošalješ piši mi dvije riječi iz Londona.

Mnogo te pozdravlja i grli tvoj *Ivan*

Radimo jedan štit za Prestolonasljednika s namjerom da mu to odbor pošalje kao dar kad bude gotovo. Slažeš li se? Na štitu je u sredini Jugoslavija na konju, a okolo (u manjem razmjeru) dvanajest naših provincija sa grbovima na štitovima. To neka ostane tajna, samo hoću tvoj pristanak da mu se to pošalje u ime odbora — valjda preko Vesnića iz Pariza. Stvar je široka poprilici 80 cm.

P. s.

Ispričaj me molim te kod Mandića[3] *u Petrog. što mu ne odgovaram na njegova pisma. Njegov brat je bio ovde reče mi Trinajstić. Molim te da predaš ovaj paket fotografija Steedu*[4] *i da ga pozdraviš i zahvališ mu i od moje strane za njegov istup za našu stvar.*

fascikl 42/39

prijepis Paris 5. VIII 1916.

Dragi Ivane!

Ja sam još uvijek u Parisu iz raznih razloga. Promjena u Petrogradu me prilično omela. Treba da se dobije od novoga šefa Sturmera placet za moj dolazak i dobije njegovo privoljenje da me

[2] Mate Bošković (1864—1950). Srpski diplomat. Poslanik Srbije u Londonu 1914—1916.

[3] Dr Ante Mandić (1885—1959). Advokat. Član Jugoslavenskog odbora.

[4] Henry Wickham Steed (1871—1956). Engleski publicist, stručnjak za nacionalno pitanje u Austro-Ugarskoj. Dopisnik londonskog »Timesa« u Berlinu, Beču i Rimu. Urednik vanjskopolitičke rubrike u »Timesu«.

primi. Osim toga zatražio sam od g. Nikole P. [Pašića] preporučeno pismo za Sturmera kako mi je bio dao za Sazonova.

O tvojoj stvari. U svoje vrijeme sam te izvjestio sve što sam govorio i uglavio sa Pašićem u pogledu izložbe u Petrogradu, biva sve onako kako si bio dao uputstva. Pred više vremena bio je ovdje B. Banac na prolasku za London te sam ga obavijestio o svemu i zamolio ga da bude pri ruci eventualno poslanstvu u ovom poslu. Mislio sam da će do Bančeva dolaska u London onomašnje poslanstvo već primiti naloge od Pašića za ekspediranje i osiguranje stvari. Sada se Banac povratio iz Londona te mi je rekao da se njemu čini da poslanstvo nije ništa učinilo, da je na poslanstvu puno gore nego prije odkada je odlučena promjena, da u uredu nema nikoga, da su svi neprijatni i. t. d.

Čini mi se da sam dužan da ti ovo javim e da nešto učiniš. Mogao bi brzojaviti Pašiću moleći ga da te obznani da li je što učinjeno u Londonu u smislu moga razgovora i sporazuma snjime glede izložbe i da li su stvari ekspedirane i osigurane.

Što je od tvoje gospodje i od tebe? Kako joj prija kura? Srdačno te pozdravlja tvoj

Ante.

fascikl 42/41

Gstaad, 11. augusta [1916]

Dragi Ante, »Pension Oldenhorn«

ja sam te držao već na putu jer mi je bila tvoja gospodja rekla, ima petnajst dana, da si krenuo u London. Kašnje sam mislio da si se valjda u Londonu zadržao radi promjene koja je nastala. Sad valjda nije ni onoliko preša, jer je prošlo vrijeme onom zašto si se žurio i ona je stvar upućena kako su htjeli.

Kad sam pošao ovamo iz Ženeve (ima 14 dana) bio sam predao Banjaninu jedno pismo za tebe, gdje te izvještavam o pitanju moje izložbe u Petrogradu. Sad mi izgleda da Banjanin nije otputovao, pa ću ti ponoviti ono kako sam bio izvješten od Boškovića. U prvom svom pismu mi je poslao tekst Spalajkovićeva odgovora u pitanju troškova osiguracije i transporta. Taj je brzojav glasio ovako: »Petrogradski odbor nemože da preuzme drugu brigu sem moralne za Meštrovićevu izložbu. Trebalo bi da srpska vlada i Jugoslovenski odbor u Londonu preuzmu troškove na sebe«. Isti takav tekst sam dobio od g. Vesnića. Mate mi je sa svoje strane pisao da misli da bi trebalo prirediti izložbu i pitao me što da poduzme. Ja sam mu odgovorio ono što si mi ti javio da ti je P. rekao, te sam nadodao da to sada ovisi čisto od srp. vlade, te ako ona nadje da je materijalna žrtva ekvivalentna moralnom uspjehu, ona će stvar poslati, a ako ne neće. Istu stvar sam ranije pisao P. Popoviću. Međutim mi je Mate pisao, da od Paća nije dobio nikakve naredbe,

nego od vlade sa Krfa ovakav brzojav: »Neka se Meštrovićeve stvari u opšte nikako neukrcavaju za Rusiju radi opasnosti pri prevažanju«. Mate piše da je sa svoje strane i opet pisao da se nesmije paziti na materialni trošak predočavajući uspjeh u Londonu i.t.d

Prema tomu nijesu točne informacije B. B. jer je Mate kao i Popović činio sve što je do njega bilo.

Ja držim da su oni na Krfu bili informisani da je prevoz opasan te da su radi toga odustali. Neobaziri se u opšte na to što ti kaže B. jer djavo nije, niti je bio, tako crn kao što ga se slika, nego svaki porok ima svoj dalji uzrok.

Time ja držim da je pitanje moje izložbe u Petrogradu definitivno zapečaćeno, te sam ja sada glede toga miran i pravim plan gdje ću se smjestiti za ovu zimu i raditi. Došao bih u Pariz, ali ne mogu radi žene, nego ću valjda negdje blizu Nice. Ako je Izv. [Izvoljski] još raspoložen i nalazi da bi bilo korisno prirediti izložbu u Parizu, te ako ima načina i izgleda da se tom zgodom prikaže cijele naše napore za napredak i kulturu na Jadranu, onda ja pristajem da se priredi izložba u Parizu, sada u jesen ili u proljeće.

Govori ti s njime.

Kako bi bilo da ti pozoveš Marjanovića[1] da se vrati ovamo? On onamo nema više posla, a ovde bi mogao koristiti pišući kad bi bio neko pored njega. Nebi bilo s gorega kad bi mogli doći jedan ili dvoica naših vidjenijih članova iz Amerike u Evropu, da ljudi točno saznadu stanje stvari. Kad bi mogao doći Gć. [Grškovć][2] Naša odgovornost je velika a radimo malo. Svi se ostali narodi guraju a nad nami je još uvijek neprovidna koprena.

Moja žena je uvijek jednako — prilično je teško ovako kad je jadno bolesna. Tvoju gospodju sam vidio onomadne, izgleda mi da se umirila i izgledala je neloše.

Ja sam dosta nemiran jer je nastala neka bonaza u Rimu.

Vidjaš li naše tamo? Jeli još Frano tu? G. Vesnić je daklen blizu mene ovde. Možda ću ga poć naći. B. B. pošaljite u p. Čerina[3] se napokon riješio da podje na Krf. Kako znaš muka je s njima u Ženevi, ali sad mi izgleda da će skoro svi poći dolje, jer smo ih

---

[1] Milan Marjanović (1879—1956). Književnik i publicist. Jedan od osnivača Hrvatske napredne stranke u Hrvatskoj i njezin tajnik. Dopisnik jugoslavenskih novina u Beogradu i Bukureštu za vrijeme balkanskih ratova. U Zagrebu izdavao list »Narodno jedinstvo«. Član Jugoslavenskog odbora. Šef kancelarije Odbora u New Yorku.

[2] Niko Grškovć (1863—1949). Novinar. Hrvatski iseljenik u Americi. Jedan od prvaka Hrvatske bratske zajednice i Hrvatskog saveza. U Chicagu 1904. godine pokrenuo »Hrvatsku zastavu«, a u New Yorku 1907. godine »Hrvatski svijet«. Uređivao je i tjednik »Zajedničar«. 1915. godine izabran je za člana Jugoslavenskog odbora.

[3] Vladimir Čerina (1891—1932). Književnik. Jedan od najaktivnijih članova i vođa predratne nacionalističke omladine. Za I svjetskog rata emigrirao u inozemstvo i živio u Italiji, Švicarskoj i Francuskoj.

jako izlakšijali. Boža M. [Marković] ovde gdje i ja pa nam je Gazzari piso da su se riješili naši junaci da idu na Krf te je Božo pošao da ih isprati.

Mnogo pozdrava od strane moje žene kao i od tvog Ivana

Pozdravi Franu kad ga vidiš!

fascikl 42/31

Paris 24. XI. [1916]

Dragi Ante,

ma da ću se skoro vratiti u Cannes, umolili su me ovi naši prijatelji i drugovi, da te u njihovo i u svoje ime zamolim, da se strpiš dok ja tamo dodjem te ti budem mogao pobliže pričati naše mišljenje i.t.d. u pogledu one Hinkovićeve proklamacije koja je izišla u našem londonskom buletinu. Oni su je iz Londona poslali De Giuliju, da je i u ovdašnjem buletinu štampa, nu on to neće učiniti prije nego bude čuo tvoje mišljenje.

Ako proklamaciju nisi već štampanu dobio, ti je ipak poznaješ. Nu i ja te još jedanput molim da se neuzrujavaš nego da ostaneš pri svojoj dojakošnjoj taktici t. j. da se na svaki način zadrži po trebna nam harmonija. Na Jedlovskijev[1] ultimatum, ako si ga dobio, sigurno ćeš se nasmijati, kao i mi što smo se smijali. Ona tvoja izjava, povodom napada izišla je cijela danas u Žurnal de Debat, a izići će i u nekim drugim novinama skraćena. Dinko i Jovo će sutra znati kada će krenuti. Mislim da je Saz.[2] [Sazonov] sve već uredio.

Druge novosti koje su sretne pridržajem da ti ustmeno pričam. Krupne su, [nečitko], samo te da u nedjelju stiže Luje [Vojnović] i zet mu tica.

Kako je moja »udovica«? Dali ju vodiš u ćinema?

Mnogo pozdrava tebi i gospodji i mojoj »udovici«

Tvoj Ivan

---

[1] Dr Josip Jedlowski Advokat i publicist. Tajnik slovenskog društva za Primorje »Ěditnost«. Član Jugoslavenskog odbora. Do svog istupanja 1916. godine vršio dužnost tajnika Odbora.

[2] Sergej Dimitrijević Sazonov (1861—1928). Ruski diplomat i državnik. Ministar vanjskih poslova 1910—1916. godine.

fascikl 42/30

[Cannes], na pravoslavni uskrs [1917]

Dragi Ante,

primili smo tvoje pismo još dok je Čiča bio ovde. On je danas u jutro otputovao. Bilo mu je teško, jer ga je strah da će ga talijani sekirati, a valjda ga i put impresionira, što razumije se ne kaže.

Razumijemo da ti nemožeš na vrat na nos na Krf, ali nam se čini da se ono pitanje koje nam je toliko muke zadalo, neće ni dosta brzo ni dokraja riješiti kao što bi sama stvar i njen uspjeh zahtijevao. Naravno je da je na tebi da učiniš onako kako ti se učini da je najbolje. Kako se ti tamo sa zdravljem osjećaš? Ovde je još uvijek vrijeme prevrtljivo. Lady Paget nas je bila sve pozvala za danas. Mi smo bili, a za Vas smo joj na vrijeme odgovorili da ste otputovali. Bilo je vrlo lijepo, došlo je masa naših iz Nice i ovo što je u Canni. Sreo sam se sa Trifkovićem[1] *te mi se tužio da ga nismo nikad posjetili u Nici, a ti da si znao njegovu adresu. Reče mi da je Miljukov odgovorio u London, ali ga ne upitah što, jer nije bio nimalo oduševljen cjelom stvari. Bože dobrih ljudi a neelastičnih li su moždana!*

Primite oboje najljepše pozdrave od nas oboje

Tvoj Ivan

fascikl 42/25
Paris 8. I. 18.

Dragi Ante,

primio sam tvoje pismo i saopštio sam De Giuliju ono što mi pišeš da mu kažem.

Drago mi je što je prestolonasljednik bio energičan da ostvari ono što je trebalo još davno učiniti. Uvjeren sam, da je to stalo do njega da bi on to bio davno sproveo. Ironija nam je sudbine da je to tako baš u času kada naši moćni saveznici bacaju ranije toliko naglašavane principe te nas prepuštaju uvidjavnosti Habzburga neka sa svojom stokom raspolažu prema nahodjenju. Kad se odbaci sva vještačka garnitura ostaje ovo u suštini.

Sva je razlika između jednih i drugih u tomu što teutonci potežu komadić od plašta da pokriju svoje brutalne namjere, a ovi drugi se trude da im ne ostane potpuno gola njihova crna duša.

Neznam što ti misliš, ali se meni čini da baš sada, kada su sve maske pale, trebala naša vlada zajedno sa odborom da izda jednu izjavu kao protest i poruku saveznicima i protivnicima u kom bi se energično naglasilo da za naše pitanje ima samo jedno riješenje ujedinjenje po svaku cijenu. *Uvjeren sam da i kralj i prestolonasljednik ovako misle.*

Hoćeš li ti dolaziti ovamo skoro? Govore da si obećao držati neku konferenciju 22 oga.

Vrijeme je ovde vrlo hrdjavo. Napokon sam našao stan i atelier zajedno. Preselićemo se 15. oga.

Mnogo pozdrava tebi i gospodji od nas oboje

Tvoj Ivan

[1] Marko Trifković. Pravnik. Više puta ministar, predsjednik vlade i Narodne skupštine Srbije.

fascikl 42/26
55, Av. Victor Hugo
Paris, 17. I. 18.

Dragi Ante,

Čitao sam tvoj protest povodom izjave L. [Lloyd] G. [George] i W. [Wilson] i bio sam zadovoljan što si se tako brzo i energično riješio. Ovdje je taj protest učinio izvjesnu impresiju jer su svi vidili kolika se nepravda nanosi našem narodu zauzimanjem onakova stanovišta prema Austriji. Ljudi francuzi koji dublje osjećaju pravicu mislili su i misle da će naša vlada energično istupiti. De Giulli mi je pokazao sadržaj tvoga telegrama vladi i mi smo potpuno sporazumni. Mogu ti reći da su i neki pojedinci i narod. [ni] poslanici upravili indentične zahtjeve i vladi i prestolonasljedniku. Prema ovome možeš vidjeti kako je tvoj protest bio od sviju odobren.

Čitao sam onu poslanicu naših članova iz Ženeve, upravljenu konstituanti a koliko se mi svi možemo slagati sa njenim sadržajem ipak se moramo pitati, zašto su se potpisala samo četri člana, kad je kod nas bio običaj da se takve stvari potpisuju ili svi članovi ili predsjednik za sve.

Kakov je to boljševizam od onih koji su inače najbolje boljševičkim idejama?

Dajemo, ja i moja žena na znanje gospodji i tebi da smo promjenili stan t. j. da sad imamo stan, zajedno sa atelierom, te da se nadamo da ćemo bar koji mjesec preživijeti ko ljudi.

Jeste li vi našli stan ili ste još u hotelu?

Kako si ti sa zdravljem? Primi sa gospodjom naše najljepše pozdrave

Tvoj Ivan

fascikl 42/27
Rim, 23. X. [1918]

Dragi Ante,

Mogao bi ti dosta pisati o našim emocijama koje smo imali ovih zadnjih dana, prije neverovatni uspjesi naših vojnika, pa sad Wilsonov odgovor, nu emocija ćeš imati i sam više nego vremena da im se podaš. Znam da ti tamo radiš na ovom što ti pišem, ali tek toliko da vidiš da sam u misli i osjećajima s tobom, šaljem ti ovo nekoliko, na brzinu nabacanih riječi.

Sada, kad su saveznici i Amerika izišli do kraja iz rezerve prema Austro-Ug. i stvorili Češku, bar u svom programu, što će po svoj

[1] George David Lloyd (1863—1945). Britanski državnik. 1908—1915. godine ministar financija, za I. svjetskog rata ministar naoružanja i rata. 1916—1922. godine predsjednik vlade.

[2] Woodrow Wilson (1856—1924) Američki državnik. Predsjednik SAD od 1913. do 1920. godine.

priliki biti u skoro i u realnosti, zar nije jedinstven momenat da zatraži da i naše pitanje do kraja i u svoj cjelini priznadu. Istina je da je Wilson priznao našem narodu pravo na slobodu, ali je naša stvar ostala još uvijek valjda stoga što je kompliciranija, manje jasna, a osobito što se tiče toga ko je predstavnik našeg naroda mislim iz A.-U. kod saveznika. Krajnja je nužda da se to našem odboru na jedan ili na drugi način prizna. Znam poteškoće, te baš razmišljajući o njima palo mi je ovo na pamet; idući logično — koliko je umjetniku moguće biti takav od našeg cijelog rada i Krfske deklaracije, dolazim do zaključka da bi bio najpravilniji put da srpska odnosno naša dosadašnja vlada dade ostavku, te da se obrazuje opšta narodna privremena *vlada sa gosp. Pašićem na čelu, kao predsjednikom i gosp. Trumbićem kao ministrom spoljnim. Ovakim rešenjem i rasporedom bi se pred čitavim svijetom manifestovalo da smo sve sporazumno radili. Isto tako bi, možda, bilo dobro, stranog i našeg svijeta radi, da u toj vladi bude podjednak broj srbijanaca i vas iz neoslobodjenih krajeva. Kad bi saveznici priznali ovaku vladu bilo bi nam priznato istodobno i jedinstvo i sloboda.*

Svakojako, sad se treba brzo i odlučno rešavati i raditi, tim pre što se naša i savezničkа vojska približava Austro-Ugarskoj granici, sa istoka, a isto tako i zbog ovog još više, što je izvjesno skoro prodiranje u njene granice sa zapada. Čini mi se, kako stvari idu brzo, da bi svako drugačije pripravljanje došlo prekasno i nebi imalo zadovoljavajući dojam na naš svijet ni tako dobar rezultat kao što bi ovakav akt.

Drugo ti je sve Čiča pisao. On siroma još uvijek u krevetu a najvolio bi poletiti tamo. Tvoja ljepša polovina dobro kao i nas oboje. Mnogo te pozdravljamo i želimo uspjeh.

Pozdravi sve naše tamo! Tvoj Ivan

fascikl 42/28
Merligen, 22. XII. [1918]

Dragi Ante, kako što ćeš biti čuo mene je zadržala influenca na putu i Gospe mi prilično me je prodrmala. Ležao sam od drugog dana što sam stigao u Švajcarsku pa sve do jučer. Imao sam kroz 8 dana neprestano veliku groznicu, a prva tri dana 40 i 41. Nije na sreću došlo do nikakve komplikacije na grudima. Jučer sam napustio bolnicu i došao ovamo da se oporavim. Morat ću ostat bar 10 dana. Kašnje ću ako bude ikako moguće produžiti put. Jambrišak je otputovao 6 ti dan, ali još neznam dali je prispio u Beograd. Nadam se. Jučer je otputovao kući Dr Gmajner.[1] *Poslao*

[1] Dr Ivan Gmajner. Advokat. Sekretar sekcije Jugoslavenskog odbora u Ženevi. Kasnije postao član Jugoslavenskog odbora.

sam pisma za Lorkovića,[2] *Smodlaku*[3] *i M. Pribičevića.*[4] *Brzojavio sam u — desperaciji — takodjer Aleksandru. Što je sa izložbom? tražio sam da dodje jedan 5 mj. iz Zagreba i da donese nešto stvari iz Zagreba i Ljubljane. Vidi ti što je sa pitanjem izložbe, pa ako vidiš da će zapet brzojavi mi. Obradovao sam se bio onoj vijesti i kombinaciji zajedničke vlade, nu naravno, ova vijest je bila sutradan demantovana. Kako ti je gospodja? Pozdravi je!*

Tvoj Ivan

Preporučam ti moju ženu. Umiri je i neka se nemiče.

---

[2] Ivan Lorković (1876—1926). Političar i publicist. Osnivač Hrvatske napredne stranke i urednik njezina glasila »Pokret«.

[3] Josip Smodlaka (1869—1956). Advokat i političar. Pravaš i zastupnik u Dalmatinskom saboru. 1905. godine osnovao Hrvatsku demokratsku stranku, a poslije se aktivirao u hrvatsko-srpskoj koaliciji. 1918. godine član je Narodnog vijeća.

[4] Milan Pribičević (1877—1937). Političar. Kao poručnik srpske vojske 1907. godine izradio plan za rušenje Austro-Ugarske i oslobođenje Južnih Slavena. Glavni sekretar Narodne obrane. Od 1909. godine suurednik »Slovenskog Juga«. 1918. godine u Americi prikuplja dobrovoljce za solunski front. 1918—1919. na čelu srpske vojne misije u Zagrebu.

fascikl 42/48

Genève 1e subota

Dragi Ante,

prispjeli smo dobro i zatekli u Ženevi veliki snjeg da je divota. Bio sam jučer kod Račkog[1] *i kod Rosandića.*[2] *Oni su radili dosta, siromaci. Rački ima oko 25 slika, a Rosandić 10—12 reliefa u drvu. Sad treba da te stvari šalju Watsonu*[3] *za onu izložbu što sam bio s njime ugovorio, nu nemaju s čime da stvari isplate. Rački treba da slike urami, za što mu treba u najskromnijem 300 frs a za škrinje će im trebati svakom po 100 frs. Watson će valjda naći načina da plati transport i namještenje, ali da rame (okvire) plaća neugodno je tražiti, pa su me oboica molili da ja pišem odboru da im pošalje 500 frs. za rame i sanduke. Molim te ..... da im to pošaljete još dok ste u Parizu e bi što prije stvari poslali. Ovde se osobito Rački muči, jer je kroz ovo vrijeme rata potrošio ovo nešto para što je bio zaradio ranije, tako te je ovo zadnja 2. mjeseca živio u dvoje i radio sa ono što sam mu odbor i ja poslali. Ima od toga još neku malenkost (jer žive najskromnije) ali neće zadugo. Rosandić ima*

---

[1] Mirko Rački (1879—). Slikar i grafičar. S kiparom Ivanom Meštrovićem priredio prvu izložbu 1910. godine.

[2] Toma Rosandić (1878—1958). Kipar. 1914. godine stupio u srpsku vojsku i služio kao vojni cenzor u Nišu. Kasnije došao u Rim, a potom odlazi u Ženevu i London. Član grupe Medulić u Splitu.

[3] William Robert Seton Watson (1879—1951). Engleski historičar i publicist. Osnivač revije »The New Europe«. Pomogao rad jugoslavenske političke emigracije.

bilo dobro. Upitaj ga također imali volje i vremena da se bavi time kao što je ranije htio. Upozori ga također da mi je direktor Luvra rekao, kad sam zadnji put bio u Parizu, da bi mi rado ostupio 2. sale u Luvru za izložbu. Ovo od Luvra ti napominjem zato što je direktoru Marcelu poznata svrha jedne takove izložbe i što je on pripravan da nam pomaže, te ako bi se Izvoljski htio zauzimati da Marcella ne mimoidje nego da se njegovo raspoloženje iskoristi.

Budi tako ljubezan pa reci gosparu Ivu da mi pošalje posljednje naše buletine jer od kako si ti otišo nisam ih vidio.

Jeli bio Ujević[3] *kašnje kod tebe i dali je počeo što raditi?*

Mnogo pozdrava gospodji i tebi od nas oboga

Tvoj Ivan

fascikl 42/38

Dragi Ante,

Ja sam putovao i pretrpio buru u Cannes. Zaboravio sam jednu knjigu, »Sv. Augustin« dolje gdje portir drži ključeve te molim da mi je doneseš. Tvoja »udovica« dobro, ide se u sinema.

Mnogo pozdrava tebi i svim našim Tvoj Ivan i Ruža

Pozdrav Netty

[2] Dr Ivo De Giulli (1876—1956). Advokat iz Dubrovnika. Predsjednik gradskog vijeća Dubrovnika. Član Jugoslavenskog odbora. Šef kancelarije za propagandu i politički rad Jugoslavenskog odbora u Francuskoj, sa sjedištem u Parizu.

[3] Augustin Ujević (1891—1955). Publicist i književnik.

Josip Basioli

RIBOLOV I UZGOJ ŠKOLJAKA U UNUTRAŠNJEM MORU ISTRE

Na našoj jadranskoj obali može se nabrojiti mnoštvo obalnih lokaliteta koji predstavljaju neku vrstu prirodnih zakloništa za ribe. Negdje su to područja koja bi se mogla upotrijebiti u lagunarnom uzgoju riba velikih razmjera, na primjer u području donjeg toka rijeke Neretve. Negdje su to međutim manja prirodna obitavališta i plodišta riba odakle se s malo truda i investicija izlove u nekim godinama obilne količine kvalitetnih vrsta bijele ribe. Iskorištava se sklonost riba da se zbog mriještenja ili uslijed nevremena na velikom moru zaklanjaju u te plitke uvale. To se već dugo stoljeća zbiva na obalama Istre, gdje se i danas iskorištavaju u sezonskom izlovljavanju ribe najvredniji lokaliteti te vrste na našoj jadranskoj obali.

U prošlosti su se na istarskim obalama razlikovala tri oblika vlasništva iskorištavanja lovišta riba. Prvo su privatna lovišta, čiji su vlasnici bili svjetovni ili crkveni feudalci, zatim rezervirana lovišta riba u vlasništvu općina. Lovišta iz jednog i drugog oblika vlasništva davala su se na iskorištavanje u zakup na određeno vrijeme. Preostaju još slobodna lovišta riba na koja su mogli dolaziti svi pripadnici općine. Negdje se tu lov dopuštao i stranim ribarima.

Danas su istarska obalna lovišta riba dostupna svim ribarima. Izuzetak čine ona lovišta o kojima se govori u ovoj radnji. Ta su lovišta u društvenoj eksploataciji i na njima se provodi sezonsko čuvanje i izlovljavanje ribe. — U radnji će se dodirnuti bliza i daleka prošlost pojedinog važnijeg ribolovnog objekta, kako bi se moglo zaključivati kolika je danas važnost tih lovišta u privrednom ribolovu.

Obalna lovišta riba o kojima je riječ prostiru se uzduž čitave zapadne obale Istre do rta Kamenjaka. Na sjeveroistočnoj obali Istre razvedene uvale nisu prirodno prikladne za sezonsko izlovljavanje ribe.

Sečovlje

U najsjevernijem dijelu istarskog poluotoka, Slovenskom primorju, uslijed plićina malo je prikladnih obalnih lovišta riba koja redovito pohađaju ribari. Uvale Stajon i Kampi u Koparskom zaljevu vrlo su plitke. Zasladuju ih tokovi rječice Rižane. U tim uvalama u dalekoj prošlosti vršilo se sezonsko izlovljavanje ribe, ali je to sada napušteno. Povremeno se još obavljaju periferna izlovljavanja s malim mrežama potegačama u uvalama.

Slijedeća veća uvala, Strunjan, također malo služi za ribolov. Tu su položena pokusna postrojenja za uzgoj školjaka kamenica.

U unutrašnjem dijelu Piranskog zaljeva uvala Sečovlje predstavlja danas i u prošlosti područje s najgušćom sezonskom koncentracijom cipala. Sečovlje prima iz rijeke Dragonje i sa širokog prostora solana vrlo vrijedne hranjive sastojine, pa se smatra najkvalitetnijim područjem za sezonsko izlovljavanje cipala, i to ne samo u Istri nego i na čitavoj našoj jadranskoj obali. Kada zimi nastupi sezona seobe, cipli naviru u Piranski zaljev i sa strane rta Strunjana i sa strane rta Savudrije.

Površina uvale Sečovlje, napučena ciplima, prekriva široke prostore. Cipli se zadržavaju podalje od obala. Zato i za njihovo zatvaranje i izlovljavanje služe velike zatvorne mreže, duge i do 2000 m. U operacijama zatvaranja, sužavanja i stiskanja mreže sudjeluje oko tridesetak čamaca kojima se sabire mreža i dižu pregrade kako bi se ciplima spriječilo preskakivanje. Donedavna su se u ovoj uvali upotrebljavale mreže migavice, ili ciplarice (saltarele) i crbare (jedna vrsta popunica). Te bi se mreže položile u more, pa bi se cipli natjeravali u njih plašenjem, stvaranjem buke i udaranjem u razne predmete.

Dubina mora u unutrašnjem dijelu uvale Sečovlje kreće se 1—8 metara. Dno je ravno i pjeskovito, uz mjestimičan mulj, ali danas obiluje bujnom vegetacijom, uvjetovanom obilnim zasladivanjem tog tihog zaljeva tokovima voda iz Dragonje.

Među vrstama riba koje se hvataju izlovljavanjem uvale Sečovlje visoko dominira cipal. U prosjeku, desetljeća 1956/1965. godine ukupno se ulovilo 95,5% cipala (*Mugil* sp.), 1,5% lubina (*Dicentrarchus labrax* JORD. et EIGEMN.), 1,3% komarča (*Chrysophrys aurata* CUV.) i 1,7% razne ribe.

Izlovljavanje uvali Sečovlje pada u siječnju ili u veljači, ali se povremeno produžuje do travnja. Ukupan iznos lovine ribe kretao se je kroz desetljeće 1956—1965. 54 tona godišnje. Najveća lovina iz novijeg razdoblja zabilježena je u 1947. godini sa 110 tona.[1]

Sečovlje, smješteno nadomak Pirana, predstavljalo je u dalekoj prošlosti objekt od prvorazrednog značenja, i u opskrbi grada ri-

[1] A. Crnica, Problem vzgoje cipljev v portoroško-piranskem zaljevu, Morsko ribarstvo, 1, str. 4, Rijeka 1959.

bom, i kao unosni izvor prihoda komune. Dugo vjekova ta su lovišta bila javno dobro i komuna ih je davala na iskorištavanje u zakup.

Prvi poznati zapis koji spominje uvalu Sečovlje je iz 1173. godine. Tada akvilejski patrijarh Wolrico dariva belinjskoj opatiji čitavo područje oko Pirana, s lovištima riba u velikoj uvali Sečovlje.[2] Čuvanje uvale i izlovljavanje vršili su koloni, najamni ribari ili pojedini zakupnici.

Dokumenat iz 1274. godine govori o jednom dijelu lovišta riba, danom na iskorištavanje u zakup za račun piranskog kaptola.[3]

Iz prve polovice XIV stoljeća susrećemo se s dva dokumenta koji osvjetljavaju odnose koji su postojali između vlasnika zakupnika i najamnih ribara pri iskorištavanju lovišta riba u Sečovlju. Prvi dokumenat iz 1329. godine sadrži ugovor o radu ribara. Tu se po prvi put kod nas uopće javlja kombinirani sistem nagrađivanja u ribolovu, koji se sastojao od fiksne plaće i posebnog udjela u postizavanoj lovini riba. Ribari su se ugovorom, potvrđenim pred svjedocima obavezivali da će zajednički loviti ribe mrežom potegačom od prvog dana korizme do Uskrsa. Ribare je pripadala nagrada od 25 groša dnevno i određeni dio riba u svakom danu kad ih love.[4]

Ugovorom iz 1343. godine ribari su primili obavezu da će od početka ožujka do konca lipnja izlovljavati mrežom potegačom ili gripom Veliku uvalu u Sečovlju i Crnu uvalu u močvarnom dijelu Sečovlja. Ribari su se sada obavezali da će i popravljati mrežu. Polovicu vrijednosti lovine ribari su donosili zakupniku, a drugu su polovicu međusobno dijelili.[5]

U piranskom statutu iz 1307. godine, koji je najstariji od svih statuta istarskih gradova i općina, nalazimo više poglavlja koja se odnose na čuvanje, izlovljavanje i prodaju ribe s lovišta u području Sečovlja. Statut obuhvaća propise o izboru čuvara lovišta, o čuvanju uvale od nepozvanih osoba, o dobi izlovljavanja lovišta, o preuzimanju lovišta u zakup i o lovostaji na pojedinom području. Kasniji dodaci statuta odnose se na registraciju lovišta i njihovo preuzimanje od zakupnika. Svi prihodi i sva opskrba grada Pirana ribom dolazili su iz Sečovlja, pa se vanjska lovišta riba u statutu tek usputno spominju.[6]

---

[2] P. Kandler, Codice diplomatico istriano, I. a. 1173.

[3] C. de Franceschi, Chartularium Piranense, Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria, 36, Poreč 1924. str. 201.

[4] C. de Franceschi, n. dj. Atti e memorie, 50. str. 191. Pula 1940.

[5] C. de Franceschi, n. dj., Atti e memorie, 47, f. 1, str. 132, Pula 1937.

[6] Incipiunt statuta leges ac iura communis terrae Pirani. Djelo je štampano 1606. bez oznake mjesta, vjerojatno u Veneciji. Posjeduje ga Mestni arhiv u Piranu. Piranski statut u svom prvobitnom sastavu nastao je 1307. U toku XIV st. izvršene su tri dopune, 1332, 1358. i 1384. Prvotni primjerak statuta i ostala tri nadopunjavana nalaze se u originalu u rukopisu u Mestnom arhivu u Piranu. Primjerak iz 1384. je štampan. U daljem tekstu se navodi »Statut Pirana«.

U desetoj knjizi statuta Pirana najprije se susrećemo s izborom triju čuvara lovišta riba, jednim za Sečovlje, drugim za susjednu uvalu Fazan i trećim za vanjsku ribolovnu zonu.[7]

Statut određuje čuvarima lovišta polaganje zakletve, kojom se obavezuju da će savjesno izvršavati svoju službu. Pri svakom izlovljavanju lovišta riba, ako se u jednom danu ulovi više od 200 primjeraka, 25 riba sa svakog lovišta pripada čuvaru za nagradu. Samo jedanput dnevno ih pripada ta nagrada.[8]

Nijedna nepovlasna osoba nije se smjela približiti lovištima riba u Sečovlju ni danju ni noću. U vremenu od početka listopada do konca ožujka čuvari su pazili da se nitko nepozvan na području Sečovlja ne smije baviti ribolovom mrežama, mrežicama, vršama i drugim ribolovnim priborom, izuzevši povrazom za pecanje ribe. Predviđena je bila protiv prekršitelja globa od 32 male lire i gubitak lovine i mreža.[9]

U vremenu od početka travnja do konca rujna prestaje sezonska migracija cipala, pa je u to vrijeme na čitavom području Sečovlja ribolov bio slobodan za sve i tretirao se kao opća svojina svih — *vel piscari essere beaut commune omnum.* Jedino je zakupnicima lovišta riba ribolov bio slobodan i po volji čitave godine.[10]

Koncem veljače čuvari lovišta stavljali su lovišta koja su dotada čuvali na javnu dražbu i prodavali ih na iskorištavanje najboljem ponuđaču. Novac dobiven od prodaje lovišta dijelili su zakupnici između sebe.[11]

Slobodan ribolov na lovištima Sečovlja u vremenu izvan sezone seobe cipala jedan kasniji dodatak k statutu Pirana dijeli na dvije zone. Sada se izvan sezone seobe smije loviti samo u vanjskom dijelu uvale, dok je na unutrašnjim lovištima ribolov gripovima i potegačama bio zabranjen čitave godine.[12]

Veliko vijeće piranske komune je u 1475. godini glasanjem odlučilo da se obnovi registar lovišta riba davanih u zakup. Za obnovu registra izjasnilo se 79 glasova, protiv obnove dva, a suzdržala se četiri glasa. Veli se u propisu da će tako svaki zakupnik znati svoj dio lovišta i neće više biti prevara.[13]

Dodatak k statutu Pirana iz 1600. godine govori o velikim teretima piranske općine koje joj donose troškovi oko uzdržavanja lovišta riba u Sečovlju. Stoga je općina sve troškove prebacila na zakupnike lovišta. Sada je sama općina prodala na javnoj dražbi lovišta riba u Sečovlju i susjednom Fazanu. Zakupnici su vodili i

[7] Statut Pirana, n. dj., knj. X, gl. 12.
[8] Statut Pirana, n. dj., knj. X, gl. 13.
[9] Statut Pirana, n. dj., knj. X, gl. 15.
[10] Statut Pirana, n. dj., knj. X, gl. 16.
[11] Statut Pirana, n. dj., knj. X, gl. 17.
[12] Statut Pirana, n. dj., knj. X, gl. 18.
[13] Statut Pirana, n. dj., knj. X, gl. 17.

iskorištavali lovišta za svoj račun i rizik i snosili sve troškove koji bi nastali od regulacije rijeke Dragonje, izgradnje solana i nasipa, uplovljavanja ratnih brodova u zaljev i drugih smetnji.[14]

Opskrba Pirana svježom ribom iz Sečovlja bila je od velike važnosti u dalekoj prošlosti kad se teže dolazilo do mesa toplokrvnih životinja. Opsežno, posebno poglavlje statuta Pirana bilo je namijenjeno prodavačima ribe. Svaki građanin Pirana ili stranac koji prodaje svježe ili usoljene ribe u Piranu plaća određenu taksu. Od te takse su se isključivali ribari, prodavači lovine sa sezonskih lovišta. Ribe su se prodavale samo na tržnici Porta de Campo. Novac koji bi se utržio za prodane ribe prodavači su morali stavljati u jednu posudu koja nije smjela biti pokrivena niti sakrivena — da bi se mogao vidjeti utržak od prodane ribe zbog određivanja dijela na ime zakupnine odnosno takse.[15]

Posebno je bila regulirana prodaja ribe zakupnika lovišta. Zakupnici i njihovi ribari bili su obavezni prodati na piranskoj ribarnici sve ulovljene ribe. Nakon što su dopremili ribe u luku izložili bi ih najprije da ih svatko vidi i potom ih mogli slobodno prodavati.[16]

Rijetko je koji srednjovjekovni statut s naših obala posvetio toliko propisa jednom ribolovnom objektu kao piranski, što posebno ističe važnost tog lovišta u prošlosti.

Kronika biskupa Tommasinija iz sredine XVII stoljeća iznosi da je piranski kaptol s kanonicima imao privilegije iz lovišta riba u Sečovlju. Tada se spominje i godišnji prihod piranske općine u iznosu od 5000 dukata. Taj je novac dobiven pretežno od lovišta ribe iz Sečovlja i Fazana. S tim prihodima grad je među ostalim mogao plaćati jednog liječnika i jednog kirurga.[17]

Ekonomsku vrijednost piranskih sezonskih lovišta riba i njihovo mjesto u svim izvorima prihoda piranske općine najbolje će nam ilustrirati prikaz iz 1727. godine. Tada su lovišta riba u Sečovlju i Fazanu bila javno dobro i općina ih je davala u zakup na iskorištavanje. Evo svih prihoda iz te godine:[18]

Zakupnina od lovišta riba u Sečovlju	10 502 lire
Trošarina na vino	4 292 lire
Trošarina na ribe	3 507 lire
Zakupnina od lovišta riba u Fazanu	2 066 lire
Zakupnina od četiri pekarne	1 842 lire
Trošarina od mesarnice	696 lire
Ostali prihodi, trošarine i desetine	3 421 lire
Ukupno	26 326 lira

[14] Statut Pirana, n. dj., knj. nadopune gl. 100. i 101.
[15] Statut Pirana, n. dj., knj. X, gl. 1.
[16] Statut Pirana, n. dj., knj. X, gl. 2.
[17] G. F. Tommasini, Descrizione dell'Istria, L'Archeografo triestino, IV, str. 354.
[18] L. Morteani, Notizie storiche della cittá di Pirano, Archeografo triestino, XII.

Iz iznijetog pregleda proizlazi da od čitavog tadašnjeg prihoda općine Piran 61% donose lovišta riba i ribarnica. Napose se iz ubrane trošarine vidi velik udio iz trošarine na prodane ribe naprama maloj trošarini od mesa toplokrvnih životinja, što je još jedna potvrda o važnosti ribe u prehrani stanovništva grada. Tu se ujedno po visini ubrane zakupnine može zaključiti da je tada Sečovlje donosilo vrlo vrijedne prihode.

Još su i sredinom prošlog stoljeća lovišta riba iz Sečovlja predstavljala piranskoj općini vrlo važno vrelo prihoda. To zaključujemo iz jedne rasprave u istarskom saboru od 11. prosinca 1866. godine, kad je porečki biskup Juraj Dobrila izjavio: »Prije dvije godine jedan je ured predložio ministarstvu (austrijskom ministarstvu trgovine i mornarice, op. J. B.) neka se proglasi slobodan ribolov. Da se to provelo, Piran bi izgubio svoj glavni prihod, pa bi posljedica toga bila da bi morao zatvoriti svoje pučke škole.«[19] Dobrila je tim bez sumnje mislio na prihode koje je piranska općina tada dobivala iz uvale Sečovlje.

Marchesetti potkraj prošlog stoljeća iznosi da među najplodnija lovišta cipala na jadranskoj obali spada uvala Sečovlje. Dalje, navodi da se u tom području jednim zapasivanjem mreže može uloviti i do 100 tisuća kg ribe. Za Strunjan veli da se i ta uvala iskorištavala u sezonskom izlovljavanju ribe i da je bila u vlasništvu nekog Vatta.[20] Međutim, u izvještaju Austrijskog društva za ribolov i uzgoj riba iz 1894. godine opisuje se uvala Strunjan, pa se iznosi da je to prostrano područje, ali nedovoljno duboko i vrlo siromašno ribljim organizmima, zbog čega je iz godine u godinu sve manje produktivno. Umetanje riblje mlađi u ovu uvalu radi povećanja godišnje proizvodnje ne bi imalo efekta, jer da u sadašnjim njezinim uvjetima sva mlađ bi odlazila u nepovrat iz uvale prije nego bi sazrela do stadija mrijesnosti.[21]

Nakon zadnjeg rata najprije je uvala Sečovlje predana na iskorištavanje Ribarskoj zadruzi u Piranu. Nakon njezine likvidacije u 1956. godini eksploataciju je prihvatilo Ribarsko poduzeće »Ribič« iz Pirana, a od njegove likvidacije u 1959. godini lovišta vodi Kmetijska zadruga Lucija kraj Portoroža, u čijem je posjedu i danas.

Raspolaže se nizom podataka od posljednja dva desetljeća iz kojih se vidi koliko je u rezervatu Sečovlje lovljeno ribe i koje glavne vrste u pojedinom trogodištu:[22]

---

[19] F. Barbalić, Prvi istarski sabori, Rad JAZU, knj. 300, str. 342.

[20] C. Marchesetti, La pesca lungo le coste orientali dell'Adria, Trieste 1882, str. 95.

[21] Ostricultura, Rivista della marina mercantile e della pesca, Trieste 1894, 4—5.

[22] Iz Republičkog zavoda za statistiku SRH Zagreb.

Ulov ribe u Sečovlju (u tonama)

ϕ	cipal	lubin	komarača	ostale vrste	Ukupno
1956—1958.	43,3	0,7	0,9	0,4	45,3
1959—1961.	30,3	1,1	0,5	3,1	35,0
1962—1964.	59,0	0,6	0,2	0,3	60,1
1965—1967.	102,5	0,9	1,3	4,0	108,7
1968—1970.	72,0	1,9	0,8	2,9	77,6
1971—1973.	49,1	0,6	0,8	5,7	56,2
1974—1976.	40,8	0,4	1,0	2,2	44,4

U gornjem pregledu vidi se da u ukupno izlovljavanoj ribi visoko dominiraju cipli, a sve ostale vrste da se love u beznačajnim količinama. Kolebanja lovine iz godine u godinu su znatna, ali se ipak vidi da postoji stalna prisutnost velikih jata cipala u toj uvali.

Iznijet će se nekoliko problema koji u novije vrijeme negativno utječu na mirno obitavanje i izlovljavanje cipala u uvali Sečovlje. — U sjevernom dijelu Piranskog zaljeva, u uvali Stari Portorož, postojalo je brodogradilište većih razmjera. Unazad jednog desetljeća ovdje su se popravljala mala drvena plovila, a danas se grade i popravljaju i veliki prekooceanski brodovi. Sada se iz tog objekta bacaju u more veće količine otpadaka karbida, boja i raznih naftnih derivata koje struje i vjetrovi raznose morskom površinom. Ti se otpaci učestalo približavaju obitavalištima riba u Sečovlju.

Od nemalog su značenja zbog štetnosti za ribe i tokovi nečiste vode koja se — dolazeći od Sečovljanskog ugljenokopa — rijekom Dragonjom izlijeva u uvalu Sečovlje. Iz ova dva spomenuta nečista izvora morska površina obiluje masnim sastojinama, što ometa ciplima udisanje kisika na površini mora. Zato se s jeseni zapaža sve manje jata cipala na njihovu »igranju« na površini.[23]

Zapaženo je da su plići predjeli uvale Sečovlje previše obrasli morskom travom, što negativno utječe na razvoj i rast cipala, jer u njoj teško dolaze do potrebne hrane. Cipli izbjegavaju takve obraštene predjele. Zapazilo se i to da u traženju prikladnije hrane velika jata cipala mimoiđu uvalu Sečovlje i upute se u pravcu Strunjana ili rta Savudrije.

Donedavna se proizvedena sol iz solana Sečovlje prevozila čamcima na vesla, bez buke. Danas sve veća motorizacija čamaca za prijevoz soli nepovoljno djeluje na formiranje cipala u kompaktne mase i uopće na njihovo obitavanje i zadržavanje u tom prostoru.[24]

[23] A. Crnica, n. dj., str. 3.
[24] A. Crnica, n. dj., str. 4.

(Uz rub zabilježeno:) Prošlih godina, reče, nije plaćao nego samo polovicu.

2. Lucijan dva spuda vina . . . . . libara 2 : —
također jedan spud i jedan starić žita . . . . " 1 : 12 1/2
također jedan spud i jedan starić zobi . . . . " — : 9 1/2
Cijelo selo plaća još dvije i pol marke, vrijedi . " 20 : —
Cijelo selo plaća još o Božiću dvije kokoši, dvije za Poklade, deset jaja i jedno janje . . . . . " 1 : 12
svaki od njih mora dva puta kositi i grabljati sijeno, to su četiri radna dana . . . . . " — : 16
Sve u svemu cijelo selo Omošćice, kako su na svoja usta izjavili, libara 32 : 5.
Ono daje također desetinu od sitne stoke. Prema pisanju kaštelana prošle se godine našlo 4 janjca, vrijedi . . . . . " 2 : 8
Ukupno libara 34 : 15.

Mlun

Ovo selo za prego od svakog seljaka

	Za prijenos	L	636 : 3
(Str. 13:)	Prijenos	L	636 : 3

po 4 libre od dvojice, koji plaćaju i prvi.

1. Paul iz tog sela koji reče da plaća . . . . . L 4 : —
2. Stranac. Još je spomenuti Paul rekao da Blažov Križman ne stanuje tu, nego kada mu se svidi, plaća prego kao on . . . . . " 4 : —
Rekao je također da je prošle godine neki Križmanov drug pasao stotinu ovaca i da je platio deset libara . . . . . " 10 : —
Govorio je još Pavao o dvije brente vrhom pune žita, i dvije pune pirevice, a boba ne sjeća se koliko, no stavimo kao što stavlja kaštelan, dva i pol spuda žita, vrijedi . . . . . " 3 : 7
još tri spuda pirevice, i spud i pol boba, vrijedi " 1 : 16
i za travarinu od svinja kako on stavlja . . . " 2 : 11
još kako on stavlja za desetinu devet janjaca . " 8 : 8
Rekao je još da on i njegov drug daju dvije kokoši i 16 jaja, a katkad jedan sir kad nemaju jaja, kokoši i jaja vrijede . . . . . " — : 14
Daje također dvije nadnice za košnju i grabljanje, vrijedi . . . . . " — : 8
Sveukupno selo Mlun, kako se razabire iz gornjega, libara 34 : 4.

	Ukupan zbroj	L	670 : 7

vršinska mreža, kako bi se spriječilo skakanje i bježanje zatvorenih cipala. Velika mreža postepeno se povlači prema dnu uvale. To istezanje traje i do 15 dana. Danju se stiska i pomiče mreža, a noću se bdije nad njom. Kad je mreža dovučena do dna uvale, polažu se posebne, udvostručene mreže kao zaštitni zid. Unutar velike mreže tada se polaže manja mreža potegača, vrši se izlov i prebacivanje ribe u čamce.

Dugo vjekova spominje se Tarska uvala kao lovište riba nad kojim su se izmjenjivali brojni vlasnici i zakupnici ribolova. Ti su redovito bili feudalci, pretežno crkveni. Nijedno naše ribolovno područje — uzevši u obzir prostranstvo — nije se u prošlosti toliko spominjalo kao Tarska uvala. To će nam pokazati neki isječci iz daleke i blize prošlosti koji će se ovdje iznijeti. Među vlasnicima lovišta najprije se izdvaja porečka biskupija, a kasnije se pojavljuju kao interesenti novigradska općina i biskupija. Javljaju se i drugi zainteresirani, nižu se sporovi i procesi oko granica lovišta. Interes je bio velik za ta lovišta jer su se odatle s malo napora i investicija dobivali vrijedni prihodi i velike rezerve riba kao vrlo tražene kvalitetne hrane.

Prvi poznati spomen ribolova iz Tarske uvale nalazimo u 983. godini. Njemačkorimski imperator Oton III tada je podijelio mnoge darovštine, a među ostalim potvrdio je porečkoj biskupiji pravo na pobiranje prihoda od ribolova iz ove uvale. U povelji se posebno ističe to lovište.[28]

Porečki biskup Sigimbaldo prepustio je u 1014. godini porečkim kanonicima iskorištavanje i pobiranje prihoda s lovišta riba koje se nalazilo u luci Mirna unutar rta Zub.[29]

Henrik, kralj Franaka i Langobarda potvrdio je poveljom iz 1060. godine stare privilegije porečke biskupije na ribolov u Tarskoj uvali.[30]

U 1266. godini porečki je biskup Oton revidirao i utvrdio granice ribolovnih predjela u luci Mirni. Granica na sjeveru sezala je do luke Dalja, na jugu do lokaliteta pod nazivom »Rostrum« (tj. lat. kljun), pa se taj lokalitet vjerojatno odnosio na rt Zub na južnoj strani uvale. Na čitavom tom prostoru pravo ribolova pripadalo je isključivo porečkoj biskupiji, koja je u to vrijeme imala svoje ribare kolone. U dokumentu iz tog vremena navedeno je da se nijedan drugi ribar nije smio približiti tom području s bilo kakvim mrežama i priborom.[31]

Lovište riba u luci Mirni, unutar rta Zub dano je u 1283. godini na iskorištavanje nekim privatnim osobama.[32]

---

[28] G. F. Tommasini, n. dj., IV, L. V, str. 388.
[29] P. Kandler, n. dj., I, a. 1014.
[30] P. Kandler, n. dj., II, a. 1266.
[31] P. Kandler, n. dj., II, a. 1266.
[32] P. Kandler, n. dj., II, a. 1283.

Pojavljuje se još jedna potvrda vladara porečkoj biskupiji. za prava ribolova u Tarskoj uvali. U 1291. godini to je potvrdio car Rudolf Habsburg.[33]

Prema zapisu iz 1312. godine Henrik iz Pazina svojatao je neke djelove lovišta riba u Tarskoj uvali. Tada je porečki biskup Graziadio poslao Henriku strogo pismeno naređenje da se ukloni s okupiranog dijela Tarske uvale, i to u roku od osam dana po primitku pisma.[34]

Spominje se i spor, nastao u 1327. godini, u kojem je neki Petar iz Milja imao zadatak da ponovno uspostavi vlasništvo porečke biskupije na lovištima riba u Tarskoj uvali.[35]

Kod opisa lovišta riba u Sečovlju vidjeli smo da su sva ribarska poglavlja piranskog statuta nastala pod utjecajem zbivanja na tim lokalnim lovištima. To se ponavlja i u statutu općine Novigrad iz 1450. godine, čija su ribarska poglavlja također sva usmjerena na zakupe, održavanje reda, utvrđivanje granica, izlovljavanje i reguliranje prodaje ribe s lokalnih sezonskih lovišta riba u luci Mirni.[36]

Velik interes za posjedovanje lovišta riba u luci Mirni naročito se odražava u sporovima za granice lovišta koji su nastajali između gradske uprave Novigrada i porečke biskupije. Statut Novigrada u XV poglavlju osme knjige govori o parnici koja se vodila između spomenutih dvaju interesenata u 1444. godini. Statut potvrđuje granice lovišta. Čini se da je sjeverni dio obale Mirne i vanjski sjeverni dio novigradskog područja do rta Dalja pripadao novigradskoj općini, a unutrašnji, više južni dio luke porečkoj biskupiji. Nakon utvrđivanja te »istinske« granice statut je određivao da nitko nepozvan tu ne može loviti ribe mimo volje spomenutih vlasnika.[37]

Novigradska je općina često kršila ugovore o granicama lovišta riba, pa je na upornu molbu porečkog biskupa u 1469. godini izvršena ponovna revizija granica i vidljivim znakovima (zabijenim drvenim stupovima) utvrđeni dijelovi pojedine strane. Tom su premjeravanju prisustvovali suci iz Venecije.[38]

Novigradska je komuna svoja lovišta riba davala u zakup na pet godina. Statut donosi za zakupnike lovišta i prodavače riba propise i obaveze. Najprije im se određuju uvjeti i rokovi plaćanja zakupnine, zatim ih se obavezuje da u korizmi i posnim danima moraju donositi na tržište ribe u dovoljnoj količini za opskrbu čitavog kraja, da najprije opskrbe gradskog načelnika i suce i obavezno

[33] G. F. Tommasini, n. dj., IV, L. V, str. 393.

[34] P. Kandler, n. dj., III, A. 1312.

[35] P. Kandler, n. dj., III, a. 1327.

[36] Statuti municipali di Cittanova nell'Istria, Trieste 1851, str. 67. Izdanje iz Kandlerove »L'Istrie«.

[37] Statuti municipali di Cittanova, n. dj., Libro VIII, capo 15.

[38] Fondamenti e ragioni delle peschiere della mensa episcopale di Parenzo tratti da manoscritto vecchio, »L'Istria«, A. VI, 52, str. 222.

prodaju ribe na gradskoj ribarnici. Predviđena kazna protiv prekršitelja iznosila je globu od 10 malih lira i uskraćivanje daljeg iskorištavanja lovišta riba.[39]

Od vrsta ribe statut Novigrada spominje samo cipla, glavnu lovinu Tarske uvale. Za male ribe, »menudagliu« preporuča se da kod prodaje bude čista, a za ciple da ne budu ispod određene mjere.[40]

Poglavlje 37. u sedmoj knjizi statuta Novigrada određuje kroz koje vrijeme nepozvani ne smiju dolaziti na zakupljena lovišta riba. Vrijeme zaštite lovišta potpuno se poklapa s onim u piranskom rezervatu Sečovlje, tj. od sv. Mihovila (29. rujna) do 3. ožujka.[41] To je vrijeme grupiranja, migriranja i zadržavanja cipala u svrhu kasnijeg izlovljavanja.

Iz inventara dobara porečke biskupije, sastavljenog u 1540. godini vidi se da biskupija drži u vlasništvu jedno lovište ribe u Novom Taru, na južnoj strani luke Mirna. Ovo lovište opterećeno je plaćanjem deset dukata godišnje za račun feudalaca Chersainer iz Grožnjana, ali se ističe da njezin zakup pripada biskupu Poreča. Biskupija je tada posjedovala i lovište ribe kraj rta Dente, tj. Zuba, između Starog Tara i rta Vabrige. Zakupljivalo se zajedno s lovištem u Novom Taru i nije podlijegalo feudalnom nametu.[42]

Novi sporovi između porečke biskupije i općine Novigrad nastali su u 1640. godini. Spor su presudili suci Venecije u korist biskupije. Otada je biskupija dugo vremena sačuvala lovišta u svom posjedu. Opterećenje lovišta i dalje je iznosilo deset dukata godišnje, što se plaćalo pobiračima javnih prihoda u Grožnjanu.[43]

Kronika novigradskog biskupa G. F. Tommasinija iz sredine XVII stoljeća donosi vrlo vrijedne zapise o nekim kvantitativnim iznosima lovine cipala i njihove vrijednosti i opis stanja na lovištima riba. Najprije se iznosi da velike količine cipala koje se love u luci Mirni dolaze na tržište raspolućene i usoljene u barila. U luci se love i velike količine lubina, koji se otpremaju svježi u Veneciju ili se sprema od njih neka vrsta marinade na bazi želatine. Komarče se tu love do težine od 12 libara, a zubaci i do 20 libara.[44]

Tommasini u kronici iznosi da je unatrag nekoliko godina zakupnik jednog njegova lovišta, Bartul Busino, ulovio ribe u vrijednosti od 12 do 20 tisuća dukata.[45] To se moglo odnositi na neko lovište cipala na sjevernoj obali luke Mirna ili u luci Dalja jer su najbolja lovišta riba koja su se nalazila na južnoj strani luke i nadalje bila u posjedu porečke biskupije. Odmah zatim Tommasini to i potvrđuje kad veli: »Ima jedno lovište gdje su gnijezda i paša cipala,

[39] Statuti municipali di Cittanova, n. dj., Libro VIII, capo 5.
[40] Statuti municipali di Cittanova, n. dj., Libro VIII, capo 6.
[41] Statuti municipali di Cittanova, n. dj., Libro VII, capo 33.
[42] Inventario dei beni e rendite della mensa vescovile di Parenzo, dell'anno 1540., Atti e memorie, VII, str. 203.
[43] Fondamenti e ragioni, n. dj., str. 223.
[44] G. F. Tommasini, n. dj., IV, L. I, str. 122.
[45] G. F. Tommasini, n. dj., IV, L. I, str. 122.

koje je cijenjeno više od svih, a u posjedu je porečkog biskupa.« Dalje, Tommasini iznosi da se u sva lovišta riba luke Mirne grupiraju i zadržavaju ribe od početka listopada do konca veljače jer se tada ribe sklanjaju od studeni i od udaraca mora te dolaze na ispašu trave.[46]

Opisujući stanje biskupskih dobara, Tommasini se dodiruje i općeg stanja na području Novigrada. Mnoge osobe, veli, više ne plaćaju biskupu desetinu, mnoga su polja pusta, neobrađena u oskudici »kolona« i zbog zaraženog zraka (malarija iz močvara Mirne, op. J. B.) koji uništava grad i okolicu.[47]

Od lovišta riba Tommasini navodi dva. Jedno naziva »Ara de pè«, a drugo »Quieto«. Oba se lovišta nalaze na ušću rijeke Mirne, znači u unutrašnjem dijelu luke. I Tommasini potvrđuje da nanosi rijeke Mirne mijenjaju obalna područja u luci. Nekadašnja Emonia, stari Novigrad, veli Tommasini, stajao je sav uz more. Signali pokazuju da su prema brežuljku do Emonie mogle doploviti galere, a sada jedva tamo mogu stići mali ribarski čamci.[48]

U luci Dalja, sjeverno od Novigrada postojalo je također sezonsko lovište cipala, koje je bilo u posjedu novigradske biskupije. U vrijeme deskripcije biskupa Tommasinija sva lovišta i druga dobra uživali su feudalci Sabini iz Kopra, a za to su plaćali biskupiji godišnje deset lira, jedno tele, jednu urnu vina i 40 komada kruha.[49]

Vrijednu potvrdu o kvaliteti lovišta riba u luci Mirni nalazimo u 1716. godini. Zakupnik Karlo Rossi platio je za korišćenje lovišta u uvali sv. Petra, na sjevernoj strani luke, 9500 lira, i to za razdoblje od pet godina.[50]

U sredini prošlog stoljeća lovišta riba u Tarskoj uvali još nalazimo u posjedu porečke biskupije. Biskup Poreča Juraj Dobrila na jednoj sjednici istarskog sabora od 11. XII 1866. godine rekao je među ostalim ovo: »Jedan je profesor tvrdio da se u lovištu riba u Taru ne može uopće uloviti ni pet funti ribe. On je s mojim zakupcem tri mjeseca kasnije ulovio 30—40 tisuća funti ribe.«[51]

Tisućugodišnja feudalna eksploatacija na lovištima riba u Tarskoj uvali prestala je tek nakon oslobođenja Istre. Uvala je najprije predana u 1947. godini na upravu graničnim, susjednim općinama u Novigradu i Taru, a te su općine zatim predale lovišta na iskorištavanje ribarskim zadrugama u Novigradu i Taru. U 1949. godini spaja se ribarska zadruga Tar s onom iz Vabrige, pa zajednički sudjeluju svaka s polovicom lovine ribe. U 1950. godini likvidirana je ribarska zadruga u Novigradu pa sudjelovanje u ribolovu dijela novigradske općine prihvaćaju individualni ribari iz Novigrada. Ti su iskorištavali uvalu u zajednici s ujedinjenom zadrugom iz Va-

[46] G. F. Tommasini, n. dj., IV, L. I, str. 122.
[47] G. F. Tommasini, n. dj., IV, L. III, str. 252.
[48] G. F. Tommasini, n. dj., IV, L. III, str. 252.
[49] G. F. Tommasini, n. dj., IV, L. III, str. 259.
[50] Senato Mare, Cose dell'Istria, Atti e memorie, 16, str. 281.
[51] F. Barbalić, n. dj., str. 341.

brige od 1951. godine do zaključno 1954. Kroz to vrijeme svaka je ribolovna zajednica za račun zakupa davala svojoj općini 20% brutto vrijednosti ulova. Oko 40% od ukupne vrijednosti lovine odlazilo je u fond za unapređenje ribarstva, a preostalih 40% međusobno su dijelili ribari. U 1955. godini eksploataciju Tarske uvale s novigradske strane preuzima novo ribarsko poduzeće »Zvijezda« iz Novigrada, koje nije plaćalo zakup, a ribarska zadruga iz Vabrige i dalje je bila drugi sudionik, i imala je obavezu na ime godišnjeg zakupa lovišta ulagati 50% netto dobiti u fond za unapređenje ribarstva.

Likvidacijom ribarske zadruge u Vabrigi u 1958. godini dio lovišta s porečke strane preuzima novo Ribarsko poduzeće »Školjka« iz Poreča, a s druge strane se pojavljuje kao interesent novigradski ribolovni pogon poduzeća »Mirna« iz Rovinja. Ova dva poduzeća su i danas jednakopravni korisnici tih lovišta.

Raspolaže se s ukupnim podacima o izlovljavanju pojedine vrste ribe iz Tarske uvale svih interesenata, i to u zadnja dva desetljeća prosječno po trogodištima:[52]

Ulov ribe u Tarskoj uvali (u tonama)

ϕ	Cipal	Lubin	Komaraća	Ovčica	Špar	Pas	Ostale vrste	UKUPNO
1956—1958.	26	2	1	1	5	1	1	37
1959—1961.	25	2	1	1	1	1	2	33
1962—1964.	28	1	1	1	4	1	1	37
1965—1967.	28	2	1	1	3	1	1	37
1968—1970.	21	1	2	1	2	1	2	30
1971—1973.	43	1	1	1	1	1	3	51
1974—1976.	14	1	2	1	1	1	2	22

U gornjem pregledu vidi se da nema velikih kolebanja u postizavanoj lovini unutar pojedine godine. Znatno jača kolebanja smo vidjeli kod lovišta riba u Sečovlju. Ovdje vidimo i manji udio cipala nego u Sečovlju. Ukupnu proizvodnju, tj. izlovljavanje ribe u nekim godinama obara niska veličina pojedinog primjerka cipla i pojačana lovina špara, ribe slabije kvalitete. U takvoj situaciji plasman je vrlo otežan. Krivica za postizavanje takvih, nekvalitetnih lovina uvijek se baca na pličine i zamuljena područja koja zimi odbijaju ribe zbog hladnoće.

Osnovni problem koji tišti korisnike Tarske uvale već dva desetljeća sastoji se u tome što je uvala sve plića nanosima mulja pa se zbog toga postizavaju sve slabije lovine. Iznosi se da se uvala nije čistila od 1923. godine i ponavlja se ono što je već rekao Tommasini unazad tri stoljeća. Na mjestima gdje je ranije pristajao brod od 200 tona nosivosti, danas nema ni pola metra dubine i jedva pristane ribarski čamac. Očevici tvrde da je nakon spomenutog čišćenja uvale lovina bila utrostručena kroz nekoliko godina.

Interesenti u ribolovu iz Tarske uvale odavna već ističu potrebu čišćenja uvale od nanosa mulja. Navodi se i potreba čišćenja i korita same rijeke unutar ušća na sjevernoj strani. Tu bi trebalo dobiti dubinu od četiri metra i nekoliko ispusnih kanala za vodu, tako da rijeka utječe u more na glavnom ušću na više mjesta. Na taj bi način struja dolazeće vode čistila površinu dna uvale od mulja, koji sada prekriva riblju pašu — hranu. Ribe bi nalazile svježu travu na tim unutrašnjim predjelima i tu bi se više zadržavale. Time bi se omogućilo polaganje mreže unutar ušća rijeke i ne bi prijetila opasnost da ribe pobjegnu u morska blata. Općenito, čišćenjem uvale i dobivanjem željene dubine mora ribe bi našle toplija obitavališta i novu, bogatiju pašu, a time i duže zadržavanje na tim predjelima. Interesenti smatraju da bi se time postigla dvostruko veća lovina nego što se danas postizava.

Investiranja koja bi po mišljenju korisnika lovišta bila potrebna za temeljito čišćenje uvale spominjana su u 1957. godini u visini od 35 milijuna dinara, u 1960. god 100 milijuna, a početkom 1966. isticala se potreba za 400 milijuna starih dinara. — Ne bi trebalo, međutim, zadržavati se samo na čišćenju uvale i ušća rijeke, već bi još dalje trebalo ići. Jezera, »morska blata«, mogla bi se pretvoriti u lagunarne ribnjake za uzgoj cipala i jegulja. I samo korito donjeg toka rijeke moglo bi se iskorištavati u lovu cipala, lubina i komarča. Napose, jegulje iz rijeke, koje su se lovile više u dalekoj i nedavnoj prošlosti nego danas, slobodno ušćem Mirne idu unepovrat i nitko ih sistematski ne lovi niti vodi o njima računa.

Činjenica je da noviji korisnici kroz sve proteklo razdoblje od oslobođenja nisu posvećivali nikakve pažnje nekoj ozbiljnijoj bonifikaciji uvale, modernizaciji izlovljavanja i proučavanju samog lovišta na naučnoj osnovi. Izlovljavanje se vrši nepromjenljivim načinima već stoljećima. Jedino su sada mreže za izlov mnogo većih dimenzija nego nekadašnje, ali je riba bez sumnje manje nego nekada. Čitava je istarska obala uznemirenija motorizacijom, više eksploatirana u ribolovu, a mjestimično i onečišćena industrijskim postrojenjima.

Sezonska lovišta riba porečkog područja

Obalno područje općine Poreč, koje se prostire od južne obale luke Mirna do sjeverne obale Limskog kanala, najrazvedeniji je dio

zapadne obale Istre. Tu ima mnoštvo uvala i rtova sa 33 otočića i grebena. Dubine mora vrlo su prikladne za vršenje različitih načina ribolova. Brakovi i kameniti predjeli obrasli travama izmjenjuju se s pješčanim područjima i muljevitim uvalama. Najuobičajeni ribolov je polaganje mreža stajačica prostica (menolera) za gire, sklatara (škvajnera) za landovinu i pasarica (passerela) za plosnatice. Polažu se i parangali. Učestao je i ribolov zagonicom po svim uvalama i obalama otočića. Od uvala koje su prikladne za čuvanje i sezonsko izlovljavanje riba još su aktivne Grote (Piskijera) kraj Poreča, Mulandarija, južno od Poreča, zatim u manjem opsegu Valkanela i Figarolica južno od Funtane i Kuvrsada južno od Vrsara. Osvrnut ćemo se geografskim redoslijedom na pojedino aktivno sezonsko lovište riba ovog područja:

Grote — zvano još i Piskijera — je lovište koje se nalazi sjeverno od Poreča, u njegovoj neposrednoj blizini. Dužina korištene površine iznosi 600 m, a širina 550 m, dok čitava površina prema katastru zaprema oko 38 hektara, prosječna dubina mora iznosi oko 4 m. Dno je pretežno kamenito, mjestimično obraslo travom. Uz obalu dno je onečišćeno nabacanim kamenjem. Od vrsta ribe koje su se lovile u zadnjem desetljeću na prvom mjestu je cipal sa 66,4%, pa lubin sa 21,2%, ovčica 5,6%, komarča 2,5%, špar 2,5% ostale razne ribe 1,8%. Prosječna godišnja lovina ribe u desetljeću 1956—1965. iznosila je 12 tona. Maksimum lovine registriran je u 1961. god. sa 30 tona.[53] Početkom zime postavlja se čuvar koji nadzire lovište do samog proljeća kad se izvrši izlovljavanje. Prethodno se danju i noću u nekoliko navrata krstari po uvali te osmatra kretanje i količina ribe koja se tu zadržava.

Mulandarija je uvala smještena dva km južno od Poreča. Duga je oko 800 m, široka 550 m, s prosječnom dubinom od 4 m. Površina prema katastru iznosi 44 hektara. Ova uvala se izlovljava nekoliko puta godišnje, koncem ljeta i sredinom jeseni, uz prethodno čuvanje i nadgledavanje područja. Godišnja lovina kreće se oko pet tona cipala s malim udjelom lubina.

Valkanela. To je lovište smješteno jedan i po km južno od Funtane. Dugo je oko 600 m, a široko 200 m, s katastarskom površinom od 12 hektara. Prosječna dubina iznosi oko 2,5 m. Izlovljava se povremeno tokom čitave zime. Polažu se mreže za zatvaranje uvale pa se unutar pregrađenog prostora ribe ubijaju ostima pod svjetlom. Godišnja lovina dosiže tri tone, od čega je oko polovica lubina, četvrtina cipala, a druga četvrtina komarča.

Figarolica je otočić južno od Funtane jedan km, na čijim plitkim obalama se vrši sezonsko izlovljavanje ribe. Pojas za zatva-

[52] Iz Republičkog zavoda za statistiku SRH, Zagreb.

[53] Iz Izvještaja NO općine Poreč, br. 404/1954. U Republičkom zavodu za statistiku SRH, Zagreb.

ranje ribe dug je oko 100 m. Moguć je godišnji kapacitet lovine od oko dvije tone lubina i komarča. Izlovljavanje se vrši u zimskim mjesecima.

K u v r s a d a, lovište južno od Vrsara jedan i po km dugo je 350 m, široko 100 m, s površinom od oko 4 hektara. Prosječna dubina se kreće oko 3 m. Ribe se izlovljavaju usred zime, i to oko tri tone, u čemu je oko 80% lubina i 20% komarča.

Čitava starija prošlost ribolovnih zbivanja na području porečke općine povezana je s porečkom biskupijom, koja je dugo vjekova bila glavni korisnik svih sezonskih lovišta riba i na ovom području kao i na susjednom području Novigrada. Osim navedenih lovišta često je spominjana u prošlosti luka Črvar. U dnu same luke, u uvalama Lungi i Sv. Marini bili su položaji za sezonsko zatvaranje ribe. Još se spominje i uvala Fajban, smještena jedan km sjeverno od Vrsara. Danas se u ovim uvalama i lukama više ne vrši izrazito sezonsko zatvaranje ribe.

Spomen luke Črvar nalazimo najprije u povelji njemačkorimskog imperatora Otona III, iz 983. godine, koji dariva to lovište riba porečkoj biskupiji.[54] Te su privilegije kasnije potvrđene od imperatorovih nasljednika, cara Henrika u 1060. godini[55] i Rudolfa u 1291.[56]

Neki su stanovnici Poreča u 1425. godini pri ukrcavanju drva u brodove u uvalama Črvara svojatali pravo ribolova u tim uvalama. Spor koji se je oko toga vodio uz prekide sve do 1493. završio je presudom Venecije u korist porečke biskupije.[57]

U inventaru dobara i prihoda porečke biskupije iz 1540. godine nalazimo da je biskupija posjedovala jedno lovište riba u luci Črvar s južne strane i jedno u uvali Sv. Marine u sjevernom dijelu. Oba lovišta biskupija je davala zajednički u zakup na iskorištavanje.[58]

Novigradski biskup G. F. Tommasini u svojoj već spomenutoj deskripciji Istre iz sredine XVII stoljeća sjeća se da je neki Jakov Rigo u 1644. godini imao u zakupu jedno lovište riba u luci Črvar, i tu ulovio sedam velikih čamaca cipala, za koje je utržio 3500 dukata.[59]

Za lovište riba Grote kraj Poreča nema dostupnih zapisa o vlasništvu i ribolovnim zbivanjima u prošlosti. Ni statut općine Poreč iz 1358. godine ne spominje to lovište. Statut samo određuje ribarima vrijeme dana kad se mogu polagati mreže u more, tj. jedan sat prije zalaza sunca, a nakon dizanja mreža nisu se smjele ostavljati u moru drvene oznake.[60] Grote kao najbliža uvala mogle su dolaziti u obzir za polaganje tih mreža.

---

[54] G. F. Tommasini, n. dj., IV, L. V, str. 388.
[55] P. Kandler, n. dj., I, A. 1060.
[56] G. F. Tommasini, n. dj., IV, L. V, str. 393.
[57] Fondamenti e ragioni, n. dj., str. 223.
[58] Inventario dei beni, n. dj., str. 209.
[59] G. F. Tommasini, n. dj., IV, L. I, str. 122.
[60] Statuto di Parenzo, a. 1358. Rukopis na pergameni u Historijskom arhivu u Rijeci.

Ipak je poznato da je ovo lovište, pod nazivom »Grotte di San Eleuterio«, bilo dugo vjekova u vlasništvu nekih feudalaca i porečke biskupije, i da su ga vlasnici iskorištavali davanjem u zakup pojedinim grupama ribara.[61]

Za lovište riba Mulandariju, u nekadašnjoj uvali Porto Rivoli ili Rivo, zatim Porto del Rio ili kasnije Molindrio, nalazimo brojne zapise koji govore o njezinom vlasništvu i davanju u zakup. Iako poimence nespomenuta u povelji darovnici Otona III iz 983. godine, Mulandarija je već tada bila u posjedu porečke biskupije. Tek u sporu između biskupije i neke žene iz Poreča u 1252. godini, koji se vodio za baštinu ovog lovišta, Papone, sudac delegat akvilejske patrijarhije riješio je spor u korist porečke biskupije.[62]

Kod popisa dobara porečke biskupije u 1283. godini među drugim objektima spominje se i lovište riba Porto del Rio kao dio feuda biskupije. — U 1235. godini sklopljen je ugovor između porečke biskupije i nekih građana Poreča, kojim se utanačilo da nitko nepozvan ne smije čamcima dolaziti loviti ribe u luci Mulandariji. Prekršitelji su se kažnjavali zatvorom. To je potvrdio i načelnik Poreča. Za 1366. godinu je zabilježeno da je porečki biskup Lombardo dao u zakup luku Mulandariju i njezin ribolov s još nekim uvalama. U 1410. godini ponovno se spominje davanje lovišta u zakup.[63]

U inventarizaciji dobara porečke biskupije iz 1540. godine veli se da biskupija posjeduje jedno lovište u luci Mulandariji. Dalje se navodi da posjeduje i jedno lovište tuna na »Punta Grossa«, danas Debeli rt.[64]

Lovište riba u Mulandariji eksploatirali su zakupnici porečke biskupije sve do naših dana. Neki porečki veleposjednici priključili su se bili u novije vrijeme porečkoj biskupiji kao suvlasnici u iskorištavanju lovišta.[65]

Uvala Fajban, sjeverno od Vrsara, također se u 1540. godini vodi u posjedu porečke biskupije. Za još dva lovišta riba s područja Vrsara biskupija je primala na ime zakupa deset dukata godišnje.[66] To se moglo odnositi na današnje lovište ribe Kuvrsadu.

Privilegirana i feudalna eksploatacija sezonskih lovišta riba porečkog područja prestala je kao i sve privilegije na istarskim lovištima riba nakon oslobođenja. Novoosnovane ribarske zadruge u Poreču i Funtani, a kasnije u Vrsaru prihvatile su na iskorištavanje sva sezonska lovišta riba svog područja. Lovište Grote koristila je ribarska zadruga iz Poreča od svog osnutka u 1948. godini, a od

---

[61] Iz Izvještaja NO općine Poreč, br. 404/1954. U Republičkom zavodu za statistiku SRH, Zagreb.

[62] Fondamenti e ragioni, n. dj., str. 223. O tome i: P. Kandler, Fasti sacri e profani delle chiese episcopali di Parenzo e Pola, Pula 1883.

[63] Fondamenti e ragioni, n. dj., str. 223.

[64] Inventario dei beni, n. dj., str. 209.

[65] Iz Izvještaja NO općine Poreč, br. 404/1954. U Rep. zav. za stat. SRH.

[66] Inventario dei beni, n. dj., str. 209.

1955. godine u zajednici s poduzećem »Školjka« iz Poreča. Zadruga je plaćala porečkoj općini na ime zakupnine 30% brutto vrijednosti ulova.

Lovište Mulandariju koristila je za vrijeme svog opstanka ribarska zadruga iz Funtane i općini Poreč plaćala 10% brutto vrijednosti lovine ribe.

Lovišta Valkanelu, Figarolicu i Kuvrsadu iskorištavale su zajednički ribarske zadruge iz Funtane i Vrsara, bez ikakve obaveze plaćanja općini. — Danas sva ova lovišta iskorištava ribarsko poduzeće »Školjka« iz Poreča kao jedina ribarska organizacija društvenog sektora sa šireg porečkog područja.

Na svim sezonskim lovištima riba porečkog područja ne javljaju se u eksploataciji nikakvi naročiti problemi. Jedino se za lovište Mulandariju ističe potreba izgradnje stalne pregrade u vratima lovišta, u dužini od 200 m. Time bi se, prema ocjenama zainteresiranih upeterostručila godišnja lovina ribe, tj. od sadašnjih pet na 20 tona. — Sva sezonska lovišta nisu velikih dimenzija, ne zamuljuju se, minimalna su ulaganja u njih. Prirodni uvjeti su takvi, da se osim spomenutog u perspektivi ne očekuju nikakva ulaganja u njih. Ipak nisu beznačajni tih pet sezonskih sabirališta riba, koja godišnje donose i do 20.000 kg kvalitetne lovine. U novijim uvjetima velike ekspanzije turističke privrede na porečkom području ova su lovišta vrijedna izvor kvalitetne hrane i dragocjena dopuna jelovnika stanovnika i turista.

Limski kanal

Obalna zona općine Rovinj prostire se sa sjevera od južne strane Limskog kanala i na istoku do rta Barbariga. Konfiguracija obale je slična susjednoj porečkoj obali s tim razlikama što ovdje ima manji broj uvala i otočića i kopnena vegetacija je slabija. Tu je nanizano 20 otočića i hridi. I ovdje obalno podmorje obiluje kamenitim brakovima pa su se donedavna lovile tu velike količine gira. Mjestimično razvijena pošumljenost potpomaže zadržavanju kvalitetnih riba u obalnoj zoni.

Najduža uvala Istre, Limski kanal, smješten je na granici općina Poreča i Rovinja. Od davnine je u ribolovnom posjedu Poreča bila sjeverna obala, a istočna Rovinju.

Lovišta riba u Limskom kanalu mnogo su spominjana u prošlosti. I danas se u kanalu vrši povremeni ribolov i uzgoj školjaka. Zato će se od čitavog rovinjskog područja opisati samo ribarstvena zbivanja u ovom kanalu, jer drugih izrazito sezonskih lovišta riba ovo područje nema.

Limski kanal je dug 9,5 km, s prosječnom širinom od 600 m. U prednjem, vanjskom dijelu dubina iznosi oko 30 m, a prema obalama naglo opada. U unutrašnjem dijelu kanala, gdje su uzgajališta školjaka, dubina se kreće od 12 do 20 m. Kanal je u vratima širok

oko jedne nm. Dno mu je pretežno muljevito. — Okolni obronci brda prekriveni su makijom uslijed čega se u kanal s kišama slivaju vrijedne sastojine, potrebne za razvitak riblje hrane. Napose brojni podmorski izvori slatke vode potpomažu sakupljanje ribe. Na nekim predjelima more je u izvjesnoj mjeri brakično zbog tih podmorskih vrela. Kiše imaju snažan utjecaj na slanost, još mjesec i više dana nakon pada oborina.

Na ulazu u Limski kanal od vremena zadnjeg rata ostala je potopljena željezna protupodmornička mreža velikih dimenzija, koja je bila postavljena radi zaštite ratnih brodova. Ta je mreža danas obrasla morskom travom. Ribari su mišljenja da mreža predstavlja zapreku neometanom ulasku ribe u kanal, jer da se tu ribe zaustavljaju na paši trave pa zatim skreću u pravcima izvan kanala.

Izlovljavanje ribe na pojedinim dijelovima obala kanala vrši se dva puta godišnje, u veljači i ožujku, i u studenom i prosincu. Mjesec dana prije svakog izlovljavanja običava se postaviti stalni čuvar, koji pazi da nepozvani neometaju mirno sakupljanje ribe. Pojedini pogodni ribolovni predjeli zatvaraju se, odnosno pregrađuju visokim mrežama stajačicama, poponama bugvarama. Unutar tih zatvornih mreža vrši se izlovljavanje mrežom potegačom, ili se na plićim predjelima ribe ubijaju ostima pod svijeću. — Sastav vrsta lovine ribe u kanalu je različit. U redovitim prilikama lovi se oko 50% špara, 20% lubina, 10% komarča, 10% cipala i 10% razne ribe. Ima i iznenađujućih lovina. U ranoproljetnom izlovljavanju lovišta u 1955. godini u srednjem dijelu kanala ulovljeno je 50 tona šnjura, 4 tone bukava, 3 tone špara, 2 tone cipala, lubina, arbuna i razne ribe.

Kanal se smatra najpovoljnijim područjem za uzgoj školjaka kamenica na zapadnoj obali Istre, a vjerojatno i na čitavoj našoj obali. Instalacije za uzgoj kamenica smještene su danas u drugoj, unutrašnjoj polovici kanala. Prosječna dubina mora pod instalacijama kreće se oko 12 m. Uzgajanje se provodi po sistemu plovećih instalacija na plutačama cilindričnog oblika, dimenzija 500/500 mm. Između plutača u razmaku od pet metara nalaze se radni parkovi izrađeni od okruglog željeza. Površina uzgajališta iznosila je u 1965. godini 43,100m^2. Poduzeće »Školjka« iz Poreča, koja danas vodi školjkarstvo, osim plutajućih uzgojnih parkova u kanalu razvija u uvalama Valelunge i Vabrige stabilne parkove kamenica po sistemu čvrstih drvenih pilota.

Privilegirani ribolov u Limskom kanalu vrlo je star. Kroz dugi niz vjekova izredali su se brojni gospodari na njegovim lovištima riba. Crkveni i svjetovni feudalci vršili su ribolov u kanalu za svoj račun ili davali lovišta u zakup. Nanizat ćemo kronološkim redom neka poznata važnija zbivanja s područja ribolova. Prva vijest o iskorištavanju lovišta riba potječe iz 543. godine. Tada je porečki biskup Eufrazij darovao svojim kanonicima privilegije primanja

trećeg dijela dobiti od ribolova u ovom kanalu.[67] Međutim, javljale su se i sumnje u pouzdanost tako ranih privilegija, pa se ta darovština radije smješta u karolinšku epohu.[68] Kandler u 1851. godini nadopunjuje to time što navodi da nepobitno stoji da je Eufrazij prvi biskup Poreča bio vlasnik lovišta riba u Limskom kanalu i da je 798. godine, kod imenovanja kanonika katedrale, njima darovan treći dio privilegije s ovih lovišta riba. I ova privilegija bila je potvrđena u 983. godini od imperatora Otona i njegovih kasnijih nasljednika.[69]

Voldarik, knez istarski darovao je akvilejskoj crkvi u 1102. godini mnoga istarska mjesta, među ostalim i neka na hrvatskoj granici. Spominju se kastrum Caliseto na području Sv. Lovreča i dva dvorca »Cernogradus« i Bellegradus«. Dodjeljuje se lovište riba u Limskom kanalu sa svim privilegijama.[70] Neke kasnije indicije govore da je porečka biskupija bila vlasnik ribolova na južnom dijelu obale kanala, a na sjevernoj strani i u dnu samog kanala da su bili vlasnici razni svjetovni ili crkveni feudalci.

U 1186. godini istarski knez Adalbert bio je posrednik u sporu koji je nastao između općine Sv. Lovreč i sinova Adalburna, feudalca iz kastruma Caliseto. Spor se odnosio i na privilegije ribolova iz Limskog kanala.[71]

Zapis iz 1258. godine govori o opomeni koju je uputio porečki biskup Oton porečkoj općini. Biskup je tražio da općina nadoknadi štete pričinjene na lovištima riba u Limskom kanalu.[72]

Iz 1344. godine spominju se neke mreže i alati i način diobe lovine ribe iz Limskog kanala. Te je godine Ivan, biskup iz Poreča uveo dva sina nekog Sergija iz Pule u feud koji je on držao, a pripadao je porečkoj biskupiji. Nabrajaju se stupovi na koje se stavljaju vrše za lov riba. Zatim se stavlja u dužnost pulskim ribarima da od lovine ribe koju postignu mrežicama u kanalu jedna trećina ide njima, a dvije trećine pripadaju porečkim kanonicima. Takva podjela lovine pripadala ih je i od ribolova plašenjem.[73]

U 1273. i 1399. godini tri dijela lovišta riba u Limskom kanalu daje porečka biskupija u feud. Lovišta su zatim u 1442. godini pripala biskupskoj menzi u Poreču, koja ih je nakon toga davala u zakup na iskorištavanje.[74]

Rovinjski načelnik objavio je na molbu porečkog biskupa u 1427. godini proglas kojim je obznanio da je svima zabranjeno loviti ribe u jurisdikciji Limskog kanala, jer da su ta lovišta u vlasništvu bi-

[67] P. Kandler, Codice, n. dj., I, a. 543.
[68] B. Benussi, Privilegio Eufrasiano, Atti e memorie, 8, f. 1, str. 69.
[69] Fondamenti e ragioni, n. dj., str. 233.
[70] T. Smičiklas, Diplomatički zbornik, sv. II, str. 5.
[71] P. Kandler, Codice, n. dj., I, a. 1186.
[72] P. Kandler, Codice, n. dj., II, a. 1258.
[73] C. de Franceschi, Il comune polese e la Signoria dei Castropola, Atti e memorie, XX, fasc. 4, str. 23.
[74] Fondamenti e ragioni, n. dj., str. 223.

skupije. Proglas se posebno odnosio na područje od »Rive di Femmina morta«, danas rt Mrtva, na sjevernoj obali kanala, u blizini izlaza, pa sve do »Valle Frigida«, kasnije nazivana »Valfreda«, danas »Studena«[75] sjeverno, izvan vratiju kanala. — Pošto su tada stanovnici Rovinja bili prouzročili i neke štete na lovištima riba i na kući tih lovišta, bili su obvezni nadoknaditi štetu biskupiji u iznosu od 1500 lira.[76]

U inventaru porečke biskupije, sastavljenom u 1540. godini, između desetak lovišta riba koje je posjedovala biskupija, navodi se da se na strani jurisdikcije Rovinja nalazi jedno njihovo lovište.[77]

Neka su lovišta riba u kanalu oko 1592. godine držali u vlasništvu feudalci Giroldi, a nakon toga su prešli u feud knezova Barbabianca.[78] Ti su knezovi zbog posjedovanja lovišta riba u kanalu nosili naslov »Gospoda od Lima«.[79]

Načelnik Kopra je u 1691. godini objavio da je Venecija dala u »vječni posjed« pravo iskorištavanja lovišta riba u Limskom kanalu plemićkoj kući Barbabianca sa zemlje »Dva kaštela« (današnje područje oko Sv. Lovreča). Obitelj Barbabianca se obavezala kao kompenzaciju za tu donaciju plaćati Veneciji sto dukata godišnje. Time je zemlja »Dva kaštela« namirivala dugovanja koja je od nje potraživala Venecija.[80]

Prava ribolova na nekim dijelovima Limskog kanala dobili su u 1782. godini od plemića Barbabianca markizi Gravisi i zadržali ta lovišta u svom posjedu do 1869.[81]

S nekih lovišta riba u kanalu spominju se u 1821. godini plemići Coletti kao vlasnici privilegija.[82]

U novije vrijeme, za talijanske okupacije limska lovišta riba iskorištavali su ribari iz Rovinja i Vrsara, vjerojatno kao zakupnici.

Oslobođenjem Istre ukinuta je dugotrajna eksploatacija ribolova u Limskom kanalu, temeljena na privilegijama i nasljednom pravu. Najprije su kanal u ribolovu koristile ribarske zadruge iz Rovinja, Funtane i Vrsara, a nakon njihove likvidacije lovišta iskorištavaju Ribarski kombinat »Mirna« iz Rovinja i ribolovno poduzeće »Školjka« iz Poreča. U nekim godinama ribolovne organizacije su bile obavezne ulagati u fond za unapređenje ribolova i uzgoja školjaka u kanalu. Taj je fond bio utemeljen kod općina Poreča i

[75] Toponimika zapadne obale Istre, Cresa i Lošinja, Anali Leksikografskog zavoda SFRJ, sv. III, Zagreb 1956, str. 83. i 128.

[76] Fondamenti e ragioni, n. dj., str. 223.

[77] Inventario dei beni, n. dj., str. 209.

[78] G. Gravisi, Toponomastica del canale di Leme, Atti e memorie, 51—52, str. 211.

[79] B. Schiavuzzi, Due Castelli, Notizie storiche, Atti e memorie, 31, str. 95.

[80] Senato Mare, Cose dell'Istria, Atti e memorie, 16, str. 220.

[81] G. Gravisi, Toponomastica, n. dj., str. 85.

[82] G. d. Brodmann, Memorie politico-economiche, Venezia 1821, str. 140.

Rovinja. Znatan dio vrijednosti lovine — od 30 do 50% — ulazio je u fond. Ukupna lovina ribe u kanalu u najpovoljnijim godinama kreće se oko 20 tona.

Početak uzgoja školjaka kamenica u Limskom kanalu datira iz 1888. godine. Tada je konzorcij, sastavljen od više ribara iz Rovinja, započeo u unutrašnjem dijelu kanala poluuzgojem kamenica, koji se temeljio na primitivnom sistemu polaganja u more hrastovih grana na koje bi se prihvatile školjke. Ali, poslije nekoliko godina rada sva uzgajališta su uslijed neuspjeha kompletno napuštena, osim jednog, sačuvanog u vlasništvu Ive Dominika iz Rovinja.[83] Ive je nastavio poluuzgojem na hrastovim okvirima, ali je uspio pobirati samo rijetke, otpornije kamenice.[84]

Nakon prvih neuspjeha, u 1895. godini je Andrija Davanzo iz Rovinja položio svoje novo postrojenje za uzgoj školjaka u uvali tada zvanoj »Cerisera«, pod rtom Debeljak na sjevernoj obali u dnu samog kanala.[85] Sam Davanzo opisuje u 1897. godini položaj i sistem ovog uzgajališta. Park kamenica položen je bio u unutrašnjosti kanala, u blizini podmorskog ušća Fojbe, današnjeg lokaliteta »Vrelo«. Uzgoj koji je Davanzo započeo poslije dugog eksperimentiranja temeljio se na tarantskom sistemu, tada dobro poznatom kao najekonomičnijem. Čitav park za uzgoj konstruiran je kao splav na kojem su bili obješeni pergoleri s kamenicama. U 1896. godini položeno je bilo u more 500 hrastovih štapova s nahvatanim kamenicama.[86]

Bilo je još nekoliko poduzetnika koji su kasnije na raznim predjelima kanala pokušavali uzgajati školjke. Na kraju, svi ti pokušaji svršavali su neuspjehom, ili zbog nesavršenih uređaja, nebrige, ili uslijed prirodnog mortaliteta školjaka, a najveća zapreka razvoju uzgoja bila je velika dubina mora koja neposredno uz obalu u unutrašnjosti kanala iznosi i do 10 m. — Na nekim položajima, također prikladnim za postavljanje školjkarskih postrojenja, dubina seže i do 18 m i tu nije moguće postavljati stupove za uređaje.

Uzgajivač školjaka kamenica, Morena iz Trsta, razvio je između dva zadnja rata u Limskom kanalu uređaje na plutačama na koje su se nadovezivali konopi ili stupovi. Taj je poduzetnik bio počeo graditi u dnu kanala naselje za uzgajivače školjki. Uzgojna djelatnost je cvjetala i »Ditta Morena« je iz kanala otpremala na tržište milijunske primjerke kamenica.[87] U zadnjem ratu i ova postrojenja su napuštena.

Novo poduzeće »Školjkaš« iz Pule, osnovano u 1947. započelo je ponovno oživljavanjem uzgoja kamenica u kanalu. Obnovljene su i

[83] X. Congresso generale della società austriaca di pesca e piscicultura marina, Trieste 1898.
[84] Ostricultura, n. dj., 1894, 4—5.
[85] X. Congresso, n. dj., 1898.
[86] Ostricultura, n. dj., 1894, 4—5.
[87] I. Kos, Pula, Morsko ribarstvo, 6, str. 94, Zagreb 1952.

krznar, Thomas sudac, udovica Torma, Gallus Toth, Mark Toth, Mathias Thwruk, Valentinus literat, Valentinus tesar (bardos), Georgius Vorsas, Dionisius Wamos, Andreas Warga, Blasius Warga, Blasius Warga, Dyonisius Warga, Blasius Warga, Georgius Warga, Blasius Warga, Gregorius Warga, Johannes Warga, Paulus Warga, Petrus Warga, Paulus Warga, Philippus Warga, Petrus Warga, Stephanus Warga, Stephanus Warga slobodnjak, Thomas Warga, udovica Waskato, Michael Wer, Thomas Wer, Stephanus Wirazta, Benedictus Wka, Paulus Wyzlay, Dominicus Yaka, Albertus Zabo, Clemens Zabo, Damianus Zabo, Emericus Zabo, Fabianus Zabo, Johannes Zabo, Johannes Zabo slobodnjak, Ladislaus Zabo, Lucas Zabo, Mathias Zabo, Sebastianus Zabo, Mathias Zabo, Thomas Zabo, Benedictus Zakacz, Nicolaus Zakalos, udovica Zitaruza i Nicolaus Zwld.

Većim slovima napisana su imena: Andreas sudac (judex), udovica Andras, Ladislaus Angel slobodnjak, Gallus Biro, Gregorius Biro, Laurentius Biro, Demetrius Dento, Mathias Fora, Blasius Martonfi slobodnjak, Adam Monar, Valentinus Pap, Thomas Parragh, Gallus Toth, Valentinus literat i Paulus Wyzlay.

Najistaknutija osoba tadašnjeg Osijeka bio je gradski sudac Andrija, pa je uz njegovo ime porezna obaveza ostala nepopunjena (vacat). Zajedno s njim javne poslove obavljali su vjerojatno pomoćni suci, odnosno prisjednici (assessores) ili prisežnici (juratores) Gallus, Grgur i Lovro te literat Valentin. Porezno zaduženje tih sudaca iznosilo je 3, 3 1/2 i 4 forinte, dok je literat Valentin plaćao čak 8 forinti poreza. Iako u popisu nije rečeno, Valentin je vjerojatno bio gradski bilježnik ili notar, a u odnosu na visinu poreza bavio se i nekim vrlo unosnim zanimanjem. I pomoćni suci bili su imućniji građani, pa su i oni svoje prihode ostvarivali privrednim poslovanjem. Gradskih vijećnika ili možda odbornika (senatores) i službenika bilo je svakako više, i valja ih tražiti među onim građanima čija su imena napisana većim slovima. Kakvu su dužnost imali suci (biro) Bartol i Toma, premda njihova imena nisu napisana većim slovima, posve je nejasno, tj. da li su oni bili niži gradski službenici ili pak bivši suci, pa im je od nekadašnje funkcije ostao samo nadimak. Isto pitanje postavlja se i za literata Benka, koji je vjerojatno bio pomoćni pisar. Osim spomenutih, gradski službenici bili su također i Dionizije carinik (wamos) i Benedikt skelar (rewez).

Postojanje javnih službi i službenika dokazuje da je Osijek u to doba imao organiziranu općinsku, odnosno gradsku upravu. Na čelu te uprave stajao je gradski sudac s nekoliko prisjednika, vijećnika i službenika. Uprava se brinula o javnom redu, ubiranje poreza, placarine, carine i brodarine (skelarine). Usporedo s tim vodila je i rješavala imovinske i građanskopravne poslove i sporove, a u lakšim krivičnim djelima i prijestupima izricala kazne i donosila odluke. O svome radu i uredovanju ona je sastavljala službene zabilješke, izvještaje i obračune prihoda i rashoda, te izdavala uredovne odluke i rješenja. Za obavljanje tih poslova općina je imala svoje uredovne prostorije, tj. notarijat i notara, zatim pomoćnog pisara, poreznika, carinika i druge niže službenike. Uostalom, da je tako stvarno i bilo, posredno dokazuje podatak da je Ivan Korogy kao mačvanski ban izdavao brojne isprave u Osijeku. Svoj djelokrug rada i način poslovanja gradska uprava je nesumnjivo temeljila na utvrđenim pravilima o izboru suca, prisjednika, vijećnika i ostalih službenika. U tim pravilima bila su određena njihova prava i dužnosti, kao i prava i dužnosti samih građana. Budući da su takva pravila

Pomor školjaka kamenica, koji je nastao u drugoj polovici 1960. godine prouzročio je stradanja u takvim razmjerima da se još ni danas, pet godina nakon toga pustošenja uzgajalište nije oporavilo. Ispitivanja koja su vršena nakon katastrofe utvrdila su da su uzročnik pomora bile velike kiše, koje su prouzročile smanjenje slanosti mora, i nadolazak velikog mulja. Uslijed smanjenja slanosti mora došlo je najprije do ugibanja obraštaja, čime se pogoršala mikroklima, i to je loše utjecalo na život kamenica. Zatim je smanjenje slanosti djelovalo direktno i na tijelo kamenice. Eksperimentima je dokazano da su slanosti ispod 20 promilla štetne za život kamenica. Tolike i još niže koncentracije slanosti registrirane su u 1960. Prisustvo mulja u previše zaslađenom moru samo je još više poremetilo životne prilike školjaka.[94]

Pomor kamenica u Limskom kanalu bio je takvih razmjera da su one, cementirane u pletenicama iz 1958. stradale 77%. Snažni poremećaji došli su u vrijeme kad se starije kamenice nakon mriješćenja još nisu uspjele potpuno oporaviti. Zato je kod njih bio najjači postotak smrtnosti. Kamenice, cementirane u pletenicama iz 1959. g. stradale su 62%. Još se nisu mrijestile, pa su imale bolju sposobnost adaptacije i stradale su u manjem postotku. — Kamenice, prihvaćene na kolcima iz 1959. g. stradale su 53%, a one prihvaćene na kolcima iz 1960. g. samo 37%. Dagnje nisu stradale uslijed sposobnosti da žive kod niskih slanosti, intenzivnije filtriraju morsku vodu i manje su obraštene.[95]

Slijedeći pregled prikazuje koliko je bilo pobrano i donijeto na tržište kamenica i dagnji iz Limskog kanala u pojedinom trogodištu zadnja dva desetljeća:[96]

(u tonama)

ϕ	kamenice	dagnje	UKUPNO
1956—1958.	24	12	36
1959—1961.	22	36	58
1962—1964.	11	25	36
1965—1967.	5	28	33
1968—1970.	1	2	3
1971—1973.	3	11	14
1974—1976.	5	22	27

[94] M. Nikolić, n. dj., str. 236.
[95] M. Nikolić, n. dj., str. 236.
[96] Iz Republičkog zavoda za statistiku SRH, Zagreb.

Iz podataka u prednjem pregledu može se donijeti zaključak da je čitava školjkaška djelatnost u kanalu bila još vrlo daleko od sigurne i masovne proizvodnje. Postepen, spor uspon proizvodnje bio je zaustavljen opisanim pomorom, a zatim je slijedio postepen pad, pa stagnacija i na kraju likvidacija.

Zatvaranje uzgajališta velik je gubitak za turističku privredu Istre, kojoj je u sve snažnijem razvoju turizma bio vrijedan, atraktivan objekt. To je ujedno gubitak i za ribarsku privredu, jer bi se jednom bilo ovladalo s nestabilnim proizvodnim procesom. Da je to prirodno moguće, potvrđuje uspješan uzgoj između dva zadnja rata. — Od 1970. započeta je ponovno društvena i individualna djelatnost uzgoja školjaka u kanalu, ali sve bez malo investicija i ambicija.

Slijedeći pregled pokazuje s kolikim su udjelom u pojedinom mjesecu plasirane na tržištu kamenice i dagnje iz Limskog kanala, i to u prosjeku razdoblja 1962—1965. godine:[97]

Mjesec	Plasman u % u ∅ 1962—1965.	
	kamenica	dagnji
I	3,3	3,2
II	2,4	1,0
III	10,8	1,2
IV	9,3	1,3
V	10,8	1,2
VI	11,8	1,9
VII	11,0	6,2
VIII	20,3	20,8
IX	7,7	21,2
X	5,0	7,2
XI	3,8	15,8
XII	3,8	19,0
Ukupno	100	100

Gornji pregled pokazuje da se kamenice pobiru tokom čitave godine, i to manje u zimskim, a više u ljetnim i proljetnim mjesecima. To diktira redovita potražnja na lokalnom tržištu. Kod dagnji se međutim vidi masovnije pobiranje i plasman u kolovozu, rujnu te studenom i prosincu, što je opet povezano s uvjetima i prilikama izvoza, jer se u najnovije vrijeme najveći dio dagnji izvozi u Italiju.

[97] Iz Republičkog zavoda za statistiku SRH, Zagreb.

Područje Limskog kanala — od crte koja spaja južni dio rta Siole sa sjeveroistočnim rtom uvale Soline — proglašeno je 1961. ribarskim rezervatom. Unutrašnji dio kanala (jedna trećina čitavog kanala) određen je za gojilišta školjaka. Na tom području zabranjen je svaki ribolov, izuzev onog kojem je cilj zaštita nasada školjaka. Zabranjeno je približavanje parkovima školjaka s bilo kakvim plovnim objektom, te plivanjem ili ronjenjem do udaljenosti od 50 m. Da se ne oštete parkovi od valova, svi plovni objekti u Limskom kanalu dužni su ploviti smanjenom brzinom. Dvije trećine zapadnog dijela ribolovnog rezervata mogu se upotrebljavati čitave godine za obavljanje svih vrsta malog obalnog ribolova.[98]

Sezonska lovišta riba pulskog područja

Obalno područje općine Pula, koje se prostire od rta Barbariga u jugozapadnom dijelu do kanala Raše na jugoistoku, vrlo je razvedeno, s mnoštvom uvala, luka i zaljeva. Lovišta riba sa strane Kvarnera nose obilježja ribolova svojstvenog Hrvatskom primorju, lovišta oko i izvan rta Kamenjaka više su srodna lošinjskim ili sjevernodalmatinskim, a lovišta više prema zapadu stapaju se u prostranu zapadnoistarsku ribolovnu regiju. U sezonskom izlovljavanju kvalitetne ribe nekad su se na pulskom području koristile brojne plitke uvale. To je danas svedeno na nekoliko uvala. Spomenut će se, idući sa zapada, neke karakteristične oznake pojedinog lovišta.

Ribnjak (Val Bandon) uvala udaljena jugoistočno od naselja Fažana 1,5 km. Područje koje se iskorištavalo u sezonskoj lovini ribe bilo je dugo 300 m i široko 100 m. Prosječna dubina mora iznosi oko 2 m. Vlasnik je bio privatna osoba. Sva ostala sezonska lovišta riba bila su u vlasništvu porečke biskupije i davana su u zakup ribarima blizih naselja. Izlovljavanje uvale Val Bandon vršeno je u zimskim mjesecima. Približna ukupna godišnja lovina iznosila je oko 5 tona, i to oko 30% komarča, 20% lubina, 20% cipala i 30% razne ribe.

Šćuza (Ribnjak) je jedina uvala pulskog područja, a i čitave zapadne obale Istre koja danas služi za sezonsko izlovljavanje sitne bijele ribe za rasplod. Duga je 1500 m, a široka 400 m, s prosječnom dubinom od jednog metra. Nalazi se nadomak naselja Pomer. Početkom ovog stoljeća austrougarska mornarica je izgradila sredinom uvale, s jedne strane obale na drugu čvrsti nasip. Svrha tome je bila da se smanji razmak između tvrđava na Pomeru i Premanturskom poluotoku. Nasip ima dva otvora, pa sada služi za podržavanje prirodnog mrijestilišta bijele ribe. Ali

[98] Naredba o određivanju Limskog kanala za ribarski rezervat, Morsko ribarstvo br. 3—4, Zagreb 1961, str. 30.

taj nasip ograđuje plitko područje u kojem zbog hladnoće ribe ne bi mogle prezimiti. Zbog toga je izgrađen novi, vanjski nasip dug 140 m, također s dva otvora. Tamo je dublje, more toplije i ribe mogu prezimiti. Nakon izgradnje nasipa površina ribnjaka obuhvaća 80 hektara.[99]

Bijeca (Ribnjak), uvala jedan km i po istočno od Medulina, duga oko 800 m, široka 500 m, s prosječnom dubinom od 2 m. Izlovljavalo se do 5 tona ribe godišnje, u čemu 70% lubina, 15% cipala i 15% razne ribe. Ovo je bilo glavno sezonsko lovište riba porečke biskupije na pulskom području. Danas je u Bijeci ribolov slobodan.

Soline (Piškijera), uvala kraj Banjola, duga 400 m, široka 200 m, s prosječnom dubinom od 8 m. Izlovljavalo se iz nje do 2 tone ribe, ponajviše cipala, pa lubina. I ovdje je danas ribolov slobodan.

Budava, luka istočno od Kavrana, u unutrašnjem dijelu duga 400 m i široka 200 m, s prosječnom dubinom od 1,5 m. Na tom prostoru se lovilo po nekoliko tona kvalitetne bijele ribe godišnje, pretežno cipala, pa lubina. Sada je ribolov i ovdje slobodan.[100]

Vlasništvo dobara porečkog biskupa sezalo je u dalekoj i nedavnoj prošlosti sve do krajnjeg rta istarskog poluotoka. U darovnici njemačkorimskog imperatora Otona III iz 983. porečkoj biskupiji spominju se uz brojna zemljišta i kašteli i lovišta riba kod Novigrada, Črvara i Medulina. Nema sumnje da su već tada Bijeca i Šćuza iskorištavane u ribolovu.[101] Potvrdu Otonove darovnice nalazimo u povelji Henrika kralja Franaka i Langobarda iz 1060. To isto učinio je i car Rudolf Habsburg u 1291. godini.[102]

Neki rukopis iz 1631. spominje uvalu Šćuzu, u kojoj okolni stanovnici love velike količine riba s ljuskama.[103]

Medulinska lovišta riba održala su se u trajnom posjedu porečke biskupije. Porečki biskup Dobrila u svom već spomenutom govoru u istarskom saboru 1866, kad se raspravljalo o predmetu zaštite ribolova, aludirao je na ta svoja lovišta kada je govorio: »Lovišta riba u Puli koja pripadaju biskupskoj menzi bila su godine 1836. iznajmljena za godišnjih 1100 forinti, godine 1840. za 715 forinti, a prije tri godine nisam dobio ni novčića. Ove sam se godine pogodio da će mi najamnik dati što bude mogao.«[104]

---

[99] M. Grakalić, Prvi morski ribnjak u Jugoslaviji, Morsko ribarstvo br. 3—4, Zagreb 1962, str. 6.

[100] Iz Izvještaja NO općine Pula br. 119/1954. U arhivi Republičkog zavoda za statistiku SRH, Zagreb.

[101] G. F. Tommasini, n. dj., IV, L. V, str. 388.

[102] G. F. Tommasini, n. dj., IV, L. V, str. 390.

[103] P. Petronio, Notizie storiche di Pola, Poreč 1876, str. 256.

[104] F. Barbalić, n. dj., str. 341.

I kod Marchesettia iz 1882. nalazimo da lovište Šćuza pripada biskupskoj menzi u Poreču. On iznosi da se zbog male dubine more u Šćuzi zimi poledi, pa tada izostane izlovljavanje ribe.[105]

Ribnjak Šćuza je ostao sve do oslobođenja Istre u vlasništvu porečke biskupije i davan je u zakup na iskorištavanje. Nakon toga su uvalu unajmili ribari iz naselja Pomer. Oko 1954. plaćali su pulskoj općini zakupninu od 5000 dinara godišnje. Sada se ribnjakom koristi u vlasništvu poduzeće »Mirna« iz Rovinja, ispostava Pula, u zajednici s Institutom za oceanografiju i ribarstvo iz Splita. Od 1956. Šćuzu je bilo preuzelo poduzeće »Riba« iz Rijeke i nekoliko godina vršilo izlovljavanje mlađa bijele ribe koji se izvozio u Italiju. — Sada ribnjak služi za čuvanje i izlovljavanje ribe i riblje mlađi. Predviđa se da bi se iz ribnjaka moglo izloviti oko 6 tona kvalitetne bijele ribe i oko 10.000 primjeraka mlađi cipala, lubina i komarča.[106]

U prirodnom rastu školjke kamenice se javljaju u svim uvalama gdje se osjeća prisutnost pritjecaja slatke vode. Za uvalu Šćuzu u zapisu iz 1631. spominje se da se tamo nalazi mnoštvo samoniklih kamenica koje pobiru okolni ribari.[107]

U jeku opće akcije razvijanja uzgajanja školjaka kamenica na raznim točkama uzduž čitave naše obale koncem prošlog stoljeća ta se djelatnost provodila i u uvali Ribnjak (Val Bandon) kraj Fažane i u samoj luci Pule. Centralna komisija Pomorske vlade iz Trsta obišla je u 1886. godini uzgajališta školjaka Gareisa u Val Bandonu. Iz tog izvještaja se doznaje da je Gareis imao položene kolektore sa školjkama u dijelu uvale izvan plutajućeg svjetionika. Gareis je razvio na kolektorima oko 40.000 primjeraka kamenica za koje se nadao da će se uspješno razvijati.[108] Međutim, vijest iz 1889. govori da nisu postignuti zadovoljavajući rezultati i uzgoj nije otišao dobrim putem.[109]

Gareis je pokušao u svojoj uvali uzgajati i dagnje. Već je bio i popunio dagnjama svoje napušteno postrojenje za uzgoj kamenica. Neke početne uspjehe u uzgoju dagnji je imao, ali kasnije je i ovdje sve pošlo po zlu.[110] Zatim, iz izvještaja austrijskog društva za unapređenje ribarstva iz 1894. vidi se da je Gareis napustio svaku nadu u uspjeh uzgoja školjaka i u pulskoj luci i u uvali Val Bandon.[111]

Nije poznato kakva je bila ranija djelatnost uzgoja školjaka u uvalama Pomera i Vinkurana. U 1947. osnovano je u Puli poduzeće »Školjkaš« sa zadatkom da podigne proizvodnju školjaka na ovom

[105] C. Marchesetti, n. dj., str. 124.
[106] M. Grakalić, n. dj., str. 6.
[107] P. Petronio, n. dj., str. 256.
[108] Produzione delle ostriche a Pola, Rivista della marina mercantile, A. IV, 1, Trieste 1887.
[109] Rivista della mar. merc. e della pesca, fasc. 12, Trieste 1889.
[110] Mitilicultura, Rivista della mar. merc, e della pesca, 4—5, Trieste 1898.
[111] X. Congresso, n. dj., Trieste 1898.

području. U spomenutim uvalama primjenjivao se uzgoj po sistemu armiranobetonskih parkova i posebno parkova na drvenim kolcima.[112] Nakon početnih dobrih rezultata nastala je međutim stagnacija i zatim napuštanje postrojenja, djelomično zbog lošeg rukovodstva, a dobrim dijelom i zbog toga što nije pronađeno ni domaće ni vanjsko tržište za plasman gotovih proizvoda. Ostali su bili samo tragovi započetog djela.[113]

U uvalama kraj Pomera i Vinkurana ponovno je 1958. započela djelatnost uzgajanja kamenica i dagnji. Vlasnik uzgajališta je najprije bilo poduzeće »Jastog« iz Pule, pa njegov nasljednik »Istra« iz Pule, a danas pulski ribarski pogon kombinata »Mirna« iz Rovinja. Kamenice se u uvali iz pulske luke Veloj dragi (Valelunga) uzgajaju do faze za oplodnju, a zatim se prenose u Pomer i Vinkuran.

Uzgojne instalacije u uvalama Pomera i Vinkurana razvijaju se pretežno na drvenim stupovima, rjeđe željeznim ili cementnim. Primjenjuju se talijanski i francuski tipovi parkova. Stupovi se povezuju kokosovim konopima na koje se vješaju nosioci školjaka (pergoleri). Ti su od najlonskog konopa za kamenice i od morske trave za dagnje. Površina uzgajališta na ovom području iznosila je 1960. godine 20.000 m², a u 1965. godini 33.000 m².

Kakvo je bilo kretanje gotove proizvodnje kamenica i dagnji na uzgajalištima Pomeru i Vinkuranu zadnjih šest trogodišta vidi se iz slijedećeg tabelarnog prikaza:[114]

(u tonama)

ϕ	kamenice	dagnje	UKUPNO
1959—1961.	6	72	78
1962—1964.	13	64	77
1965—1967.	45	75	120
1968—1970.	23	68	91
1971—1973.	15	99	114
1974—1976.	82	63	145

Čini se da školjkaška postrojenja u Pomeru i Vinkuranu obećavaju smireniji i stabilniji uzgojni proces od onog u Limskom kanalu, samo na žalost na ograničenim površinama. — Od 1960. započela je realizacija proizvoda koja je zatim stagnirala. U toku je

[112] I. Kos, n. dj., str. 94.
[113] V. Križanec, Gajenje školjaka, n. dj., str. 164.
[114] Iz Republičkog zavoda za statistiku SRH, Zagreb.

bilo i razvijanje parkova i učvršćenje uzgojnog procesa. Tek posljednje 1965. godine vidi se osjetan uspon u pobiranju kamenica i dagnji.

U prosjeku razdoblja 1962—1965. s uzgajališta u Pomeru i Vinkuranu udio pobranih i na tržište plasiranih školjaka u pojedinom mjesecu bilo je ovakvo:[115]

Mjesec	Plasman u % u ⌀ 1962—1965.	
	kamenica	dagnji
I	4,4	1,0
II	3,1	1,3
III	10,6	1,7
IV	5,8	0,9
V	0,7	0,4
VI	2,0	0,8
VII	0,6	0,6
VIII	0,6	6,9
IX	9,2	63,1
X	51,7	15,7
XI	6,5	2,4
XII	4,8	5,2
Ukupno	100	100

Iz gornjeg pregleda zapaža se da je plasman kamenica jači u proljetnim i jesenjim mjesecima, dok smo kod kamenica iz Limskog kanala vidjeli da težinu plasmana nose ljetni mjeseci. Iz pomerskih i vinkuranskih postrojenja izvozi se u inozemstvo trećina kamenica, koje su traženije na tom tržištu u hladnijim mjesecima. Kod dagnji se vidi da se glavni dio pobire u mjesecu rujnu. Više od polovice proizvodnje dagnji izvozi se u inozemstvo.

* * *

Naprijed smo vidjeli da neki dijelovi unutrašnjeg mora zapadne obale Istre daju uz nevelik napor vrlo vrijedne iznose kvalitetne ribe. Međutim, na tim prirodnim rezervatima postignuta lovina ribe desetljećima se kreće u istim količinama.

Svako sezonsko lovište ima svoje probleme koji se moraju odvojeno tretirati. Ti su problemi uvjetovani najviše djelovanjem pri-

[115] Iz Republičkog zavoda za statistiku SRH, Zagreb.

rode: raznorodnim pritjecajem slatke vode tekućice, nanosima mulja, vjetrovima ili djelovanjem mora. Ali, na svakom tom objektu moguće je provoditi bonifikacijske zahvate koji bi u nedugom roku povišenjem lovine vratili uloženo. Proširenje kapaciteta istarskih prirodnih obitavališta riba trebalo bi u budućnosti biti sastavnim dijelom programa u sklopu čitave ribarske problematike.

Danas, kad u našem jadranskom ribolovu na otvorenom moru ne vidimo onog napretka kakav se je očekivao, svako povišenje morske lovine, i to naročito one kvalitetne kakvu daju lovišta u unutrašnjem moru Istre, vrijedan je prilog poboljšanju i kompletiranju prehrane obalnog stanovništva i turista. U najnovijem traženju ribe kao sirovine za vrlo ekspanzivan turizam na istarskom području svako povećavanje lovine dragocjen je doprinos podržavanju i razvijanju te privredne djelatnosti. To bi ujedno bio i doprinos razvoju danas stagniranog malog obalnog ribolova u našem moru.